

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТІ**

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТ**

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ТӘУЕЛСІЗДІГІНІҢ 30 ЖЫЛДЫҒЫНА АРНАЛҒАН
«КӨПТІЛДІЛІК ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ
КОММУНИКАЦИЯ: ТӘЖІРИБЕ, МӘСЕЛЕЛЕР,
ПЕРСПЕКТИВАЛАР» АТТЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ
КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ
МАТЕРИАЛДАРЫ**

**МАТЕРИАЛЫ
МЕЖДУНАРОДНОЙ
НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
«ПОЛИЯЗЫЧИЕ И МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ:
ОПЫТ, ПРОБЛЕМЫ, ПЕРСПЕКТИВЫ»,
ПОСВЯЩЕННОЙ 30-ЛЕТИЮ НЕЗАВИСИМОСТИ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

**ПАВЛОДАР
2022**

ӘОЖ 80/81
КБЖ 81.2
Қ18

Редакция алқасының бас редакторы:

Садықов Е. Т., э.ғ.д., профессор, «Торайғыров университеті» КЕАҚ
Басқарма Төрағасы – Ректор

Жауапты редактор:

Ержанов Н. Т., б.ғ.д., профессор, «Торайғыров университеті» КЕАҚ
Басқарма Төрағасының ғылыми жұмыс және халықаралық ынтымақтастық
жөніндегі орынбасары

Редакция алқасының мүшелері:

Зейнулина А. Ф., Бектұрова Ж. Б., Каирбаева А. К.

Жауапты хатшылар:

Айтмағамбетова М. Б., Байдильдина А. Е., Нургожина Б. В., Нуркина Н. А.,
Сахариева А. Ж., Селезнева К. С.

К18 Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 30 жылдығына арналған «Көптілділік және мәдениетаралық коммуникация: тәжірибе, мәселелер, перспективалар»: Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары. – Павлодар: Торайғыров университеті, 2022. – 665 б.

ISBN 978-601-345-274-6

Жинақта қазақстандық және шетелдік ғалымдардың, оқытушылардың, мұғалімдердің, докторанттардың, магистранттардың ғылыми-теориялық және практикалық жұмыстары ұсынылған. Ұйымдастырушылар ел бірлігінің кепілі ретінде Қазақстанда мемлекеттік тілдің қызмет ету проблемаларына, лингвистикалық және ұлттық-мәдени өлшемдер аспектісінде қазақ тілін оқытуға, полиэтникалық Қазақстандағы қазіргі тілдік жағдайға, көпмәдениеттілік қағидаттарында білім беруді дамытудың сыртқы және ішкі факторларына, сондай-ақ мәдениет пен мәдениетаралық коммуникацияны трансляциялаудың маңызды құралы ретінде аударма проблемаларына арналған мәселелерді талқылау алаңына шығарады.

Конференция материалдары пәнаралық сипатқа ие және көптеген мамандар үшін қызығушылық тудыруы мүмкін.

Дәйексөздердің, есімдердің, атаулардың және өзге де мәліметтердің түпнұсқалылығы мен дәлдігі, сондай-ақ зияткерлік меншік туралы заңнаманың сақталуы үшін жарияланатын материалдардың авторлары жауапты болады.

ӘОЖ 80/81
КБЖ 81.2

ISBN 978-601-345-274-6

© Торайғыров университеті, 2022

**1 секция. Мемлекеттік тіл – Ел бірлігінің кепілі.
Қазақ тілін оқытудың өзекті мәселелері:
Қазақ тілін оқытудағы лингвистикалық және
ұлттық-мәдени өлшем**

**1 секция. Государственный язык – залог единства страны.
Актуальные проблемы преподавания казахского языка:
лингвистическое и национально-культурное измерение в
преподавании казахского языка**

МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛ – БІРЛІК ПЕН КЕЛІСІМ ТІЛІ

БАЙТЕНОВА Б. А.

Қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі
№ 2 ЖОББМ, Железин ауданы

Ешбір мәдениет, ешбір ұлт тілсіз өмір сүре алмайды. Тіл ұмытылған сайын ұлт жойылады. Тіл коммуникативті қызмет атқарады, ол арқылы халықтың бүкіл бай мүмкіндіктері ашылады. Түрлі этнос өкілдері шоғырланған ауқымды лингвистикалық кеңістік саналатын Қазақстанда түрлі тілдерді меңгеру мен меңгеру бағытында белсенді жұмыстар жүргізілуде. Елімізде тілдердің үштұғырлығы саясаты жүзеге асырылуда, ең алдымен мектептерде оқыту қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде жүргізілуде. Сонымен қатар, білім беруді тығыз тұратын этнос тілінде жүргізетін мектептер де бар. Тіл тәрбиесі құндылық ретінде оған мемлекет, қоғам және жеке тұлға тарапынан қатысты көрініс табады. Осыған байланысты тілдік тәрбиені мемлекеттік, қоғамдық және тұлғалық құндылық ретінде айтуға болады.

Кез келген тілдің рөлі оның мемлекет пен қоғамдағы мәртебесімен айқындалады. Тіл халықаралық қатынас құралы бола алады. Бұл әлеуметтік функциялардың максималды көлемін орындайтын жаһандық таралу және әмбебап мәдениет тілдері.

Қазақстанның Тұңғыш Президенті – Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев: «Қазіргі әлемде Қазақстан халқы үш тілде сөйлейтін жоғары білімді ел ретінде қабылдануы керек. Бұл қазақ тілі – мемлекеттік тіл, орыс тілі – ұлтаралық қатынас тілі, ағылшын тілі – жаһандық экономикаға ойдағыдай кірігу тілі. Бұл қағида бәсекеге қабілетті және сапалы мамандарды даярлауға бағытталған заманауи қазақстандық білім беру жүйесінің негізін құрайды.

Қазіргі қазақстандық – ұлтына қарамастан үш және одан да көп тілді меңгерген, бірақ өз бастауының маңыздылығын түсінетін,

айналасындағы мәдениеттердің өзіндік ерекшеліктерін түсінетін және құрметтейтін адам. Біздің мемлекетіміздің бірегейлігі – мұнда сан алуан мәдени элементтер біріктіріліп, бірін-бірі толықтырады.

Барлық тілдерді құрметтеу, олардың үйлесімді және тең дамуы – Қазақстандағы барлық тұрғындардың, түрлі ұлттар мен ұлыстар өкілдерінің рухани өсуі мен бірлігінің кепілі. Ал үш немесе одан да көп тілді білу – заманауи жаһандық және табысты өмірге билет. Дәл осы оңтайлы формула экономикамыз бен мәдениетіміздің дамуына септігін тигізеді.

Айта кетерлігі, тіл саясатын жүзеге асыру патриоттық сезімге негізделіп, ешбір жағдайда төзімсіздік пен жағымсыз эмоцияларға негізделуі керек. Толеранттылық пен адалдық – қоғамның шоғырландырушы негізін нығайта алатын жағымды сәт.

1997 жылы «Қазақстан Республикасындағы тіл туралы» Заң қабылданды, оған сәйкес тіл саясаты тұжырымдамасы мемлекеттің оңтайлы тілдік кеңістігін құрудағы негізгі қиындықты – тілдердің арақатынасын нақты анықтауды, онда мемлекеттік тіл ең биік мәртебелі орын алады. Тұңғыш Президентіміз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев тіл саясаты мәселелеріне арналған баяндамаларының бірінде: «Біз барша қазақстандықтарды біріктірудің басты факторы болып табылатын қазақ тілін одан әрі дамытуға бар күш-жігерімізді салуымыз керек. Сонымен қатар, елімізде тұратын барлық ұлт өкілдерінің еркін сөйлеп, ана тілінде білім алуына, оны дамытуына қолайлы жағдай туғызу» деген.

Еліміздің кез келген азаматы сияқты мен үшін де басты байлық пен құндылық – халықтың бірлігі.

Қазақстандықтардың топтасуын қалтастыруда мемлекеттік тілді білу маңызды рөл атқарады. Ол үшін халықтың барлық топтары арасында, ең алдымен мемлекеттік қызметшілер арасында оқу және жаңа насихаттау жұмыстары арқылы оның мәртебесін көтеру қажет.

Сонымен қатар, қазақ тіліне деген сүйіспеншілікті жастайынан ояту керек, сондықтан әрбір оқушының мемлекеттік тілді жетік меңгеруі үшін балабақшалар мен мектептердегі жұмысты жандандыру, оқуды тиімді ету маңызды деп есептеймін. Туған жердің тілін білудің маңыздылығы туралы жазушы Мұхтар Әуезов: «Біздің заманда өз тілі мен әдебиетін білмейтін, қадірін білмейтін адамды толыққанды интеллигент деп санауға болмайды» деп еді. Өйткені, ол қандай мамандық иесі болса да, рухани жағынан біржақты азамат болып қала береді. Бүгінгі күні әрбір қазақстандықтың басты міндеті – мемлекеттік тілдің біріктіруші

өзегі бар Қазақстан халқының бірлігін нығайтуға үлес қосу. Өйткені, бірлік – ортақ мұрамыз, жауапкершілігіміз!

«Тіл қарым-қатынас құралы. Сондықтан оған тән белгілерді сөйлем шекарасынан шығып, тыңдаушы, сөйлеуші жағдай, стиль сияқты уәждемелерді қамти отырып, анықтауға болады» [1, 24].

Тіл үйрену тәжірибесінде лексикалық минимумдарды қатар үйрену міндетті түрде ұштасып отырады. Лексикалық минимум сөздік қордың кеңеюіне, белсенді және пассивті сөздік қордың қалыптасуына ықпал етеді. Лексикалық минимум қазақ тілін меңгерудің әрбір деңгейіне сәйкес келетін (қарапайым, базалық, орта, ортадан жоғары және жоғары деңгейлер) минималды сөздер мен сөз тіркестерінің жиынын қамтиды. Минимум қазақ тілін өз бетінше үйренуге және қазақ тілін меңгеру деңгейін бағалауға бағытталған. Минимум тілді үйренудің әлемдік және еуропалық стандарттарының принциптеріне, сонымен қатар Қазақстан Республикасының қоғамдық-әлеуметтік ерекшеліктеріне сәйкес құрастырылған.

Лексикалық бірліктерді таңдаудың мақсаты қазақ тілінде жаза білу мен сөйлей білудегі қолданылатын белсенді сөздік қорын сараптау мен оларды жүйелеу. Осыған орай тілді үйренуші азаматтар үшін тіл үйренуде өз ойын пайымдап, оны айта біліп, сөздер мен сөз тіркестерді тақырыбына сәйкес мағынасы мен қолдану саласына қарай топтастыра білуі, сонымен қатар тілдік бірліктерді дұрыс қолдана алуы сияқты талаптар анықталады.

Әрбір деңгейдің лексикалық минимумы келесі принциптерге негізделген: Жүйелілік, сабақтастық, дамытушы, коммуникация, нәтижелілік.

Жүйелі құрастырылған лексикалық минимум тіл үйренушіге қазақ тілінің сөздері мен сөз тіркестерін дұрыс пайдалану, әртүрлі жағдаяттарда тілдесу тақырыбына байланысты лексикалық бірліктерді дұрыс пайдалану қабілеттерін қалыптастыруына ықпал етеді. Минимумдар лексикалық сатылар негізінде құрастырылған және мағыналары және тақырыптары бойынша топтарға бөлінген. Барлық сатылардың мазмұны белгілі бір реттілікпен бірін-бірімен жүйелі байланыстырылған. Бірінші саты үш сөз табымен көрсетілген. Олар: зат есім, сын есім, етістік. Екінші саты – бұл сан есімдер, есімдіктер, үстеулер. Үшінші саты – жалғаулықтар, одағайлар. Қазақ халқының мақал-мәтелдері бөлек көрсетілген және олардың орысша, ағылшынша баламалары берілген. Лексикалық бірліктерді сөз таптары бойынша бөліктермен бөліп беру сөздерді сөйлемдерде пайдалануды жеңілдетеді, себебі әрбір сөз табы

сөйлемде белгілі бір қызмет атқарады. Тілді тиімді үйрену үшін әрбір сөз табының сөздер жиыны мағыналық топтар мен бөліктерге бөлініп берілді. Бөліктер мағынасы бойынша бірін-бірімен тығыз байланысты сөздерден тұрады.

Қарапайым деңгейдің лексикалық минимумы тіл үйренудің бірінші сатысы болып табылады. Бұл деңгейдің сөздері күнделікті өмірдегі жағдаяттарға негізделеді. Тіл үйренуші күнделікті тұрмыста қолданылатын тілдік материалдарды меңгеруі қажет.

Базалық деңгейдің лексикалық минимумы сөйлесу жағдаяттарына және қоршаған өмірге байланысты сөйлеу коммуникациясында пайдаланылатын сөздерді дұрыс қолдануды талап етеді.

Орта деңгейдің лексикалық минимумы сөйлесім жағдаяттары мен қоршаған өмірге сәйкес тақырыптардың стилистикалық бірліктерін әдеби нормаларға сәйкес дұрыс қолдануды үйренуге бағытталған.

Ортадан жоғары деңгейдің лексикалық минимумы әртүрлі сөйлесім жағдаяттары мен әлеуметтік өмірден алынған белсенді сөздер мен сөз тіркестерін әдеби стиль бойынша дұрыс пайдалануына көмегін тигізеді.

Жоғары деңгейдегі лексикалық минимум өмірдің әртүрлі әлеуметтік салаларына байланысты лексикалық бірліктерді еркін меңгеруге және лексикалық бірліктерді әдеби, ғылыми және кәсіби стильде пайдалануға бағытталған» [2, 11]. Ғалым Ф. Оразбаева: «Тілдік қатынас – жай ғана қарым-қатынас дегеннен гөрі тамыры тереңге кеткен, өмірде өзіндік орны бар, қоғамның дамуы үшін қажетті қоғамдық-әлеуметтік ақпараттардың жиынтығы арқылы адамдардың бір-бірімен пікір алмасуы, адамдар қатынасының түп қазығы дегенді білдіреді» [3,8] –дейді. Берілген анықтама бойынша тілдік қатынас – тек сөйлеу тілі арқылы тілдесу ғана емес, сондай-ақ, ол жалпы адамзатқа, қоғамға қызмет ететін, оны қоғамның өзі тудырған, оның әлеуметтік қажеттігін өтейтін күрделі құбылыс.

Осы тұрғыдан қазақ тілін сапалы оқыту – қазіргі уақыт сұранысынан туындап отырған өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Осыған орай, Елбасымыз айтқандай: «көпұлтты және көптілді мемлекетіміздің достығы мен татулығы сіз бен біздің зор еңбегіміз... Тілдерді дамытуда алға қойылған мақсаттарымыз бойынша 2017 жылы қазақ тілін меңгерген саны 80 пайызға, ал 2020 жылға қарай 95 пайызға жетуі тиіс. Үш тілді меңгеру – қазіргі заман талабы болып табылады» делінген [5]. Бүгінгі таңда біздің мақсатымыз – ұлтаралық келісім мен халық бірлігі саласында қол жеткізген нәтижелерді сақтау және нығайту. Біз ұлтаралық қатынас

тілі біртұтас мемлекеттік тіл болуы керектігін анық түсінеміз. Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев өз Жолдауында мемлекеттік тілдің рөлін күшейтіп, этносаралық қатынас тілі ретінде қалыптастыру міндетіне қол жеткізу үшін ортақ жұмыс қажеттігін ерекше атап өтті. Еліміздегі тіл саясатының басты мақсаты – Қазақстанда тұратын барлық этностардың тілдерін сақтай отырып, ұлттық бірлікті нығайтудың аса маңызды факторы ретінде мемлекеттік тілдің толыққанды қызмет етуін қамтамасыз ету. Тіл саясаты мемлекеттің ұлттық саясатының маңызды бөлігі екенін атап өткен жөн. Ал қазақстандық қоғамдағы ұлтаралық келісімнің сақталуы оның тиімділігіне байланысты. Бүгінгі қоғам оқытушының біліктілік деңгейіне де, ішкі жан дүниесіне де жаңаша талап қойып отыр, өйткені қазіргі күні ХХІ ғасыр ұрпағынан үлкен үміт күтілуде.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Төлегенов О. Қазіргі қазақ тіліндегі жалпы модельді және мақсат мәнді жай сөйлем типтері. Алматы: Мектеп, 2002. 178–б.
- 2 Оразбаева Ф. Ш., Рахметова Р.С., Қазақ тілін деңгейлік оқытудың ғылыми – методологиялық негіздері. Алматы, 2001
- 3 Оразбаева Ф. Ш., Тілдік қатынас: теориясы және әдістемесі. Алматы, 2000. 207 б.
- 4 Оразбаева Ф. Ш., Тілдік коммуникация негіздері. Алматы, РБК, 1995.
- 5 2012 жылғы 14 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың «Қазақстан-2050» Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Жолдауы.

БАЛАБАҚШАНЫҢ ҚАЗАҚ ТОБЫНДАҒЫ ТІЛ ТӘРБИЕСІ

БЕЙСЕНОВА Т. Х.

№ 112 сәбилер бақшасы, Павлодар қ.

Ұлттық тәрбиенің, ана тілін үйретудің ең негізгі құралы – сәлемдесу. «Сәлем – сөздің анасы» деп қазақ халқы бекер айтпаған. Сол себепті дұрыс сәлемдесе білуді балаға балабақша қабырғасынан үйрету керек. Бұл мақсатта балаларға «Ассалаумағалейкум!», «Уағалейкумассалам» деген сөздердің мән-мағынасын үйрете

отырып, балабақшаның өзінде «Сәлеметсіз бе!», «Қайырлы таң!», «Қош келдіңіз!» деген сияқты амандасу түрлеріне машықтандырамыз. Бұл арқылы баланың қарым-қатынас мәдениеті қалыптасады әрі қазақтың төл дыбыстарын айтуды үйренеді [1].

Тәрбие үрдісінде ешқашан да тіл мәселесін естен шығармаймыз, себебі біздің балабақшада небәрі екі қазақ тобы бар. Тіл мәртебесін көтеру үшін аптаның әр күні жоспарлауға тура келеді.

Дүйсенбі – балаларға «Әнұран» ойналады, бірте-бірте қосылып айтуға баулимын. Осы күні патриоттық тақырыпқа мән беріп, қазақтың батырлары, ақындары, спортшылары туралы қысқаша әңгіме айтып, суреттерін көрсетемін.

Сейсенбі «Қара жорға» биін билетіп, ұлттық аспаптармен әндер айтылады. Балалар ұлттық аспаптарды ұстап көріп, өз мүмкіндігінше ән айтады.

Сәрсенбі – ұлттық ойындар, оның ішінде асық ойыны ойналады.

Бейсенбі – мақал-мәтел және жұмбақтар сайысы, қызықтамалар, мазақтамалар күні.

Жұма – бата, тілек, ырымдар жаттайды, Наурыз мейрамында қыдыр ата таныстырылады.

Ұлттық тәрбиені пайдалану ісі одан әрі дамытылып, бақшамызда

«Ертегілер әлемінде» бөлмесі безендіріліп, ұлттық-фольклорлық қойылымдар, музыкалық ойындар, тіл ширату ойындары ұйымдастырылады. Бәріне де ертегілер, жұмбақтар, санамақтар, ұлттық ойындар пайдаланылады. Ертегілерден үзінді алынып, қызықты қойылымдарды даярлау кезінде бөбектер кейіпкерлердің бет-бейнесін, тірлік-тіршіліктегі орнын байқап, сол бейнені айнытпай көрсетуге тырысады. Бөбектер рөлдік ойындарды өте жақсы көреді, ризашылықпен ойнайды.

Тәрбиеші жұмбақ айтыс, санамақ айту, жаңылтпаш айта білу ойындарын ұйымдастырады. Ойын қызықты болу үшін ойынды әнмен, күймен безендіріп отырады.

«Менің отбасымның діңгегі» атты жоба барлық топта қазақ тіліндегі туыстық атауларды білу үшін ұйымдастырылады.

1 Әке жағынан қандастық туыс атаулары: әке, шеше, аға, апа-әпке, әпше, тәте), іні, қарындас, сіңлі, баба, ата, әже, немере, шөбере, немере аға, немере апа, немере қарындас, немере іні, немере сіңлі, шөбере аға, шөбере іні, шөбере апа, шөбере қарындас.

2 Шеше жағынан қандастық туыс атаулары: нағашы, нағашы ата, нағашы әже, нағашы әпке, нағашы аға, нағашы іні, нағашы қарындас, жиен, жиеншар.

1 Бала. 2. Әке. 3. Ата. 4. Үлкен ата. 5. Баба. 6. Түп ата. 7. Тек ата.
2 Сондай-ақ адамдар атасынан төмен қарай атағанда былайша ататек жалғасады: ата, әке, бала, немере, шөбере, шөпшек, немене [2].

Осы атаулардың ішіндегі жиі қолданылатындарын бала санасына бекітіп, қазық етіп қағу үшін үйге тапсырма беремін. Яғни, ертесінде балалар отбасы мүшелерінің фотосуреттерін алып келіп, суреттегі адамдардың кім екенін атаулары тиіс.

«Кім көп асық жинайды?» акциясы кішкентай балалар үшін өте қызық. Бұл шарада ата-аналар мен балалар арасында қарым-қатынас нығаяды. Балаларға асық жинап жүру оқу жылы басында тапсырылады және Наурыз мейрамы қарсаңында қорытындысы шығарылады. Қай бала қанша асық әкелді – тіркеліп отырады.

Балабақшада қазақ тілін дамыту үшін «Асық терапиясы», «Киіз терапиясы»,

«Өру технологиясы» сияқты технологиялар да қолданылады. Балалар, әсіресе, ою-өрнек жасауды жақсы көреді. Мұның бәрі – қазақ ұғымындағы сөздерді көбірек үйреніп, салт-дәстүрді меңгеру үшін таптырмайтын әдістер [3].

Әлеуметтік-мәдени белсенділіктің терең өзгеруі жағдайында компьютерлік технологияның, теледидардың, интернеттің қарқынды дамуы салдарынан қазіргі ата-аналар мен олардың балалары, өкінішке орай, өздерінің ұлттық мәдениеті мен дәстүрлерімен өте жақсы таныс емес. Ата-аналардың көбі қазақ тілінде сөйлей алмайды. Осы олқылықтардың орнын толтыру үшін мектеп жасына дейінгі балаларды алдымен өз халқының мәдениетімен таныстыру керек. Бұл тілді дамытудың бір баспалдағы болмақ.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Тіл тағылымы // Ана тілі. Алматы. – 1992. – 3 б.
- 2 «Бала мен балабақша» журналы. – №1. – 2017. – 5 б.
- 3 Ж. Қадырова. Балабақша және мемлекеттік тіл. – 2019. – №38.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ СОЛТҮСТІК ӨңІРІНДЕ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛДІҢ ӘЛЕУЕТІН АРТТЫРУ ЖОЛДАРЫ

БУЛАТБАЕВА К. Н.
Бас ғылыми қызметкері,

БІ. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы

XXI ғасырдағы білім беруді дамытудың жаһандық стратегиясы бір жағынан, әрқайсымыздың өз тамырымызды ұғынуымызға ықпал етсе, екінші жағынан, басқа мәдениеттерді де құрмет тұтуымыз керек екенін көрсетеді.

Елімізде этнолингвистикалық және әлеуметтік-экономикалық әлеуеті бар адамдардың, білім алатын көпмәдениетті социумның болуы білім беру кеңістігінің қалыптасуына оң ықпал етеді. Соның негізінде көп мәдениетті білім берудің оңтайлы бағыты қалыптасады. Бұл бағыттың негізгі мақсаты – көпұлтты ортада белсенді және тиімді өмір сүруге қабілетті адамды қалыптастыру, ал ол өз кезегінде басқа мәдениеттерді түсіну, толеранттылық және құрметтеу сезімін дамытады, әртүрлі ұлттар мен нәсіл өкілдерімен татулық пен бірлікте өмір сүруге негіз болады.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 19-бабында да ұлты мен дініне қарамастан: «Әркімнің ана тілі мен мәдениетін пайдалануға, қарым-қатынас, тәрбие мен шығармашылық тілін еркін таңдауға құқығы бар» делінген. Тілдер мен мәдениеттердің алуан түрлілігі – еліміздің ең жоғары жетістігі, ал жүргізіліп жатқан тіл саясаты қарым-қатынас, білім алу, шығармашылық мүмкіндіктерді жүзеге асыру үшін тілді еркін таңдауды қамтамасыз ете отырып, басқа ұлттар өкілдерінің тілдік құқықтарының сақталуына ықпал етеді.

Қасым-Жомарт Тоқаев орта білім беру саласында үштілділік бағдарламасын жүзеге асыру мәселесі өте күрделі, бірақ өте маңызды екенін, оқыту қазақ және орыс тілдерінде, содан кейін ағылшын тілінде жүргізілуі керектігін атап өткен. Алайда бұл идея біздің елімізде бірыңғай саяси, идеологиялық және мәдени платформа жүзеге асырылған кезде ғана шешімін табады. Барлық тіл мен мәдениеттің дамуына жол беріліп отырған жағдайда,

- мемлекеттік тілді сөйлеу, түсіну және әртүрлі қарым-қатынаста қолдана білу қолға алынбай отыр;
- мемлекеттік тілдің таным, қарым-қатынас және шығармашылық субъектісі ролінде мәдениетаралық қарым-қатынас және кәсіби-

тілдік қызмет жағдайында табысты әрекет етуге мүмкіндік беретін коммуникативтік, ақпараттық және зияткерлік қажеттіліктерді, құзыреттер мен қабілеттер негізінде меңгеру жолдары дұрыс жүйеге қойылмай отыр.

БІ. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы «Білім және ғылым жүйесін дамытудың ғылыми негіздері» атты зерттеу жүргізуде. Осы зерттеудің 14 бағыты бар. Соның бірі орта білім берудің жаңа моделін құру аясында үштілділікті қазақ тілінің басымдылығымен дамыту. Қазақстан Республикасының Білім беру жүйесіндегі мемлекеттік тілдің жай-күйін зерттеу және ретроспективті талдау жасау. Жоба аясында тұрғылықты халықтан сауалнама алынды. Авторлық бірлестікте (Енбекова А. Е.) өткізілген сауалнама қортындысы бойынша респонденттердің қазақ тілін үйренуден күтілетін нәтижелері мынадай болып шықты: сауалнамаға қатысқандардың 46%-ы қазақ тілін меңгергісі келеді, 16%-ы жұмыста қажет, 11%-ы қазақ тілін үйренуге мәжбүр, 16%-ы қызығушылық танытпайды екен, ал 11%-ы үшін қазақ тілі ана тілі болып табылады және олар өздеріне қажетті деңгейде білетінін мәлімдеген.

Сурет 1 – Қазақ тілді үйренудің уәждемелігі

Қазақстан халқының аса маңызды факторы болып табылатын мемлекеттік тілді меңгеру – Қазақстан Республикасының әрбір азаматының парызы. *Үкімет, өзге де мемлекеттік, жергілікті өкілді және атқарушы органдар:* Қазақстан Республикасында мемлекеттік тілді барынша дамытуға, оның халықаралық беделін нығайтуға; Қазақстан Республикасының барша азаматтарының мемлекеттік тілді еркін және тегін меңгеруі үшін қажетті барлық ұйымдастырушылық, материалдық-техникалық жағдайларды жасауға; қазақ диаспорасына ана тілін сақтауы және дамытуы үшін

көмек көрсетуге *міндетті*» [Абдығалиев Б. Языковая политика в Казахстане: состояние и перспективы / Б. Абдығалиев // Казахская миссия: сб. ст. – Алматы: «Дайк-Пресс», 2007. – С. 237–244.].

Қазіргі тіл саясаты, әрине, кеңестік кезеңнің тәжірибесіне негізделген, оның оң және теріс жақтары болды.

2003 жылғы Энциклопедиялық анықтамалық Қазақстандағы мемлекеттік тіл саясатының екі кезеңін бөліп көрсетеді.

Кеңестік кезең (1923 – 1989 жж.)

Тілдер туралы декрет, «Қазақ тілін білетін қызметкерлер санын ұлғайту туралы» Қаулысын, «Қазақ тілінде жұмыс істейтін қызметкерлер санының ұлғаюына бақылауды күшейту туралы» Қаулысын, «Республикамыздың аппараты мен өнеркәсібіне қазақтарды тартудағы ұлы державалық шовинизмнің кедергілері туралы» БКП(б) облыстық комитетінің Қаулысын, «Жергілікті халық өкілдерімен кәсіпорындарды қамтамасыз етудің кезекті шаралары туралы» БКП(б) облыстық комитетінің Қаулысын қабылдау. Басқару органдарында қазақ тілінің қолданысын кеңейту мәселері де осы кезеңде қарастырылды.

БКП(б) облыстық комитетінің 4.04.1933 жылғы Қаулысымен Қазақ Республикасының Орталық Атқару Комитеті, ағарту халық комиссариаты, Денсаулық сақтау халық комиссариаты, Әділет халық комиссариаты, жұмысшы-шаруа милициясы сияқты құрылымдарда іс қағаздарын қазақ тіліне толық аудару қарастырылған.

Қазақтар аз болған өңірлерде қостілділік енгізілді, ал қазақтар 40 %-дан астам болған жерлерде қазақ тілінде құжат айналымы енгізілді. Шағын этникалық топтар өмір сүрген аймақтарда құжаттарды өз ана тілдерінде дайындауға құқық берілді. «Қазақ тілін меңгерген мамандарға берілетін жеңілдіктер туралы» өкімді енгізу нәтижесінде Қазақстанда жалақы өсті, жұмысқа орналасу кезінде артықшылықтар берілді, қазақ тілін меңгерген мамандарға штаттарды қысқарту ұсынылды. 1934 ж. «Қазақ емес мектептерде қазақ тілін міндетті түрде оқу туралы» Республика ОАК Қаулысы қабылданды.

Көріп отырғанымыздай, Кеңес өкіметінің 1920-1930 жылдары Қазақстан аумағында жүргізген тіл саясаты қазақ тілінің мәртебесін көтерді. Өкінішке орай, кейінгі 1940 –1950 жылдары қазақ тілін қолдануды іс жүзінде нөлге дейін төмендететін қолайлы саясат өзгеріп, нормативтік құжаттар қабылданды. Бұл 1941 жылғы «Қазақ тілін меңгергені үшін Жеңілдіктерді алып тастау туралы» Қаулы, 1955 жылғы «Орыс мектептерін қазақ тілін үйренуден босату

туралы» Нұсқаулық, ал 1955 жылғы 9 мамырдағы Қаулы қазақ мектептерінің жабылуына ықпал етті.

Мамандардың пікірінше, 1989 жылдан 1997 жылға дейінгі кезеңді қамтыған тіл саясатының келесі кезеңі жаңа саяси жүйенің шынайылығына жауап беретін жаңа заңнамалық базаны құрумен сипатталады.

1989 жылы «Қазақ КСР тілдері туралы» Заң қабылданды, ол қазақ қоғамындағы қазақ тілінің екінші кезектегі жалпы үрдісін бұза алмады. Орыс тілі бұрынғысынша басым болды, ал қоғамдық өмірдің мемлекеттік органдар сияқты салаларында, сондай-ақ көлікте, әскери құрылымдарда, медицинада ол талап етілмеді.

Республика егемендік алғаннан бері жағдай өзгерді. Ұлттық тарихқа, мәдениетке, салт-дәстүрлерге және ана тіліне деген қызығушылық арта бастады. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында белгілі бір реваншистік көңіл-күй қайтымсыз салдарға әкеп соқтыруы мүмкін еді, сондықтан Республика халқының көп этностық құрамын ескеретін осындай тілдік саясатты әзірлеу және жүзеге асыру қажет болды.

Қысқа мерзімде қазақ тілінің мәртебесін мемлекеттік тіл деңгейіне дейін көтеруге ықпал еткен, бұл ретте мемлекеттік тілді және елдің басқа да тілдерін білмеу себептері бойынша кемсітушілікке жол бермейтін нормативтік құжаттар әзірленді. Бірінші кезекте әңгіме 1995 жылғы ҚР Конституциясы, сондай-ақ, 1997 жылғы Қазақстан Республикасы «Тілдер туралы» Заң және тәуелсіз Қазақстанның ұлттық тіл саясатының негізін құрайтын басқа да бірқатар заңнамалық құжаттар туралы болып отыр. Бұл заңнамалық база жалпы қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретіндегі және орыс тілінің ресми тіл ретіндегі мәртебесін арттырады, яғни қазақстандықтардың қоғамдық өмірінің барлық салаларына қазақ тілін енгізуге күрт көшу мүмкіндігі берілмейді.

Бұл саясат Тәуелсіздік алғаннан кейін Республикадағы нақты жағдайдан шықты – орыс тілі қоғамдық өмірдің барлық салаларында басым болды, сондықтан тілдік жағдайды өзгерту үшін уақыт қажет болды.

Тарихи кезеңдермен қалыптасқан көпмәдениетті социум Қазақстанның солтүстік өңірлерінде басымдау болғандықтан, мемлекеттік тілдің белсенділігін қажетті деңгейге көтеру, оның әлеуетін арттыру өзекті мәселелердің бірі болып саналады.

Осы орайда, мемлекеттік тілге деген азаматтардың жауапкершілігінің төмендігінің себептері зерделенді. Олар: тарихи

негізі бар психологиялық себеп, әлеуметтік себеп, педагогикалық себеп, экономикалық себеп және нормативтік құқықтық негіздердің әлсіздігі. Таратып айтар болсақ,

Тарихи негізі бар психологиялық себеп. Тың игеру кезіндегі көш-қон саясаты негізінде алдыңғы айтылған 1955 жылғы Қаулы тіл саясатын күрт өзгертті: қарым-қатынастағы ортақ тіл ретінде орыс тілі қалыптасып, әр ұжымдарда сол тілде сөйлеу талап етілді. Сол кездегі белсенді еңбек жасындағы адамдар – бүгінгі 60 – 70 жастағы жерлестеріміз – балаларымен және немерелерімен әлі де ойланбай, орыс тілінде сөйлеседі. Азаматтық жауапкершілікке келетін болсақ, мемлекетіміздің мемлекет болуына атсалысу деген ой туындамайды, өйткені «кеңестік сана» ұлттық санаға толыққанды айналмай отыр. Жалпы орта қай тілде сөйлеседі, сол тілде сөйлесіп жүре береді. Павлодар, Қарағанды, Солтүстік Қазақстан облыстарының 1955–1975 жылдарында туылған 50 адамға (қазақ өкілдері) сауалнама жүргізілді, олардың 38-і – мемлекеттік тілге немқұрайлы қарайтындығын білдірді: «Қай тілде сөйлейтінімізді қадағаламайды екенмін», «Қарым-қатынастың мазмұны мен нәтижесіне көп назар аударамыз да, қай тілде сөйлеу керектігі алдында тұрған адамға байланысты, үлкендермен – қазақша сөйлесемін, жастармен – орысша», «Немерелер балабақшаға барады, қазақ тілінде түсіне бермейді» деген сылтауларды келтірді. Әрине, қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретіндегі басымдылығы қажетті деңгейде еместігі – жергілікті ұлт өкілдерінің ана тіліне деген жауапкершілігінің жоқтығын көрсетеді. Өзі ана тіліне деген жауапкершілік танытып отырмаса, басқа ұлт өкілдеріне қазақша сөйле деп талап қоя алмайтындығын естен шығармасақ керек.

Ал басқа ұлт өкілдері қазақ тілін білсе, жергілікті елдің мәдениетін тілмен бірге сіңіретіні сөзсіз. «Адам басқа ұлттың тілі мен мәдениетін білетін болса, ол сол ортаның адамы болады», - деген Абайдың идеясын қазақ емес қазақстандықтарға түсіндіру қажеттігі бүгінгі күні өзекті болып отыр. Қазіргі кезде қазақ тілін ана тіліндей санайтын басқа ұлт өкілдері де жоқ емес. Олар өздерін емін-еркін ұстайды, оларды бұрыннан қазақтар «тамыр» деп санаған. Өкінішке орай, ондайлар аз. Басқа ұлттардың осылай өз елі деп қазақтарды санауы үшін қазақ тілін оларға қаншалықты меңгерте аламыз? Бұл солтүстік өңірлері үшін ашық сұрақ болып отыр.

Әлеуметтік себеп: Мемлекеттік тілді кеңінен қолдануға қажеттілік туғызу жағдайы толыққанды емес. Қажеттілік – адам үшін ең уәждемелік күш екенін ескеру қажет. Мысалы үшін басқа

елдерді алатын болсақ, тіпті тұруға емес, оқуға немесе жұмысқа уақытша баратын болсақ, ақылы түрде сол елдің мемлекеттік тілін меңгеруге мәжбүр боламыз. Тілге деген қажеттілік болмаса, адамдар оны алдыңғы мақсат ретінде қабылдамайды. Сондықтан, орыс тілді қазақтар мен елімізді мекендеген басқа ұлт өкілдерін де мемлекеттік тілді кеңінен қолдану үшін қажетті заңнамалық жағдай ойластыру кезеңі келді дегіміз келеді.

Педагогикалық себеп: Қазақ тілі мамандарының тілді меңгерудің халықаралық деңгейлеріне сай әдістемелік жағынан кәсіби құзыреттілік бойынша сертификациядан өтпеуі. Өз тәжірибеме жүгінсем, бір жоба бойынша қазақ тілі мұғалімдердің әдістемелік әзірлемелерді дайындауға қажеттілігі туындады. 40-тан астам жоғары категориялары және көпжылдық тәжірибесі бар мұғалімдерден сынақ сабақ жоспарын әзірлету негізінде 4–5 мұғалімді іріктеп ала алдық. Бұл жағдай әлі де ғылыми-әдістемелік тұрғыдан кешенді түрде мұғалімдерді даярлап, білімалушыларды қазақ тілінде коммуникацияға жеткізе алмай отырған жағдайымыз бар екенін көрсетеді.

Қазақ тілі мұғалімінің қалыптасуы педагогикалық колледж бен университет қабырғасынан басталады. Мемлекеттік тілді дамытуды табысты жүзеге асыру үшін педагогикалық мамандықтардағы студенттерді жоғары оқу орындарында теориялық түрде оқыту ғана емес, өндірістік тапсырмаларды да шешуге жүйелі түрде баулу қажеттігі көрініп отыр. Тіл әдістемесін дуалды формада оқыту қажеттігі туындап отыр.

Жоғары педагогикалық білім беру жүйесін алатын болсақ, болашақ мұғалімдерді әдістемелік жағынан әзірлейтін педагогтердің концептуалды түрде ғылыми-әдістемелік дайындығы жоқтығы. Әдістемелік курстар циклдерін кім жүргізеді? Мектептен келген, лингвистикалық теориялық дайындығы ұмытылған, тек қана тілді оқыту әдіс-тәсілдерді тәжірибесінде біраз жинаған педагогтер жүргізуде. Ал тілді оқыту әдістемесі – ең жауапты, ең күрделі, теория мен практиканы ғылыми тұрғыдан ұштастыруды қажет ететін пән екенін ЖОО әкімшілігінің, тілдік кафедралардың меңгерушілерінің назарына салғым келеді.

Экономикалық себеп: Мемлекеттік деңгейде материалдық уәждемелеу шет тілінде оқытып жатқан мұғалімдерге ғана жасалып жатыр. Ал мемлекеттік тілді кәсіби тіл ретінде қолданып жүрген басқа ұлт өкілдеріне деген мықты уәждемелік жолды неге қолданбасқа?! Қазақ тілін білетін пән мұғалімдеріне сапалы әдістемелік қолдау көрсетіп, ынталандыру өзекті болып қала береді.

Бұл мәселе бүкіл Қазақстанда емес, солтүстік өңірлерде жергілікті бюджеттен қарастырылуы қажет деп санаймыз.

Нормативтік құқықтық негіздердің әлсіздігі. Жетілмеген құқықтық база және кәсіби тіл әдіскерлерінің болмауы мемлекеттік тілдің одан әрі дамуына, жұмыс істеуіне және сапасына кедергі келтіреді. Лингвист Анар Фазылжанның айтуынша, бұл мәселенің шешімі тіл саясатын әзірлеуге қатысқандарға ғана байланысты емес. Қазақ тіліндегі бұқаралықты да талап ететін жарияланымдардың мазмұнын жүйелі және әртүрлі тәсілдермен кеңейту және қолданысқа енгізу қажет. 2017 жылы құрылған Ұлттық аударма бюросы қазақ тілін насихаттауға ықпал етеді. «Рухани Жаңғыру» бағдарламасы аясында бюро 100 іріктеліп алынған оқулықтардың аудармасын әзірледі. Дегенмен, қазақ тіліндегі кітаптарды, оның ішінде классикалық шетел әдебиетін, балалар, ғылыми-көпшілік және басқа да әдебиеттерді көбейту үшін мұндай орталықтардың одан әрі дамуына жағдай жасап, оларға тек қаржылық емес, сонымен қатар кадрлық қолдау көрсетілуі керек екені айтылып жүр [Развитие казахского языка: нужен закон и специалисты <https://365info.kz/2019/11/razvitie-kazahskogo-yazyka-nuzhen-zakon-i-spetsialisty>].

Қазақстан Республикасының Білім беру жүйесіндегі мемлекеттік тілдің жай-күйін зерттеу және ретроспективті талдау көрсеткендей, мемлекеттік тілде материалдың жетіспеуі, қазақ тілі мен әдебиеті, Қазақстан тарихы мұғалімдері мен оқытушыларының әдістемелік біліктілігін үздіксіз арттыру жүйесінің болмауы өткір проблема болып табылады. Айта кету керек, бұл мұқият және егжей-тегжейлі зерттеуді қажет ететін өзекті мәселе. Жоғарыда айтқанымыздай қазіргі кезде Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясында «Білім және ғылым жүйесін дамытудың ғылыми негіздері» атты зерттеу жүргізілуде. Орта білім берудің жаңа моделін құру аясында үштілділікті қазақ тілінің басымдылығымен дамыту үшін мектептегі «Қазақ тілі», «Қазақ әдебиеті», «Қазақстан тарихы» пәндерінің мазмұнын қайта қарастыру, сонымен қатар, осы пәндерді оқытудың әдістемелік жүйесін беру, педагог мамандарды даярлау және олардың біліктілігін арттыру мақсатында сертификациялау жолдарын көрсету және оларды іске асыру сияқты мәселелердің шешу көздері анықталатын болады.

Қазақ тілін мемлекеттік тіл ретінде дамыту жолдары – жоғарыда айтылған себептердің жою амалдарын іздеп, соларға қарсы жағдаяттың болуына жол ашу.

Кесте 1

Психологиялық тетіктер	Әлеуметтік тетіктер	Педагогикалық тетіктер	Экономикалық тетіктер
Қазақ тілін қолдану қажеттілігін туғызу. Оқушылардың жас ерекшеліктеріне сәйкес қазақ тілінде қызықты мобильді қосымшаларды ұсыну; үлгілі қазақ тілінде сөйлейтін отбасыларын әр түрлі жолдармен насихаттау; қоғамда әртүрлі сайыстарды жиілендіру, өткізушілерге материалдық қолдау көрсету.	Мектепте, отбасында, тұтыну орындарында қазақ тілінің қолданысын кеңейту. Тұтыну саласында тек қана мемлекеттік тілді қолдану, ол үшін әртүрлі оңай қолданысқа ие кітапшаларды тегін тарату; қазақ тілінде сөйлеуге ынталанған тұлғаларға қолдау көрсету. Ата-аналармен әлеуметтік жерлердегі қызметтік сферада мемлекеттік тілді қолдануды насихаттау; жергілікті тілдерді дамыту ұйымдардың жұмысын жандандыру мақсатында зейнеткер қауымдастығын құрып, оларды қоғамдық жұмыстарға тарту	Педагог кадрлардың біліктілігін қажетті деңгейге үздіксіз білім беру арқылы жеткізіп отыру (Казтест, лингводидактикалық тестілеуді заңдандыру). Қазақ тілін және қазақ тілінде оқытатын мамандарға арналған әдістемелік талаптардың деңгейлік сипаттамаларын әзірлеп, мемлекеттік деңгейде бекіту. Мұғалім мен оқытушылардың тиімді технологияларды қолдануды қамтамасыз ету. Ғылыми-әдістемелік семинарлар мен біліктілікті арттыру курстарын өткізу және олардың нәтижелерін оқу процесіне енгізуді қадағалау, тәжірибені ғылыми мақала түрінде жалпылау және басылымнан шығару, мектеп пен ЖОО тарату.	Қазақ тілін мемлекеттік тіл ретінде кәсіби салада қолданатын басқа ұлт өкілдеріне ынталандыру мақсатында жергілікті қаржылық қордан қаражат бөлу; нормативтік құқықтық тетіктерді ұсыну; тұтыну салаларында мемлекеттік тілді ғана қолданатын басқа ұлт өкілдеріне салықты 20 %-ға азайту; әртүрлі мемлекеттік конкурстардың нәтижелері бойынша материалдық сыйлықтар тағайындау; тиімді оқулықтар мен электрондық ресурстарды оқу бағдарламаларының мазмұнына әзірлеп, қолданысқа беру.

Біздің пайымдауымызша, мемлекеттік тілді одан әрі табысты дамыту үшін кезең-кезеңімен енгізу қажет (Сурет 2) осы бағыттағы жұмысты құру, атап айтқанда:

Сурет 2 – Орта білім беру жүйесінде мемлекеттік тілді дамыту үшін жұмысты құру қадамдары

Қорытындылай келе, айтарымыз: мемлекеттік тілдің тағдыры – қазақстандықтардың өз қолында. Осыны түсіне отырып, фин, эстон, грузин елдерінің тәжірибесін бұқаралық ақпараттарда кеңінен насихаттап, білім беру жүйесіне қажетті тілдік реформалар енгізіп, мемлекеттік бағдарламаларда көрсетілгендей, қазақстандықтардың қазақ тілін жүз пайыз меңгеруіне баршамыз атсалысуымыз қажет. Қазіргі кезде жоғарыда аталған ғылыми-техникалық бағдарлама аясында белгіленген мемлекеттік тілдің қолданысын арттыру жолдарын эксперимент түрінде сынақтан өткізбекпіз. Ол үшін еліміздің солтүстік өңірлерінде көптеген шаралар жүргізу көзделіп отыр.

Баяндама БІ. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясында жүргізіліп жатқан «Білім және ғылым жүйесін жаңғыртудың ғылыми негіздері» (OR11465474) ғылыми-техникалық бағдарламасын іске асыру шеңберінде дайындалды.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Послание Президента Н. Назарбаева народу Казахстана «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции» от 10 января 2018 года. <https://www.kazpravda.kz/.../tekst-poslaniya-prezidenta-respubliki-kazakhstan>.
- 2 Государственный общеобязательный стандарт основного среднего образования от 13 мая 2016 года № 292.
- 3 Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана. 28 февраля 2007 г.
- 4 Закон Республики Казахстан от 11 июля 1997 года № 151-І О языках в Республике Казахстан
- 5 Государственная программа развития языков в Республике Казахстан на 2011-2020 годы. [Электронный ресурс]. Режим доступа: edu.gov.kz./ (дата обращения: 06.11.2019).
- 6 Актанов Д. Языковая политика Казахстана. // URL: <http://www.gumilev-center.ru/yazykovaya-politikakazakhstan> (дата обращения 06.11.2019)
- 7 Послание Президента Республики Казахстан-Лидера нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050».- Астана, 2013.
- 8 Развитие казахского языка: нужен закон и специалисты <https://365info.kz/2019/11/razvitie-kazahskogo-yazyka-nuzhen-zakon-i-spetsialisty> [Обращение участников Ассамблеи народа Казахстана к гражданам страны. Веб: akorda.kz/ru/speeches/addresses_congratulations/obraschenie_uchastnikov_xix_sessii_assamblei_narod]
- 9 Послание Президента РК Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан - 2050»: новый политический курс состоявшегося государства»: материалы мероприятий, посвященных обсуждению Послания Главы государства/Отв. ред. Б. Султанов.– Алматы:КИСИ, 2013 – 228с.
- 10 Государственная программа развития образования в Республике Казахстан на 2016-2019 годы // ru.government.kz/resources/docs/doc18
- 11 Методологические аспекты полиязычного образования // Поиск. – Серия гуманитарных наук. – 2008. – №3(2). – С.298–304.
- 12 Государственная программа развития образования в РК, 2012. – С.12.
- 13 Указ Президента Республики Казахстан «Об утверждении Государственной программы развития образования и науки

Республики Казахстан на 2016-2019 годы» от 1 марта 2016 года № 205. <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1600000205>.

14 Казахстан в TIMSS и PISA-2015: результаты и факторы влияния (Презентация президента АО «Информационно-аналитический центр» С.Ирсалиева на Расширенном заседании коллегии Министерства образования и науки Республики Казахстан, которое состоялось 24 февраля 2017 г.) http://iac.kz/sites/default/files/pezentaciya_na_kollegiyu_timss_pisa_rus.pdf.

15 Национальный доклад о состоянии и развитии системы образования Республики Казахстан (по итогам 2018 года) / М. Атанаева, М. Амангазы, Г. Ногайбаева, А. Ахметжанова, М. Шакиенова, Г. Карбаева, Ж. Джумабаева, Н. Касымбекова, М. Даулиев, Д. Абдрашева, А. Кусиденова. – Нур-Султан: Министерство образования и науки Республики Казахстан, АО «Информационно-аналитический центр», 2019. – 364 стр.

16 Закон Республики Казахстан «О языках» от 11 июля 1997 года. [ЭР]. Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000>

17 Бижкенова А.Е., Булатбаева К.Н., Сабитова Л.С. «Научные основы непрерывного лингводидактического образования специалистов иностранных языков в Казахстане»: Коллективная монография/Под ред. д.ф.н., проф. Бижкеновой А. Е.–Астана: Мастер По, 2017. – 135 с.

18 Жумашев Р. М., Досова Б. А., Жуманова А. З., Ныгыметулы Д. Современная языковая политика в Республике Казахстан – Караганда: Изд-во КарГУ, 2017. – 148 с.

19 Абдыгалиев Б. Языковая политика в Казахстане: состояние и перспективы / Б. Абдыгалиев // Казахская миссия: сб. ст. – Алматы: Дайк-Пресс, 2007. – С. 237–244.

20 Хасанулы Б. Развитие государственного и других языков – фактор демократизации Республики Казахстан / Б. Хасанулы // Вестн. Павлодарского гос. ун-та. Сер. Социологические науки. – № 1. – С. 166 – 176.

21 Енбекова А.Е. Мультилингвальный вектор развития в системе образования Республики Казахстан/ Магистерская диссертация на соискание степени магистра по специальности 7М02310 «Иностранная филология» (научно-педагогическое направление), защищенная в ЕНУ им. Л. Н.Гумилева под руководством К. Н.Булатбаевой. – Нур-Султан, 2021 г.

ОҚУШЫЛАРДЫҢ КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

ДЮСЕМБАЕВА У. А.

Студент, 2 курс Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

Бүгінгі таңда қарым-қатынастағы құзыреттілік пен сауаттылық өмірдің кез келген саласындағы жетістік факторларының бірі болып табылады. Қарапайым қарым-қатынас дағдыларының болмауы тек отбасында ғана емес, сонымен бірге ұжымда да көптеген қақтығыстарға әкеледі. Табысты болу үшін коммуникативтік тұрғыдан белсенді, әлеуметтік сауатты, әлеуметтік шындыққа бейімделген, қарым-қатынас үрдістерін тиімді әрекет етуге және басқаруға қабілетті болу керек. Коммуникативтік мәселелерді шешудің стандартты емес тәсілдерін, әрекет ету амалдарының икемділігі мен ұтқырлығын, шығармашылық қызметке көшуді іздейтін білім алушылардың коммуникативтік белсенділігін қалыптастыру қажет.

Коммуникативтік құзыреттілік ұғымына алғашқылардың бірі болып психолог ғылымдар жүгінген. Коммуникативтік құзыреттілік – адамның қоғамның басқа мүшелерімен қарым-қатынас жасауы үшін қажетті білім, білік және дағды жүйесі. Оған адамдардың жеке ерекшеліктерін білу, оларды түсіну, адамдарды дұрыс қабылдау және бағалау, олардың мінез-құлқын болжау, оларға әсер ету және т.б. кіреді. Бұл адамдардың өзара қарым-қатынасы мен әрекеттесуінің сәттілігіне байланысты болуы мүмкін.

Қазіргі уақытта коммуникативтік құзыреттілік сөйлеу әрекетінің барлық түрлерін, ауызша және жазбаша сөйлеу мәдениетінің негіздерін, мектеп оқушыларының тәжірибесіне, қызығушылықтарына және психологиялық ерекшеліктеріне сәйкес келетін қарым-қатынастың әртүрлі салалары мен жағдайларында тілді қолдану білігі мен дағдыларын игеру ретінде анықталады. Оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыру үшін мұғалімнің өзінің коммуникативтік құзыреттілігі болуы қажет. Мұғалім де, оқушы да ынтымақтастыққа дайын болуы, тез өзгеретін қарым-қатынас жағдайларына бейімделу қабілетіне ие болуы, жаңа ақпаратты іздеуге және үйренуге ынталы болуы, сыни және өздігінен ойлана, өз қызметін басқара білуі тиіс, мақсаттары мен құндылықтарын нақты тұжырымдай, сонымен қатар қарым-қатынас процесінде эмоцияларды қолдана алуы қажет.

Коммуникативтік құзыреттілік құрылымдық білім болып табылады, ол белгілі бір бірліктерден тұрады және ол келесі деңгейлерді қамтиды: тілдік, сөйлеу, дискурсивті, мәдени және риторикалық құзыреттілік. Л. А. Петровскаяның пікірінше, коммуникативтік құзыреттіліктің бірліктері болып мыналар табылады:

- сөйлеу белсенділігінің салалары;
- сөйлеу қызметінің тақырыбы, жағдайы;
- сөйлеу әрекеттері;
- қарым-қатынасқа түсушілердің рөлі (олардың коммуникативтік мінез-құлық сценарийлері);
- мінез-құлық бағдарламасын орындау кезіндегі қарым-қатынас тактикасы;
- әртүрлі мәтіндерді құру ережелері;
- тілдің минималды компоненттері [1].

Коммуникативтік құзыреттілік деңгейлері еркін және тиімді сөйлеу әрекеті үшін қажетті білім мен дағдылардың жиынтығын қамтиды:

- *тілдік құзыреттілік* тілдің барлық деңгейлері: фонетикалық, лексикалық, сөзжасамдық, морфологиялық, синтаксистік білімдерді, сондай-ақ тілдің барлық бірліктері мен құралдарын оның нормаларына сәйкес қолдана білуді қамтиды;
- *сөйлеу құзыреттілігі* – бұл тіл мүмкіндіктерін қолдана отырып, ойды дайын түрде қалыптастыру және ұсыну тәсілдері туралы білім мен сөйлеу әрекеті процесінде түрлі әдістерді пайдалана білу;
- *дискурсивті құзыреттілік* – сөйлеу оқиғасының ерекшеліктері туралы білім және оны басқару мүмкіндігі;
- *мәдени құзыреттілік* дегеніміз – белгілі бір ұлттың мәдениетін білдіру тәсілі ретінде тілді түсіну, тілдің тығыз байланысы мен халықтың тарихи дамуы туралы білу; сөйлеу этикетінің нормаларын, ұлтаралық деңгейдегі қарым-қатынас мәдениетін білу; қарым-қатынас процесінде осы ақпаратты ескере білу және сөйлеу әрекетін белгілі бір халыққа тән әлеуметтік мінез-құлық нормаларына сәйкес реттеу;
- *риторикалық құзыреттілік* – түрлі жанрдағы мәтіндерді құрудың риторикалық заңдылықтары туралы білу және риторикалық жанрдың авторлық мәтінін мақсатқа және белгілі бір қоғамдық сөйлеу жағдайына сәйкес саналы түрде құру, айту және бағалау мүмкіндігі [2].

В. И. Тесленко және С. В. Латынцев коммуникативтік құзыреттілік қалыптасуының төрт деңгейін ажыратады:

1 *Негізгі деңгей*. Онда тапсырмалардың репродуктивті деңгейі жоғары дәрежеге ие;

2 *Оңтайлы-бейімделгіш*. Онда оқушылар қажетті шамада коммуникативтік құзыреттіліктің барлық құрамдастарын меңгермеген, бірақ бұл ретте оны көрсетуге (жүйесіз болса да) өзінің дайындығын көрсеткен және елеулі әлеуетке ие болған кезде;

3 *Шығармашылық-ізденіс* – оқушылар коммуникативтік құзыреттіліктің жеткілікті дамуын көрсетеді, проблемалық жағдайларда табысты әрекет етеді, ақпараттық ортаға бейімделуге дайын;

4 *Рефлексивті-бағалау* – оқушылар өздерін қызықтыратын мәселелерді өз бетінше анықтайды және оларды шешу үшін коммуникативтік жағдайларды ұйымдастырады.

Коммуникативтік құзыреттілік – күрделі коммуникативтік дағдылар мен қабілеттерге ие болу, жаңа әлеуметтік құрылымдарда адекватты дағдыларды қалыптастыру, қарым-қатынастағы мәдени нормалар мен шектеулерді білу, қарым-қатынас саласындағы әдет-ғұрып, салт-дәстүр, этикет, әдептілікті сақтау, тәрбиелеу, тілдік құралдарда бағдарлау. Бұл мәдени тұлғаның жалпылама қасиеті, оның ішінде коммуникативтік қабілеттер, білім, дағдылар, іскерлік, ғылыми, кәсіби, күнделікті қарым-қатынас саласындағы сенсорлық және әлеуметтік тәжірибе.

Сондықтан мұғалімнің негізгі міндеті – жан-жақты дамыған, білімді және коммуникативтік-құзыреттік тұлғаны тәрбиелеу.

Коммуникативтік құзыреттілік бос жерден пайда болмайды, ол біртіндеп қалыптасады. Оның қалыптасуының негізі – адами қарым-қатынас тәжірибесі. Коммуникативтік құзыреттілікке ие болудың негізгі көздері халық мәдениетінің тәжірибесі; халық мәдениеті пайдаланатын қарым-қатынас тілдерін білу; тұлғааралық қарым-қатынас тәжірибесі; өнерді қабылдау тәжірибесі болып табылады.

Коммуникативтік құзыреттіліктің бірнеше аспектілері немесе компоненттері бар: коммуникативтік қабілет; коммуникативтік білім; коммуникативтік дағды.

Коммуникативтік қабілет – бір жағынан, адамның қарым-қатынасқа табиғи дарындылығы, екінші жағынан, коммуникативтік өнімділік.

Коммуникативтік білім – бұл қарым-қатынас, оның түрлері, фазалары, даму заңдылықтары туралы білім. Бұл салаға белгілі бір коммуникативтік дағдылардың даму дәрежесі және қарым-қатынас

әдістері, тәсілдері, құралдары біздің орындауымызда тиімді екендігі туралы білім де кіреді.

Жоғары деңгейдегі қарым-қатынас дағдыларын меңгеру әртүрлі іс-әрекеттерде басқа адамдармен тиімді қарым-қатынас жасауға мүмкіндік береді. Болашақта кезең-кезеңмен даму үшін мектеп жасында коммуникативтік дағдыларды қалыптастыруды бастау маңызды. Оқушылардың коммуникативтік іс-әрекетін жандандыру білім алушыларды жігерлі, мақсатты қарым-қатынасқа ынталандыру процесін қамтиды. Қарым-қатынас кез келген сабақтың ажырамас бөлігі болып табылады, сондықтан оқушылардың коммуникативтік дағдыларын қалыптастыру оқу процесінің сапасын жақсартуға әкеледі.

Коммуникативтік даму әртүрлі желі бойынша жүзеге асады. Бұл сандық жинақтау (сөздік қорын, сөйлеу көлемін ұлғайту) және сапалық өзгерістер (айтылу, үйлесімді сөйлеуді дамыту, бағытталған сөйлеуді түсіну). Алайда коммуникативтік тұлғаны қалыптастырудың қарқындылығы мен сәттілігінің негізгі критерийі – әртүрлі сипаттағы коммуникативтік міндеттерді түсіну, қою және шешу қабілеті, яғни сөйлеу, ойлау әрекетін басқа адамдармен, ақпарат құралдарымен және өзімен қарым-қатынаста дұрыс әрі оңтайлы пайдалану мүмкіндігі.

Арнайы ұйымдастырылған жаттығулар жиынтығын, жағдайларды әдеби оқу сабақтарына енгізу тұрақты оң нәтижелерге қол жеткізуге көмектеседі. Оқушылардың сөздік қорын толықтырудың ең жақсы көзіне, ең алдымен, сөзсіз, әдебиет, классикалық үлгілер жатады. Оқушылардың сөйлеуін нормативтік емес лексикадан, диалектіден, жаргоннан тазарту маңызды.

Сабақта эмоционалды жағымды жағдай жасау үшін мыналарды қолдану керек: ойын әдістері; әдеби қабілеттер мен шығармашылық қиялды дамытуға бағытталған тапсырмалар.

Жұппен және топпен жұмыс істеу қарым-қатынасты ұйымдастыруға көмектеседі, яғни онда әр оқушының қызықтырған әңгімелесушімен сөйлесуге мүмкіндік туғызады. Диалогті ұйымдастырудың басты шарттарының бірі – сенім мен ізгілік, еркіндік пен өзара түсіністік. Оқушылардың ойын мен жаттығуларға қатысуы олардың арасында достық қарым-қатынастың пайда болуын қамтамасыз етеді, ал топтық қолдау қауіпсіздік сезімін тудырады, тіпті қорқынышты жеңеді.

Диалог, жанды қарым-қатынас, тренингілер, тілдік қарым-қатынас оқушылар өсіп, дамитын негіз болып табылады. Оқытудағы

коммуникативтік тәсілдің негізгі сипаттамасы – «қарым-қатынасты үйрену».

Оқу сабағы барысында қарым-қатынас жасау оқушыға өзінің оқу жетістіктерін арттырып қана қоймай, болашақ кәсіби таңдауына әсер етуге мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Петровская Л. А. Компетентность в общении. – М., 1989. – 145 с.

2 Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования // Эксперимент и инновации в школе. – № 2. – М., 2009. – С. 7–14

САН НЕГІЗДІ ЭТНОГРАФИЗМДЕРДІҢ ЖАСАЛУ ЖОЛДАРЫ

ЕРҒАЛИЕВ Қ. С.

ф.ғ.к., профессор,

Павлодар педагогикалық университеті Павлодар қ.

СҰРАҒАН А.

магистрант, 2 курс

Павлодар педагогикалық университеті Павлодар қ.

ЕРҒАЛИЕВА С. Ж.

PhD, қауымд. профессор,

Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Кез келген халықтың тілінде, сөздік қорында сан ұғымдары ұшырасады. Сан атаулары – ерте заманнан келе жатқан тілдік бірлік. Ол, ең алдымен, қоршаған ортадағы белгілі бір нәрсенің, заттың санын анықтау мақсатында, яғни тұрмыс-тіршілік қажеттілігі ретінде туындаған. Кейін адамдардың айналаға деген көзқарасына, дүниетанымына байланысты оның семантикалық аясы едәуір кеңейген. Тілдік қолданыста сан атауларының қатысуымен түрлі жаңа сөздер пайда болған: геометриялық фигуралар (үшбұрыш, төртбұрыш т.б.), қару-жарақ (*бесатар, алтыатар, жетіатар* т.б.), өсімдік, жәндік, құс, жануарларға қатысты атаулар (*мыңжапырақ, мыңтамыр, қырықбуын, қырыққұлақ, сегізаяқ, қырықаяқ, бірқазан, мыңсайрам, біртаған, біртума* т.б.), аспап және аспан денелері (*жетіген, Үшарқар, Жетіқарақшы, Қырыққарақшы* т.б.), ойын (*үшсайыс, бессайыс, бестас* т.б.), әскери атаулар (*ондық, жүздік,*

мыңдық, онбасы, жүзбасы, мыңбасы т.б.), жер-су аттары (*Жетісу, Екібастұз, Төртқұдық, Үштөбе, Бесқауға, Төртүй, Мыңтомар, Үшкеліншек, Үштақыр* т.б.), кісі есімдері (*Қырықбай, Елубай, Алтысбай, Жетпісбай, Сексенбай, Тоқсанбай, Мыңжасар* т.б.) т.б. Осылардың қатарында қазақ халқының тарихи, әлеуметтік-мәдени өмірінде өзіндік орны айрықша сөздер – этнографиялық атаулар да бар.

Этнографизмдер (грек т. *ethnos* – тайпа, халық және *grapho* – жазу; ағылш. *ethnographwm*; нем. *ethnographismus*) – белгілі бір халықтың материалдық және рухани мәдениетін білдіретін сөздер. Онда ұлттың салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпы, наным-сенімі, тұрмыс-тіршілігі мен кәсібі, айналысқан шаруашылығы, жалпы дүниетанымы көрініс табады. Қазақ халқының бай этнографиялық атауларының бір бөлігі – сан есімдер арқылы жасалған туынды сөздер.

«Туынды сөздер – тіліміздегі ең көп сөздер, өйткені олар тілдің барлық кезеңінде үздіксіз жасалып, тілге қосылып, сөздік қорды үнемі байытып отырған» [1, 50 б.]. Қазақ тіл білімінде жаңа (туынды) сөздер үш түрлі тәсіл арқылы жасалатыны белгілі: синтетикалық немесе морфологиялық (сөз тудырушы жұрнақтар негізінде), аналитикалық немесе синтаксистік (екі я одан да көп түбірдің, сөздің бірігуі, қосарлануы, қысқаруы және тіркесуі негізінде), лексикалық немесе лексика-семантикалық (сөздің тұрпаты өзгермей-ақ жаңа мағынаға ие болуы). С. Исаев: «... қандай тәсілмен жасалса да (мейлі лексикалық және семантикалық, мейлі синтетикалық я аналитикалық немесе аралас), сөзжасам проблемасының ең бірінші және басты мәні, негізгі ерекшелігі – бір, жаңа сөз тудыру, сөйтіп, тілдің сөзжасам қатарын кеңейту және көбейту, тілдің сөздік құрамын байыту», – дейді [2, 4–5 б.]. Яғни сөзжасам жаңа сөздер туғызып, тілдің лексикалық байлығын, сөздік қорын толықтырып, жаңа туындылар қатарын көбейтеді. Ендеше, көрсетілген тәсіл түрлерімен қандай сан негізді этнографиялық атаулар жасалатынына тоқталайық.

1 *Лексика-семантикалық тәсіл* арқылы жасалған сан негізді этнографизмдерге *үші, жетісі, қырқы, тоғыз, қырық жеті* т.б. жатады. Яғни бұл атаулар сандық мағынадан айырылып, діни ұғым-түсінікті, салт-дәстүрді білдіруге көшкен. Нақтыласақ, *үш, жеті, қырық* деген сандарға тәуелдік жалғауының III жағы жалғанып, *үші, жетісі, қырқы* сынды болып, өлген адамды еске түсіру үшін берілетін асқа айналған: *Халықтың салтқа бүтіндей қиғаш келетін, дін тұрғысынан өткізілетін үші, жетісі, қырқы және жылы дегендер – қажетсіз ескілік қалдығы* (А. Құрманғалиев)

Сонымен қатар түркі тілдерінің бірқатарында *жеті* (*йеді, йеті...*) сөзі «апта» деген сөздің орнына қолданылады. Бұған I. Кеңесбаевтың мына пікірі дәлел: «Қазақтың өзінде де *жетісіне бір рет ...* сияқты оның «апта» орнына жүруін көрсетеді» [3, 247 б.].

Қырық сан есімімен салт-дәстүр атаулары да жасалады. Мысалы, *қырқынан шығару* – жаңа туған нәрестеге қырық күн болғанда, қырық қасық шілде суға қырық құмалақ қосып немесе күміс тиын салып, шомылдыратын жоралғы. Ә. Табылдиев: «Бөбекті қырқынан шығару рәсімі ананың «бой көтеріп», денсаулығының толысып, жетілген кезінде өткізіледі (қыз бала, көбіне, ер баладан ертерек қырқынан шығарылады)», – дейді [4, 52-б.]. Аталған салтты әйел адамдар өткізген: *Балам қырқынан шығып, қарын шашы алынғалы ұйқысы тынышталды.* (Ауызекі тіл)

Қырық жеті – ... айттырылған қызға төленетін қалыңмал мөлшері [5, 15 б.]: *Қырық жетінің нешеуін сұраса да бер деп, ағасын өзі жұмсап кеткен* (Ғ. Мүсірепов)

«Қалың мал мөлшері кей жерде *қырық жеті, он жеті, отыз жеті* болып өлшенген. Біреудің әйелі қыз туса, кейде *қырық жеті құтты болсын* деу дағдысы болған (сондай-ақ *қырық жылқылы болыпсың, құтты болсын* сияқты сөз саптау көбірек айтылады)» [3, 245 б.].

2 Тілімізде *синтетикалық тәсілмен* жасалған сан негізді, яғни сан атауларына сөз тудырушы жұрнақтардың жалғауы арқылы жасалған этнографизмдер жоқтың қасы. Оған *бесті, төрттік* т.б. сөздері жатады.

Бесті деп «дөнненің төрт жастан өтіп, бес жасқа шыққан кезін» айтады [6, 280 б.]. *Бестіге шыққан жылқыны мойнына құлаштап жібек арқан сүйретіп, жал-құйрығын тарап, ер-тұрман салып, мініске үйретеді.* Сондай-ақ тілдік қолданыста «*жүйрік бестіден шығар, кеңес келбеттіден шығар*» деген мақал кездеседі.

3 Сан негізді этнографиялық атаулардың басым бөлігі *аналитикалық тәсілмен*, оның ішінде бірігуі, тіркесуі жолдары арқылы жасалған. Олардың қатарына *бір тоғыз, үш тоғыз, үш жұрт, үш жүз, үш арыс, төрт түлік, бес аспап, бес қару, алты алаш, жеті қазына, жеті ата, он екі мүше, бесбармақ, бестас, тоғызқұмалақ* т.б. сынды сөздер жатады. Негізінен, сан негізді күрделі этнографиялық атаулардың басым көпшілігі үш және жеті сандары арқылы туындаған. Аталым жасауда *үш пен жеті* сандарының рөлі зор. Ол қазақ халқының дүниетанымында «*киелі*», «*сакральды*» болып саналғандықтан болса керек. Кейінгі орында

төрт пен бес сандары келеді. Ал *бір, алты, тоғыз, он, он екі, қырық* т.т. сандар номинация тудыруда пассив қызмет атқаратынын аңғарамыз.

Аталған сан негізді туынды сөздердің жасалу үлгілері төмендегідей болып келеді:

САН ЕСІМ + ЗАТ ЕСІМ: *үш жұрт, үш арыс, үш ғайып, үш ғалам, үш бунақ, үш байлық, үш қуат, үш ақиқат, үш тұл, үш көз, үш тоқтам, үш қасиет, үш тағылым, төрт түлік, төрт құбыла, төрт кітап, төрт мұрат, төрт бұрыш, төрт құдірет, төрт күнә, бес аспан, бес қару, бес парыз, бес намаз, бес өсиет, бес борыш, бес қатер, бес асыл, бес дұшпан, алты алаш, алты парыз, алты арыс, жеті жарғы, жеті жетекші, жеті ғашық, жеті қазына, жеті ғалам, жеті күн, жеті ата, жеті амал, жеті жұрт, жеті түн, жеті тылсым, тоғыз тармақ, бесбармақ, бестас, тоғызқұмалақ* т.б.

САН ЕСІМ + ЗАТ ЕСІМ + ЗАТ ЕСІМ: жеті дария [жер], жеті дуан ел, жеті қат жер т.б.

САН ЕСІМ + СЫН ЕСІМ: *үш арсыз, үш дауасыз, үш қадірлі, үш қадірсіз, үш биі*, т.б.

САН ЕСІМ + САН ЕСІМ: *бір тоғыз, үш тоғыз, тоғыз тоғыз, қырық жеті, үш жүз* т.б.

САН ЕСІМ + ЕТИСТІК: *біртартар* т.б.

САН ЕСІМ + САН ЕСІМ + ЗАТ ЕСІМ: *он екі мүше* т.б.

САН ЕСІМ + МОДАЛЬ СӨЗ: *жеті жоқ* т.б.

Этнографизмдердің басым бөлігі *сан есім + зат есім* үлгісі негізінде жасалғандығын аңғаруға болады. Бұл жол өнімді болып табылады. Өйткені қандай тәсіл арқылы жасалса да номинацияның өзі, яғни соңғы өнім, аты айтып тұрғандай, зат есім болып келеді.

Үш екіден кейінгі, төрттің алдындағы қатардағы сан ретіндегі мағынасына қосымша неше алуан астарлы мәні бар киелі (символдық, шартты, кәделі т.б. ауыс-түйіс мағына беретін) сандардың санатына жатады [7, 623 б.]. Қазақ халқының салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпында, ырым-ғұйымы мен наным-сенімінде қалыптасқан *үшке* байланысты киелі де қасиетті (сакральды) ұғым-түсініктердің көпшілігінде негіз, ұйытқы болған *үш* санының бастапқы лексикалық үш мағынасы сақталады, ал оның басқа алуан түрлі қосалқы семантикалары осы мағынаның аясында жасалады. Мәселен, *Ер кезегі үшке дейін; Жұмысқа үш жылда үйренеді, жалқаулыққа үш күнде үйренеді; Үш қайнаса, сорпасы қосылмау; Досыңды үш күн сынама, үш жыл сына; Ат баспаймын деген жерін үш басар. Ер татпаймын деген дәмін үш татар* т.б. сынды мақал-

мәтелдерде *үштің* сандық мағынасы сақталған, сондай-ақ оларда бір нәрсенің, қандай да бір әрекеттің ұлт санасында қалыптасқан «*дәстүрлі иегін*», «белгілі уақытын», «*уағдалы межесін*», «адал достықты», «*байлаулы тағдырын*» да білдіріп тұрғанын көруге болады.

Тіліміздегі үш тоғыз сынды этнографизм тоғыз түрлі заттан құралған сыйлық (айып) деген мағынаны білдіреді: *Күресте Найман Қаптағай батырдың немересі, кереге жауырын бақан қол Қаражал батыр бар балуандарды жығып, үстіне қырмызы фарсы кілемі жабылған араби қызыл нарды бас етіп, үш тоғыз бас бәйгесін алды.* (І. Есенберлин, Алмас)

Бірігу жолымен жасалған этнографиялық атауларға *үшем, алтыбақан* т.б. сөздер жатады. *Үшем* – бірге туған үш төл [8, 18 б.]. *Қой мен ешкі – егіз түлік. Қойға қарағанда ешкі көбінесе егізден, үшемнен лақтайтын, тез өсетін мал* (Б. Адамбаев) Сан есімнен жасалған сөздерді арнайы зерделеген Г. Шахарманның пайымдауынша, «үшем – еметін қатар үш төл» деген тіркес және ол диалект болып табылады [9, 22 б.].

Алтыбақан – алты бақанның басын үш-үштен біріктіріп, арқан байлап, әткеншек теуіп ойнайтын ойынның аты [10, 234 б.]. *Жазғы кеш ойлап тұрсаң, жанға рахат. Әркім де көтеріңкі, көңілі шат. Ән салды қосылысып қыздар-дағы, Биікке алтыбақан құрысып ап.* (Б. Майлин, Танд.). Ә. Табылдиев: «Алтыбақан – қазақ халқының дене шынықтырып, көңіл көтеруі үшін шығарған ұлттық ойыны... Алтыбақан ертедегі ауыл өмірінде жастардың кешкілікте бас қосып, халық аспаптарының сүйемелдеуімен ән салатын, айтысатын, әзіл-оспақ айтысып көңіл көтеретін ойын-сауығы болған», – дейді [4, 86 б.]. Аталған сөздердің қай-қайсысында туынды лексема жасауға ұйытқы болған сан ұғымдарының мағынасы сақталған. Ол түсінікті де. Бұл жөнінде З. Бейсенбаева: «Туынды сөздердің мағыналары әртүрлі болып келеді, бірақ ұйытқы сөздің мағынасынан бүтіндей үзіліп, алшақтап кетпейді», – дейді [11, 37 б.].

Қысқасы, сан есім негізді этнографиялық атаулар көбіне-көп сөзжасамның аналитикалық тәсілімен жасалатыны анықталды. Ал лексика-семантикалық жолмен қалыптасқан сөздер саны шағын болса, сан есімге сөз тудырушы жұрнақтардың жалғануы арқылы жасалатын екі-ақ лексикалық бірлік кездесті. Ал туынды этнографиялық атау жасауда ең актив қолданылатындарға *бір, үш, төрт, бес, алты, жеті, тоғыз, қырық* сандары жатады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Оралбай Н. Қазақ тілінің сөзжасамы: Оқулық. – Алматы, 2001. – 213 б.
- 2 Исаев С. Қазақ грамматикасының кейбір ғылыми тұжырымдары мен негіздері жөнінде // Қазақ тілі мен әдебиеті, 1992. – № 4. – Б. 3–10
- 3 Кеңесбаев І. Қазақ тіл білімі туралы зерттеулер. – Алматы: Ғылым, 1987. – 352 б.
- 4 Табылдиев Ә. Қазақ этнопедагогикасы (Оқу құралы). – Алматы: «Санат», 2001. – 320 б.
- 5 Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 7-том. Қ-П (қырқы – планетааралық). – Алматы: Ғылым, 1983. – 672 б.
- 6 Қайдар Ә. Қазақтар ана тілі әлемінде: этнолингвистикалық сөздік / Ә.Қ. айдар. Т. 3: Табиғат. – Алматы: «Сардар» баспа үйі, 2013. – 608 б.
- 7 Қайдар Ә. Қазақтар ана тілі әлемінде: этнолингвистикалық сөздік / Ә.Қ. айдар. Т. 2: Қоғам. – Алматы: «Сардар» баспа үйі, 2013. – 728 б.
- 8 Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 10-том. Ү-Я (үрейлен – яшма). – Алматы: Ғылым, 1986. – 512 б.
- 9 Шаһарман Г.П. Күрделі сөздер құрамындағы сан есімдердің мағыналық ерекшеліктері // Абай ат. ҚазҰПУ хабаршысы. «Филология ғылымдары» сериясы. – 4(34). – Алматы, 2010. – Б. 21–24
- 10 Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 1-том. А – Ә. – Алматы: Қазақ ССР-інің «Ғылым» баспасы, 1974. – 695 б.
- 11 Бейсенбаева З. Сөзжасамды оқытудың ғылыми-әдістемелік негіздері: көмекші құрал. – Алматы: Республикалық баспа кабинеті, 1998. – 220 б.

**ДЕНЕШЫНЫҚТЫРУ САБАҒЫНДАҒЫ
АСЫҚ ОЙЫНДАРЫ
ТІЛ ДАМУДАҒЫ ТИІМДІ ҚҰРАЛЫ**

ЖАПАРОВА А. Б.
ЖОББМ Абай Құнанбаев атындағы
№ 2 денешынықтыру пәнінің мұғалімі, Екібастұз қ.

Соңғы жылдары педагогика саласында ұлттық ойындарға көп мән беріліп жүр. Қазақ күресі, тоғызқұмалақ ойындары кеңінен танымал бола бастады. Дегенмен садақ тарту, асық ату өнерінің кенже қалып тұрғаны жасырын емес. Ұлттық қазынамыздың

бұл түрлерінің кенжелеп қалуы, өкінішке қарай, қазақ тілінің қолданыстағы сөздік қорының да азаюына ықпалын тигізеді.

Жалпы, ұлттық дүниетанымымыздың бір бөлшегі болып табылатын асықтың пайдасы жас ұрпақ тәрбиесінде ұшан-теңіз. Ең алдымен, бұл көру қабілеті үшін пайдалы. Себебі бала асықты алыстан дәлдеу кезінде көз бұлшық етіне жаттығу жасалады. Ал шеңберді айналып ары-бері жүру, асық ату, еңкею – дене жаттығулары. Дегенмен біздің қоғам асықтың тіл дамытуға, әсіресе, қазақ тілінің інжу-маржандарын насихаттауға қосар үлесін естен шығарған сыңайлы.

Екібастұз өңірінде асықты тәрбие саласында жиі қолданып жүрген тәрбие мекемелері баршылық. Бірақ олар негізінен асықтарды бояп, есептегіш (шот тастары) ретінде немесе түрлі байқауларда қоржынға салатын нөмірлі тастар ретінде пайдалануда [1]. Осылайша, асықтың негізгі миссиясы толық орындалмай жатыр деуге болады. Себебі асыққа қатысты ұғымдарды, асық және асық ойындарының атауларын балалар біле бермейді.

Қазақта «алтын асықтай» деген сөз бар. Баланы жақсы қырынан сипаттап, мақтау мағынасында айтылатын сөз. Ал сәттілік тілегенде «Асығың алшысынан түссін!» – дейміз. Байқап отырсақ, кішкентай асықтың да өн бойына халқымыз терең пәлсапа түйе біліпті.

Ендігі кезекте біз қазақ тілінің тілдік қор қоржынын толтыра алатын, қазір жиі қолданылмай жүрген бірді-екілі ойынды және ату тәсілдерін атап өтелік.

Асық ойындарының негізгі тәсілдерінің бірі – сақамен кенейді ату. Балаларға осыны үйреткенде алтымен сақа деген не, кеней деген не екенін түсіндіріп отыру керек.

Кеней дегеніміз – кішкене жеңіл асық. «Қорғасынды мен сақа Ұшырамын кенейін. Жұртым үшін мен құрбан, Жазасын жаудың берейін» (Жамбыл).

Ал сақа болатын асық салмақты, ірі болады. Ол көбінесе қошқарлардан алынады. Асық ойынында тігілген асықтарды атуға жарамды сақа таңдап алынады.

Алшы – асықтың қырынан тұрғанда ойығы үстіне, ал тегістеу, тәйке жақ беті астына қарап түскен қалпы; тәйке – асықтың алшыға қарама-қарсы түскен қалпы. Бүк (бүге) – асықтың дөңес жағының жоғары қарап түскен түрі; шік (шіге) – асықтың қуыс жағының жоғары қарап түскен түрі; омпы (омпа, оңқа) – асықтың ашасы бар жағының жерге қадалып түскен түрі; шоңқа – асықтың омпыға қарсы жағымен жерге қарап түскен түрі.

Мәселен, тайтұқыр – саусақтардың бүгілген қырымен ұтылған баланың басынан ұпай алу тәсілі; ханды қара басты – «Хан», т.б. асық ойындарында көп асықтың ішіндегі ерекше боялған, хан сайланған асықтың асықтарды шаша иірген кезде басқа асықтардың астында көрінбей қалуы. Мұндай кезде ойыншылар бас салып, асықты талап алады; Ханды тонау – «Хан талапай» ойынында «хан» тәйке түскенде, ойыншылардың бәрі жабылып ханды жабыла тонау – көбірек асық алып қалуға тырысу; ханның досы – «Хан талапай» ойынында жеңген адам ұтқан асықтарын өз қолында қор етіп ұстайды да, «ханмен» бірге бір артық асықты «ханның досы» деп бөліп қояды; шиіріп ату//Шиіру – асықты атқанда шиырып, өз осінен айналдыра ату; шу түсу – бәрі бүге, не бәрі шіге – түсу; Шіге түсу – асықтың ойыс жағы жоғары қарата жатуы.

Өзге сақаларға қарағанда ірі болып келетін үлкен қошқардың асығын қойлақ деп атаған. Ірі әрі салмақтырақ болатын арқардың асығын да сақа ретінде пайдаланған. Мұндай сақаны құлжа деп атаған [3].

Быттыр Екібастұз өңіріндегі ауылдарда асық ойынына қатысты бірлі-жарым шара өтті. Мәселен, Құдайкөл ауылдық клубында «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында «Асық parti» мәдени шарасы ұйымдастырылды. Шара барасында асықпен ойнатылатын ұлттық ойындар жыйлы мағлұмат беріліп, ойындар ойнатылды. Түйе асығы – бунасын, жылқы асығы – қидасын, сиыр асығы – топай, қой асығы – кеней, киік асығы – киағат, арқардаң асығы – қоңыр, қасқыр асығы бунақ деп аталатыны жөнінде ақпарат берілді. Мәдени шараның соңы ханталапай, асық қаршу, бес тас, т.б. ойындармен жалғасты.

Сол сияқты, Солнечный кентінің «Мақпал» мәдениет үйінде «Ақниет» әжелер тобының жетекшісі Клара Садықованың «Алшысынан түскен асық» атты онлайн танымдық сағаты өтті. Әже балдырған күндерін еске алып, жастарға қазақ баласының басты қызығы – асық ұлттық ойынының ерекшеліктерін үйретті, ханталапай, бес асық, ат шабыс, құмар сынды асық ойынының түрлерімен таныстырды. «Асық ежелден келе жатқан ұлттық ойынымыз болғандықтан, оны қазіргі кезде ойнауды балалар арасында кең таратуымыз қажет. Иә, қазір асықтың көпшілік санасынан ұмытылып бара жатқаны өтірік емес. Ауыл арасында сақасын сайлап, асығын майлап бәсекеге аттанып бара жатқан балаларды да сирек көреміз. Қазіргі кезде оқушылардың ұлттық ойынға деген қызығушылықтары артып, асық ойының қайта

жаңғырту керек. Тіпті мектепте үзіліс кезінде асық ойнауға арнайы уақыт арнауға да болады», – деп Клара Қабиқызы ой бөлісті [4].

Осы тұста Екібастұз қалалық «Отарқа» газетінің журналисі Жанаргүл Қадырованың мына пікірі де көңілге түюге тұрарлық:

«Бірде көршілеріміз аулада асық ойнап жүр екен. Ересек адамдар. Балалар қызығып жандарына жиналды. «Балалар, асық ойнағыларың келе ме? Алдымен қазақша үйреніп алыңдар. Сосын ғана сендермен асық ойнаймыз», - деді бірі. Өнеге саларлық сөз екен!».

Екібастұз өңірінде асық ойындарын денешынықтыру пәні бағдарламасына енгізуді № 18 ЖОББМ-де Жанак Тілегенұлы қолға алған еді. Бір жылдары асық олимпиадалары да өткізіліп жүрді. Алайда асық олимпиадасын ұйымдастырғанда асық терминдерін естен шығармау керек. Яғни, асық ойындарының, асық атауларына қатысты сұрақ-тапсырмалар да қаперге алынуға тиіс.

Сұрақтар шамамен мынадай мазмұнда болуы керек:

Асық қандай жіліктен алынады?

Жас малдың асығын не деп атайды?

Қойдың асығының атауын атаңыз.

Ешкінің асығын не деп атайды?

Құлжаның асығы атауын айтыңыз.

Көктабан қалай жасалады?

Сиыр асығының атауын не дейміз?

Ірі асық атауы.

Қолқар дегеніміз не?

«Ханталапай қылды» деген сөздің мәнін қалай түсінесіз?

Асық терминдері қазақ тілінің төл дүниесі болғандықтан, оны орысшаға бұрмалау қиын. Асықты тіл дамыту құралына айналдыруға болады дейтініміз де сондықтан.

Қарап отырсақ, асық ойынында тәрбие де, пәлсапа да өте көп. Өкінішке қарай, білім саласында бұл тақырып әлі кенже қалып келеді. Сондықтан асық ойындарын арнайы пән ретінде жүргізіп, асық олимпиадаларын өткізуді жеделдетіп қолға алу керек. Себебі асық олимпиадалары сөздік қорды дамытуға үлес қосары даусыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Асыл қазына / Ж.Қадырова // Отарқа. – 2020. – №6.

2 Қазақ халқының салт-дәстүрлері. Алматы, 2007. 106 – 108 б.

3 Асық ойынын үйрету әдістемесі. Орал, 2016 ж.

4 Асық ойындары тілді дамытады / Б.Кикимова // Отарқа. – 2022. – №9.

ШЫҒАРМА ТІЛІНДЕГІ ТІЛДІК ҚҰРАЛДАРДЫҢ СТИЛИСТИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ

ЖУАНЫШПАЕВА С. Ж.
ф.ғ.к., доцент, М. Қозыбаев атындағы
Солтүстік Қазақстан университеті, Петропавл қ.
МҰХАМЕДЖАНОВА Г.Т.
PhD, доцент, М. Қозыбаев атындағы
Солтүстік Қазақстан университеті, Петропавл қ.

Қазіргі кезде қазақ тілінің қолдану аясын әр салада кеңейту, оның конституциялық мәртебесін көтеру – еліміздегі мемлекеттік тіл саясатының негізгі бағыттарының бірі болып отыр. Жалпы әлемде ұлттық тілі жойылып, әдеби тілін қалыптастыра алмаған, тілі мемлекеттік дәрежеге жетпеген, содан басқа тілдің ықпалында өмір сүріп отырған халықтар баршылық.

Тілді жалпыхалықтық тұрғыдан қарастырар болсақ, ол дегеніміз – бұқара халықтың тұрмыстық ауызекі сөйлеу қолданысында жүрген, нақты тілдік нормаларды сақтамайтын, бірақ ұлттық тілдің негізі болып табылатын, көркем әдеби тілге жатпайтын, сөз байлығы жағынан жұтаң, негізінен қарапайым сөздердің легінен тұратын, жүйелік жағынан алғанда, біртұтастық жоқ, әркелкілік басым, стильдік тұрғыдан шек қойылмайтын тіл. Ал, әдеби тіл – жалпы халыққа түсінікті, ғылым мен білімнің, мемлекеттік мекемелердегі іс-қағаздардың, берілетін ақпараттың, мерзімдік және мерзімсіз баспасөздің, айналымдағы құжаттаманың ортақ ережелеріне бағынған, тілдік заңдылықтарды сақтайтын тілді білдіреді. Қазіргі ғылыми еңбектерде «Әдеби тіл дегеніміз – жалпыхалықтық тілдің өңделіп, қырланған түрі» немесе «жалпы хатқа түскен дүниелердің тілі» [1, 15 б.], – деп көрсетіліп жүр. Демек, кез келген әдеби тілдің табиғаты мен даму көрсеткіші оның функциональдық стильдік салалары мен тармақтарына байланысты анықталады.

Сөздік қордағы тілдік құралдардың табиғатын зерттеу, олардың қолданыстағы ерекшеліктерін анықтау, семантикасы мен этимологиясын қарастыру, әр халықтың ұлттық мәдени болмысын зерделеу арқылы көркем шығарманың стилистикалық жүгінің бір қыры болып табылатын әдеби туындыдағы сөздердің ауыспалы мағыналарының өзіндік сырын ұғынамыз.

Соңғы он жыл көлемінде лингвист ғалымдар тілдің құралдарына қатысты өз зерттеу жұмыстарында антропоцентристік бағытты ұстанып, соның ішінде адамды интеллектуалды тұлға ретіндегі

эмоционалды, менталды қырынан да қарастыруда. Жеке тұлғаның психологиялық құрылым бөліктерінің бірі эмоция болса, бұл құбылыс стилистикада тіл құралдары арқылы көрініс береді. Яғни, тілдің ең кішкентай бөлігі болып табылатын дыбыстан бастап мәтінге дейінгі тіл бірліктерінің барлығы адамның қандай да бір ішкі эмоциясы мен көңіл-күйін жеткізуге қызмет етеді дегенді білдіреді.

Қазіргі тіл білімі саласында тілдік құралдардың бірі ретінде фразеологизмдерді лингвомәдени аспектіде зерттеуге көп мән берілуде. Өйткені, тіліміздегі тұрақты сөз тіркестері – сан ғасырларлық халықтың рухани дүниетанымын, ондағы өзімізге ғана тән салт-дәстүрді, ұлттық мінез-құлық, болмысымызды бойына жинақтаған мәдени бірліктер болып табылады.

Лингвистика саласын зерттеген ғалым Т. З. Черданцева: «Кез келген тілдің идиоматикасы – сол тілде сөйлейтін халықтың көзқарасы мен ұлттық мәдениетінен, дәстүрі мен сенімінен, қиялы мен тарихынан көрініс табады» – [2, 25 б.] деген болатын, тілдік құралдардың ұлттық ерекшелігі жөніндегі деректі әдеби туындыдағы тілдік бірліктерден қарастырған жөн деп білеміз. Көркем туынды тілі әдеби тіл аясында жасалып, түрлі қызметте жұмсалады, жеке авторлық қолданыста болсын, оның стилистикалық ауқымы мол.

Қазіргі еліміздегі білім беру жүйесіндегі мектеп бағдарламаларында әдебиет пәні бойынша біршама қазақтың көрнекті ақын-жазушыларының шығармалары берілген. Біз сөз еткелі отырған, оныншы сынып оқу хрестоматиясында Абайдың «Сегіз аяқ», «Өлең – сөздің патшасы, сөз сарасы», «көңілім қайтты достан да, дұшпаннан да», «Сабырсыз, арсыз, еріншек», «Бесінші сөзі», «Алтыншы сөз», «Жиырма тоғызыншы сөз», «Ескендір» поэмасынан бастап, Жүсіпбек Аймауытұлы «Ақбілек» романынан үзінді, Әбіш Кекілбаевтың «Аңыздың ақыры» романнан үзінді, Мұхтар Мағауиннің «Шақан-Шері» романынан үзінді, Шыңғыс Айтматовтың «Боранды бекет» романынан үзінді, Ұлықбек Есдаулеттің «Тағзым», «Түркістан», «Қасқырды қорғау», «Қара ертіс», Қабдеш Жұмаділовтың «Тағдыр» романынан үзінді, Шахмардан Құсайыновтың «Томирис» драмасы, Шерхан Мұртазаның «Бір кем дүние» шығармалары оқытылады. Осы шығармалардың ішінен прозалық туындыларды тілдік құралдарға талдау жасау барысында фразеологизмдердің өзіндік қыр-сырын ашуды мақсат еттік. Ж. Аймауытовтың «Ақбілек» романынан берілген үзіндіде отыз алты сөз тіркесі кездеседі. Соның ішінде он екісі адамның дене мүшелеріне қатысты алынған. Мысалға,

Сол Аралда, Алаш жақта, үлкен қараағаштың түбінде, Ертістің шымырлап аққан суына *көз салып*, көк теңбіл желек жамылған аппақ шөлмектей бір келіншек отыр-ау аяқтарын айқастырып, телмендесіп отырып, әңгімеге кірісті [3, 23 б.]. Басында жіңішке жиек ақ пике панамы, аяғында еркек өкшелеу ақ брезент башмақ, үстінде ақ кенеп пәлте, бойына киімі құйып қойғандай ақ құба, қара көз әйел полубаның шарбағына сүйеніп, пірістандағы жыбырлаған жұртқа көз салып тұр еді [3, 31 б.]. *Көз салу (тастады)* – қарады: көзін тікті, көңілі бөлінді [4, 258 б.]. Бұл тұрақты сөз тіркестерінің контекстегі мағыналық сипаты мен стильдік нақышты берудегі бояуы жеке сөзбен (қарады) салыстырғанда, әлдеқайда бейнелі екендігін байқаймыз. Менің де балалау күнім емес пе: он беске жаңа шыққам ғой: әкемнің абақтыда жатқаны *жаныма батып* жүрді [3, 24 б.]. *Жанына батты (тиді)* – қабырғасын қайыстырды, қатты күйзелтті [4, 188 б.]. Әкеңнің жаны қала ма деп уәде қылып едік [3, 24 б.]. *Жаны қалады* – аман қалады, тірі болады [4, 185 б.]. Осындағы қолданылған тұрақты сөз тіркестерінен баяндалған оқиғаға, кейіпкердің сөйлеген сөзіне стильдік мән үстейтіні аңғарылады. *Бетімнен отым шығып* әрең бардым [3, 25 б.]. *Бетінен оты шықты* – қызарды, қатты қысылды, ұялды [4, 118 б.]. Ұялу, қызару, қысылу деген мағынаны білдіретін сөздер халық тілінде жиі қолданыста кездеседі, мұнда Ақбілектің ауылына біраз жылдар өткен соң, барған кездегі күйзеліс жайы суреттеледі, Ақбілектің қиналғанымен қатар қарауға беті шыдамаған, қатты қысылып, өзін жайсыз сезінген сәтін беруде жазушы фразеологизмді ұтымды пайдаланып, кейіпкердің ішкі дүниесіндегі қыр-сырларын көрсету мақсатында қолданған. Жасынан оқымаса да, тіл қатты [3, 28 б.]. *Тіл қатты* – бірдеңе деді, сөйледі [4, 534 б.]. Бұл тұрақты тіркесті «сөйледі» деген түрде берсе, қарапайымдау болып шығар еді, қаламгер айтар ойға мәнерлілік үстеген. Біз сияқты *аузын бұған өгіз* емессің ғой [3, 28 б.]. *Аузын бұған өгіздей* – жұмған аузын ашпау, тіс жармау, мыңқ етпеу [4, 65 б.]. Яғни, ләм-мим демеу, сөйлемеу, бір ауыз сөз айтпау, нақты айтқанда, бір әріпті де айтпаған деген мағынаға сайып келеді. Өгізге теңеудің астарында қазақ халқының төрт түлік малға жақын болуынан да хабар береді. *Ішім пысып*, санамен сарғайып, дертті болып отырмын [3, 29 б.]. *Ішім пысты (толды, толып барады)* – әбден зерікті, жалықты [4, 587 б.]. Автор көңілсіз, қызықсыз, көңілсіздену деген мағынаны беруде қолданылған. *Жүрегім бұлқ етті* [3, 30 б.]. *Жүрегі бұлқ (солқ) етті* – көңілі қобалжыды, қорқып, үрейленді, секем алды. [4, 215 б.]

Қуанышым ішіме сыймай жүр [3, 31 б.]. *Қуанышы ішіне сыймады* – қатты сүйсінді, қуанғаннан жүрегі жарылып кете жаздады [4, 346 б.]. Осындай тұрақты тіркестер кейіпкерлердің мінезін беруде, олардың психологиялық жай-күйлерін бейнелеуде жұмсалады. Балташ мына жолдастарының қасында *көпті көрген көне* болып қалып еді [3, 32 б.]. *Көпті көрген көне* – ұзақ өмір сүрген, көп жасаған, көп нәрсені басынан өткерген [4, 282 б.]. Кейіпкердің бітім-болмысын беру үшін жазушы нақты суреттеп жеткізуде осы сөз тіркесін тиімді қолданған, сыртқы портретіне қоса, ішкі сезім құбылыстарын да білдіріп тұр. Бірақ олардың қатесіне *өз көзі жеткен соң*, мына жерің дұрыс емес деп айтар еді де, айырылып кетер еді [3, 33 б.]. *Көзі жетті (көзін жеткізді)* – кәміл сенді, ақиқатына қанды [4, 260 б.]. Жердегілер барахоттағыларды көздерімен ішіп-жеп, күлкісі мен жылауы араласып, *ауыздары ашылып*, танаулары телдиіп, кейбіреудің көзіне сөлт-мөлт етіп жас та келіп тұр еді [3, 32 б.]. *Ауыздары ашылды* – таңдану, таңырқау мағынасында қолданылады [4, 73 б.]. Ақбілек те ақ орамалын желпілдетіп қоштасады: әлде бір қымбат нәрсесі қалып бара жатқандай, әлдекімді аяп, *жүрегі жылағандай* болды [3, 32 б.]. *Жүрегі жылады* – жаны ауырды, деген мағынада жұмсалып тұр. Камила байғұсты аяп, оқымаған әйелдің *күні қараң зой!* – деп Ақбілек күрсінді *Күні қараң* – халі мүшкіл, ауыр күн, өте қиын жағдай [4, 294 б.]. Жоғарыда аталған фразеологизмдер қорқу-үрқу, зәресі ұшу, таң-тамаша болып, таң қалу, қиналу, күйзелу, уайым-қайғы секілді адамның түрлі көңіл-күй сырын ақтарып, мәтіндегі ойға байланысты эмоциялық реңк беріп тұр. Бұл байғұстардың *көзі қашан ашылар екен?* [3, 36 б.]. Бірте-бірте оқиды, *көзі ашылады*, теңеледі [3, 37 б.]. *Көзі ашылды (көзін ашты)* – 1. Көкірегін, санасын оятты. Санасы оянды, өмірді білді, таныды. 2. Сордан арылды, теңдікке, еркіндікке қолы жетті. 3. Бір нәрсенің тиегі ағытылды, жолы ашылды, қолайлы жағдай туды. 4. Сауаттанды, білім алды [5, 260 б.]. *Көзі ашық* – білімді адам, тереңнен ойлайтын адам [4, 260 б.]. деген мағынаны білдіреді. Көзін ашу фразеологизмі білім беру, өмірді таныту, санасын ояту мағынасында қолданылған. Демек, бұл тұрақты тіркесті «Бұлақ көрсен, көзін аш» деген тілдік оралым негізінде қарастырар болсақ, бұлақ көзі – ауыспалы мағына, ал контекстегі «адамның көзін ашу» – образдылық мәнге ие болып тұр.

Жалпы алғанда, «Көз» сөзінің заттық ұғымы – адам, жан-жануарлардың дене мүшесі, сындық мағынада, яғни сипаттау мәнінде қарастырар болсақ, бота көз, айна көз, қарақат көз, күлім

көз, қой көз, мөлдір көз, жәудір көз деп кете береді, бұлар ұлт тілінің мәдениеті шеңберінде жасалған сөз тіркестері болып табылады. Бұдан кез келген халықтың табиғат пен құбылысты тануда өзіндік ерекшеліктері бар екендігін, әр ұлттың қабылдау сезім-танымына байланысты ақпараттар мен дүниені қабылдауы өзінше болып келетіндігін аңғаруға болады. Сабақ барысында әдеби шығармаларды оқыту арқылы білім алушылар тілдік бірліктердің лингвомәдени астарын түсініп, әр кезең әдебиеті тудырған уақыт ерекшеліктерінің өзіндік сырын, жазушының өзіне ғана тән сөз саптау қолтаңбасын, кейіпкерлердің оқиға кезіндегі ішкі жан дүниесін, қорқыныш-қуаныш, реніш-шаттық, кек-налу секілді толқынысын бейнелеп жеткізуде «баяуы қаныққан» эмоциялы тілдік құралдардың мән-мағынасын ұғына алады.

Мақалада қарастырылған көркем туындылардағы тұрақты сөз тіркестерінің ішінде дене мүшелеріне қатысты фразеологизмдердің көптеп кездесуінің басты себебі – адам өзінің айналасын біліп, оны сезініп, қабылдауда өзін-өзі танудан бастайтыны. Сондықтан да анатомиялық онимдер адамзат үшін жақын ұғымдар болып табылады, адам өмірінде сол атаулардың өзіндік іс-әрекет мен қозғалыстары болады, соның негізінде тұрақты тіркестер ауыспалы, бейнелі мағынаны білдіріп жатады.

Ал тілдік бірліктерге қатысты «ұлттық мәдени ерекшелік» дегеніміз – халықтың біртұтас әлемге деген көзқарасы, әлеуметтік және материалды мәдениеті, сонымен бірге олардың тілдік қордағы семантикасында көрініс табуы. Яғни, тіліміздегі тұрақты сөз тіркестерінің ұлттық-мәдени негізіне халық санасында туындаған бейнелер, оның ойлау қабілетімен сәйкестелінген әлемі алынып, адамдардың күнделікті тұрмыс-салтына, әр халықтың өзіндік ұстанған салт-дәстүріне, діни наным-сеніміне байланысты пайда болады.

Стилистика бүгінгі күні ұлттық тіліміздің барлық қырын, ондағы дыбыстық құрылымды, грамматика жүйесін, сөздіктерді, фразеологиясын толық зерттейтін күрделі кешен ретінде ғылыми арнада танылуда. Сондықтан оқу үдерісі барысында жас ұрпаққа тіл және әдебиет сабағында сөзбен өрнектелген асыл мұраларымызды қазақи таным тұрғысынан зерделеп, көркем шығармалардағы тілдік бірліктерді қазақ халқының ұлттық-мәдени ерекшеліктерінің көзі ретінде қарастырудың өзіндік мәні зор деп ойлаймыз.

Көркем сөз шеберлерінің қолданысындағы тұрақты сөз тіркестеріне тілдік тұрғыдан талдау жасау арқылы ұлттық танымның тілдегі көрінісін, көркем контекстегі этикалық-эстетикалық

категориялар арқылы өз рухани мәдениетін тану, олардың стилистикалық қызметі мен орнын анықтау білім алушылар үшін маңызды деп түйіндей аламыз.

Бұл мақала ҚР Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитеті тарапынан 2021–2023 жылдарға арналған ШЖК АР09259495 ««Жаңартылған білім мазмұнын жүзеге асыру жағдайында көріктеуіш тілдік құралдарды оқытудың ғылыми-әдістемелік негіздері (орта білім беру жүйесі бойынша)» гранттық жобасымен қаржыландырылған.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Р. Сыздық. Қазақ әдеби тілінің тарихы. – А: Арыс., 2014. – 277 б.
- 2 В. А. Маслова. Лигвокультурология. – М., 2001. – 250 б.
- 3 А. С. Ақтанова, А. Қ. Жүндібаева. Қазақ әдебиеті. Хрестоматия. Қоғамдық-гуманитарлық бағыт. 10-сынып. – А: Атамұра., 2019. – 256 б.
- 4 Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. – А: Ғылым., 1987. – 712 б.
- 5 Қазақ тілінің түсіндірмелі сөздігі. – А: Ғылым., 1985. – 591 б.

КӨПТІЛДІЛІК – ЗАМАНАУИ ДАМУ ТРЕНДІ РЕТІНДЕ

ЖУМАБЕКОВА Б. Б.

гуманитарлық білім магистрі, аға оқытушы,
Торайғыров университеті, Павлодар қ.

НУРКИНА Н. А.

педагогикалық ғылымдарының магистрі, аға оқытушы,
Торайғыров университеті, Павлодар қ.

МАРАТ А.

студент, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Көптілділік адамзат дамуының маңызды бағыты ретінде ұзақ уақыттан бері танылып келеді. Бүгінде басқа жерде халқы бір ғана тілде сөйлейтін елдер бар деп елестету мүмкін емес. Және шын мәнінде бір ғана ұлт өмір сүретін өркениетті мемлекеттер жоқ. Кез келген көпұлтты мемлекеттің қалыпты жұмыс істеуі үшін көптілділік пен көптілділікті қалыптастыру өте маңызды. Көптілді білім беру – бұл бірнеше тілді қатар меңгеруге негізделген оқытудың, тәрбиелеудің және тұлғаны дамытудың мақсатты ұйымдастырылған, стандартталған үштік үдерісі. Бұл үдеріс өзара байланысты ресурстар мен білім беруде қарастырылған

іс-шаралардың мерзімдері. Қазақстанда тілдердің үштұғырлығы идеясын алғаш рет Н. Назарбаев 2004 жылы айтқан болатын.

Қазақстан Республикасының жаһандау кезеңіндегі ең маңызды мәселелерінің бірі-үштілділік. Мәдениеттер мен халықтардың тілдерінің жаһандану дәуірінде коммуниканттардың бір-бірін түсінуі үшін көптілділік факторы үлкен маңызға ие. Үштілділік - көптілділіктің бір түрі. Қазақ, орыс және шет тілдерін білу қазіргі қоғамдағы адамның кәсіби қызметінің ажырамас құрамдас бөлігіне айналуға. Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаев біздің елімізде үштілділіктің жұмыс істеуі керектігін аттап өтті.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты векторы» атты әйгілі Жолдауында Қазақстанда көптілділікті дамытуға баса назар аударды: «Біздің еліміздің құндылықтары мен басты артықшылығының бірі – көпұлттылық пен көптілділік». Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес мемлекеттік тіл – қазақ тілі. Онымен бірге мемлекеттік органдарда орыс тілі ресми түрде қолданылады.

«Қазақстан бүкіл әлемде жоғары білімді ел ретінде қабылдануы керек, оның халқы үш тілді қолданады: қазақ тілі – мемлекеттік тіл, орыс тілі – ұлтаралық қатынас тілі, ал ағылшын тілі – жаһандық экономикаға ойдағыдай кірігу тілі» (Н. Ә. Назарбаев).

Қазақстанда осы елде тұратын халықтардың тілдерін үйренуге үлкен көңіл бөлінеді. Мұнда қазақ тілі-мемлекеттік тіл, ал орыс тілі – ұлтаралық қатынас тілі. Егер оқыту мемлекеттік, қазақ және ұлтаралық қатынас тілінде, мектептерде, колледждер мен ЖОО-ларда орыс тілдерінде жүзеге асырылатынын, ал барлық оқу орындарының оқу жоспарларында орыс тілінен басқа кемінде бір шет тілін оқып-үйрену көзделгенін ескеретін болсақ, Қазақстанда қазірдің өзінде екі тілді ахуал қалыптасты және көптілді білім беру үрдісі бар деп айтуға болады.

Көптілділік адамзат дамуының маңызды бағыты ретінде бұрыннан белгілі. Бүгінде басқа жерде адамдар тек бір тілде сөйлейтін елдер бар деп елестету мүмкін емес. Шындығында, бір ғана ұлт өмір сүретін өркениетті мемлекеттер жоқ. Кез-келген көпұлтты мемлекеттің қалыпты жұмыс істеуі үшін екі тілділік пен көптілділіктің қалыптасуы өте маңызды. Қазақстан – көпұлтты мемлекет. Өмір әртүрлі ұлт өкілдерінің бір үлкен тату отбасында өмір сүріп, басқа ұлт өкілдерінің тілдерімен танысып, олардың тілдерін үйренетіндігімен қалыптасты.

Елбасымыз өзінің халыққа арнаған Жолдауындағы білім беру жүйесінде үш тілдің: мемлекеттік тіл ретінде қазақ тілін, ұлтаралық қатынас тілі ретінде орыс тілін және әлемдік экономикаға үйлесімді кірігу тілі ретінде ағылшын тілін меңгерген бәсекеге қабілетті маман даярлау міндетін атап көрсеткендігі белгілі.

Қазақстанда білім берудің маңызды стратегиялық міндеті, бір жағынан, қазақстандық үздік білім беру дәстүрлерін сақтау, екінші жағынан, түлектерді халықаралық біліктілік қасиеттерімен қамтамасыз ету, олардың лингвистикалық санасын дамыту болып табылады, оның негізінде – мемлекеттік, ана және шет тілдерін меңгеру. «Қазір Қазақстанда негізінен екі тілділік ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетінің маңызды бағыты ретінде орнықты. Ана тілінен басқа, басқа адамдардың тілін білетін адам көптеген адамдармен сөйлесуге, басқа адамдардың ана тілінде дамыған материалдық және рухани байлыққа қосылуға, оның тарихымен, мәдениетімен жақынырақ және тереңірек танысуға мүмкіндік алады». Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаев 2009 жылғы «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты халыққа Жолдауында елдің және оның азаматтарының бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету мақсатында «Тілдердің үштұғырлығы» мәдени жобасын кезең-кезеңімен іске асыру ұсынылғанын атап өтті, оған сәйкес Үш тілді: мемлекеттік тіл ретінде қазақ тілін, ұлтаралық қатынас тілі ретінде орыс тілін және жаһандық экономикаға ойдағыдай кіру тілі ретінде ағылшын тілін дамыту қажет екенін айтып өтті. Мемлекет басшысы таяу болашақта қазақстандықтардың алдына осындай міндет қойып отыр. Көптілділік–көп мәдениетті тұлғаны қалыптастырудың негізі. Көптілді адамды әр түрлі қарым-қатынас жағдайларында шет тілдерін қолдана алатын, түсінетін және білетін адам деп атауға болады. Шет тілін үйрену әлі білім алу туралы айтпайды. Бірнеше шет тілдерін меңгерудің халықаралық стандартты деңгейіне қол жеткізуді қамтамасыз ету үшін біз көптілді білім беру тұжырымдамасын қарастырады. Ол базалық, аралық және жаңа оқыту тілінің ұқсастықтары мен айырмашылықтары көрсетілген көптілді тілашарларды, сөздіктер мен оқу – әдістемелік әдебиеттерді пайдалана отырып, арнайы технологияны әзірлеу, оқыту принциптерін, мазмұнын белгілі бір іріктеуде көптілді тұлғаны қалыптастыруды болжайды. Оқытудың жаңа технологиясында оқыту мазмұнының екінші және үшінші тілдерге сәйкестігін қамтамасыз ету қажет, әмбебап тілдік құбылыстардан бастап, жаңа, оқытылатын тілге көшу керек. Оқытудың шекті деңгейіне арналған

көптілді тұлғаның төменде келтірілген жалпыланған дайын моделі біз нақтылаған фонетикалық, лексикалық және грамматикалық минимумдармен байланысты, олар төменде талқыланады.

Көптілді тұлғаның қалыптасу деңгейлері белгілі бір дәрежеде шартты, өйткені олар әртүрлі комбинацияларға ие болуы мүмкін.

Шет тілдерін оқытудың негізгі мақсаты ақпараттық, коммуникативтік және зияткерлік қажеттіліктері, қабілеттері мен құзыреттіліктері бар көп мәдениетті көп тілді тұлғаны қалыптастыру болып табылады, бұл оған шет тілді таным, шет тілді қарым-қатынас және шет тілді шығармашылық субъектісі ролінде мәдениетаралық қарым-қатынас және кәсіби-тілдік қызмет жағдайында табысты әрекет етуге мүмкіндік береді.

Көптілді құзыреттілік бірнеше шет тілдерін меңгеру ғана емес. Көптілді құзыреттілік-бұл лингвистикалық білім жүйесіне ие болу, әртүрлі тілдердің лингвистикалық ұйымдастырылуындағы ұқсас және әртүрлі тілдерді анықтай білу, тілдің жұмыс істеу тетіктерін және сөйлеу әрекеттерінің алгоритмдерін түсіну, метакогнитивті стратегияларды және дамыған танымдық қабілеттерді меңгеру.

Көптілді құзыреттілік-бұл белгілі бір тілдерді білудің қосындысы емес, бірақ пайдаланушы сенетін құзыреттіліктің бірыңғай күрделі, жиі асимметриялық конфигурациясы. Ол шет тілдерін үйренудің әдістері мен процесін түсінуді жақсартады және жаңа жағдайларда қарым-қатынас жасау және әрекет ету қабілетін дамытады.

Ол шет тілдерін үйренудің әдістері мен процесін түсінуді жақсартады және жаңа жағдайларда қарым-қатынас жасау және әрекет ету қабілетін дамытады.

Көптілді құзыреттілік бұрын таныс емес тілдердің негіздерін өз бетінше меңгеру бойынша іс-әрекеттерді мүмкін етеді және сәтті етеді, сондықтан көптілділік құзіреттілігін бірнеше шет тілдерін меңгеру ретінде ғана емес, сонымен қатар шет тілдерін үйрену қабілеті, «тіл сезімі», шет тілдерін өз бетінше үйренуге деген ықылас пен қабілет ретінде қарастыруға болады.

Осылайша, көптілді білім берудегі қалыптасқан тенденциялар мен үштілді білім берудің басымдықтары қазақстандықтардың интеллектуалды, мәдени және рухани әлеуетін арттырудың жаңа жолдары мен тәсілдерін анықтайды. Көпмәдениетті тұлғаны қалыптастырудың негізі – көптілді білім беру. Көптілділік – бұл көпмәдениетті тұлғаны қалыптастырудың негізі.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Закон Республики Казахстан «О языках» от 11 июня 1997г [ЭР]. Режим доступа: <http://adilet.zab.kz/rus/docs/z970000>
- 2 ҚР-нің Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы //2021ж.
- 3 Концепция развития полиязычного образования в Республике Казахстан. – Караганда: Изд-во КарГУ, 2008. – С.19.
- 4 Назарбаев Н.А. Социально-экономическая модернизация – главный вектор развития Казахстана. – Астана, 2012. – 44 с.
- 5 Назарбаев Н.Ә. (Қазақстан халқына жолдауы). Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан. – Астана, 2007.

ҚАЗАҚ ТІЛІН АУЫЗЕКИ ТІЛДЕ СӨЙЛЕУГЕ БАҒЫТТАП ОҚИТУ ЖОЛДАРЫ

ЖҰМАДІЛОВ Ю. Қ.
Қазақ тілі мен әдебиеті
пәнінің мұғалімі., №6 лицей-мектебі, Екібастұз қ.
ТЫШКАМБАЕВ И.
6-сынып оқушысы

Ақын, публицист, ғалым, қоғам қайраткері Ахмет Байтұрсыновтың «Әуелі біз бала оқытатын кітаптарымызды түзеп, сайлап алып, сонан соң неден бастап, неге шейін оқытатынымызға жосық белгілеуге дұрыс» деген ұсынысын еске алайық. Тағы да ғалым «Қазақтың осы күні сатып алмайтын нәрсесі жоқ, сол алған нәрселерінің бірін де қазақ өзі істеген емес» деп пікірін білдіреді. Бұл – өзге ұлт өкілдеріне қазақ тілін оқытудың технологиялары, әдіс-тәсілдері бұрыннан айтылмай, жазылмай келді деген сөз емес. Сол жүздеген, мыңдаған ұсыныс-пікірлердің бір арнаға тоғысып, жүйеге түсіп, қазақ тілін оқытудың озық деген ортақ әдіснамасының әлі де болса жетіспей жататынын айта кету керек.

Қазақ тілінің оқыту әрекеттерін қолдану өз алдына, белгіленген материалды жүйелі оқыта отырып, ауызекі тілде сөйлеу дағдысын қалыптастыра түсу қиынның қиыны. Өзімізді қоршаған ортада қазақ тілінің әлі де болса кеңінен құлаш жайып қолданыла алмай жатқаны соған дәлел болса керек. Қазақ тілін өзге ұлт өкілдеріне жаңа технологиялар арқылы оқытып келсек те, оқушылардың үйренуі шет тілі деңгейінен аспайды. Алайда оқулықтың талаптары, ішкі мазмұны қазақ тілін өзге ұлт өкілдеріне бастапқы деңгейде немесе

шет тілі деңгейінде білім беруден асып кетіп жатқаны баршаға мәлім болар. Онда оқулықтың ішіндегі модульдерді, деңгейлік тапсырмаларды тыңғылықты түрде, бір-бірімен байланыстыра отырып, ауызекі тілде сөйлеуге бағыттауымыз керек. Сөзімізге дәлел ретінде оқу бағдарламасында кездесетін «Отбасы» тақырыбына арналған материалдарды жіктеп көрсетейін.

Негізінде қай тілді болмасын меңгеру үшін ең алдымен сөздік қоры қалыптасады. Жекелеген сөздерді білумен шектелмейміз, сөздің қосымшасы тағы бар, осыдан келіп сөз күрделене бермек. Ал біз болсақ берілген сөздермен сөйлем құрастырындар деген тапсырма береміз. Оқушылардың құрастырған сөйлемдеріндегі, нақтырақ айтқанда, сөйлем ішіндегі сөздердің қолайсыз байланысқанын көріп, сөздердің соңындағы қосымшаларды түзетеміз. Жіберілген кемшіліктердің орнын толтыруға уақыт тапшы.

Енді сөздік жұмысы мен кейінгі тапсырмаларға тоқталайық.

Сөздік: отбасы, мүше, әке, ана, іні, сіңлі, қарындас, бауыр, аға, әпке, оқу, мектеп, балабақша, жұмыс.

Бір жуан, бір жіңішке сөзге дыбыстық талдау жасайды. Мүмкіндікке қарай бұл жұмысты жалғастыруға болады. Сөздерге дыбыстық талдау жасағанда дауысты, дауыссыз дыбыстар, буынның түрлері пысықталады. Берілген сөздер жуан, жіңішке топтарға бөлінеді. Сөздердің есте қалуы үшін суреттерді пайдалану тиімді. Оқушылардың жекелеген сөздерді оқып, қайталап, аудармасын білгенмен, сөз тіркесін құрастыруға жетекші тапсырма беруге тура келеді.

Сөздермен сөйлем құрастыруға бағыттау үшін тиісті қосымшалардың жалғануына мүмкіндік туғызамын. Өтілетін тақырып болмаса, қосымшаларға толық сипаттама беру шарт емес, тек оларды тиісті орындарына орналастырса болғаны.

Қосымшалар: -лер+і, -ы, -да, -м, -те, -да.

Отбасы мүше..., отбас..., отбасым..., әке..., ана..., іні..., сіңлі..., қарындас..., бауыр..., аға..., әпке..., оқимын, оқиды, мектеп..., балабақша....

Ағылшын тілін үйренушілер ағылшын тілінде сөйлеуді, орыс тілін үйренушілер орыс тілінде сөйлеуде алдына жан салмай кетеді. Біздің ойымызша тілді мұндай қызығушылықпен үйренуге ұмтылыстың орын алуы ағылшын немесе басқа да тілдерді үйрету әдіс-тәсілдерінің қызықты да тартымды және өмірмен тығыз байланысында болып отыр. Бірақ қызықтырудың жөні осы екен деп жұмыстың түрлерін жөнсіз үстемелетіп көбейте берудің болмайтындығы және тілді үйретудің мұндай іс-әрекеті қазақ тілін

үйренушілерді жалықтырып та жіберетіні белгілі болып жүр. Себебі қазақ тілін сенімді түрде нақты үйрету жолына көшпегендіктен балалардың іші пысып, бар білгенінен де айырылып қалуы ғажап емес. Қазақ тілін неліктен ауызекі тілге бағыттап үйрету керек, ал оқығанын түсініп баяндап беруге қай уақытта қалыптасады деген сауал туындайтыны сөзсіз. Оны біз ұсынып отырған тапсырмалар III деңгейге жатады, қазақ тілін әрі қарай үйретуге II, I деңгейлік тапсырмалардың дайындалуы шешімін күтіп тұр деп түсіндірер едік.

II деңгейге келгенде жоғарыдағы сөздікке етістіктерді қосамыз. Өйткені «Отбасы» тақырыбын тиянақты меңгеріп, өзінің отбасы жайлы жинақы әңгімелей алуына етістіктер қажет. Дегенмен сөз тіркестері аралығындағы қосымшалардың дұрыс болуына итермелейтін тегіктерді көрсетуіміз керек. **Сонымен етістіктерге тоқталайық: оқы, істе, бар, тұр т.б.** Жалпы оқулықта байқап жүргеніміздей сөздікке сөздерді қосымшаларымен я болмаса сөз тіркестерін қоса беріп жүргендей емес, негізгі сөздерді таныстырған жөн. Ал қосымшаларды мәтінді жазарда көп нүктенің орнына өз беттерімен қоюларына қалдырса. Мәтіннің үлгісі:

Мен... отбасы... шағын (үлкен). Отбасымда әкем, анам (інім, сіңлім, қарындасым, баурым, ағам, әпкем) бар. Әкем .... Анам .... (Інім .... Сіңлім .... Қарындасым .... Баурым .... Ағам .... Әпкем ....) Біз тату тұр....

Жаңа технология демекші баяғыдай балаларға мәтіннің бір үлгісін беріп, «Отбасы» тақырыбын меңгертемін деу екіталай. Сондықтан мәтінді отбасылардың айырмашылықтарына қарай өздерінің толтырып құрастыруларына жетекшілік жасауымыз керек. Талантты ғалым Ахмет Байтұрсыновтың оқу жайында айтқан пікірлерінен бастап осы уақытқа шейін белгілі болған әдістемелік іс-әрекеттерде уысымыздан шығарып алып жүргеніміз осы үйретудің тиянақты жолдары. Өзгеге қызығып қолымызда барды ескермей жүретініміз бар.

Мәтінге қажетті қосымшалар: -нің (Ілік септігінің жалғауы), -м (Жекеше I жақ тәуелдік жалғауы), -а+ды (-а – көсемшенің жұрнағы, -мыз – көпше I жақ жіктік жалғауы). Тақырыптың ыңғайына немесе оқушылардың мүмкіндіктеріне қарай қосымшаларға толық сипаттама бере кетудің артықтығы болмайды.

I деңгейдің тапсырмалары едәуір күрделірек. Жоғарыда келтірілген сөздердің синонимін, омонимін, антонимін тапқызуға болады. **Мысалы: отбасы – жанұя, ана – шеше, жұмыс – іс; мүше – отбасы мүше... (-сі), дене мүшесі; бар – оқу...(–ға) бар,**

мен...(-де) бар, бар – жөнел, бар – кел; тұр – отыр. Сөздердің мағынасын ашып отыру баланың сөздік қорын көбейтіп қана қоймай ойлау қабілетін де дамытады, қазақ тілінің мазмұндылығына қызығушылығы оянады сенуге болады.

Берілген сөздермен сөйлем құрастыруда оқушылардың сөздерді бір-бірімен байланыстыруда кедергілерге неге ұшырай береді? Оның себебі оқушылар үнемі қазақша сөйлейтін ортада жүрмегендіктен сөздік қоры ғана емес, тілдік сөйлеу қабілеттері төмен келеді. Қазақ тілі сабағында сұрақ қоя қалсаң да, қандай да бір сайыста сөйлеуге мүмкіндік бере қалсаң да кібіртіктеп тәй-тәй басқан баланы кездестіріп қалатынымыз жасырын емес. Әлсіз тұстардың орнын сабақта толтыру үшін сөйлем құрастырудың негізгі бағыт-бағдарын беріп отырса... Ең алдымен негізгі сөздерді ұсынайық: **отбасы, мүше, әке, ана, іні, сіңлі, қарындас, бауыр, аға, әпке, оқу, мектеп, балабақша, жұмыс, оқы, істе, бар, тұр.** Сөйлем құрастыру үшін әлі де болса сөздер жетіспейді. Осы жерде оқушылар мұғалімнен ана тілінде сөздерді, сөйлемдерді айтып, қазақша аудармасын сұрай бастайды. Мұғалімнің орысшадан қазақшаға аударған сөздерін оқушы түсінбейді, я болмаса естісе де дұрыс жаза алмайды, дұрыс жазса да сөздерді байланыстыра алмайды, себебі сөйлем құрастырудың егжей-тегжейлі тетіктерін бермедік.

Менің отбасым шағын (үлкен). Отбасы мүшелері: әкем, анам, (інім, сіңлім, қарындасым, баурым, ағам, әпкем). Әкем кәсіпкер. Анам дәрігер. Інім мектепте оқиды. Сіңлім мектепте оқиды. Қарындасым мектепте оқиды. Баурым мектепте оқиды. Ағам институтта оқиды. Әпкем университетте оқиды. Баурым балабақшаға барады. Біз тату тұрамыз. Әрине сөйлемдерді тілі жетік оқушы көлемді, мазмұнын кеңейте отырып құрастыруы мүмкін. Бірақ сөйлемді мазмұнды етіп құрастырғанмен қатесі де болмағаны дұрыс. **Сөйлем құрастыруға сөздерді қосымшаларымен беру керек: оқ...(-и, -ды), отбасы, институт...(-та), мүше...(-лер, -і), ағам, әкем, тұр...(-а, -мыз), анам, тату, інім, біз, сіңлім, бар...(-а, -ды), қарындасым, балабақша, баурым, әпкем, университет...(-те), кәсіпкер, мектеп...(-те), балабақша...(-ға).** Әйтеуір сөйлем құрастыруда кедергілерге ұшырап жатса, қосымшаларымен берілген сөздерді орын-орнына қойып жазуға біраз талаптанудың өзі жетістік емес пе?

Оқушыны ауыз-скі сөйлеу тіліне бағыттап үйретудің өзі аз болса да сөйлем құрастыра білуге дағдыландырудан басталуы керек. Диалог құрастыруда да қосымша сөздер немесе бағыт-бағдар беретін көмекші құралдардың жеткілікті болуы оқушының ынтасын

арттырады. Мысалы «Бос уақыт» тақырыбына диалог құрастыру үшін не істеу керек? Үнемі қалыптасып қалған «Сау бол», «Сәлем» нұсқаларын байытатын уақыт жетті. Оның орнына «Қалың қалай?», «Кездескенше» т.б нұсқаларын қолдануға мүмкіндік туғызуымыз керек. Диалог құрастыруда сөздердің орын тәртібі сақталып, тыныс белгілерінің орынды қойылуы үшін жағдай туғызса...

Қалың қалай?

Жақсы.

Сен қайда барасың?

Мен үйірге бара жатырмын.

Мен де музыка мектебіне барамын.

Ертең мектепке келемін.

Жақсы, кездескенше.

Оқушылардың барлығынан үлгілі диалогтың нұсқасын күтейік десек, жетекші нұсқаулықтарын көрсетуіміз орынды.

Қалың, кездес...(-кенше), қалай, жақсы, сен, кел...(-е, -мін), қайда, мектеп...(-ке), бар...(-а, -сың), музыка, мен, де, үйірме...(-ге), бар...(-а), мектеб...(-і, -не), жатыр...(-мын), бар...(-а, -мын).

Бұлай сөздің қосымшаларын егжей-тегжейлі ұсынуымыздың себебі, оқушыларды қазақ тілінің жалғамалы тіл екенін ескере отырып, тест нұсқаларының тапсырмаларын да шешулеріне біртіндеп қадам жасай берудің жолы деп түсініздер.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қазіргі қазақ тілі. Қарапайым деңгей / Авторлары:

Г. Досмамбетова, А. Балабеков, А. Бозбаева-Хунг, А. Сейсенова;

2 «Қазақ тілі білімі негіздері». Қанат (Қанағат) Мұратбекұлы Жүкешев

3 «Ана тілі». Оқулық. Г.Уайсова, А. Сәдуақас, С. Бесірова

ҚАЗАҚ ТІЛІН ОҚИТУ ӘДІСТЕМЕСІНІҢ ҚОЛДАНБАЛЫ МАЗМҰНЫ

ЗЕЙНУЛИНА А. Ф.

ф.ғ.к., профессор, Торайғыров университеті, г. Павлодар
ТАШЕКОВА А. Т.

п.ғ.м., аға оқытушы, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Мемлекеттік тіл – мемлекетпен байланысты туындаған саяси әрі әлеуметтік лингвистикалық категория. Қандайда бір тілдің мемлекеттік тіл ретінде танылуы, дамуы қоғамның, мемлекеттің әлеуметтік-

экономикалық құрылымына, саяси күштерінің мүдделерінде, олардың ұстанған ішкі, сыртқы саясаттарына, халықтың әлеуметтік лингвистикалық бағыт-бағдарына байланысты болады. Демек, мемлекеттік тіл дегеніміз – елдің барлық аумағында және түрлі өмір салаларында қолданылуы баршаға міндетті болып табылатын, ресми жағдайы мемлекеттік дәрежеде белгіленген, белгілі бір мемлекеттің әлеуметтік-коммуникативтік жүйесінің негізгі компоненті.

Қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретінде Конституциялық жолмен баянды етілуінен келіп шығатыны, қазақ тілі Қазақстан мемлекеттілігін айқындайтын факторлардың бірі болып табылады, оның егемендігін рәміздейді және Қазақстан халқының бірлігін білдіретін республиканың конституциялық-құқықтық мәртебесінің элементі болып табылады.

Мемлекеттік тілдің жоғары саяси-құқықтық мәртебесі оның жария-құқық саласында қызмет етуінің айрықшылығы не басымдылығы Конституцияда баянды етіліп, заңдарда белгіленуі мүмкін екендігімен расталады. Республика Президенті мен Парламенті Палаталары төрағаларының мемлекеттік тілді міндетті түрде еркін меңгеруі; мемлекеттік рәміздерде тек қана қазақ тілінің пайдалануы; мемлекеттік органдардың мөрлері мен мөртаңбаларындағы атаулардың, мемлекеттің егемендігін айқындайтын мемлекеттік белгілердің (шекара бағандарында, кеден атрибуттарында және т.б.) қазақ тілінде жазылуы; мемлекеттік ұйымдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының құқықтық актілері мен өзге де ресми құжаттарының мәтіндерін қағазда және өзге де тасымалдауыштарда орналастырғанда, мемлекеттік ұйымдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының ресми тұлғалары көпшілік алдында сөз сөйлегенде; мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының ресми бланкілері мен басылымдарында; ұлттық валютада және өзге де мемлекеттік бағалы қағаздарда; республика азаматының жеке басын куәландыратын құжаттарда, мемлекет атынан берілетін өзге де құжаттарда, сондай-ақ мемлекеттік ұйымдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының қызметімен байланысты өзге де салаларда қазақ тіліне басымдылық берілуі.

Бұл жазылғандар, Негізгі Заң қазақ тіліне жария-құқықтық маңыз бере отырып, оның мәртебесінің үстемдігін көздейтіндігін айғақтайды. Тілді үйрету, бір тілді шет тілі ретінде оқытудың мазмұны пән оқытушысы пайдаланатын оқыту әдістемесі анықталады.

Оқыту әдістемесі – ұстаз бен білім алушының өзара қарым-қатынас үдерісі, себебі өзара әрекеттестіктің арқасында педагог өзіндік ұстаздық тәжірибесін және әртүрлі амал-тәсілдерді қолдану арқылы оқу бағдарламасы мен мазмұнында белгіленген жоспар мен мақсатқа сай білім алушыға білім беру, тілді меңгерту әрекеттерін іске асырады [1, 244]. Қазақ тілін екінші немесе шет тілі ретінде оқыту үдерісінде тіл үйренушілердің әртүрлі топтағы адамдар болуына байланысты мен стандартты оқушы не студент дегеннен гөрі білім алушы немесе тіл үйренуші деген терімсізді қолдану жөн көрдік.

Оқу әдістемесі дегеніміз білім беру барысында оқытушы мен білім алушы арасындағы уақытша қатынас: тіл үйренушінің талабына сұранысына сай бағытталған нақты білім мен дағды, тәсіл болып саналады. Жалпы оқыту әдістемесі дәстүрлі/қалыпты және дәстүрлі емес/қалыпты емес болып екіге бөлінеді. Дәстүрлі әдістеменің қазіргі таңда оқу үдерісінде басты үш топқа жіктейміз. Отандық білім беру жүйесінде қалыптасқан дәстүр мен танымдық оқу жұмысын жүзеге асыру мен ұйымдастыру істерінің мазмұнына қарай былай қарастырамыз:

1-топқа негізгі пәндер бойынша ұсынылатын оқу материалдарының шығармалары, яғни практикалық материалдар, сөздіктер, көрнекі құралдар жатады. 2-топқа танымдық оқу жұмысының мазмұны бойынша репродуктивті, түсіндірмелі-иллюстративтік, ізденістік, зерттеулік, мәселелік оқыту әдістері жатады. 3-топқа оқу материалын қабылдау және өз шығармашылығын көрсету логикасы бойынша индуктивтік және дедуктивтік [2, 352] әдістер жатады. Оқыту мен танымдық жұмыстың әсерлі де тиімді болуы үшін оқу үдерісінде бақылау жұмыстарын қолданамыз.

Бақылау жұмысының әдістемелері ауызша немесе жазбаша болып келеді, соңғы кездерде отандық білім берудің мазмұнына қарай тест сынағын, тестілік тапсырмаларды пайдаланып жүрміз. Бақылау жұмыстары білім алушының алған білімінің нақты білім көрсеткішін, үлгерімін ғана көрсетіп қоймайды, білім берушінің – ұстаздың білімі мен біліктілігінің дәрежесін, білім сапасын, нәтижесін айқындайтын өте тиімді сынақ әдістемесі болып саналады.

Қазақ тілін тиімді оқыту жолдары:

- түсіндіру әдісі – бұл әдіске ауызша баяндау – түсіндіру, әңгіме, сұрақ-жауап, дәріс түрлері жатады.

- кітаппен жұмыс істеу әдісі – мұғалімнің түсіндіргенін кітаптан қарау - анықтама, түсініктер, жоспар, конспект, тезис, газет, журнал, сөздік, т.б. жұмыстар.

- көрнекілік әдіс – экскурсия, таблица, сурет, схема, карточка пайдалану т.б.

- техникалық құралмен жұмыс істеу әдісінің бірі - демонстрациялық әдіс – экран бейнесі арқылы диафильм, кино, фрагмент, т.б, техникалық құралмен жұмыс істеу.

- жаттығу әдісі – ауызша, жазбаша және суретпен жұмыс, тақтамен жұмыс, өз – бетінше жұмыс, қайталау, пысықтау кезінде ұлттық ойын элементтерін пайдалану жұмысы.

- сөздік әдісі тіл үйренудің барлық сатыларында қолданылып, әңгіменің сипаты, көлемі, ұзақтығы өзгереді.

Түсіндіру – жеке ұғым, құбылыстарды, құралдар, көрнекі құралдардың жұмыс істеу әдіс-тәсілдерін ауызша баяндау. Мысалы, қазақ тілі сабағында жаңа мәтінді өтер алдында тіл үйренушіге жаңа сөздердің мағынасы түсіндіріледі. Оқытушы тіл үйренушіге таныс емес құралдарды немесе басқа көрнекі құралдарды сабаққа алып келіп, жаңа материалды түсіндірмес бұрын оларды оқушыларға түсіндіреді. Сондықтан да, түсіндіру әдісі қазақ тілін үйренуде маңызды болып саналады.

Тілді оқытуда үйренуші мен үйретушінің арасында бір-бірімен көзбе-көз кездесу, ауызба-ауыз тілдесу, яғни, тікелей қатынас болмаса, сөйлесім әрекеті де іске аспайды. Тіл үйренушілердің жеке-дара ерекшеліктерін ескере отырып, тіл үйренушінің тілдік қорын дамыту, іс жүзінде ауызша сөйлей білуге үйрету.

Оқыту әдістерінің басты қызметі - оқыту, ынталандыру, дамыту, тәрбиелеу, ұйымдастыру.

Оқыту құралдары – білім алу, іскерлікті жасау көзі. Олар: көрнекі құралдар, оқулықтар, дидактикалық материалдар, техникалық оқыту құралдары, оқу кабинеттері, нақты объектілер, өндіріс, құрылыс.

Қазақ тілін мемлекеттік тіл ретінде оқытудың мақсаты – коммуникативтік, тілдік, мәдени-танымдық біліктілігі дамыған дара тұлға даярлауға мүмкіндік туғызу. Қазақ тілін оқыту барысында тіл үйренушілердің пікір айту, ауызша, жазбаша сауатты сөйлеу, қоғамның өзге өкілдерімен дұрыс қарым-қатынас жасау, яғни әрбір адамға керекті коммуникативтік дағдыларды қалыптастыру мәселелерін шешуге міндеттіміз. Тілді мазмұнсыз, мағынасыз меңгеру мүмкін емес. Тіл арқылы қазақ халқының тарихы, әдебиеті, мәдениеті, ұлттық салт-дәстүрі, әдет-ғұрпы, болмысы танылады.

Тілді оқытып, үйретудің сапасын арттыру әр түрлі жағдайларға байланысты. Орыс топтарында оқытылатын қазақ

тілі пәнінің түпкі мақсаты – тіл үйренушілерге қазақ тілін меңгерту, ойлау қабілеті мен сауаттылығын арттыру, қазақ тілінде сөйлеп, жаза білетін дәрежеге жеткізу, қазақ халқының әдет-ғұрпын, тарихын танып талаптандыру, тілін құрметтеуге тәрбиелеу, сонымен қатар Отанды, табиғатты, айналадағы құбылысты, тыныс – тіршілігімен жан-жақты терең таныстыру.

Көптілді тұлға қалыптастыру үдерісінде тұлғаның ана тілін меңгеруі оның тілдік құзыреттілігін арттырып қана қоймай, оның іскерлік қарым-қатынас тілін дамытып, қоғамның лингвистикалық, интеллектуалдық әлеуетін арттыруға өз үлесін қосатынын ұмытпауымыз керек. Тіл үйренуші қазақ тілінде еркін сөйлеп, өз ойын ашық, еркін жеткізе алатын дәрежеге жеткеннен кейін ғана оған шетел тілін үйрету керек. Орыс тілін үйретуге 2 немесе 3-сыныптан, ал ағылшын тілін үйретуді 5 - сыныптан бастаған жөн. Бірақ ол кезде ағылшын тілін аптасына 1 сағат немесе 2 сағат емес, кемінде 5 сағат, яғни қарқынды және озық әдістемемен оқыту маңызды. Күнде сабақ болғанда ғана бала шетел тілінде ойлап, шетел тілінде сөйлей бастайды.

Қазіргі уақытта бірнеше тілді меңгерген жастарымыз күн санап артуда. Бұл – қуанарлық жайт. Бірақ бірнеше шетел тілін меңгеріп, екіншіше қарай, ана тілімізде сөйлей алмайтын немесе сөйлемейтін жастар қатары көбейіп барады. Олар қазақ тілін шетел тілі ретінде үйреніп жүр немесе үйренуді ойламайды. Олардың туған тілдеріне немқұрайлы қарауына қазақ тіліне деген қажеттіліктің жоқтығы, орыс тілі мен шетел тілдеріне деген қажеттіліктің бірінші кезекте болуы және ата-аналарының ұлтжандылықтарының кемдігі себеп болып отыр.

Қазақ тілі – әлемдегі алты мыңға жуық тілдердің ішіндегі қолдану өрісі жағынан жетпісінші, ал тіл байлығы мен көркемдігі, оралымдығы жағынан алғашқы ондықтар қатарындағы тіл. Сондай-ақ, ол дүние жүзіндегі ауызша және жазбаша тіл мәдениеті қалыптасқан алты жүз тілдің, мемлекеттік мәртебеге ие екі жүз тілдің қатарында тұр.

Біздің мақсатымыз өзге ұлт өкілдерін қазақ қылып шығару емес, оларға мемлекеттік тілді түсініп, әдет-ғұрпымызды сыйлап, алған білімдерін іс-жүзінде іске асыра білуге тәрбиелеу. Үйренушіге жалаң сөздермен сөз тіркестерімен жаттанды сөйлеуге қалыптастырмай, үйренген сөздерін сөйлеуде, әңгімелескенде дұрыс қолдана білуге жаттықтыру.

Қазақ тілінің негізгі салаларын оқыту да ғылыми фактілерге, дәлелдеулерге, ұғымдарға, екінші сөзбен айтқанда, ғылыми

принципке негізделеді. Профессор Ә. Исабаев: «Оқушыларға берілетін тілдік мәліметтер төмендегі өлшемге сәйкес болуы қажет: Меңгерілетін объектінің термині анық болуы қажет, мәселен әр деңгейде оқитын тіл үйренушілерге берілетін және онымен таныстырылатын терминнің аясын аса ғылыми дәрежеде кеңейтіп беруге болмайды: айталық дауысты дыбыстарды – вокализм деп, дауыссыз дыбыстарды – консонантизм деп түсіндіруге келмейді. Сондай-ақ қосынды дауыстыларды – дифтонгит деп түсіндіруге болмайды. Сондықтан да қазақ тілінен нақтылы білім беруде, сол аталмыш деңгейіне ғана сиятын терминдерді ғана пайдалануға болады», - дейді. Сонымен қатар меңгерілетін тақырыптарды өзіндік белгілерінің, анықтамалар мен ережелерінің, берілетін практикалық дағдылардың дәл, анық болуы тіл үйренушілердің тілдік материалды жан-жақты түсінуіне септігін тигізеді. Сөйтіп, қазақ тілін оқыту барысында оқытушы берілетін білімнің (тақырыптың) ғылыми жағына, оның зерттелуі, тарихи даму ерекшелігі, ғылыми фактілер, анықтамалар, терминдерді тіл үйренушілердің жас ерекшелігіне қарай түсінікті айту арқылы жүргізеді.

Ойымызды түйіндесек, қазақ тілі – дәстүрлі, тұрақты, қатаң тілдік нормасы бар, стильдік тармақтары сараланған, жалпы халықтық тілден ұлттық деңгейге көтерілген тіл.

XXI ғасыр – қарыштап дамыған білім мен ғылым ғасыры. Бүгінгі таңда егемен еліміз әлемдік өркениетті елдердің қатарына қосылып, өзге елдермен саяси, экономикалық, мәдени және достық қарым-қатынастарын нығайтып, әлемдік қауымдастықта ықпалы артып отыр. Осы орайда қазіргі өмір талабына сай бәсекеге қабілетті, көптілді тұлға қалыптастырып, көп тілді жетік меңгерген маман даярлау және шетел тілін оқытуды жаңа сатыға көтеру мәселесі еліміздің білім жүйесіндегі іргелі міндеттің біріне айналды.

Бүгінгі жастардың өмірдің өзінен үйренері көп-ақ. Сондықтан олар мұғалімге, оның өткізген әрбір сабағына сыни көзбен қарайды. Оларды таңдандыру, қызықтыру үшін әрбір сабақ жаңалық болуы керек. Ол мұғалімнің көп ізденісін қажет етеді. Осы орайда, С. Көбеевтің «Әрине алғырлық та, тапқырлық та, ептілік те, икемділік те, табандылық та қажет. Бұлар оқытушының беделді болуының құралы болуға тиіс. Халық оқытушыны өзінің шын досы, ақыл айтар данасы, қараңғы да сәуле шашар шам-шырағы деп білу керек. Мұның үшін оқытушы ең алдымен өз білім алушыларының алдында беделді болуы қажет. Оның бір негізгі шарты – оқытушының өз дәрежесін жақсы меңгерген адам болуы

былай тұрсын, оның сабаққа жақсы дайындалуы керек», – деген ұстанымдары қазіргі ұстаздардың бейнесі мен біліктілік тұлғасын танытатыны хақ.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қазақ тілін оқытуға арналған типтік бағдарлама. – Астана: Ұлттық тестілеу орталығы, 2012 – 65 б.
- 2 Қазақ тілінің грамматикалық анықтағышы. – Астана: Ұлттық тестілеу орталығы, 2012. 185 б.
- 3 Қазақ тілін қарапайым деңгейде меңгерудің тақырыптық лексикалық минимумы. – Астана: Ұлттық тестілеу орталығы, 2011. 96 б.
- 4 Қазақ тілін базалық деңгейде меңгерудің тақырыптық лексикалық минимумы. – Астана: Ұлттық тестілеу орталығы, 2011. 45 б.
- 5 Қазақ тілін орта деңгейде меңгерудің тақырыптық лексикалық минимумы. – Астана: Ұлттық тестілеу орталығы, 2011. 68 б.
- 6 Қазақ тілін ортадан жоғары деңгейде меңгерудің тақырыптық лексикалық минимумы. – Астана: Ұлттық тестілеу орталығы, 2015. 85 б.
- 7 Қазақ грамматикасы. Фонетика, сөзжасам, морфология, синтаксис. – Астана, 2002.–784 бет.
- 8 Исабаев Ә. Қазақ тілін оқытудың дидактикалық негіздері. – Алматы. 1993.78 б.
9. Нұржанова Ж. Қазақ тілін тиімді оқыту жолдары. -Алматы. 2001. 121 б.

ҚАЗАҚ ТІЛІН ОҚЫТУДЫҢ ДЕҢГЕЙЛІК ЖҮЙЕСІ

ЗЕЙНУЛИНА А. Ф.

ф.ғ.к., профессор, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

ТАШЕКОВА А. Т.

п.ғ.м, аға оқытушы, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

«Қазақстан Республикасының Білім беруді дамытудың соңғы он жылдықтарға арналған мемлекеттік бағдарламасында» – «білім берудің тиімді жұмыс істейтін қазақстандық жүйесі қалыптасып, қазіргі әлемде Қазақстанның лайықты орын алуына мүмкіндік беретін оқытудың сапалық білім деңгейіне қол жеткізетін болады»

деп атап көрсетілген [1]. Қазақстан Республикасының «Тіл туралы», «Білім беру туралы» заңдары: «еліміздің білім беру жүйесінде көптілді меңгерген дара тұлға қалыптастыру» мақсатын жүзеге асырудың ұтымды жолдарын анықтауды талап етіп, тілдерді оқытудың жаңа жолдарын белгіледі [4].

Оқытушы қызметінің негізгі мәні – студентті оқыту, тәрбиелеу, дамыту ғана емес, сол үрдістерді басқаруды шығармашылықпен ұйымдастыра білу. Сондықтан білім беру жүйесін реформалау саясатын, ең біріншіден, еңбек, технология, кәсіптік білім беру сияқты өмір талабына сәйкес жүргізу, екіншіден, оқу үрдісіндегі бірлігін сабақтастыра отырып, білімнің үйлесімділігімен қатар әрбір студенттің дербес ерекшеліктерін ескеріп, қабілетіне, белсенділігіне сәйкес бағдар ұстау керек. Әдіс-тәсілдерді таңдап алу – ең күрделі процесс. Оқыту әдісі – білім беру міндеттеріне бағытталған оқытушы мен тіл үйренушінің теориялық және практикалық таным жолы. Бұған жеке пәндердің ғылыми-әдістемелік деңгейін ғылыми ұйымдастырғанда, яғни әр сабақта әр түрлі әдістерді пайдалана отырып, кешенді жоспар жасағанда ғана қолы жетеді [2,6].

Жалпы дидактикада да, әлемдік әдіс-темелік ілімінде де қалыптасқан «деңгейлік оқыту» ұғымы бар. Қазақ тілін оқытудың деңгейлік жүйесі дегенде, алдымен, қазіргі қолданыста жүрген «деңгей» ұғымының ара жігін ашып алған жөн. Тілді деңгейлік оқытудың қалыптасқан 2 түрі бар: 1) тілді оқыту деңгейі; 2) тілдік материалды меңгеру деңгейі. Ғалым Қ. Қадашева қазақ тілін үйретудегі жаңғыртып оқыту әдістемесін, интерактивті әдістемені, көпдеңгейлік оқыту әдістемесін қарастырады. Ғалым деңгейлік оқыту әдістемесі ұғымында үйренушінің тілді меңгеру деңгейі деген ұғымдардың арасындағы айырмашылықтарды былайша жіктеп көрсеткен.

Тілдік материалды меңгеру деңгейі-жеке тұлғаның тілді біліп, үйренген (коммуникативтік, стратегиялық, лингво-мәдени және т.б.) күзіреті арқылы айқындалады. Тілдік деңгей ұғымы – тіл жүйесі, оны түзілуі, құрылымы және тұтас жүйе ретіндегі қолданысы арқылы айқындалады. **Деңгейлік тапсырмалар** – жеңілден қиынға, қарапайымнан күрделіге қарай сатылы түрде орындалатын жұмыстар жүйесі [3,12].

Деңгейлік тапсырмаларға қойылатын талаптар: біріншіден, әр деңгейде берілетін білім көлемін белгілеу қажет (лексикалық ұғымдарды оқытуға байланысты); екіншіден, белгіленетін білім көлеміне қатысты әр деңгейде орындалатын тапсырмаларды іріктеп

таңдап алу үшін керек. Сонымен қатар бұл талаптар әр деңгейдегі (репродуктивтік, алгоритмдік, ізденімдік, шығармашылық) тапсырма-лардың қандай болуы керек, қандай мақсатта берілуі керектігін анықтайды. Әр деңгейдің талабына сәйкес түрлі тапсырмалар арқылы тіл үйренушінің білім көлемінің қай деңгейге сай келетінін анықтауға болады.

Деңгейлік тапсырмалар ұстанымдары: Әр деңгейдің өзіндік талаптарына сәйкес тапсырмалар жүйелі жасалады. Қазақ тілінің грамматикалық ұстанымдарға, тілдік материалдарға байланысты деңгейлік тапсырмаларды іріктеп алудың ұстанымдары:

Тапсырманың қызықтылығы. Тапсырманың ішкі мазмұны және орындалу жолдары қызықтыда мазмұнды болу керек. Сурет, түрлі таблицалар тапсырманы орындауда мотивация туғызады және көру арқылы есте сақтау қабілетін арттырады.

Тапсырма мазмұнының жүйелілігі. Тапсырманың мәні мен мазмұны, ішкі құрылымы, мағыналық жағынан жүйелі байланыста болуы тиімді. Тапсырма мазмұнының жүйелілігі оқушының ойлау жүйесін қалыптастыруға ыңғайлайды.

Тапсырманың жетекшілігі. Тапсырма өтілген тақырыппен тікелей байланыста болуы керек. Осыған сай ең басты мәселе әр деңгейлік тапсырмада орын алады және тақырыпқа қатысты ең өзекті доминант болып шығады.

Тапсырманың танымдылығы. Тапсырмалар мазмұнының танымдылық сипаты басым болуы керек. Тапсырмалар мазмұны тіл үйренушіні қоршаған ортасын, өмір сүрген қоғамын танып білуге үйретеді. Танылған осы ұстанымдар қазақ тілін оқытуда қолданылатын деңгейлік тапсырмалар жүйесіне негіз болады.

Қазақ тілін деңгейлеп оқытудағы орындалатын тапсырмалардың түрлері:

- Білімділік
- Проблемалық
- Пәнаралық
- Шешендік
- Танымдық
- Интеллектуалдық

Деңгейлік оқытудың басты ерекшелігі білім беру, оқыту, үйрету процессін топтап, жіктеп бөледі, әрбір деңгейдің өзіндік лексика-грамматикалық минимумы болады. Деңгейлік оқытудың негізгі ұстанымы – тілдік материалдарды өмір шындығындағы жағдайлардың негізінде ұйымдастырып, сөйлеу жағдаятында

қолдану. Деңгейлер бір-бірінен жекеленбейді, тілдік «бөліктер» бір-біріне өте жақын байланыста болады. Деңгей бойынша оқытудың ең негізгі бағыты – сөйлеудің ең қарапайым түрінен күрделіге дейін жету жолдары, яғни дайын үлгідегі жекелеген сөздер мен сөз тіркестері арқылы ойын айтудан бастап, өзі мәтін құрып, өз сөзімен белгілі бір тақырыпты кеңейтіп, дамытып айтуға жеткізу. Жаңа мәтінді бірінші рет оқытушы өзі оқуы тиіс. Міндетті түрде сөздік жұмысы өтеді. Қандай мәтін болмасын онымен жұмысты деңгейлеп жүргізуге арналған тапсырмалар болуы керек.

Мәтінмен жұмысты деңгейлеп жүргізу.

I деңгей. Мәтіннен негізгі ойды білдіретін сөз тіркестерін көрсетіңіз.

II деңгей. Мәтін мазмұны бойынша сұрақтар қойыңыз.

III деңгей. Мәтіннің негізгі ойын айтыңыз.

IV деңгей. Мәтін бөліктеріне ат қойыңыз.

V деңгей. Мәтін бойынша диалог құрыңыз.

VI деңгей. Мәтін идеясы бойынша өз ойыңызды білдіріңіз.

Қазақ тілі сабақтарында күнделікті, тақырыптық, қорытынды бақылау жүргізу үшін студенттердің білім, білік, дағдыларына әзірленген жеке деңгейлік тапсырмалар.

Кесте 1

Жеке және саралап оқыту деңгейлік тапсырмалары	Саралап оқытуға бейімделген тапсырмалар	Түрлі деңгейдегі тест тапсырмалары	Түрлі деңгейдегі тақырыптық бақылау жұмыстары
Б і л і м н ің нақтылығын, түсініп, тез орындалуын тексеруге бағытталған. Тапсырмалардың орындалуына 10-15 минут уақыт жетеді.	үлгі бойынша берілген жұмысты орындау және тексеру үшін қолданылады. Тапсырмалардың құрылымы: 1) тапсырманың мазмұны, алгоритмі және орындалуы; 2) берілген үлгі бойынша осыған ұқсас тапсырманың мазмұнын оқшының өз бетімен орындауы; 3) көршіне түсіндірілуі қажет тапсырма.	Көлемі шағын оқу материалын өткенде ағымдағы бақылау ретінде түрлі деңгейдегі тест тапсырмаларын өткізген дұрыс. 10-15сұрақтан тұратын тест тапсырмаларын беруге болады. Өткізілу уақыты -7-10 минут. Өз-өздерін немесе бір-бірін тексеру жұмысы арқылы өткізіледі.	білімнің барлық деңгейлерін және сапасын тексеруге бағытталған. Жұмыстың орындалу уақыты сабақ. Түрлі деңгейдегі бақылау жұмысына дайындалуға қойылатын талаптар: -көпнұсқалылық; -саралап оқыту (менгеру деңгейіндегі барлық тапсырмалар); -тапсырманы өзі таңдап алу мүмкіндігі; -тапсырманы бағалау

Қорыта айтқанда, біздің жұмысымызда шешілмей келе жатқан бір мәселе – бұл тіл үйренушілерді сөйлету. Қазіргі таңда біздің тіл үйренушілер репродуктивті түрде сөйлейді, яғни жаттағанын қайталап береді. Осы қателіктерді түзетіп, дағдылы түрде сөйлеуге

жетекші болатын көмекші құрал – деңгейлік тапсырмалар деп ойлаймыз.

Сондықтан әдістемеде сөйлесім әрекетінің барлық түрлерін бір-бірімен тығыз байланыста қарастыру негізге алынып, тілдік қатынас сөйлесім әрекетінің түрлерінің бір-бірімен араласып-құраласуы нәтижесінде жүзеге асады. Мысалы: оқылым-айтылым (оқыған мәтінді баяндау, сол мәтін бойынша әңгімелесу, пікірталас құру, мәтінді түсіндіру); тыңдалым-жазылым (жатқа жазу, мазмұндама, тыңдалған хабарды жазу, т.б.); оқылым-жазылым (оқылған мәтін бойынша жоспар құру, пікір, шолу жазу). т.б. Ал тілдесім болса, сөйлесім әрекетінің барлық түрлерімен: оқылыммен, тыңдалыммен, жазылыммен, айтылыммен тығыз сабақтасып, олардың қолданысқа түсуіне жәрдемдеседі.

Бұл сөйлесім әрекетінің барлық түрінің тілді игерту кезеңінде қалыптасатын дағды мен іскерлікке сәйкесетентін өздеріне тән ерекшеліктері бар. Қарастырылып отырған мәселе оқылым үдерісі болғандықтан, оның тілдік қатынаста сөйлесім әрекетінің басқа түрлерімен байланысын аша кеткен орынды.

Ең алдымен, оқылым да, жазылым да тілдің графикалық жүйелері арқылы берілетіндіктен, оқылым жазылыммен тығыз байланысты. Сондықтан тілді меңгертудің алғашқы баспалдақтарында оқылым мен жазылымды өзара байланыстыра қолдану ұтымдырақ. А. Байтұрсынұлы былай дейді: «Жаза біліп, оқи білмейтін де адам бола ма? – Жоқ. Жаза білетінде оқи да біледі. Олай болса, сауаттылық негізі оқу бола ма, жазу бола ма? – әрине, жазу болады.

Жазу – әріптердің сүгіретін сала тізу; оқу – әріптердің дыбыстарын айта тізу» [15, 362–6]. Демек, оқылым мен жазылым тілді меңгертуде қатар жүріп отырады. Оқылым айтылыммен де тығыз байланыста болады. Дауыстап оқу арқылы тіл үйренуші өзінің сөйлеу деңгейін бақылай алады. Жалпы әрбір адамның тәжірибесінде оқылымның ауызша сөйлеу негізінде қалыптасатындығы байқалады. Мысалы, сәби айту дағдылары мен іскерлігін қалыптастырғаннан кейін, оқылым үдерісінде сол айтылған сөздерді графикалық бейнелер арқылы тани түседі.

Оқылым тілдесіммен де тығыз байланыста болады. Өйткені тілдесім оқылымның іс жүзінде қолданысқа түсуіне септеседі. Қабылдаушы оқылымның көмегімен алған ақпараттарын басқа адамдарға тілдесім арқылы жеткізеді. Тілдесім арқылы оқыған дүниесін саралай келе, екінші адаммен ой бөліседі.

Тілдесім адамдардың бір-бірімен түсінісуін ғана емес, сонымен бірге олардың дүниетанымдық көзқарасына, ойлау жүйесіне, күнделікті тұрмыстағы қам-қарекетіне ықпал ететіндіктен, оқылым арқылы жүзеге асатын ақпараттармен сабақтасады. Оқылым паракқа түскен сөздер мен тіркестердің тізбегі арқылы берілетін ақпаратты, хабарды көзбе-көз тікелей алуға бағытталған әрекет болғандықтан, тікелей тілдесіммен тығыз байланысады.

Оқылым тыңдалыммен де тығыз сабақтасады. Оқылым мен тыңдалым психологиялық жақтарынан алып қарағанда, екеуі де берілетін дайын ақпаратты қабылдаумен тығыз байланысты болғандықтан, сөйлесім әрекетінің рецептивтік түріне жатады. Осыған байланысты оқылым мен тыңдалымға қатысты механизмдерді қарастыру арқылы екеуінің бір-біріне ұқсас жақтарын және айырмашылықтарын байқауға болады. Оқылым мен тыңдалымның бір-біріне ұқсас жақтары интеллектуалды үдерістерді (анализ бен синтез, салыстыру және ажырату, қорыту, т.б.) меңгеру деңгейімен айқындалады. Ал тыңдалым мен оқылымның айырмашылығы – тіл үйренушінің берілген хабарды қабылдап және оны жеткізудегі жағдайға байланысты.

Оқылым кезінде айтылатын ой тілдік таңбалар арқылы жеткізілетіндіктен, тіл үйренуші есінде сақтамаған хабарды қайта айналып оқуына жағдай бар. Оқу қарқыны және жылдамдығы тіл үйренушінің өзіне байланысты, оқу уақыты шектелмейді. Сонымен қоса тіл үйренуші өзіне түсініксіз сөздерді анықтамалық әдебиеттерді қолдану арқылы таныса алады. Ал тыңдалымда тіл үйренуші жеткізілетін хабарды бірден қабылдмаса, қайта оралатын мүмкіншілігі жоқ. Айтылмақ ой тыңдаушының еркінен тыс хабарды жеткізуші баяншының сөйлеу қарқынына байланысты. Сонымен тыңдалым үдерісіндеі дағдылар мен іскерліктер автоматтандырылған сөйлеу деңгейіне тікелей бағытталуы тиіс.

Сөйлеген сөзді, оқылған мәтінді дұрыс қабылдау тіл үйренушінің өзіне де қатысты. Тыңдау барысында тіл үйренуші пауза, ой екпініне, дауыс қарқынына қарай хабарды қабылдайды, ал оқу барысында тыныс белгілеріне, сөздердің грамматикалық белгілеріне, мағыналық бөліктерге, ерекше жазылған сөздерге, схемаларға, кестелерге қарай отырып, өзіне қажетті ақпаратты алады. Естігенін және оқығанын қабылдау лингвистикалық ерекшеліктерге, яғни тілдік белгілерге; тіл үйренушінің біліміне және сөйлеу тәжірибесінің сәйкестігіне сай жүзеге асады.

Лингвистикалық қиындықтар тыңдалым барысында тыңдаушының сұхбатқа қатысуынан және қатыспай сырт тындап тұруынан туындайды. Бұндай жағдайларға айтушының сөйлеу мәнері, қарқыны, дикциясы, интонациясы жатады.

Осы ретте келешек ұрпақтың жеке тұлға болып қалыптасуында өзге тілді дәрісханада қазақ тілін оқыту әдістемесінің негізін айқындап және оны ұтымды пайдалану – бүгінгі күн талабынан туындап отырған **өзекті** мәселе ретінде төмендегідей критерийлерге жауап беруі тиіс:

- ұлттық білім беру жүйесінің даму бағыттарын айқындай отырып, қазақ тілін өзгетілді дәрісханада оқытуды тың арнаға, жаңа сапаға жеткізу қажеттілігі;
- білім мазмұнын байыту, оқыту үдерісін жетілдіру, жаңа педагогикалық технологияларды жиі пайдалану;
- жан-жақты дамыған, рухани жетілген жас маманды қалыптастыру;
- тіл үйренушілердің қазақша сөйлеуін дамыта оқыту мен тәрбиелеу идеясына негіздеу;
- мәтіндердегі танымдық, кәсіби, тәрбиелік, ғылыми тұрғыдан қолданылған мәтіндерді игерту арқылы тіл үйренушілердің сөйлеу дағдысын жетілдіру;
- тіл үйренушілердің сөздерді орынды қолданып, сөйлеу мәдениетін жетілдіру, сөз байлығын арттыру, әдеби нормаға сай сөйлеуге дағдыландыру; тілді үйренуге деген танымдық қызығушылығын арттыру.

Сондықтан әдістемеде қазақ тілін үйретудің барлық құзіреттілік түрлерін бір-бірімен тығыз байланыста қарастыру негізге алынып, тілдік қатынас сөйлесім әрекетінің түрлерінің бір-бірімен араласып-құраласуы нәтижесінде жүзеге асады. Деңгейлі оқыту саясатының дұрыстығы мен әдістемесінің қолданбалы жүйеде болғанда ғана қазақ тілінде еркін сөйлеп, сауатты жазу мақсатына жетеміз.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Дәулетбекова Ж. «Оқушылардың тілін дамыту жолдары». Алматы «Рауан» 2000 ж. 123 б
- 2 Көпжасарова М.Д.. Педагогикалық психология. Алматы, «Экономика» баспасы, 2010 ж., 25–27 б.
3. Опанова Д.Т. «Өзге ұлт өкілдеріне қазақ тілі мен әдебиеті пәндерін деңгейлеп оқыту» Алматы, «Дайыр» баспасы, 2011 ж., 6–7 б.

4 Ерназарова З.Ш., Мұхамадиева Н.Қ., Әшірова Б.С., Көшкенбаева Р.К., Тұңғатова Ф. Ж. Елтану. Оқу құралы (орта және жалғастырушы топтар үшін). – Алматы, 2005 ж.

5 Күзекова З. Қазақ тілі. Оқу құралы. (тілді оқып-үйренудің бастапқы кезеңіне арналған). – Алматы, 2005 ж.

6 Мұрзалина Б., Нұрекеева С., Нұрғазина Г., Сағындықова С., Байтасова С. / Қазақ тілі. Оқу құралы. (ересектерге арналған жеделдетіп оқыту құралы). – Алматы, 2003 ж.

ҒҰЛАМА ҒАЛЫМДАР – ТІЛ ЖАНАШЫРЛАРЫ

ИМАМБАЕВА Ф. Е.

ф.ғ.д., қауымд. профессор (доцент),

Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар қ.

«Тіл тағдыры–ел тағдыры»–дегендей, бүгінгі күнге дейін тіл мәселесі өзекті мәселелер қатарында тұр. Жас ұрпақтың ұлтжандық сезімдерін ояту, сапалы білім беру арқылы қырық пайыздай, әлі де болса, өз ана тілін өгейсітіп жүргендерімізді қатарға қосу істері ұстаздар қауымына артылып отыр. Қазіргі таңда қазақ тілін оқытудың үш түрі бар, олар; өз қандастарымызды ана тілі ретінде оқыту, екіншіден, мемлекеттік тіл ретінде оқыту және шет тілі ретінде оқыту түрі. Әрқайсысының оқыту әдістемесі әр басқа. Мәселен, шет тілі ретінде оқытқаннан гөрі, тілге ешқандай грамматикасыз үйреткен ұтымды сияқты. Әлемдік кеңістікке көз жүгіртсек, ешқандай айрықша дамыған елде мемлекеттік тілді білмеу деген мәселе жоқ. Қазіргі таңдағы тілді жетік игерудің әлемдік ұстанымына сүйенсек, адам баласының ана тілі-кез-келген білім саласының басты қазығы болып есептелегенді. Осыған орай, қазақ тілін ана тілі ретінде оқытуда басшылыққа ғұлама ұстаз, әдіскер-ғалым Ахмет Байтұрсынұлының әдістемелік мұрасын жан-жақты меңгеріп қолға алуымыз қажет.

Ұлы тілші оқудың әдістемесіне ерекше көңіл бөліп, өз заманының алдығы қатардағы әдіскері екендігі: бір тіл әдісінің екінші тілге келе бермейтінін, мәселен, екі тілдің заңы, емлесінің жүйесі бірдей болса ғана тиімді болатынын көрсетуі осыған дәлел. Ахмет Байтұрсынұлының әр салаға қатысты құнды тұжырымдамаларын негізге ала отырып, өз еңбектерімізге басшылық етіп, барынша пайдалануымыз керек.

«Ана тілі, тіл ғылымы» деп, «Қазақ тілі теориясының негіздері» атты еңбегінің бірінші бөлімін белгілі ғалым С. Аманжолов та атап, «Мектепте ана тілін оқытудың мақсаты және маңызы» мақаласын аталмыш жинақтан басқа, 1932 жылы «Жаңа мектеп» журналында да жария еткен болатын.

Сабақ беруші мұғалімнің қызметін сипаттай отырып, С. Аманжолов: «..ана тіліндегі политехникалық мәселесі жоспарлы, көп қырлы болуы тиіс. Бірінші басқыш мектепті бітірген баланың өз-ақ, ауыл, колхозкөлеміндегі іске жарап кетуі, осылай етіп істі белсенді түрде қойса ғана болатын жұмыс.», – кеңес береді [1, 32 б.]. Ана тілін оқытуда «оқытушының оқытуына, тәжірибені –қисыннан, қисынды-тәжірибеден айырмай жүргізуіне байланысты» –деп, ойын осы мәселе жайлы түйіндейді.

Бүгінгі ақпараттық кеңістік қарқынды даму үстінде. Көптеген өзгерістерге ұшыраған қазіргі қоғам білімді ұрпаққа зәру. Демек, әлеуметтік мәселелердің дұрыс шешімін табу ісі-тек сапалы білім алған ұрпақтың қолында екендігін мойындамасқа болмайды.

Тіл халықтың рухы. Тіл – адамзаттың бір-бірімен пікірлесуін, түсінісуін, сөйлесуін қамтамасыз ете келіп, тілдік қарым-қатынасты іс жүзінде арттырады. Бұл жерде тіл білімінің атасы Ахмет Байтұрсынұлы айтқандай: «Тіл – адамның адамдық белгісінің зоры, жұмсайтын қаруының бірі». Қазақ тілі – ғасырларды жалғастырған ұлттық тұтастықты сақтаған, халықтың рухани қазынасы, ұлттық рухани ұясы, ұлттың қайнар көзі.

Еліміздегі ұлттық экономикада орын алған нарықтық бағыттағы бетбұрыстардың қоғамдық өмірде түбегейлі өзгерістер тудырғаны белгілі. Бұлардың қатарына – мемлекеттік тілді жақсы меңгеріп алған білікті мамандар даярлау қызметі ерекше орын алады. Ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен тәжірибе жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау – білім беру жүйесінің басты міндеті болып саналатындығы баршамызға аян. Осыған байланысты болашақ жас мамандарға білім беру барысы, ең алдымен, қазақ халқының тарихы мен тіл тарихына қатысты көптеген мәселелерді зерттеп шешу тіл білімінің салыстырмалы-тарихи әдісінің деректері мен жетістіктеріне негізделуді, соларды таяныш етуді талап етеді.

Ахмет Байтұрсынұлы өз заманының ағысына қарсы тұра білген қайраткер. Қазақ халқының рухани көсемі болып, болашақтың жарық, тыныш, көк аспан астында өмір сүруіне өзінің ақылын арқау еткен.

Қазіргі таңда еліміздің қарқынды дамуына байланысты, көптеген мемлекеттер арасында тығыз қарым-қатынастар орнығып жатқандығы рас. Сондықтан болар, қоғам ішінде іс жүзінде белсенділік артып, баршамызға ортақ мәселелер де өзіндік шешімдерін тауып жатқан сияқты. Қоғамымызға маңызы бар, біршама игі істерге де, әр саланың ғалымдар қауымы жұмыла араласып, оларға қатысты мәселелерді шешуге ат салысып жүр. Қандай күрделі іс болмасын, оны жан-жақты талқылап, қарастыруы-адам факторымен байланысты өтетіндігін ескермеске болмайды.

Жазу емлесін зерттеу нәтижесінде, өз тарапынан араб жазуын қазақ тіліне икемдеген нұсқасын қазақ жұртшылығына ұсынған болатын. Қазіргі кездегі дайын Емле ережесі бар 2018 жылғы латын графикасына негізделген қазақ тілінің таңбалық кестесі қайта қарастыру мен жан-жақты талқылауды талап етеді. Қазақ тілінің үндестік заңын толықтай меңгере отырып, тілімізге тән 28 төл дыбыстарымызды сапалы, әрі сауатты түрде таңбалауға қатысты істерді алға тарту үшін, бізше, осы жолдағы ақыл-кеңесті Ахмет Байтұрсынұлынан алуларымыз керек. Ұлы ұстаз айтқандай:

«Жақсы әліпби тілге шақ болуы керек,
Жақсы әліпби жазуға жеңіл болуы тиіс,

Әліпбидің әріп-суреттері қиын болмауы керек, жазуды ұзақтатып, уақытты көп алмауы керек. Жақсы әліпби үйренуге де қолайлы болуы тиіс...», – деген бағыт бұл мәселенің шешер жолы.

Терминология саласы да, ағартушы назарынан тыс қалмады. Ұлттық термин жасауға ат салысып, әлемге белгілі термин сөздерді аудармай-ақ, өз қалпында ұтымды қолдану арқылы, стильдің ғылымилығын сақтап қалуды біз терминология ісінің негізін қалаушы Ахмет Байтұрсынұлынан үйренуіміз керек.

XX ғасыр басында қазақ терминологиясы дамуының бағыт бағдарын ғылыми тұрғыдан белгілеп, оның қағидаттарын жасау тұңғыш рет қолға алынды.

Ана тілі кез- келген білім саласының қазығы екендігін негіздей келе, тіл білімі саласын ғылыми тұрғыдан зерттеген қазақтан шыққан тұңғыш ғалым деп білеміз. Бұл жерде Ахмет Байтұрсынұлы грамматиканың етістікке тән күрделі етіс категориясын, сонымен қатар, рай категориясын да, толық қарастыруға бағытталған өзінің ғылыми-зерттеу еңбектерінің басты нысандары ретінде алады.

Қазақ тілі грамматикасын қалыптастыруға елеулі үлес қосқан ғалымдар арасында да етіс түрі санына байланысты бірізді пікірлер жоқ екендігін білеміз.

Мәселен, ұлы тілші-ғалым Ахмет Байтұрсынұлы өзінің ғылыми еңбегінде етістің он түрін көрсеткендігінен бұл жерде ғалымның әр грамматикалық құрылымдарды тереңінен зерделеп, теориялық мәліметтерді тәжірибемен күнделікте толданыстағы тілдік орамдармен жақындастырып, ұтымды ұштастыра білгендігінің үлгісі деп білеміз.

Ахмет. Байтұрсынұлы «Тіл тағылымы» деген еңбегінде етіс он түрге бөлінеді деп жазады. Ғалым етістікте он түрлі етіс бар деп көрсеткен:

сабақты етіс, 2) салт етіс, 3) ортақ етіс, 4) өздік етіс, 5) өзгелік етіс 6) беделді етіс, 7) ырықсыз етіс, 8) шығыс етіс, 9) дүркінді етіс, 10) өсіңкі етіс [4].

Әрқайсысына тілші-ғалымның берген анықтамаларын үлгі тұтсақ, олар төмендегідей мәліметтерге тіреледі:

Сабақты етіске анықтама бергенде, бұл етісте еткен іске бір нәрсе сабақтаулы болса ғана, мәселен, осындай түрі анық көрініс табады, хат жаздым, шөп шаптым, қармақ салдым дегенге: «жаздым, шаптым, салдым» – істер.

Тілші-ғалымның анықтамасы бойынша: «Хат жаздым» дегенде – ісіне хат сабақталып тұр. «Шөп шаптым» – дегенде шабу ісіне шөп сабақталып тұр. «Қармақ салдым» дегенде - салу ісіне қармақ сабақталып тұр. Жалпы, тіл білімінде сабақты етістік болса, тілші-ғалым сабақты етісті көрсетеді. Толық мәлімет берген соң, еңбек авторы дағдыландыруға тиісті тапсырма береді. Бұл дағдыландыру тапсырмасы бойынша, тәжірибеде қолданылған кітаптан мақаланың бірін алып, соның ішіндегі сабақты етістерді көрсету керек.

Салт етістің анықтамасында өткен іске сабақталып, байланып тұрған еш нәрсе болмауы қажет, мәселен, «мен жүрмін, сен тұрсың, ол отыр». Сонда: менің жүргеніме, сенің тұрғанына, оның отырғанына сабақталып тұрған еш нәрсе жоқ деп белгіленеді «Ержан күлді, Айман жылады, Сәуле жүгірді». Ержанның күлгеніне, Айманның жылағанына, Сәуленің жүгіргеніне сабақталып тұрған еш нәрсе жоқ, деп мысалдар келтіріледі.

Ғалымның анықтамасы бойынша: «Жүрмін», «Тұрсың», «Отыр», «Күлді», «Жылады», «Жүгірді» деген сияқты сабақтысыз істі көрсететін сөздерді салт етіс деп көрсетіледі. Дағдыландыруға: «Тиісті кітаптан бір мақала алып, сондағы салт етістіктерді көрсету» деген тапсырма беріледі

«Тіл құрал» еңбек авторы – Ахмет Байтұрсынұлының етіс жайлы аса қарқынды ғылыми көзқарасының дәлелі – беделді етістің түрін

көрсетуінде жатыр. Мұнда қазіргі қазақ тілі грамматикасындағы өзгелік етіс есебінде тұрған беделді етістік жеке етіс түріне шығаруы, тілшінің шығармашылық сыры етістердің көлемін кеңейтіп, терең қарастыруынан байқауға болады.

Жоғарыда аталған етістік он шақты түрінде тілшінің берген анықтамасына сүйенсек, әрқайсысының басты ерекшеліктері аталады да, әр етістік мағынасы мен қызметі нақтыланып, етістік кең шеңберде қарастырудың жолын ашу деп қабылдауға тура келеді. Аталмыш етіс категориясына тілшінің терең ой жіберген ғалым екендігін қабылдай отырып, оның еңбектері күні бүгінге дейін құндылығын жойған жоқ.

Сайып келгенде, А. Байтұрсынұлы еңбектерін зерделеп, қазақ тілі құрылысына қайта үңілгенде тіл табиғатын, жүйесін неғұрлым айқын сезініп, терең тануға болады. Бұндай көзқарас етістікке тән етіс категориясын зерттеп, анықтау бағытына керекті жайт.

Тіл тарихында рай категориясы көне дәуірден бері қолданылып, дамып отырған. Түркі тілдерінің тарихын зерттеуші ғалымдар еңбегінде рай қосымшалары сандық жағынан да, мағыналық жағынан да бай болғандығы айтылады. Қазіргі түркі тілдері материалдары негізінде пікір айтқан авторлардың да рай қосымшаларының саны туралы пікірлері де бірізді бола бермейді. Бірақ қазақ тілін зерттеуші ғалымдар арасында мұндай пікір алалығы жоқ десе де болады. Дегенмен, А. Байтұрсынұлының «Тіл құралында» райдың әдеттегі үш түрінен тыс бірнешеуі көрсетіледі. 1954 жылы жарияланған академиялық грамматикада райдың бес түрі (бұйрық, шартты, ашық, тұйық, қалау) берілсе, кейінгі кезде жарық көрген оқулықтарда тұйық рай деп аталатын «у» формалы етістіктерді қимыл атауы, немесе қимыл есімі деп атап, жеке категория ретінде бөліп қарайды.

Етістік рай – мазмұны мен формасы жағынан аса бай категория. Өйткені ол шақ формаларымен де, есімше, көсемше, қимылдың өту сипатын білдіретін формалармен де т.б. байланысты болады [3]. Ахмет Байтұрсынұлы аударма ісімен де көп араласқан шебер әдіскер. Ол қазақ тіліне А. С. Пушкин, М. Ю. Лермонтов, И. А. Крыловтың бірсыпыра шығармаларын аударды. Ресей ақын-жазушыларының туындыларын қазақ тіліне аудару барысында, шығарманың түпнұсқалық мазмұнын сақтай отырып, өзге тілге автордың идеясын шеберлікпен жеткізе білді. «Аударма ісі – өнер» екендігін меңгеру арқылы екі тілдің өзіндік ерекшеліктерін сақтай отырып, түпнұсқа мен аударма өнімін ұтымды ұштастыра, қазақ тілінің көркемдік жақтарын тиімді қолданып, оқырман қауымына тіліміздің байлығын көрсетті. Сөйтіп, орыс классиктерінің шығармаларын

қазақ тіліне аударып, көркем қазынаның бұл саласын байытуға мол үлес қосты. И. А. Крылов мысалдарының бір тобын қазақ тіліне аударып, «Қырық мысал» деген атпен жеке жинақ қылып бастырды. Мәселен, оның «Маймыл мен көзілдірік» мысалының аудармасында: теңеу, әсірелеу, алмастыру тағы басқа сөз орамдарын шеберлікпен пайдаланады. И. А. Крыловтың мысал аяғында орын алған астарлы ойды қазақ тіліне өз бағытымен тұспалдап жеткізіп, аударма өнерінің шеберлігін іс жүзінде көрсетті. Бұған төменде келтірілген И. А. Крылов шығармасының аудармасынан үзінді.

Алғанға бұл кеңесте гибрат бар,
Маймылша іс ететін көп надандар.
Пайдалы затты орнына жұмсай алмай,
Сөгетін пайдасыз деп жоқ па адамдар?!

Жоғарыда айтылғандарымызды түйіндей келе, білімді ұрпақты аңсаған ғұлама ғалымдарымыздың жарқын бейнесі қазіргі ұстаздар қауымының, уақыттың талабына сай, іс жүзінде белсенділіктерін арттырып, білім беру сапасын жоғарлатуға жол ашады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Аманжолов С. Қазақ тілі теориясының негіздері. – Алматы: Ғылым, 2002. – 368 б.
- 2 Байтұрсынұлы А. Тіл – құрал. Дыбыс жүйесі мен түрлері // Бірінші тіл танытқыш кітап. – Қызылорда, 1925. – 312 б.
- 3 Байтұрсынұлы А. Тіл тағылымы: – Алматы, 231 – 274 б б.
- 4 Қазақ тілі грамматикасы. Фонетика, сөзжасам, морфология, синтаксис. – Астана, 2002. – 784 б.

САБАҚТЫ ЗЕРТТЕУ – БІЛІМ МЕН КӘСІБИ МАШЫҚТЫ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛЫ

КАЗИЕВА Б. А.

инновация және әдістемелік істер жөніндегі Дарынды балаларға арналған Абай атындағы гимназия директорының орынбасары, Павлодар қ.

ОРАЗБАЕВА Б. К.

қазақ тілі мен әдебиет пәнінің мұғалімі, № 19 ЖОББМ Павлодар қ.

Қазақстан Республикасының 2050 жылға дейінгі даму стратегиясының жеті ұзақмерзімді басымдықтарды іске асыруды қарастырғаны белгілі, сол басымдықтардың 4-бағыты: білім және кәсіби машық – заманауи білім беру жүйесінің, кадр даярлау

мен қайта даярлаудың негізгі бағдары, яғни, білімі мен кәсіби машықты қалыптастыруға етене бет бұру. Еліміздің білім беруді дамыту және жаңғырту бағытындағы да келелі істерінің басыңқы бағыты да Қазақстандық білім мен ғылымның жаһандық бәсекеге қабілеттілігін арттыру және жалпыадамзаттық құндылықтар негізінде тұлғаны тәрбиелеу және оқытуға негізделген. Сондықтан бүгінгі мәселенің өзектілігі үш аспектілік сұрақты қарастырады. Олар: Қазақстандық білімнің жаһандық бәсекеге қабілетін арттыруда неге назар аударуымыз керек? Жалпыадамзаттық құндылықтар негізінде тұлғаны тәрбиелеу және оқытуды қалай жүзеге асырамыз? Заманауи білім беруде мұғалімдер тобы білім мен кәсіби машықты не үшін тек ашық сабақтарда қолданады? Әр сабақ сайын өзекті сұрақтарға қалай жауап беруге болады? Шынында да, сұрақтар әрі күрделі, әрі назарды бірден аударатын мәселелер. Білім берудегі сындарлы оқыту жүйесі, білім беру мазмұнын жаңарту, оқытуды цифрландыру т.б. бастамалар мемлекеттік көлемде білім беру саясатының жүзеге асырылуымен қолдау тапқан және бүгінгі күні мектеп мұғалімдері мойындаған технологиялардың даму қарқындылығын көрсеткені баршамызға мәлім. Дегенмен жоғарыда аталған келелі мәселелерге ден қойып жүрміз бе? деген сұрақ төңірегіне айналып қайта соғатынымыз белгілі. Аталған сұрақты шешудің бірден-бір жолы – бірлесіп жұмыс істеу, ортақ шешім табу, нәтижелі-әдіс тәсілдердің оңтайлы берілу жолдарын қарастыру, оқушының дамыту, қызықтыру және белсендіру бағыттарын айқындау. Білім беруді дамыту тұжырымдамасы қазіргі кезеңдегі жалпы білім беру мақсаты аясында білім алушының белгілі бір білімді меңгеруіне ғана емес, сонымен қатар оның жеке басын, оның танымдық және жасампаздық қабілеттерін дамытуға бағыттау қажеттілігіне ерекше көңіл бөлінген.

«Бірге жиналу – бұл бастама, бірге қалу – бұл алға жылжу, ал бірге жұмыс жасау – бұл жетістік» – деген Генри Форд тұжырымы ұжымдық бірлесудің жаңа үлгісін беретін аксиома. Жеке-дара тұлғалық қалыптасқанша, бірлесе отырып бастама жасау, сол бастама арқылы алға жылжу және бірлесе жұмыс істеп, жетістікке жету, жай жетістік емес, оқушылардың белсенділігі мен оқудағы үлесі, білім сапасы мен өзіне сенімділігін арттырудағы күш-жігерін зерттей отырып, нәтижесін көру қай мұғалімнің кәсіби беделінің шарықтауы екендігіне шүбә жоқ. Сондықтан да мектеп тәжірибесіндегі сабақты зерттеу әдісі – Lesson Studu тәсілі таптырмас әрекет болып табылады. Бұл жайында зерттеушілер

«Зерттеу сабағы қарапайым идея болып табылады. Егер сіз оқытуды жақсартқыңыз келсе, онда басқа мұғалімдермен бірге жұмыс істеу-жоспарлау, бақылау және сабақ бойынша ой жүгіртудің қаншалықты маңызды екені анық емес пе? (Левиз, 2002) «Зерттеу әдістері–объективті шындықты көру, танып білу. Зерттеу процесінде нақты мәліметтерді алу үшін, олар талапқа сай болуы керек. Онда философия қарастыратын зерттелетін құбылыстардың мәнін түсіну қарастырылады» (А. Дистерверг), «Сабақты зерттеу кәсіби тұрғыдан өсуге берілген тамаша мүмкіндік, сонымен бірге топта бірлесіп жұмыс істеудің тамаша жолы» (А. Рапп) деген негіздемелеріне жүгінсек, сабақты зерттеу – үлкен зерттеу жұмысына кететін уақыт пен жауапкершілікті міндеттейтін құбылыс. Олай болса, сабақты зерттеу деген ұғымның негізгі түйініне зер салайық:

- Сабақты зерттеу – қарапайым зерттеу, бақылау идеясынан түйінді идеяға жету жолын қамтамасыз ету;
- Басқа мұғалімдермен жұмыс істеп, бірге жоспарлау, бақылау, сабақ бойынша талқылау сындарлылығы;
- Объективті шындықты көру және оны танып-білу, алдын алу не жетілдіру үшін кеңесе отырып, шешім шығару;
- Нақты ақпарат, мәлімет алу жұмыс жасау, мүмкіндіктердің оңтайлы жолын қарастыру;
- Мұғалімнің кәсіби тұрғыдан өсуіне берілетін тамаша мүмкіндік.

Қазіргі заманауи білім беруде мұғалімдер тарапынан әлі де болса, «Кім?», «Не?», «Қалай?» «Қашан?» деген сұрақтар жетегінде қалып қою орын алып отыр және бақылауға алу, тексеріс не ашық сабақтар кезінде мұғалімдердің әдіс-тәсілді ізгілендіру сипаты бар екендігі ащы да болса, шындық. «Сабақ сабақтың өзі үшін емес, оқушы тұлғасына әсер ету үшін жүргізіледі; бағдарламаның қандай да бір сұрақтарын «өту» үшін емес, ал осы бағдарламалық сұрақтар материалының негізінде тұлғаның белгілі бір интеллектуалды, моральдік, еріктік және басқа сапаларын қалыптастыру үшін жүргізіледі (Л. Т. Охитина) деген ұстаным-ереже Кеңестік Одақ кезінде тұжырымдалса да, сабақ деген ұғымның бар мазмұнын ашып беретін құбылыс. Олай дейтініміз: сабақ – тәжірибеден, сынақтан өткізу алаңы емес, шеберлік айдыны. Мұғалім оқушылардың таным-түйсігіне әсер ету жолдарын оқушылармен қарым-қатынас жасай отырып, санаса отырып, қажеттілін өтудің жолдарын талаптары мен таланттарын ашудың қыр-сырларына қарай

ойысудың мүмкіндіктерін беретін тәсіл – сабақты мұғалімдердің топ болып зерттеуі.

Мектепте жүргізіп жүрген Lesson Study мектепке не береді?

- Оқу үдерісінің белсендірілуіне әсер етеді;
- мектеп тәжірибесін жетілдіру жолдарын ашады;
- оқушыларды оқу іс-әрекетін арттыру жұмыстарына тартуды қамтиды;

камтиды;
- жеке тұлғаның жан-жақты дамуы үшін қолайлы оқу-танымдық орта құрылады;

- шығармашылық бағыттағы мұғалімдер тобы құрылды
  - әдістемелік қоржын тиімділігі артады;
  - инновациялық бағыттағы мұғалімдер саны артады.
  - ұжымдағы ынтымақтастық дами түседі.
  - сабақ беруші ғана емес, фокустық топ жауапкершілігі артады.
- Мұғалімге тигізетін игі әсері қандай?

- әртүрлі әрекеттер мен сабақ үстінде үдерісте әдеттегіден гөрі айқынырақ көрінетін балалардың оқу процесін бақылау;

- мұғалімнің ойынша, балаларды оқыту кезінде не болуы керек және шынайы көріністе не болатынының арасындағы айырмашылықты көру;

- оқытуды оқушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыратындай етіп жоспарлауды түсіну;

- кәсіби шеберлігінің артуы және мұғалімнің зерттеу қабілеті жетілуі, сабақтың сапасын жақсарту;

- зерттеушілік іс-әрекетке баулу арқылы сабақтың тиімділігін арттырудың жолының айқындалуы;

- сабақты талдау, жоспарлау, рефлексия жасай білу, кері байланыс беру дағдылары артуына мүмкіндік болады;

- ұтымды әдіс-тәсілдерді игеру және оны тәжірибеге енгізу жолдарымен етене танысуға мүмкіндік беру;

- әдістемелік шеберлігін таратуда жаңа бағыттар, ізденіс торабы кеңейеді, конференция, вебинар-семинарға материал жинақталады.

Оқушыға қалай әсер етеді?

- сабақ оқушы жетістігі үшін құрылады;

- зерттелетін балалар сабақ бойына бақылауда болады, оқушы жауапкершілігінің артуы жүзеге асады;

- оқушының жеке танымдық мүмкіндігін ескеру басты ерекшелік ретінде қарастырылады;

- оқушының дайындық деңгейін саралау көзделеді;

- күтілетін нәтижелерге байланысты түрлі практикалық сипаттағы тапсырмалар әдіс-тәсілдің жүйелі таңдалуы арқылы беріледі;

- оқушының іс-әрекеттік – компетенттік тәсілге бейімделуіне мүмкіндік беріледі

- әр оқушы үні ескеріледі, қолданылған әдістердің қаншалықты тиімді болғанын білу үшін пікірлесу мүмкіндігі туады;

- оқушылар сыни тұрғыдан ойлауға тартылады;

- жаңа тәсілдің тиімділігін көрсететін оқушының оқуы туралы деректер толық қамтылады;

- оқушыларға коллаборативті орта қалыптасады;

- оқушының ойлауы мен оқуын зерттеу – негіз болады, жетістіктер мен кемшіліктер сараланады.

Lesson Study жүргізуде қазіргі мектеп жағдайында назар аударылатын ерекшеліктер:

1-қадам: Lesson Study туралы мағлұматтар беру, жалпы түсінік қалыптастыру – білу кезеңі; курсы аясында берілген мәліметтерді еске түсіру, ойда жаңғырту, тексеретін сұрақтар мазмұнымен шектелу;

2-қадам: Талқылау, коучинг арқылы, рөлдік әрекеттер арқылы шешу жолдарын қарастыру, вебинар аясында білімді тұрақтандыру, тексеретін сұрақтарды талқылау үшін қою – түсіну кезеңі: зерттеудің түйінді идеяларының келісіліп алынуы, «нені,кімді оқытамыз?» сұрақтары аясында әдістемелік отырыстарда шешімге келу, әдістемелік кеңесте әдебиеттерді зерделеу, Lesson Study өткізетін сыныптарды және мәселені анықтау, белгілі пән аясында зерттеушілер тобын құру.

3-қадам: Іздендіру бағытына байланысты сұрақтар негізінде анықтау зерттеуін жүзеге асыру – қолдану кезеңі: мақсаты – бақылау арқылы заттың немесе құбылыстың маңызды белгілерін ашып, бала бойындағы мағлұматты толықтыруға жетелеу, яғни, зерттеу сабағын бірлесе жоспарлау, жоспарда «бақылаудағы оқушылардың» сабақта өтілетін материалды игеруіне ерекше мән беріледі, тиімді әдістер мен стратегияларды таңдайды, бақылайды, сабаққа сараптама жасайды. Жоспарлау – өткізу – қадағалау кезеңі жүзеге асады.

4-қадам: Сараптама негізінде баламен сұхбаттасу жүргізу (бала пікірі, оның жетістіктері, оқудағы нәтиже, кездескен қиындықтар, қалай болғанын қалайтындығы туралы ұсыныс-тілегі) және әріптестерімен талқылау (әдістеменің балаларға әсері, жетістіктері, қиындықтары не кедергілері, кері немесе

колжетімділік деңгейі, келешекте оқытудағы оқу әдістерін қарастыру) жасайтын талдау кезеңі, яғни, қорытынды зерттеу – бақылауларды пайдалану және өзгерістер арасындағы себепті байланыстарды ашатын тәжірибелерді қосу, жаңа Lesson Study өткізудің жоспарын құру.

5 – қадам: Ұсыныс мен талқылаудан өткен, сүзгілеу үдерісіне негізделген өзгертулер мен толықтыруларға құрылған 2-сабақты өткізу және талқылайтын жинақтау кезеңі, яғни, оқыту әдістемесін жетілдіру, педагогикалық тәсілдерді түрлендіре қолдану қызметі жүзеге асады. Зерттеу сабағы аяқталысымен бірден талқылау жүргізеді, қайтадан процедуралық әрекеттер қайталанатын. Оқушылар қажеттілігі мен сұранысын қамтамасыз ететін мүмкіндіктер жағы қарастырыла отырып, 3-сабақ жоспарланады.

6-қадам: бақылаулар мен жинақталған тәжірибе негізінде балаларды ілгерілету деңгейіне жетелеуге құрылған жалпылама зерделеуді жүзеге асыратын бағалау кезеңі 3-зерттеу сабағының өткізілуін және сараптамалық-талқылауын қамтитын кезең болып табылды. «Оқушы үшін» тыңдауға, шешуші сабақта қолданған әдістердің қаншалықты тиімді болғанын білуге мүмкіндік болатын, «оқушы-оқушы», «мұғалім-оқушы», «оқушы-мұғалім» қатынастары баланың білім алуы үшін және мұғалімдердің кәсіби дамуына ықпал ететін қоғамдастығының шешуші қорытындысы, яғни, мұғалімдер тобы шешімімен нәтижелі әрекеттің оқыту мен дамытуда қолдау табуына әсерін тигізеді, жаңа бағытынашылуына себепкер болады. Ең бастысы, оқушылардың ілгерілеуі үшін таптырмас құрал. Белгілі жеке пәндерді қамтыған Lesson Study тәсілін әрі қарай сынып ішінде және параллель сыныптар арасында әр түрлі пәндерге жалғастырудың жоспарлануы жаңа тәжірибенің шыңдалуына әсері болатындығына сенімімізді арттырады. Сондықтан сабақты зерттеу мен іс-әрекетті зерттеу өзектілігі бірлесіп жоспарлау арқылы ағымдағы мәселелерді дер кезінде шешуге және нәтижеге қол жеткізуге мүмкіндік беретін, нақты іс-әрекетті қамтитын, нені қалайтынымызды, оған қол жеткізуде оқушы қызығушылығы мен белсенділігін, білім сапасын арттыратын тұжырымды педагогикалық тәсілдерді жасайтын зерттеушілік дағдыны жетілдіретін мәселені қамтиды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Абдраманова Ж. Б., Биярова С. Б., Зейнолдина Г. Т. Lesson Study: өз сабағын зерттегісі келетіндер үшін: әдістемелік ұсыным. – Астана: «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, 2015. – 52 б.

2 Байгаринова Ж. К. Сабақты зерттеу (Lesson study): А–дан Я–ға дейін: әдістемелік ұсынымдар. Астана: «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, 2016. – 42 б.

3 Мұғалімге арналған үлестірімелі материалдар, 2012, 2013, 2014, 2015 жж. Қазақстан Республикасы педагог қызметкерлерінің біліктілігін арттыру бағдарламасы. «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығының баспасы.

4 «Мұғалім тәжірибесіндегі зерттеу» мектепшілік кәсіби даму курсының білім беру бағдарламасы. МАН. Астана : 2018

5 Тайганова Н.К. Приемы формирования коллаборативной среды на уровне курсов /журнал Менеджмент в образовании №2, 2016 ж.

6 Пит Дадли, Lesson Study: теория и практика применения. NIS. Астана:2013

ЖАҢА ОҚУ БАҒДАРЛАМА МАЗМҰНЫН ҚАЗАҚ ТІЛІ МЕН ӘДЕБИЕТ САБАҚТАРЫНДА ЖЕТІЛДІРУ ТӘСІЛДЕРІ

КАИРБЕКОВА А. А.

Қазақ тілі мен әдебиет пәнінің мұғалімі, №14 ЖОББМ Палодар қ.

СЕЙПОЛДАЕВА С. Д.

Қазақ тілі мен әдебиет пәнінің мұғалімі, №14 ЖОББМ Палодар қ.

*«Білімдіден шыққан сөз
Талаптыға болсын кез.
Нұрын, сырын көруге,
Көкірегінде болсын көз.»*

Абай

Ұлы ақын атамның өлең жолдарын оқи отырып, әр күн сайын сабақты толық өтіп болған соң бүгінгі сабақ қалай өтті екен, балалар бүгінгі сабақтан не білді, қандай білім алды екен деген сұрақ тұрады, сондықтан күн сайын өткен тақырыптарға талдау жүргізіп, сыныпта өткен сабақтарды ойсынадан өткізіп, келесі сабаққа оқушылардың ерекшеліктеріне сәйкес білім беруді ойлап отыру қажет сияқты деп

ойлаймын. Онсыз білім беруде нәтижеге қол жеткізу мүмкін емес. Жаңартылған оқу бағдарламасы қазіргі заманғы мұғалімдер үшін жаңа әдістерге қол созу болып табылады. Мұғалімдердің алдында тұрған маңызды міндет: қазіргі заман талаптарына сай өзін-өзі игеріп, әрі қарай білімін жетілдіруге талпынатын оқушыларды оқыту және тәрбиелеу болып тұр.

«Қазақ тілі» пәні бойынша оқу бағдарламасында жеке тұлғаның функционалдық сауаттылығын қалыптастыруда тілдік төрт дағды (айтылым, тыңдалым, жазылым, оқылым) арқылы сауатты сөйлеу әрекеті қалыптасады.

Мұғалімдер жаңа оқыту программасы курсынан үйренген тәжірибелерін күнделікті сабақта қолдануға тырысатыны белгілі. Сол сияқты күнделікті сабақтың қызықты әрі сапалы өтуін қадағалап отырамын. Сабақтың алдында топқа немесе жұпқа бөліп отырғызу барысында түрлі тәсілдерді қолдануда алдымен түрлі қиындықтар болды, оқушылар арасында жұп таңдауда түрлі жағдайлар туды, бірінші күндері сыныпта топқа бөлу у-шу боп кетті, әркім өз достарымен отырғысы келеді, өздерінің қалауы бойынша жұптармен жұмыс істегілері келді. Сосын оқушылар топқа бөлінуге қалыптасып орын ауыстырып отыруға бейімделіп бірігіп тапсырмалар орындауға икемделе бастады. Спикерлер, баяндамашылар немесе бақылаушылар болып орын ауыстырды. Сондықтан күнде сабақ алдында күнделікті сабақ жоспарын толық тиянақты жоспарлап алу өте маңызды. Сабақтың әр кезеңін тиянақты жоспарлап оқушының толық білім алуын бақылау керек, әрі олардың жаппай сабаққа қатысуын әрі қызыға қатысуына ықпал жасау керек. Жаңа сабақты түсіндіру кезінде немесе бекіту кезеңдерінде «Автор орындығы», «Броундық қозғалыс», ИНСЕРТ, Блумның таксономиясы т.б. Оқушылардың қызығушылығын арттыра түсе бастаған сайын олардың жұппен жұмыс істеу дағдылары арта түседі және жақсы оқитын оқушы мен нашарлау оқитын оқушы бір келгенде олар бірі білмейтінін бірі толықтырып көмек беріп отырады. Қазақ тілі мен әдебиет сабағында көрнекі құралдар, аудиоматериалдар: кестелер, карталар, сызбалар, суреттер, фотосуреттер, слайдтар, кітаптар, газеттер, журналдар, көркем фильмдер, әндер т.б. Күнделікті сабақты қызықтыра түрлі әдіс-тәсіл қолдана отырып жүргізілетін болса оқушылардың қызығушылығы арта түседі. Білім беру программасының негізгі мақсаты-білім мазмұнының жаңаруымен қатар, критериялды бағалау жүйесін енгізу және оқытудың

әдіс-тәсілдері мен әртүрлі құралдарын қолданудың тиімділігін арттыруды талап етеді [1, 59].

Қазақ тілі мен әдебиеті пәндеріне арналған оқу программаларындағы оқу мақсаттары оқушылардан шынайы проблемаларды анықтап зерттей білуді талап етеді. Негізінен жаңартылған білім жүйесі құзыреттілікке және сапаға бағытталған бағдарлама. Жаңартылған білім берудің маңыздылығы – оқушы тұлғасының үйлесімді қолайлы білім беру ортасын құра отырып сын тұрғысынан ойлау, зерттеу жұмыстарын жүргізу, тәжірибе жасау, АҚТ-ны қолдану, коммуникативті қарым-қатынасқа түсу, жеке, жұппен, топта жұмыс жасай білу, функционалды сауаттылықты, шығармашылықты қолдана білуді және оны тиімді жүзеге асыру үшін қажетті тиімді оқыту әдіс-тәсілдерді (бірлескен оқу, модельдеу, бағалау жүйесі, бағалаудың тиімді стратегиялары). Жаңартылған білім беру бағдарламасының ерекшелігі шиыршық қағидатпен берілуі. Шиыршық қағидаты бойынша оқушылар білімді толықтай меңгеру үшін ақпаратты үнсіз қабылдамай, сабаққа белсене қатысады. Оқушылардың алған білімдерімен жұмыс істеуге, оны әрі қарай өңдеп, өз дағдыларын арттыруға мүмкіндік беретін жаттығуларды орындауға мүмкіндіктері болуы аса маңызды болып табылады. Осы ретте шиыршықты оқыту бағдарламасының маңызы зор [2, 41].

Оқушылардың күнделікті сабақта ынталандырып қызығушылықтарын арттыруда қалыптастырушы бағалау жүйесінің маңызы зор. Қалыптастырушы бағалау кезінде оқушылардың үлгерімі мен нәтижелері ескеріліп мұғалім мен оқушылар өз білімдерін бағалай алады. Кері байланыс процесі жүре бастайды. алдын ала белгіленген критерийлердің нақты жиынтығы мен өлшенеді. Оқушылардың пән бойынша үлгерімі екі тәсіл мен бағаланады: қалыптастырушы бағалау және жиынтық бағалау. Бұл бағалау жүйесінің артықшылығы, баланың ойлау қабілетін дамытып, ғылым мен айналысуына ықыласын туғызады. Қалыптастырушы бағалау күнделікті оқыту мен оқу үдерісінің ажырамас бөлігі болып табылады және тоқсан бойы өткізіледі. Қалыптастырушы бағалау ұдайы жүргізіле отырып, оқушылар мен мұғалім арасындағы кері байланысты қамтамасыз етеді және баға қоймастан оқу процесін түзетіп отыруға болады. Сабақта қалыптастырушы бағалаудың орны ерекше оқушылардың пәндік оқуға деген талпынысын арттырады. Қалыптастырушы бағалаудың күнделікті іс-тәжірибесі барысында, оқушының меңгеру деңгейінің өлшемі мен ілгерілеуін анықтауда, оқыту үдерісінде төменгі әдіс-тәсілдерді «Қол белгі»

1 Мен сабақты түсініп жатырмын және түсіндіре аламын (бас бармақ жоғары көтерілген)

2 Мен кейбір тұстарды түсінбедім (бас бармақ жанына көрсетіліп тұр)

3 Мен түсінбедім (бас бармақ төмен көрсетіліп тұр).

Мысалы: 5 – сыныпта «Керқұла атты Кендебай» ертегісін өткен сабақта ертегінің мазмұнын ашып айтуда әр оқушы ертегіден өзіне тиісті кейіпкердің портретіне қатысты сөз тіркестері мен сөйлемдерді анықтап болған соң «қол белгісі» қалыптастырушы бағалау арқылы тақырыпты қалай меңгергенін аңғарады.

Ертегі мазмұны бойынша маңызды және маңызды емес бірақ мазмұнын толықтыру үшін қажетті сөздер мен сөз тіркестерін келтіру мақсатында «Эйзенхауер матрицасын» қолдануға болады. Оқушылар бұл әдіс арқылы ертегі мазмұнын жүйелі айтуға дағдыланады. Қалыптастырушы бағалауға «Үш минуттық үзіліс» (үзіліс) әдісін қолданған жақсы. Оқушыларға сабақтың мазмұны жайлы ойлануына, алдыңғы өткен тақырыптармен, білімімен байланыстыруға, сонымен қатар түсінбеген жерлерін анықтауға үш минуттық үзіліс беріледі.

Білу және түсіну

Тақтадағы суреттерге қарай отырып, «Керқұла атты Кендебай» ертегісінің мазмұнын мына жоспар бойынша әңгімелеу.

1 Кендебайдың дүниеге келуі.

2 Мергенбай батырдың баласымен кездесуі.

3 Кендебайдың малшы болуы.

4 Алтын құйрықты құлын.

5 Ханның шарты.

- Балалар, ертегі сендерге ұнады ма? Қалай ойлайсындар бұл ертегінің қай түріне жатады?

- Балалар, сендер Кендебайға ұқсағыларың келеді ме?

- Кендебайдың қандай қасиеті көбірек ұнады?

Қолдану. Оқушыларға жалпы ортақ тапсырма.

Кендебайдың жақсы қасиеттерін тізбектеп топтастыру.

Сурет 1

1 Кендебай бойында қандай жақсы қасиеттер бар?

2 Адамның жақсы қасиеттері туралы қандай мақал-мәтелдер білесіндер?

Ертегіні талдау барысында «Брундық қозғалыс» әдісін қолдану тәсілі. Оқушылар сыныпты шарлап, талқыланатын мәселе бойынша ақпарат жинап, басқалармен пікірлеседі. 1. Ертегіден Кендебайдың адамгершілігі туралы жазылғанабазацтарды табындар. 2. Кендебай мен қойшы бала арасындағы диалогты оқу. 3. Кендебай – елінің тұрмысын жақсартқан ұл. Түсіндір. Оқушылардың ертегі мағынасын толық түсінгенін байқау мақсатында «Ауыз екі баға» әдісін қолданған тиімді. Осыдан басқа «Бағдаршам», «Қорытындылауға арналған карточка индексі», «Бір минуттық эссе», «Сөйлеу үлгілері», «Екі жұлдыз, бір тілек», «Үш минуттық үзіліс», «Ауызекі баға», портфолио, журналдар, рубрикалар, сөзжұмбақтар, сұрақтар және тағы басқа түрлерін қолдануға болады.

Қалыптастырушы бағалаудың көп әдіс-тәсілдерін сабақтың әр түрлі кездерінде: жаңа тақырыпты өткенде, тапсырма орындағанда, мұғалімнің оқушыға жұмысының нәтижесін жақсарту мақсатымен кері байланыс ретінде ақпарат беру барысында да қолдануға болады.

Жиынтық бағалау оқу бағдарламасы бөлімдерін (тақырыптарын және белгілі бір оқу кезеңінде оқушының үлгерімі туралы білім алу мақсатында балл және баға қою арқылы өткізіледі. Қалыптастырушы бағалау және жиынтық бағалау барлық пәндер бойынша қолданылады. Оқушы білімін бағалау жаңа білім беру мазмұнында бес пайыздық бағалау емес, критерийалды бағалау арқылы бағалануы – оқушылардың оқу жетістіктерін нақты айқындалған, бірге даярланған, оқу үдерісінің барлық қатысушыларына алдын ала белгілі, білім берудің мақсаттары мен

мазмұнына сай критерийлермен салыстыруға негізделген бағалау үдерісі. Критерийалды бағалау оқыту, тәлім-тәрбие беру және бағалаудың өзара байланысына негізделген. Бұл бағалау жүйесінің оқушы үшін ерекше екендігін тәжірибе барысында байқалады. Қалыптастырушы бағалау шынайылымққа бағытталады. Оқушының өз бетімен тапсырма орындап, жұмыс жасап, қорытынды жасауына ықпал етеді. Мұғалім үшін қай оқушының қандай дәрежеде екендігін байқауға болады. Оқушының өзара бір-бірін бағалауыны қалыптастырады. Ата-ана өз баласының қай оқу мақсатынан төмендігіне көз жеткізеді, сол бойынша жұмыс жасауға мүмкіндік жасап отыр. Әр мұғалім қалыптастырушы бағалау тапсырмаларын жасау арқылы өздерінің дамуына қол жеткізетіндігі.

2 Жеке адамдық сенімдерін қалыптастырады.

3 Ұжымдық және жеке іс-әрекеттерге үйретеді.

Баланың еркін шығармашылықпен ойлауына, оның барлық қабілеттерін дамытуға, өз күшіне деген сенімнің болуына жағдай жасайды. кіші жастағы баланың оқуға, оқу арқылы қабілеттерінің дамуына көп мүмкіндіктер бар [5 – 2].

Мұғалімдер үшін ең маңызды мақсат – әр сабағын түсінікті, тартымды, тиімді өткізу. Оны жүзеге асырудың бір жолы – оқушыларға білім беру, тәрбиелеу барысында кеңінен қолданылып келген, оқушылардың білім сапасын көтеруге жағдай жасайтын, сабақты тиімді ұйымдастыруға, сабақтың уақытын ұтымды пайдалануға, оқушылардың ойлау қабілеттерін дамытуға көп көмегін тигізетін әдіс – шығарманы қолдана білу. Эссе жазуды жиі қолдану оқушылардың өзіндік шығармашылық ойлау және сол ойды жазбаша бере білу дағдыларын дамытады. Эссе – жеке көзқарасты білдіретін шағын көлемдегі, еркін композициялық прозалық шығарма. Эссе жазудың нақты мақсаты: Белгілі мәселе бойынша өз пікірін айту және дәлелдеу; Сұрақ бойынша өзінің түсінігін, ойын айту; Оқырмандарды ақпараттандыру. Шығармашылық – бұл адам іс-әрекетінің түрі, бұл адамның өмір шындығында өзін-өзі тануға ұмтылуы, ізденуі. Өмірде дұрыс жол табу үшін адам дұрыс ой түйіп, өздігімен сапалы, дәлелді шешімдер кезінде қабылдай білуге үйренуі керек. Эссені жаза отырып оқушылар басқа адамның көзқарасын білу, іскерлік қарым-қатынас жасау, қоғамдық ойға пікір білдіру, өз жаңалығын жүзеге асыра, табысқа қол жеткізе алады. Жаңа сабақты проблемалық ой тудыра отырып бастаған жөн, оқушы жаңа сабаққа ерте еніп, ұмтылып жауап іздейді, талпынады, қызығушылығы артады. Үнемі сұрақ қою жүйесімен жұмыс жасау

білімді меңгерту барысында оқушы деңгейін шығармашылық сатыға көтереді. Бұл - сабағыма жан бітіріп, шығармашылық серпіліс тудырды. Оқушылардың шығармашылық қабілеттерін арттыру үшін қосымша әдебиеттерді шығармашылығы дамитындай қолдану керек. Оқушылардың шығармашылық қабілетін арттырып, ынталандыру үшін сабақтарды мынадай жолдармен өткізу тиімді: 1. Сабақта АКТ-ны тиімді пайдалану; 2. Сабақты түрлендіріп өткізу; 3. Сабақта оқушылар өздері жасаған суреттер, кестелер мен сызбаларды пайдалану; 4. Сабаққа қатысты бейнетаспаларды, фильмдерді көрсету.[3]

Осылардың нәтижесінде талантты, дарынды, қабілетті жеке тұлға қалыптасады. Жаңартылған білім беру бағдарламасында қазақ тілі пәнінің берілу жайы да өзгеше. Бағдарлама оқушының төрт тілдік дағдысын: тыңдалым, айтылым, оқылым, жазылым жетілдіруге бағытталған. Бұл төрт дағды оқу жоспарында «Шиыршық әдісімен» орналастырылған және бір – бірімен тығыз байланысты. Яғни, жыл бойына бірнеше рет қайталанып отырады және сынып өскен сайын тілдік мақсат та күрделене түседі. Қазіргі күні оқу процесінде «ең бірінші тыңдаймыз» деп оқушылардың тыңдалымға дағдылануына баса назар аударып отыру оқушыда өз бетімен тыңдауға назар аудару дағдысын қалыптастыруда. Күнделікті сабақ басталмас бұрын бүгінгі сабақтың мақсатын таныстыру оқушыда өз алдына мақсат қоя білуге, сабақ соңында бүгінге мақсатқа қол жеткізгендіктеріне қайта шолу жасау арқылы өз нәтижесіне саралау жасауға мүмкіндік беру бұл да жаңа білім беру мазмұнының жаңа бір қыры деп айта аламын.

Қорыта айтқанда, прграмманың мәні, баланың оқу сауаттылығын қалыптастыру. Оқушы өзінің мектеп қабырғасында алған білімін өмірінде қажетке асыра білуі керек. Сол үшін де бұл бағдарламаның негізі «Өмірмен байланыс» ұғымына құрылған. Ұстаздарға үлкен жауапкершілік міндеттелді. Оқушылардың бойына 21 ғасырда өмірдің барлық салаларында табысты болу үшін, қажетті дағдыларды дарыту үшін, мұғалімдер тынымсыз еңбектену керек.

Шәкірттерді бәсекеге қабілетті жеке тұлға дәрежесіне жеткізе білу әр ұстаздың міндеті. Сондықтан заман талабына сай болып жатқан өзгерістерден қауіптенбей, мақсатқа сай, нәтиже аламыз деп сенемін.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Оқытудағы жаңа әдіс-тәсілдер қоржынынан [Мәтін] / Қызылорда № 10 дарынды балаларға арналған «Білім-инновация» лицейі; [кұраст. Н. Қ. Есбосын]. – Қызылорда, 2017. – 127 б.
- 2 Каирова Д. Т. Қалыптастырушы танымдық кері байланысты ұйымдастырудың тиімді жолдары: Әдіст. құрал. / Т. Д. Каирова. – Астана: «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, 2016. – 50 б.
- 3 Обновленное содержание образования – веление времени. Анохина Е.Л. <https://infourok.ru/obnovlenie-soderzhaniya-obrazovaniya-realnost-vremeni-3766099.html>
- 4 Обновление образования. Вебер В. А. <https://infourok.ru/doklad-na-temu-obnovlenie-soderzhaniya-obrazovaniya-po-russkomu-yaziku-2123224.html>
- 5 Обновленная программа – новое содержание образования. Пиржанов А. З. <https://infourok.ru/statya-kazahskiy-yazik-v-ramkah-obnovleniya-i-soderzhaniya-3369956.html>

КӨПЭТНИКАЛЫҚ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ТІЛДІК ЖАҒДАЙ

КАЛИЕВА Ж. Б.

Қазақ тілі менің әдебиеті мұғалімі, №17 ЖОББМ Семей қ

Көпэтникалық Қазақстандағы жағдай қазіргі уақытта өте алдыңғы орында деп айтуға болады. Қазақстан мемлекеті көпұлтты қонақжай мемлекет. Қазіргі таңда Қазақстанда 129-135 ұлт өкілдері тұрады. Қазір Қазақстан көп ұлтты мемлекет атанып отыр. Біздегі халықтың ынтымақ бірлігіне, жарастығына тәнті болған басқа мемлекет өкілдері Қазақстан халқының кенпәйілділігіне, қонақжайлығына қайран қалады. Қазақстанда барлық ұлттардың терезесі тең мүдде – мақсаты бір және олардың еркін еңбек етуіне, кәсіппен шұғылдануына, саясатпен айналасуына барлық жағдай жасалған. Ең ерекшелігі сол – кейбір ұлт өкілдерінің балалары мектепте өз ана тілінде оқиды. Ұлттық сал-дәстүрлерін сақтап, өз діндерін ұстанып бір шаңырақ аясында тату-тәтті өмір сүріп жатқан халық тек Қазақстанда көп деп ойлаймын. Бұл өте қуанышты және мақтаншыпен айтуға болады. Осындай ел бірлігі мен тұтастығы жолында өз бағдарламасы мен мақсаты бар Қазақстан Халық Ассамблеясының жұмысына тәнтіміз. Көңілі даладай дархан қазақ халқы қазір барлық ұлт өкілдерін өзінің туған-туыстарындай көреді.

Қазақ ежелден бауырмал болғандықтан ұлт нәсіліне қарамай жалпы адамзатты жақсы көреді. Ұлы Абайдың «Адамзаттың бәрін сүй бауырым деп...» айтқанындай қазақ халқы қашанда құшағын айқара ашатын ұлт. Ол – қасиетті қазақ жеріне тағдырдың жазуымен әр дәуірде келіп, тұрақтап қалған өзге ұлттар мен ұлыстардың соншалықты көптігінде және сол түрлі нәсіл өкілдерінің қазіргі таңда жерімізде бір жеңнен – қол, бір жағадан бас шығаратындай өзара тату-тәтті өмір сүріп келе жатқанында. Бүгінде солардың барлығы тегі басқа болғанымен, теңдігі бір, қаны бөлек болғанымен, мұраты бір тұтас халыққа айналды. **Осы орайда, Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың «Біз – тыныштық арқылы тұрақтылыққа, татулық арқылы тұтастыққа қол жеткіздік»** деп атап көрсетуінде бүкпесіз шындық жатыр. Біз бір заманда батырларымыздың қаһармандығымен, ақсақалдарымыздың ақылдылығымен ата-бабаларымыз ежелден мекен еткен ұлан-байтақ ұлы даланы өз еншімізде ұстап қала алсақ, бүгінгі дәуірде Елбасының алысты болжайтын көрегендігінің арқасында әлем мойындайтындай айтулы мемлекет құрдық. Міне, осы сарабал да сара саясаттың ең ұтымды тұстарының бірі елдегі халықтар достығын баға жетпес байлыққа бағалап келеміз. Қазақ жерін мекен етіп келе жатқан ұлттар мен ұлыстар қашаннан оны өздерінің ортақ отаны, құтты мекені және кемел келешегі деп біледі. Әлбетте, бұл тұтастықта, бұл бірлікте, бұл ынтымақтастықта қазақ халқының алатын орны мен сіңірген еңбегі орасан зор. Себебі, Елбасы айтып өткендей, біздің «Мемлекетіміздің діңгегі - қазақ халқы. Ел де, жер де - қазақтікі. Ел болудың ұяты да біздің жұрттың мойнында». Соны тәуелсіздіктің алғашқы елең-алаң кезеңінен жақсы сезініп, барлық жауапкершілікті өзіне артқан халқымыз жалауын жаңа желбіреткен мемлекеттің ішкі ұйтқысы, біріктіруші күші ретіндегі қызметін барынша адал атқаруға кірісті. Кезінде «мың өліп, мың тірілген», барға – қанағат, жоққа - салауат айтып үйренген жұртымыз бұл кезеңде өзінің қандай бір қиындықты көтере алуымен бірге, өзгелерге де қамқор бола білетін қасиетін айқын танытты. Бүгінгі ғылыми тілде бұл «толеранттылық» деп аталады. Ал таратып айтқанда, толеранттылық - жергілікті халықтың басқа ұлт пен дін өкілдеріне түсіністікпен қарап, оларды қудалауға түсірмеушілігі. Жалпы, толеранттылық - ертеден өркениеті қалыптасып қалған саналы, озық ойлы жұртқа тән қасиет. Ежелден қонағын құдайдай сыйлайтын даладай дарқан, жерінде жомарт қазақ халқы үшін, сірә, бұл туа бітті қасиет те болса керек. Дегенмен,

егемендіктің осы кезге дейінгі ширек ғасырға созылған кезеңі халқымыздың ата-баба қанымен сіңген осы салт-дәстүрі, сана-сезімі мен пайым-парасаты деңгейін безбен басына салып, сынға түсіруге сындарлы уақыт болғаны да жасырын емес. Ал біздің халқымыз сынақтан әзірге ешбір сүрінбей өтіп келеді. Ақиқатын айтқанда, елімізде қоғамдық келісім мен ұлтаралық татулықтың салтанат құруы негізінен біз құрған мемлекеттің негізін қалайтын қазақ халқының саяси мәдениеті көтерілуінің арқасында мүмкін болды. Мұны кең-байтақ елімізді өз Отаны ретінде мекен етіп келе жатқан басқа ұлттар мен ұлыстар өкілдері де еш риясыз мойындап отыр. Осы тұрғыдан келгенде, толеранттылық біздің егемендік алғалы бергі мезгілде қол жеткізген аса маңызды жетістіктеріміздің санатында тұр. Әлбетте, Қазақстандағы ұлтаралық татулық пен келісім өзінен өзі көктен салбырап түсе салған жоқ. Президент атап өткендей, ол мемлекет пен баршамыздың күнделікті саясатымыз бен нақты іс-әрекетіміздің нәтижесінде қанат жайды. Мұның өзі ұлтаралық татулық пен келісімнің қазақстандық ұлттық идеяның басты өзегі болуына байланысты жемісті жетістіктерін беріп келеді. Бұл саясаттың бастауы Президент Нұрсұлтан Назарбаевтың 1992 жылы Қазақстан халқы Ассамблеясын құру жөнінде алғаш идея көтерген кезінен арна тартады. Өзінің осы көрегендікпен көмкерілген келелі ой, кемел сөзін Елбасы Тәуелсіздіктің бірінші жылдығына арналған Қазақстан халықтарының форумында айтқан еді. Аталмыш бастама **Президенттің 1995 жылғы 1 наурызда Мемлекет** басшысы жанынан консультативті-кеңесші орган ретінде Қазақстан халқы Ассамблеясын құру туралы Жарлыққа қол қоюы негізінде жүзеге асты. Ал 2007 жылғы мамыр айында Ата Заңымызға енгізілген өзгерістер Ассамблеяға конституциялық мәртебе беріп, ол Парламент Мәжілісіне тоғыз депутат сайлау құқығын алды. Осылайша, құрылымның қоғамдық-саяси рөлі айтарлықтай арта түсті. Бұдан кейін, 2008 жылғы 20 қаңтарда Президент Жарлығы арқылы Қазақстан халқы Ассамблеясы еліміздің саяси жүйесінің нормативтік-құқықтық негіздері анық айқындалған, әлемнің ешбір елінде баламасы жоқ толыққанды субъектісі болды. Қазіргі таңда Ассамблея еліміздегі этносаралық келісімді, қоғамдағы толеранттылықты және халық бірлігін одан әрі нығайту жолындағы қызметін барынша адал атқарып келеді. Құрылым сондай-ақ, мемлекеттік органдарға экстремизм мен радикализм көріністеріне қарсы әрекет етуге, азаматтардың демократия нормаларына негізделген саяси-құқықтық мәдениеті іргесін қалыптастыруға

ұдайы көмек көрсетеді. Ол мұның сыртында этномәдени бірлестіктердің күш біріктіруін, этномәдени орталықтардың, халықтың ұлттық мәдениеттерінің, тілдері мен дәстүрлерінің сақталуы мен өркендеуін қамтамасыз етуге зор міндеттер атқаруда. Ассамблеяның белсенді жұмысы нәтижесінде Қазақстанда этностық немесе діни ерекшелігіне қарамастан, әрбір азаматтың Конституцияда кепілдік берілген азаматтық құқықтары мен еркіндігі толық қолданылатын этносаралық және конфессияаралық келісімнің айрықша бір өрнекті өнегесі қалыптасты. Осыған орай еліміздегі өзге ұлт өкілдері Қазақстан халқы Ассамблеясы маңайына топтасып, өздерінің салт-дәстүрі мен мәдениетін дамыта бастады. Оның тағы бір айғағы, елімізде аз ұлттар өкілдерінің мұқтаждығымен санасу, ұлтаралық қарым-қатынас шеңберінде үйлесім орнату бағытында өте көп ауқымды зор жұмыстар жасалып жатыр. Мұны біз қазақ жерінде тұратын барша ұлттардың азаматтық, саяси, экономикалық, әлеуметтік, мәдени құқықтарын қорғауға байланысты қолға алынатын шаралардың барлығы халықаралық стандарттарға сай, басқа мемлекеттерге үлгі-өнеге бола алатын дәрежеде ұйымдастырылып келе жатқанынан да байқаймыз. Мұның арғы жағында өзара сыйластық пен төзімділікке, бейбітшілік пен келісімге негізделген өрелі де, өміршең қоғамдық қатынастар Қазақстанның әлем сахнасындағы шын кескін-келбеті мен имиджін қалыптастыруға игі ықпалын жасап жатыр. Еліміздің көпэтностық бай кеңістігінде осындай сенім, келісім мен өзара түсіністік үлгісі орнады. Өз кезегінде бұл республика аумағында этномәдени бірлестіктер саны ұдайы өсуіне әсер етті. Бүгінде бізде олардың қатары 800-ден асады. Сол үйлесімнің арқасында елімізде 15 тілде газет-журналдар, 8 тілде радиобағдарламалар, 7 тілде телебағдарламалар шығады. Сол сияқты өзбек, тәжік, ұйғыр және украин тілдерінде толық білім беретін 88 мектеп бар. Ал 108 мектепте 22 этностың тілі жеке пән ретінде өтеді. Қазақ және орыс театрларынан бөлек, тағы 4 ұлттық өзбек, ұйғыр, корей және неміс театрлары жұмыс істейді. Бұған қоса, жыл сайын бізде тұратын этностар тілдерінде бірнеше кітап жарық көріп тұрады. Әлемде біздегі секілді көпұлтты мемлекеттер де аз емес. Бірақ олардың бірде-бірі өздерінің территориясында тұратын барлық нәсіл өкілдеріне дәл біздегідей жағдай жасап отырғандарын көрсете алмайды. Олар, керісінше, соңғы жылдардағы дүниежүзін қаусырып келе жатқан саяси-экономикалық дағдарыстардың салқыны осындай көп ұлттың басын қосып отырған Қазақстанның береке-бірлігіне

іріткі сала алмауының өзін құбылыс ретінде қабылдап отыр. Осындай ерекшеліктерінің арқасында біздің еліміздің этносаралық төзімділік және қоғамдық келісім моделі оның таяу және алыс шетелдердегі брендіне айналды. Ал әлемдегі ахуал тек бірөнкей экономикаға ғана емес, сонымен қатар, этномәдениетке де елеулі әсер етіп отырған қазіргі заманда төзімділік пен келісімнің атқаратын рөлі зор. Қазіргі заманғы әлемде бір мезгілде екі үдерістің қатар белең ала бастағаны анық байқалады. Оның бірі унификацияға, яғни біртұтастыққа қарай бет бұрса, келесісі бұрынғыдан бетер алуан түрлілікке, яки бөлшектене түсуге бағыт алып барады. Олардың бірі үшін бұл табиғи құбылыс ретінде бағаланса, екіншісі үшін, нағыз апаттық ахуал әкелгелі тұр. Осының өзі бізді бүгінгі тұтас қалпымызды сақтап қалуға күш салуға шақырады. Елбасы құрған Ассамблеяның алдына қойып отырған нақты мақсаты да осындай. Бұл ретте Нұрсұлтан Назарбаев айқын мемлекеттік стратегия болса, ұлттың ерік-жігері болса, көптүрлілік мәселелері бір-бірін толықтырып тұратынын айтып өтіп еді. «Дәл осындай саясатты біз Қазақстан халқы Ассамблеясының бүкіл сессиялары барысында жүргізіп келеміз. Бұл саясат толығымен өзін ақтады», – деген болатын Мемлекет басшысы осы сөздің ыңғайында. Ұлы Дала бұған дейінгі мыңдаған жылдар бойы тағаттылық пен табандылықтың ордасына айналды. Тағаттылық пен табандылық бізге қазір де өмір сүрудің өзіндік бір заңдылығы, қоғамымыз адамгершілігінің қалыптасқан нормасы болып келе жатыр. Осы орайда Президент: «Төзімділік Қазақстан халқының ұлттық құндылығы әрі байлығы болып табылады. Ол қазақ халқының бірнеше ғасырлық дәстүрі мен мәдени нормалары негізінде қалыптасты», – деп атап көрсеткен еді күні кеше өткен Ассамблея сессиясында. Расында да, төзімділік Қазақстан халқының ұлттық құндылығы әрі байлығы болып табылады. Ол қазақ халқының бірнеше ғасырлық дәстүрі мен мәдени нормаларының айнасы іспеттес. Біз «Ырыс алды – ынтымақ» деген тәлімді санаға құйып өскен халықтың өкілі ретінде «бірлік бар жерде, тірлік бар екенін» де ешқашан жадынан шығармаған ұрпақпыз. Сонымен бірге, сыйластық пен достықты қашаннан ту етіп төбесіне көтерген жұрттың жұрағатымыз. Сондықтан да, татулықтан асқан асу, бірліктен өткен биік жоқ деп білеміз. Ал қаншама жылдардан бері біздің жерімізді мекен етіп келе жатқан 130-дан астам ұлт пен ұлысқа пана болып, олармен бір атаның баласындай, бір қолдың саласындай жағдайда қатар тіршілік етіп келе жатқанымыз – сол

татулық пен достықты, сыйластық пен келісімді бағалай білуіміздің арқасы. Сөз жоқ, осы үдерістің діңі берік діңгегі, түбірі мықты тұғыры, алымы бөлек алтын арқауы Елбасы **Нұрсұлтан Назарбаевтың** саяси ұстанымы болып тұрғаны ешкімнің де күдігін шақырып, күмәнін келтіре алмаса керек. Елбасымыз елімізді егемендік алған кезеңнен бері барша қиындықтары мен кедергілерінен абыроймен өткізіп, жылдан жыл асқан сайын дамудың жаңа биік белестеріне жеткізіп келе жатыр. Тәуелсіздіктің таңы атқан шақтан өз тағдырын сеніп тапсырған туған халқын нұрлы жолмен жарқын болашаққа бастап келе жатқан Президент біздің осы ортақ жеңісіміздің бәрінде татулық пен келісімнің орны зор екенін әрдайым еске салып тұрады. Мұндағы басты міндет республиканың негізін құрайтын қазақ халқына жүктелетінін де, татулық пен тұрақтылықтың ел иесі ретінде, ең алдымен, қазаққа керек екенін де Мемлекет басшысы үнемі ашық айтып келеді. «Қазақтың ынтымағы мен бірлігі мықты болмайынша, келешекте мемлекеттің тұтастық келбетін сақтау мүмкін емес, – деген ол тағы бір сөзінде. – Халқымызда «тар жерде табысқан, кең жерде кеңеседі» деген сөз бар. Тар замандарда қазақ құшағына алған өзге ұлт өкілдері бүгінде өз бауырларымыз атанып, бізбен бір халыққа айналды».

Тіл – қай ұлтта, қай елде болса да қастерлі, құдіретті. Бүгінгі нарық заманы бізден бәсекеге қабілетті болуымызды, дамыған отыз елдің қатарынан көрінуіміз үшін білімді де озық ойлы азаматтарды тәрбиелеуімізді талап етеді.

Әлемдегі жоғары дамыған елдердің санатына енуді көздеген халықтың басты мақсаты да сауатты ұрпақ тәрбиелеу. Сауатты ұрпақ тәрбиелеу дегеніміз өз ана тілінде еркін сөйлей алатын, оны терең меңгерген ұрпақ. Ал, ана тілін жақсы білмейінше, сауатты сөйлеп, сауатты жазып, тіл байлығын мол қолданбайынша, шын мәніндегі мәдениетті адам бола алмайсың. Мемлекеттік тілді және басқа тілдерді үйрену арқылы балалар мен жастардың әлем және ұлттық мәдениетті игерулеріне, өз халқы мен басқа халықтардың дәстүрлері мен мәдениетін зерттеуіне және қабылдауына жағдай жасау керек, яғни полимәдениетті тұлға қалыптастыру керек. «Елу жылда ел жаңа...» демекші, еліміз тәуелсіздікке қол жеткізгеннен бері әлемнің көптеген дамыған елдерімен мәдени, экономикалық, саяси және әлеуметтік жағынан байланыс жасап келеді. Бұл қатынастардың оң нәтижелі болуы, ел мен елдің, халық пен халықтың өзара ынтымақтастығы, өзара түсіністігі, яғни тіл білуінен.

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаев Қазақстандағы тілдердің үш тұғырлығы туралы ойды алғаш рет 2006 жылы Қазақстан халқының Ассемблеясында айтқан. 2007 жылғы «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» жолдауында Елбасы «Тілдердің үштұғырлығы» – «Триединство языков» мәдени жобасын кезеңдеп іске асыруды ұсынды. Тілдердің үштұғырлығы идеясында Елбасы оған нақты анықтамасын берген, қазақ тілі – мемлекеттік тіл, орыс тілі – ұлтаралық қатынас тілі, ал ағылшын тілі – жаһандық экономикаға ойдағыдай кірігу тілі. Елбасының 2011 жылғы «Болашақтың іргесін бірге қалаймыз!» атты жолдауында 2020 жылға дейінгі еліміздің әлеуметтік – экономикалық дамуының нақты жоспарын айқындап берді. Елбасының бұл жоспары Қазақстанның әлемдік дағдарыстың қашан аяқталуын күтпей өзіндік даму стратегиясын алдын ала белгілеуі деп айтар едім. Президентіміз тек экономиканы ғана емес, сонымен қатар ғылым мен білім, денсаулық сақтау салаларын барынша дамытуға көп көңіл бөлгендігін ерекше атап өтті. Осы жолдауда білім мен ғылымның модернизациясын жалғастыру қажеттігін меңзеді.

Үштілділік жөніндегі сөз Елбасымыздың «Тілдердің үштұғырлығы мәдени жобасын кезеңдеп жүзеге асыруды қолға алуды ұсынамын. Қазақстан бүкіл әлемге халқы үш тілді пайдаланатын мәдениетті ел ретінде танылуға тиіс. Бұлар – қазақ тілі – мемлекеттік тіл, орыс тілі – ұлтаралық қатынас тілі және ағылшын тілі - жаһандық экономикаға ойдағыдай кіру тілі» деген саликалы үндеуінен бастау алған болатын

Үштілді оқыту – жас ұрпақтың білім кеңістігінде еркін самғауына жол ашылатын, әлемдік ғылым құпияларына үңіліп, өз қабілетін танытуына мүмкіншілік беретін бүгінгі күнгі ең басты қажеттілік. Қарапайым тілмен айтқанда, қазақ тілді дамыту керек, орыс тілін қолданамыз және ағылшын тілін үйренеміз. Қорыта айтқанда көпэтникалық Қазақстандағы тілдік жағдай барынша жоғары деңгейде дамып келеді. Қазақстанда тұратын басқа ұлт өкілдерінің қазақ тіліне деген қызығушылығы артып, мемлекеттік тілді үйренушілер қатары жоғары деңгейде деп ауыз толтырып айтуға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Хасанұлы Б. Тілдік қатынас негіздері. – Алматы, 2006
- 2 Оразбаева Ф. Тілдік қатынас. Алматы, 2005.

3 Мәмбетова М. Тілдік қатынас: оқу-әдістемелік құрал. – Алматы: Қазақ ун-ті, 2011.

ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҒЫНДА СЫН ТҰРҒЫСЫНАН ОЙЛАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ СТРАТЕГИЯЛАРЫН ТИІМДІ ҚОЛДАНУ

КАМЕТАЙ М. Қ.

студент, Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

САҒЫНТАЕВА Ж. Қ.

PhD, Павлодар қ.

Ғылыми жетекшісі, Әдіс – зерттеу немесе таным жолы. Жалпы алғанда, ол табиғат құбылысын және әлеуметтік өмірдің жағдайын, құбылыстарды оқып білу жолдары. Ал білімдендіру жүйесіндегі әдіс оқыту іс-әрекетіне байланысты. Білімнің сапалы да саналы меңгертілуі ұстаздың сабақтың әр кезеңіне және баланың жас ерекшелігіне сәйкес тиімді қолданған әдіс-тәсіліне байланысты болмақ. Педагогика ғылымының докторы, профессор Ф. Ш. Оразбаеваның айтқанындай, оқушыларға теориялық білім мен практикалық дағды беру оқыту әдістерінің жүзеге аспайды. Әдістің түрі көп. Оның көптүрлілігі сабақ мақсатына орай туындайды. Ғалым-әдіскер Ф. Ш. Оразбаева мен Р. С. Рахметова «Қазақ тілін оқыту әдістемесі» еңбегінде ғалымдардың оқыту әдістерінің түрліше топтастыруын береді [2]. Атап айтқанда, И. А. Каиров, Н. К. Гончаров, Б. П. Есипова, Л. В. Занковтың редакциялауымен жарияланған «Педагогика» оқулығында оқыту әдісінің 9 түрін ұсынса, профессор Е. Я. Голант оқыту әдісінің 8 түрін, П. А. Зайченко 10 түрін, И. Я. Лернер мен М. Н. Скаткин 5 түрін көрсетеді.

Ал Ә. Исабаев қазақ тілін практикалық, теориялық жақтан және теориялық әрі практикалық жақтан үйрету әдістері деп топтастырып, жеке-жеке әдіс түрлерін ұсынады. Сондай-ақ З. Бейсембаева әдістің 5 түрін берсе, Ж. Сүлейменова әдістерді жалпыдидактикалық және жеке пәндік деп екі топқа бөліп қарастырған. Профессор Н. Оралбаева, К. Жақсылықова да орыс тіліндегі мектептерде қазақ тілін оқытудың түрлі әдістерін жіктейді. Әдіскер-ғалым К. Назарғалиева оқыту процесіндегі негізгі мақсат – таным-білімді меңгеру және меңгерту оқытушы мен оқушының әрекеттерінен тұрады, сондықтан оқыту әдістерін саралауға өзге емес, осы қағида басшылыққа алынуға тиіс деп, оқыту әдістерін екі топқа бөліп топтастырған. С. Қазыбаев та әдіс туралы ұғымында «Кеңес мектебінің тәжірибесінде

қолданылып жүрген әдістер: 1 – оқу әдісі, 2 – мұғалімнің оқыту әдісі, 3-оқушылардың білімді үйрену әдісі» деп береді.

Оқу әдісі – оқушылардың дүниетанымын қалыптастыру, қабілетін дамыту, оларға білім, білік және дағдыны меңгерту жолындағы мұғалім мен оқушылардың өзара бірліктегі атқаратын жұмыстарының тәсілі. Мұғалімнің оқыту әдісі деп оқу процесінде оқушылардың ақыл-ой процесіне басшылық ету және білім беру тәсілдері айтылады, ал оқушылардың үйрену методы дегеніміз олардың білім, білік, дағдыларды меңгеру тәсілдері деген анықтама-түйіндерін жасайды [1].

Жалпы әдіс көп, бірақ біздің түйгеніміз әдіс бір бөлек, мұғалім мен оқушы, игерілетін білім бір бөлек болмауы тиіс. Олар - тұтасқан бір жүйе. Оқушылардың дүниетанымдық қызығушылығын оятып, арттыратын, оған жауап таптырып, рухани байып, толысуға әкелетін негізгі мүмкіндік жолдар. Әдістің бірі кем, бірі артық деп табуға болмайды. Бәрі де мұғалімнің танымдық оқу іс-әрекетінің оқыту әдістерін қолданып, іске асыру даярлығына байланысты. Әдістің білім игертуде таңдалуы оқушылардың жеке дара психологиялық қабілеттіліктеріне, жалпы оқу-танымдық процестеріне, зейініне, ойлауына, қиялдауына, қабылдауына, оқу мотивінің ерекшелігіне, баланың эмоционалды жағдайына, мұғалімнің жеке басы мен оқушы арасындағы қарым-қатынасына, кәсіпке қызығушылығына, қоршаған ортаға, пәннің мазмұнына сай болуы керек. Әдіскер-ғалымдардың ұсынған әдіс түрлерін саралай келе өз тарапымыздан мынадай әдіс түрлерін белсенді қолданыста екендігін байқадық: баяндау, лекция, әңгіме, көрнекілік, оқулықтан және басқа да кітаптардан оқушылардың өздігінен білім алуы, оқушылардың өздігінен бақылауы, жаттығулар, түсіндіру, экскурсия, проблемалық, сұрақ-жауап, пәнаралық байланыс, мәтінмен жұмыс, талдау, диалогтық, монологтық сөйлеу, тілдік салаларға талдау, шығарма немесе жазбаша, жалқылау, жалпылау, салыстыру, қатысымдық, жинақтау, зерттеу, бағалау.

Сын тұрғысынан ойлау технологиясының әдістері эвристикалық түрде, шығармашылық ізденіске қарай икемделе жұмсалады [3, 52–54]. Олардың әрқайсысының сипаты мен тиімділігіне тоқталсақ:

«Миға шабуыл» әдісі, мақсаты – қандай да болмасын ақпарат (мәлімет, проблема, сұрақ) туралы бар білгендерін жазбаша немесе ауызша ойға салу. Тиімділігі – оқушыға сұрақ қою, проблеманы зерттеу арқылы ой-өрісін дамытады, ойын еркін жеткізеді.

Пікірлерінің еркін айтылуы, ешқандай сынға ұшырамау керек, қағазға түсіріліп, талқылау жұмысы болады. Бұл әдісті жаңа сабақ бастар алдында сұрақ қою арқылы жаңа сабақтың тақырыбын ашу үшін пайдалануға болады.

«Шаттық шеңбері» әдісі, бұл әдіс оқушылар бойында идея немесе тілек білдіру, тыңдау дағдыларын дамытуға бағыттау, сондай-ақ барлық оқушыларды қатыстыру арқылы оқыту жағдайларына арналған. Маңыздысы оқушыны бір-біріне тілек айту арқылы жақындастырады, көңіл күйін көтереді, бауырмалдығын оятады. Сабақ бастар алдында қолдану тиімді.

«Ақылдың алты ойлау қалпағы» әдісі (Эдвард де Боно бойынша). Оқушының сыни тұрғыдан ойлауын дамытады. Мәселені барынша мұқият талқылап, оқушының жалпы ойлау қызметін жетілдіру үшін ойдың/сананың түрлі аспектілерін жандандыру мақсатында қолданылады. Ұсынылған мәселе бойынша өз ойына талдау жасайды. Жасалған жұмыс бойынша өз көзқарасына рефлексия жасай біледі, толыққанды, жан-жақты түйіндеме жасайды, жасалған жұмыс бойынша өзінің шығармашылық қатынасын көрсетеді, таным әрекеті үрдісінде қарым-қатынас шеберлігі артады. Алты қалпақтың әрқайсысы ойлаудың түрлі элементтерін, аспектілерін білдіреді. Оқушыларға қалпақ беріледі (рас қалпақ немесе ойдан шығарылған), олардан мәселені талқылау барысында барлық ой операцияларын (ойлану, талдау т.б.) осы қалпақтың түсіне сәйкес келетін шекте жүргізу сұралады. Сынып топтарға бөлініп, бір топқа бір түсті қалпақ беріледі. Мұғалім әңгімені жүргізеді, бағыттайды.

«Гүлмен тілек» (сергіту және топқа біріктіру) әдісі, тыңдау дағдысын дамытады, сондай-ақ оқушыларды қатыстыру арқылы барлығын теңестіру, жағымды ахуал қалыптастыру мүмкіндігі ашылады. Оқушылар арнайы дайындалып келген гүлді алақандарына салып тұрып, бір-біріне тілек тілейді және гүлдің астына жазылған сөздер бойынша топқа біріктіріледі.

«Сұраққа жетіп ал» әдісі, А. Ж. Егізбаев бойынша, оқушының өз бетінше жұмыс жасау дағдысын қалыптастырады, сұрақ қою дағдыларын дамытады. Өз бетінше ойлап, ақпаратты меңгере алады. Ақпаратпен ықыласпен жұмыс жасайды. Мәтінге, әңгімеге сұрақ қояды, тұжырымдайды. Сыныптастарының жауаптарын ықылас қойып тыңдайды және сұрақтар қояды. Таным әрекеті үрдісінде қарым-қатынас шеберлігі дамиды. Оқушылар оқығандары бойынша бір-біріне сұрақ қояды және талқылайды. Сабақ барысындағы қолданысы – мәтіннің толық немесе бір бөлігін оқыту (мәтіннің

күрделілігіне, оқушылардың даму ерекшелігіне қарай) оқылған мәтіннің мазмұнына әр деңгейлі сұрақтар қойылады. 1-топ – сұрақ қояды, 2-ші топ сол сұраққа жауап береді.

«Галереяға саяхат» – топтар кабинет ішінде қозғалысқа түседі, қабырға газеттерін қарайды, сараптайды, талдайды және жапсырма қағазға пікірін немесе сұрағын жабыстырып кетеді. Галереяға саяхат аяқталған соң, топтар жұмыстарға шолу жасап, өз қабырға газеттеріне жазылған сыныптастарының пікірін сараптайды, талқылайды, сұрақтарға жауап береді және қорытынды жасайды.

«Биопоэма» әдісінің тиімділігі оқушыларды бір-бірімен таныстыруға ыңғайлы, олардың бойында құндылықтарды қалыптастыру мүмкіндігіне өте тиімді, адамның туылған кезде есімін қоюға үлкен мән беруге бағытталған, тәрбиелік аспектіні дамытады. Әдіс оқушыларды бір-бірімен жақынырақ таныстырады, олардың бойында ұлттық құндылықтарды қалыптастырады, адамның туылған кезде есімін қоюға үлкен мән беру керектігін түсінеді, зерттеушілік дағдыларын дамытады. Сабақта пайдалануда 1 күн бұрын өзінің есімінің тарихы, кім және қашан қандай жағдайда қойғаны туралы зерттеу тапсырма беріледі. Сабақта жеке-жеке сұралады. Сонда әрбір оқушы өзінің есімінің тарихы туралы айтып береді.

«Кластер» әдісінің тиімділігі орташа қолдау көрсетуді қажет ететін оқушыға көп көмек. Тақырыптардың байланыстары туралы сұрақтар құрастырып, оларға жауап іздейді, идеяларды жинақтайды.

«Фишбоун» әдісінің (постерде) (Жапондық профессор Исикава бойынша) мақсаты – жаңа мәліметті, идеяларды сұрақ-жауап арқылы жаза отырып, қорытынды ойларын жинақтау. Бұл әдісті қолдану берілген мәлімет бойынша өздері сұрақ қойып, жауабын топтық жұмыста талқылауға, ой қорытуға белгілі бір қорытындыға келуге жетелейді.

«Өрмекші» әдісін жаңа материалды пысықтау, түйінді ойларды бекітуде пайдалану өте тиімді. Өрмекші сұлбасына меңгерілген материалды пысықтау мақсатында кезең-кезеңдерімен пысықтауға тиімді. Оқушылар постерге өрмекшінің сұлбасын сала отырып, басына тақырыпты, денесіне өзекті ойларды, аяқтарына тірек сөздер арқылы шешу жолдарын жазып, өз ойларын тиянақтап пысықтайды.

«Үштік» әдісінің (ойлан, жұптас, бөліс) мақсаты – оқушылар ойына келген жауаптар немесе идеяларды барынша көп жазу арқылы, кейін өз идеяларымен бөліседі. Оқушылардың есте сақтау қабілеті (мұқият тыңдалым) сақталады. Өз ойын ашық айта алады.

Бұл әдіс бойынша оқушылардың оқылым, айтылым, тыңдалым, жазылым дағдылары қалыптасады. Сынып бойынша тапсырманы оқиды. Оқушылар бірнеше жұптан бөлінеді: бірінші оқушы оқиды немесе айтады, екінші оқушы тындайды, үшінші оқушы түртіп алады, кейін өз пікірін айтады.

«Эссе» немесе «Еркін әңгіме» әдісін пайдалануда оқушылар оқыған мәлімет бойынша өз ойларына талдау жасайды. Проблема бойынша өз көзқарасына рефлексия жасай алады. Шығармашыл тұрғыдан ойлана алады. Таным әрекеті үдерісінде қарым-қатынаста шеберлігі артады. Оқылым, тыңдалым, жазылым дағдылары қалыптасады. Мәліметті әр оқушы өз ойымен 10–15 сөйлемен қағаз бетіне түсіреді. Эссе жазар алдында міндетті түрде нақты критерийлер беріледі. Соңынан сол критерийге сәйкес екендігі туралы кері байланыс жасауға болады.

«Заряд алу» (сергіту сәті) А. Ж. Егізбаев бойынша, Оқушыны ұқыптылыққа, мұқияттылыққа, сезімталдыққа үйретеді. Ресурс қажет етпейді. Оқушылар ынтымақтасады. Көңілдерін көтереді. «Бұзық телефон» ойыны (Сергіту сәті) оқушылардың логикалық ойлау қабілетін, сөз қорын дамытуға бағытталған. Оқушылардың ойлау қабілеті дамиды, сөздік қоры молаяды, жазылым дағдысы қалыптасады. Сабақтағы қолданысы – сөзде берілген әр әріптері бойынша мағыналы сөйлем құрылады. Сөздер бастапқы әріптен басталады. SMART-мақсаттар әдісі мақсат құруда нақты, өлшемді, қол жетімді, шынайылыққа негіздеуге тиімді. Нақты мақсатқа жетуге мүмкіндік береді.

«Мюллердің ғажайып саны» тәсілін (Харизма бойынша (А. Подгузов)) қолдану бойынша $7 \pm 2 = 5 \cdot 9$ ҚМЖ жазғанда сабақ мақсатын нақты қою керек. 5 – 9 сөзден аспау керек. SMART-мақсаттар нақтыланады. «Константинополь» (Ыстамбул ойыны) оқушылардың ойлау қабілетін дамытады. Сөздік қорын арттырады. Оқушылар берілген сөз бойынша сөздің әріптерінен зат есімдер құру қажет. Әрі сөздегі әріптерден асып кетпеу керек.

SWOT – талдау сабақты қорытындылау барысында және кері байланыс беруде қолданылады. Оқушының бір мәселе бойынша ойлау, талдау, салыстыру қабілетін дамытуға, өз пікірін ашық айтуға көмектеседі. Бұл әдісті қолдану барысында мәселенің жағымды, жағымсыз жақтарына сараптама беріледі, мүмкіндіктері бағаланып, қауіп-қатерлері туралы нақты дәлелдер келтіріледі. «Зерттеушілік конференциясы» әдісі барысында зерттеудің үдерістерін ескере отырып рефлексия жасауды дамытады.

«Кейс – стади» әдісі нақты болған немесе ойдан шығарған жағдаятты талдауға, болжауға мүмкіндік береді. Жұмысты жүргізу үшін бір жағдаят ұсынылады, оны бөліп-бөліп кезекпен оқиды, немесе айтады, қалғандары талдау жасап, өз ойларын ортаға салады. Оқушылардың есте сақтау қабілеті сақталады. Мәселелерді шешуге, баламасын анықтауға, мақсаттарын айтуға, талдауға мүмкіндік береді.

«Дауыстап ойлау» әдісінде оқылым, тыңдалым дағдылары қалыптасады. Ойлау қабілеті дамиды, сөздік қоры молаяды. Оқи отырып ой тую, ой бөлісуге дағдыланады. Жұптаса отырып берілген тақырыпты біреуі дауыстап оқиды, екіншісі тыңдай отырып ой түйеді. Бір-біріне түсіндіреді.

«Шабадан, еттартқыш, қоқыс жәшігі» әдісі оқушылар алған білімін саралай білуге дағдыланады. Тақырып бойынша оқушылардың пікірін анықтайды. Жинақталған деректердің құнды болуын қадағалайды. Жинақталған деректердің құнды болуын қадағалайды. Тақырып бойынша алған керекті ақпараттарды чемоданның тұсына жазса, ал әлі де оқуым керек, толықтыруым керек дегендері болса, еттартқыштың тұсына жазады. Сонымен қатар керек емес болған, артық дүниені қоқыс жәшігінің тұсына жазады. Осылайша мұғалім өткен сабақтан қандай білім алғанын біледі.

«Бес саусақ» әдісі оқушының бір-біріне бес саусақтай бірігуіне ықпал етеді. Балалар параққа алақандарын қойып, оны жиегімен қаламмен айналдырып өтеді. Осыдан соң олар сабақ туралы мынандай сұрақтарға жауап беріп, салынған саусақтарына жазады: 1. «Бас бармақ» – басты мәселе. Бүгінгі сабақта ең құнды мәселе не болды? 2. «Балалы үйрек» – бірлесу. Қалай жұмыс жасадым, кімге көмек бердім, кімді риза жасадым? 3. «Орған терек» – ойлану. Мен бүгін білім мен тәжірибе алдым? 4. «Шылдыр шүмек» – шынайылық. Сабақ маған ұнадыма? Неліктен? 5 «Кішкентай бөбек» – көңіл-күй ахуалы. Мен сабақта өзімді қалайша сезіндім?

«Ашық микрофон» әдісі (Саймон Браунхилл бойынша) оқушыны жылдам әрі тұжырымды ойлауға дағдыландырады. Құнды ой жинақтап, ойын ашық айтады. Оқушылар қолдарына микрофон ұстап, өткен сабаққа байланысты немесе үй жұмысына байланысты сұрақ қояды, екінші оқушы жауап береді.

«Шахмат» әдісін қолдануда (Саймон Браунхилл бойынша) маңызды ақпарат туралы ой бөлісіп, жазылым, оқылым, тыңдалым мен айтылым дағдылары қалыптасады. Шахмат тақтасының суретін пайдалану арқылы оқушылар бос ақ ұяшықтарға өз ойларын кезекпен жазады, кейін ой бөліседі. «Төрттік» әдіс (әке, ана,

бала, дос) Сергіту сәті, топқа бірігу түрі. Сыныптағы оқушыларға «әке», «ана», «бала», «дос» деген жазулары бар парақшалар таратылады, сол аттары бойынша топқа біріктіруге болады және әке, ана, бала, дос туралы әннің бір шумағын ғана орындату арқылы сергіту жаттығуын жасауға болады. Оқушының бір-біріне деген бауырмалдығы оянады, ынтымақтасады.

«Сұрақ ілмегі» әдісі Оқушы сабақтың қай бөлігін немесе тақырыпты түсінбеген болмаса сабақ төңірегінде ойландырып жүрген сұрақтарын ашық айтады. Бұл әдісті жазбаша немесе ауызша өткізуге болады. Сұрақ қою арқылы баланың сабақты қалай меңгергенін немесе меңгермеген жерлерін білуге болады. Керісінше бала өз ойын ашық жазып іліп кетуіне болады. Түрткі болу, сынақтан өткізу немесе қайта бағыттау техникаларын пайдаланады.

«Буклет» әдісі (Саймон Браунхилл бойынша) Оқушылар алған білімдерін жинақтап, ең маңыздыларын ұсына алады. Бұл әдіс топпен жасалады және «Автобус аялдамасы» әдісімен түсіндіріледі. «МИКС» жаттығуы (А. Ж. Егизбаев бойынша) Идеяларды жинақтап, түйіндейді. Әр топ шығармашылық көзқарас білдіреді. Тақтаға түйінді 9–10 тірек сөздер жазылады. 1-ші топ – өлең шығару, 2-ші топ – эссе жазу, 3-ші топ – суреттеу, 4-ші топ – сахналық көрініс, 5-ші топ – бір әннің мелодиясына салып, топпен орындау.

Сын тұрғысынан ойлау әдістерінің басты ерекшелігі: оқушының дара ерекшеліктерін ескере отырып, шығармашылық ойлауға жетелеу, педагогикалық ынтымақтастықта ұжымда өзіндік пікірін, көзқарасын дәлелдей білу, яғни оқу үрдісін диалогтік-шығармашылық жағдайға негіздеу. Өздігінен іздендіре оқытудың негізі – қазіргі білім беру жүйесіндегі басты міндеттердің бірі шығармашыл тұлға қалыптастыру. Шығармашылық әрекет жаңа ойдың туындауынан бастап, материал жинау, талдау, қорыту, жүйелеу, жалпылау, дәлелдеу, тексеру секілді күрделі кезеңдерден тұрады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қазыбаев С. Қазақ тілі методикасы. – Алматы: Рауан, 1990. – 270 б.
- 2 Оразбаева Ф. Ш., Рахметова Р.С. Қазақ тілін оқыту әдістемесі. – Алматы: Атамұра, 2005. – 170 б.
- 3 Тұңғатова Ф. Қазақ тілі сабағында сыни ойлауды дамыту // «Қазақ тілі: әдістеме». – 2010. - № 9-10. – 52–54 бб.

ТІЛДІ ОҚЫТУДАҒЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ СӨЙЛЕУ ЖӘНЕ ЖАЗУ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМУЫ МӘСЕЛЕСІ

КАСЫБАЕВА М. Б.

Қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі,

Ы. Алтынсарин атындағы Дарынды балаларға арналған облыстық қазақ гимназия-интернаты, Павлодар қ.

Қазіргі өзгерістерге толы заман талабына сай білім саласында да жаңа талаптар алға қойылуда. Егер бұрын оқушы оқу орнын аяқтаған кезде мектеп циклінің пәндері бойынша белгілі бір білімге ие болуы керек деп есептелетін болса, бүгінде мектептің басты мақсаты – шешім қабылдауға икемді, қойылған сұрақтарға жауап іздей алатын және ақпараттық кеңістікте өз бағыт-бағдарын анықтай алатын түлекті даярлау. Бүгінгі таңда мектеп түлегінің коммуникативтік құзыреттілік мәселесі бұрынғыдан да көйкекесті. Қарым-қатынас жасай білу кез келген адамның өмірінде өте маңызды. Қарым-қатынас өнері адамға өзінің кәсіби қызметінде, мансаптық өсуінде де көмектеседі. Сол себепті қазақ тілі сабағының міндеттерінің бірі – балалардың дұрыс сөйлеуін қалыптастыру. Демек, мұғалімнің мақсаты – сөйлеуді дамыту бойынша жұмысты дұрыс ұйымдастыра білу.

Іс жүзінде оқушылардың жетік білімі бола тұра, өз пікірлерін жетізіп, дәлелдей алмайтындығын (немесе дәлелдер таңдауда үлкен қиындықтарға тап болатындығын) көреміз. Мұндай қиындықтар, әсіресе, қазақ тілі ана тілі емес оқушылар арасында жиі туындайды. Сондықтан қазақ тілі сабақтарында тілді оқыту тәсілдері оқушылардың хабарлама тақырыбын, ойды дамыту логикасын түсіну, кітап ақпаратын алу, сөйлеу-тыңдау мағынасын түсіну; оқып түсіну дағдылары; диалог жүргізу және монологтік мәлімдеме құру дағдылары; сөйлеу тақырыбын және негізгі ойды түсіну, материалды жинау және жүйелеу, жоспар құру, сөйлеудің әртүрлі түрлерін қолдану, белгілі бір стильде мәлімдеме жасау, тілдік құралдарды таңдау, сөйлеуді жетілдіру – жазу, сөйлеу сияқты түрлі коммуникативтік біліктері мен дағдыларын қалыптастыру қажеттілігін ескере отырып құрылуы тиіс. Көптеген оқушылар сұрақтарға ауызша жауап беру кезінде және эссе жазуда үлкен қиындықтарға тап болады, сол себепті бүгінгі таңда бұл жағдай тақырыптың өзектілігін айқындап отыр. Осыған орай қазақ тілі мұғалімінің негізгі мақсаты қазіргі педагогикалық технологияларды қолдана отырып, ауызша сөйлеуді оқытудың тиімділігін арттыру

жолдарын зерттеп, ізденіс жасау болып табылады. Өзін-өзі үздіксіз тәрбиелеп, дамытуға және жетілдіруге қабілетті білімді де белсенді тұлға қоғамның абсолютті құндылығы болып табылатынын ескере отырып, жаттығу жасау кезінде туындайтын қиындықтарға теория мен практика арасындағы алшақтық пен оқу іс-әрекетінің пассивті сипатымен тікелей байланысты қазақ тілі сабақтарында ауызша сөйлеуді оқытудың тиімділігін арттыру мәселесін жатқызамыз.

Коммуникативтік әдіспен қазақ тілін оқытудың мақсаты сөйлеу жағдаяты шеңберінде ауызша және жазбаша түрде қарым-қатынас жасауға үйрету болып табылады. Жалпы айтқанда, жазбаша сөйлеу сөйлеу әрекетінің төрт түрінің бірі болып табылатыны (сөйлеу, тыңдау және оқумен қатар) белгілі, бірақ белгілі себептерге байланысты жазбаша сөйлеуді үйренуге аз көңіл бөлінеді. Бұл, ең алдымен, оқушылар арасындағы қарым-қатынас кезінде ақпарат алмасу негізінен ауызша сөйлеу (сөйлеу және тыңдау) арқылы жүзеге асырылатындығына байланысты. Өнімділік аспект бойынша жазбаша тілді қолдану қажеттілігі әлдеқайда аз болғандықтан, сөйлеу әрекетінің басқа үш түріне (сөйлеу, тыңдау және оқуға) қарағанда жазбаша сөйлеу дағдыларын дамытуға аз көңіл бөлінуде [1]. Соған қарамастан, тілді оқытудың барлық белгілі әдістері оқушыларды жазуға және жазбаша сөйлеуге үйретуге арналған жеке тарауларды қамтиды.

Тілді әр түрлі кезеңдерде оқытудың тәрбиелік мақсаты – тілдік, сөйлеу, әлеуметтік-мәдени, оқу-танымдық, компенсаторлық компоненттерден тұратын қазақ тіліндегі коммуникативті құзіреттілікті қалыптастыру. Әрине, тілдегі коммуникативтік құзіреттіліктің барлық компоненттері бір-бірімен тығыз байланысты. Сондықтан, оқытудың коммуникативті әдісі тұжырымдамасына сәйкес, жазбаша пікір алмасуды оқыту қарым-қатынас құралы ретінде жазу мен жазбаша ойын білдіруді қолдану арқылы жүзеге асырылуы керек. Ауызша сөйлеу тәсілі – сөйлеу. Мектепте сөйлеуді оқытудың мақсаты оқушылардың нақты қажеттіліктері мен мүдделеріне сәйкес әр түрлі жағдайларда ауызша сөйлеу қарым-қатынасын жүзеге асыру қабілетін дамыту болып табылады. Сонымен мұғалімнің міндеті – оқушылардың қарым-қатынасына ықпал ететін жағдай жасау. Ол үшін мұғалім оқушылардың қарым-қатынасына ықпал ету үшін сөйлеу әрекетінің осы түрінің нақты белгілерін, мысалы, мотивация, мақсаттылық, белсенділік, адамның жеке басы мен психикалық белсенділігімен, еркіндігімен, қарқынымен әрі жағдаймен байланысын ескеруі керек. Егер қарым-

катынастың мақсаттары мен мотивтері болса, қарым-қатынасқа қатысушылардың тән ерекшеліктері, олардың жасы, даму деңгейі және т.б. ескерілсе, онда кез келген сөйлеу жағдайындағы қарым-қатынас әрекеті сөзсіз жасалады. Оқу процесінде осы жағдайларды жасау үшін жоғарыда аталған ауызша сөйлеу әрекетінің барлық белгілерін ескеретін белсендіру әдістерін қолдану ұсынылып отыр. Оқушылардың оқу процесіне белсенді қатысып, өткен тілдік материалдарды еске алып, пайдалана бастауы осы әдістердің басты артықшылығы.

Грамматиканы оқыту кезінде негізгі мақсаттардың бірі оқушылардың сөйлеуде грамматикалық құрылымдарды қолдану қабілетін қалыптастыру болып табылады. Жеке тұлғаға бағытталған мәселелерді қамтитын шағын диалогтерді пайдалану – тиімді әдістердің бірі.

Қазақ тілін оқытудың коммуникативті әдісіндегі шығармашылық тапсырмаларға интерактивті рөлдік ойындар мен ашық пікірталастар жатады. Әрине, оларды қолдану – жоғары сынып оқушыларын ауызша сөйлеуге ынталандыру үшін белсенді етудің сәтті әдісі. Қазақ тілі мұғалімдері сөйлеу дағдыларын дамыту сабақтары барысында «оқушылардың үнсіздігі» мәселесіне тап болады. Егер оқушы сөйлегісі келмесе немесе мұғалім оны сұраған кезде ғана сөйлесе, қазақ тілінде сөйлеуге қалай үйретуге болады?

Қазіргі заман педагогикалық технологиялары мұғалім білім беру жағдайын әрі қызығушылық танытатын сұхбаттасушы мен әрі таным процесіне қатысушы болатындай етіп өзгертуді ұсынады. Коммуникативтік әдіс қазақ тілін оқытудың заманауи әдістемелерінің бірі ретінде мұғалімнің тек ақпарат тасымалдаушысы ғана емес, бақылаушы және кеңесші болуына ықпал етеді. Осыған орай тіл саласында коммуникативтік әдістеме кезінде қазақ тілін оқытудың мақсаты сөйлеу жағдаяты шеңберінде қазақ тілінде ауызша және жазбаша түрде қарым-қатынас жасауға үйрету болып табылады.

Оқушылардың ауызша сөйлеуін белсендірудің ең жақсы әдістері оқушының оқушымен өзара әрекеттесу әдістері, яғни интерактивті әдістер. «Интерактив» сөзі ағылшын тіліндегі «interact» сөзінен шыққан, яғни «interact» – «өзара», «act» – әрекет ету дегенді білдіреді [2]. Бұл әдістер білім беру үдерісі субъектілерінің «тең» деңгейінде өзара әрекеттесуін қамтиды, онда мұғалім мен сабаққа қатысушы бір команданың бөлігі болып табылады, олар бір мақсатқа жету үшін жұмыс істейді.

Интерактивті әдістер барлық оқушылардың бір-бірімен белсенді араласатын ыңғайлы оқу жағдайларын ұйымдастыруына ықпал етеді. Оларды қолдану өмірлік жағдайларды, рөлдік ойындарды модельдеуді, жағдаяттарды талдау негізінде мәселелерді жалпы шешуді қамтиды.

Қазақ тілінің кез келген мұғалімі оқушыны сөйлеуге үйретіп қана қоймай, оқушылардың сөйлеуін байыту үшін де жұмыс істейді. Бағалау және эмоционалды өрнектер сөйлеуді көркемдетіп, ойды қызықты түрде білдіруге көмектеседі.

Бұл әдіс білім беру процесіне қатысушылардың өзара әрекеттесуіне, яғни интерактивті ықпал етеді. Мұғалім сабақта осы әдістерді қолданған кезде тең болып табылады: ол сұрақтар қоя алады, жауаптар ұсына алады, болжамдар жасай алады, өз пікірін айта алады.

Бұл әдістер ауызша сөйлеуге итермелейді, өйткені оқушылардың алдында мақсат бар; оқушылар оларды орындау кезінде белсенді, өйткені оқушының жеке және ақыл-ой белсенділігімен байланысты. Жарыс рухы, өз бетінше жұмыс істей білу сонымен бірге топта жұмыс істеу оқушылардың қызығушылығы мен қазақ тілінде сөйлеуге немесе жазуға деген ынтасын тудырады.

Білім беруді жаңғырту аясында бастауыш мектептен бастап мемлекеттік тілді оқыту ерекше назарда. Бұл сөйлеуді дамытуға қолайлы уақыт кезінде оқушылардың тіл үйренуге деген қызығушылығын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Сөйлеуді оқыту үшін дайындық және тілдік болып бөлінетін арнайы жаттығулар жасалады. Дайындалмаған сөйлеу дағдылары мен біліктері, оның әрекеттігі мен кенеттілігі, тақырыбы – диалог барысында дамиды; ал дайындалған сөйлеу дағдылары мен біліктері, оның бастамашылдығы, логикасы, дәйектілігі – монологте дамиды [3].

Ауызша сөйлеуді үйретудегі негізгі қиындықтар қарым-қатынасқа деген көзқарасты қалыптастырумен, яғни коммуникативті функцияны ынталандыру мәселесімен байланысты.

Коммуникативті функцияның мотивациясының табиғаты мен құрылымы адамның психикалық қызметінің кез келген саласының құрылымымен бірдей ситуациялық факторларға, яғни, бір жағынан, белгілі бір объективті жағдайдың проблемалық сипатына, екінші жағынан, осы жағдайдың субъективті бейнесі, оның орнына, т. б. қатысты.

Сөйлеуді оқытудың сәттілігі оқушылардың жас ерекшеліктеріне байланысты (олардың оқу мотивтерінің болуына, зейіні мен

қызығушылығына, ауызша қарым-қатынас стратегиясын қолдана білуге, сөйлеу тәжірибесіне сүйенуге және т.б.), мәтіндердің лингвистикалық және дискурсивті сипаттамаларына және, сайып келгенде, оқу жағдайларына байланысты (оқытудың техникалық құралдарының болуы, жаттығулардың ситуациялық жағдайы мен проблемалары, сабақтарды жұптық-топтық ұйымдастыру және т. б.).

Оқу процесін ұйымдастыру кезінде жаттығулар мен жағдайлар оқушыларға қарама-қарсы көзқарастарды білдіруге, жарыссөзге қатысуға және сендіруге мүмкіндік беретін көптеген проблемалық мәселелерді қамтуы керек. Мәселелерді шешуге белсенді түрде қатысу тіл үйренуге деген қызығушылықты арттырады, ал өздігінен табылған шешімнің қанағаттануы оқушылардың ақыл-ой белсенділігін дамытатын күшті ынталандырушы фактор болып табылады.

Осылайша, жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, келесі қорытынды жасауға болады. Сөйлеуді оқытудың сәттілігінің негізгі факторлары:

- дұрыс ұйымдастырылған топтық/ұжымдық жұмыс және жалпы оқу үдерісіндегі коммуникативті-бағытталған құрылым;
- балаға көріністер мен адамдардың қарым-қатынасына еліктеуге, өзін ересектермен салыстыруға, мінез-құлық нормаларын, соның ішінде сөйлеуді үйренуге мүмкіндік беретін көрнекілікті, ойындарды кеңінен қолдану;
- басқа адамдармен қарым-қатынас жасауды уы.

Қазақ тілі сабағында сөйлеу дағдысын қалыптастыру кезінде оқу үдерісінің оқытылатын тілде өтуі маңызды, бірақ сонымен бірге ол тек тілдік проблемаларға назар аудармауы керек. Олардың жиынтығында сабақтар типологиялық жағынан әр түрлі болуы керек, ал басым тақырып ағымдағы сабақтың нақты мақсатына байланысты үнемі өзгеріп тұрғаны жөн. Сабақта ол бір негізгі мәселені шешсе, ал қалғандары қосымша ретінде орындалады. Осыған байланысты, сөйлеу әрекетінің белгілі бір түрін дамытуға арналған сабақтарының түрлері (танысу сабақтары, жаттығулар, бақылау және т.б.) анықталады. Сабақ барысында арнайы жаттығулар мен тапсырмалар қолданылатын, сөйлеу дағдыларын дамытуға бағытталған сабақтар болуы керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Маркова Ю. Ю. Методика развития умений письменной речи студентов на основе вики-технологии : дис. ... канд. пед. наук. М. : МГГУ им. М. А. Шолохова, 2011.
- 2 Гальскова Н. Д., Гез Н. И. Лингводидактика и методика. М. : Академия, 2009. 336 с.
- 3 Щукин А. Н. Методика обучения речевому общению на иностранном языке. М. : ИКАР, 2011. 454 с.
- 4 Программно-методическое обеспечение системы разноуровневой подготовки по иностранным языкам в вузах неязыковых специальностей / отв. ред. К.Г. Павлова. М., 2006.

МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛДІ ДҮНИЕНІҢ ТІЛДІК БЕЙНЕСІ АРҚЫЛЫ ТАНУ

КОЖАХМЕТОВА Б. Р.
гуманитарлық ғылымдар магистрі
Торайғыров университеті, Павлодар қ.

КОЖАХМЕТОВА К. Е.
педагогикалық ғылымдар магистрі, № 25 ЖОББМ, Павлодар қ.

Мемлекеттік тіл - тәуелсіз Қазақстанды отаным деп, өзін патриотпын деп есептейтін азаматтардың тілі. Тіл – халық қазынасы, ұлттың жаны. «Тәрбие тілден басталады» демекші, тіл меңгеруде ата-ана мен білім ошақтарының рөлі ерекше. Қазақ тілі – тек қазақ халқының тілі емес, мемлекеттік тіл – ортақ тіліміз.

Ақылдың аңдауын, қиялдың меңзеуін, көңілдің түюін айту үшін тілді тереңірек меңгеріп, дүниенің тілдік бейнесі ұғымы тұрғысынан тану қажет. Тілтаным негізінде түзілген әлем туралы біліммен, оның адам санасындағы көрінісімен тығыз байланысты. Тіл арқылы көріністен сана қалыптасады. Тіл мен сана арасындағы сабақтастықты ғалым А. Байтұрсынұлы: «Сөз өнері адам санасының үш негізіне тіреледі: 1) ақылға, 2) қиялға, көңілге. Ақыл ісі – аңдау, яғни нәрселердің жайын ұғыну, тану, ақылға салып ойлау, қиял ісі – меңзеу, яғни ойдағы нәрселерді белгілі нәрселердің тұрпатына, бейнесіне ұқсату, бейнелеу, суреттеп ойлау; көңіл ісі – түю, талғау. Тілдің міндеті – ақылдың аңдауын аңдағанынша, қиялдың меңзеуін меңзегенінше, көңілдің түюін түйгенінше айтуға жарар. Мұның бәріне жұмсай білетін адамы табылса, тіл шама-қадарынша жарайды. Бірақ тілді жұмсай білетін адам табылуы қиын. Ойын

ойлаған қалпында, қиялын меңзеген түрінде, көңілдің түйгенін түйген күйінде тілмен айтып, басқаларға айтпай білдіруге көп шеберлік керек», – деп жазады [1, 343 б.].

Расында да, адамды тілінен тыс сипаттау мүмкін емес. Тілдің мәні мен өзіндік ерекшеліктері адам және оның әлемге құралы ретінде қызмет етеді. Адам баласы тілді меңгермей тұрып, өз деңгейінде ғаламмен танысады, сезім мүшелері арқылы болмыстағы құбылыстардың сырын түсінеді, ғалам туралы ақпараттарды санасына жинақтайды, құбылыстардың ұқсастықтары мен айырмашылықтарын анықтайды, ойша таразылайды. Уақыт өткен сайын алдыңғы мәліметтер жаңа ақпараттар жүйесімен толығып, санада ғаламдық бейненің қалыптасуына түрткі болады. Осы құбылыстың адам тіліндегі бейнесі туралы ойлар неміс ғалымы Л. Вейсгербер еңбектерінде қарастырылған [2]. Автор ғаламның тілдік бейнесі халықтың ғаламды танып-түйсіну тәсілі және болмыс туралы білімнің кодталу жолы арқылы түзіледі деп көрсетеді.

Адам дүниетанымының басты элементі – ғалам бейнесі. Онда адамның дүниені тануының негізгі көріністері жинақталған. «Ғаламның тілдік бейнесі» күрделі ұғымдық құрылым болғандықтан, оның болмысын әр зерттеуші өзіндік баға береді. Бұл жерде «Дүниенің суреті» адам санасында эволюциялық жолмен дамып, шыңдалып келе жатқан тілдік категория екенін ескереміз. «Ғаламның тілдік бейнесінің» шығу тарихы ежелгі философтар еңбектерінен бастау алады. Тіл және ойлаудың өзара қатынасы қарастырылған кезде сөздер, олардың мағыналары адам тілінде бөлек түсінік, өзіндік танымдық әлем құрайды. Дерексіз, деректі ұғымдар бірлесіп келіп, индивид тіліндегі қоршаған ортаға, өз ұлтына деген көзқарасын білдіреді. Сигналдық жүйе адамға әсер еткенде қоршаған ортаның, оның заттары және құбылыстарының ең елеулі белгілері сақталып, дерексізденіп мағына құрылымының ерекше бөлігіне айналып бекиді.

Дүниенің тілдік бейнесінің философиялық мәнін түсінуге арналған теориялық еңбектерде (Степанов Ю., Булыгина Т. А., Шмелев А. Д., Караулов Ю. Н., Кубрякова Е. С.) дүниенің тілдік бейнесінің түрлі белгілері көрсетіледі. Оның іргелі белгісінің бірі ретінде идиоэтникалық жүйесі аталады.

Мағыналар ірілі-ұсақты жүйешелерден тұратын өзіндік қойма іспетті әлем түзеді, бұның шығар бастауы – қоршаған әлем. Бұл ой турасында тілші А. Ислам: «Адам қоршаған ортаны ойлау арқылы танып біледі және ол адам санасында көрініс табады. Адамның

шындықты танып білуі, ой арқылы жүзеге асса, тіл – ойдың бейнелеу қызметінің нәтижесін бекітудің құралы ретінде қызмет етеді. Бұл – жалпыға ортақ таным, өйткені табиғаты жағынан адамзат бірдей болса, таным қызметі де, оның механизмдері де ортақ құбылыс екені де мәлім. Қандай да тіл өзіндік тілдік құрылымы және тілдік үлгілері жағынан әр түрлі болғанымен, тілдік болмысты түсінуге келген ортақ танымдық дүниелерден тұрады», – деп көрсеткен [3, 13 б.]. Адам дүниені жалпы адамзаттық және ұлттық қоғамдық-тарихи тәжірибе негізінде бейнеленген тіл арқылы таниды. Сонда ұлттық тәжірибе тілдің ерекшелігін анықтап, соның негізінде, сол тілде сөйлеушінің санасында, соған сай өзіндік дүниенің тілдік бейнесін жасайды (Кондильяк, Гумбольдт, Сепир, т.б.). Осы тұрғыда Э. Сепир былай деп қорытады: «... «реальный мир» в значительной мере неосознанно строится на основе языковых привычек той или иной социальной группы. ... «миры, в которых живут различные общества – это разные миры ...» [4, 261 б.].

Демек тіл теориясында «дүниенің тілдік бейнесі» туралы ұғымның пайда болуы тіл мен ойлаудың тепе-тең еместігін және тілдік ойлаудың мазмұнының ерекшелігін көрсетеді. Ол әр халықтың әртүрлі деңгейдегі, уақыттағы әлеуметтік, этностық, т.б. топтың әртүрлі ойлауымен тығыз байланысты. Сондықтан тілші ғалымдар ұлттық негізді көбінесе лексикадан анықтап және номинациялық таңдауды халықтың өмір салтымен, көзқарасымен байланыстырады да, грамматикалық формалардың категориялық мағыналарын әмбебеп, жалпы деп санайды. Бірақ Э. Б. де Кондаляк, И. Гердер, В. фон Гумбольдттан бастап дүниені тіл арқылы бейнелеуді қалыптастыруда, халықтың рухын беруде грамматиканың ерекше екені көрсетіледі.

Мұның қазақ тіл біліміндегі зерттеу үлгісін А. Жаңабекованың (Қазақ тіліндегі «уақыт» ұғымының тілдік парадигмасы, 2010), О. Жұбаеваның (Қазақ тілі грамматикасының категорияларының антропоэктілігі, 2010) еңбектерінен көреміз. Демек «дүниенің тілдік бейнесі» теориясының тілдегі аталым, таңба, уәж, т.б. мәселелерімен тығыз байланыстығы мен сабақтастығын былай қойғанда, грамматикалық құрылымға тікелей қатысы бар екені анықталады.

Осыған байланысты ғылымның диалектикалық әдісіне сай уақыт факторларының мәні ерекше екені белгілі. Соған сай «дүниенің тілдік бейнесі» де тілдің даму барысымен, мәдени-рухани

және сананың дамуымен байланысы мифтік ойлаудан поэтикалық ойлау дәрежесіне дейін өзгеріп, дамып отырады.

Тілдік семантиканың құралдары арқылы тілдік санада сақталған дүниенің тілдік бейнесі уақытқа сай белгілі бір дәрежеде реликтілік, архаикалық деңгейде сақталуы мүмкін. Бірақ олар – тілдің ұйымдастыруымен сақталған дүниенің тұтас тұжырымдамасы (концептуализация), тілдік ұжымның лексика, фразеология, грамматикада көрініс тапқан ұлттық-мәдени тәжірибесінің тілдегі бейнесі.

Бұл теорияның негізін В. Гумбольдт, т.б. салса, одан әрі дамытқан – Г. В. Колшанский, Ю. Д. Апресян, А. Н. Леонтьев, Б. Касевич, т.б. салған.

Осы бағытта болашаққа ұласатын лексикологиялық, лексикографиялық жұмыстарда көркем мәтін тілін дискурстық талдауда заттық және рухани мәдени ұғымдардың тілдік көріністері (этнографизмдердің, лингвокультуремалардың, лингвоелтанымдық бірліктердің, этномаркерленген ескіліктердің) мәдени ұғым ретінде санада қалыптасуы мен аталуы, сөз ретінде ұлт жадында терең сақталуына негіз болатын стереотиптік, ассоциативтік, перцептивтік, сенсорлық, т.б. психикалық аппараттардың қызметтерін психолингвистикалық талдау мәселелерінің жан-жақты зерттеле бастауы жаңа ғылыми парадигма қалыптасуының дәлелі [5]. Бұл тектес зерттеулер антропоэзектік парадигмаға сай жүргізіліп, тіл арқылы этнос болмысын танудың когнитивтік деңгейіне терең бойлауға мүмкіндік береді.

Қазіргі тіл білімінде көркем ойлау жүйесінің көрінісі ретіндегі сөз өнерін қаламгер тілінің шығармашылық тетігімен сабақтас зерттеудің ғылыми-методологиялық негіздері жетіліп, кешенді сипатқа ие болу үрдісі қалыптасуда. Нақты айтқанда, филологияда антропологиялық бағыттың өрістеуімен байланысты жеке шығармашылық тұлға тілінің көркем мәтіндегі поэтикалық қызметінің жеке авторлық, тұлғалық көріктеу құралдар жүйесі талданады. Соның негізінде зерттелуші шығармашылық тұлғаның жоғары деңгейдегі рухани субстанциясы анықталады. Демек, көркем мәтін арқылы жасалған көркем-танымдық элем жеке адам арқылы дүниеге келеді, яғни онда антропологиялық бастау анықталады. Сондықтан қаламгердің тілдік санасында ол құрған дүниенің тілдік бейнесі оны жасаушының (автордың) рухани әлеміне ұқсас және сәйкес болып құрылуы заңды құбылыс. Басқаша айтқанда, әрбір автор шығармасында өзіне тән көркемдік дүниені жасайды. Осы көркемдік дүниеде ұлт тілі арқылы анықталатын

«дүниенің тілдік бейнесі» негізінде тіл мен мәдениет сабақтастығын анықтаудың мәні зор.

Себебі «адам өзінің әлемге деген көзқарасын, дүниетанымын, өзіндік «әлем бейнесін» тілдің қызметі арқылы қалыптастырады» – деген антропоэзектік бағыттың қазіргі әлемдік тіл білімінде қалыптасқан қағидасына сай қазақ тіл біліміндегі қазақ дүниесінің, қазақ әлемінің сипаты қазақ тілі деректері арқылы дәлелденуде, ұлттың рухани-мәдени қазынасы ретіндегі тілі арқылы өзектелуде.

Қазақ тіл біліміндегі осы саладағы зерттеулердің тақырыбы, мазмұны, ұстанымы мен дереккөздері де осы қағидаға сәйкес жүргізіліп отырғанын байқаймыз. Жоғарыда атап көрсеткеніміздей, оның бастау көздерін ұлттық мәдениет пен болмыстық ерекшеліктерді таныту, лингвомәдениеттану пәніне қатысты Ш. Уәлиханов, Ә. Марғұлан, Қ. Жұбанов, М. Әуезов еңбектерінен басталып, ғалым-тілшілер І. Кеңесбаев, Ә. Қайдар, Р. Сыздық, Е. Жұбанов, Е. Жанпейісов, Т. Жанұзақов, Н. Уәлиев, Ж. Манкеева, А. Жылқыбаева, Қ. Рысбергенова, Р. Шойбеков, т.б. ғалымдар еңбектеріндегі тіл зерттеулерінің ұлттық сипаты ретінде жалғасқанын көреміз. Осымен байланысты Ә. Қайдардың, Р. Сыздықтың, М. М. Копыленконың, Е. Жанпейісовтің, Н. Уәлиевтің тілдік ақпаратты ұлттық болмыс тұрғысынан зерттеген еңбектерінде тілдің тек онтологиялық сипаты ғана емес, уәждік негізі, уақыт пен кеңістік контексіндегі этнотанымдық табиғаты да ашылған және оларды осы саланың теориялық-әдістанымдық бастау көздері деп қарауға болады.

Біздің зерттеуімізге негіз болып отырған көркем шығарма тілінің когнитивтік аспектіде қарастырылуы бойынша төмендегідей зерттеулер бар: Сейілхан А. Қазақ тіліндегі этнографизмдердің лингвомәдениеттанымдық мәні (2002); Ниятова Ж. Махамбеттің тілдік тұлғасы (2007); Хабиева А. Тарихи лексиканың мазмұндық құрылымындағы құрылымдық компоненттер (2007); Имашева Г. М. Дулатұлы шығармаларындағы «ғаламның тілдік бейнесі» (2007); Абдуллина З. Балалар әдебиеті кейіпкерлерінің тілдік тұлғасы (2008); Ермекова Ж. М. Жұмбаевтың тілдік тұлғасы (2010); Орынбетова Э. М. Әуезовтың «Абай жолы» эпопеясының ономастикалық кеңістігінің лингвомәдени сипаты (2010); Оразбаева Э. Кекілбаевтың тарихи романдарындағы жалқы есімдердің этномәдени, лингвостилистикалық, лингвоконцептологиялық ерекшеліктері (2010); Елемесова Ш. М. Көркем мәтіндегі ұлттық мәдениеттің релеванттары (Ф. Мүсіреповтің «Қазақ солдаты»

романы бойынша) (2003); Г. Ж. Снасапова Ф. Мүсіреповтің «Ұлпан» повесіндегі лингвомәдени бірліктер (2003); Қожақметова Ф. Т. Ізтілеуов тілдік тұлғасының дискурстық сипаты (2005); Аубакирова Г. Г. Идиэтническая семантика и лингвостилистические функции собственных имен в художественном тексте (2004); Абдрахманов Д. Б. Тіл мен дүниетаным сабақтастығы (Ә. Кекілбаев шығармалары негізінде) (2004); Сабинова Г. Көркем тілді адамтану парадигмасы тұлғасынан зерттеу (2010); Каришжанова А. О. Фразеологиялық коннотацияның прагматилистикасы (Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы шығармалары бойынша) (2010) және т.б.

Тілімізде ұлттық мәдениеттің өзегін құрайтын ғасырлар бойы ата-бабаларымыз ұлттық тәрбиенің мұраты ретінде дәріптеп, белгілеген, ұрпақтан-ұрпаққа беріліп келе жатқан қастерлі ұғымдар бар. Тілдік қазынамызда олар сан түрлі тілдік құралдарымен айшықталған. Олардың мәніне терендеп, табиғатын тану, қазіргі қоғамдық сана мен мәдениеттің бүгінгі деңгейіне сабақтастырудың «кілті» олардың «тілдік бейнесінде», «тілдік әлемінде» анықтау лингвомәдениеттаным еншісінде.

Олар сол тілдік ұжымның өмір сүру, тұрмыс сипатын бейнелеп, белгілі дәрежеде сол мәдениеттің ерекшеліктерін деректейді. Осымен байланысты ғалым А. Вежбицкая дүниенің біртұтас тұжырымдалуы (концептуализация) ортақ импликациялық сипатта, ал әрбір тілдің ерекшелігіне сай қалыптасатын әртүрлі тілдердегі концептілік жүйесі экспликациялық сипатта деп санайды. Яғни тілдердің сөздік құрамының әртүрлі болуы әртүрлі мәдени қауымдастықтардың өзектік құндылықтарына сәйкес. Сондықтан А. Вежбицкая кез келген мәдениетті тілдегі «тірек сөздер» («ключевые слова») арқылы зерттеп, анықтауға болады деп тұжырымдап, оның теориялық негізі ретінде кең тілдік салыстыру арқылы айқындалатын «табиғи семантикалық метатілді» ұсынады. Нақтылап айтқанда, осы ұстанымға сәйкес барлық тілдердегі тілдік бірлік (сөздер) әмбебап сипатта, себебі олардың барлық тілдерде баламалары, сәйкестіктері болады [6].

Сонымен, дүниенің тілдік бейнесі лингвоелтану – этностық дәуірден бастап, адамзаттың рухани және материалдық әлемінде қалыптасқан құндылықтардың тіл арқылы сақталған қорындағы мәдени константалардың ұлттық нышандары, ұлттық болмыс-бітімі, халықтық мінез-құлқы мен тұрмыстық ерекшеліктерін ажыратып көрсететін тілдік ұғымдар мен белгілері арқылы анықталады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Байтұрсынұлы А. Ақ жол: өлеңдер мен тәржімелер, публицистикалық мақалалар және әдеби зерттеу / Құраст. Р.Нұрғалиев. — Алматы: Жалын, 1991. – 673 б.
- 2 Вайсгербер Л. Родной язык и формирование духа. - М., 1993.
- 3 Ислам А. Ұлттық мәдениет контексіндегі дүниенің тілдік суреті: Филол. ғыл. д-ры ... дис. автореф. – Алматы, 2004. – 13-б.
- 4 Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. - М.: Прогресс, 1993. - 656 с.
- 5 Манкеева Ж. Түбір құрылымы және сөзжасамдық жүйе// Ұлттық рухтың ұлы тілі. – Алматы: Ғылым, 1999. – 383 б.
- 6 Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. – М.: Русские словари, 1996. – 416 с

ҚАЗАҚ ТІЛІН МЕНГЕРУДЕГІ ШЕШЕНДІК ӨНЕРДІҢ РӨЛІ

КОЖАХМЕТОВА Б. Р.
гуманитарлық ғылымдар магистрі
Торайғыров университеті, Павлодар қ.

ҚОЖАХМЕТ Б. Е.
студент, ИУТЭ-20-3 тобы

Алматы энергетика және байланыс университеті, Алматы қ.

Шешендік өнер – халық ауыз әдебиетінің үлгісі, оның айшықталған көркем тіл өрнектеріне қанық болуы орынды. Шешендік сөзді мазмұны терең мағыналы, тілі өнегелі қисынды, астарлы ой ұшқырлығы мен шешендікті дәріптейтін дуалы сөз үлгісі, сондай-ақ, халық даналығының дүниетанымдық, тәлім-тәрбиелік мән-маңызы зор асыл қазынасы деуге болады. Шешендік өнеріндегі негізгі ұғым – шешендік сөз.

Сөз арқылы жоғары деңгейде қарамқатынас жасай білу зиялы қауым өмірі үшін, соның ішінде болашақ мамандар – жоғары оқу орны студенттері үшін де өзекті мәселелердің бірі болып отыр. Заманауи қоғамда, ауызша сөйлеу арқылы қарымқатынас жасау мүмкіндігі күннен күнге азайып, есесіне агент, смс т.б. арқылы жазбаша сөйлеу түрі дамуда. Бұл жағдай жастардың ауызша сөйлеу тілін тежеп, жазбаша тілдің сауатсыздығына әкелсе де, заман ағымы мен өркениет дамуының бір көрінісі болып табылуды. Ойын әсерлі де түсінікті сөз арқылы жеткізе алмай қысылған уақыт әркімнің басынан өткен болар, бұл жағдай кейде көзбе-көз біреумен сөйлесу

барысында ұшырасса, үлкен жиын алдында шешен сөйлей білетін адамның өзі де, айтар ойынан жаңылып, сөзін ұмытып қалуы ғажап емес. Демек, ойын нақты да, анық жеткізе білу, сауатты да көркем сөйлеу кез келген қарымқатынас үшін қажетті негіз болып табылады. Айталық, ол адамның жеке қатынасы ма, келіссөз немесе сауда жүргізу ме, білім беру ме, әлде жиын өткізу ме кез келген жағдай шешендікті қажет етеді. Ал шешендік өнер іскери қатынаста, күнделікті өмірде де ой кемелін шыңдап, сөйлеу тілін жетілдіреді. Өмір тәжірибесіне үңілсек, биік табыстарға білімі жетік болуымен қатар, шешен сөйлей білетіндер, өз идеясы мен көзқарасына көндіре алатындар жететініне көзіміз жетеді.

Адамдар сөзді бір-бірімен қарымқатынасқа түсу, ақпарат алмасу, басқа адам санасы мен мінез құлқына әсер ету құралы ретінде пайдаланады. Ғалым Г. Қосымованың пікірі бойынша: «Шешендік сөз дегеніміз – тауып айтылған тапқыр сөз, ақылға қозғау салып, ой түсіретін даналық сөз, қиялға әсер етіп, сезімді қозғайтын көрікті де, әсерлі сөз, бұра тартпас дәлелімен тамсандырып, таңдай қақтыратын білгір-білімді сөз, өтіп кеткен не өтіп жатқан оқиғаны жанды суреттей көз алдына алып келетін суретті сөз, тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінін жеткізетін терең мағыналы түйінді сөз» [1, 256 б.]. Шешендік өнер бүгінгі күні қоғам өмірін басқару және тұлға ретінде қалыптасу құралы ретінде адамның бүгінгісі мен болашағына деген сенімділігін нығайтады. Шешендік өнер логикалық, лингвистикалық, психологиялық білік-дағдыларды пайдалану арқылы тыңдарман назарын өзіне қаратып сендіруге, экспрессивті әсер қалдыруға мүмкіндік беріп, қарымқатынас тиімділігін арттырады.

Ғалым С. Негимовтың айтуынша «Шешендік өнер үш қайнар бұлақтан нәр алып сусындайды. Біріншісі, табиғи қабілет пен дарын, екіншісі, теориялық қисындармен қаруландыру, үшіншісі, тынымсыз, толассыз еңбек, жүйелі жаттығу» [2, 6]. Шешендік өнер айтыс-дауда туып, дамиды. Ердің, елдің тағдыры сөз болатын, соғыс, бітім секілді маңызды мәселелер қозғалатын сот залдары, парламент сарайлары, халық жиналатын ас-тойларда шынайы шешендер, саяси қайраткерлер сөз сайысына түсіп, сыннан өткен. Шешендердің басым көпшілігі билеуші тап өкілдерінен болған, бірақ нағыз кедей мен жарлы жалшыдан да небір күміс көмей, жез таңдай халық шешендері шығып, әдеби тілімізді байытып қалыптастыруға өз үлестерін қосқан. Шешендік өнер көп жағдайда әншілік, күйшілік тіпті ақындық өнер сияқты танылмай, би-шешендердің жеке

бастарының қасиеті ретінде бағаланған. Шешендер арнайы өнер жарысына түспеген, түсуге арналған, олардың шешендігі белгілі бір дауларды шешу үстінде көрініп, шешен-тапқыр сөздері белгілі бір мақсатпен туған. Олардың дауласу, айтысу мәжілістеріне екіншісі бірі араласа алмаған.

ХУІІІ ғасырдың соңында ХІХ ғасырдың басында қазақ даласындағы түрлі саяси жағдайларға байланысты ел намысын қорғап, әдет-ғұрыптың сақтаушысы мен жалғастырушысы болған, би-шешендердің қоғамда атқарған қызметі ақын-жазушылар мен заң қызметкерлерінің үлесіне көшті. Себебі, жоғарыдан үстемдік күшейіп, сөз бостандығы тежеліп, әлеуметтік теңсіздік белең ала бастады. Осы кезде шешендік өнердің міндеті поэзия мен прозаға ауысты. Сондай-ақ, поэзия мен проза үстем тап өкілдерінің идеологиясын іске асыру құралы ретінде пайдаланыла бастады. Қоғамдағы адамдар өз ойын ашық айту, суырылып жұрт алдында сөйлеу, сөз таласына шығу қабілеттерінен айырылды. Шешендік өнерді біз тек би-шешендер тұлғасымен ғана байланыстырудан аулақпыз. Қазақтың зиялы азаматтары – Шоқан Уәлиханов, Ыбырай Алтынсарин, Мәшһүр-Жүсіп Көпейұлы, Ахмет Байтұрсынұлы, Халел Досмұхамедұлы, Әлихан Бөкейханұлы т.б. осы сияқты ел жанашырлары халық арасында сақталған аңыз-әңгімелер, шешендік сөздер мен мақал-мәтелдер сияқты ауыз-әдебиеті үлесіндегі т.б. дүниелердің ғасырдан ғасырға сақталып, асыл мұра ретінде болашақ ұрпаққа жетуіне ықпал етті және қазақ фольклорын жинаумен қатар өздерінің шешендік өнерімен, ділмарлығымен, рухани-әлеуметтік жауапкершілігімен өнеріміздің беделін құрады. Сондай-ақ, заманының ұлы тұлғалары – Абай, Шәкәрім, Мәшһүр Жүсіп, Жамбыл сияқты өлең-жырдың алыптары шебер сөзімен, шежірелі ойымен, шешендігімен халқымыздың ұлы ойшыл ақындары деген атаққа ие болды.

Халықтың жанына жақын, арман-тілегіне ортақ шешен ақындардың өлең-толғауларында қоғамдық үлкен сана, философиялық терең ой, халық өмірі мен әдет-ғұрып дәстүрлеріне жетік болуы, қиял мен сезімді баурайтын әуезді, түйреп айтатын уытты тіл болуы шарт. Шешен ақындар жай ақындарша күнделікті өмір мен өз айналасындағы табиғатты жырлап қана қоймайды, адамдарға ой салатын, ақыл-кеңес беретін қоғамдық мәні бар жайттарды толғайды. Г. Қосымованың айтқанындай «Бұл ақындардың өлең-толғауларының негізгі белгісі – ой, толғаныс, түйін, мораль».

Қазақ халқы «өнер алды – қызыл тіл» деп, сөз сөйлей білу қасиетін өте жоғары бағалаған, бірақ шешендік өнерін меңгеру өте күрделі де қиын мәселе. Бүгінгі күні сөз сөйлей білу жалпы мәдениеттілік пен білімділіктің белгісі. А. П. Чехов айтқандай, «сөз сөйлей білмеу зиялы адам үшін, сауатты жаза, оқи білмеумен тең келетін келеңсіз жағдай». Мемлекеттік құрылымның гүлденуі дәуірінде мемлекет қайраткерлері – үздік философ, ақын, реформаторлар болумен қатар ең алдымен үздік шешен болған. Халық ежелден сөз құдіретінің маңызын түсінуге тырысқан, бұл адамға туа біткен, қанында бар, тегімен келетін қасиет пе, әлде қажырлы еңбек, білім жинау нәтижесімен келетін қасиет пе деген мәселені түсінуге тырысқан. Бұл сұрақтарға жауапты шешендік өнерден табамыз. Қазіргі кезде «шешендік» сөзінің нақты мағынасы көбіне түсініксіздеу болып жүр, ол тек әдемі сөйлеу, судай сылдыраған «көп сөз», кейде тіпті «бос сөз» деп түсіну де жоқ емес. Ал шешендік өнердің нақты мағынасына келсек, ол көркем сөз өнері мен шешен сөйлеу шеберлігі, теориясы. Бұрынғылардың түсінігінше шешендік - би-шешендердің сөйлеу шеберлігі болса, шешендік өнер – осы би-шешендердің білімін түзетін ереже-түсініктер болып табылған.

Шешендік өнер жөнінде ғалым Р. Сыздық: «Шешендік өнер – рухани мәдениеттің бір бөлігі, әлеуметтік қызметтің бір түрі болғандықтан философия ғылымының, шешендіктің құрылымын тануда логиканың, этиканың, тілдік-стильдік белгілерін көрсетуде лингвистиканың қатысы бар. Ғылымның осы аталған салаларының танымдары мен теорияларына сүйене отырып, қазақ шешендік өнерінің теориялық негізін салу, жалпы шешендікке тән ортақ белгілермен қатар, ұлттық ерекшеліктерін, әсіресе даму тарихы мен даму жолдарын айқындау алдымызда тұрған ғылыми міндеттердің бірі болмақ» [3. 19 б.], – деген пікір айтады.

Қазақ шешендік өнерін сөз өнеріне жатқызып, сипаты мен түріне қарай жіктеп, тілдік көркемдік белгілеріне назар аударып, теориялық жағынан негіздеп берген, әрі қисынды, әрі жедел жауап қайтару. Яғни, шешендіктің басты қасиеті – тапқырлық, шапшаңдық.

А. Байтұрсыновтың «Әдебиет танытқышында» шешендік өнерді «өнердің патшасы» ретінде санаған гректер мен римдіктер сияқты қазақ елінің де сөз өнерін қасиет тұтатындығын атап айтып, оны «Өнер алды – қызыл тіл» деген халық мақалы растайтынын келтіреді. Ғалым сөз өнерінен шыққан туындыны «шығарма сөз» дейді де, оны мазмұнына қарай **әуезе, әліптеме, байымдама** деген

үш түрге жіктейді. Болған оқиғаны бастан аяқ болған түрінде, ретінше мезгілін, мекенін көрсете мазмұндап, мағлұмат беру – **әуезе** болса, бір нәрсенің тұрпатын реттеп айтып, әлібін суреттеп шығару – **әліптеме** болады. Белгілі бір пікірді қуаттап, толық көсем сөзбен баяндау, түрлі сипаттармен дәлелдеуді **байымдама** деп атайды. Шығарманың асылы – байымдама дей келіп, оларды негізгі белгілеріне қарап бірнеше түрге бөледі де, шешен сөз бен көсем сөзді байымдауға жатқызады. Сондай-ақ, шешендік сөздің байымдамасы басқа түрлерінен өзгешелігі – шешен сөзде айтушының мақсаты баяндап, сипаттап түсіндірумен қоймай, пікіріне нандыру, сендіру, ұйыту, иман келтіру екендігін айтады. Оны істеу үшін шешендер жай байымдаушыларша айтқан сөзі адамның ақылына қону жағын ғана көздемей, сөз қанға, жанға әсер етіп, арбау сияқты адамның ойын да, бойын да балқытып, билеп алып кетуге ыждағат ететінін атап өтеді. Сондықтан шешен сөздің «қыздырма» яки «қоздырма» деген айрықша бөлімі болады. Оның қызметі – адамның жүрегін билеп, жүйесін босату, қанын қыздыру, намысын келтіру, арқасын қоздыру. А. Байтұрсынұлының шешендік сөзге берген анықтамасы әлемдік дәрежедегі шешендік сөз анықтамаларымен ортақ үндестікте екенін аңғарамыз. Қазіргі кезде шешендік өнер жөніндегі әдістемілік әдебиетте бұл ғылымды көбінесе «иландыру, сендіру ғылымы» деп атап жүр. Шешендік өнер сөз арқылы ойды нақты, айқын, барлық астарлы мағыналарын ұғындыра жеткізуге мүмкіндік беріп, әркімге айтылған пікірдің дәлелдемелерін бағалап, өздігінен шешім қабылдауға ықпал етеді. Ғалым сөз өнерінен шыққан туындыны «шығарма сөз» дейді де, оны мазмұнына қарай **әуезе, әліптеме, байымдама** деген үш түрге жіктейді. Болған оқиғаны бастан аяқ болған түрінде, ретінше мезгілін, мекенін көрсете мазмұндап, мағлұмат беру – **әуезе** болса, бір нәрсенің тұрпатын реттеп айтып, әлібін суреттеп шығару - **әліптеме** болады. Белгілі бір пікірді қуаттап, толық көсем сөзбен баяндау, түрлі сипаттармен дәлелдеуді **байымдама** деп атайды. Сондықтан шығарманың асылы – байымдама дей келіп, оларды негізгі белгілеріне қарап бірнеше түрге бөледі де, шешен сөз бен көсем сөзді байымдауға жатқызады. Сондай-ақ, шешендік сөздің байымдамасы басқа түрлерінен өзгешелігі – шешен сөзде айтушының мақсаты баяндап, сипаттап түсіндірумен қоймай, пікіріне нандыру, сендіру, ұйыту, иман келтіру екендігін айтады. Оны істеу үшін шешендер жай байымдаушыларша айтқан сөзі адамның ақылына қону жағын ғана көздемей, сөз қанға, жанға

әсер етіп, арбау сияқты адамның ойын да, бойын да балқытып, билеп алып кетуге ыждағат ететінін атап өтеді. Сондықтан шешен сөздің «қыздырма» яки «қоздырма» деген айрықша бөлімі болады. Оның қызметі – адамның жүрегін билеп, жүйесін босату, қанын қыздыру, намысын келтіру, арқасын қоздыру. А. Байтұрсынұлының шешендік сөзге берген анықтамасы әлемдік дәрежедегі шешендік сөз анықтамаларымен ортақ үндестікте екенін аңғарамыз.

Халқымыз шешендікті терең меңгерген адамды киелі санап, жүйесін тауып сөйлеген сөзге тоқтаған. Шешендік сөз – парасатты ойға, ұшқыр шешімге, тапқыр логикаға құрылған, айтылған ойға дәрістер арқылы үйрету мүмкін емес, себебі әсерлі сөйлеуге, үнемі аудитория алдында, қорықпай сөз сөйлеу арқылы ғана үйренуге болады. Яғни, шешендік өнерге күнделікті өмір жағдайында қолдануға қажетті дағдыларды пысықтайтын практикалық тренинг-жаттығулар арқылы ғана қол жеткізуге болады.

Бәсекеге қабілеттілік, бүгінгі таңда, қатаң талап етілетін заманауи қоғамда басқалардың пікірін ескере отырып, өз көзқарасына сендіріп, иландыра білу қабілеті өте жоғары бағаланады. Сондай-ақ, қазіргі уақытта білім беру жүйесінің негізгі ұстанымы – бұқарашылдық пен ізгілендіру болса, білім беру үдерісі заманауи қоғамдағы тұлғаның өздігінен даму тәсілі және қауіпсіздік пен жайлы жағдайда өмір сүру құралы ретінде қарастырылады. Демек, білім беруде басымдылықтардың өзгеру үдерісін байқаймыз, яғни бүгінгі қоғамда «білімді адам», алдымен «мәдениетті адам» болуы тиіс. Білімді адам идеалы – білімді, әдепті, эстетикалық, қоғамдық-рухани мәдениетімен «мәртебелі адам» бейнесі. Ал осындай идеалға жету тәсілі мен шарты, тіпті білім берудің мақсаты тұлғаның қарымқатынастық мәдениеті, яғни оның эмоционалдық, тілдік, ақпараттық және логикалық мәдениеті болып табылады. Тіл мәдениетінің жоғары болуы ойлау қабілетінің биіктігін көрсетеді, себебі, пісіп жетілмеген ойды айқын, түсінікті түрде жеткізу мүмкін емес. Тіл мәдениеті – адамның жалпы мідениеттілігінің бір көрінісі болып табылады. Тіл арқылы қоғамдағы ізгі-өнегелілік жағдайды аңғаруға болады. Сөйлеу тіліндегі қарапайымдылық пен анайы сөздер ой жалқаулығының белгісі және тәрбие деңгейінің төмендігін білдіреді. Демек, адамның өз тіліне деген көзқарасы оның мәдениеттілігі мен азаматтық құндылығы жөнінде пікір қалыптастырады. Өз тіліне деген селқостық, халқының тарихына, бүгінгі мен болашағына қызықпаушылықты, немқұрайдылықты білдіреді. Тіл адамның зияткерлік, өнегелік дамуының, сондай-ақ

жалпы мәдениеттілігінің көрсеткіші және оның үздік тәрбиешісі. Ойын нақты жеткізе білу, сөз тауып сөйлеу, тіл байлығы адамның ойлау қабілетін жетілдіру мен қатар адам қызметінің кез келген саласындағы кәсіби дағдыларын қалыптастыруға ықпал етеді. Айтарымыз, жоғарыда сөз болған мәселелердің барлығы шешендік өнердің бүгінгі болмыс-бітімі алуан түрлі, сан қырлы сыр-сипатта екенін аңғартып, адамның талғамын, қоршаған ортаға, өзіне деген көзқарасын білдіреді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қосымова Г. Қазақ шешендік өнерінің негіздері. – Алматы: Білім, 2003.– 256 б.
- 2 Негимов С. Шешендік өнер. – Алматы: Ана тілі, 1997. – 208 б.
- 3 Қалимұқашева Б.Д. Сөйлеу мәдениеті және шешендік өнер. Оқу-әдістемелік құрал. -Астана: «Фолиант» баспасы, 2010.-168 б.
- 4 Молдабеков Ж. Шешендік: Оқу құралы. – Алматы: «Қарасай», 2009. – 432б.
- 5 Мыңжан Н. Қазақтың қысқаша тарихы. Алматы: Жалын, 1994.– 360б.
- 6 Бартольд В.В. Соч. Т. V. М., 1968. 226 с.

ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҒЫНДА МӘТІНМЕН ЖҰМЫС ЖАСАУДА КЕЙСТЕРДІ ТИІМДІ ҚОЛДАНУ ЖОЛДАРЫ

КОПАЕВА А. С.

Қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі,
№ 25 мектебі, Павлодар қ.

Кез келген оқытудың мақсаты – еңбек нарығында бәсекеге қабілеттілікті қамтамасыз ете алатын білімі мен дағдылары жоғары білікті маман даярлау. Дайын білімді қабылдап қана қоймай, оқушы мен мұғалімнің бірлескен шығармашылығы негізінде білім алу заманауи оқытудың мақсаты екені белгілі. Оқушы ауызекі және жазба коммуникациясында қазақ тілін тәжірибеде қолдана алуы керек. Ал бұл мақсатқа жету үшін қазақ тілі сабағында тек мәтіндерді аударып, грамматикалық тапсырмаларды орындаумен және термин сөздерді жаттаумен шектелмеген жөн. Орыс мектебінде оқитын оқушылар сабақ үстінде қазақ тілінде берілген тапсырмаларды дұрыс орындайды да, ал пікірталасқа қатысуда, өз ойын білдіру кезінде белсенділік танытпайды. Демек,

осындай жағдайлар кейстерді қолдана оқытудың тиімділігін, әрі қажеттілігін дәлелдейді. Бұл әдіс мәтінмен жұмыс жасау кезінде білім алушылардың алған тілдік білімін белсендіреді, сондай-ақ олардың қазақ тілінде сөйлеуінің уәжін де арттырады.

Қазақ тілі сабағында кейс-әдісін қолданып, бірін-бірі толықтыратын мынадай екі мақсатты көздейміз: коммуникативтік құзыреттілікті жетілдіру және кәсіптік қасиеттерді қалыптастыру.

Теориялық білімі бар оқушыларға практикалық міндеттерді шешуге мүмкіндік беретін құралдардың бірі – кейс (case-study) әдісі. Ол оқушылардың өзіндік ойлауын, біреудің пікірін тыңдай біліп, оны ескеруін, өз ойын дәлелдеп жеткізуін дамытады. Әдістің мәні: әркім өз білімі мен тәжірибесіне негізделе отырып, шешім жолдарын ұсынады. Осы жағдаяттарды талдау барысында білім алушылар «топ» ішінде жұмыс істеуді, талдау жасауды және басқарушылық шешімдер қабылдауды үйренеді.

Кейспен танысу (тапсырмасы қалыптастырылған, түпнұсқада не қысқартылып бейімделген мәтінді оқу), өз бетінше шешімін табу (монолог түрінде баяндама даярлау), сабақ үстінде жағдаятты талдау үдерісі (диалог, алдын ала дайындалған және дайындықсыз пікірталас), бағалауға қатысу (бағалау критерийлері бойынша басқалардың жұмысына баға беруде өз ойын дәлелдеу) – осының барлығы тілдік қарым-қатынас үлгілері.

Тілдік әрекет келесі тәртіпте іске асырылады: кейсте берілген ақпаратты талқылау, маңызды ақпаратты көрсету; ойымен бөлісу және мәселе бойынша жұмыс жасау жоспарын құру; берілген мәселемен жұмыс жасау (пікірталас); мәселе шешімін анықтау; соңғы шешімді қабылдау; баяндама жасау; қысқаша дәлелдеу баяндамасы [1]. Мысалы, Қоғам және жастар тақырыбы бойынша тапсырма мазмұны мынадай: Нақты оқу ситуациясы (Case study) ақпараттық хат ситуациясын ұсыну, оны дамытып, сұрақтарға жауап беріп, мәселеге байланысты көзқарасын білдіру және өзінің портфолиосын қорғау.

Әрине, әр тақырып бойынша кейс жасау қажет емес, ол мақсатқа сай емес, біздің кейстер қазақ тілі пәнінің бағдарламасында қамтылған тақырыптар арасынан іріктеліп жасалып, оқу жұмыс бағдарламасының мына міндеттерін орындауды көздейді [2]:

- қысқаша жазба жұмысы, яғни үй тапсырмасын орындау, құжаттарды толтыруда жазу дағдыларын, мәтінді сыни талдау дағдысын, критикалық оқу және жетілдіруге көмектеседі. Сыныптағы ситуацияларды дамытуда қойылған сұрақтар және

алынған жауаптар, талдау дағдысына, сыни оқу дағдысына, сөйлеу дағдысына және құжаттарды толтыруға;

- талдау кейсі қазақ тілінде сөйлеу, ойлау әрекетін дамытуға, лексика-грамматикалық талдауға, сөйлеу үрдісінде өзінің пікірін жалғастыруға серіктесімен өзара талдауға;

- жеке және топтық жобаға қатысу зерттеу жұмысын және презентацияны жүргізу, сол сияқты талдау, дербес ойлау дағдыларын дамытуға көмектеседі.

Кейсте бағдарламада көрсетілген құзыреттіліктер ескерілуі керек:

1 Келешектегі кәсіптік қызметті жетілдіру үшін келесіні білуі керек: берілген лексикалық тақырыптар көлемінде сөйлей және сөйлесе білу; оқу орнынан кейінгі алған білімін және іскерлігін өз бетінше арттыру; оқушы белгілі фразалар мен ілікпе сөздерді күнделікті қарым-қатынас ситуацияларында пайдалана білуі керек және оқулықпен, анықтама материалымен, құжаттармен, мерзімді баспасөз, әдебиеттермен жұмыс істеуге дағдылануы керек.

2 Оқу: оқу тәсілдерін меңгеру; оқулық мәтіндерді, жарнамаларды, мандайша жазуларды, нұхқауларды оқудың дыбысграфемалық және дауыс ырғағы нормаларын ескеріп, дауыстап және ішінен оқу. Мәтіннің түпнұсқасын түсінуге тырысу; таныса және зерттеп оқу элементтерін меңгеру; анықтама әдебиетпен өз бетімен жұмыс істеу.

3 Жазу: графика мен орфографияны меңгеру; диктант, бланкілерді, сауалнамаларды және декларацияларды жаза білу.

4 Тыңдау: оқытушы мен оқушының арасында қарым-қатынастың қарапайым деңгейін қамтамасыз ету үшін мұғалімнің нұхқауларын дұрыс түсіну; оқылған тақырып көлемінде қазақ тілінде айтылған сөйлемдерді түсіну.

5 Сөйлеу: диалог-сұраудың, ақпаратты алуға арналған диалогтің әр түрлі функцияларын меңгеру; ілікпе фразаларды пайдаланып, әңгімені жалғастыра білу, ақпарат алуды, өзін-өзі таныстыруды, дәлелдеуді, бас тартуды, алғыс айтуды, кешірім сұрауды, ақпаратты анықтауды; қарсы қойған сұрауды, байланыс аяқталғанын білдіретін іскерлік құрылымдарды меңгеру; монологтік сөйлеуді меңгеру (сипаттау, хабарлау); басты және жанама ақпаратты белгілеуді немесе мәтінді қысқартуды (компрестей) білу керек.

Жұмыс түрлері және оларды орындаудың тізімі:

- нақты оқу ситуациялары (Case study) - оқушыларға көптеген ситуацияларды ұсынады, оларды дамытып, сұрақтарға жауап беріп, мәселеге байланысты көзқарасын білдіру және өзінің кейсін жазу;

- жылдам оқу (Skim) - оқу бағдарламасында берілген деректерді оқу;

- тақырып бойынша шолу жасау (Review) – Интернет, ақпараттық қор және мерзімді баспасөз материалдарынан алынған қосымша деректер мен берілген тақырыпқа 1–2 бет қысқаша әдеби шолу жасау;

- глоссарий (Glossary) жасау – орыс тіліндегі терминдер және түсініктемелердің қазақ тіліндегі аудармасы мен қысқаша түсіндірме тақырып бойынша орындалады;

- таныстыру – өзін таныстыруда оқушы кез келген тақырыпты таңдауына болады және кез келген аспект бойынша өзінің түсінгенін немесе түсінбегенін білдіре алады. Таныстыру уақыты – 8–10 мин. Таныстыру бойынша бағаланады: қаншалықты тақырып ашылғаны, аудиторияның көңілінен шығуы оқушының мәселені қаншалықты кәсіби қарастыруы;

- аударма сайма-сай, толық, логикалық байланысты, мағынасы бойынша барабар болуы керек;

Қойылатын талап және күтілетін нәтиже: оқушы өз қызығушылығын жеткізе алуы қажет; барлық тапсырмалар берілген мерзімге дейін орындалуы тиіс; тақырыптарды талдап, қажетті сұрақтар қою, мәселелерге сын көзбен қарап, оларды шешу үшін оқушы сабаққа жақсы дайындықпен келуге міндетті; сонымен қатар, курс бойынша өзара жұмыс істеуі қажет [2].

Тәжірибе көрсеткендей, жан-жақты құрастырылған ғылыми және әдістемелік тұрғыда ғана емес, сонымен бірге жанрлық (мұғалімнің шығармашылығы) жағынан да ұйымдастырылған кейс өте тиімді оқу-әдістемелік жұмыс болып есептеле алады. Осыған орай кейсті дұрыс әрі тиімді етіп құрудың талаптарын қарастырайық. Әдістемелік қатысы жағынан кейстер сұрақ-жауап (оларды шешу кезінде оқушылар қойылған сұрақтарға жауап береді) немесе кейс-тапсырмалар сияқты түрлері болатынын да айта кеткен жөн. Сонымен кейс құрылымына мынадай талаптар қойылады:

- қызықты, қарапайым және түсінікті тілмен (мақсатқа сай, қажет жағдайда төлеу сөздерді қолданып) жазу керек;

- мәселелігімен ерекшелену; мәселенің «діңгегін» анықтау керек;

- оң мысалдармен бірге теріс үлгілерін де көрсету қажет;

- оқушылар қажеттілігіне сәйкес болуы керек, қажетті және жеткілікті ақпаратты қамтуы керек.

Ситуация құрастыру кезінде мәселені анықтау маңызды орын алады. Сонымен қоса кейс мәтіні қойылған мәселе бойынша шешімдер берілмеуі керек.

Сюжеттік бөлігі – жағдаят дамып отыратын ақпаратты қамтитын жағдаят сипаттамасы (алынған дерек көзі көрсетілу керек). Іс-жүзінде нақты кездесетін жағдаят болуы керек (кәсіпорын, мекеме атаулары, өнім атаулары, т.б.; басты кейіпкерлер аты-жөні мен лауазымдары).

Ақпараттық бөлік – жағдайдың дамуын дұрыс түсінуге мүмкіндік беретін ақпарат. Мәселенің қысқаша сипаттамасы және бірнеше әртүрлі көзқарастың берілгені дұрыс. Жағдаяттың дамуының кезеңдері, оған әсер ететін факторлар, олардың әсер ету нәтижелері; мәселені жою үшін жасалған әрекеттер; осы ситуациядан шығу жолдарына қажетті ресурстар көрсетіледі.

Әдістемелік бөлік – кейстің пәннің құрылымындағы орнын мен мақсатына түсінік береді, кейсті талдау бойынша оқушыларға арналған тапсырмаларды және берілген жағдаятты оқыту бойынша оқытушыға арналған түсінікхатты қамтиды.

Сюжеттік және ақпараттық бөліктер жеке дербес (ақпарат қосымшада берілуі мүмкін) әрі тығыз байланыста берілуі мүмкін. Алайда кез келген кейсте оның мақсаты мен міндеттерін анық жазылуы керек [3].

Түсінікхатта кейс авторлары сабақты өткізуге ұсынылатын әдістері, жағдаяттардың авторлық талдамасы, оның шешімдерінің кілттері берілген нақты нұсқаулық жазылады.

Сонымен бірге, кейстің құрылымында видео-, аудиоматериалдар, электронды тасымалдағыштағы материалдар болуы мүмкін. Оқытушыға арналған түсінікхаттан басқасының электронды нұсқасы оқушыларға беріледі. Кейсті жасаудың белгілі бір стандарты жоқ. Алайда мәтінге сурет, диаграмма, кесте қоса берілсе, әрі мультимедия мүмкіндіктері де пайдаланылса, оқушы үшін қызығырақ болады. Бір кейс ішінде коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыратын түрлі амал-тәсілдерді де қамтуға болатынын да ескеру керек [2].

Сонымен, оқытудың интеркативті әдісі болып есептелетін кейс әдісі арқылы оқушылардың оқуға деген қызығушылығы артып, білімі тұрғыда есеюлеріне септігін тигізеді. Оған қоса case-study әдісі тілді оқытатын мұғалімнің шығармашылық әлеуетін жаңартып, оның басқаша ойлап, әрекет етуіне мүмкіндік береді.

Case-технологиясы негізіндегі оқу үдерісі тиімді болуы үшін мынадай екі шарт орындалуы керек: дұрыс құрылған кейс және оны оқу үдерісінде қолданудың белгілі бір әдістемесі. Осы шарттар дұрыс орындалған кезде сабағымыздың басты мақсатына жете аламыз, яғни оқушылардың жоғарыда аталған тілдік құзыреттіліктері (тындау, оқу, жазу, сөйлеу) жетілдіріледі. Кейстерді пайдалана отырып оқыту оқушылардың түрлі тілдік қатынас дағдыларының жиынтығын: пресс-конференция дағдылары, сұрақты дұрыс қою, жауабын дәлелдеу сияқты біліктерін де қалыптастырады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Кравченко, М. П. Использование кейсовой методики (case study) в преподавании делового иностранного языка оқушыам неязыковых специальностей [Электронды ресурс] / Дереккөзі: kga.ru/img/konferenc/2010/g32.doc

2 Долгоруков, А. Метод case-study как современная технология профессионально-ориентированного обучения [Электронды ресурс] / Дереккөзі : http://www.vshu.ru/lections.php?tab_id=3&a=info&id=2600

3 Горскина, Н. Н., Коровин, С. В. Педагогические технологии развивающего обучения – метод ситуационных задач. III Ресей ғылыми-практикалық конференция материалдары. М.: РГСУ, 2010.

ТІЛДЕРДІ ОҚЫТУДЫҢ ПСИХОЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

ҚОЯНБЕКОВА С. Б.

Ф.ғ.д. қауымд. профессор,

Қ. И. Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық
техникалық зерттеу университеті, Алматы қ.

Психоллингвистика – сөйлеудің жасалу және қабылдау процесін зерттейтін ғылым. Психоллингвистика сөйлеу қызметінің психофизиологиялық үлгісін жасай отырып, оны психологиялық эксперименттер арқылы тексереді. Ол зертте саласы жағынан тіл біліміне, ал зерттеу тәсілі жағынан психологияға жақын. Психоллингвистика бірқатар практикалық мәселелердің ана тіліне, әсіресе шет тілдерге үйрету, логопедия мәселелері, миға зақым келуінен, сөйлеудің бұзылуы, авиация және ғарыштық психология, машиналық аударма, ЭВМ, хабар тарату т.б теориялық мәнін түсіндіру қажеттігінен туындаған. Психоллингвистика термині ғылыми

қоюданысқа АҚШ-та 1954 жылы енді, алайда психоллингвистика идеясын 30 ж.басында КСРО-да психолог Л. С. Выготский дамыта, ал оның шәкірті А. Р. Лурия психоллингвистикаға жақын сала нейролингвистиканың негізін салды [1, 257 б].

Тіл адамның психологиялық күйі мен қызметінің ерекше құбылысы ретінде қарастырылатын тұжырымдардың жиынтығы. Тіл құбылыстарының, оның сырларын жеке адамның психикасын, оның сөйлеу әркетін зерттеу арқылы қарастыруға болады. Тілдегі заңдылықтар, өзгерістер, қоғамдық ортадағы жеке адамдарға, олардың психикасына, сөйлеу қабілетіне тәуелді. Тіл жеке адамның тілін зерттеу арқылы тұтас халықтың, ұлттың рухани өмірін білуге болатыны зерттеуші ғалымдардың еңбектерінде талданған. Тілде психологиялық сипаттан басқа әлеуметтік сипатта бар. Әлеуметтік психологияға сүйену нәтижесінде халық даналығы сақталған сөз үлгілеріне мақал-мәтелдер, жұмбақтар т.б халықтың ауыз әдебиеті мен мифологиясына, әдет-ғұрпына қызығушылық артты. Тілді зерттеуде психологияға әдістанымдық негіз ретінде қарау, тілді нақты қолданыстағы қызметімен байланысты зерттеу қажеттігі анықталған. Тіл білімендегі психологиялық бағыттарға байланысты тіл білімінде психологиялық лингвистика пайда болды. Аталған мәселелерді қазақ тілін зерттеу барысында негізге ала отырып психоллингвистикалық тұрғыдан зерделу қажеттілік танытады.

Қазақ тілі ерекше жүйе ретінде өзінің құрамындағы бірліктерінің энергетикалық қуатын сөйлеу барысында, сөйлеу әрекетінде таныта алады. Сөйлеу барысы көптүрлі және көпбейнелі түрге ене алатын күшке ие бола алады. Адам баласының сөйлеу барысында физикалықта, психикалықта, физиологиялық процестер қатар жүріп жататынын байқауға болады. Сол сәтте сөйлеу – әрі индивидуалды, әрі әлеуметтік құбылыс ретінде өтіп жатады.

Тіл мен сөйлеудің психикалық онтогенезіндегі және оның қалыптасуындағы орны ерекше. Дәл сол сияқты тілмен сөйлеу үшін психиканың алатын орны зор. Қазіргі кезеңде психология ғылымы алдында тұрған теориялық және практикалық міндеттердің сан қырлылығына орай үлкен қарқынмен дамуда. Психологияның негізгі міндеті психикалық әрекетті оның даму барысымен байланыстыра зерттеу. Сонғы жылдары психологиялық зерттеулер аймағы біршама кеңейіп, жаңа ғылыми бағыттар мен салалар өмірге келді. Психология ғылымының түсініктер қоры өзгерді, жаңа болжамдар мен тұжырымдар үздіксіз өрістеуде, психология бұрын кезікпеген эмпирикалық деректермен толығуда. Оның ішінде

күрделілігі әр деңгейдегі адам қалпы мен қасиеттері, процестері, яғни сезім мүшелеріне әсер етуші объектінің қарапайым жеке белгілері т.б жатады.

Психологияның қоғамдық ғылымдармен байланысы үлкен маңыға ие. Тіл, тарих, экономика, этнография, әлеуметтану, өнертану, заң және т.б зерттеулеріндегі проблемалар әрдайым психологиямен тікелей байланысты.

Қазақ тілінің стилистикалық мүмкіншіліктерін психолінгвистикалық тұрғыдан қарастыруда адамның қабылдау есі, ойлауы, зейіні сөйлеудің тетіктерімен тығыз байланыста қарастырылады. Белгілі бір стильде мәтін түріндегі даярланып сыртқа шығарылған сөйлеу үлгісі – адамның ең жоғарғы психикалық функциясы ретінде барлық басқа психикалық процестерді бір-бірімен байланыстырады және ұйымдастырады [2, 35 б].

Зерттеуші ғалым А. А. Леонтьев аталған мәселені зерттей келе төмендегідей тұжырымдайды: «Көп жағдай да адамдардың жеке және ұжымдық әрекеттерінің механизмі, әрекет, әдет, әлеуметтік бағыт, тәртіп талап теорияларының қалыптасу заңдылықтарын жеке адамның ерекшеліктері мен психологиялық қасиеттерін, қабілетін, сезімін, мінезін, эмоциясын адам аралық қатынастарын зерттемей, әлеуметтік құбылыстардың мәні мен құпиясы толық ашылмайды, яғни, ықшамдап айтсақ, әлеуметтік процестерді зерттеуде психологиялық факторды ескеру заңды қажеттік» [3,107 б.]. Психологиялық факторлар өздігінен әлеуметтік процестерді бағыттай алмайды, керісінше, олардың өзін осы қоғамдық процестерді талдау арқылы түсіну мүмкін. Адамның психикалық іс-әрекеттерінің негізгі формалары қоғамдық тарих шарттарына орай туындап, дәстүрлі объектив іс-әрекет жағдайында өрісін тауып, тілді қолдануға байланысты қалыптасады.

Барлық сөйлеудегі ерекшеліктерді мәтінге жинап-теріп, бір арнаға ұйымдастыратын психикалық процестердің негізгісі ретінде сөйлеу процесі барлық тіл бірліктерінің жаңа бағдар ала ұйымдасуының жаңа сапасын танытады. Сол болмыспен сыртқа шығарылған сөйлеу туындысы енді сыртқы ортаны өзгертуге мүмкіндік алатын белгілі бір күшке ие екенін көрсетеді.

Сөйлеу – тек адамға тән тіл қатынасының ең жетілген формасы. Бұл қатынас айтушы және тыңдаушының міндетті түрде қатысуымен жасалады. Айтушы ойды жеткізуге болатын сөздерді іріктеп, грамматика ережелеріне сай байланыстырады, артикуляция ағзаларын іске қосумен дыбыстайды. Тыңдаушы сөзді қабылдап,

онымен өрнектелген ойды түсінуге әрекет жасайды. Айтушы мен тыңдаушы арасындағы сөз түсіністігімен белгілі ойды қабылдау үшін, сол ойды өрнектеуге бағытталған екі тұлғаға да ортақ сөздерді жүйелестіру құралы мен ережелері болуы шарт. Мұндай құрал және ережелері тобы сипатында көптеген әулеттердің өмір барысында өзара сөйлесуден қалыптасқан белгілі бір ұлттық тіл қызмет етеді.

Тіл – сөйлесу құралдарының қатаң қалыпқа келтірілген жүйесі, ал сөйлеу-ой мен сезімді жекізуге арналған тілдің екеуара қатынасы әрекеттік қолданымы. Тілдің өзінде мағына-ой болмайды, ол тек ойды өрнектеуге арналған әртүрлі таңба белгілердің жиынтығынан тұрады. Ал осы қордан сөйлеу үшін қажетті белгілі тілдік құралдар (дыбыстар, сөздер, ережеге сай сөз тіркестері мен сөйлемдер, ырғақ т.б.) іріктеліп алынған шақта ғана, ой білдіру мүмкіндігіне ие боламыз. Адамның санасында ойлау мен қиялдау процесі сөйлеу әрекеті мен тығыз байланыста болып, адам ойлауының ерекше түрін яғни, тілдік ойлауын (сөйлеу – ойлау) қалыптастырады. Сөйлеу туындысының біртіндеп дамуы қабылдау кезеңінен бастап, барлық жоғары психикалық процестермен байланысын орната береді.

Қабылдау процесін жинақтаушы әрі саралаушы ретінде танылған сөйлеу енді естің қалыптасуына қарай жүре бастайды. Есте сақталған түрлі бейнелердің вербадық бейнесін жасауы арқылы есті де дамытатын күшін таныта алады, одан өгіп, енді зейіннің шоғырлануын ынталандыра бастайды, соның негізінде ойлауға материал жіберіледі.

Психиканың басты қызметі – шындық болымысты бейнелі формада сәулелендіру десек, адамның жеке тұлғасы оның гендерлік мінезімен, сезімімен, әлеуметтік бағдарымен, қоғамдағы өзіндік орнымен танылуына байланысты оның еркі, темпераменті, эмоциясы да сөйлеудің туындауында үлкен рөл атқаратынына баса назар аударамыз.

Адам тіліндегі көңіл-күй көрініс үлкен маңызға ие. Сөзді тек ақыл-ой көрінісі деп тану оның өрісін те тарылтып жібереді. Сөзде, әсіресе оның түрінде көңіл-күй танытатын көптеген сөйлеу бірліктері ырғақ, әуен; жазба түрінде – тыныс белгілері, сөз орны т.б. Сөйлеу барысында біз тек білген ақпартымызды хабарлаумен тынбастан, әңгімеге арқау болған, тыңдаушыға өз көңіл толғаныс қатынастарымызда білдіреміз. Сөз неғұрлым өрнекті, әсерлі болған сайын одан сөйлеушінің келбеті, болмысы дәл, әрі нақты көрінеді. Тіл мен ойлау, тіл мен сөйлеу, тілдік таным мен бейне, эмоция және тілдік таңба, ұлттық таным мен сана, ұлттық тіл мен діл, көркемдік таным, ұлттық тіл мәдениеті, ұлттық ақыл-ой өрісі, гендерлік тіл

табиғаты мәселелерімен өзектесіп жатқан өзіндік ерекшелігі мол, іргелі сала болып табылады. Психоллингвистика логика, философия, психология, этнопсихология, этнолингвистика, когнитология және әдебиет теориясы, поэтика, көркем сөз теориясына қатысты мәселелердің тоғысқан жерінде пайда болып, өзіндік тілдік сипат алады. Қазақ тілінің психоллингвистикалық ерекшелігін сипаттайтын зерттеулер аса қажет, себебі, оның тілдік құрылымы мен жүйесі тұтастықта қарастырыла қойған жоқ. Осыған дейінгі еңбектерде қазақ тіліндегі тіл бірліктерінің қызметі мен сипатын, рөлін жеке-авторлық контекст арқылы анықтау басым болып, психоллингвистиканың өзіндік заңдылықтары мен тілдегі тетіктерін зерделеу назардан тыс қалып келді.

Атап айтқанда, белгілі бір тіл бірліктерінің қызметін белсендіру арқылы сөйлеушінің психикалық жай-күйін айқын көрсетіп, сөздің әсер ету әлеуетін арттыру, тілде эмоционалды, бағалаушытық, қарқындылық, көркемдеушілік тағы басқа мағыналық элементтердің интегративтік жиынтығын нақты контексте жүзге асырылып, түсіндірілетіні, көпқырлы, күрделі құбылыс болып табылатыны жүйелі зерттеуді қажет етеді.

Психоллингвистикалық тұрғыдан фоностилистикада дыбыстың экспрессивтік қызметі фонемалардың сөз мағынасымен ассоциациялануына негізделіп, дыбыстық символға айналуы арқылы жасалады. Дыбыстық ассоциациялардың күштілігі өзара ұқсас, жақын сөздерде қаншалықты қайталанып келуімен, яғни фонетикалық аттрактанттарға байланысты анықталады. Экспрессивтілік дыбыс просодикалық құрал ретінде автордың сөйлеу мақсатына сай жұмсалып, сөздің музыкалық, интонациялық, және мағыналық тұтастығын, композициясын құраушы элементі ретінде танылады. Дыбыстық символизмнің жасалуына дыбыстың, сөйлемнің, сөздің түрлі позициясында қайталанып келуі арқылы ассиметриялы, симметриялы болып, дыбыстық анафоралар, дыбыстық симпока, дыбыстық ауысулар жасалады. Белгілі бір экспрессивтік және бейнелеушілік мағынаны жеткізуге қатысып, поэтикалық және бейнелеушілік қызмет атқарып тұрады. Дыбыстық қайталаулар, ассонанс, аллитерация, полифониялы, дыбысты параллелизм, парехеза, каламбур, сөз ойнату т.б. өлең тармақтарындағы бунақтардың бірыңғай дыбыстардан келуі оның суперсегментті ырғақтық-әуендік ерекшелігі мен сегментті дыбыстық айтылымының басын қосып, тұтас өлеңдік мәтіннің құрылымдық фоникалық белгілерін көрсетіп тұрады. Сонымен

қатар, сөйлеуде себеп-салдарлық, қарама-қарсы, салыстырмалы, метафоралық түрлі мағыналық ассоциациялар тудырады.

Қазақ тілі лексикасының тілдік жүйеде қалыптасқан және сөйлеудегі қалыптан тыс психоллингвистикалық тетіктері лексикалық құралдардың әлеуетінің жоғары екенін дәлелдейді. Сөздің, фразеологизмдердің өзіндік табиғатына бағалаушытық (рационалды бағалау, негативті бағалау), көркемдік-бейнелеушілік, (пейоративті), функционалды (тарихи коннотациялар, жаңа коннотациялар, диалект коннотациялар, ұлттық-мәдени коннотациялар т.б.) тән болып келеді [2, 42 б.].

Сөз бірнәрсе жайында баяндаумен бірге ықпал жауу құралы да болып қызмет етеді. Адам тілінің ықпалдық қызметі – өте мәнді құбылыстар қатарына жатады. Ол тікелей әрекет-қылқты өзгертпегенімен, қалайда тыңдаушының ой санасына сезіміне, қандайда өзгерім ендіреді. Сөйлеу – әлеуметтік міндетті орындау, тіл қатынасының құралы бола тұрып, саналы ықпал қызметін орындайды. Сөйлеу процесінің негізгі тірегі – түсіну, түсінісу. Сөз қоғамнан тыс болуы мүмкін емес, сөйлеу тілдесуге арналған, және тілдесуде пайда болған әлеуметтік өнім. Сөйлеу саналы әрекетке айналуы үшін ақпарат арқылы шешілетін мәселе және оның мақсаты анық болуы қажет. Сонымен бірге ақпарат барысындағы міндеттің шешімі сол ақпарат жүргізіп жатқан жағдайға байланысты. Бұл жағдай ақпарат өзегі болған зат пен ақпарат бағышталған тыңдаушы қауымның сипатымен анықталады. Ақпарат мақсаттары мен жағдайларын бірлікте қарастыра отырып, адам не айту керек, қалай айту керек екендігін қарастырады, осыдан өз сөзін алдына қойған міндетін шешуге жарайтын саналы әрекетке айалдырады.

Тіл, оның ішінде идиоэтикалық тіл де – таңбалар жүйесінен құралған туынды болып табылады. Ол таңбалар ерекше ұйымдасу арқылы, адамдар арасында коммуникациялық процес өтіледі. Психикада ерекше образдар түрінде сақталған ақпараттар мен мәліметтер енді тілдік бейнеге ену арқылы ерекше тілдік таңбалар жүйесіне айналады да, ол таңбалар арасында ерекше байланыстар мен қатынастар орнай бастайды. Психикадағы образдар сөйтіп тілдік таңбаларға айналады. Әрине, таңбалар образдардың шартты түрлері, бірақ сол таңбалар арқылы адамның санасында күрделі, үлкен формалары әрқилы, ақпарат сақталып және екінші адамға жеткізілуі мен тыңдаушы адамның сол ақпаратты түсінуі – адам баласына берілген ерекше қызмет түрі екенін нақты көрсетеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 А. А. Леонтьев. Психолингвистические единицы и порождение речевого высказывания. М. : Прогресс., 1989.–201 с.
- 2 Қалиев Ф. Тіл білімі терминдерінің түсіндірме сөздігі. А.: «Сөздік-Словарь», 2005. – 409 б.
- 3 С. Қоянбекова. Қазақ тілі экспрессивтік стилистикасының негіздері. А.: «КИЕ», 2008.–391 б.

ҚАЗАҚ ТІЛІ АУДАРМА ТІЛІ ЕМЕС, МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛ

ҚУАНДЫҚОВА Д. Қ.

Ф.ғ.к., доцент,

Қозыбаев университеті, Петропавл қ.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті, Елбасы Н. Назарбаев «Қазақстандықтардың басын біріктіруші фактор – қазақ тілі, сондықтан мемлекеттік тілдің мәртебесін баршамыз бірігіп көтеруіміз керек» – деген болатын. Бұл пікір тек еліміздің тұрғылықты халқы қазақтарға ғана емес, барша қазақстандықтарға арналған пікір деп ұғыну керек. Биылғы жылы еліміздің Тәуелсіздігіне отыз жыл толуына қарамастан, тіл мәселесінде әлі де болса өз шешімін күтетін жәйттер жетіп артылатынын көріп отырмыз. Мемлекеттік тілдің хал-ахуалына көз жүгіртетін болсақ, ресми түрде қазақ тілімен тең қолданылады деп белгіленген орыс тілінің қоғамдық қатынаста басымдық алып отырғаны жайлы сын-пікірлер баршылық екені де бәрімізге мәлім.

Еліміз Тәуелсіздік алғаннан кейінгі алғашқы жылдар экономиканың барлық саласындағыдай, көпұлтты республика халқының көңіл-күйі мен тілдік ахуалы да зор дағдарыста болатын. Кеңестік кезеңдегі империяшыл саясаттың ықпалынан басып-шаншылған қазақ тілінің тынысы кеңейіп, мемлекеттік тіл мәртебесіне көтерілді. Тіл туралы заң қабылданып, мемлекеттік тіл ретіндегі қазақ тілінің әлеуеті арта түсті.

Үкімет өз тарапынан қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретінде дамуына жан-жақты мүмкіндіктер жасап келеді. Айталық, Қазақстан Республикасында тілдерді дамыту мен қолданудың 2001-2010 жылдарға, 2011-2019 жылдарға және 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламалары қабылданып, республика көлемінде осы мәселеге қатысты атқарылатын іс-шараларды айқындап берген болатын. Бағдарламалардың орындалуына, мемлекеттік

тілді дамытуға, онда белгіленген міндеттерді атқару бойынша іс-шараларға қатысты сын-пікірлер айтылғанымен қазақ тілінің өркендеуіне ықпал еткен тұстарының бар екенін де ескерген жөн.

Қазақстан Республикасы мәдениет және спорт министрлігі Тіл саясаты комитетінің тапсырмасымен 2019 жылы жүргізілген «Қазақстан Республикасындағы тіл саясаты мәселелері бойынша әлеуметтік және талдамалы зерттеулерде» сарапшылардың 40 пайызы қазақ тілі мен орыс тілінің қолданыс деңгейі алдағы уақытта теңесетіні, алдағы он жылда қазақ тілі барлық салада басымдыққа ие болатыны жайлы болжам айтады (Қазақстан Республикасындағы тіл саясаты мәселелері бойынша әлеуметтік және талдамалы зерттеулер, «ЮПИТЕР» зерттеу орталығы» ЖШС, Нұр-Сұлтан, 2019, 162-бет). Демек, аталмыш зерттеудің қорытындысы бойынша қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретіндегі қолданыс аясының кеңеюі мүмкін.

Дегенмен, қоғамдағы нақты жағдай қалай? Мемлекеттік тілде сөйлейтін тілдік орта қалыптасты ма? Қазақ тілінің ауызекі сөйлесім тілінен ғылым-білім тіліне айналу, ресми ортада қолданылу үдерісі қалай? Мемлекет тарапынан қамқорлықтың жүргізілуіне қарамастан қазақ тілінің тек қағаз жүзінде ғана қолданыста екені шындық па? Өкінішке орай, қазақ тілі өз дамуы тарихында аса күрделі ахуалды басынан кешіруде. Тілдік орта барған сайын тарылып, қолданылу сапасы құлдырай түсуде. Бұл үдеріс токтатылмаса, белгілі бір деңгейге жеткен кезде жеке адамның да, жалпы қоғамның да әлеуетіне бағынбайтын тілдің жоғалу, жойылу үдерісі іске қосылып, ана тілін сақтау жолындағы қазақ халқының ғасырлар бойы жүргізген күресі мен ерік-жігеріне қарамастан, тіл жойылу жолына түседі. Ресейлік академик Ф. П. Филин әдеби тілдің тұжырымдамасын айқындайтын жеті белгісін атап көрсетеді:

Тілдің өңделімі. Қазақ тілі туралы арнайы заңның болмауынан мемлекеттік тілдің өз қағидаларынан ада болу қаупі туындап, өзге тілдің жүйесін негіз етуге мәжбүр. Сол себепті қазақ тіліндегі ресми сөз орамдары түсініксіз, жалаң аударманың талаптарына ғана жауап беретін жұтаң мәтін ретінде қолданылып жүр. Сөйтіп, қазақ тілінің ресми саласы дамымай, тұтынушыларына керексіз, аудармалық статистика үшін жансыз ресми тіл саласы ретінде қалыптасуда.

Тіл қағидасының қалпы. Бүгінде қазақ тілі бұрыннан қалыптасқан ережелерінен бас тарту үдерісін бастан кешіруде. Грамматикалық ережелер тұрақсыз, екіұшты және қайшылықты. Қазақ тілінің өзіне тән ішкі әлеуетінен туындамаған, өзге тілдің заңдылығына бағынған қағидалар қазақ тілінің жүйесін талқандап,

тілдің табиғатына қайшы ережелерді туындатуда. Осылайша, тіл қағидаларының тәрк етілуі жазба және ауызекі тілде жаппай көрініс табуда (Бұл тұста үміт беретін жәйт қазақ жазуының латын қарпіне көшірілуі туралы үдеріс. Себебі латын қарпінде жазу арқылы қазақ тілі өзінің табиғи таза қалпына келеді деп күтілуде. Яғни, айтылым мен жазылымда қазақи дыбыстау түрі қолданылуы тиіс.).

Тілдің тұрақтылығы. Қазіргі таңда қазақ тілінің лексикалық бірліктері біржақты мәнге ие емес (сөздердің көпмағыналығы, бірнеше сөздердің жиылып бір мағына білдіруі). Қазақи ортада бұл құбылысты тіл байлығының көрінісі деген жансақ пікір қалыптасқан (әдеби тіл мен диалектілер орнымен қолданылмайды). Сондықтан қаптаған сөздерді нақты ұғым үшін іріктеп алуда қиындық, ал қолдануға келгенде сенімсіздік туындауда.

Тіл стилінің салалануы (дифференциация стилия языка). Тілдің стилдік дамуы салалық терминдердің қалыптасуына тікелей қатысты. Қазақ тілінің қоғамның экономика, іс жүргізу, ғылым мен техника салаларына тән әдебиеттік ресми стилдері толық қалыптаспаған. Әлеуметтік-саяси және рухани салаларға бұрынғыша стихиялық сипаттағы қолданыс тән.

Қазақ терминдерін қалыптастырып, термин қорын бекітуге арналған мемлекеттік терминология комиссиясы жаңа терминдерді қазақ тілінің теориялық жүйесіне сәйкес орнықтыруға икемсіздік танытып, ғылыми сараптамадан өтпеген жасанды, тіл табиғатына жат сөздерді мәжбүрлеп заңдастыру құрылымы күйінде қалып отырғаны қынжылтады. Жаңа термин сөздерді түпнұсқадан емес, тек қана орысша нұсқасынан қазақшалайтын құрылымға айналған терминология комиссиясының жұмысын қайта қарастырған жөн деп ойлаймыз.

Тілдің әмбебаптығы. Қазақ тілінің салалық дамымау салдары оның әмбебаптық қабілетіне нұқсанкелтіруде. Осыдан барып тілдің қызмет етуі тоқырауда. Нәтижесінде, қазақ тілі дербес лингвистикалық жүйеге емес, орыс тілінің аударма нұсқасына айналып отыр. Қазақ тілі мемлекеттік тіл ретінде өз міндетін атқарушы жұмыс тілі ретінде қалыптаспаған, оның орнын бірыңғай орыс тілі атқарады.

Қазақстан егеменді ел болғалы қазақ тілі қоғамдық өмірдің барлық салаларына енгізілмей, дипломатиялық ресми тіл ретінде толыққанды қалыптаспай, өзге шет тілдермен орыс тілі арқылы ғана аударма іс жүргізу деңгейінде қамтылған. Нәтижесінде қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретіндегі әлемдік тілдермен арақатынасы орыс тілінсіз жүзеге асырылмайды.

Тілдің қоғамға ортақ міндеттілігі. Қазақ тілі бүгінгі күнге дейін қоғамның барлық мүшелері үшін білу міндеттелмеген тіл. Бұл талап жаппай қоғам мүшелері түгіл мемлекетті басқарушы қызметкерлерге де білуі міндетті емес тіл. Сондықтан қазақ тілін білудің қоғамға ортақ міндеттілігі болмауынан мемлекеттік тіл отбасы мен тұрмыстық деңгейден әрі аса алмауда. Айталық, білім беруі орыс тілінде жүргізілетін мектепті бітіруші түлек он бір жыл қазақ тілі мен әдебиетін қазақ тілінде оқып, университет қабырғасына келгенде қазақ тілінің бірлі-жарым сөздерінен басқа ештеңе бірмеуінен қайтадан әліпбиден бастайтынын көріп отырмыз. Бұған кім кінәлі? Осы жерде тым болмаса мектеп мұғалімі тарапынан талап күшейтілуі тиіс деген пікірдеміз.

Тілдің ауызекі және жазба үлгілері. Қазақ тілі – ауызекі де, жазбаша да үлгілері қалыптасқан тіл. Бірақ мемлекеттік тілдің ресми стилі аударма саласының нәтижесінде қалып отырғандықтан, дами алмауда. Қазіргі қазақ тілі бірізге түсірілмеген, әр өңірлік сипаттағы лексикалық айналым тілдің бұрыннан қалыптасқан ауызекі және жазбаша ресми стилдерін дамытуға кедергі келтіруде. Сонымен қатар, қазақ тілі дербес ақпарат беру тілі емес, аудармалық деңгейден аса алмағандықтан да ресми стилдің орнығуы одан әрі күрделене түсуде.

Қазақ тілінің саяси дамуы, халықтың тілдік құқығын қорғау бастамасы, көркем әдебиет пен іс қағаздары тілін қалыптастыру жұмыстары жиырмасыншы ғасырдың басында Әлихан Бөкейханов пен Ахмет Байтұрсынұв сынды зиялылардың ерен еңбегінен бастау алған. Өткен ғасырларда қазақ тіліне көрсетілген қысымды халықтың бодандықта болуымен түсіндірсек, бүгінгі егемен ел ретіндегі тәуелсіздік жағдайындағы мемлекеттік тілдің хал-ахуалы қандай? Бұл үдерісті кімнен көруге болады?

Мемлекет тарапынан жоғарыда көрсетілген бағдарламалардан басқа да іс-шаралардың жүзеге асыруы нәтижесінде 2025 жылы мемлекеттік тілді меңгерген тұрғындар 95 пайызды құрайтын болады деп күтілген болатын, ал іс жүзінде жағдай қалай? Өкінішке орай, көз көріп, құлақпен естіп жүрген қоғамдағы сипат мүлдем бөлек. Қоғаммен бірге өмір сүріп жатқан кез келген адам қазақ тілінің жоғары сұранысқа ие еместігіне көп қарсылық білдірмейді. Ал ұлттық тілдің құндылығын жоғалту ел келешегі үшін үлкен кесел. Кесел демекші, елімізде ұлттық тілдің мәселесі сан жылдар бойы кезек күттірмейтін, кеселі көп мәселе болып табылады. Кезек күттірмейтін дейтін себебіміз, бүгінгі қазақ тілінің хал-ахуалы

бір қалыпты жағдайда емес. Мемлекеттік дәрежесі болғанымен, көптеген жағдайда қолдану аясы тарылып бара жатқаны байқалады. Қоғам ана тілім – қазақ тілі деп айта алғанымен, осы тілді білмейтін немесе қазақ тілінде сөйлеуге шорқақ азаматтар жетіп артылады. Бұл жағдайда қарапайым болсын, биліктегі болсын азаматтардың қазақша сөйлеуге міндеттейтін заңның барын ескермейтіндері қынжылтады. Орыс тілінің басымдығы сөз етілгенде бұрынғы Кеңес үкіметінің ықпалы жайлы сылтау айтып ақталамыз. Ол дәуір өтті, бүгінде егемен елміз, тілді үйренем деушілерге мемлекет тарапынан қолдау көрсетілуде. Қазақ тілі қолдану аясының аздығы оның үйретілу сапасынан емес, сұраныстың аздығынан, тиісті дәрежеде қажеттіліктің болмауынан, оны білуге қойылатын талаптың әлсіздігінен деп ойлаймыз.

Айталық, адамдар ақпарат іздеу кезінде қазақ тіліне қарағанда, орыс тілінде толық ақпараттар легі барын айтады. Бұл шындық. Ал аудармаларын тұтынайын десек, орыс тіліндегі нұсқасымен салыстырғанда, ақылға қонымсыз және көп жағдайда түсініксіз аударылған мәтінді көреміз. Қала ішіндегі мекеме атаулары, жарнамалар, танымдық баннерлерді де аударылған шағын фразалардың өзі қиынсыз екендігіне көзіміз үйреніп алғандай. Тым болмаса көшедегі осындай жазбалардың дұрыс болуын қадағалайтын мекеме неге өз жұмысына немқұрайлылық танытады деген сұрақ туындайды. Жалпы алғанда, қазақ тіліне өзінің жазбаша және ауызша тілінің барлық нормалары қалыптасқан өздігінше жеке құбылыс ретінде қашан қараймыз? Не себепті мәтінде алдымен орыс тілінде жазып, содан соң қазақ тіліне аударамыз деген сұраққа жауап бере аламыз ба? Аударғанда әр сөзді сөзбе-сөз аудару арқылы қазақ тіліне жаңа сөздер енгізіп қана қоймаймыз, оның өзіндік ерекшелігін ескермейміз де. Тіпті аудармашы кей жағдайда орыс тіліндегі ойды қысқарта салуы, өзі қалай түсінсе солай жаза салуы (ал мәтіндегі ой мүлдем басқа болуы мүмкін) мүмкін.

Қазіргі таңда елде мемлекеттік тілдің қолданыс аясын кеңейтуге қатысты қарастырылатын проблемалар бірқатар. Айталық, қоғамда мемлекеттік тіл – қазақ тілінің қолданыс аясын кеңейту үшін біздің ойымызша ең алдымен «Тіл туралы» заңға өзгеріс енгізілуі тиіс. Себебі, кез келген мемлекеттік мекеме болсын, қоғамдық орын болсын заңдағы «қажет болған жағдайда» деген фразаны желеу етіп іс-қағаздарын жүргізуде, әртүрлі шараларды атқаруда тек орыс тілінің қолданылуы басым екендігіне күнделікті куә болып жүрміз. Ел Тәуелсіздігінің отыз жылдығын

атап өттік. Осы жылдары республикада жоғары заң шығарушы орган Қазақстан Республикасының Парламенті тарапынан да осы фразаның аясында қабылданатын заң жобаларын орыс тілінде талқылап, қабылдауда. Кейін оның мәтіні есеп үшін қазақ тіліне аударылып, қол қойылады, күшіне енгізіледі. Мемлекеттік қызметке қабылданатын үміткерлерге де қазақ тілін білуге қойылатын талап әлсіз. Дін танушы Қайрат Жолдыбай өзінің Facebook әлеуметтік парақшасында жазған пікірінде «Өзімізге қажет болмаған тіл басқаға керек пе? Мемлекеттік қызметке тек қазақ тілін жетік меңгергенді ғана алу керек. Президент бастамасымен жасақталған кадрлық резервтік 300 кадр іріктелді. Бірақ тағы да қазақ тілін білуі туралы талабы жоқ. Тіл болмаған жерде ұлттық идеология туралы сөз қозғау өзімізді алдау. Бос әурешілік», – деп жазған болатын. Дәл осындай мәселені аралас мектептер мен жеке меншік балабақшалар басынан кешіріп отыр. Орыстілді мектеп оқушыларының үзіліс уақытында шүлдірлеп орысша сөйлейтініне құлағымыз үйреніп алған. Сонымен қатар, ондағы өтетін әртүрлі іс-шаралар (тәрбие жұмыстары, конференциялар), жиналыстар басқа ұлт өкілдеріне түсінікті болсын деген себеппен орыс тілінде өткізіледі. ал құжаттары тағы да есеп үшін қазақ тіліне аударылады. Тіпті солтүстік өңірлерде мектеп оқушыларының қалалық, облыстық пәндік ғылыми жоба қорғауға бағытталған шараларында қазақ мектептерінің оқушылары өзінің қандай да бір ғылыми тұжырымдарын орыс тілінде қорғауға мәжбүр десек те болады. Ал балабақшалардағы топтардың жалпы саны он бес болғанымен, арасында екі топ орыстілді болса барлық шаралар (топшіліктен басқа) жоғарыда айтылғандай орыс тілінде ұйымдастырылады.

«Бұлақ басынан тұнады» дегендей, баланы жастайынан ұлттық болмыста тәрбиелеу қазақ халқының ұлттық бірегейлігін сақтап қалуда, одан әрі қалыптастыруда бірден бір негіз болмақ. Сондықтан бала тәрбиесімен бірге мемлекеттік тілді дамытуды қатар жүргізу керек деп ойлаймыз. Осы жерде айта кететін тағы бір жәйт, балалар әдебиетін, яғни мектепалды жастағы балалар мен төменгі сынып оқушыларының оқитын шығармаларын, жаттайтын өлең-жырларын, көретін мультфильмдерінің сапасын назардан тыс қалдыруға болмайды. Бұл бағытта «Балапан» телеарнасының атқарып жатқан жұмысы орасан зор. Қазіргі қазақ қоғамында әлеуметтік желідегі көптеген шетелдік шығарылымдармен тең бәсекелесе отырып, ұлтымыздың болашағы, өскелең ұрпақты, яғни еліміздің

кішкентай азаматтарының қазақ тілінде ойлау мен сөйлеу дағдысын қалыптастыруда осы арнаның ұжымына алғысымыз шексіз.

Әлеуметтік желі туралы сөз қозғағанда қазіргі интернет сайттары мен жеке блогтардағы блогерлердің, вайнерлердің де қоғамдағы пікірмен қатар тіл дамытудағы қосатын үлестерін айта кеткен жөн. Сондықтан мемлекет өз тарапынан бұл контенттердің жұмысын идеологиялық тұрғыдан ғана емес, мемлекеттік тілді дамытудағы олардың да ықпалын ескеру керек. Әлеуметтік желіде айтылатын пікірдің кейде қоғамдық пікір болып қалыптасатынын көзіміз көріп отырмыз. Екінші жағынан, бұқаралық ақпарат құралдары қызметкерлеріне, журналистерге де жүктелетін күш-жігер арта түспек. Осылайша, жалпы қоғам болып қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретіндегі қолданылу аясын кеңейтумен қатар, тілді меңгермеген немесе меңгеруге құлқы жоқ азаматтарды сол тілді үйренуге деген қызығушылығын оятады деп ойлаймыз. Осындай азаматтардың кесірінен қоғамдағы кей азаматтар біздің елде орыс тілінің ықпалы зор деген пікір айтады. Бұдан басқа, кейбір жоғары оқу орындарындағы қазақ тілінде білім беретін мамандық топтары білім алушылардың пікірімен санаспай көптілді (полиязычный) білім беру бағытында жұмыс істейді. Яғни, бірқатар пәндер қазақ тілінде, тағы бірқатары орыс тілінде, енді бірқатары ағылшын тілінде. Бұл жерде ең сорақысы – қазақ мектебін аяқтаған білім алушының ағылшын тілін қаншалықты жақсы меңгергені мүлдем ескерілмейді. Бұл үрдіс тек қазақ тілінде білім алатын топтарда ғана қолданылды, себебі олар қазақ тілімен қатар орыс тілін де біледі. Ал орыс тілінде білім алатын студенттер тек орыс тілінде оқытылады, себебі олар не қазақ тілін, не ағылшын тілін жетік меңгермеген. Сонда тағы қазақ баласына өзі толық білмейтін немесе мүлдем түсінбейтін тілде ғылым-білімді қалайша меңгертуге деген сұрақ туындайды. Бұл тағы сол көзбояушылық ...

Жоғарыда айтылған проблемаларды саналы түрде ой елегінен өткізіп, шындыққа тура қарайтын болсақ, Қазақстанда билік те, мемлекеттік емес мекемелер де, қоғамдық орындар да орыс тілімен қатар қазақ тілін тең қолдануға тырысуда. Бірақ бұдан қазақ тілінің ұтары аз, бұл тек көзбояушылық. Шындық осы. Айта берсе мұндай мысалдар өте көп.

Бүгінде мемлекетте қабылданған заңның болғанымен тілдік нормалардың бұзылу фактілерінң ескерусіз қалуы үйреншікті жәйт. Мысалы, «Тіл туралы», «Жарнама туралы» заңдардың талаптарын бұзған жеке және заңды тұлғаларды жауапқа тарту

үдерісі әлсіз, яғни кәсіпкерлерге тіл нормаларын бұзған жағдайда айыппұл салуға болмайды (Қазақстан Республикасы «Кәсіпкерлік кодексі» 138 бабының 108-тармақшасы 2018 жылғы өзгертулер мен толықтырулар кезінде алынып тасталынған болатын). Осы тәрізді мысалдарды көптеп келтіруге болады. Тіл саласында құқық бұзушылықтың азаймауының бір себебі заңның жұмсақтығы.

Ойымызды қорытындысында айтарымыз, біздің мақсатымыз қазақ тілінің бүгінгі ахуалының күрделі екендігіне қоғамның назарын аудару. Мемлекеттік тіл ретінде қазақ тілінің қолданыс аясы тек қағаз жүзінде орындалып жатқандай. Оның толыққанды қалыптасуы үшін тілдік орта қалыптастырудың маңызы зор болмақ. Сондықтан, мемлекет тарапынан жасалып жатқан қолдауларды дұрыс қолданып, тілдің мемлекеттік мәртебесін көтеру Қазақстан азаматтарының әрқайсысының азаматтық борышы екенін естен шығармаған жөн. Бұл барша азаматтарға артылатын жауапкершілік. Тал бесіктен жер бесікке дейінгі саналы ғұмырын елдің азаматы болуға арнаған адам ғана өзінің келешегін, ұрпағының келешегін ойлайды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қазақстан Республикасы Президентінің халыққа Жолдауы, 2014 [Электронды ресурс]

Қолжетімділік: https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/

2 Қазақстан Республикасындағы тіл саясаты мәселелері бойынша әлеуметтік және талдамалы зерттеулер, «ЮПИТЕР» зерттеу орталығы» ЖШС // Нұр-Сұлтан, 2019 – 162-бет

3 Дін танушы Қайрат Жолдыбайдың пікірі [Электронды ресурс]

ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҒЫНДА КОММУНИКАТИВТІ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ДАМУ ТУРАСЫНДА БІЛСЕНДІ ӘДІСТЕРДІ ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

ҚАЙРАТ А. Қ.

Қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі
Ы. Алтынсарин атындағы Дарынды балаларға арналған облыстық қазақ гимназия-интернаты, Павлодар қ.

Жаңартылған білім беру жүйесі оқу процесін белсенді және қарқынды түрде ұйымдастыра алатын мұғалімдердің жоғары сапалы

даярлығын талап етіп отыр, яғни бүгінгі мұғалімнің басты құзыреті – өз білімі мен тәжірибесін іс жүзінде мақсатқа сай қолдана білу. Белсенді оқыту мұғалім берген ақпаратты пассивті түрде тыңдаудан гөрі, ақпаратты қабылдау кезінде оқушының өзін қатыстырып оқытуды қажет ететін тәсілдерді қамтиды. Бұл тәсілдер іс-әрекет арқылы оқыту идеясын алға қояды.

Мұғалім оқу процесін оқушының оқу іс-әрекетінің негізін құрайтын білім, білік пен құзыреттілік жүйесін игеру процесі ретінде ғана емес, сонымен бірге тұлғаны дамыту, рухани-адамгершілік, әлеуметтік, отбасылық және басқа құндылықтарды қабылдау процесі ретінде құрастыруы керек. Ал осы мақсатқа жету үшін мұғалім жүйелі және белсенді тәсіл идеясын жете түсінуі керек.

Қазіргі кезде оқытудың бұл әдіс-тәсілдері тілді оқытуда да басым түрде қолданылуда. Тілді оқыту процесінде коммуникативті құзыреттілікті қалыптастыруға көп көңіл бөлінсе де, орыс тілді сынып оқушыларының еркін сөйлеуіндегі қиындықтар жойылған жоқ, өйткені әр оқушы үшін сабақта белсенді сөйлеу тәжірибесінің үлесі әлі де жеткіліксіз. Орыс мектептерінде қазақ тілін оқытудың негізгі мақсаты мемлекеттік тілді практикалық меңгерту болып табылады. Бұл сөйлеу дағдылары мен біліктерінің қалыптасу деңгейіне қойылатын жоғары талаптарды, сондай-ақ тілді оқыту мазмұнын іріктеуге қойылатын жаңа тәсілдерді тиімді қолдануды көздейді.

Белсенді тәсілдер оқытудың инновациялық тәсілінің құрамдас бөліктері болып табылады. Оқытудың бұл әдісіне интерактивті семинар, тренинг, проблемалық оқыту, ынтымақтастық оқыту, ойындар сияқты оқытуды ұйымдастырудың заманауи формалары кіреді. Жалпы айтқанда, бұл бүкіл білім беру шараларын немесе пәндік циклді ұйымдастырып, өткізу формалары болып табылады, дегенмен, оқытудың осы формаларының принциптерін сабақтың жеке бөліктерін өткізу үшін де қолдануға болады.

Оқытудың стратегиялық бағыты берілген ақпарат көлемін ұлғайтып, бақылау шараларының санын көбейту емес, оқытудың мағыналылығына дидактикалық және психологиялық жағдай жасау, сонымен қатар оқушыларды зияткерлік, жеке және әлеуметтік белсенділік деңгейіне жеткізу. Оқытудағы жеке әрекеттің көріну деңгейі оның негізгі логикасына, зияткерлік деңгейіне, сондай-ақ оқу мотивациясының даму деңгейіне байланысты, ол көбінесе адамның танымдық белсенділік деңгейін ғана емес, сонымен бірге оның жеке басының ерекшеліктерін де анықтайды. Оқытудың белсенді әдістері оқушыларды оқу материалын игеру процесінде

белсенді ойлау мен практикалық іс-әрекетке итермелейтін әдістер деп аталады [1]. Негізінен, мұғалімнің дайын білімді ұсынып, оны тек есте сақтау емес, студенттердің белсенді ақыл-ой және практикалық іс-әрекет процесінде білім мен дағдыларды өз бетінше игеруіне бағытталған әдістер жүйесін қолдануды көздейді. Оқытудың белсенді әдістерінің ерекшеліктері олардың негізінде практикалық және ақыл-ой белсенділігіне ынталандыру, бұлсыз білімді меңгеруде алға жылжу болмайды. Бұл оқушының мықты тілдік базасын және жеке тұлғаның шығармашылық дамуына жағдай жасайды. Тұлғаның оқытудағы белсенділік мәселесі психологиялық, педагогикалық ғылымдағы, сондай-ақ білім беру практикасындағы өзекті мәселелердің бірі. Өйткені әр адамға белгілі бір ойлау дағдылары мен жеке қасиеттер қажет, атап айтқанда: талдау, салыстыру, басты нәрсені бөліп көрсету, мәселені шешу, өзін-өзі жетілдіру қабілеті және өзін-өзі бағалау, жауапты, тәуелсіз болу, ынтымақтаса білу қабілеттері. Ендеше, мұғалімнің міндеті – баланың рухани күш-қуатын арттыруға арналған оқу процесін құру.

Белсенділіктің негізгі үш деңгейі бар:

- оқушының білімді түсіну, есте сақтап, оны біреуге айта алуға, сонымен қатар білім мен дағдыларды үлгі бойынша қолдану тәсілдерін игеруге деген ұмтылысымен сипатталатын қайта жаңғырту белсенділігі.

- түсіндіру белсенділігі оқушының зерттелетін нәрсені мағынасын түсінуге, байланыс орнатуға, әртүрлі өзгерген жағдайлар мен өмірлік жағдайларда білімді қолдану тәсілдерін игеруге деген ұмтылысымен байланысты.

- шығармашылық белсенділік оқушының теорияны түсінуге ұмтылысын, проблемаларды шешуді өздігінен іздеуді, танымдық қызығушылықтардың қарқынды көрінісін қамтиды [2].

Қазіргі мектепте оқыту коммуникативтік мәдениетті, оқушылардың өзіндік іс-әрекет тәжірибесі мен жеке жауапкершілігін дамытуға бағытталған, яғни негізгі құзыреттер білім беру мазмұнының қазіргі заманғы сапасын айқындайды. Негізгі құзыреттердің бірі тілдік коммуникативтік құзыреттілік болып табылады. Бұған келесі білік-дағдылар жатады:

- әр түрлі шығармашылық топтарға бірігуге дайын болу;
- оқу командасындағы әлеуметтік және шығармашылық рөлдерді бөлу мүмкіндігі;
- басқа біреуді «тындай» білу және бірлескен қызметке өз үлесін қосу;

- диалог, монолог, полилог құра алу, пікірталасқа қатысу және т.б.

Осылайша, коммуникативті құзыреттілік, бір жағынан, адамның жеке басының сипаттамасы, екінші жағынан, оның мінез-күлкі мен іс-әрекетінде байқалатын қабілеті болып табылады, бұл өмірлік, практикалық және стандартты емес жағдайлар кезінде оң шешім табуға мүмкіндік береді.

Қазақ тілі сабақтарында оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыру бойынша жұмыс жасай отырып, келесі міндеттерді айқындадық: оқытудың белсенді әдістерін пайдалану арқылы қазақ тілін оқытудың тиімділігін арттыру және оқушыларға шынайы өмірлік жағдайларда қолдануға болатын коммуникативтік дағдыларды игеру мүмкіндігін қамтамасыз ету. Демек, қазіргі қазақ тілі сабағының негізгі мазмұны оның барлық формаларындағы коммуникативтілік болып табылады. Тілді үйрете отырып, мұғалім оқушыларды қарым-қатынас жасауға үйретеді, өйткені сөйлеудің өзінде тілдің коммуникативті функциясы жүзеге асырылады. Мұғалім сабақта әртүрлі қарым-қатынас жағдайларын модельдей отырып, оқушыларды өз ойын еркін айтуға ынталандырады, сол арқылы негізгі тілдік дағдыларды дамытады. Оқушылар нақты өмір жағдайларына жақын сөйлеу жағдаяттар субъектілері ретінде әрекет ете отырып, әртүрлі сөйлеу әрекеттерін: бекіту, сұрау, сұрақ, кешірім, ризашылық және т. б. қолданады.

Сөйлеу актісінің құрылымдық элементтерінің коммуникативті маңыздылығы ауызша және жазбаша мәтінде айқындалады. Оқушының қазақ тілін үйренуге деген коммуникативтік құзыреттілігі мен уәждемесін қалыптастыру факторлары оқытудың белсенді әдістері болып табылады. Белсенді әдістердің пайда болып, дамуы оқытудың мынадай жаңа міндеттеріне негізделген: оқушыларға білім берумен қатар, танымдық қызығушылықтары мен қабілеттерін, шығармашылық ойлау қабілетін, іскерлігі мен өзіндік ақыл-ой еңбек дағдысын қалыптастырып, дамытуды қамтамасыз ету. Жаңа міндеттердің пайда болуы ақпараттың қарқынды дамуына байланысты. Танымдық белсенділік дегеніміз – таным процесіне интеллектуалдық және эмоционалды жауап қайтаруы, яғни оқушының оқуға деген ұмтылысы, жеке (жалпы) тапсырмаларды орындау, мұғалімнің және оқу процесіне басқа қатысушылардың іс-әрекетіне деген қызығушылық [3]. Танымдық дербестік деп өз бетінше ойлауға деген ұмтылыс пен қабілет, жаңа жағдайда бағдар алу, мәселені шешуге өзіндік көзқарас

табу, игерілген оқу ақпаратын ғана емес, сонымен қатар білім алу тәсілдерін де түсіну; басқалардың пікіріне сыни көзқарасы мен өз пікірлерінің дербестігі есептеледі. Демек, танымдық белсенділік пен танымдық дербестік – оқушылардың оқуға деген зияткерлік қабілеттерін сипаттайтын қасиеттер. Бұлар басқа қабілеттер сияқты іс-әрекет үстінде ашылып дамытылады. Оқытудың белсенді әдістерінің негізгі міндеті – оқытуды нәтижелі ғана емес, сонымен қатар қызықты ету, оқушыларды оқу процесіне тарту, оларды оның негізгі және белсенді қатысушылары ету [3]. Бұл әдістердің тиімділігі, ең алдымен, мотивацияның пайда болуымен, пәнге деген қызығушылықтың артуымен байланысты, сол себепті бұл оқу процесінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Лексиканы, грамматиканы, ауызша және жазбаша сөйлеуді үйренудің ойын әдісі, компьютерлік бағдарламаларды қолдану әдісі, рифма және ән үйрену әдісі, жоба әдісі сияқты т.б. әдістер мен тәсілдерді қарастырайық. Мұғалімнің бейнесі оқу процесінде орталық емес, оқушының жеке басын, оның мүдделері мен қажеттіліктерін бірінші орынға қояды. Осыған сәйкес оқытудың мазмұны мен әдістемесін, оқытуда қолданылатын технологиялар мен оқушылардың қызметін бағалау әдістерін жаңарту қажет. Пән мұғалімі ретінде өз жұмысымда басшылыққа алатын мынадай негізгі принциптерді атай аламын: тұлғаға бағытталған оқыту; өнімділікке бағытталған іс-әрекеттік оқыту; пәнаралық байланыстарды пайдалану және әмбебап оқу іс-әрекеттерін қалыптастыру; оқушының және жергілікті қоғамдастықтың қажеттіліктерін есепке алу; мультимедиялық сауаттылық және ақпараттың шынайылығын бағалау мүмкіндігі; өздігінен білім алу және проблемаларды шешу дағдыларын қалыптастыру (білім алушының дербестігі). Сабақ барысында білім алушылар сабақтың мақсаттарына қол жеткізе алады. Осылайша, сабақ уақыты мен білім алушылар мен мұғалімнің әлеуетін оңтайлы пайдалану қамтамасыз етіледі.

Сонымен, оқытудың белсенді әдістері – өте икемді әдістер, олардың көпшілігін әртүрлі жастағы топтармен және әртүрлі жағдайларда қолдануға болады. Соңғы уақытта оқу іс-әрекетінің формаларына көбірек көңіл бөлінуде, оны қолдану кезінде оқыту процесінде мұғалімге емес, оқушыға басты назар аударылады. Біріншіден, бұл оқушыларға өз оқуына жауапты болуға және жеке қажеттіліктерге көбірек көңіл бөлуге мүмкіндік береді. Рецептивті сөйлеу дағдыларын қалыптастыру жаттығуларынан көбірек сөйлеуге көшу мүмкіндігін жасайтын қарым-қатынас мотивациясын мен

нақты өмірлік жағдайларды арттыратын жағдаяттарды пайдалану тілді оқыту үдерісіндегі тиімді әдістердің бірі екенін дәлелдейді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Зарукина Е. В. Активные методы обучения: рекомендации по разработке и применению: учеб.-метод. пособие / Е. В. Зарукина, Н. А. Логинова, М. М. Новик. СПб.: СПбГИЭУ, 2010. – 59 с.

2 Ермаков Д. Информатизация образования и информационная компетентность учащихся. Народное образование, 2009, №4

3 Маловичко, Д.А. Познавательная активность как компонент творческого саморазвития школьника / Д.А. Маловичко // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 3: Педагогика и психология. – 2010. – Вып. № 1. – С. 125–129.

ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУДЫҢ ӨЗЕКТІЛІГІ

НУРКИНА Н. А.

педагогикалық ғылымдар магистрі, аға оқытушы,
Торайғыров университеті, Павлодар қ.

ЖҰМАБЕКОВА Б. Б.

педагогикалық ғылымдар магистрі, аға оқытушы,
Торайғыров университеті, Павлодар қ.

ЖАКУЛЕНОВА Ж. Қ.

Қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі

Қашықтықтан оқыту қазіргі кезде білім беру элементтерінің біріне айналды. Жоғары оқу орнының әрбір студенті – тек қана білімді тұтынушы ғана емес, сонымен қатар өз бетімен оқып, өздігінен меңгере алатындай бәсекеге қабілетті жеке тұлға болуы тиіс. Сондықтан, қашықтықтан оқыту форматында мұғалімдер қол жетімді ресурстарды барынша пайдаланады, олар: бейнесабақтар, оқыту мәтіндері, интерактивті жаттығулар, анықтамалық материалдар, электрондық оқулықтар, сөздіктер және т.б.

Қазіргі кезде мектеп оқушыларының және студенттердің білім алуға және өзін-өзі тәрбиелеуге деген қызығушылығы артып, қоғамның мәдени, әлеуметтік және технологиялық деңгейі жоғарылады. Интернет желісіне қол жеткізу білім алушыларға ақпараттық жүйелер арқылы базалық білімін қайталауға немесе басқа пәндер бойынша өздігінен білім алуға мүмкіндік береді. Компьютерлердің көмегімен олар жеке түрде баға алу немесе тестілеуден өту үшін өздерінің білім деңгейлерін

тексере алады. Сонымен қатар, қосымша тапсырмалар, кеңестер алу және оқу процесін ұйымдастыруды жақсарту мақсатында оқытушылар мен студенттер, мұғалімдер мен оқушылар арасында кез-келген ыңғайлы уақытта тікелей байланыстарды кеңейтуге мүмкіндік береді.

Қашықтықтан оқыту – адамның білім алуға және ақпарат алуға деген құқықтарын іске асырады. Қашықтықтан оқыту арқылы жұмыс істейтін педагог оқытудың жаңа технологияларын, оқытудың компьютерлік жүйелерін еркін меңгеріп, олармен жұмыс жасай алуы қажет. Қазіргі кезде білім беру саласында қашықтықтан оқыту мәселесі өте маңызды, себебі бұл жүйе арқылы білім алушылар мен ұстаздар әлемдік ақпараттармен байланысуға, білімдерін онлайн жалғасыруға, ғылыми және шығармашылық жұмыстарын жетілдіруге, әлемдік ақпарат кеңістігінде өздерінің білімдерін жетілдіруге мүмкіндіктер алып отыр. Қазіргі технологиялар дамыған заманда ешқандай қашықтыққа қарамастан, білім алушы мен мұғалім еш кедергісіз бірлесіп жұмыс жасай алады. Оқыту интернет желісінде, электрондық пошта арқылы, корпоративтік желіде және басқа да түрлі заманауи байланыс құралдарын пайдалану арқылы жүргізіледі. Интернет желісіне қосылсаңыз, кез-келген уақытта және кез-келген жерде білім алуға мүмкіндігіңіз бар. Бір артықшылығы – білім алушы өзіне керекті материалдарды, оқу құралдарын осы жерден ала алады, барлық қажетті оқу материалдарының жиынтығына қол жеткізе алады.

2020 жылдан бастап еліміздегі барлық жоғары оқу орындары, оның ішінде біздің университет те білім беруді қашықтықтан оқыту формасына көшіруге мәжбүр болды. Университетіміздің профессор-оқытушылар құрамы жаңа ақпараттық технологиялардың мүмкіндіктерінің арқасында онлайн режимінде өз сабақтарын, бейне конференциялар мен вебинарлар өткізіп, өз пәндері бойынша бейнесабақтарды дайындап, classroom, youtube желісіне жүктеп, сонымен қатар zoom платформасында сабақтарын өткізе бастады. Қазақ тілі пәні бойынша да барлық материалдар жүктелді. Бейнесабақ, слайд, арнайы даярланған тапсырмалар, тест тапсырмалары т.б. білім алушы үйде, оқытушының бейнесабақ барысында түсіндіруі арқылы өз бетімен оқып-үйреніп, практикалық тапсырмаларды орындап, оқытушыларға тапсырып отырды.

Осы ретте Қазақстан үшін жоғары сапалы қашықтықтан білім беру технологияларын енгізу маңызды әлеуметтік мәселе болып табылады. Қазіргі жағдайда біз қашықтықтан білім беруді спутниктік теледидар, радио, компьютерлік байланыс және т.б.

сияқты қашықтықтан ақпарат алмасу құралдарына негізделген мамандандырылған ақпараттық білім беру ортасын қолдана отырып, білім алушыларға ұсынылатын білім беру қызметтерінің жиынтығы ретінде қарастырамыз. Қашықтықтан оқыту жүйесі қашықтықтан білім алу мүмкіндігін, сонымен қатар оқытудың икемділігін қамтамасыз етуі керек. Бірақ, бұл ретте де әлі түйіні шешілмеген күрделі мәселелер көп болып отыр.

Қашықтықтан оқыту тек оқытушылар үшін ғана емес, сонымен қатар студенттер үшін де оқытудың жаңа түрі. Егер бұл жаңа, тәуелсіз жүйе болса, онда оқу процесінде тиімді жұмыс істеу үшін сәйкесінше оның ерекшеліктерін зерттеу қажет. Қашықтықтан білім беру мәселесі отандық арнайы әдебиеттерде және интернет беттерінде көп талқыланып келеді. Мысалы, сабақ өткізудің әдеттегі жүйесінің өзгеруі де оңай болмады. Жалпы, бұл тәжірибе педагогтердің де, білім алушылардың да онлайн оқытуға дайын еместігін көрсетті. Осыған байланысты педагогтердің біліктілігін арттыру курстарының бағдарламаларын өзгерту және қашықтықтан жұмыс істеу бойынша әдістемелік нұсқаулықтар әзірлеу қажет.

Қашықтықтан оқытудың тиімді жақтары да болды, мысалы: жеке қарқынмен оқу мүмкіндігі, пәндерді оқу уақыты мен жылдамдығын өз бетінше анықтау; қол жетімділік, яғни уақыт пен орналасқан жеріне қарамастан оқу мүмкіндігі, білім беру процесінде заманауи және өзекті технологияларды қолдану, білім алуға тең мүмкіндіктер беруді көздейтін әлеуметтік тең құқылық,

Сонымен қатар, бірқатар жағымсыз жақтары да бар: барлық студенттер өздігінен білім алу дағдыларын игере бермейді, бұл білім беру ұйымы тарапынан қосымша бақылауды талап етеді, оқу жұмысын және оқу уақыты мен зерттелетін материалды бөлу жұмысын дұрыс ұйымдастыра алмау, қашықтықтан оқытуды ұйымдастыруға арналған жабдықтардың болмай қалуы немесе қымбаттығы (ДК, ноутбук, интернетке шығу және т.б.), студенттердің кез-келген уақытта байланысқа шығу мүмкіндіктері болмай қалады. Мысалы, межелік бақылау жазған кезде кейбір студенттердің интернетке шығуға мүмкіндіктері болмай, олар басқа уақытта жазу үшін рұқсат алады.

Әрине, жаңа технологиялар әдеттегі сабақтарды толық алмастыра алмайды. Бірақ дәстүрлі әдістерді толықтыра отырып, қашықтықтан білім беру технологиялары әр білім алушының ерекшеліктері мен қажеттіліктеріне жеке көзқараспен қарауға көбірек мүмкіндік береді. Сонымен қатар, заманауи технологиялар

оқу процесін ұйымдастыруда да пайдалы, контентке, соның ішінде мультимедиялық кең таңдауларға қол жеткізуге болады. Қашықтықтан оқыту қазіргі заман талабы болып отыр, сондықтан оны ұйымдастыру барысында ұстаздардың кәсіби біліктілігі жоғары, зияткерлік деңгейі биік, компьютерлік техниканы меңгеру деңгейі де дамыған болуы қажет. Осылайша оқушылардың өз бетінше білім алу қабілетін дамыта аламыз.

Осы қашықтықтан оқыту барысында тілдік пәндерді қашықтықтан оқытудың бір ерекшелігі – үй тапсырмаларын суреттер, PDF файлдары, Word немесе Google құжаттары, электрондық кестелер немесе бейнелер түрінде тапсыруға болады. Егер студенттер үшін қолжазба жұмыстарын, мысалы, эссе, грамматикалық тапсырмалар немесе жеке жұмыстарды сканерлеу қажет болса, онда смартфонда PDF форматында файлдарды алуға арналған көптеген тегін қосымшалар бар. Студенттер осы құралдарды барынша пайдалана алады. Сонымен қатар Zoom арқылы сабақ өткізіледі. Бұл – хабар алмасу және нақты уақыттағы мазмұнды беру үшін арналған бейнеконференцбайланыс құралы. Бейнеконференцбайланысқа арналған осы онлайн-платформа тек орта және жоғары білім беру ұйымдарында ғана емес, сондай-ақ конференцияларды (халықаралық және жергілікті), семинарларды, жұмыс кездесулерін өткізуде, сондай-ақ қызметкерлер қашықтықтан оқыту режимінде жұмыс істейтін басқа да салалардың жұмысында кеңінен қолданылады. Осы платформаны пайдаланудың қол жетімділігі мен ыңғайлылығы оны коронавирустық инфекцияның пандемиясына байланысты шектеу шаралары кезінде Қазақстанның барлық аумағында кеңінен таратты.

Осы платформаны пайдалана отырып онлайн сабақтар өткізу қашықтықтан оқыту режиміне көшу кезінде оқыту сапасын жоғалтпауға мүмкіндік береді. Мысалы, қашықтықтан оқыту үдерісінде мессенджерлерді немесе электрондық пошталарды пайдалану кезінде оқытушының білім алушылардың тыңдау және сөйлеу дағдыларын дамытуға мүмкіндіктері жоқ. Ал осы бейнеконференцбайланыс арқылы сабақ өткізу онлайн және оффлайн оқыту арасындағы алшақтықты жоюға мүмкіндік береді. Бейнеконференцбайланыс кезінде білім алушылар жаңа тақырыптың түсіндірмесін тыңдай алады, сұрақтар қоя алады және талқылау арқылы мәселелерді шеше алады. Бұл оларға көп мүмкіндіктер береді.

Қашықтықтан оқыту жүйесіне көшу кезінде ЖОО мен мектептер үшін Білім және ғылым министрлігі тарапынан жоғарыда

аталған құралдар мен білім беру платформаларын ғана емес, сонымен қатар «Күнделік» сияқты электрондық журналдарды, электрондық пошталарды, WhatsApp және телеграмм сияқты мессенджерлердің әртүрлі түрлерін, сондай-ақ orik.kz, Daryn.online және т.б. қолдану ұсынылды. Қашықтықтан оқыту кезінде оқулықтардың электронды форматтары да үлкен сұранысқа ие болды. Электрондық ресурстардан айырмашылығы – мұнда мұғалім оқу үшін материалдарды өз бетінше тауып, таңдауы керек, жаңа оқу тақырыптарына тапсырмалар әзірлеуі керек, оқулықтар мен оқу-әдістемелік кешендерді пайдалану сабаққа дайындық уақытын едәуір қысқартады. Оқу-әдістемелік кешендердегі тақырыптар мен міндеттердің жүйелі орналасуы, мысалы, қарапайым лексикадан немесе грамматикадан күрделіге дейін, өз кезегінде студенттерге пәндік білімді ғана емес, сонымен қатар ағылшын тілін меңгеру дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді.

Білім алушылар жаңа материалды игеру, сабаққа дайындық немесе үй тапсырмасын орындау кезінде қосымша ақпарат іздеу сияқты оқу процесінде дербестікке ие болды. Қашықтықтан оқыту түрі оқу процесін дұрыс ұйымдастыруға, білім алушылар мен педагогтердің уақытын үнемдеуге көмектеседі. Мысалы, оқытуды ұйымдастыру орнына барудың қажеті жоқ, т.б.

Жалпы, қашықтықтан оқыту түрі туралы айтар болсақ, осы жоғарыда келтірілген ақпараттарға байланысты қашықтықтан оқыту нысанын болашақтағы білім беру процесінің ажырамас бөлігі болатын оқыту нысандарының бірі ретінде қарастыруға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Садуова Ж. Н. Жаңа педагогикалық технологиялар арқылы болашақ мұғалімдердің кәсіби бағыттылығын қалыптастыру
- 2 Абдиева Ш. Д. Жобалау әдісін қолдану арқылы студенттердің тіл үйренуге деген белсенділігі мен қызығушылығын арттыру // Қазақ тілі мен әдебиеті. №3, 2010, 39-436.
- 3 Жұманазарова П. Қашықтықтан оқытудың тиімді жолдары // Білім айнасы. 2021.

КӨПТІЛДІЛІК ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ЛЕКСИКАСЫНЫҢ МӘСЕЛЕРІ

РЫМБЕК А. О.

студент, 1-ші курс, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті
Торайғыров университеті, Павлодар қ.

АНЕСОВА А. Ж.

кауымд. профессоры, «Үштұғырлы тіл» кафедрасы,
Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Қазақ тілі - түркі тілдерінің бір бұтағы. Оның мәнісін былай түсіндіруге болады. Түркі тілдерінің тамыры тереңге жайылып, бөренесі қатайып, бұтақтарынан бір-бір жеміс түзіліп тұр. Жемісі піскені де бар, піспегені де бар. Тіпті, шіріп кетіп, жоқ боп кеткендері де бар. Сөз мәнісін, тереңнен түсінген, абзал.

Қазақ тілі түркі тілдерінен шығып (туып), қазақ даласына жайылып өзіндік қалыпқа ие болды. Яғни өзінің төл дыбыстары, сөздері пайда болды. Бірақ, түркілік қалыптан еш ауытқымаған. Тек орналасқан жерінің ыңғайына қарай өзгеріске ұшыраған. Оған қазақтың кең даласы мен шаруашылығы, әлбетте, әсер етті. Негізге алып қарасақ, түркі тілдері бір туыстас тілдер болып саналады. Түркі тілдеріне (қазақ, қырғыз, өзбек, түрік, татар, башқұрт, ноғай, қарақалпақ, ұйғыр, әзірбайжан және т. б) тілдер жатады [1]. Бұлардың барлығы түркі тілдерінің бір-бір бұтақтары, делік. Демек, тамыры бір деп түсінгеніміз жөн. Енді, түркі тілдерін байланыстыратын не? – деген сауалға жауап іздеп көрелік. Менің түсінігімде, мынадай жауап бар: түркілігі бір болса болса, түсінігі исламнан. Осы тұста, жауабымыз толық түсіндіріп кеткеніміз артық болмас. Алдымен, тілдердің ұқсастығына көңіл бөліп, ортақ сөздерді іздеуіміз керек. Адамның дене мүшелерінің атаулары (бас, құлақ, көз, қас, аяқ, тізе, шаш, тіс, қол, ауыз, ерін, кірпік, және т.б.), мал атаулары (ат, тай, бие, айғыр, інген, түйе, бұқа, өгіз, қой, сиыр, бұзау, қозы, құлын, жылқы, бура, және т.б.), туыстық атаулар (ата, ана, іні, келін, қатын, күйеу, ұл, қыз, ер, аға, құда, жиен, нағашы, баба, әке, шеше, балдыз, сіңлі, бөле, және т.б.), жан-жануар, жәндік атаулары (қоян, түлкі, тиін, арыстан, піл, доңыз, аю, шымшық, қаршыға, қырғи, қарақұс, бөрі, қарға, бүркіт, қаз, үйрек, ит, жылан, құрт, шыбын, бүрге, қандала, маса, тышқан және т.б.), табиғат құбылыстарының атаулары (жел, су, өзен, көл, ағаш, тас, ай, күн, жұлдыз, үркер, құм, саз, түн, түс, жауын, бұршақ, қар, жер, тау, теңіз, жаз, күз, таң және т.б.), түр-түсті, сапа-сынды білдіретін атаулар

(кызыл, жасыл, қара, сары, ақ, көк, қоңыр, сұр, жирен, торы, қысқа, ұзын, қалың, жұқа, ауыр, биязы, жаңа, көне, ескі, ыстық, тәтті, ащы, суық және т.б.), сан есімдер (бір, екі, үш, төрт, бес, алты, жеті, сегіз, тоғыз, он, жиырма, отыз, қырық, елу, алпыс, жүз, мың, жарты, және т.б.), есімдіктер (мен, сен, ол, біз, анау, мынау, сонау, кім, не, қайсы, қалай, қанша, неше, барша, өзі, ешкім, ештеңе, түгел және т.б.), қимыл атаулары (кел, кет, жүр, кір, бар, қаш, ал, бер, қой, өс, өт, өл және т.б.), үстеулер (ерте, кеш, ілгері, жақын, төмен, қашық, алыс, шалғай, тез, жылдам, бұрын, түнде, жазда, қыста, күзде, жай, бәсең және т.б.), шылау сөздер (немесе, мейлі, дейін, соң, түгел, таман, үшін, мен, да, және, тұрмақ және т.б.) түркі тілдеріне ортақ болып болып саналады [2]. Түркілігі дегенім осы салаларға қатысты барша түркі тілдес халықтарына ортақ сөздер. Мысалы, әдебиет, кітап, қалам сөздері араб тілінен түркі тілдеріне енген сөздер. Түркі тілдеріне араб сөздері қалайша енді десек, онда алдымен тарихқа көз жүгіртуіміз қажет. 8 ғасырдың ортасында өткен Атлах шайқасынан кейін, 10 ғасырда ислам діні түркі даласында кеңінен тарала бастады. Сонда түркі халықтары ислам дінін дәріптеу үшін, алдымен арабша сауат ашып, одан араб мәдениеті мен өркениетінен хабардар болып, өз тілдеріне ортақ деп санаған сөздерді енгізген болатын. Негізінен, араб сөздері тілімізге үш сала бойынша енген:

Ғылым мен мәдениетке, әлеуметтік өмірге байланысты: тарих, әдебиет, мәдениет, хакім, тәрбие, тәржіме, емтихан, емле, ғылым, пән, сәлем, сапар, қазына, әдет, әлем, қабілет, қанағат, мағлұмат, назар, мәжіліс, мекеме, мектеп, мемлекет, мансап, парасат, пақыр, бұқара, салтанат, медресе, дидар, бишара, дұшпан және т.б.

Үй-тұрмысы мен шаруашылыққа, саудаға байланысты; бәс, жиһаз, қаражат, ауқат, несие, шарап, бағбан, дәм, дүкен, дарбаза, дихан, кеме, мақта, сарай, құмыра және т.б.

Дінге байланысты: құран, имам, мешіт, мүфти, құдірет, құрбан, ораза, дұға, азан, жәһәннам, жаннат, рамазан, жаназа, әулие, қажы, қазірет, қиямет, шарифат, айт, тамық, құтба, зікір, зекет, бейіш, намаз және т.б. [3].

Сонда, ислам дінінің арқасында, араб тілінің ықпалынан, түркі халықтарының түсінісуі жеңілдей түскен секілді. Міне, түркі тілдерінің түсіністігі исламнан, дегенім осы. Жалпы, қазақ тілінің түркі тілдерінен сұрыпталып, өзіндік қалыпқа ие болуының өзі, тілдің құндылығын арттырады.

Қазақ тілінің сөздік қоры 15-20 томнан асып артылады. Бұл қазақ тілінің бай екенін сөзсіз көрсетеді. Тілдің грамматикалық,

лексикалық ерекшеліктері, тілдің өзіндік ерекшеліктерін қалыптастырады. Демек, қазақ тілінің, басқа тілдерден ерекшеліктері: жұрнақ-жалғауларында, үндестік заңында, төл дыбыстарында.

Бүгінгі күні, қазақ лексикасында небір мәселелер белең алуада. Атап айтар болсақ, жұрнақ-жалғаулардың дұрыс қолданылмауы, үндестік заңының сақталмауы, төл дыбыстарымыздың дұрыс дыбысталмауы. Бұның ақыры, қазақ лексикасының бұзылуына әкеп соғады. Бұл мәселелерді шешу үшін мектеп бағдарламасын тиянақтап, тірнектеп қайта қарастырып, нақышын келтіре отырып шешкен, абзал.

Бұл мәселелердің тууына не себеп болды? – деген сұраққа назар аударғанымыз жөн. Ойлап қарасақ, қостілділіктің зардабын осыдан аңғаруға болады. Қазақстанда қазақ тілін 74 %, орыс тілін 84 % халық қолданады [4]. Бұл көрсеткіштен, орыс тілінің қолданылу аясы басым екенін байқаймыз. Тіпті, бүгінгі күні қазақ мектебінде қазақ баласы қазақша білім алып, одан орысша сайраса еш таңғалмаймыз. Өйткені, ғаламтор желісінде, телидидарда, дүкенде, ауруханада, көшенің өзінде түгелі орысша сөйлейді. Содан, тіліміз қайтп шұбарланбасын.

Лексикалық мағына – сөздерді бір-бірінен ажыратып танудағы ең негізгі мағына, ол арқылы сөз жеке даралық қасиетіне ие болады. Сөз – лексикалық бірлік. Сөздің түрленіп, өзгеруіне жұрнақ пен жалғаулар тікелей қатысады. Менің айтпағым, бүгінгі күннің түрленген лексикалық бірліктердің қолданыс аясы. Қазіргі қоғамда шалақазақтың тілі дәстүрлі тілге айнала бастады. Мысалы, «Мен кітап оқыдым», деген сөйлемді, «Мен кітап оқыды» немесе «Мен кітап оқығанский», немесе «Біз кітап оқыды» дейтіндер толып жатыр. Көбінесе етістіктің жалғаулары түрленуде. Жұрнақ пен жалғау дұрыс қолданылмаса тілдің сәні кеткені. Жалпылай келе, тұрмыстық әлеуметтік лексиканың бұзылуына варваризм мен жаргондар әсер етті деуімізге болады.

Үндестік заңы сөздің бірінғай жуан немесе бірінғай жіңішке болуына жауап береді. Айталық, үндестік заңы көбінесе термин сөздердің қолданылуы барысында және өзге тілдің сөздерін қолданған кезде сақталмайды. Мысалы, тамақ сөзін тәмақ десе, құлақ сөзін құләқ десе, тарақ сөзін тәрақ десе үндестік заңы сақталмайды. Бұл зат есімдердің түрленуі. Енді, етістіктің түрленуін көрелік. Мысалы, келе жатырмын етістігін келәтырм деу, көріп тұрмын сөзін көрватырм деуді де үндестік заңының сақталмауына жатқыза аламыз.

Қазақ тілінде барлығы 9 төл дыбыстары бар. Олар: ә, і, ң, ғ, ұ, ұ, к, ө, һ. Бұл дыбыстар бүгінгі қоғамда жоғала бастады. Айталық, жұрнақ жалғаудың дұрыс қолданылмауы, үндестік заңының сақталмауы, төл дыбыстарымыздың да дұрыс дыбысталмауына тікелей әсер етті. Бүгінде, ә-ні а-мен, і-ні ы-мен, ң-ды н-мен, ғ-ны г-мен, қ-ны к-мен, ө-ні о-мен, һ-ны х-мен алмастырып қолданатын қоғам қалыптасты. Шалақазақ тілінің тұғыры, таза қазақ тілінің орнын баспасына кім кепіл?! Қазақ лексикасының негізгі мәселелері осы деп білгеніміз жөн. Бұл мәселелердің алдын алу үшін, қоғамды қазақшалаңдыруымыз қажет. Яғни, Қазақ фильмін, қазақ әуендерін, қазақ ертегілерін, қазақ өнерін жаңғыртуға ат салысу керек деп білемін. Көшеде, дүкенде, ауруханада, және тағы да басқа қоғамдық орталардағы жарнама-жариялымдарды, ақпараттарды қазақша жазған дұрыс. Қоғам тілі түзелсе, қазақ лексикасына қауіп жоқ.

Көптілділік дегеніміз – жаһандық қоғамның бірден-бір белгілі бір сипаты. Жаһандық дәуірде көптілділіктен құтыла алмаймыз. Көптілділік – қоғамның дамуының бір көрінісі. Бірақ, көптілділік болғанымен, негізгі тіл - мемлекеттің тірек ететін тілі. Демек, негізгі қатынас тілі – мемлекеттік тіл. Біздің мемлекеттік тіліміз қазақ тілі болғанымен, ұлтаралық қатынас тілі - орыс тілі. Тіл мемлекеттік немесе ұлтаралық қатынаста болу үшін, оның беделді статусы болу қажет. Кейбір мемлекеттерде бес тіл, он тіл, жиырма тілге дейін қолданыла береді. Бірақ ең бастысы, мемлекеттік тілдің статусының болуы. Мемлекеттік тіл - негізгі ұлттың тілі болуы, ол шарт.

Қазақстанда көптілділік билингвизмнен басталды. Билингвизм дегеніміз – қостілділік (қазақ тілі, орыс тілі). Билингвизмнен кейін ағылшын тілін қосу қиындық тудырмайды. Қазіргі қазақ қоғамы үш тілді қатар меңгере алады. Және қытай тіліне де көп қызығушылық бар. Сондықтан да, бүгінгі қазақ қоғамында, тіл саясатында қалыптастыратын өзінің негізгі тұғырлары болу керек. Яғни, қажетті тілдерді қалдыру, қажетсіз тілдерге тежеу қою. Бұл жерде ең басты нәрсе, негізгі тұғыр қазақ тілін сақтау. Сол үшін, қазақ тілін сақтайтын негізгі тұғырнамалық сипаттар керек. Егер, қазақ тілін ұлтаралық қатынас тілі ретінде қолдансақ, онда қазақ тілінің тұғырнамалық сипаты сақталады. Түркі тілдерінің ішіндегі ең таза сақталғаны – қазақ тілі. Осыны негізге ала отырып, қазақ тілінің мәртебесін өсіруге болады. Сонда, қазақ тілінің лексикасы да бұзылмайды, тілі де ұмытылмайды. Сөз соңында түрік ғалымы Оғыз Доғанның сөзін келтірмекпін «Түркі ұйтқысының бірлігі – қазақ тілі», сондықтан өз тілімізді бағалау мен қадірлеу қажет [5].

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Ғ.Қалиев, Ә.Болғанбаев «Қазіргі қазақ лексикологиясы мен фразеологиясы» – 7-ші бет.
- 2 Ғ.Қалиев, Ә.Болғанбаев «Қазіргі қазақ лексикологиясы мен фразеологиясы» – 131-ші бет.
- 3 Ғ.Қалиев, Ә.Болғанбаев «Қазіргі қазақ лексикологиясы мен фразеологиясы» – 139-шы бет.
- 4 БАҚ материалдары

ҚАЗІРГІ БІЛІМ БЕРУДЕ ОҚИТУДЫҢ ИНТЕРАКТИВТІК ӘДІСТЕРІНІҢ АЛАТЫН ОРНЫ

САРСЕНБАЕВА А. А.

студент, 4-курс Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

ЕРФАЛИЕВ Қ. С.

ф. г. к., профессор,

Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

Қазіргі уақытта Қазақстанда әлемдік білім беру кеңістігіне кіруге бағытталған жаңа білім беру жүйесінің қалыптасуы жүріп жатыр. Осыған байланысты оқу үрдісін жетілдіруге, оқушылардың жоғары белсенділік деңгейіне жетуге ықпал ететін белсенді әдістер мен оқыту түрлерін іздеуге бағытталған оқытудың инновациялық формаларының рөлі мен маңызы артып келеді.

Оқу орындарында сабақтарды ұйымдастырудың және өткізудің дәстүрлі әдістері мен түрлеріне психологиялық-педагогикалық шолу оқу үрдісінде оқу материалын қабылдау мен игеруде репродуктивтілік басым екенін көрсетеді. Оқытуда қолданылатын формалар, әдістер мен құралдар негізінен қажетті білімді беру үрдісіндегі мұғалімнің белсенді қызметін талап етеді.

Қазіргі заманғы оқыту теориясы мен тәжірибесінің міндеті – оқушылар өз бетінше жаңа білім алуға ұмтылатын және болашақта оларды практикалық қызметте сәтті қолдана алатын оқу іс-әрекетіне жағдай жасау. Өкінішке орай, бүгінгі таңда сабақты өткізуде интерактивтік әдістерді барлығы бірдей қолдана бермейді. Көптеген оқытушылар практикалық сабақтарды дәстүрлі әдістеме бойынша жүргізеді. Онда олар басты тұлға болып табылады, ал оқушылар – бұл оқу үрдісінің пассивті қатысушылары. Олар кейде өз білімдерін вербализациялауға мүмкіндік алады, ал оқу материалын игерудің сәттілігі оқушының ақыл-ой белсенділігіне байланысты.

Оқушылардың іс-әрекетін жандандыру, мысалы, проблемалық оқытудың көмегімен көбінесе мұғалімнің белгілі бір тапсырманы тұжырымдауымен және мәселені өзі түсіндірумен шектеледі.

Оқушылар оқытудың интерактивтік әдістерін қолдану кезінде карама-қарсы позицияны ұстанады, онда мұғалім мен оқушы арасындағы субъективті қатынастар көрінеді. Дәстүрлі әдістерден айырмашылығы: интерактивтік әдістер оқушылардың оқытушымен де, бір-бірімен де кең қарым-қатынасына, оқу үрдісінде соңғысының белсенділігінің үстемдігіне бағыттала құрылады.

Оқу үрдісінде интерактивтік әдістерді қолдану үшін интерактивтік оқыту түсінігінің мәнін қарастыру қажет. Оқытудың интерактивтік әдістері мен түрлерінің теориясы Г. П. Звенигородская, Н. Г. Григорьева, М. В. Кларин және т.б. еңбектерінде баяндалады. Өзара әрекеттесудегі білім беру ғылымы әлеуметтік тәжірибе құбылысы ретінде «адамдардың бірлескен зияткерлік, рухани-практикалық әрекетімен сипатталатын тұлғааралық байланысты, яғни бұл әр қатысушының ішкі күштері жұмылдырылып, үйлесімді жұмыс істеген, олардың субъективті ұстанымдары іске асырылған кезде жеке тұлғалардың әлеуметтік байланысына енетін өзара әрекеттесу актілерінің жиынтығы» болады [1].

Интерактивтік оқыту – бұл өздерінің дамуына оңтайлы жағдай жасау бағытындағы мұғалім мен оқушылардың өзара әрекеттесуін мақсатты түрде күшейту [2, 71 б.].

Интерактивтік оқыту дегеніміз – оқушының оқу айналасымен, оқу ортасымен өзара әрекеттесуіне негізделген оқыту. Ол игерілген тәжірибе саласы ретінде қызмет етеді және оның барысында оқытушы мен оқушының өзара әрекеті жүзеге асырылады [3, 38 б.].

Интерактивтік оқыту – бұл оқу үрдісінің барлық қатысушылары қатысатын, оқу үшін қолайлы жағдайлар жасалған танымдық іс-әрекетті ұйымдастырудың арнайы нысаны [4, 35 б.].

Психологиялық тұрғыдан алғанда, интерактивтік оқыту – бұл адамның қарым-қатынасы мен өзара әрекеттесу психологиясына негізделген оқыту типі. Онда тек оқушылар мен мұғалімдер ғана емес, сонымен бірге оқушылардың өздері де бір-бірімен ақпарат алмасады.

Оқу үрдісінде интерактивтік әдістерді қолдану оқушылардың дамуына белгілі бір түрде әсер етеді: оқу мотивациясын, құрдастарымен қарым-қатынасты күшейтеді, өмірлік тәжірибені байытады, өзін-өзі дамытуды белсендіреді. Адам мұндай қарым-қатынас пен өзара әрекеттестіктің қажеттілігін түсінеді. Қазіргі әдістеме ілімінде білім берудің, оқытудың интерактивтік әдістері

– маңызды категориялардың бірі. Өйткені бұл әдістер «оқушыны білім беру іс-әрекетіне мақсатты түрде қарқынды енгізудің әдісі болып табылады. Ондағы басты мақсат – өзін-өзі ынталандыратын өзін-өзі ашу, рухани-адамгершілік өзара түсіністік пен қабылдаудың өзара әрекеттестігі негізінде нақты білім беру мәселелерін шешу. Бұл өзара әрекеттесуге қатысушылардың жеке өсуіне мүмкіндік береді» [1, 1416.].

Интерактивтік оқыту мынадай қағидаттарға негізделеді:

- диалогтік өзара әрекеттесу – әңгімелесушінің көрнекі қабылдауын, оның бет-әлпеті мен қимылдарын, сондай-ақ сөйлеудің бүкіл интонациялық жағын акустикалық қабылдауды қамтитын тікелей сөйлеу байланысы [5, 34 б.];

- кооперация және ынтымақтастық негізінде шағын топтардағы жұмыстар. Оқушылар жеке жұмыс жасағанда, олар жеке мақсаттар мен жеке жетістіктерге жетуге тырысады; басқалардың жетістіктері мен сәтсіздіктері олар үшін маңызды болып табылмайды. Интерактивтік оқыту – бұл ортақ мақсаттарға жетуге бағытталған бірнеше адамның бірлескен жұмысы. Жұмыстың бұл түрі жалпы мақсатқа жету үрдісінде оқушылар арасында оң өзара әрекеттесу үшін жағдай жасайды: әркім тек топтың қалған мүшелері өз мақсаттарына қол жеткізген жағдайда ғана өздерінің жетістікке жете алатындығын түсінеді (яғни белгілі бір білімді игеру) [6, 18 б.];

- оқытуды белсенді-рөлдік тұрғыда ұйымдастыру. Рөлдік ойын - бұл іс-әрекеттерді жақындастыратын, іс жүзінде айтарлықтай алыс болатын, қатысушыларға басқа мінез-құлық стратегиясын көруге, түсінуге және қаласа, сынақтан өткізуге мүмкіндік беретін рөлдік ойынның арнайы ұйымдастырылған сценарийлері арқылы өз тәжірибесінен үйренуге мүмкіндік туғызатын сабақты ұйымдастырудың интерактивтік түрі;

- оқу үрдісін тренинг тұрғысында ұйымдастыру. Тренинг – оқытуда қолданылатын практикалық психология әдістерінің бірі. Рухани жалпыадамзаттық құндылықтармен танысу жұмысының бұл түрі білім беру үрдісіне қатысушылардың серіктестігін, жаңа білім мен жеке қарым-қатынас деңгейіне, қатысым үшін қолайлы жағдайдағы көзқарастарға бірлесіп көшуді қамтиды.

Оқушылардың топтардағы өзара әрекеттесуіне басымдық берілетін оқыту алдымен ұйымдастыру және психологиялық қабылдау тұрғысынан қиындықтар туғызады, алайда кейін мұндай оқытудың артықшылықтары айқын көрінетін болады:

- бірыңғай мақсат пен жалпы уәждеменің болуына байланысты білім беру үрдісіндегі барлық қатысушылардың белсенділігі;

- жайлылық: шағын топта жұмыс істей отырып, оқушылар өздерін еркін, сенімді сезінеді, әркімнің пікірін бүкіл топ қабылдайды;

- жеке қасиеттерді дамыту және өзін-өзі бағалауды арттыру: әркімнің жетекші рөлді де, топтық шешімнің қарапайым қатысушысының рөлін де білуге, сындарлы қарым-қатынас орнатуға мүмкіндігі бар;

- білім беру үрдісінің барлық қатысушыларының сөйлеу, коммуникативтік дағдыларын дамыту;

- қатысушылардың алған білімдерін қайталау және қолдану, мәселені әр түрлі тұрғыдан қарастыру арқылы материалды тереңірек оқуы.

Демек, тұлғааралық қарым-қатынасқа, арнайы ұйымдастырылған қарым-қатынас жағдайларына негізделген интерактивтік оқыту сыныпта оқу үрдісіне қызығушылықтың пайда болуына, оқушылардың танымдық іс-әрекетін қалыптастыруға және жүзеге асыруға жағдай жасайды деп болжауға болады. Онда оқушы өзінің сәттілігін, зияткерлік өміршеңдігін сезінеді. Бұл оқу үрдісінің өзін нәтижелі етеді [7, 113 б.].

Интерактивтік оқыту идеясын дамытуда қарым-қатынас ерекше рөл атқарады. Интерактивтік оқыту – бұл қарым-қатынасқа негізделген оқыту. Өйткені ол өзара түсіністік пен өзара әрекеттестікке негізделген ақпарат алмасуды қамтиды.

Қарым-қатынас – бұл «бір уақытта және жеке тұлғалардың өзара әрекеттесу үрдісі ретінде, ақпараттық үрдіс ретінде, адамдардың бір-біріне қатынасы және бір-бірін өзара түсіну үрдісі ретінде әрекет ете алатын күрделі және көп қырлы процесс» [8, 78 б.].

Қарым-қатынас – «адамдардың бір-бірімен ақпарат алмасуы», бірлескен іс-әрекеттің қажеттіліктерінен туындайтын және кем дегенде үш түрлі үрдісті қамтитын адамдар мен топтар арасындағы байланыстарды құру мен дамытудың күрделі көп қырлы үрдісі: қатысым (ақпарат алмасу), интеракция (іс-әрекеттермен алмасу) және әлеуметтік қабылдау (серіктесті қабылдау және түсіну) [9, 85 б.].

Қарым-қатынас – екі (немесе одан да көп) адамның жалпы нәтижеге жету үшін күш-жігерін біріктіруге бағытталған өзара әрекет. Қарым-қатынас – бұл жай ғана әрекет емес, өзара әрекеттесу: ол қатысушылар арасында жүзеге асырылады, олардың әрқайсысы

белсенділіктің тасымалдаушысы болып табылады және оны серіктестерінде ұсынады [10, 113 б.].

Дәстүрлі түрде қарым-қатынастың үш жағы бар:

- ақпараттық (ақпарат алмасу);

- интерактивтік (стратегияны әзірлеу және жеке тұлғалардың бірлескен әрекеттерін үйлестіру);

- перцептивтік (бір-бірін қабылдау және түсіну) [11, 112 б.].

Аталған үш тараптың барлығы қатысқан кезде ғана байланыс толық болады. Психологтер білім беру қарым-қатынасы жағдайында қабылдау дәлдігінің жоғарылауы байқалатынын, есте сақтау қабілетінің тиімділігі артатынын, зейіннің тұрақтылығы, оны тарату қабілеті сияқты зияткерлік және эмоционалды қасиеттер қарқынды дамитынын; қабылдау кезіндегі байқағыштық; серіктестің қызметін талдай білетіндігі, оның мотивтерін, мақсаттарын көре алатындығы; қиялы сынды қабілеттерді анықтады. Қарым-қатынас үрдісінде сезімдер мен эмоциялар мәдениетін тәрбиелеу, тілектестік, жанашырлық, мінез-құлықты басқару, өзін-өзі тану қабілеттерін дамыту жүреді.

Оқу іс-әрекетін ұйымдастырудың топтық түрі күрделі құрылымға ие. Мұнда оқу үрдісінің өзара әрекеті тек мұғалім мен оқушылардың арасында ғана емес, сондай-ақ оқушылар ұжымының ішінде де өнімді байланысты белгілейді. Сонымен, интерактивтілік тұрғысынан бұл топтық форма тиімді әрі оңтайлы болып табылады, дегенмен бұл оқу үрдісінің нәтижелілігіне әртүрлі әсер етуі мүмкін.

Ұжымдық оқу іс-әрекетінің түрі ретінде топтық жұмыс қойылған оқу-танымдық міндеттерді шешу үшін оқушылардың бірлескен күш-жігерін ұйымдастырудың тәсілі болып табылады. Топтық оқыту түрі бір уақытта үш негізгі мәселені шешуді көздейді:

- танымдық. Ол тікелей оқу жағдайымен байланысты;

- коммуникативтік-дамытушылық. Оның барысында осы топтың ішінде және одан тыс қарым-қатынастың негізгі дағдылары қалыптасады;

- әлеуметтік-бағдарлық. Ол оқушыларды қоғамда әлеуметтендіру үшін қажетті азаматтық қасиеттерді тәрбиелейді [12, 118 б.].

Оқу материалын игеру, тану үрдісінде бірлескен іс-әрекет әркім осы үрдіске өзінің ерекше, жеке үлесін қосатындай етіп ұйымдастырылуы керек. Осылайша білім, идея және қызмет әдістерімен алмасуға болады. Бұл ізгілік пен өзара қолдау атмосферасында болуы тиіс. Ол жаңа білім алуға ғана емес,

сонымен қатар танымдық іс-әрекеттің дамуына ықпал етуге, оны ынтымақтастықтың жоғары формаларына аударуға мүмкіндік береді.

Интерактивтік оқыту тек бір пікірдің үстемдігін ғана емес, барлығын да ескереді. Диалогтік оқыту барысында оқушылар сыни ойлауға, мән-жайларды талдау және тиісті ақпарат негізінде күрделі мәселелерді шешуге, балама пікірлерді өлшеуге, ойластырылған шешімдер қабылдауға, пікірталастарға қатысуға, басқа адамдармен сөйлесуге үйренеді. Ол үшін сабақтарда жеке, жұптық және топтық жұмыс, зерттеу жобалары, рөлдік ойындар, әртүрлі ақпарат көздерімен жұмыс, шығармашылық жұмыстар, суреттер және т.б. ұйымдастырылады.

Сонымен, интерактивтік оқыту бір уақытта бірнеше мәселелерді шешеді [13]. Біріншіден, интерактивтік әдістер оқушылардың оқу ортасымен тікелей өзара әрекеттесуіне, яғни игерілген тәжірибе саласын анықтайтын шындыққа негізделеді. Бұл бұрыннан бар тәжірибені қайта қарастыру қажеттілігін талап ететін жағдай туғызады. Онсыз белгісіз аймақты бөліп көрсету және проблемалау мүмкін емес. Екіншіден, интерактивтік оқытуда оқушының субъективті тәжірибесі тек көмекші материал және білімнің негізгі мазмұнына иллюстрация ретінде ғана емес, сонымен қатар «аксиомалық», объективті және «субъективті», жеке білімнің арақатынасын анықтау бағытында өзін-өзі тану үрдістерін белсендіретін оқу танымының орталық көзі болып табылады. Үшіншіден, интерактивтік оқытуда мұғалім оқушының белсенділігіне жол береді. Бұл маңызды қолданбалы мәселелерді шешу үшін жұмысты ұйымдастырудың қолма-қол тәсілдерін тексеру тұрғысынан өзін-өзі тануды ынталандырады. Төртіншіден, адамға бағытталған оқыту жобалық, коммуникативтік, ойын технологияларын, яғни оқушылардың танымдық, әлеуметтік және физикалық белсенділігін талап ететін жағдайларды тудыратын технологияларды пайдаланған жағдайда интерактивтік сипатқа ие болады [14, 34 б.]. Бұл өзін-өзі тану қабілетінің неғұрлым тиімді дамуын қамтамасыз етеді. Өйткені барлық қолда бар әлеует тексеріліп, тиісті өзара әрекеттесу кезінде нәтижеге жету үшін оларды құрастыру жолдары көрсетіледі.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Куликова Л. Н. Интерактивные методы в образовании: личностноориентирующие смыслы // Интерактивные методы в образовании:

личностноориентирующие смыслы: сборник статей. –Хабаровск: Хабаровск. гос. пед. ун-т, 2002. – с. 138–141

2 Жук А. И., Кашель Н. Н. Активные методы обучения в системе повышения квалификации педагогов: учебно-методическое пособие. – Минск: Аверсэв, 2004. – 336 с.

3. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе. –М. : Велби, 2007. – 58 с.

4 Кашлев С.С. Технология интерактивного обучения: учебно-методическое пособие. – М. : Тетрасистемс, 2005. – 135 с.

5 Выготский Л. С. Педагогическая психология. – М.: Изд-во Москов. ун-та, 1980. – 44 с.

6 Васильева И. В. Учебное сотрудничество на уроках // Авантаж. –№ 50. 2013. –с . 18

7 Королева Н.М. Образовательные технологии, обеспечивающие развитие социокультурной компетенции у студентов – экономистов в процессе изучения иностранного языка. –Белгород: Изд-во БУКЭП, 2011. –237 с.

8 Парыгин Б. Д. Социальная психология территориального самоуправления. – М. : Мысль, 1971. – 1 78 с.

9 Вишнякова С .М. Профессиональное образование: слов. –М.: СПО, 1999. – 538 с.

10 Королева Н. М., Головин А. А. Принципы активизации учебно-познавательной деятельности студентов. –Курск: Курск. гос. техн. ун-т, 2010. –С. 111–114

11 Соколов А. В. Общая теория социальной коммуникации. –М.: Издат. В. А. Михайлова, 2002. – 122 с.

12 Королёва Н. М., Костерина И. В. Роль интерактивного обучения в современном образовании // Ученые записки: электронный научный журнал Курского государственного университета. –№ 1 (33). –Курск, 2015. – С. 115–119

13 Костерина И. В. Педагогическая сущность личностно-профессиональной самоактуализации студентов. –Курск: Курск. гос. мед. ун-т, 2010. – 152 с.

14 Костерина И. В. Специфика изучения гуманитарных дисциплин в вузе: аксиологический аспект // Совет ректоров. – №9. 2013. –С. 33–36

СӨЗЖАСАМДЫ ОҚЫТУДА ҚОЛДАНЫЛАТЫН ИНТЕРАКТИВТІК ӘДІС ТҮРЛЕРІ

САРСЕНБАЕВА А. А.
студент, 4-курс

Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

ЕРҒАЛИЕВ Қ. С.
ф.ғ.к., профессор,

Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

ЕРҒАЛИЕВА С. Ж.

PhD, қауымд. профессор, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Қазіргі уақытта Қазақстанда әлемдік білім беру кеңістігіне енуге бағдарланған білім берудің жаңа жүйесінің қалыптасуы жүріп жатыр. Осыған байланысты оқу үрдісін жетілдіруге, оқушылардың жоғары белсенділік деңгейіне жетуге ықпал ететін тиімді әдістер мен оқыту түрлерін іздеуге бағытталған оқытудың инновациялық формаларының рөлі мен маңызы артып келеді.

Сабақ барысында жаңа материалды игеру – бұл әрі қарай оқыту, білімді игеру және осы білімді іс жүзінде қолдану мүмкіндігіне орай болатын негіз. Алынған білімнің сапасы, ең алдымен, белгілі бір тақырыпты оқытудың таңдалған әдісіне байланысты. Айта кету керек, оңтайлы әдісті (тәсілді) таңдау материалды игеру мәселесін толығымен шешпейді, оқытудың бұл әдісі қалай қолданылатыны, оқу үрдісінде танымдық және өзіндік іс-әрекеттің дамуына қалай ықпал ететіні маңызды. Белгілі бір тақырыпты оқыту кезінде сабақтың мақсаты мен міндеттеріне байланысты әртүрлі әдістер мен тәсілдерді пайдалануға болады. Бұл өз кезегінде қажетті нәтиже береді.

Оқыту әдісі туралы түсінікті зерттеушілер әртүрлі пайымдайды. Д. И. Тихомиров «білімді басқаларға беру тәсілі» деп анықтаса, ал К. В. Ельницкий «мұғалімнің білім беру мақсаттарына жетуге бағытталған барлық тәсілдер, әдістер мен әрекеттер» деген анықтама береді. Н. М. Шульман оқыту әдістерін «алдын ала белгіленген және білім беру мақсатына қол жеткізуге әкелетін жол...», М. А. Данилов бұл – «мұғалім қолданатын әдіс. Ол арқылы білім алушылар саналы түрде білім алады және дағдылар мен қабілеттерге ие болады» және т.б. сынды түсінік береді [1, 566 б.].

Бұл әдісті меңгеру барысында оқушылардың ойлау, коммуникативтік және рефлексивтік қабілеттері дамиды, мәселелерді шешу технологиясы жетілдіріліп, меңгеріледі. Қолданылған әдіс негізінде оқушылар кез келген іс-әрекеттегі өздерінің қабілеттері туралы, өз мүмкіндіктері жайлы хабардар

болады. Жалпы білім беретін мектепте қазақ тілін оқытудың әдістері мен тәсілдерін таңдау оқытудың мақсаты мен міндеттеріне, оқу материалының мазмұнына байланысты. Онда оқушылардың жас және жеке ерекшеліктері, білімді игеру кезеңдері ескеріледі.

Қазіргі заманғы мектеп қандай болмасын жағдайда бейімделе алатын оқушыларды шығаруы керек. Осыған орай білім беру мекемелерінің алдына түрлі инновациялық әдістер мен педагогикалық технологияларды ойлап шығару міндеті қойылады. Олар өз кезегінде біліммен, кез келген идеялармен және пікірлермен емін-еркін алмасуға мүмкіндік береді, сонымен қатар сынып ұжымын біріктіруге, жұмылдыруға ықпал етеді. Танымдық белсенділік атмосферасы оқушылардың бір-бірімен және мұғаліммен өзара әрекеттесуіне, бірлескен қызметті өзара бағалауға негізделеді.

Интерактивтік оқыту – «бұл білім беру үрдісінің барлық қатысушылары бір-бірімен өзара әрекеттесетін, ақпарат алмасатын, ортақ мәселелерді бірлесіп қарастыратын, жағдайларды модельдейтін... танымдық мәселелерді шешуге бағытталған іскерлік ынтымақтастықтың нақты атмосферасына енетін білім алушылардың бірлескен іс-әрекеті түрінде таным процесін ұйымдастырудың тәсілі» [2, 41–42 б.].

Интерактивтік әдіс оқу жағдайларын ыңғайлы жасауға мүмкіндік береді. Онда оқушы өзінің белгілі бір нәрсеге қол жеткізуін сезінеді, өз бетінше тапсырмаларды орындауға үйренеді, осылайша оқу үрдісін нәтижелі етеді. Қысқасы, оқытудың интерактивтік технологиясы үш негізгі міндетті шешуге ықпал етеді: оқу-танымдық, коммуникативтік-дамытушылық және әлеуметтік бағдарланған [2].

Бұл әдістің элементтеріне мыналар жатады:

- Сабақтың дәстүрлі емес басталуы алдағы жұмысқа эмоционалды көңіл-күй қалыптастырады (эпиграф, ребус, жұмбақ және т.б.).
- Сыни ойлауды дамыту әдістері (миға шабуыл, пікірталас және т.б.).
- Сабақтың «ерекшелігі» болып табылатын арнайы элементтерді енгізу: жұмбақтар, кроссвордтар, сканвордтар, терең білімді қажет ететін тапсырмалар және т.б.
- Жұптық және топтық жұмысқа бағдарлау.
- Дәстүрлі емес сабақтарды немесе сабақтың бөліктерін өткізу (саяхат сабағы, ертегі сабағы, викторина және т.б.).
- Сабақта ойын түрлерінің болуы және т.б.

Бүгінгі таңда мұғалім үшін мектепте жұмыс істеу әдістерінің тізімін таңдау және оларды әрдайым жетілдіріп отыру қиындық тудырмайды. Бұған оқу ойындары, шығармашылық сипаттағы тапсырмалар, топтардағы жұмыстар және т.б. енеді. Жаңа тақырыпты түсіндіруде немесе бекітіп-пысықтауда оңтайлы әрі тиімді әдіске викторина, синквейн, «ми шабуыл» және т.б. жатады.

«Миға шабуыл». Г. С. Альтшуллердің айтуынша, бұл әдіс белгілі бір мәселені шешуге көмектеседі. Ол «шығармашылық белсенділікті ынталандыру негізінде жүзеге асады. Онда талқылауға қатысушыларға мүмкіндігінше көп шешім, соның ішінде ең фантастикалық нұсқаларды да айту ұсынылады. Содан кейін айтылған идеялардың жалпы санынан тәжірибеде қолданылуы мүмкін ең сәттілері іріктеледі» [3, 76 б.].

Мұндай жаттығу түрлерінің басты мақсаты – осы тапсырмаға жауап берудің көптеген нұсқаларын алу. Бұл әдісті қолданған кезде оқушылар бірқатар ережелерді білуі керек:

- Сыныптастардың идеяларын сынға алуға қатаң тыйым салынады.
  - Оқушылардың барлық идеялары, тіпті фантастикалық идеялары да ескеріледі.
  - Дамуы мен дәлелді негізі бар идеяларға ерекше назар аудару керек.
  - Идеялар үздіксіз және қысқаша айтылады.
  - Идеялар көп болуы керек. Бұл – әдістің мәні.
- Әдіс белгілі бір әрекеттер тізбегінен тұрады:
- міндет қою.
  - идеяларды білдіру.
  - осы идеяларды талқылау.
  - түпкілікті шешім қабылдау.

Олай болса «Сөзжасам» тақырыбы бойынша қолдануға болатын «Миға шабуыл» әдісіне мысал келтірілсін. Алдын ала бөлінген топтарда көшбасшы анықталады. Қатысушылар арасынан ұсынылған идеяларды жазатын тәуелсіз хатшы таңдалады. Топтардың алдына олар шешетін міндеттер қойылады.

Бірінші топ тапсырмасы: Бір, әлде, кей, қай, еш есімдіктерімен күрделі туынды сөз жасаңыздар. Аналитикалық тәсілмен жасалған туынды сөздер қандай сөз таптарына жататынын анықтаңыздар, әрқайсысына мысал келтіріңіздер.

Болжалды жауап: ешкім, ешқандай, әлдебір, әлдекім т.б. – есімдік; бірталай, күндерде бір күн т.б. – үстеу.

Екінші топ тапсырмасы: Сан есім + зат есім үлгісінде күрделі туынды сөз жасаңыздар. Олар қандай тәсіл арқылы жасалғандығын түсіндіріңіздер.

Болжалды жауап: жеті жарғы, үш жүз, бес қару, жеті ата, жеті шелпек, жеті ғалам, жеті жетім т.б. – тіркескен сөздер; екіқабат, екімүше (мат.), бірауыз, бірірім, бірқазан (құс), бірқадам, бірынғай, Жетіқаракшы, Жетісу, ұшаяқ, ұштаған, үшбұрыш (геом.), үшқұлақ, үшөрім, үшсайыс т.б. – біріккен сөздер.

Келесі кезеңнің міндеті – жауаптарды талдау және олардың қайсысы дұрыс екенін дәлелдеу. Айта кету керек, менеджерлер осы уақытта топтардағы тәртіпті бақылауы тиіс. Әрі қарай нәтижелер өңделеді және түпкілікті қорытынды жарияланады.

Мұғалім топтардың жұмысынан кейін жетекші сұрақтардың көмегімен қорытынды шығаруы керек: Туынды сөз жасауда қандай тілдік бірліктер қажетті болып табылады? Қазақ тілінде туынды сөздердің алатын орны қандай?

Сонымен, бұл әдіс оқушылардың ақыл-ой ұшқырлығын дамытады, тақырыпқа деген қызығушылықты арттырады.

Синквейн. Оқушылар үшін жұмыстың бұл түрі кез келген тақырыпты оңай және қызықты ұсынуға немесе тақырып бойынша қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Синквейн француз тілінен аударғанда «рифмасыз өлең» дегенді білдіреді. Бұл әдіс ХХ ғасырдың басында АҚШ-та танымал болды, оған жапон поэзиясы әсер етті [4].

Синквейннің құрылымын түсіну және қолдану оңай:

1 Бірінші жол – синквейннің тақырыбын анықтайтын бір сөз немесе фраза.

2 Екінші жол – құбылыстың қасиетін, сапасын т.б. көрсететін немесе сипаттайтын екі сын есім.

3 Үшінші жол – бұл іс-әрекеттерді немесе құбылыстарды көрсететін үш етістік.

4 Төртінші жол – құбылыстың мәнін көрсететін бір фразаны құрайтын төрт сөз. Афоризм немесе автордың көзқарасы бар сөйлем болуы мүмкін.

5 Бесінші жол – бірінші жолды нақты сипаттайтын бір сөз.

«Сөзжасам» тақырыбы бойынша синквейнге мысалдар келтірейік:

1 Сөзжасам

Тудырушы, үстеуші

Өзгертеді, атқарады, жұмсалады

Белгілі бір тәсілмен жасалады
 Сала
 2 Туынды мағына
 Синтетикалық, аналитикалық
 Өзгереді, түрленеді, көшіріледі
 Басқа сөз табына көшеді
 Сөз

Синквейннің әрқилылығына орай оны қазақ тілінің кез келген бөлімін, атап айтқанда, «сөзжасам» тақырыбын өткенде де пайдалануға болады. Синквейнді жазу үшін 5-8 минут кету керек. Өткізу түрі жеке немесе топтық болуы мүмкін. Синквейнді бағалау кезінде сөздердің дұрыстығына және барлық бес жолдағы логиканың көрінісіне ерекше назар аударылады.

«Эстафета» әдісі. Мұғалім барлық туынды сөздер жетіспейтін мәтінді дайындайды. Мәтін көлемі оқушылардың санына байланысты алынады. Бірінші партадан бастап парақ әр оқушыға кезекпен таратылады. Міндет – контекске байланысты бір туынды сөзді енгізу.

«Сын есім сөзжасамы» тақырыбы бойынша сөздер түсірілген мысалдар қарастыралық: Таудан соққан _____ салқын ызғар мінездердің ызғары тәрізді (М. Әуезов). Өте _____, әрі _____ және _____ Зағипаға Шолтанның сөзі табанға басқан шоқтай тиді (Х. Есенжанов). Бұл – менің _____ міндетім (С. Мұқанов). Ол өзімен _____ адамдармен айырылыспауды арман ететін (Ғ. Мүсірепов). _____ жерде өскен адамның ойы да биік болады (С. Мұқанов). Ардақтың _____ өңінде _____ шаттығы ойнап тұрса да, ауық-ауық баса беретін әкесінің осы қара көлеңкесі еді (Ғ. Мұстафин).

Түпнұсқа бойынша аталған сөйлемдердегі бос орындарда мынадай сөздер орналасқан: күзгі, кекшіл, сезімтал, өркөкіректеу, әкелік, теңдес, таулы, уыздай, жастық.

Жұмыстың соңында мұғалім алынған мәтінді, содан кейін түпнұсқаны оқиды.

Жұмыстың бұл түрі оқушылар үшін қызықты болады, сонымен қатар бірлескен іс-әрекеттің дамуына және ойлауды жандандыруға ықпал етеді.

«Редактор» әдісі. Мұғалім туынды сөздердің емлесінде қателер жіберілген мәтін қиындыларын (карточкаларын) дайындайды және т.б. Оқушылардың міндеті – бұл қателерді көру және түзету.

Жұмысты қызықты ету үшін мұғалім орфографиялық, пунктуациялық және сөйлеу қателіктерінің белгілерін көрсетуі

керек. Белгілері бар қиындылар беріледі және оқушыларға табылған қателерді пысықтау үшін қосымша уақыт ұсынылады. Белгілердің үлгі тізбесі төменде көрсетілген:

/ – орфографиялық қате.
 V – тыныс белгілері бойынша қате.
 F – нақты қате.
 Z – азат жол.

Ең бастысы – қателерді көруге үйрету ғана емес, сонымен қатар оқушылар мұндай қателерді түсіндіре алатындығына және болашақта жазбаша немесе ауызша сөйлеу барысында жол бермеуге ықпал ету.

«Сақина» әдісі. Бұл әдісті сабақтың басында және соңында қолданған жөн. Сабақтың басында оқушыларға жаңа материалды қабылдауға дайындайтын бейнематериал, афоризм, сурет, мақал-мәтелдер және т.б. беріледі. Сабақтың соңында оқушыларға афоризм туралы эссе жазу, бейнематериал туралы түсініктерін айту және т.б. тапсырылады. Мысалы, сабақтың басында мынадай тапсырма берілуі мүмкін: Өлеңмен танысыңыздар, А. Құнанбайұлының өлеңінде сөйлеудің қандай бөліктері ерекшеленетінін анықтаңыздар. Туынды сөздерді тауып, қалай жасалғандығын айтыңыздар.

*Шоқпардай кекілі бар, қамыс құлақ,
 Қой мойынды, қоян жақ, бөкен қабақ.
 Ауыз омыртқа шығыңқы, майда жалды,
 Ой желке, үңірейген болса сазақ.*

Оқушылар мұғаліммен және өзара диалогтік қарым-қатынасқа түседі, ойды нақты тұжырымдауға, өз таңдауын түсіндіруге үйренеді.

Кейін жоғарыда келтірілген өлең негізінде мұғалім сыныпқа «Сөзжасам» тақырыбының анықтамасын шығаруды тапсырады. Тақырыпты пысықтау және бекіту мақсатында ережелерді талдап, жоспарланған жаттығуларды орындатады.

«Сақина» әдісі сабақта интерактивтіліктің жеке элементтерін емес, сабақты интерактивтік түрде құруға мүмкіндік береді.

Қысқасы, интерактивтік оқыту бір уақытта бірнеше мәселелерді шешеді. Біріншіден, интерактивтік әдістер оқушылардың оқу ортасымен, яғни шындықпен тікелей өзара әрекеттесуіне негізделеді. Екіншіден, интерактивтік оқытуда оқушының жеке тәжірибесі білімнің негізгі мазмұнына көмекші материал және иллюстрация ретінде ғана емес, өзін-өзі тану үрдістерін белсендіретін оқу танымының орталық көзі болып табылады.

Үшіншіден, интерактивтік оқытуда мұғалімнің белсенділігі оқушының белсенділігіне жол ашады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Российская педагогическая энциклопедия: в 2-х т. / гл. ред. В.В. Давыдов. –М. : Большая Российская энциклопедия, 1993. – 1160 с.
- 2 Образовательные технологии в вузе: опыт национального исследования Саратовского государственного университета / под ред. Е.Г. Елиной, Е. И. Балакиревой. – Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 2012. – 172 с.
- 3 Альтшуллер Г.С. Найти идею: введение в ТРИЗ – теорию решения изобретательских задач. –М. : Альпина Бизнес Букс, 2007. – 400 с.
- 4 Баранов А. М. Учимся делать вместе. Материалы для тренинга учителей. –М.: Интуит.ру, 2007. –136 с.

КӨНЕ МҰРАЛАР ТІЛІНДЕГІ СӨЗЖАСАМ ЖҰРНАҚТАР

САРЫБАЕВА Б. Ж.
ф.ғ.к., доцент
ЖАСТЛЕК Д.

студент, Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

Мақалада қазіргі қазақ тілінің бастау арнасы саналатын мұралар – орта ғасыр мұралар тілінде кездесетін сөзжасам жұрнақтары талданады. Олардың сол кездегі дыбысталу, жұмсалы ерекшеліктері нақты тілдік деректермен дәлелденіп, бүгінгі қолданыстық сипаттары салыстырылып беріледі.

Қазақ тіл білімі – негізгі мазмұны айқындалған, зерттеу әдістері мен ғылыми негіздері анықталған саласы болса да, жалпы теориялық мәселелерімен қатар оның жекелеген проблемалары әлі де аша түсуді қажет етеді. Сөзжасам саласын түбегейлі зерттеп жүрген тілші-ғалым К. А. Құрманалиев теориялық негіздері жағынан қарастырған. Соның бірі – ескі қазақ тілінің жазба үлгілеріндегі сөзжасам проблемасы. Жалпы сөзжасам жеке сала ретінде кейінгі кезде ғана танылып отыр. Соңғы зерттеулер бұл проблеманың тіл қабатынан өзіндік орын алатынын көрсетеді. Сөзжасам тілдің атау жасау қызметін жүзеге асырады. Атаулардың бәрі сөзжасам арқылы жасалды деген пікірден аулақ бола тұра, көпшілік атаулардың сөзжасам арқылы жасалатынын мойындау керек. Сөзжасам білімінің

басқа салаларының ешқайсысы атқара алмайтын қызметті жүзеге асырады. Ол – сөзжасамның туынды сөз, жаңа сөз жасау қызметі. Сондықтан сөзжасам жаңа сөз жасаудың барлық мәселелерін қамтиды. Оған сөзжасамдық бірліктерден бастап, сөзжасамдық ұя сияқты ірі, күрделі сөзжасамдық бірліктерге дейін кіреді. Сөзжасамдық нұсқалардың сөзжасамда атқаратын қызметі, жаңа сөздердің жасалу үлгілері мен тәсілдері, сөзжасамдық нұсқалардың түрлері, қолданылу ерекшеліктері, сөзжасамдық ірі бірліктер болып саналатын сөзжасамдық ұялар, олардың құрылысы, оның мүшелері, сөзжасамдық ұяның құрамындағы мүшелердің қызметі, ерекшелігі сияқты т.б. тек сөзжасамға қатысты заңдылықтар сөзжасамды тілдің басқа салаларынан ерекшелендіреді. Бұл мәселелер тек сөзжасамға қатысты. Олар тілдің басқа ешбір саласында шешілмейді. Өйткені олар тек сөзжасам саласының зерттеу нысанына жатады [1, 191].

Қазақ тілінің қазіргі сөзжасамдық жүйесінің түп негізі түркі халықтарының ең көне заманынан бастау алғанын көрсетеді. Ал түркі тілдерінде қазір көне түркі жазбаларындағы сөзжасам жүйесі сол қалпында қалмағаны түсінікті.

Қазақ тілінің қазіргі кезде әбден қалыптасқан өте күрделі сөзжасам жүйесі бар. Сөзжасам жүйесі қоғамның дамуымен бірге дами отырып, қазіргі күрделі тілдік жүйе дәрежесіне жеткен. Оны тарихи тұрғыдан зерттеудің, яғни қазақтың ортағасырлық жазба ескерткіштер тіліндегі сөзжасам үлгілері мен процесін ашудың, кейінгі кезеңдегі оның жалғастығын зерттеп көрсетудің мәні ерекше. Өйткені бұл саланың атқаратын қызметі – қандай да бір дәуірдің жазба нұсқаларын зерттеуде бірдей.

Жазба ескерткіштерде сөз тудырушы амалдардың синтетикалық, аналитикалық және сөз тіркесі тәсілімен жасалу жолдары кездеседі. Түркі тілдері, оның ішінде қазақ тілі қосымшалы тіл болғандықтан, синтетикалық тәсіл туынды сөз жасауда үлкен қызмет атқарды. Синтетикалық тәсіл арқылы жасалған туынды түбірлердің мағынасы оның құрамындағы негіз сөзге байланысты.

Негізгі морфеманың мағынасы туынды түбірдің мағынасына арқау болады. Сондықтан оның мағынасы мен туынды лексикалық мағына байланысты болады.

Синтетикалық жолмен **есімдерден есім сөз жасайтын жұрнақтарды** топтасақ, төмендегіше беруге болады:

1 -Лық// -лік// -лұқ// -лүк// -луқ, -лығ// -лүг// -луғ; Бұл жұрнақ түркі тілдерінің барлығында да өнімді жұрнақ саналады. Ғалымдар оны түрліше этимологиялайды: біреулер іл етістігінен, ал көп

зерттеушілер «лық толы» дегендегі **лық** сөзінен шығарады. Сөзжасамдық бұл формант әсіресе, туа түбір зат есім атауларына көбірек жалғанады [1, 287].

Жазба ескерткіштерде бұл жұрнақтың фонологиялық варианттары негізінен, есім түбірге үстемеленетін 1) дерексіз мәнді атауыштық ұғым берген; 2) қатысты сындық ұғым; 3) іс-әрекет атауын, кәсіп иесін; 4) белгілі бір жерге, мекенге қатыстылықты; 5) заттың неге арналғанын: **йарлық, игілік, достлық, бұзқұлқ, йаманлық** «жарлық, жігіттік, достық, бұзықтық, жамандық» және т.б [2, 12]. Мысалы: **Йеті арқадын бері йарлық йүзін көргенім йоқ. Оң хан бірлән Меркіт ханның арасында достлық бар ерді... Чыңғыз хан йоқлықда Меркіт халқы ның Чыңғыз хан ның үйіні чапты... Мұддат надшаһлықы йікірма беш йыл ерді...** (Жеті ұрпақтан бері жарлық көрмедім... Оң хан мен Меркіт ханның арасында достық бар еді... Шыңғыс хан жоқ кезде Меркіт халқының, Шыңғыс ханның үйін шапты... Патшалық құрған уақыты жиырма бес жыл еді...) [3].

Бұл жұрнақ Жамиғат-Тауарихта да осылай қолданылған, мысалы: Халайықын «адлік білән сураған хан... Достуна дост болуб душманына душман болуб достлық етішті. Ниһайат сыз ханлар султанлар өзіне құллық қылдұрғандын мурат ол турур... Уа Миср кууатлық уа күчлүк даулатлығ ерділер... (Халқына әділдік жасаған хан... Досына дос, дұшпанына дұшпан болып достық жасады... Хандар мен сұлтандар өзіне құлдық жасатуды мұрат етеді... Және Мысыр куатты, күшті және дәулетті еді...) [4].

Р.Сыздықованың пікірінше, бұл жұрнақ екі күйде кездеседі. Мұнда да жаман-шылық, әуре-шілік сияқты көптеген сөздерге жалғанғанда, екіге ажыратылмайтын тұтас жұрнақ болып келеді және Абай бұл тәрізді жұрнақтарды актив қолданған [1, 50].

Қазіргі қазақ тілінде қазақ даласындағы ел басқару жүйесінің өзіндік ерекшелігіне сәйкес туған лауазым атаулары бар. Олар да осы **-лық/-лік, -дық/-дік, -тық/-тік** жұрнағы мен туа түбір зат есімдердің бірігуінен жасалған туынды зат есім түрінде кездесіп отырады: хандық, патшалық, сұлтандық, бектік және т.б.

Осы **-лық/-лік, -дық/-дік, -тық/-тік** аффикстерінің қазіргі қазақ тілінде сын есімнен туынды зат есім жасау процесінде **-лылық/-лілік, -дылық/-ділік, -тылық/-тілік** түрінде күрделеніп жұмсалған фактілері кездеседі. Мысалы: *айқындылық, көркемділік, өжеттілік* және т.б. [5, 116]. Сонымен қатар, жазба ескерткіштерде кейде зат есімнен сапалық сын есім жасайтын **-лы/-лі** жұрнағы да

кездеседі, мысалы, Түркі Шежіресінде: Ғақыллы уа еслі [...] зағифа ерді. ...көб сөзлі бұзққ кіші тұрұр. **Ғақыллы уа данышлы уа көб біліклі кіші ерді. ...» әли сұлтан қаздұрған таишлы йармышның сақасына барыб ердік...** (Ақылды және есті [...] әйел еді. ...көп сөзді бұзық кісі еді. Ақылды, білікті және өте білімді кісі еді. ...Әли сұлтан қаздырған тасты ярмыштың бөктеріне барып едік...) [3].

Бұл жұрнақ Жамиғат-Тауарихта да кездеседі, мыс.: **...Йани тағны хақ табарак уа тағала йерге басрұқ қылыб тақы сенің даулатлы тақтың мәмлакаткә басрұқ болғай... Йерлері йайлақ уа қышлақлары бисиар белгілі турур...** (...Яғни тауды Аллаһ тағала жерге басшы қылған, сенің дәулетті тағың елге басшы болады... Жерлері, жайлауы және елдімекендері барынша әйгілі...) [4].

Қазіргі түркі тілінде жеке-жеке, әр басқа функцияда қолданылатын **-лығ** пен **-лы** жұрнақтарының XI-XII ғғ. әдеби ескерткіштерінде атқаратын қызметі мен білдіретін мағынасында өзара алмасу, яғни бірінің орнына екіншісінің қолданылып келу реттері жиі байқалатындықтан, біз қарастырып отырған жазба ескерткіштер тіліндегі бұл жұрнақтың өте көне аффикс деп түйіндейміз [5, 23].

-Чы// -чі: Бұл жұрнақ «Түркі Шежіресінде» қазіргі қазақ тіліндегідей, сөзге жалғанып, есім мамандық кәсіп иесі мағынасын білдіреді: **етүкчі** «етікші», **мылтықчы** «мылтықшы», **йылқычы** «жылқышы», **елчі** «елші», **пічікчі** «1) аспаз; 2) мал оташысы» және т.б. мыс.: **Чыңғыз ханға елчі йіберді. Керейт Бөке жирен текеннің йылқычысы ерді. Аны бек қылдым бір йігітні дастарханчы қылдым...** (Шыңғыс ханға елші жіберді. Керейт Бөке жиреннің жылқышысы еді. Оны бек қылдым, бір жігітті дастарханшы (ас мәзірін дайындаушы) қылдым...) [3].

«Жамиғат-Тауарихта» сөз жасауда өнімді тәсіл ретінде көрінеді. Бұл жұрнақпен келген сөздер істің иесін, іс-әрекетті жасаушыны білдіреді, мыс.: **Андын соң Жочи Қасар [...] Оң ханға елчі йіберді. Йүзлер Елтемүр баурчы шул қаум сунит, шул Бөртә фужин нің ордусунда ерді...** (Онан соң Жошы Қасар [...] Оң ханға елші жіберді. Сунит қауымынан йүзлер (ру-тайпа атауы болуы мүмкін) Елтемір бауыршы (хан ас-суын басқарушы) Бөрте фужиннің ордасында еді...) [4].

Бұл аффикс – Орхон-Енисей жазбаларында жалпы түркі тілдерінің жазба дереккөздерінде жиі кездесетін көне тұлға. Қазіргі қазақ тілінде термин жасау қызметімен байланысты өнімді жұрнақ екенін байқаймыз.

Бұл аффикстің қазіргі қазақ тіліндегі сөзжасамдық сипатын берген А. Ысқақов, оның туынды зат есім жасайтын аса өнімді жұрнақ екенін айтады. Осы жұрнақ арқылы жасалатын туынды зат есімдердің мағыналары мынадай:

1 Кәсіп иелерінің я мамандықтардың атауларын, белгілі бір кәсіппен шұғылданатын адамда білдіреді, мыс.: қойшы, сақшы, тілші және т.б.;

2 Адамның белгілі бір дағдыға айналған іс-әрекеті мен қабілеті-қасиеттерінің аттарын білдіреді, мыс.: жәрдемші, бастаушы, аңдушы және т.б.;

3 Қоғамдық ағымды я көзқарасты жақтаушының және белгілі бір қоғамдық ұйымға қатысушының атын білдіреді, мыс.: спортшы, жақаевшы және т.б. [6, 157].

-**Шы//ші** жұрнағының түбір зат есімге жалғануы арқылы жасалған туынды зат есімдер нақтылы бір зат атауларына жалғанғанады: кемеші, садақшы, етікші және т.б.

-**Даш//таш**: Бұл аффикс қазіргі қазақ тіліндегі **-лас//лес** жұрнағының алғашқы нұсқасы деп айтуға болады, өйткені жазба ескерткіштерде бұл жұрнақтың **-лас//лес** варианты кездеспейді. Қазіргі тілімізде **-дас//дес** түрі кеңінен қолданылады, мұндағы айырмашылық – тек **ш** дыбысының **с** дыбысы болып өзгеруі.

Ол өзінің сөзжасамдық табиғаты жөнінен жалпы сын атауларына тиесілі. Ол туынды түбір сын атауларын жасау жағынан өнімді саналады [20, 298]. Бұл жұрнақ «Түркі Шежіресінде» өте сирек кездеседі, қарындаш «туыс, ағайын», йолдаш «жолдас», мысалы: *Барча өзінің қарындашы Чыңғыз ханны йаш білділер. Қалың қамышның ішінде олтұрұб тұрұр мұны көрді тақы йолдашларына қычқырды...* (Барлық туыстары Шыңғыс ханды жас кезінен білетін. Қалың қамыстың ішінде отырғанда оны көрді де жолдастарына айқайлады...) [3].

Бұл жұрнақ Жамиғат-Тауарихта *қарындаш* «ағайын», *емелдеш* «үміттес» сөздерінде ғана кездеседі, [2, 12] мыс.: *Өз қарындашларын уа улугларын орунга олтуруб барчасына хал атлар суһургаллар берді...* (Өз ағайындары мен үлкендерін орнына отырғызып, ат және сыйлықтар берді...) [4].

Қазіргі қазақ тілінде бұл жұрнақ **-дас//дес**, **-тас//тес**, **-лас//лес** түрінде кеңінен қолданылады, мысалы: қарындас, ауылдас, әріптес және т.б. **-Даш** жұрнағы – қазіргі қазақ тілінде өнімді жұрнақ. Өзі жалғанатын негіздерінің мазмұндарына сәйкес бірлестікті, теңдестікті, ұластықты, қарымдастықты, мерзімдестікті білдіреді.

Қазіргі түркімен тілінде де бұл жұрнақ арқылы соңғы уақыттарда жасалған көптеген сөздер бар [1, 60]. Ал қарайым тілінде йолдаш//йолдас, қарындаш//қарындас деген екі-ақ сөз кездеседі.

-**Лас//лес** жұрнағы арқылы жасалатын туынды сын есімдердің мағыналары жұрнақ жалғанатын негіздердің мазмұндарына сәйкес бірлестікті, теңдестікті, ұластықты, қарымдастықты, мерзімдестікті білдіреді. Олардың негізгі түрлері төмендегідей:

1 Адамның алуан түрлі сыр-мінездерімен байланысты абстракт мағыналы зат есімдерге жалғанып, ондай сипаттардың басқа адамдармен әріптес екендігін білдіреді, мыс.: сырлас, пікірлес, көңілдес және т.б.

2 Адамзат, жан-жануарлардың төркін-тегімен байланысты ұғымды білдіретін зат есімдерге жалғанып, олардың тұқым-туысы бір екендігін білдіретін сын есімдер жасайды, мыс.: бауырлас, қарындас және т.б.

3 Мекен атауларына жалғанады да, олардың нақтылы мағыналарына орай, мекен-орын, жай-қоныс астастығын білдіретін туынды сын есімдер жасайды, мыс.: елдес, ауылдас, жерлес және т.б.

4 Кейбір зат есімдерге жалғанып, олардың нақтылы лексикалық мағыналарына қарай, түрлі қарым-қатынас, мерзім-мөлшер жағынан сыбайлас келетін сындық ұғымдарды білдіреді, мыс.: жолдас, істес, замандас және т.б [7, 183].

5 – **(Ы) рақ//-(і) рек**: Бұл жұрнақ өзі жалғанған сөздегі сапа шамасының басымдылығын білдірген және жазба ескерткіштерде жиі қолданылған, мыс.: *ілгерірек, көбірек, йахшырақ, қарарақ* және т.б. Түркі Шежіресіндегі қолданымына мысал келтірейік: *Адамның бейішке барыб қайтара келгені айдын раушанырақ уа афтабдын мәшһүрірек тұрұр...* (Адамның пейішке барып қайтқаны айдан көріктірек, күннен мәшһүрірек (әйгілі)...) [3].

Сапа шамасының басымдылығын білдіретін бұл жұрнақ Жамиғат-Тауарихта да кездеседі, мыс.: *Анларның қасраты өнгін қаумдын артуқрақ болды. Келіндін бу екі келін пакиза арурақ көрклүқрақ турур...* (Олардың қасіреті өсіп өркендеген халықтан артығырақ болды. Келіндердің ішіндегі бұл екі сұлу келін – көріктірек...) [4].

-**Рақ//рек** жұрнағы қазіргі қазақ тілінде үстеу түбірлі сөздерге жалғанып, олардың негізгі мағынасына қосымша мән береді: мекендік, мезгілдік ұғымдардың мөлшері жалпылама айтылмайды, саралана түсіп, кішірейтпелі түрде көрсетіледі. Бұл тұрғыда аталған аффикс негіз түбірден кейін тікелей жалғанса, кейде араға басқа бір тұлғаны салып та үстемеленеді. Сондай-ақ - **рақ//рек**

жұрнағы өзінен кейін де басқа қосымшаларды қабылдай береді. Бұл жағдайда алғашқы мағына одан да нақтылана түседі: әріректе, артқарақ және т.б.

Қаралып отырған жазба ескерткіштер тілінде кездесетін **-рак//** **рек** аффиксін **-лау//** **-леу** жұрнағының синонимі ретінде қарастыруға болады. Өйткені екеуі де салыстырмалы шырай мәнінде жұмсалады: қызылырақ – қызылдау, биігірек – биіктеу және т.б.

Қазақ жазба үлгілеріндегі етістіктен есім сөз жасайтын жұрнақтардың қолданымы жайында сөз етер болсақ, төмендегіше беруге болады:

-К, -ық// **-ік//** **-үк//** **-үк**: «Түркі Шежіресінде» етістік түбіріне жалғанып, бірде зат есім, бірде заттанған сын есім түзеді. **Йүмүк** «жұмылған, жұдырық», **тірік** «тірі», **өлүк** «өлік», **түкірік** «түкірік» және т.б. мыс.: *Дүкірнің мағынасы түкірік темек болұр. Бір қолы йүмүк ерді. Оғыз ханның ләшкерінің қолына ол чақлы өлүк мал түшді...* (Түкір сөзінің мағынасы – түкірік. Бір қолы жұмылған (жұдырықталған) еді. Оғыз хан әскерінің қолына сол шамада мал өліктері түсті...) [3].

«Жамиғат-Тауарихта» бұл жұрнақ **-уқ** түрінде кездеседі. Бұл жұрнақты ғалымдардың көпшілігі қимыл есімін берген у тұлғасының алғашқы варианты деп қарастырған. Қазіргі тіл тұрғысынан қарағанда, қимыл есімін берген **-уқ//** **-уғ** аффикстерінің қолданысында саралану процесі жүрген: қимыл есімін және етістіктерден сындық мәнді сөздер тудырушы аффикстер қалыптасқан, мыс.: *Жалайыр Қайдуға қисас қылыб ол сабабдын анлар өзгә жалайыр дын артук ерді.* Бу Чарақа Ликум хытай уалайаты ларына йауық ерді... (Жалайыр Қайдуға жазаға тартты, себебі олар басқа жалайырлардан артық еді... Бұл Чарақа Ликум қытай елдімекендеріне жақын еді...) [4].

-Қ// **-к, -ық//** **-ік, -ақ//** **-ек** жұрнағы қазіргі қазақ тілінде де етістіктен қалыптасқан зат туылымдардың белгілі бір пәндік, кәсіптік түрде келетіндерінен басқа жалпыхалықтық сипаттағылары да бірталай. Өздерінің мағыналары жағынан бұлар да заттық тиянақтылық алған, яғни белгілі бір заттың немесе бір процестің атауы ретінде қолданылады: білік, керек, төсек, жабық және т.б. Етістікке **-қ//** **-к, -ық//** **-ік, -ақ//** **-ек** тұлғалығы жалғану арқылы жасалған туынды зат есімдердің тағы бір үлкен тобы бар. Олардың мағыналарынан ілгеріде аталғандар секілді атаулық тиянақтылық байқалмайды. Олар көбінесе белгілі бір әрекеттің статикалық қалпымен ғана байланысты болып келеді. Бұл сала туылымдарды

процестің немесе әрекеттің атауы ретінде дербестенген тіл құбылыстары деп қарауға болады: ойнақ, ырғақ, тілек, жазық және т.б.

Етістік пен **-қ//** **-к, -ық//** **-ік, -ақ//** **-ек** тұлғалығының қосылуынан пайда болған зат есім жасалымдардың енді біразы өздерінің әуелгі тектік сипаты, сырт қалпы, тұлғасы жағынан сын есіммен құрылымдас болып келеді. Олар мағынасы жөнінен де солай. Ал зат есімдік статусқа субстантивация жолымен ғана ие болған. Сондықтан да бұлардың заттық тиянақтылығы, зат есімдік дербестігі бірсыпыра ретте, тіпті функцияланды ғана болып көрінеді: *су-ық, қыз-ық, іл-ік, бұз-ық* және т.б. [2, 188].

-С, -ыс// **-іс** жұрнағы арқылы мағынасы жағынан қазір көмескі түбір етістіктен жасалған да туынды зат есімдер бар. Бірақ тілімізде көп емес, *айқас, күрес, жарыс, алыс*. Қазіргі тілімізде сырт қалпы, тұлғасы жағынан **-ыш//** **-іш** жұрнағы нұсқалас. Бұларды өзара фонетикалық варианттар деп қарауға болады. Бірақ екеуінің бір-бірінен ерекшелігі **-с, -ыс//** **-іс** жұрнағы дауыссызға да, дауыстыға да аяқталған кез-келген етістікке жалғана беретін болса, **-ш, -ыш//** **-іш** жұрнағы зат есім жасауда үнемі тек дауыссыз **-н** сонорына біткен етістікке ғана жалғанып отырады. Осы жағынан екеуі екі бөлек құбылысқа ұқсайды. Қазіргі қазақ тілінде **-ш, -ыш//** **-іш** аффиксі арқылы етістіктен жасалған зат есімдер онша көп емес: *таян-ыш, сүйен-іш, алдан-ыш, сағын-ыш, күйін-іш* және т.б.

-Ғучы// **-гучі**: Бұл жұрнақ тұйық етістік тұлғалы сөздерге жалғанып, қимыл иесін білдіреді [5, 85]. Мысалы, «Түркі Шежіресінде»: *Йахшы іш қылғучы темек болұр...* («Жақсы іс қылушы» деген...) [3].

Бұл жұрнақты **-ғу** және **-чы, -шы** жұрнақтарының қосындысы ретінде күрделі жұрнақ деп қарауға болады [3, 110].

-Ғу-чы жұрнағы орта ғасыр жазба ескерткіштерінде, оның ішінде ескі қазақ тілінде жазылған ескерткіштерде, негізінен, етістіктерге жалғанып, бірнеше мағыналарда жұмсалады. **-Ғу** жұрнағы орта ғасыр ескерткіштерінде, негізінен, етістіктерге жалғанып, бірнеше мағыналарда жұмсалады. «Түркі Шежіресінде» **-у** жұрнағы арқылы жасалған есімдер де өте сирек, мысалы: *Ол өзіне [...] кіші бірлән Самарқанддан чықыб йасау йасап ұрұшты...* (Ол өзіне [...] кісімен Самарқандтан шығып, жасау жасап соғысты...) [3]. Бұл жұрнақ «Жамиғат-Тауарихта»: *Мани Қырылтуқ хаст қылғучы болғай... Уа фарман бергучі лер тамамы анларның нәслі турур...* түрінде кездеседі (Мағыналы Қырылтуқ қастандық қылушы болғай... Және бұйрық берушілердің барлығы олардың ұрпағы...) [4].

Қазіргі қазақ тілінде -у тұлғалы таза зат есімдік сипаттағылар, терминдік, атаулық тиянақтылығы бар: тұсау, қадау, сұрау, қыстау және т.б.

Қазіргі тіліміздегі қимыл есім мен (-у) -шы// -ші жұрнағынан түзілген байырғы туынды зат есімдерге қарағанда, кейінгі, жаңа мәнді термин зат есімдердің әлдеқайда көп болуы кеңес дәуірінде ой-пікірдің, ғылымның, өндіріс пен өнеркәсіптің, мәдениеттің, өнер-білімнің өркен жаюына орай олардың жұрнақ қабылдамдық қабілеті, яғни сөзжасамдық қатынасқа түсу мүмкіндігі арта түскендігін көрсетеді: оқушы, жүргізуші, қанаушы және т.б. [1, 175].

Жазба ескерткіштерде -у жұрнағымен қатар, етістікке жалғанып, есім сөз жасайтын -мақ// -мек жұрнағы «Түркі Шежіресінде» кездеседі, мысалы: *Бір күн қазы ның уағзының ештімек үчүн хан уағаз мәжілісіке барды...[...]* Бу йерде екісін бір қошұб бір айтмақ зарұр ерді... (Хан бір күні қазының (соттың) уағзын есту үшін уағыз мәжілісіне барды. [...]) Екеуін бір жерге қосып айту керек еді... [3].

«Жамиғат-Тауарих» мәтінінен -мақ// -мек жұрнағына мысал: *Жаһат аңа ат атамақ та кеңештілер. Оң хан ның оғлы йашиурун Бамуқа сечен білән Чиңгиз хан га қасд етмекке йаман кеңеш қылды...* (Жахат онымен ат қоюда кеңесті. Оң ханның баласы Бамуқа шешенмен жасырын түрде ханға қастандық жасау үшін кеңесті...) [4].

- У жұрнағымен қатар есім сөз жасайтын -мақ// -мек жұрнағы да кездеседі, мысалы: *...турылықсыз қара үйге ту көтермек не керек, туғаны жоқ жалғызға сопайып жалғыс шапмақ не керек... (...туырылықсыз қара үйге ту көтермек не керек, туғаны жоқ жалғызға сопайып шаппақ не керек...)* [8,46].

-Ңкі, -іңкі// -ыңқы жұрнақтары қазіргі қазақ тіліндегі формасындай тек қана «Әділ сұлтан» эпикалық жырында қолданылған. Бұл жұрнақ етістіктерге жалғанып, олардан сол сөздердің негізгі лексикалық мағыналарымен байланысты туынды сын есімдер жасайды, мыс.: *...торының құйрығы ту түбінден кесіліңкі көрінді...[...]* садақ толған сай кез оқ шашылыққы көрінді... (...торының құйрығы ту түбінен кесіліңкі көрінді... [...]) садақ толған сай кез оқ шашылыққы көрінді... [8,45].

Әр дәуірде жазылған сөзжасамдық нұсқаларда айырмашылықтар болатыны белгілі. Бұл әрине, қазақ тілінің тарихи кезеңдерге байланысты аз да болса, өзгеріп отыратыны айдан анық. Көне және ортағасыр жазба ескерткіштер тілінде

сөзжасамның морфологиялық тәсілі болды, бірақ әр сөз табының сөз тудырушы жұрнақтары санаулы ғана.

Қазіргі сөзжасам мен көне және ортағасыр жазба ескерткіштерінің сөзжасам жүйесін салыстырғанда, қазіргі қазақ тіл жұрнаққа өте бай. Арада бірнеше ғасыр өтсе де, олардың әр кезеңінің тілдің сөзжасам жүйесінің қалыптасуына да, сөздік қордың баюына да үлес қосқандығы байқалады.

Тілдің сөзжасамдық жүйесінің толығып, отыруы, сөзжасамдық заңдылықтардың тілде орнығып қалыптасуы баяу болса да, тіл дамуында үнемі болып отыратын құбылыс екені даусыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Әбілқасымов Б. Әбілғазы ханның Түркі Шежіресі және оның тілі: –Алматы, 2001. –243 б.
- 2 Керімұлы Ә. Ескі түркі ескерткіштері тіліндегі сөз жасайтын жұрнақтар (XIV ғ.): –Түркістан, 2005. –242 б.
- 3 Қазақ грамматикасы: –Астана, 2002. –542 б.
- 4 Отарбекова Ж. К. Жамиғат-Тауарих тіліндегі сөзжасам: фил. ғыл. канд. дисс автореф: –Алматы, 1997. –22 б.
- 5 Сыздықова Р. Г. Язык Жамиғат-Тауарих Жалайри: –Алма-Ата, 1989. –242 с.
- 6 Сыздықова Р. Ясауи «Хикметтерінің» тілі: –Алматы, 2004. –894 б.
- 7 Тіл білімі институты. Қазіргі қазақ тілінің сөзжасам жүйесі: –Алматы, 1989. –367 б.
- 8 Ысқақов А. Қазіргі қазақ тілі (Морфология): –Алматы, 1974. – 408 б.

ӘЛЕМНІҢ ТІЛДІК СУРЕТІН БЕЙНЕЛЕУДЕ КОГНИТИВТІК СӨЗЖАСАМНЫҢ РӨЛІ

СҰРАҒАН А.

магистранты, 2-курс

Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

Қандай болмасын этнос әлемінің тілдік суретін бейнелеуде зор рөл атқаратын тіл білімі салаларының бірі – сөзжасам жүйесі. Сөзжасам сөздердің құрылысы, оның жасалу жолдарын зерделейді және ол тілдің басқа бөлімдерімен – лексикология, морфология, синтаксис – тығыз байланысты. Ғ. Қалиев «Сөз тудыру – жеке

сала» деген мақаласында: «Сөз тудырудың грамматикаға да, лексикологияға да қатысты екені даусыз, өйткені ол сөз жасау тәсілдері жағынан грамматикамен, сөздік құрамды толықтыруы жағынан лексикологиямен ұштасып жатыр. Бірақ сөз тудыруды тек грамматикада, болмаса лексикологияда қарастыруда оның өзіне тән ерекшелігінен туатын аспектілері назардан тыс қалады», – деп жазады [1, 59 б.].

Белгілі бір тілдің сөзжасамдық жүйесі психоллингвистикалық, ментальдық, бірегей этнолингвомәдени сынды тілдік құбылыстардың тендессіз көзі болып табылады, өйткені «тілде оның тасымалдаушысының мыңжылдық психологиялық және мәдени интроспекциясының тәжірибесі сақталады» [2, 27 б.]. Аталған сөзжасамдық құралдар жиынтығы осы тіл тасымалдаушыларының рухани және ұлттық-спецификалық әлеуеті мен нақышын жандандыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар сөзжасамдық құралдардың таңдау ерекшелігі оның тікелей тілдік көрінісінде белгілі бір тұлғаның немесе лингвомәдениет субъектісінің жеке тұлғалық көзқарастарымен анықталады.

Әр этнос «тілдік микрокосмостың, тілдік рухтың», белгілі бір тілдің тілдік мәдениетінің жалғыз тасымалдаушысы ретінде адамның тыныс-тіршілігін анықтайтын субъективті-объективті қатынастар мен байланыстарды өзінше «күшейтеді». В. Гумбольдт тілді рухтың қызметі, «ұлттың тілдік санасының» өнімі ретінде қарастырады, өйткені тілдің құрылымында, атап айтқанда, оның «ішкі формасында» белгілі бір халықтың, ұлттың «дүниетанымы» бейнеленеді деп тұжырымдайды [3, 140 б.]. Осылайша, әр тіл «әлемнің ұлттық танымдық суретін» белгілейді әрі бейнелейді [4, 11 б.], бұл халықтың ойлау, танымдық іс-әрекетінде, оның физикалық және вербалды мінез-құлқында кездесетін когнитивтік-психологиялық шындық ретінде көрініс табады.

Сонымен, сөзжасамдық қарқындылық деңгейін өзектендіру кездейсоқ емес, керісінше, заңды үрдіс болып табылады. Сонымен қатар тілдік жүйенің барлық басқа үрдістері сияқты, олардың сипаты мен көріну дәрежесі ұлттық тілдің ерекшелігіне байланысты. Э. Сепирдің «кез келген мәдениеттің мазмұны оның тілі арқылы көрініс табуы мүмкін және тілдік материалдардың мұндай элементтері мазмұндық немесе формальды болса да, басқа мәдениеттерге жататындардың қатынасы қандай болса да нақты мағынаны білдірмей өмір сүре алмайды» деген пікірі орынды деп есептейміз [5, 226 б.].

Қысқасы, мәдениеттері белсенді түрде өзара байланысқан қазіргі жағдайда тілдік категорияларды зерттеудің этнолингвомәдени аспектісі ерекше мәнге және өзектілікке ие болуда және ол бүгінгі күні тіл білімінің болашағы бар бағыттардың біріне жатады [6, 15 б.].

Зерттеудің танымдық тәсілі айқын, өйткені сөйлеу үрдісінің өзі оны басқа түрлерден ерекшелейтін homo sapiens-тің көрнекті танымдық қабілеттерін білдіреді. Тіл және сөйлеу үрдісі тілдік пәндерді зерттеудің дәстүрлі тақырыбы болып табылады. Адамның «сөйлеу», «қарым-қатынас жасау» және тіл арқылы интеграциялану қабілетін зерттеу тек пәнаралық тәсіл негізінде – тіл білімін басқа ғылымдармен: психология, неврология, ішінара информатика және т.б. біріктіру негізінде мүмкін болады [7, 11 б.]. Шынында да, тіл білімін пәнаралық сипаттағы танымдық зерттеулерге қосу лингвистердің тақырыпты таныммен байланыстыруға, оларды танымдық модельдер аясында ұсынуға мүмкіндік беретін тілдік құбылыстардың сипаттамасына/ түсіндіруіне алып келеді деген ұмтылысына байланысты [8, 13 б.]. Когнитивтік лингвистиканың басты міндеті – тілді танымдық құбылыс ретінде сипаттау [7, 9–42 б.]. Оның негізінде таным ұғымы жатыр. Таным дегеніміз – «адам бойындағы барлық ментальдық құрылымдар мен түсіну үрдістерінің жиынтығы» [9, 31–63 б.], сонымен қатар «жасалатын сөз құрылымында жаңа атау пайда болған кезде сөз мағынасының барлық алдыңғы компоненттерінің негізінде де, туынды бірлік тікелей пайда болатын мәнге де қатысты танымдық құрылымдар белсенді болады» [10, 11 б.].

Осы тұрғыдан келгенде, А. А. Леонтьевтің психологиялық көзқарасы ерекше қызығушылықты тудырады. Ғалымның тұжырымдауынша, әр халықтың дүниеге деген көзқарасы мен дүниетанымында өзіндік объективті мағыналар, әлеуметтік стереотиптер, танымдық сызбалар жүйесі бар, сондықтан адамның сана-сезімі әр уақытта этникалық тұрғыдан анықталады, белгілі бір халықтың әлем жайлы түсінігін басқа халықтың мәдениеті тіліне қарапайым «қайта кодтау» арқылы аударуға болмайды [11, 16 б.]. J.-C. Tabary интроспекция адамға сана-сезімі өзінің мазмұнын ойлап таппайтынын, керісінше, оның алдыңғы ментальды қызметін көрсететінін, субъект өз білімінің мазмұнына назар аудару бастаған кезде оның танымдық жүйесінің жалпы құрылымы қалыптасқанын пайымдайды [8, 6–б.]. Осыған байланысты тілді жалпы танымдық механизм, танымдық құрал ретінде – ақпаратты ұсытуда (кодтауда) және түрлендіруде өзіндік рөл атқаратын белгілер жүйесі ретінде

түсінуге жүгіну құнды [12, 53 б.]. Демек, жеке тұлға әлемнің тілдік бейнесінде, лингвомәдени кеңістікте бар мәдени кодтарды көрсетеді, яғни ана тілінде бар қарқындылық категориясын білдіру үшін сөзжасамдық құралдармен жұмыс істейді [13, 115 б.]. Н. Ф. Алефиренконың «...биопсихологиялық, семиотикалық, когнитивтік, әлеуметтік және мәдени құбылыс ретінде табиғи тілдің когерентті үрдістерін жүйелі тану» деген жаңа парадигмасының мәнін құрайтын лингвокогнитивтік синергетика ұғымы ерекше сипатқа ие болуда [14, 229 б.].

Қысқасы, сөзжасамдық құбылыстардың танымдық табиғаты сөзжасамдық құралдар арқылы қарқындылық категориясының түсінігін зерделеу барысында өзін-өзі ашады, өйткені ол тіл жүйесінің өзі идеалды субстанция ретінде қарастырылмайды, керісінше, тіл сыртқы әлеммен, адам әлемімен, белгілі бір лингвомәдениеттің өкілі ретінде жеке тұлғаның мәдени және рухани құндылықтар әлемімен өзара байланысты болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қалиев Ф. Сөз тудыру – жеке сала //Қазақстан мектебі, 1984. –№6. – Б. 57– 60
- 2 Апресян В. Ю. Метафора в семантическом представлении эмоций // Вопросы языкознания. –№3. –1993.–С. 453– 465
- 3 Аверинцев С. С. Философский энциклопедический словарь. –М., 1989. – 815 с.
- 4 Попова З. Д. Язык и национальное сознание //Вопросы теории и методологии. – Воронеж, 2002. – С. 170–175
- 5 Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. –М., 1993. – 656 с.
- 6 Иванова Г. Ф. Ментальные сферы языка: оценка: монография. –Уфа, 2007. – 124 с.
- 7 Felix S. W. Kognitive Linguistik. Repräsentation und Prozesse. –Opladen, 1994. –162 s.
- 8 Сонин А. Г. Когнитивная лингвистика: становление парадигмы: монография. – Барнаул, 2002. – 219 с.
- 9 Hoinkes U., Dietrich, W. Buch Kaleidoskop der lexikalischen Semantik. –Tübingen, 1997. – S. 31– 63
- 10 Варламова М. Ю. Семантическая деривация на базе наименований лица в современном русском языке: автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Казань, 2008. – 26 с.

11 Леонтьев А. А. Языковое сознание и образ мира //Язык и сознание: парадоксальная рациональность. –М., 1993. – С. 16–21

12 Кубрякова Е.С. Краткий словарь когнитивных терминов. –М., 1996. – 245 с.

13 Абдулганеева И.И. Когнитивное словообразование как один из сегментов репрезентации языковой картины мира //Перевод и сопоставительная лингвистика: Периодический научный журнал / Отв. ред. М. С. Пестова. – Выпуск №12. – Екатеринбург: УрПИ, 2016. –С. 114-116

14 Алефиренко Н. Ф. Лингвокогнитивная синергетика: истоки, принципы, сущность // Studia linguistica cognitive. Наука о языке в изменяющейся парадигме знания. –Вып. 2. – Иркутск: БГУЭП, 2009. – С. 228–255

БАРПЫ АЛЫКУЛОВДҮН «МӨЛМӨЛҮМ» ПОЭЗИЯСЫНЫН ТИЛИ ЖӨНҮНДӨ

СЫДЫКОВА Т. К.

ф.и.д., доцент, И. Арабаев атындағы КМУнун профессору,
Бишкек шаары

Макалада кыргыз элинин төкмө акыны Барпы Алыкуловдун «Мөлмөлүм» поэзиясы, анын көркөмдүүлүгү, жеке чыгармачылык өзгөчөлүгү жана андагы тилдик каражаттар анализге алынат.

Негизги сөздөр: поэзия, акын, тил, акын-импровизатордун тили, акындын тили, көркөм өнөркана, импровизация, поэзиядагы тилдик каражаттар, маданият, лирика, тил каражаттары, сүйүү, эстетика.

В статье анализируется поэзия кыргызского поэта Барпы Алыкулова «Молмолум», её изящество, личное творчество и языковые ресурсы.

Ключевые слова: поэзия, поэт, язык, языки акынов-импровизатора, язык поэта, художественная мастерская, импровизаторство, языковые инструмент поэзия, искусство, лирика, языковые средства, любовь, эстетика.

The article analyzes the poetry of the Kyrgyz poet Barpy Alykulov «Molmolum», elegance? personal creativity and language resources.

Key words: poetry, poet, language, languages of akyns-improviser, poet's language, art workshop, improvisation, language tools poetry, art, lyrics, language means, love, aesthetics.

Кыргыз элинин төкө акыны Барпы Алыкуловдун махабат ырлар циклине «Мөлмөлүм», «Акжылдыз», «Буракжан», «Лөлүкан», «Акдилбар», «Ашык жар», «Карай көз», «Арзыкан» ж.б. чыгармалары кирет. Ушулардын ичинен «Мөлмөлүм» деген ыры ашыктык поэзиясынын туу чокусунда турат.

«Мөлмөлүм» Барпы акындын жүрөк сезиминен чыгып, ар бир адам үчүн анын тагдырына туш келген махабат оту кандай ысык болсо, аталган ыры дагы куду ошондой өздүк мамилелерди туюнткан жаңы сезимдерди, күтүүсүз ассоциативдик салыштыруулар менен метафоралуу кыйытма формага ээ:

Эки илебиң – кызыл гүл,
Ачылгандай, Мөлмөлүм.
Бир карасаң – жүрөккө от,
Чачылгандай, Мөлмөлүм.
Маңдай чачың – Маргалан,
Жибегиндей, Мөлмөлүм.
Сенин ышкың – баланын,
Тилегиндей, Мөлмөлүм.
Гүлзар кылчы жүрөктүн,
Какшып жаткан чөлдөрүн [1, 70–73].

Мында кесипкөй жазгыч акындарга тиешелүү жекелик өзгөчөлүктөр орун алып, ошондон улам ырчынын ой жүгүртүү манерасы өзгөчөлөнүп, башка акындар айтпаган, жазбаган образдык курулмалар, Барпыга гана тиешелүү ыкмаларды белгилөөгө болот. Чыгыш поэзиясынын таасири жана элибиздин ичкилик канатынын жагымдуу тилинин таасиринен куюлушуп түшкөн ыр саптары кимди болбосун толкундандыра койбойт. Бул саптарда «эки илабиң» [илэбиң] деген тизмек адабий тилдеги «эки ээриндин» ордуна колдонулуп жатат. Албетте, «илэбиндин» ордуна «ээриниң» деп колдонсо деле болмок, бирок «илэбиң» деген сөз Барпынын тили, ал ырга канчалык көрк берип, ырдын интонациялык ыргагына бап келип жатышы – Мөлмөлүмдүн портретине көркөм деталь катары гармонияланышып, «эки илэбиң» чоктой кызыл гүлгө салыштырылып, жуурулушуп ишке ашкан. Бир караган кишиге жүрөккө от чачкан балбылдаган көздөрү, Маргалаңдын жибегиндей

чачы, жаш наристенин жытындай жыты көзгө даана элестеп, кимдин болбосун ышкысын козгойт. Ал эми бул ыр саптарында:

Секин баскан бутундан,
Сәйдәнэ мончок жытындан.
Кадам койгон бутундан,

Калемпир мончок жытындан [1, 70–73] – деп, апыз бул жерде «Сәйдәнэ мончок», «Калемпир мончок» деген адамдарга чанда сезилүүчү, кооз гүлдүү өсүмдүктөрдүн жыпар жытын салыштыруу ирээтинде келтирип, ал үчүн ичкилик кыргыздарынын тилиндеги лексикалык диалектизмдерди колдонуп, ал аркылуу угуучунун, окурмандын делебесин козгоп, Мөлмөлүмдүн аруу сулуулугуна суктанып жатат. Ырды уккан адам сөзсүз ойлонууга, ойлогондо да махабат жөнүндө ойлонууга мажбур болот. Албетте, кыргыз поэзиясында махабат ырлары арбын, бирок «Мөлмөлүм» алардан өзгөчөлөнүп, ички драматизм баштан аяк чыналуу менен өтөт.

Мөлмөл – армандуу махабат. Махабатты башынан өткөрбөгөн, кечирбеген адам бактысыз, бирок ошол махабатка жетпей калганда гана ал түбөлүк бойдон калат. Мына ошону Барпы акын өз башынан өткөрүп же махабатына жетпей калып, «Тышы жалын, ичи чок» болуп, ошондон улам Мөлмөл акын үчүн түбөлүк махабатка айланган:

Чыныга куйган бал болсоң,
Чымындай ага малынсам.
Чыгалбай жатып ошондо,
Чын өзүңө багынсам.
Чыгарып койсоң боор оруп,
Чырагың болуп жагылсам.
Алты оролуп мойнуна,
Ак маржан болуп тагылсам.
Жаңыдан түптөп бездеген,
Жаш улан колун кезгеген.
Жанаша бүткөн алмаңдан,
Бирөөн бер деп жалынсам [1, 70–73].

Ырдын эстетикалык жугуму өтө таасирдүү, сүйүүнүн сүрөтү Барпы акын кынаган сөз тизмектери менен чоң полотного тартылган сүрөттөй көз алдына тартылат, жумшак ышкы сезим көз алдына элестеп, жаш сүйүүнүн өзүндөй нары кызыктуу, нары таттуу мукамына жан эргитип кумарлуу «Жаңыдан түптөп бездеген, жанаша бүткөн алмасын» сурап турушу – жаш жигитти ашыгылык көзү менен каратып койгон акындын улуу таланты.

«Мөлмөлүмдү» канчалык майдалап, муундап, узун-туурасын аралап сөз кылган менен акын чыныгы эстетикалык-көркөм күчүнүн ашкере жана көмүскө сырларын тереңден келип кеңири түшүнүп да, аягына чейин жеткире ачып да чыгыш кыйын» [4: 151] деп Барпы таануучу К. Даутов да белгилеп кеткендей, муну ар бир окурман кабыл алуусуна жараша анализге алат.

Илимде тил эстетикасы деген түшүнүк бар, анткени көркөм тексттин өзгөчө өбөлгө-себеби дал ушул эстетикалык функцияга барып такалат. Ал образдуу жалпылоо менен ишке ашат. Образдуу жалпылоо – бул сүрөттөө, көрсөтүү.

Тилдин эстетикалык функциясы ушул кезге чейин даана так чечиле электигин профессор Б. Усубалиев өз мегилинде белгилеп кеткен. Аталган маселе боюнча тилчилер менен адабиятчылардын ортосунда пикир келишпестик өкүм сүрүп келе жаткандыгын, адабиятчылар эстетикалык функция көркөм чыгарманын өзүнө гана таандык дешсе, тилчилер, тескерисинче, тил тикеден-тике эстетикалык функцияны аткараарын айтышат [8, 209]. Бул жерде талашып отуруунун зарылдыгы деле жок. Себеби, тил эстетикасын төрт бөлүктөн кароого болот: тил эстетикасы; кеп эстетикасы; көркөм кеп эстетикасы; илимий тилдик эстетика. Мындай бөлүштүрүү адабиятчынын, тилчинин өз милдет-максатын аныктайт деген ойдобуз.

Белгилүү тилчи Р. А. Будагов тил эстетикасы жөнүндө мындай пикирди айтат: «Эстетика языка предопределяется селиким ресурсами и возможностями языка. Чем богаче и разнообразие подобные ресурсы и возможности, чем богаче и разнообразнее литературная традиция данного языка (все это определяется историческим условиями его сложения и последующего развития) тем потенциально богаче и эстетика языка» [2, 1975, 18]. Автордун мындагы «тилдин эстетикасы тилдин ресурстары жана мүмкүнчүлүктөрү менен аныкталат. Мындай ресурстар жана мүмкүнчүлүктөр канчалык бай жана ар түрдүү болсо, адабий тилдин идеялык-көркөмдүк табылгалары ошончолук бай жана ар түрдүү болот, ошонун натыйжасында тилдин эстетикасы бай болот» деген пикири колдоого арзыйт. Ошону менен бирге тилдин эстетикалык функциясы менен катар коммуникативдик функциясы бар. Бул эки функцияны ажыратып кароого болбойт. Булар бири-бири менен өз ара тыгыз байланышта болот жана эстетикалык функция – коммуникативдик функциянын татаалданып берилиши. Эстетикалык функция да, коммуникативдик функция да тилдик

каражаттар аркылуу ишке ашат. Демек, «Коммуникативдик» функцияны аткаруу – бул байланыш каражаты, ал эми тил үчүн – тил бирдиктеринин объективдүү лингвистикалык маанилеринен турган мазмунду берүү. Дагы да башкачараак айта турган болсок, эстетикалык функцияны аткаруу – көркөм образды туюндуруучу каражат болуу (сүрөттөө каражаты), ал эми тил үчүн объективдүү тилдик бирдиктерден турган мазмунду берүү менен бирге конкреттүү сезимдик чагылдырууну табуу, чындыктын кубулуштары, ошондой эле автордун ой-пикирин, эмнени бергиси келгенин же автордун идеясын билдирүү [3, 24]. Ошентип, тил эстетикасы аныктоочу мааниге ээ, ал эми тилдик коммуникативдик функциясы тил эстетикасынан келип чыгат, себеби көркөм идеялык-образдык мазмун тилдик каражаттардын функционалдык-эстетикалык жактан өзгөрүшүнө алып келет. Мына ушул маселени чечүүдө төмөнкүдөй маселелерге токтолуу керек:

1 Тилдик каражаттардын кайсы бир чыгармада эстетикалык функцияны аткаргандыгы конкреттүү түрдө эмнеден көрүнөт, семантикалык жылыш деген эмне, ал кандайча ишке ашат, анын пайда болушуна эмнелер өбөлгө түзөт?

2 Семантикалык жылыш-өзгөрүш пайда болуу кыртышына карай кандай өзгөчөлүккө ээ же ал автордук кепте кандайча, ал эми кейипкер кебинде кандайча берилет? [8, 222].

Бүгүнкү күндө филология илиминде көркөм текстти талдоонун эки ыкмасы колдонулуп жүрөт:

- идеядан формага келүү;
- формадан идеяга келүү.

Биринчисин, идеядан формага келүүнү көбүнчө адабият таануучулар колдонот. Алар көркөм чыгарманын көркөм идеясына басым жасашып, тил каражаттарына, т.а., кайталоолорго, метафора, метонимия, сөздүн өзгөчөлөнгөн орун тартибине анча көңүл бурушпайт. Экинчиси, формадан идеяга келүүчүлөр көбүнчө көркөм чыгарманын тилдик каражаттарына көңүл буруп, текстке лингвистикалык анализ жүргүзөт [6, 63–65]. Албетте, изилдөө изилденип жаткан объекттин изилдөө максатына жана милдетине карата ишке ашырылат.

Жыйнтыктап айтканда, Барпы Алыкуловдун «Мөлмөлүм» деген чыгармасынын идеялык формасын же формадан идеяга келүү себептери чыгарманы изилдеп жаткан тилчи болобу же адабиятчы болобу чыгарманын идеялык-көркөмдүк мазмунуна жана формалык-идеялык өзгөчөлүгүнө токтолбой кете албайт. Бул эки

нерсе бөлүнбөйт, бирге каралууга тийиш. «Мөлмөлүмдү» канчалык майдалап, муундап, узун-туурасынан аралап сөз улаган менен, анын чыныгы идеялык-көркөмдүк күчүн, тереңде катылып жаткан сырларын аңдап, ачып бериш кыйын маселе, аны ар бир окурман, илимпоз кабыл алган деңгээлине жараша анализге алат.

Барпы Алыкуловдун «Мөлмөлүм» деген ырын окуган же уккан окурман ырдын ыргак-маанайы ичкилик кыргыздардын тилинин ыргагына, өзгөчөлүгүнө барып такаларын аңдабай койбойт. Биринчи саптан баштап эле көтөрүңкү ыргак улам жогорулап отуруп, ырдын ортосуна жеткенде ал эң жогорку абалга жетип, акыркы саптарында кайра төмөндөп «Үшкүрүп» отуруп калабыз. Мындан ырдын ыргагы биринчи саптан баштап көтөрүңкү тон менен башталып, негизги тон улам жогорулап олтурат дегенди сезүүгө болот:

Эки илебий – кызыл гүл,
 Ачылгандай, Мөлмөлүм.
 Бир карасаң – жүрөккө от,
 Чачылгандай, Мөлмөлүм.
 Мандай чачын – Маргалан,
 Жибегиндей, Мөлмөлүм.
 Сенни ышкың – баланын,
 Тилегиндей, Мөлмөлүм.
 Гүлзар кылчы жүрөктүн,
 Какшып жаткан чөлдөрүн”.

Ошону менен бирге ырдын тилдик формасы да өзгөчөлөнүп турат: ырдын башталышында көбүнчө атооч сөздөр, анын ичинде зат атооч сөздөр басымдуу колдонулат: «гүл», «Мөлмөлүм», «Маргалан», «баланын», «жүрөктүн», «чөлдөрүн», «бутундан, жытындан» ж.б. Ал эми ырдын ортоңку куплеттери:

Чыныга куйган бал болсоң,
 Чымындай ага малынсам.
 Чыгалбай жатып ошондо,
 Чын өзүңө багынсам.
 Чыгарып койсоң боор оруп,
 Чырагың болуп жагылсам.

Алты оролуп мойнуна,
 Ак маржан болуп тагылсам.
 Жаңыдан түптөп бездеген,
 Жаш улан колун кезгеген.
 Жанаша бүткөн алмандан,

Бирөөн бер деп «жалынсам», – деген ыр саптары «малынсам», «багынсам», «жагылсам», «жагынсам», «бездеген», «кезгеген», «жалынсам» деген жалаң этиш сөздөр жана атоочтуктар аркылуу берилет жана ошону менен бирге акындын чыгармасынын көркөмдүүлүгүн жана формалык өзгөчөлүгүн арттырып турган касиеттердин дагы бири – ичкилик диалектисинин тилин чебер колдоно билгендигинде: «илебиң», «гүлзар», «сейдана мончок», «калемпир мончок», «ак маржан», «дартинан», «ашыглык», «көкшүн», «ыраң» деген лексикалык диалектизмдер. Мындай тилдик бирдиктер Барпы акындын чыгармаларынын тилинин өзгөчөлүгүн көрсөтүп турат.

АДАБИЯТТАР

- 1 Барпы: (Чыгармалар: 2-том). Б. Апилов – түзгөн, К. Даутов – жооптуу редактору жана баш сөзүн жазган. -Б.: «Полиграф-ресурс», 2008.– 384 б.
- 2 Будагов, Р. А. Эстетика языка // Русская речь, 1975. №4. 62-72-б., №5. 83–92 б.
- 3 Рудяков, Н .А. Стилический анализ художественного произведения. – Киев, 1977. 24 б.
- 4 Даутов К. Албан кырдуу алп акындын дүйнөсү. Бишкек, 2003. 400 б.
- 5 Даутов, К. Түркүн дүйнө элестери. –Б.: Бийиктик, 2005.–348 б.
- 6 Сыдыкова Т. К. Барпынын тили. – Бишкек, 2016. 283 б.
- 7 Сыдыкова Т. К. Барпы Алыкуловдун чыгармаларынын тили. Доктор. дисс. автореф. 2017. 45 б.
- 8 Усубалиев Б. Кыргыз филологиясы жана филологдору. – Бишкек, 2007. 410 б.

ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҒЫНДА ҚАТЫСЫМ ӘДІСІН ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

ТАЙМАСОВА С.

студент, «Қазақ тілі мен әдебиеті» мамандығы
Гуманитарлық ғылымдар жоғары мектебі,
Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

САҒЫНТАЕВА Ж. Қ
Ғылыми жетекшісі, PhD

Жаңаша оқыту технологиясының дамуы барысында оқушылардың білімге деген қызығушылығын арттыру мүмкіндіктері едәуір көбейіп келе жатыр. Соның бірі – қатысым әдісі.

Қазақ тілін өзге ұлт аудиториясында оқытудағы қатысымдық әдістің алғаш ғылыми негіздемесін жасаған профессор Ф. Ш. Оразбаева оқылым, тыңдалым, жазылым, айтылым, тілдесім процестерінің сөйлеу және ойлау механизмдеріне байланысты аспектілерінің әдістемелік жүйесін қалады. Ғалым: «Қатысымдық әдіс дегеніміз – оқушы мен оқытушының тікелей қарым-қатынасы арқылы жүзеге асатын; белгілі бір тілде сөйлеу мәнерін қалыптастыратын, тілдік қатынас пен әдістемелік категорияларына тән басты белгілер мен қағидалардың жүйесінен тұратын; тіл үйретудің тиімді жолдарын тоғыстыра келіп, тілді қарым-қатынас құралы ретінде іс жүзіне асыратын әдістің түрі», – деген анықтама береді [1,120].

Қатысымдық бағыттағы оқу үдерісіне басты қатысушылар – оқытушы мен тіл үйренуші. Оқытушы – тіл үйренушінің әрекетін бақылаушы, түсіндіруші, ақыл-кеңес беруші, реттеуші, ал тіл үйренуші – қарым-қатынасқа түсуге бар қарқынымен ұмтылушы, ізденуші, белсенді әрекет иесі. Олардың арасындағы субъект-субъектілік қатынастар ынтымақтастыққа және тең құқықты сөйлеу серіктестігіне негізделеді. Тіл үйренушінің іскерлік, белсенділік, өзіндік шығармашылығының негізгі факторы – оның мықты оқу уәждемесі, өзіндік терең пайымдауы мен дәлелі. Оқытушы ұйымдастыратын сөйлеу әрекетінің түрлері тіл үйренушінің қатысымдық қажеттілігіне қарай уәждеме туғызуға бағытталуы тиіс. Қатысым уәждемесінің қалыптасу жолдары:

- Үйренетін тілде телебағдарламалар көру, радиобағдарламалар тыңдау, оларды талдау;
- Көркем әдебиет оқу, оқығаны туралы әңгімелесу;
- Сол тілдің атақты өкілдерімен кездесу, әңгімелесу;

- Сол тілде ғана сөйлеуге арналған жазғы лагерлер ұйымдастыру;
- Оқу үдерісін жеделдету;
- Жүйелі бақылау және проблемалармен жұмыс жүргізу;
- Интерактивті оқыту әдістерін қолдану;
- Оқу үдерісіне ақпараттық-коммуникациялық технологияларды енгізу делінген.

Сабақ барысында осы жолдарды қарастыру, пайдалану арқылы біз жетістікке жете аламыз. Оқушылардың сабаққа деген қызығушылығы мен белсенділігі артқан сайын оның тілді жетік меңгеруге деген мүмкіндігі молая түседі. Тілді үйрену барысында тек грамматикалық тапсырмалар орындау, мәнерлеп оқу немесе жаттап айту қашанда аздық етеді.

Ф. Оразбаева қазақ тілін қатысымдық әдіспен оқыту жүйесінде айқындала бастаған мынандай принциптерді атап көрсетеді:

Тіке байланыс.

Адамның жеке қабілетін ескерту.

Сөйлеуге үйретуде жүргізілетін жұмыстардың түрлерін айқындау.

Сатылап даму.

Динамикалық өзгерту.

Өзектілік [1,122].

Қазіргі жаңаша оқытуда қолданылып жатқан оқытудың технологиялары мен әдістерінің негізгі бағыты осы ұстанымдарды қамтиды деп айтуға болады.

Қазақ тілін үйретуде қатысымдық әдісті пайдаланудың ең тиімді жолы – оның тіке байланысқа негізделіп, адам мен адамның тікелей қарым-қатынасы арқылы тілді үйретуді жүзеге асыруында» – дейді профессор Ф. Ш. Оразбаева [2, 93].

Тіке байланыс принципінің ерекшелігі – кез-келген жағдайды, ортаны дұрыс пайдаланып, барлық уақытта ойға оралған пікірді сыртқа шығарып айта білу және оған қатысты жауап алу. Адамның жеке қабілетін ескеру оқушыны тікелей психологиялық, педагогикалық тұрғыдан зерттеп, онымен үнемі санасып отыруға негізделген. Осы арқылы оқушыға өзі қызығатын тапсырмалар беру, сонымен қоса оның кемшіліктерінен гөрі жетістіктеріне баса назар аудару. Жаңаша оқытудағы «критериалды бағалау технологиясының» негізгі міндеттері де білім алушыны қолпаштау, көтеру. Оқушыны белгілі бір бағаға байламай, оның мүмкіндіктеріне шектеу қоймау – бүгінгі педагогтардың басты міндеті. Оқушы өзін еркін сезінгенде ғана өзінің мүмкіндіктерінің мол екендігіне сеніммен қарай бастайды.

Оқуға деген ынтасы, қызығушылығы жоғарылап белсенділік көрсетеді. Ал осындай оқушылар көбейген сайын оқудағы жетістікке жету барлығы үшін оңай әрі қолжетімді болады.

Сөйлеуге үйретуде жүргізілетін жұмыстардың түрлерін айқындау принципі қатысымдық әдістің сапалы болуын қамтамасыз етеді. Бұл принцип оқыту процесінде өткізілетін жұмыстың бірнеше түрлерін қамти келіп, жұмыс түрлерінің санымен емес сапасымен ерекшеленеді. Осы тұрғыда оқушыға көп тапсырма орындату емес, керісінше аз тапсырма орындаса да тақырыпты тез әрі жеңіл ұғынуға арналған жұмыс түрлерін ұсынған жөн. Мәселен, ойын технологиясын пайдалану арқылы оқушыларды қызықтыратын тапсырма түрлерімен оқыту. Мысалы, «ыстық орындық» стратегиясында бір оқушыға барлық оқушы сұрақ қояды, оған тез әрі нақты жауап болу керек, яғни оқушы өз ойымен, оқыған білімімен бөлісуге шақырылады, сол арқылы оларды сөйлеуге дағдыландырады.

Жұмыс түрлерін айқындау принципі мұғалімге тікелей байланысты. Яғни оның жан-жақты ізденуі мен сабақ жүргізудегі алдына қойған мақсат-міндетін айқындап алуын талап етеді. Осыдан келіп, сатылап даму принципіне сүйенуге тура келеді. Бұл қағида бойынша адам мен адамның тіке байланысы да, оқушының жеке қабілетін ескеру де, сөйлеуге үйрету де жүргізілетін жұмыстың түрлері де бірте-бірте жеңілден қиынға, қарапайымнан күрделіге, аздан көпке т.б. сатылап өсу үстінде болу керек. Бұл да оқыту үрдісіндегі жаңаша оқытудың үлкен талаптарынан табылады. Мысалы, оқушыларға мәтіндегі таныс сөздерді бөліп алып, оған жаңа сөз тіркестерін ойлап табу тапсырылады. Осы кезекте оқушылар өзі білетін сөздермен сөз тіркестерін құрап, тіркестер арқылы сөйлем құрай бастайды. Кейін дәл осындай кезекпен таныс емес сөздерге жұмыс жасалады. Осылай бүкіл мәтіндегі барлық сөздер тың байланысқа түсіп, мәтін әрі есте қалады, әрі сөйлеуге үйренудің бір үлгісі болып саналады. Динамикалық өзгеру принципі. Бұл принцип бойынша тек сабақ берудегі жаттығулар мен мәтіндер, тапсырмалар мен тақырыптар т.б. ғана өзгеріп қоймай, қатысымдық әдіске әсер етуші сыртқы және ішкі факторлар да, олардың мәні мен маңызы да өзгеріп, дамып отыру керек. Сол арқылы адамдар қарым-қатынасындағы пікірлесу мен сөйлесу де жоғарғы мәдениеттілікке көтеріледі. Мысалы: «**қосжазба күнделігі**» тәсілін қолдануда мәтінде берілген оқиғаларға білім алушы өз пікірін жазады, сөйтіп ол кейіпкердің жан дүниесін түсінуге тырысады. Осындай жұмыстар арқылы ең әуелі оқушылардың сабаққа деген қызығушылығы

артады, бір-бірімен пікір алмасып, сөздік қоры молаяды, еркін сөйлеу, өз ойларын жеткізе білу дағдылары қалыптасады, оқулықпен жұмыс істеуге, бір-біріне жүйелі сұрақ қоя білуге дағдыланады

Өзектілік принципі барлық тіл үйрету мен оқыту жүйесінің ең басты мақсатқа – тілдік қарым-қатынасқа – бағынуын талап ете келіп, сабақ беру жолдарының әрқайсысы ортақ бір өзек болатын қағидаға сүйенуін қажет етеді. Әр сабақ үстінде өтілетін тақырыптар, істелетін жұмыстар, сөйлесу жаттығулары мен тапсырмалар т.б. – бәрі сөйлесімді жүзеге асыратын шешімге келіп тірелуі керек дегенге саяды ғалым.

Тіл үйретудегі қатысымдық (коммуникативтік) бағытты ұстанған әдіскерлер Е. И. Пассов, А. А. Леонтьев, В. Г. Костомаров, А. Н. Щукин, М. Н. Вятютнев, Г. А. Китайгородская, Г. В. Рогова, И. Зимняя, В. А. Скалкин, Б. А. Лapidус, Н. И. Гез, Э. П. Шубин, И. Л. Бим, т.б. [3, 34]. бұл әдістің ғылыми-теориялық және әдістемелік тұрғыдан ең тиімді екендігін дәлелдеп отыр.

Қатысым – адамдар арасындағы тілдесім. Жаңаша оқыту технологиясында да оқытушы мен оқушылардың, сонымен қоса оқушылардың өзара байланысындағы тілдесімге баса назар аударады. Олардың еркін сөйлесімі, сабаққа деген белсенділігі, өзара пікір таласымының жоғары болуының нәтижесінде білім сапасы да жақсарады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Оразбаева Ф. Тілдік қатынас: теориясы және әдістемесі.- Алматы, 2000. – 145 б.
- 2 Оразбаева Ф. Тілдік қатынас. – Алматы, 2005. – 140 б.
- 3 Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. – М., 1985. – 625 стр.

ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҒЫНДА ТІЛ ДАМУ ЖОЛДАРЫ

ТІЛЕУБЕРДІ Г. Қ.
педагогика ғылымдарының магистрі,
Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Қазіргі таңда қоғам мен техниканың ғарыштап дамуына байланысты адамның да сана – сезімі өзгерді. «Жаңа студент» деген феномен пайда болды. Олардың мақсаттары да, құндылықтары да, табынатын идеялары да бұрынғыдан әлдеқайда өзгерген. Қазіргі

студент еш нәрседен ыға қоймайтын, өзінің болашағына тиімділік тұрғысынан қарайтын, іскерлікке қабілетті, романтик қиялшы емес, көп нәрсеге сене бермейтін жандар.

Студенті өзінен төмен көретін, көп ақыл айтатын, істен гөрі құрғақ сөзге бейім оқытушыны олардың жан –дүниесі қабылдамайды.

Осыған сәйкес жаңа ғасыр қазақ тілі пәнінің оқытушысына жаңа, жоғары дәрежедегі талаптар қояды.

Білім беру жүйесі өзге ұлт өкіл студенттерінің тілін қазақ тілінде дамыту ұғымына қазақ тілінің лексикалық, грамматикалық тұлғаларын меңгерту, оларды сөйлемде қолдану дағдыларын қалыптастыру, яғни қазақ тілінде сөйлеуге үйрету жатады. Қазақ тілінің орфографиялық нормасын оқытуды қалыптастыру, қазақша сауатты жазу, сөздерді бір-бірімен дұрыс байластырып, сөз тіркесін жасау арқылы оларды сөйлемдерде дұрыс орналастырып (сөз тіркесін), сөйлем құрау, сөйлем арқылы ойын басқаға жеткізу, басқаның сөзін түсіну де тіл дамыту ұғымына жатады. Мемлекеттік білім стандартында тілді үйретуге байланысты А.Байтұрсыновтың мынадай қағидилары басшылыққа алынып отыр:

- тілдік материалдарды жеңілден ауырға, оңайдан қиынға, жайдан күрделіге қарай оқыту.

- тілді оқытуда халық ауыз әдебиетінің материалдары мақал-мәтелдер, нақыл сөздер, мысалдар, өлең-жыр, қызық әңгімелердің маңызды орын алуы.

- оқушыларға арналған материалдар аса түсінікті болуы.

- мәтіндер, көрнекілік, иллюстративтік материалдар қазақ баласының халықтың ұғымына таныс, жақсы болуы.

- тілді оқытуда тіл ұстартуға, көркемдеуге ден қою.

- оқушылардың жазба тілін, сөйлесу тілін дамытуға баса назар аудару [2, 339 б].

Адам ойын жазбаша және ауызша жеткізеді. Сондықтан студенттің тілін дамыту екі бағытта жүргізіледі. Ауызша және жазбаша жалпы алғанда тілді оқытуда бұл екі бағытта қатар байланыста жүргізіледі.

Студент қазақ тілінің тілдік материалын білмей, ойын байланысты түрде басқаға жеткізе алмайды. Сондықтан да орыс тілді бөлімде білім алатын студенттердің қазақша тілін дамытуда мынадай әдістермен жұмыс жүргізуге болады.

- *Сөздік жұмысын жүргізу арқылы тілін дамыту.*

- *Мәтінді оқыту арқылы тіл дамыту.*

- *Жазылым, айтылым, тындалым арқылы.*

- *Эссе түрлеріне бөліп тапсырма беру.*

Өздік жұмыстар тапсырмалар беру және орындалуын қадағалау.

Эссе немесе мәтін жазуда сөздік қоры бай адам ойын жеткізуге ең керек сөзді таңдап қолдана алады. Сондықтан да студенттің сөздік қорын байытып, тіл дамытуда шешуші рөл атқаратын жұмыстардың бірі – сөздік жұмысы. Сөздік жұмысы арқылы оқушының тіл байлығын молайтумен қатар, жазуға да дағдыландыра аламыз. Студенттерге үйрететін жаңа сөздің мағынасын мына жолдармен меңгертуге болады:

- *Затты көрсете отырып, оның атын алдымен қазақша соңынан орысша айту.*

- *Сөздің орысша баламасын беру (суретін көрсетуге келмейтін, дерексіз зат есімдер, оның түсін білдіретін, не қимылды білдіретін сөздер т.б.).*

- *Сөздердің мағынасын антоним сөздер арқылы түсіндіру.*

- *Омоним сөздердің мағыналық айырмашылықтарын сөйлем ішінде келтіріп, түсіндіру.*

- *Мәтіннің мазмұнын түсіндіру, алдыңғы сұрақ-жауап түріндегі әңгіме арқылы жаңа сөздің мағынасын ұғындыру.*

Және де осы сөздерді тек сол сабақта ғана пайдаланып қана қоймай, күнделікті өмірде, қарым-қатынаста қолданылатын белсенді сөздігіне айналдыру, студенттің сөздік қорын байытудағы негізгі мақсат болып саналады.

Осы мақсатқа жету үшін мынадай жұмыстар жүргізілуі керек:

- Жаңа сөздердің мағынасын оқушыларға анық түсіндіру.

- Жаңа сөздердің оқушы есінде қалуын қамтамасыз ету.

- Жаңа сөздерді қолданыста меңгеру, яғни жаңа сөздерді қолдану дағдысын қалыптастыру.

- Жаңа сөздердің айтылуы мен жазылуын меңгерту.

Студенттің тілін дамытуда мәтіндердің атқаратын қызметі өте күшті. Мәтін оқушыға білім береді, оқушыны оқуға үйретудің басты құралы, ойын, тілін дамытады, тәрбиелейді, қазақша сөйлеуге үйретеді. Мәтін осы қызметтерді толық атқару үшін оған мынадай талаптар қойылады:

- *Мәтін студенттің түсінігіне, деңгейіне сәйкес болуы керек.*

- *Мәтіннің мазмұны студентті қызықтыратындай болуы керек. Қызықтыратын мәтіндерді студент жақсы меңгереді.*

- *Мәтіндер қазақ халқының әдет-ғұрып мәдениетімен, ұлттық мерекелерімен, жетістіктеріне таныстыру қызметін атқаруға тиісті.*

- тақырыпқа байланысты мақал-мәтелдер жазғызып, жаттап келуге беру. Жатқа айту-мәтінмен байланысты тіл дамыту жұмыстарының бір түрі.

ЖОО-да қазақ тілін оқытудағы басты мақсат өз беттерімен білім алуға дағдылы тұлға тәрбиесі. Мемлекеттік тілді оқытудың мақсаты – оқу өзге тілде жүретін студенттің қазақша қарым-қатынас тілінің негіздерін игеруіне, дұрыс оқып, дұрыс жазуына машықтануына, яғни тілдің орфографиясы мен орфоэпиясының заңдылықтарын түсіндіруге бағытталады. Негізгі мектепте алған білімін жалғастырып, білім мазмұнын «қоршаған орта» тақырыптары арқылы толықтырып, грамматикадан алған білімдерін тәжірибеде дұрыс қолдануға дағдыландырады. 1-курс студенті тілдік конструкцияларды сөйлеу әрекетінде еркін қолдану, тілдің фонетикалық, лексикалық, морфологиялық, синтаксистік құрылымын, стилистикалық ерекшеліктерін танып, оны теориялық жүйелеумен өз бетінше сөздік қорын байыту әрекетін қамтамасыз етуі қарастырылады.

Аталған мақсаттарды іске асыру үшін алға қойылатын міндеттер:

- қазақ тілінде еркін қарым-қатынас жасауға дағдыландыру;
- өз бетінше ізденуге, қазақша тыңдаған ақпарат бойынша ой қорытып, мәдени, ресми қатынасқа бейімдеу;
- сөздіктің көмегімен көркем шығармалардан үзінділер оқу;
- публицистикалық және ғылыми лексиканың дұрыс қолдануын тануға үйрету;
- 10-11 – сыныптарда мемлекеттік тілді меңгеруде негізге алынатын ұстанымдар:
- тілдік материалдық, психологиялық, тәрбиелік, танымдық ұстанымдар мен пәнаралық байланысты ескеру;
- іскери қазақ тілін меңгеру;

Мұғалім педагогтік, психологиялық білімін жетілдіріп үйренумен қатар, сол білімін күнделікті ісінде шебер пайдалана білетін болуы керек.

Қазіргі кезде дүние жүзінде ғаламдану үрдісі жүріп жатқандықтан, ақпараттар ағымы көбейді. Мұғалім қай пәннен сабақ бермесін, ол студенттің өмірдің әр саласына қатысты кез келген сұрағына жауап беруге даяр болуы қажет.

Әр мұғалімнің педагогикалық ойлау қабілеті ғылыми түрде қалыптасуы тиіс. Адам өзінің шығармашылық өзгерушілік қызметі арқылы адамдармен қарым –қатынас жасайды және ойлау қабілеті

зор жеке тұлға болып қалыптасуы үшін күресуі керек. Көп білу үшін көп оқу, оны зердеге тоқу, «Интернет» жүйесін меңгеру қажеттігі туындайды.

Міндетті білім беру, стандартты оқулықтарды пайдалану, ақпараттардың көбеюі мұғалімнің білім берудегі жетекші рөлін жойды. Енді білім негіздерін өз бетінше оқып үйренуге студентті баулу міндеті тұр. Өзінің оқушысын өздігінше білім алуға үйретпеген мұғалім бүгінгі күнде белгілі бір нәтижеге қол жеткізе алмайды.

Сабаққа қажетті оқыту әдістері мен тәсілдерін, дидактикалық оқу материалдарын және жаттығу түрлерін дұрыс таңдап, сабақта бейімділікпен қолдана білу үшін ұстаз оқушылардың, ең алдымен, психологиялық, ұғымдылық, яғни сабақты қабылдау ерекшеліктерімен тікелей санасуы керек. Сонымен қоса, логикалық талаптарға да баса көңіл бөлуі қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Аханов Қ. «Қазақ тілі» оқулығына нұсқау. – Алматы, 1975. – 52 б.
- 2 Байтұрсынов А. Тіл тағылымы. – 1990. – 448 б.
- 3 Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеу. – Алматы, 1990. – 365 б.
- 4 Жиенбаев С. Сауат мектебінде ауыз бен жазба сөзге үйрету // Ауыл мұғалімі, 1935. - №6.
- 5 Кәтенбаева Б. Қазақ тілінен методикалық нұсқау. – Алматы, 1993.

БІЗДІҢ ТІЛ – АЛАШ ТІЛІ

ТҮСІПБАЕВА М. Т.
п.ғ.к., аға оқытушы, Құрманғазы атындағы
Қазақ ұлттық консерваториясы, Алматы қ.
ҚҰРМАШЕВА М. Ә.
қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі,
№ 58 гимназия-мектебі, Нұр-Сұлтан қ.

Алашты алаш қылған, тарихымызды, әдебиетімізді, өнеріміз бен мәдениетімізді жасаған қазақтың біртуар перзенттерін білмейтін қазақ көп. Білсе де, атын, кім болғанын білумен шектеледі бірсыпырасы. Мәселен, Абай – ақын, Қаныш – ғалым, Мұхтар – жазушы дегендей. Одан әрі қыстасаң да бойлай алмайды. Он жыл мектепте, үш жыл

мен бес жыл аралығында колледж бен университетте оқыған біраз қазақтың сиқы осы. Ал қазақтың арғы-бергі ұлттық мұрасын білмейтін адамның бойынан Алаштың рухы, Сұлтанмахмұтша айтсақ: «Алаш туы астында, күн сөнгенше сөнбейтін» рух қайдан табылмақшы? Өйткені Ұлы Даланы қоныстанған данышпан ата-бабамыз сол қасиетті Атамекеннің қадір-қасиетін, алаштың еркін де өршіл болмысы мен мінезін, мұраты мен мүддесін, елге тұтқа болған ардақты арыстарының сөзі мен ісін тинақтай күнінен баласының құлағына құйып өсірген [1]. Ал қазір ше?

Қолына әліппе ұстаған алты жасар балаға «А деген алма, ә деген әтеш» деп әліпбиді үйрете бастаймыз. Сол баланың алманы да, әтешті де, сондай-ақ, басқа да әріптерден басталатын қарапайым сөздерді баяғыда-ақ біліп алғанын қаперге де алмаймыз. Осы орайда заңғар жазушы Мұхтар Мағауиннің өзінің қалай хат танығаны туралы жазғаны есіме түседі. Еркін баяндасақ былай, бала Мұхтардың сауатын атасы Мағауия «А деген Алаш, Ә деген Әлихан, М деген Міржақып» деп ашқан екен. Мұндағы Алаш деп отырғаны – Қазақ, Әлихан мен Міржақып – Алаш қозғалысы көсемдері [2]. Міне, нағыз педагогикалық тәсіл. Әріп үйрету мен Алаш тарихын оқытуды сабақтастыру, білім беру мен ұлттық тәрбие беруді ұштастырып, кіріктіру. Жас баланың жады – тұнық, жұтқыш қағаз сияқты. Естігенін қағып алады, өшпестей етіп миына жазып алады. Мұндай тәсілдің ұлтын сүйген, ұлттық мұраттарды өмірлік темірқазығы етегін ұлтжанды перзентті қалыптастыратынын Мұхтар Мағауиннің кейінгі өмірі дәлелдеп берді емес пе. Ұлтшыл сөзінен үркіткен сонау кеңес дәуірінде Қазақ әдебиеті тарихын пәлен ғасырға кейін шегеріп, халықтың жадында көмескіленген, ұмытылуға шақ қалған Қазтуған мен Шалкиізді, Доспанбет пен Жиёмбет жырауды, тағы тағыларын шаң бақан архивтерді ақтарып жүріп жарыққа алып шығып, «Қобыз сарыны» зерттеу еңбегін жазып, «Алдаспан» антологиясын құрастырды. Сөйтіп басын бәйгеге тіге жүріп, қазақты мыңжылдық бедеріндегі рухымен қайта қауыштырды. Бұл жөнінде жазушы бертін «Мен» ғұмырбаяндық дилогиясында: «Қобыз сарыны» қазақ рухын қайта көтерудің, мәңгілік ұлттық мүддені айғақтаудың тар замандағы өзгеше көрінісі болғаны Аллаға аян. Мұны ешкім де теріске шығара алмайды. Ал мен өзім қазақ руханиятындағы ұлтшылдық сарынның қайта тірілуі «Қобыз сарынынан» басталды деп білем» деп жазды.

«Айнала бұлақ басы Тең,

Азаулының Стамбұлдан несі кем,

Азаулының Аймадет ер Доспанбет ағаның,
Хан ұлынан несі кем,
Би ұлынан несі кем!» деп тепсінген өршіл Доспанбет жырау,
немесе:

«Несі батыр, әміршісі жолында
Мұз жастанып, қар төсеніп, от пен суды кешпесе,
Кеудеде жан, иықта бас, бәрін талақ етпесе» [3], деп азаттықты бәрінен артық санаған жауынгер жырау Шалкиіз, немесе:
«Менің ерлігімді сұрасаң,
Жолбарыс пен аюдай.
Өрлігімді сұрасаң,
Жылқыдағы асау тайындай.
Зорлығымды сұрасаң,
Бекіре мен жайындай.
Періктігімді сұрасаң,

Қарағай мен қайындай...» дейтін Жиёмбет жырау Алаш ұлының асқақ рухын, қайсарлығын, иілмейтінін, елі мен жері үшін от пен суға тусуге әзірлігін жар етіп тұр емес пе? [3].

Уақытқа әмір жүрмейді, бүгінде от ауызды жыраулар да, данышпан ойшылдар да, Алаш мүддесі үшін қапасақ түскен, өлімге бас тіккен күрескер арыстар да өмірден өткен. Жекелеген адам өмірден көшсе де, халық мәңгілік, жасай береді. Олай болса, Алаштың мың жылдық мұраты да мәңгілік болмақ, өшпейді, қазақ баласының жүрегін нұрландыра бермек. Тек, ұлттық мұраны, руханиятты бала көкірегіне құюдың жолдары мен тәсілдерін жетілдіре түсу қажет сияқты көрінеді де тұрады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Торайғыров Сұлтанмахмұт. Сарыарқаның жаңбыры. - Алматы: Жазушы, 1987.
- 2 Бес ғасыр жырлайды. – Алматы. – Жазушы, 1985.
- 3 Міржақып Дулатұлы шығармалары, Алматы. - Жазушы, 1991.

КӨРКЕМ СӨЗДІҢ ҚУАТЫ

ТҮСІПБАЕВА М. Б.

п.ғ.к.,аға оқытушы, Құрманғазы атындағы
Қазақ ұлттық консерваториясы, Алматы қ.

ҚАЗАНБАЕВА А. Ж.

қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі,
Республикалық физика-математика мектебі, Нұр-Сұлтан қ.

Бүгінгі таңда білім саласында түрлі оқулар қатары (Абай, Мұқағали, Сұлтанмахмұт оқулары) көбейді. Өкінішке қарай, жас ұрпақ арасында қазақтың төл дыбыстарын айта алмайтын немесе өзге жұртқа еліктеп әдейі қате айтатындар белең алды.

Біз, педагогтар, әдеби оқулар, оқушылар мен жастардың әдеби шығармаларды оқу қабілеті тілімізді дамытудың бір құралы екенін түсінуіміз керек. Сонымен қатар, оқушыларға тілді үйреткенде, патриоттық тәрбиеге баулығанда, қуатты сөзді, қазақтың мәйекті сөзін үйрете білуіміз қажет.

Түрік қағанаты марғасқаларынан бастау алған алдаспандай өткір, гауһар тастай мөлдір сөз кейінгі ұлыстар заманында, одан кейінгі Қазақ хандығы дәуірінде, бодандыққа ұрынған уақытта да Алаш баласының жүрегіне орнығып, өзегін үзбей, түрленіп, кейіптеніп, жойқын қуатпен бізге жеткені – ол да Тәңірдің сыйы емес пе?!

Шапса тұлпардың тұяғы, ұшса сұңқардың қияғы талатын ұлан-ғайыр даланы ата-бабаларымыз ақ найзаның ұшы, ақ білектің күшімен ғана емес, алаш үшін атқа қонған аламанға рух берген сөздің қуатымен де қорғап қалғанын от ауызды, орақ тілді жыраулар поэзиясы да айғақтап-ақ тұр. Жаугершілік заманда жеңімпаз жасаққа ердің бес қаруына қоса, жеңіс рухты сөз де қажет болды. Сондай сөзді жыраулар айтып, аламанды айқасқа салды.

- Сере, сере, сере қар,
Асты кілең, үсті мұз,
Күн-түн қатса жібімес,
Мен көлікке қосымды артқанмын,
Көмбідей ару жаларға,
Күректей мұзды тоңдырып,
Кірмембес ауыр қолға бас болып,

Күңіреніп күн түбіне жортқанмын? – деп Азаулының Аймәдет Ер Доспамбет жырауы ер-азаматты қайраттандырса, Тіленшіұғлы Шалкиіз жырау би Темірге арнаған толғауында:

- Еділден аққан сызашық,

Біз көргенде тебінгіге жетер-жетпес су еді –

Телегейдей сайқалтып,
Жарқыраған беренді
Теңіз етсе тәңірі етті.
Жағасына қыршын біткен тал еді –
Жапырағын жайқалтып,
Терек етсе тәңірі етті.
Тебінгінің астынан
Ала балта суырысып,
Тепсінісіп келгенде
Тең атаның ұлы едің,

Дәрежеңді артық етсе тәңірі етті! - дей келе, «малыңды бер де басың қос, бір күні болар керегі» деп жақсы менен жайсаңды жаныңда ұста, жұртыңнан бөлінбе, бірлікте бол деп, ақыл қосады [1].

Қазақ хандығы тұсындағы жыраулар үні де асқақ. Қазақ жерінің әр сүйемі үшін қидаласқан қан майданға түсіп, арпаласып өлуге әзір. Жорық аты белдеуде байлаулы, алмас қылышы қайраулы.

- Майданда дабыл қақтырып,
Ерлердің жолын аштырып,
Атасы басқа қалмақты
Жұртынан шауып бостырып,
Түйедегі наршасын,
Әлпештеген ханшасын
Ат артына мінгізіп,

- Тегін бір олжа қылар ма екенбіз!? - деп жасанған аламан алдына шығып саңқ-саңқ сөйлеген Ақтамберді жырау ел шетіне жау тигенде бұғып қалмай, үстіне сауыт киіп, қолына шашақты найза ұстап «күлдір-күлдір кісінетіп күреңді мінген, күдеріден бау тағып, қамқапты киген» оғландармен бірге сап түзеп майдан кешеді.

Қазақ сөзінің қуаты орыс патшасына кіріптар болған заманда да күшін жойған жоқ. Қазақ енді Махамбет болып сөйледі. Кіріптарлықтан құса болды, налыды, бірақ иілмеді, «ереуіл атқа ер салды, егеулі найза қолға алды».

- Мұнар, мұнар, мұнар күн,
Бұлттан шыққан шұбар күн.
Буыршын мұзға тайған күн,
Бұлықсып жүрген ерлерден,

Бұрынғы бақыт тайған күн, – деп Исатай батырдың серігі Махамбет күйіне тұра, бұрынғы бабалардың ерлігін көтерілісшілердің есіне сүйініш ете салып:

- Толғай да толғай оқ атқан,
Он екі тұтам жай тартқан,
Қабырғасын қаусатқан,
Тебінгісін тесе атқан,
Теспей қанын зулатқан,
Біздің қайсар батырдың
Жүрегін сөйтіп оятқан,
Кешегі Орақ пенен Мамайдай,
Батырлар шіркін болар ма ай? – деп оқпанынан доп, доп емес от шашқалы тұрған орыстың зеңбірегінен сескенбеуге рухтандырды [1].

Қазақ сөзінің өзегі – бір, дәуіріне қарай көрініс беріп, қаны бір, жаны бір баласының жүрегіне жол тауып, сенімін нығайтып, мұратын айғақтап келді әрі солай бола да бермек. Алаш қайраткері, ақын Міржақып Дулатов «Оян, қазақ!» өлеңін жазып, қалғып кетуге шақ қалған алаш баласына:

- Көзіңді аш, оян қазақ, көтер басты,
Өткізбей қараңғыда бекер жасты.
Жер кетті, дін нашарлап, хал арам боп,
Қарағым, енді жату жарамас-ты, – деп жар салды.

Әр адам өз ұлтын сүйіп, өз ұлтымен мақтануға тиіс. Сол Міржақып ақынның:

- Алыстан «Алаш» десе аттанамын,
Қазақпын, «Қазақ» десе мақтанамын.
Болғанда әкем-қазақ, шешем – қазақ,

Мен неге қазақтықтан сақтанамын, – деген өлеңін әр қазақ көңіліне тоқып, жатқа айтып жүрсе, кәнеки! [2].

Айтпақшы, әр қазақ қазақ сөзінің қуатын тасымалдаушы бола білсе, өршіл рух бойымызға әбден орнығар еді. «Қараңғы қазақ көгіне өрмелеп шығып күн болуды» мақсат еткен Сұлтанмахмұт болып, «Алаш туы астында, Күн сөнгенше сөнбейміз. Енді ешкімнің, Алашты, Қорлығына бермейміз» деп ұлт үнін күркірете сөйлей білсек, Қасым ақын болып: «Ей, тәкаппар дүние, Маған да бір қарашы. Танисың ба сен мені, Мен қазақтың баласы» деп жер жаһанға кім екенімізді айтып жар сала білсек, Қазақ Сөзінің Қуаты бізді әлі де қиядан қияға жетелері ақиқат [3]!

Әйтсе де сөздің түйінін тағы да бастау сөз – Білге қаған сөзімен жасайық.

«Үсте аспан құламаса, аста жер айрылмаса, түрік халқы, сенің жұртыңа, жарғыңа кім қатер келтірмек?!».

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Бес ғасыр жырлайды. – Алматы. – Жазушы, 1985.
- 2 Міржақып Дулатұлы шығармалары, Алматы. – Жазушы, 1991.
- 3 Торайғыров Сұлтанмахмұт. Сарыарқаның жаңбыры. - Алматы: Жазушы, 1987.

ЖАҢА ҮЛГІДЕГІ ЖОО ОҚЫТУШЫСЫН ДАЯРЛАУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

ШАҒАРМАН Ә. П.

Ф.ғ.к., PhD, қауымд. профессор, Торайғыров университеті, Павлодар к.

Мақала кредиттік технология бойынша білім берудің жаңа және ұтымды әдістемелік жолдарына арналады. Қазақстан Республикасы Білім беру жүйесінің басшы және ғылыми-педагогикалық қызметкерлерінің біліктілігін арттыратын Республикалық институты (ББЖ ҚБАРИ) «Өрлеу» Біліктілікті арттыру ұлттық орталығы АҚ филиалы ұйымдастыруымен ЖОО педагогикалық мамандық оқытушыларының біліктілігін арттыру бағдарламасының аясында Лиссабон жоғары техникалық институтында біліктілікті жетілдіру курсы болып өтті.

Оқыту барысында тыңдаушы алдына мынадай мақсаттар қойылды: оқытудың заманауи технологияларын меңгере отырып тәжірибе алмасу, оны сабақ беру процесінде қолдана білу. Осы мақсатты іске асыруда оқытудағы, ғылыми ізденістегі кәсіби қызметті жобалау мен модельдеу икемділігін жетілдіру, ақпараттар ағымын игеру міндеттері орындалды.

Оқытуда «дайын білімнің ұсынылуы» концепциясынан «білім – орнығу» концепциясына өтуді шынайылыққа айналдыратын инновациялық амалдар қажет екені даусыз. Атап айтқанда: білім берудің инновациялық әдістері мен технологиялары; интерактивті оқыту; оқытудағы саралау әдісінің теориялық негіздері; сыни ойлауды дамыту технологиясы; оқытудың инновациялық әдістерінің классификациясы; «Кұзырлылық» ұғымы; құзырлы әдіс; оқытудың белгілі нәтижеге бағытталуы; жеке тұлғаға бағытталған әдіс негізіндегі педагогикалық технологиялар; ЖОО оқытушысының кәсіби қызметінің әлеуметтік-психологиялық аспектілері.

Сол сияқты білім берудегі жаңа заман талаптарының бірі өмір бойы білімін көтеруді дағдыға айналдыратын студенттерді

оқытатын жоғары мектеп ұстаздарын жаңаша оқытудың кредиттік технологиясына оқыту. Бұл мақсаттың басты деңгейлері:

Өзіндік даму – ақыл мен білім негізінде адамның жалпы даму көрсеткіші. Студент өзінің табиғи қабілеті мен мектептегі үлгерімі негізінде жоғары оқу орнында өз білімін онан әрі жетілдіреді.

Өзіндік жетілу – жоғары оқу орны ұстазының бақылауымен студенттерді пән мазмұнын өздігінше оқып үйренуге дағдыландыру. Келешек мамандыққа сәйкес білім алудың өз траекториясын жасау студенттің өзіндік дамуын анықтайды.

Өзіндік жүзеге асыру – студенттің пән мазмұнын өз ізденістері негізінде тереңдетіп, жаңалыққа тән тың тұжырымдар жасауға үйренуі. Курстық, дипломдық және диссертациялық жұмыстар жазу кезінде ғылыми деректерді пайдалану арқылы кәсіби қабілетін шығармашылық деңгейге көтереді.

XXI ғасырдың оқыту технологиясы, жобалау технологиясы оның мақсаттары және өзіндік жұмыстарды ұйымдастыруды талап етеді. Сондықтан жобалар классификациясы, оның орындалуының негізгі сатылары, қолдану талаптары мен түрлері анықтау арқылы өзіндік жұмысты ұйымдастыру әдістері мен формаларын құрып, СӨЖ тиімділігі студенттердің оқу қызметін өзіндік реттеу деңгейіне тәуелді екендігі, СӨЖ орындаудағы студенттің шығармашылығы, СӨЖ жетістігінің педагогикалық шарттары анықтауға болады.

Ендігі кезекте аталған технологиялардың ерекшеліктеріне тоқталып көрелік:

- кішігірім топта жұмыс жасау: білім алушылардың ортақ мәселені шешу үшін көшбасшының жетекшілігімен жасалатын жұмысы;

- жобалау технологиясы: белгілі бір тақырып көлеміндегі ақпараттарды іріктеу, сараптау және жүйелеу нәтижесінде жасалатын жобалау жұмысы, жобаны жекелеген тұлғалар да, топтасқан адамдар ұйымы да орындай алады;

- Case-study: белгілі бір кәсіпке қатысты шынайы өмірлік мәселелерді сараптау, ең ұтымды шешімдер жиынтығын анықтау;

- рөлдік және іскерлік ойындар: білім алушылардың шынайы кәсіп иесі рөлін орындауы, кәсіп түріне сәйкес туындайтын мәселелерді шешу;

- модульдік оқыту: білім күзіреттілігін: а) жекелеген модуль, ішінара байланыстағы курс бөліктерінде қолдану; ә) өзара байланысқан бірнеше курс ауқымыда қолдану;

- мәнмәтіндік оқыту: білім алушыларды нақты білім мен оның қолданыс тиімділігін анықтау арқылы білімді меңгертуге бағыттау;

- сын тұрғысынан ойлау: білім алушыларды сананлы түрде ақпаратты қабылдап, оны сыни көзқараспен бағалай алу және тың пікірлер мен мүмкіндіктерді алдын ала ккре алуға дағдыландыру;

- тұлғаның өз бетінше білім алуы: студенттің өз қызығушылығына сәйкес өзінің білім алу, кәсіби даярлық траекториясын айқындауы;

- пәнаралық байланыс әдісі: ғылымның әр саласынан жинақталған білімді шешілетін мәселе төңірегіне тоғыстыру;

- тәжірибе негізінде білім беру: студенттің жеке басының тәжірибесін басшылыққа алу;

- ақпараттық қатынас құралдарын қолдану: электронды білім кеңістігін қолдану арқылы білім ресурстарын қол жеткізу; оқытушы мен білім алушы арасындағы байланысты ұлғайту; студенттің білім мониторингісін жүргізу және білім бағалау әрекетін ұйымдастыру;

- эссе жұмысын орындау: білім алушының субъективті шығармашылық жұмысын ұйымдастыру.

Білім алушылардың оқу жетістіктерін бағалау кезінде алдымен бағалау жүйесі, сыни және жинақтап бағалау негіздері, оқытудың кредиттік технологиясы бойынша білімнің жинақтаушы жүйесі құрылады.

Білім нәтижесін **бақылау** және **бағалау** біркелкі нәрсе емес, ол екеуі бірін-бірі толықтырушы элементтер. Мәселен, **бағалау** – студенттердің жетістігінің көрсеткіші болса, **бақылау** - білім беру жүйесінің тиімділігінің көрсеткіші, білім жүйесінің даму көрсеткіші. «Бақылау» және «бағалау» түсініктері көбінесе қатар қолданады, әйтсе де, олардың әрқайсысының өзіндік зерттеу деңгейі бар. **Бақылау** оқу үрдісін тұтастай қадағаласа, **бағалау** әр студенттең білім алу нәтижесін анықтайды. Бақылау жұмысы алдын ала жоспарланып, белгілі бір мақсатқа құрылады, оның нәтижеслері де өзгермелі болуы мүмкін. **Бағалау** – студенттің қол жеткізген жетістігінің көрсеткіші, белгілі бір стандартқа сәйкестігінің белгісі. Білім алушылардың білімін бақылау және бағалау ісі асқан жауапкершілікті талап етеді, себебі білім алушыны бақылау және бағалау үшін, оқытушы бақылаудың және бағалаудың мазмұнын, технологиясын, физиологиялық және эмоционалдық қырын меңгерген болу керек.

Бүгін біз ақпараттық коммуникацияның ерен дамыған дәуірінде өмір сүріп отырмыз, сәйкесінше білім беру саласында аталған ақпараттық-коммуникативтік технологияны қолдану білім беру

сапасын арттырумен қатар, білім берудің тиімділігін, нәтижелілігін де арттырады, студенттердің қызығушылығын еселеп, өз бетінше білім алуға бағыттайды. Қазақ тілі пәнін оқыту барысында біз студенттермен біріге отырып, алдын ала таңдалып алынған тақырып төңірегінде Интернет желісінен керекті ақпаратты жинақтаймыз, алынған барлық материалдарды сараптап, тақырыпқа қатыстылығы мен маңыздылығына қарай сұрыптаймыз, аса қажет деп танылған ақпараттар жиынтығын баршаға міндетті түрде оқып, түсініп, еске сақтау қажеттігін айқындаймыз. Қашықтықтан оқушы студенттерге арнап, алдын ала келісілген уақытта Online дәрістер оқимыз, немесе Offline жүйесіне алдын ала келіп түскен сұрақтарға жауап береміз. Бұл білім алушылардың өндірістен қол үзбей ақ оқып, білім алуына көмектеседі.

Кейбір студенттер өзінің жаратылыстағы табиғатына байланысты ұялшақ, ұяң, өз пікірін ашық айта алмайтын, ауызша жауап беруден қашқақтайтын болып келеді, сондай жағдайларда оқытудың ақпараттық-коммуникативтік технологиясын қолдану өте тиімді. Ол білім алушылардың қабілет ерекшелігіне қарамастан, білім бағдарламасын уақытында орындауға қол жеткізеді.

Оқытудың ақпараттық-коммуникативтік технологиясы негізінде білім алушылар көзделген тақырыпта слайд, тұсаукесер, бейнефильм, фотокөрме жасап, өз білімдерін жетілдірумен қатар, қоғамдағы қалыптасқан көзқарастарға баға бере алады, өз пікір өзгертіп, жаңа идеялармен таныса алады.

Ендігі кезекте Португалияның Лиссабон жоғары техникалық институтында болып өткен курс жұмысының мазмұнына тоқталатын болсақ, «**Жоғары білім беру мекемелеріндегі оқытудың кәсіби даму жолдары. XXI ғасыр профессоры**» модулінде жаңа заман студентінің үздіксіз дамуы мен еңбек нарығының талаптарын қанағаттандыра алатын оқытушының жаңа үлгісі сөз болды. Осыған сәйкес оқу үрдісі әлемдік дамудың танымдық, эмоционалдық, әкімшілік, саяси және технологиялық аспектілерін кешенді түрде қамтыуы тиіс екендігі талқыланды. XXI ғасыр оқытушысы білімнің жаңа кезеңіне – білімнің даму кезеңіне дайын болуы тиіс. Аталған курс білім берудегі жан-жақты қамтылған оқу бағдарламасын қолданудың тиімділігі мен білім беру жобасын АКТ негізінде жоспарлау, жобалау, жүзеге асыру және бағалау дағдыларын ұсынады.

Модуль 1. Еуропадағы жоғары білім беру жүйесі. *Prof. Dr. Jose Carlos Quadrado.* Мұнда Еуропадағы жоғары білім берудің ерекшеліктері, «Болонь келісімі» қабылданғаннан кейінгі

құрылымдық өзгерістер, жинақталған тәжірибелер мазмұнын қамтылған.

Модуль 2. Жоғары білімді ұйымдастыру мәселелері. (*Prof. Dr. Jose Carlos Quadrado*). Университеттің кәсіптік білім берудегі стратегиялық мақсаттарын білім беру, зерттеу және өзара әрекет функциясы негізінде Ректорат тарапынан бекітілген үлгіге сәйкес анықтау және жоспарлау мәселесі қаралды, себебі стратегиялық мақсат бағалаудың механизмі үшін жауапты.

Модуль 3. Әлеуметтік жауапкершілікті оқыту (*Prof. Dr. Vanya Roca*) модулінде білім беру және педагогикалық даму бағдарламасындағы әлеуметтік жауапкершіліктің (ӘЖ) маңыздылығын түсіну үшін қажетті шарттар: ӘЖ мәнін анықтау, ӘЖ оқытушының рөлі, педагогикалық модель түрлеріне тоқталды.

Модуль 4. Қызметкерлер арасындағы қарым-қатынас және Топтық жұмыс. (*Prof. Dr. Vanya Roca*) Аталған модуль этикалық жоба студенттердің қоршаған ортамен тұтастықта білім алуы мен жетілуінің алғышарты екендігін талқылайды. Сондай-ақ, топтық жұмыстың ерекшеліктері және оны білім беру үрдісінде қолдану дағдысын қалыптастыру стратегиясын қамтиды.

Модуль 5. Жоғары білім берудегі ақпараттық технологиялардың қолданысы. (*Prof. Dr. Catia Vaz*) Қазіргі заманда технологиялық дағдылардың маңызы қаншалықты жоғары болса, білім беру мекемелеріндегі ақпараттық-коммуникативтік технологиялардың (АКТ) аса маңызды екені сөзсіз. Білім сапасын арттыру мақсатында АКТ қолдану күн санап артып келеді, сәйкесінше, аталған технологияға тән оқыту әдістерін меңгеріп, шешім қабылдау, іскерлік қатынасқа түсу дағдыларын да жетілдіру қажеттігі сөз болды. Аталған модуль студенттерге білім беру кезіндегі АКТ дидактикалық және педагогикалық мүмкіндіктерін талдайды. Әсіресе, оқулықтар мен көрнекілік құралдардың шамасынан тыс интерактивті аудиторияларның мүмкіндіктері көрсетіліп, білім берудегі Online платформасының тиімділігі мен ЖОО мультимедиялық кітапханалардың орны анықталды.

Модуль 6. ЖОО мансапты (Career) зерттеу және дамыту. (*Prof. Dr. Paula Louro*) Яғни, ЖОО ПОҚ көрсеткіштері: а) академиялық дәреже; ә) оқытушы жүктемесі; б) ғылыми-зерттеу жұмысы; в) оқу үрдісін басқару менеджменті. Сәйкесінше, академиялық дәрежеге қол жеткізу үшін қажетті ғылыми ізденіс жұмысының мақсаттылығы, зерттеудің негізгі ұғымдары мен түрлері қарастырылды. Сол сияқты ғылыми әдістеме мен техникалық

зерттеулер жүргізу, ғылыми әдебиеттерге шолу, қажетті ақпарат көзін табу, зерттеу, сыни талдау, зерттеу жұмысының нәтижесін жариялау, ғылыми мақалалар жазу, ғылыми-зерттеу жұмысын басқару, оның құрылымы, принциптері, басқару құралдары мен есеп беру жолдары, зерттеу жұмысының нәтижесін бағалау, тиімділігін анықтау, зерттеу жұмысын жүргізудің этикасы, жауапкершілігі қамтылды.

Модуль 7. Педагогика, оқыту әдіснамасы және бағалау (*Prof. Dr. Vanya Roca.*) модулінде білім берудің дәстүрлі, заманауи және модернизмнен кейінгі технологияларына тоқталып, олардың ерекшеліктері талқыланды. Мәселен:

Білім берудің дәстүрлі технологиясы	Білім берудің заманауи технологиясы	Білім берудің модернизмнен кейінгі технологиясы
оқушы өз оқытушысының дәл көшірмесі; ғасырлар бойы жинақталып, бекітілген қалыпты әдіс.	саналы түрде білім алу; студент өзіне қажетті нәрсені үйренеді; практикалық жұмыс; топтық жұмыс; оқытушы – инноватор;	сыни көзқарас; дағды мен іскерлікті дамыту көзделеді; адамды толыққанды жеке тұлға ретінде қалыптастыру; білім алу студентке бағытталады; білім алу барысында студент белсенді; білім беру сапасы үнемі жаңартылып отырады.

Сондай-ақ, білім алуда қойылатын білім, іскерлік, дағды талаптары, оқу жоспарын немесе академиялық жоба құру жолдары талқыланды. Оқыту жобасын жетілдіру, әдіснамасы, педагогикалық қолдау, басқа да қосалқы материалдар қарастырылды.

Модуль 8. Педагогика. Оқу технологиясы және Бағалау. (*Prof. Dr. Vanya Roca.*) Кәсіби білім алуда білімді болу, білу және жүзеге асыру құзіретін шыңдау, оқытуды жоспарлау және оқыту әдістемесін қолдану, білім алу қауымдастығын құру, бағалау, оған қойылатын талаптар, бағалау құралдары талданды.

Жоғарыда аталған курс соңында тыңдаушылар бірнеше топқа бөлініп, Білім беру Жобасын жасады. Атап айтқанда, «D» тобы «Мүмкіндігі шектеулі балаларды оқытуда IT технологиясын қолдану» тақырыбына жоба құрып, нәтижелі қорғап шықты.

Менің жеке пікірімше, курс мазмұны сапалы болды. Курс жұмысын ұйымдастырып, өткізген әріптестеріме алғысымды білдіремін.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Оспанов С. И. Кредиттік оқыту жағдайында студенттердің ойлау белсенділігін көтеру әдіснамасы: Жоғары оқу орнына арналған әдістемелік оқу құралы. – Алматы, 2012.

2 Мынбаева А. К., Садвакасова З. М. Инновационные методы обучения, или как интересно преподавать. – Алматы, 2012.

3 Давыдов В. В. Теория развивающегося обучения. – М., 1996.

4 Загашев И. О., Заир-Бек С. И. Критическое мышление: технология развития.- Спб: Изд-во «Альянс «Дельта», 2003.– 284с.

5 Загашев И. О., Заир-Бек С. И., Муштавинская И. В. Учим детей мыслить критически.– Спб: Изд-во «Альянс «Дельта», 2003.– 192с.

6 Соколова И. Б. Основы самостоятельной работы студентов.- Армавир, 2002.

БІЛІМ БЕРУ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІНІҢ ТРАНСФОРМАЦИЯЛАНУЫ

ЫСҚАҚ Б. Ә.

Ф.ғ.к., Павлодар қ.

ЫСҚАҚ С. Ә.

заң ғылымдарының магистрі, Нұр-Сұлтан қ.

Қазіргі уақытта оқытушыларда оқшаулану кезіндегі оқу процесі нәтижесінде кеңінен пайда болған Google аккаунтпен жұмыс тәжірибесі дамытылуда. Себебі оқытушы портфолиосы біршама аралас форматта жұмыс істеу материалдарын жинақтады. Тікелей және дистант оқыту тәсілдері оқу практикасында сыналды, кемшілігі мен жетістігі бағамдалды. Бәрі жаңадан қалыптасты деуге болады: жұмыс тәртібі, күн тәртібі, оқу дағдыларын цифрлық бағытта бейімдеу, цифрлық бағалау (критерий) тағы басқа. Осы форматтың дамығанынан және қажеттіліктен 2022 жылдың наурызында Қазақстан Республикасы Парламент Мәжілісінің жалпы отырысында, екінші оқылымда Жоғары білім беруде жаңа онлайн оқыту формасы енгізілетіні, біліктілік талаптарына сәйкес оқытудың белгілі бір бағыты бойынша (прокторинг, ақпараттық жүйе, цифрлық контент, кадрлар және т. б.) жеке лицензия алған ЖОО-лар оқытудың онлайн түрінде белгілі бір оқыту бағыттары бойынша кадрларды дайындай алатыны жөнінде Заң жобасы қабылданды [1].

Бұл дегеніңіз Білім беру құзыреттіліктерінің трансформациялануы, яғни білім беруші мен білім алушының жаңарған дистантты процесі деп түсінеміз. Бұрыннан бар әдістеме жоғалмайды, ілгерілетіледі. Сол себепті көптеген зерттеулер осы бағытта жүргізіле бастады. Мәселен, Мәскеу мемлекеттік университетінің профессоры, педагогика ғылымдарының кандидаты Брюнос Айсмонтастың [2] студенттермен жұмыс кезінде қолданылатын «кері аударылған сабақ» (перевернутый класс) тәсілдемесін және «Каррингтон шеңбері» («Колесо Каррингтона» 2012) онлайн университеттер механизмін дұрыс бағыттады деген пікірдемиз. «Кері аударылған сабақ» форматын қазіргі аралас оқу және офлайн бойынша болашақ заңгерлер аудиториясында (Тіл үйрету және юриспруденция мамандану дәрістері мен практикалық) аралас және тікелей жүздесу сабақтарында орындап, іс жүзінде қалай болатыны сараланды. Өзіндік байымдаулар мен шығармашылық амал-тәсілдер іріктелді. Соның қорытындысында және оқшаулану кезінде қатысқан біршама вебинарлардан үйренген тәсілдеріміз бар болғандықтан, жаңа онлайн оқыту формасы енгізілсе, оқытушыға және оқу материалына қойылатын біліктілік талаптарына сәйкес келетін жұмыс тәсілдерін қамтыған авторлық курс ұсына аламыз [3].

«Каррингтон шеңбері» («Колесо Каррингтона» 2012) технологиясы туралы ақпарат қазір шетелде және таяу шетелде өте танымал десек те болады. Қазақстанның Білім беру құзыреттіліктеріне 64 цифрлық қосымша арқылы зерттелген нақты дайын бағдарлама қолданылып жүрген жоқ. Қазақстан Республикасындағы білім мекемелерінде цифрлық технология жетістіктері мен Блум таксономиясы авторлық немесе біліктілікті жетілдіру ұйымдарының іс жоспарында аталған мәселе барынша зерделенген, бірақ бір жерге тиімді етіп «Каррингтон шеңбері» («Колесо Каррингтона») технологиясы секілді шоғырландырылмаған. Бөлек қарастырылып, жеке таңдау принципімен қызмет етеді.

Әлемнің педагогтары ұнатып, қолдану жағынан ортақ педагогикалық дидактикалық- цифрлық материалға айналған «Каррингтон шеңберінің» тарихын сөз етсек, авторы Австриялық Аллан Каррингтон. Ол iPad қосымшасына арнап Блум таксономиясын кіріктіріп дайындаған. «Педагогикалық шеңбері» (автор Кратвол және Андерсон моделіне (2001), Блум таксономиясының түпнұсқасына (1956) негізделіп дайындаған) технология ретінде қолданылып келеді екен.

Мұнда Білім беру критеріі үшін есте сақтау, түсіну, қолдану, талдау, бағалау, құру әрекеттері таңдалады. Яғни «шеңбер», заманауи технологиялардың оқу процесіне қалай пайдалану керектігін түсіндіретін Рубен Пуэнтедура құрастырған SAMR (Substitute, Augmentation, Modification, Redefinition – ауыстыру, жинақтау, модификация, жаңару) моделінен басталып Бітіруші түлек моделіне кірігеді.

Қазіргі уақытта Қазақстанның барлық оқу орындарында оқыту процесі мен бағалану Блум технологиясына негіздей жасалады, нәтижесінде Силлабусты шығармашылық тұрғыда құрастыру мүмкіндігін береді. Байқап қарасаңыз «Каррингтон шеңбері» де осы мақсатты көздейді. Блумды меңгерген оқытушы автор ұсынған http://designingoutcomes.com/assets/PadWheelV4/PadWheel_Poster_V4.pdf интерактивті нұсқасын жүктеп алып «Каррингтон оқу шеңберін» тез түсінеді, өз тәсілін тиімді жаңарта алады.

Бірнеше жыл қатарынан зерттелген, дамытылған «Педагогикалық шеңбердің» дайын нұсқасын қолданушылар саны 150000 (2016жылы) болғанының өзі көп нәрсені аңғартады. Қолданған жағдайда оқу процесінде екі жақты ықпал бар, студент пен оқытушы қатар дамиды, бір-біріне көмектеседі.

«Шеңбер өзегінде» («Спица в колесе») бұған жалғасты IT білімді игеру арқылы аталған әрекеттер орындалады: 3D моделдеуі, фильмдер құрастыру, диаграмма құру, күнделік жүргізу, интеллект карта құру, альбом дайындау, идеясын қорғау форматтарын үйлестіру, фотосуреттеу арқылы өз ойын жеткізу т.б. (Microsoft OneNote, Pages, Multi Quiz тағы басқа бағдарламалары қолданылады). Нақты оқу мақсаттарын меңгеру жоспарланады, тиімділігі дер кезінде сарапталып, түзетіледі.

Апталық, межелік, ағымдық, қорытынды деп бөлетін оқу тәртібіне ыңғайлы. Қатып қалған қағидаға бағынбайды, түзету кезінде шығармашылық даму барысы студенттермен бірге ортақ талқыланады. Блум-цифрлық құралы базасы жинақталады. Қайсысын қай әрекетке (флэш-карта, googleword, wikiprogramma) ыңғайлау таңдауы болады. LMS Moodle элементі бар бағалау Блум немесе Каррингтон бойынша есте сақтау, түсіну, қолдану, талдау, бағалау, құру әрекеттерін жекелей көрсететіні дәл және әділ бағалауды ұйымдастыра алатынымен ұнады.

Брюнос Айсмонтастың зерттеуінде бірнеше сервис «кері аударылған сабақ» форматына ыңғайлы деп түсіндіріледі. Соның бірі – Online Test Pad.

Көп функционалды Online Test Pad веб-сервисінде онлайн түрде кешенді жаттығуларды бірге орындауға болады. Біріншіден, тегін қолданумен қатар өз мини сайтың құрып, шығармашылығың ұштайтын сервис болғанымен маңызды. Екіншіден, бұл «Шеңбер өзегінде» белгіленген мақсатты жүзеге асырады.

Timeline JS технологиясы Google аккаунт арқылы бірлесе жұмыс жасауға болатын және оқу материалдарын хронологиялық тәртіпмен сақтайтын, медиа ресурсты қабылдай алатын «бұлтты» орны болуымен ерекше. Сабақты түрлендіруге мүмкіндік беретін ІТ құрал.

Студенттер оқу бағдарламасына сәйкес бірнеше тілді қатар оқығандықтан (ағылшын тілі, қазақ тілі т.б.) осындай әрекеттер нәтижесінде сыни ойлауға, талдау жасауға, оқу материалының жіктелімін жүйелеуге дағдыланады, әрі тіл үйрену мен мамандандудың жаңа тәжірибесінен өтеді. «Шеңбер өзегінде» («Спица в колесе») орындалатын оқу дағдылары студенттердің кәсіпкерлік қабілетін де ширатады. Дұрыс бизнес жоспар жасай алса, бизнес идеясын осындай Тіл үйрену сабақтарынан (бірінші курс) да алғашқы қадамын көрсете алады.

Дистанта бейнесабақтар дайындауда мынадай мәселелерге назар аударылады: күрделі саналатын немесе ортақ қатемен жұмыс қысқаша түсіндіріледі, студенттерге арналған мотивациялық ақпарат, тапсырманы орындауға арналған жоспарлы (әрбір қадамы жазылған) нұсқаулық, аталған тақырып бойынша эксперт пікірі және дискуссия (мамандар дәрісі топтамасына сілтеме), үлгі (ауызша, жазбаша т.б.). Мұнда ауызша түсіндіріп жеткізумен бірге жоғарыда жазылған цифрлық бағдарламаларды қолданған тиімді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 <https://www.facebook.com/askhat.aimagambetov>
- 2 Айсмонтас Б. Б. Перевернутый класс, интерактив и геймификация. – М. : Юрайт академия, 02.12.2020
- 3 <https://tou.edu.kz/armp/?lang=rus&menu=portfolio&mod=portfolio>

2 секция. Языковая ситуация в полиэтническом Казахстане 2 секция. Көпэтникалық Қазақстандағы тілдік жағдай

КӨПТІЛДІ БІЛІМ – КӨП МӘДЕНИЕТТІ ТҰЛҒАНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ӨЗЕГІ

АЙЫПБАЕВА Ш. Ж.

қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі,
басшының оқу ісі жұмысы жөніндегі орынбасары, Павлодар қ.

Тіл - қай ұлттың болмасын ең қастерлі, рухани құнды байлығы. Оған қоса, тіл- әр ұлттың болмысын, әдет-ғұрпын, мәдениетін суреттейтін ең күшті баға жетпес қазынасы. Тіл ең алдымен қарым-қатынас құралы. Тілдік қатынас - тіл арқылы байланыс, сөйлеу тілі арқылы адамдардың бір-бірімен қарым-қатынас жасауы; қоғамдық, ұлттық тіл арқылы ұғынысу, түсінісу; яғни адамзаттың тіл арқылы сөйлесім әрекетін меңгеруі тілдік қатынас дегенді білдіреді [1, 43 б.]. Халқымыз сонау ғасырлар тоғысынан бері күні бүгінге дейін тіл мәселесіне баса назар аударып, «Тіл мәртебесі – ел мәртебесі», Тіл ақылдың – өлшемі» деп, тілдің қадір-қасиетін жоғары бағалаған. Әдетте, тіл туралы «Тіл-адамдар арасындағы қарым-қатыс жасау құралы» деп қысқа қайырғанымен, түп негізінде тіл тек қарым-қатынас жасау құралы ғана емес, ол жалпы адамзатты біріктіретін, татуластыратын, жоғарыда айтып кеткенімдей, ол белгілі бір ұлттың сана-сезімі, халықтың қасиеті, оның жалпы тарихы, әдет-ғұрпы, мәдениеті секілді құндылықтарды тұтастай өз бойына қамтып жататын күрделі ұғым. Сондықтан тіл қай ұлттың болмасын тарихы мен тағдырының, тәрбиесі мен тағылымының, бүкіл халықтық болмысының баға жетпес асылы, сарқылмас құнды қазынасы, ұлт рухының ұйтқысы болып келген.

Қазіргі заман талабына сәйкес, адам өзінің ана тілін жетік білумен қатар, өзге ұлттың да тілін етене жақын меңгеруі тиіс. Өмірде өзге бір ұлттың тілін білетін адам сол халықтың ішкі жан-дүниесін түсініп, барлық мәдени құндылықтарымен танысу орайына ие бола алады. Халқымыздың күн сайын қарыштап дамып, жаңарып, көзді ашып жұмғанша қарқынмен барынша пісіп-жетіліп келе жатқан өзгерістер мен жаңалықтарға толы өмірге ойдағыдай ілесіп, сіңісіп кетуі үшін қос тілді біліп қана қоймай, кем дегенде үш тілді қаперлеріне сіңірулері қажет. Сонымен қатар, тек үш тілмен ғана шектеліп қана қоймай, одан да басқа көп тілді меңгеруді басты

қажеттіліктеріне айналдырғандары абзал. Бұл іс әрбір адамның өзіне де, еліне де тиімді болмақ. Сондықтан қазіргі қоғамда көп тілді меңгеру кез келген пендені жарқын болашаққа бастайтын жол іспеттес. Кезінде халқымыздың «Жеті жұрттың тілін біл, жеті түрлі білім біл» деген аталы сөзі дәл бүгінгі дамыған дәуірімізге дөп айтылғандай.

Көптілділік тақырыбының шығу тарихына, оны зерттеген ғылымдарға, жалпы көптілділіктің негізгі анықтамалары мен түрлеріне шолу жасап өтсек.

Біріншіден, көптілділік (мультилингвизм, полилингвизм) - нақтылы коммуникативтік жағдайдың әсер етуімен белгілі бір [элеуметтік ортада](#), мемлекетте бірден үш, одан да көп тілде сөйлей білушілік деп аталады.

Тарихи деректерге жүгінсек, осыдан XII ғасырдың алдында жасаған энциклопедик ғалым, әлемде Аристотелден кейін екінші аға ұстаз аталған ұлы ғұлама Әбу Насыр әл-Фараби бабамыздың өз өмірінде 70 - ке жуық ұлттың тілін жеттік біліп, артына мәңгі өшпес мол рухани құнды мұра қалдырып кеткендігі баршамызға мәлім. Сондай-ақ, қазаққа өзінің даналығымен тарихта қалған ғұламалардың бірнеше тіл білгені ақиқат. Мәселен, М. Қашқари, Абай Құнанбайұлы, Шоқан Уәлиханұлы, Нәзір Төрекұлов, Мұстафа Шоқай секілді ел үшін ерен еңбек еткен ұлыларымыз кемінде үш тіл білгені белгілі. Тіл білу арқылы дүние сарайын кеңітіп, саяси санасын ширата білген жандар. Ел келешегі үшін аянбай еңбек еткендер.

Жалпы, қостілділік, көптілділік – әртүлі этносқа жататын адамдардың, ұлт пен ұлттың, мемлекет пен мемлекеттің арасындағы қарым-қатынастарды қамтамасыз ету мақсатында есте жоқ ескі замандардан келе жатқан элеуметтік құбылыс. Ертедегі гректер жат тілде сөйлегендерді жақтырмай, «бар-бар» («варвар», яғни не сөйлегені түсініксіз) деп атаған. Ал ежелгі Вавилонда көп тіл білмеудің салдарына арналып шығарылған «Вавилон сапырылысы» деп аталатын аңыз әрі қиял-ғажайып оқиғасы бар. Аңызда «ғаламат мұнараның көкке тірелуінен қауіптенген Алла тағала мұнара салушылардың тілін бір-бірін түсінбейтіндей етіп өзгертіп жіберіпті. Содан құрылыс тоқтап қалыпты делінген. Шын мәнінде бұл кезде Вавилонда египеттіктер, иудейлер, парсылар, ассириялықтар сияқты халықтың өкілдері мекен еткен Бақылаушының таяғы астында жүрген олардың бірін-бірі түсінулері қиын болған. Сондықтан да құрылысшылар біріннің тілін бірі түсінсе алмай құрылыс ығы-жығы болып, тоқтап қалған деседі.

Алайда халықтар арасындағы аралас-құраластың дами түсуімен байланысты адамдардың екі, не одан да көп тілдерді үйренуге мәжбүрлігі арта түскен. Тіпті басқа тілдерді білмейінше, адамдардың дұрыс өмір сүруі қиындап кеткен. Ғалымдардың анықтауынша, болашақта халықтар арасындағы түрлі байланыстардың ұлғая түсуімен байланысты көп тіл білушіліктің де маңызы арта береді.

Көптілділік, үштілділік әлемдік ғылымда зерттелген, бірақ та әлі де терең зерделеуді қажет ететін маңызды салалардың бірі. Бұл жайында орыс ғалымы Лев Щерба, грузин психологы Нателл Имедадзе, француз психологы Жан Пиаже де зерттеген. Бүгінгі күнде көптілділік жекелеген іргелі ғылымдардың, психологияның, нейрологияның, физиологияның және соңғы жылдарда психоллингвистиканың, элеуметтік лингвистиканың, когнитивті лингвистиканың зерттеу нысаны болып келеді. Зерттеліп анықталғаны баршылық, алайда толық ашылмаған тұстары да жетерлік.

Көптілділік барша халыққа тән құбылыс деп кесіп айту қиын. Себебі, ұлттық құрамы бірыңғай, бір ғана [этнос](#) мекендейтін мемлекетте көптілділік сирек. Онда жеке адамның ғана көптілділігі ұшырасады. Оған Жапония, Корея, Германия, Исландия т.б елдерді жатқыза аламыз.

Көптілділік – [АҚШ](#), [Ресей Федерациясы](#), [Үндістан](#), [Нигерия](#) сияқты жүздеген ұлт пен ұлыс мекендейтін мемлекеттерге тән құбылыс. Көптілділік: жаппай көптілділік, ішінара көптілділік болып бөлінеді. Жаулап алу, халықтардың қоныс аударуы, көрші елдермен тығыз қарым-қатынас секілді тарихи себептерден кейбір халық өкілдерінің жаппай көптілділікке қалыптасқан. Сондықтан да көптілділік көп ұлтты географиялық кеңістікте кең тараған. Қазіргі өзіміздің елімізде де қалыптасқан жағдай осыған ұқсас. Мұндағы славян тектес халықтардың дені – негізінен бір тілде ғана сөйлейтіндер, қазақтардың көпшілігі екі тілде сөйлейді. Ал ұйғыр, өзбек, дүнген, құрд, түрік, Әзірбайжан, тәжік, татар, тағы басқа ұлт өкілдері арасында көптілділік кең тараған. Неміс, корей, шешен ұлттарында да көптілділік едәуір жиі ұшырасады [2].

Қазіргі қоғамның болсын, ғылымның болсын ең басты талабы ол - көптілділік екені айтпаса да түсінікті. Демек, қалай қарасақ та адам баласының білімі, тәлім-тәрбиесі, рухани байлығы тіл арқылы жетіледі, дамиды. Әр адамның сөйлеу мәдениетін, сөздік қорын молайту үшін, өз ойын әрқашанда таза, анық жеткізуі үшін біріншіден, ақыл-парасатын кемелдендіру қажет. Осыған орай, болашақ жеткіншектердің бойына үштілділік ті болсын,

көптілділікті болсын сіңіру ұстаздар қауымының басты ден қояр міндеті болып табылады. Қазақстан Республикасының тұңғыш Президенті Н. Ә. Назарбаев Қазақстандағы тілдердің үштұғырлығы туралы идеяны алғаш рет 2006 жылы қазан айында Қазақстан халқының Ассамблеясының XII құрылтайында жария еткен болатын. Ал 2014-2015 жылдары еліміздің білім беру жүйесіне «Үштілділік» жобасын ұсынды және осы жоба күні бүгінге дейін дамып, түрлі реформаларды басынан кешірді.

Қазіргі таңда еліміз әлемнің түкпір-түкпір елдерімен саудасаттық, бизнес, серіктестік, дипломатиялық қарым-қатынастары дүркіреп тұрған мезгілінде көптілділікті еркін меңгерген, болашақта алған теориялық білімін сан алуан салада ұтымды пайдала алатын адамды мектеп қабырғасынан оқытып шығару- біздің ең басты көксеп отырған міндетіміз, деп санаймын.

Көптілділік - тек Қазақстан үшін көкейкесті мәселелердің бірі емес, жалпы әлем бойынша өзекжарды көптің көкейінде жүрген мәселе болып саналады.

XXI ғасыр-ғылым, білім мен инновацияның дәуірі. Сондықтан да, XXI ғасырдан бастап Қазақстанның білім беру жүйесінде әлемдік білім беру кеңістігіндегі жаңалықтар, озық технологиялар мен тенденциялар тайға таңба басқандай байқалуда. Бұл жаңалықтар легіне, соңғы жылдардағы реформалар, соның ішінде жаңартылған білім беру мазмұнын атап өтуге болады. Білімді халықаралық деңгейге жеткізу, яғни дамыған мемлекеттердің өзара саяси-экономикалық ықпалдасуының арқасында ұлттық білім беру дәстүрін сақтай отырып, жалпы тұжырымдамасын құру. Жоғарғы мектептерде реформалау процесі көптеген жаңашылдықтарға алып келеді.

Еліміздің қазіргі заман талабына сай ҚР «Білім туралы» Заңының 5-бабында: «Барлық оқу орындары мемлекеттік жалпы міндетті стандартқа сәйкес мемлекеттік тіл ретінде қазақ тілін білу мен дамытуды, орыс тілі және бір шетел тілін оқып үйренуді қамтамасыз етуге тиіс», - деп нақты тоқталып кетілген [3]. Мемлекетіміздің мектеп реформасында қаралған үш тілде оқыту - қазіргі заман қажеттілігі. Осы мақсатта қазақ, орыс, ағылшын тілдері ұлтына қарамастан, тең дәрежеде оқытылады.

Қазір еліміздің көп мектептерінде қазақ, орыс, ағылшын тілдері жаңартылған білім беру бағдарламсы бойынша жүзеге асырылып оқытылуда. Оған қоса, оқушылардың тілді жетік меңгерулеріне барынша жағдайлар жасалған. Солардың біріне «BilimLand», «Classroom», «Онлайн Мектеп» сынды білім беру платформаларын

атап өте аламыз. Кейбір мектептер IELTS, TOEFL, SAT тәрізді ағылшын тілінен халықаралық емтихандарға тегін дайындық жұмыстарын жүргізіп келеді. Ұстаздар қауымы да сабақтарды түрлі мультимедиялық АКТ құралдары арқылы, тиімді әдіс-тәсілдер арқылы оқушыларға білімді оңай әрі тиімді жолмен жеткізуге барынша тырысып бағуда.

Елбасымыз өзінің халыққа арнаған Жолдауындағы білім беру жүйесінде үш тілдің: мемлекеттік тіл ретінде қазақ тілін ұлттаралық қатынас тілі ретінде, орыс тілін және әлемдік экономикаға үйлесімді кірігу тілі ретінде, ағылшын тілін меңгерген бәсекеге қабілетті маман даярлау міндетін атап көрсеткенін білеміз. Қазіргі уақытта мұғалімнің жақсы шәкірт тәрбиелеп оқытуына бар жағдай үкімет тарапынан жасалып отыр деп жоғарыда тоқталып өткен болатынмын. Ұстаздың мақсаты - өмірден өз орнын таңдай алатын және өзара қарым-қатынаста өзін еркін ұстап, кез-келген ортаға тез бейімделе алатын, белгілі бір ғылым саласында білімі мен білігін көрсете алатын, көптілді және көпмәдениетті құзыреттілікті игерген полимәдениетті жеке тұлға қалыптастыру. Оған қоса, мектептерде көптілді білім бере алатын, үш тілді жетік меңгерген мұғалімдер даярлауды да елестерген жөн. Қазіргі уақытта мемлекеттік тілдің қызмет аясын кеңейту бізде шешімін таппай келе жатқан мәселелердің бірі. Ең алдымен, шәкірттеріміздің патриоттық сезімдерін нығайтуымыз керек.

Бүгінгі күні үш тұғырлы тіл, көптілділік мәселесі жайлы жиі әңгіме қозғалып келеді. Бұл орайда көп тілді меңгерудің тиімді тұстары қандай, қажеттілігі неде? - деген сияқты көкейде сауалдар туатыны сөзсіз. Екі тілді білетін адамды қостілді дейміз, екеуден артық тіл білсе, көптілді, ал алты тілден көп тіл білетіндерді, әдетте полиглот дейміз. Әлемде қостілділікті де, көптілділікті де дұрыс үрдіс деп бағалайды. Өйткені көптілділердің мүмкіндіктері зор, артықшылығы мол болады. Жоғарыда көптілділіктің заман талабы екені жайында сөз қозғадық, ал енді көптілділіктің осал тұстары мен артықшылықтарына көз жүгіртсек.

Біріншіден, артықшылықтары туралы айтар болсақ:

- көп тілді болу арқылы тұлғаның дүниетанымы, ақпараттық кеңістігі молай түседі;
- әлем туралы көзқарасы өзгереді;
- сан алуан ұлттардың өнерімен мәдениетінен хабардар болады;
- еңбек нарығында сұранысқа ие болады;
- бәсекеге қабілетті, жан-жақты тұлға болады;

- кез-келген мәселені талдауға, салыстыруға бейім келеді және тағы басқа қасиеттер тән.

Сол секілді көптілділік пен қостілділіктің кері әсеріне, қарсы жақтарына тоқталар болсақ:

- бірнеше ұлттық мәдениеттің белгілері бір тұлғаның бойынан тек жартылай сипатта тоғысады;

- мінез-құлқында, өзін-өзі ұстауында өзгерістер байқалады;

- менталитеті күрт өзгереді;

- отбасында берілген тәрбиесіне нұқсан келуі мүмкін;

- өмірлік ұстанымдары өзгереді (сән, музыка, қызығушылықтары);

- өзге елге еліктеу, ұқсап-бағу сынды қасиеттері байқалады;

- өз ұлтының құндылықтарын басқа ұлттардан жоғары қоюы;

- ұлттарды бөліп-жару;

- өзге елдерге деген менсінбеушілік пайда болуы мүмкін;

- тілдің шұбарлануы арта түсіп, тілдік құрылымға әсері мол болады (супер, ок, спикер, кэш, тағы басқа сөздердің нормалану; аралас некеге баруы ықтимал және т.б.).

Жоғарыда көрсетілген салыстыруларды ой елегінен өткізіп, сараласақ, көптілділіктің артық деген тұстары адамның тұлға болып қалыптасуына, сапалық қасиеттеріне септігін тигізеді, ал кем-кетік тұстары болса, ең құнды деп саналатын рухани ішкі жан дүниесі, арғы арғы түптамырынан алшақтау және түбегейлі өзгеру үрдісі ретінде болып көрінеді. Осы орайда көптілділікті жарқын идея ретінде ұсынуға асығуға болмайды. Өйткені оның ұлтымыздың тілі үшін қауіпті тұстары да жоқ емес. Көптілділікті ұлттың өркендеуі, азаматтарымыздың сауатты да, бәсекеге қабілетті болуы үшін, рухани баюы үшін қолдануымыз қажет. Ол үшін арнайы дайындық, ментальды платформа (алаң), өзегі бар рухани өсім керек. Бұл дегеніңіз ұлттың рухани өзегі бойына сіңген, бірінші тілі қазақ тілі болып қалыптасқан жасөспірімдер. Мәселені дұрыс бағаласақ, әдіснамасын дұрыс қалыптастыруға көңіл бөлуге тиіспіз. Кез-келген жаңа бастаманың әдіснамасы болмаса, ол кереғар әсер беретіні белгілі. Егер идеологиялық дайындық жүргізілмесе, басымдылық неде екендігі айқын болмаса, көптілділіктің кері әсері міндетті түрде көрініс алады. Қиянаттың бірі - тілдің шұбарлануы болып табылады. Бұл жайында зерттеуші Л. Щерба: «Нағыз қостілді адамның бойында екі бірдей тілдің автономды таңбалық жүйесі жұмыс жасайды, алайда бұл өте сирек кездесетін құбылыс, көбіне тілдердің шұбарлануына алып

келеді» деп көрсеткен. Өзге тілді меңгеруде шұбарлану болмас үшін грузин психологі Нателл Имедадзе «Бір бейне - бір тіл» деген әдіс ұсынған. Мәселен, әке-шешесі тек қазақ тілінде және баланың күтушісі тек қана ағылшын тілінде сөйлейді. Бұндай жағдайда тілдік жүйені дербес ұстау мүмкіндігі жоғары екендігі анық. Ғылымда балаға бірнеше тілді қатар меңгертудің сапасы оның алдын ала ойластырылуына, қолданылатын әдіс-тәсіліне, ең бастысы - мақсатына байланысты болатындығы атап көрсетіледі. Десек те, баланың қалыпты, табиғи дамуына қол сұққан кезде міндетті түрде оның кері әсері болатындығын біз көп атай бермейміз. Бұл мәселе нейрология, психатрия тарапынан және әлеуметтік, когнитивтік лингвистика тарапынан арнайы зерттеліп жүр. Оның нәтижелерін көпшілік біле бермейді. Бабамыз Абылайдың: «Білекке сенген заманда ешкімге есе бермедік, білімге сенген заманда, қапы қалып жүрмелік» деген сөздерін осы мәселе төңірегінде де қолданғым келеді. Білім міндетті түрде қажет. Алайда ол ұлттың қазанында қайнап, ұлттың ұясынан түлемесе, ол жатпен бірге жабыса кеткен іштегі жарамыз болмасына кім кепіл? Көптілділіктің платформасы қазақ тілі екендігін баса айтқан жөн. Сол себептен қазақ тілі тұтас қазақстандықтарды біртекті ететін фактор. Бұл жайында үлкен мінберлерден де айтылып жүр. Алайда осы факторды көрсетсе де, көрмеген сыңай танытатындар, тілдегі делсалдық жағдайды ұзағырақ ұстағысы келетіндер де жоқ емес. Мемлекеттік тілдің сапалы қолданысын, күнделікті жұмыстағы көрінісін талап ету - бүгінгі күннің мәселесі екені анық. Жастарымызды көптілділікке тәрбиелеуде олардың қазақшылығы, қазақы тәрбиесі негіз болуы міндетті, басқаша жағдайда ұлттық белгілердің жыл санап, күн санап жоғалатындығы ақиқат. Қазақстандық жастардың бойындағы отансүйгіштік тәрбие тіл арқылы, тілді ұстану арқылы жүргізілуі тиіс. Көптілділіктің жемісі бұл - өзге тілдер қазақ тілінің баюына, ақпараттық кеңестігінің ашылып, тілдегі ақпараттардың молая түсуіне жұмыс жасағанда ғана көрінеді. Белгілі ғалым Б.Х.Хасанұлы «Қостілділік - белгілі бір территория көлеміндегі ұлтаралық (этносаралық) қарым-қатынасқа түсетін белгілі бір этникалық қауымдастық өкілдерінің, бүкіл қоғамның (социумның) әртүрлі жағдайда екі тілді (әдетте ана тілі мен екінші тілді) алма-кезек немесе қатар қолдануы» деген анықтама бере отырып, «Егер адам, адамдар тобы, қоғам этникалық белгісіне қарай қанша алуан болса да, екі тілде сөйлесе (жазса, оқыса) ғана қостілді (билингв) болып саналады» [4, 86 б.]. Қазақстанда тек қазақ тілі ғана билік құра

алады. Ал қалған тағы басқа да тілдер – қазақ жерінің жаңа әлемге ашар есігі. Біз өзге тілдерден қорықпауымыз керек. Керісінше, сол тілдерді пайдалана отырып, өзімізді өзгелерге таныта білуіміз қажет. Мәселен, М. Әуезовтің «Абай жолы» романы түрлі тілдерге аударылмаса, Абайдай ғажап ақынымызбен қалай мақтанар едік? Басқа бір ұлттың тілін үйренгеннен біз мәңгүрттенбейміз. Ағылшын тілі болсын қытай, орыс тілі - әлемдік бизнес тілі, мемлекеттік тіл - ұлт тілі. Мемлекеттік тілде сөйлеу - әрбір Қазақстан азаматының борышы. Тек соны түсіне білу керек. Н. Ә. Назарбаев Қазақстан халықтары Ассамблеясының XII сессиясында сөйлеген сөзінде: «Қазақстандықтардың жаңа ұрпағы ең кемі үштілді болуы, қазақ, орыс, ағылшын тілдерін еркін меңгеруі тиіс». Көп тіл білу біздің мемлекетіміздің халықаралық байланыстарын дамытуға мүмкіндік беретін тұлғааралық және мәдениаралық қарым-қатынастардың аса маңызды құралы болып табылады.

Кем дегенде үш тілді меңгеру заман талабына айналып отырған қажеттіліктердің бірі. Қазіргі таңда адам қызметінің барлық салаларында жаһандану үрдісі орын алғандықтан, білім беру саласында қайта қарастырулар болып жатыр. Сол себептен ақпараттық-коммуникативтік құзырлықпен қатар, полимәдениеттілік бүгінгі уақытта білім беру құзырлығының басты бағыттарының бірі ретінде анықталды.

Көптілді білім көп мәдениетті тұлғаны қалыптастырудың өзегі. Бүгінгі таңда көп тілді оқыту жас ұрпақтың білім кеңістігінде еркін самғауына жол ашатын, әлемдік ғылым құпияларына үңіліп, өз қабілеттерін танытуына мүмкіндік беретін қажеттілік. Үш тілде оқыту заман талабы десек, оның негізгі мақсаты - бірнеше тілді меңгерген, әлеуметтік және кәсіптік бағдарға қабілетті, мәдениетті тұлғаны дамыту және қалыптастыру. Қазақ тілі - мемлекеттік тіл, ал орыс тілі мен шетел тілдерінің бірін білу тұлғаның ой-өрісін кеңейтеді, оның «сегіз қырлы, бір сырлы» тұлға болып дамуына жол ашады, ұлтаралық қатынас мәдениетін, толеранттілігін және планетарлық ойлауының қалыптасуына мүмкіндік туғызады. Маманға шет тілін меңгеру кез келген шетелдік ортада өзін еркін ұстап, жаңа ақпараттық ғаламшарға бейімделу мүмкіндігіне ие болады. Әр адамның түрлі әлеуметтік қызметтерінде жеткен жетістіктерінің нәтижелері түрлі болады, сол себептен шетел тілін оқытудың мақсаты тек нақты білім іскерліктерін біліп қана қоймай, сондай тілдік тұлғаны қалыптастыру болып табылады, оған шет тілі

«өмір заңдылықтарында» және «нақты жағдаяттарда қарым-қатынас жасай алу үшін» қажет болмақ.

Сонымен қатар, Қазақстан халқы Ассамблеясының кеңейтілген отырысында Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев: «Шындығында да біздің мектеп тұлғаларымыз қазақстандық қоғамға кіріктірілуі тиіс. Олар бәсекеге қабілетті болуы қажет. Бұл үшін олар мемлекеттік тілді де, ана тілін де және мүмкіндігінше орыс тілін де білуі керек. Толықтай алғанда, балаларымыздың бірнеше тілді білгені өздеріне жақсы. Сондықтан Білім және ғылым министрлігі бүкіл әлемдегі көптілділік тәжірибесін тыңғылықты зерделеуі және оны біздің ұлттық топырағымызға сіңіруі керек», - деп дәлелдей отырып айтқан-ды. «Тіл бірдің - тілегі бір», «Тіл тағдыры - ел тағдыры» екендігін жадымызда ұстай отырып, ел бірлігінің негізі - тіл бірлігіне қол жеткізу жолында қызмет ету баршамамыздың парызымыз. Ендеше, жас ұрпақтың қазақ тіліне деген сүйіспеншілігін, өзге тілдерді оқып білуге деген қызығулары мен ұмтылыстарын арттыру арқылы олардың Отанға деген махаббаттарын оятып, өз тағдырын ел тағдырымен мәңгілікке байланыстыратын ұрпақ болып қалыптасуына қол жеткізу – басты міндетіміз.

Қорыта айтатын болсақ, көптілді білім беру бағдарламасы аясында үштілді меңгеру тәжірибесін жинақтап, әлемдік деңгейге көтерілуіміз керек. Елдің ертеңі өресі биік, дүниетанымы кең, кемел ойлы азаматтарын өсіру үшін бүгінгі ұрпаққа ұлттық рухани қазынаны әлемдік озық ой-пікірімен ұштастырған сапалы білім мен тәрбие берілуі қажет!

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Оразбаева Ф. Ш. Тілдік қатынас негіздері : оқулық. – Алматы: Print-S, 2005. – 43 б.
- 2 Көптілділік, мультилингвизм, полилингвизм // [Электронды ресурс] қатынау режимі: <https://kk.wikipedia.org/wiki/Көптілділік>
- 3 Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы 2000 ж., 5 бап // [Электронды ресурс] қатынау режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319>
- 4 Хасанұлы Б. Тілдік қатынас негіздері: Оқу құралы // Алматы: Қазмемқызпединституты, 2006. – 86 б.

**К ВОПРОСУ КЛАССИФИКАЦИИ ЛЕКСИКИ
ПРИ СОСТАВЛЕНИИ АТЛАСА БАШКИРСКИХ
ДИАЛЕКТОВ НОВОГО ТИПА
(В СРАВНИТЕЛЬНОМ ПЛАНЕ С ДАННЫМИ
КАЗАХСКОГО, ТАТАРСКОГО И ЧУВАШСКОГО ЯЗЫКОВ)**

АСМОНДЪЯРОВ В. Н.
к. ф. л. н., Центр образования № 159
Российская Федерация, г. Уфа

Диалектологический атлас представляет собой собрание нескольких диалектологических карт того или иного региона, где отображается распространение фонетических, грамматических и лексических явлений. Любое языковое картографическое издание базируется на принципах лингвистической географии и строится по общим правилам [1, с. 6].

Важность составления общезыковых и диалектологических атласов (как печатных, так и электронных) заключается в том, что довольно часто лишь картографический метод может позволить исследователям точно установить ареалы распространения языковых явлений, точно очертить границы функционирования говоров, подговоров того или иной языковой системы, выяснить её диалектное членение [2, с. 17]. Подобные работы могут быть выполнены как в синхронном, так и в диахронном плане с опорой на данные историков, этнографов и археологов.

Важный этап в башкирском языкознании стало создание «Диалектологического атласа башкирского языка», состоящего из 162 основных и 7 дополнительных карт. Данное издание содержит ценные сведения о территориальных особенностях разных уровней языка [3, с. 4]. Электронная версия атласа доступна на портале «Машинный фонд башкирского языка» лаборатории лингвистики и информационных технологий Института истории, языка и литературы УФИЦ РАН [4, с. 64].

К слову, значительное число существующих языковых атласов (будь то диалектологический или капитальный Общеславянский атлас, Диалектологический атлас тюркских языков и проч.) составляются при помощи специальных вопросников, как правило индивидуальных для каждого картографического издания. При этом может возникнуть проблема сводимости данных, к примеру, близкородственных языков. Для решения данной задачи нами предлагается создание единого опросника на базе когнитологической

классификации в рамках четырех когнитивных сфер: 1. «Природа» (неживая, живая); 2. «Человек» (как физико-биологическое существо); 3. «Общество» (человек как общественное существо); 4. «Познание (априори)». Указанные сферы далее могут сужаться до тематических блоков (Флора и Фауна, Растения, Деревья, Насекомые, Рыбы, Внешний вид человека, Эмоции, Хозяйство, Военное дело, Город и село, Существование, Пространство, Время и проч.) и отдельных семантических гнезд [5, с. 17].

Необходимо отметить, что составление лингвистического атласа с опросником, созданном на тематической основе уже был реализовано на примере ЛАЕ (Лингвистического Атласа Европы). Ключевую роль в этом труде занимает лексика, структурированная по тезаурусному принципу: «Вселенная», «Человек», «Человек и Вселенная». Более того, в ЛАЕ параллельно картографируются не только родственные, но и отдаленно родственные, неродственные языки, некоторые их говоры и диалекты [6, с. 14].

Обозначенная нами классификация башкирской диалектной лексики в сравнительном плане с данными языков Урало-Поволжья позволяет не только структурировать словарный фонд, но и приблизиться к проблеме корневых основ и этногенетической интерпретации отдельных языков и диалектов исследуемого региона [7, с. 68]. Результаты анализа корней может в дальнейшем способствовать созданию мотивационных карт атласа нового типа, значительно расширить осмысление слов в масштабах целого региона. Это наболюдается на частном примере одного из выделенных в ходе классификации гнезд:

Корневая основа типа СГС (ГС) /- согласная -гласная-согласная/: - **йАР**, - **ӘР**, - **УР** - с общим значением «рана, повреждение, болячка»: башкирский *яра*, *йәрәхәт*; сакмарский говор башкирского языка, *бөтөш йара* (*закрытая рана*); миас., средн., кизильский говоры башкирского языка, *зәрәхәт*; сакм. *зәхмәт*; жара, жаракат (казахский), тат. *яра*; сред. говор татарского языка *жара*; сиб. *йара*; чувашский язык: *суран*; *суранлә* («раненый»); *суран* («язва»); марийский язык *сусыр* ММ; горн. мар. *шушыр*; мок. *сярядькс*, *сяряди васта*; эрзя *сэредькс*; («нарыв»); удмуртский *яра*; *яра* («язва»); *яра*, *поськы* («болячка»); РТурк. *jAgir (*рана, ссадина на человеческом теле*) [8, с. 167].

Основа -АЙ-/-АК-/-АЛ- в приведенных ниже примерах имеет общее семантическое значение «поляна», «низменность», «открытая местность», «широкая степь»: *аклан* (башкирский); *алан*

(казахский), *алаңқай* «поляна», «прогалина» (казахский язык) *аймак* (аргаяшский говор башкирского языка), *аландай* (среднеуральский говор башкирского языка); *аланлык* (сакмарский говор башкирского языка), *йаландык* (кизильский говор башкирского языка); *усланкă* (чувацкий язык); *аклан*, *ақлан* (татарский язык); РTurk. *alaj* («плоский, ровный»); РTurk. **ala-n / *ala-ŋ*.

Очевидно, что анализ на уровне корневых основ, в свою очередь, создаст все предпосылки для статистического количественного исчисления тождественных, частично тождественных и нетождественных основ. Само же создание атласа нового типа может послужить значительным импульсом к многоаспектному и систематическому изучению проблем родства не только языков не только тюркского, но и алтайского языкового сообщества [9, с. 56].

Новый подход к составлению атласа и вопросника к нему, в перспективе даст возможность использовать его при создании аналогичных изданий, не только отдельного региона, но и отдельно взятого языка и даже нескольких языков с их диалектами [10, с. 101]. Параллельное картографирование вместе с интерпретацией корней послужит базой для создания комплексного этимологического словаря языков и говоров региона.

Предлагаемый подход не претендует на окончательность и в некотором смысле носит предварительный характер. При этом, сохраняется уверенность в том, что именно подобная классификация при разработке диалектологического атласа создаст в будущем возможность более подробно разрабатывать проблемы типологии и лингвистических контактов носителей тюркских (алтайских) языков, проводить исследования для установления их этногенетического родства, в том числе с применением методов глоттохронологии.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Лингвистическая география и структура языка. О принципах Общеславянского лингвистического атласа. – М., 1958. – 29 с.
- 2 Диалектологический атлас башкирского языка / Ф.Г. Хисаметдинова, Н. Х. Максютлова, С. Ф. Миржанова, М. И. Дильмухаметов, С. Г. Сабирьянова, Г. Г. Гареева, У. Ф. Надергулов. – Уфа: Гилем, 2005. – 402 с.
- 3 Максютлова Н. Х. Башкирские говоры, находящиеся в иноязычном окружении. – Уфа: Башкирское издательство «Китап», 1996. – 288 с.

4 Асмондьяров В. Н. Некоторые аспекты методологии реконструкции мировоззрения народа в контексте этноонтологической интерпретации (на материале атласа диалектов тюркских языков Российской Федерации) // Филологические науки. Вопросы теории и практики / Тамбов: Грамота -2017 -№ 4(70) – С. 63–67.

5 Шайхулов А. Г. Лингвокультурологическая картина мира как составляющая истории становления тюркоязычных народов Урало-Поволжья в контексте золотоордынской цивилизации (на материале исторической лексики: аспекты типологических и генетически контактных связей) / А. Г Шайхулов. - Уфа: РИЦ БашГУ, 2013. – 268 с.

6 Atlas linguistique de la France, par J. Gilliéron et E. Edmont. - Paris, 1902 – 12. – 540 p.

7 Шайхисламова З. Ф. Вербализация пространственных отношений в башкирском языке (этнолингвистический аспект) / З.Ф. Шайхисламова // Вестник Удмуртского университета. Серия история и филология. – Ижевск, 2015. – Т. 25. – С. 107 - 110.

8 Асмондьяров В.Н. Когнитологические аспекты башкирской диалектной лексики в контексте языкового союза Урало–Поволжья: дис... кандидата филол. наук: 10.02.02 / Асмондьяров Венер Надирович; [Место защиты: Казанский федеральный университет]. – Казань, 2020. – 278 с.

9 Шайхисламова З. Ф. Национальное мировидение в этноонтологической интерпретации номинативных принципов в контексте топонимических систем Урало – Поволжья, Казахстана, Сибири и северо-востока Российской Федерации: учебное пособие / З. Ф. Шайхисламова / под ред. Е.И. Зеленева, А.Г. Шайхулова. – Уфа: РИЦ БашГУ, 2015. – 184 с.

10 Шайхулов А. Г. Лексические взаимосвязи кыпчакских языков Урало-Поволжья в свете их историко-идеографической характеристики на общетюркском фоне. – Москва (Институт языкознания АН РФ). – Уфа, 1999. – 224 с.

ИНТЕРНЕТ КАК ЧАСТЬ КУЛЬТУРЫ ПОЛИЯЗЫЧНОГО КАЗАХСТАНСКОГО СОЦИУМА

БЕКТУРОВА Ж. Б.
к.ф.н., профессор
НУРГОЖИНА Б. В.

магистр педагогических наук, преподаватель,
Торайгыров университет, г. Павлодар

Язык – это исторически сформировавшаяся система знаков, обладающая организующей функцией по отношению к обществу. Язык играет важную роль в формировании нации, общества, личности, общественной жизни, является основой взаимопонимания, социального мира и развития.

В современном мире языки развиваются в соответствии с развитием национальных языков и распространением отдельных языков как средств межнационального и межгосударственного общения в реальной действительности. Русский язык выполняет функции межнационального, международного и мирового языка, языка в интернет пространстве как глобальной языковой среде, он необходим для чтения веб-контента в интернете на русском языке.

Особенности языковой, демографической и политической ситуации в Казахстане отражают потребности полиэтнического населения страны. Республика Казахстан, на огромной территории которой проживает более ста этносов, большая часть населения владеет русским языком как родным и вторым языком. Языковая ситуация на современном этапе в стране формируется за счет функционирования казахско-русского билингвизма и русскоязычия (русские, белорусы, украинцы, поляки, немцы, корейцы, греки, молдаване, чуваша, гагаузы, татары, ингуши, болгары и др. общаются между собой на русском языке).

Появление интернета в конце XX столетия как нового и уникального коммуникативного способа передачи данных и информации, позже как способа глобального межличностного общения в XXI веке, привело к созданию мощной глобальной информационной системы. Интернет стал уникальным коммуникативным средством передачи и хранения информации. Сформировал современный интерактивный формат межличностной коммуникации, появились полиязычные и поликультурные интернет-сообщества (медиа сервисы, социальные сети, чаты, блоги, форумы) с их собственной культурой общения, спецификой языка.

Создается множество контекстов взаимодействия пользователей глобальной Сети. Это формирует новые предпосылки для развития функциональных возможностей как русского, так и других языков.

Появление глобальной виртуальной сети ставит перед исследователями необходимость изучения вопросов функционирования национальных языков. Глобальная сеть принципиально транснациональна. Языком межнационального общения в виртуальной интернациональной сфере человеческой деятельности является английский язык. Однако русский язык в среде Интернета стремительно «обживает» и приспособливается для пребывания в ней миллионов человек.

Необходимым элементом для развития полиэтнического казахстанского общества, новым самостоятельно сложным и многомерным объектом исследования с точки зрения различных научных направлений, в том числе и лингвистических теорий полиязычного казахстанского социума интернет стал частью культуры.

Исследователи отмечают существующее информационное неравенство, вызванное обострением проблем сохранения и развития языков в виртуальном пространстве. И если раньше это условие проявлялось главным образом в пределах одного государства, то в течение последних нескольких десятилетий оно начинало проявляться на уровне мирового лингвистического процесса [1-3].

Сложный процесс сосуществования языков в интернете также обусловлен спецификой языковой ситуации, сложившейся в многонациональном Казахстане, проводимой языковой политикой в условиях полиэтнизма страны. При реализации языковой политики государство стремилось создать условия для того, чтобы казахский язык выполнял функции государственного языка во всех социально-экономических сферах общественной жизни.

Казахстанский ученый Э. Д. Сулейменова отмечает, что происходит перегруппировка языков, прежде всего в изменении их удельного веса в функционировании в социуме. Казахский язык получает всяческую поддержку со стороны государства и казахстанского общества. В исследовании и использовании английского языка в профессиональной сфере и в повседневной жизни произошел сдвиг акцента [4, с. 330].

Правительством в свое время была разработана государственная программа «Информация Казахстан 2020», основными задачами которой были: обеспечение эффективности системы государственного управления, обеспечение доступности

информационно-коммуникационной инфраструктуры, создание информационной среды для социально-экономического и культурного развития общества, для развития отечественного информационного пространства.

Впервые анализ одно-, дву-, трехязычных и более сайтов в казахстанском сегменте интернет-пространства был проведен исследователем Ш. К. Жаркынбековой, проанализировавшей соотношение языков среди 700 наиболее посещаемых пользователями сайтов [5].

Как отмечают медиааналитики, в Казахстане, как и во всем мире, число пользователей телевидения сокращается, тогда как доля интернет-пользователей социальных медиа растет. В 2020-2021 годах это можно было объяснить пандемией и вынужденным карантином во всем мире. «За период пандемии и возросла численность пользователей интернета в Казахстане. Так, в январе 2021 число пользователей интернета составило 15.47 миллионов человек, увеличившись на 5 % (741 000 человек) с начала 2020 года. В начале 2021 года проникновение интернета составило уже 81,9 %».

В целом, по данным различных источников, телевидение пока опережает интернет, но уже незначительно. Так, за 6 лет доля ТВ сократилась на 20 %, доля интернета выросла на 25 %» [6].

Как видим, за последние два года число казахстанских пользователей социальных сетей возросло. По стране доля пользователей социальных медиа в настоящее время составляет 64 процента, социальные сети прочно закрепились на позиции основного канала коммуникации с любой аудиторией. Объем информации и число пользователей на русском и английском языках в KazNete высок по сравнению с долей информации и количеством пользователей на государственном языке.

В рамках исследования вопросов функционирования русского языка в интернет-пространстве было проведено анкетирование студентов 1-3 курсов разных специальностей Торайгыров университета, учащихся 8-11 классов общеобразовательных школ (всего было опрошено 560 респондентов). Испытуемым были предложены вопросы анкеты на русском и казахском языках. Варианты ответов не предлагались. Однако их легко можно было обобщить, так как они во много были сходными и отражали общее представление об интернет-пространстве и использовании казахского, английского и русского языка в Сети.

В ходе исследования был проанализирован выбор языка в различных коммуникативно значимых условиях в KazNet и интенсивность его использования.

Выбор русского языка

Русский язык занимает первое место как наиболее используемый в интернете у 39 % опрошенных, второе место (после английского) – у 28 % опрошенных, третий (после английского и казахского) – у 27 %, затруднились ответить 6 %.

Высокий рейтинг и частое обращение к русскоязычным сайтам наблюдается при пользовании словарями, в процессе обучения, чтении новостей и книг.

Прибегаем к услугам виртуальных переводчиков, если непонятно значение слова на казахском или английском языках (90 % опрошенных).

Ищем информацию по ключевым словам (90 % опрошенных)

Читаем новости (87 % опрошенных)

Пользование словарями (80 % опрошенных)

Заходим на обучающие сайты (70 % опрошенных)

Когда нужно вести диалог в социальных сетях (70 % опрошенных)

Читаем электронные книги (40 % опрошенных) Писать комментарии (38 % опрошенных)

Подписываем публикацию (30 % опрошенных)

Выбор казахского языка

Прибегаем к услугам виртуальных переводчиков, если непонятно значение слова на казахском, русском или английском языках (82 % опрошенных).

Только в случае выполнения домашнего задания (78 % опрошенных)

При подготовке к СРО (60 % опрошенных)

Подписываем публикацию (30 % опрошенных)

Пишем комментарии (29 % опрошенных)

Использование казахского языка в основном приходится при обращении к обучающим сайтам при подготовке к учебным занятиям, выполнении домашнего задания, СРО. Пользователи казахоязычного сегмента (студенты, магистранты, учащиеся школ, колледжей) обучаются в образовательных учреждениях на казахском языке).

Выбор английского языка

Пишем комментарии (42 % опрошенных)

Подписываем публикацию (40 % опрошенных)
 Для обучения произношению английских слов (87 % опрошенных)
 При чтении (80 % опрошенных)
 При написании эссе (33 %)
 При просмотре фильмов (60 % опрошенных)
 Чтение комментариев на английском языке (67 % опрошенных)
 Просмотр ток-шоу (прямые эфиры - 40 %) (80 % опрошенных)
 Подкасты (32 % опрошенных)
 Прибегаем к услугам виртуальных переводчиков, если непонятно значение слова на казахском или английском языках (97 % опрошенных).

Анализ полученных данных проведенного опроса позволил резюмировать, что основным средством передачи информации в казахстанском интернет-пространстве по-прежнему доминирующая роль отводится русскому языку, который остается наиболее широко используемым языком медиапотребления среди казахстанских интернет-пользователей.

Полиязычное пространство Казахстана, языковой плюрализм свидетельствует также о тенденции к консолидации позиции казахского языка в казахстанском виртуальном пространстве (но в условиях доминирования английского и русского языков), повышению его престижа. Доказательством данного тезиса является появление различных видов платформ для казахского языка (особенно в период вынужденной изоляции, переходом на дистанционную форму обучения школ и вызов), информационных ресурсов, веб-сайтов, интернет-услуг, разработка казахстанской версии интернет-энциклопедии и многие другие. Все это говорит об эффективности политики расширения сфер применения государственного языка в различных коммуникативных сферах, в том числе в интернете.

Изучение функционирования языков в интернете позволяет объективно оценивать этот процесс, создавать научные основы для проведения государственной национальной политики в полиэтнических условиях и разрабатывать механизмы расширения областей внедрения разных языков. В целом появление информационного общества и глобализация дали казахстанским лицам, принимающим решения, новые возможности для поддержания многоязычия и языкового разнообразия в интернет-пространстве.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Горошко Е. И. Интернет студии - социология Интернета – киберсоциология: возможности изучения Интернета с междисциплинарных позиций / Е. И. Горошко // Язык - культура - цивилизация. – 2007. – Выпуск 3. – С. 185 – 190.
- 2 Бондаренко С. В. Социальная структура виртуальных сетевых сообществ: дис. доктора социол. наук. – Ростов-на-Дону, 2004. - 399 с.
- 3 Горошко Е. И. Теоретический анализ Интернет-жанров: к описанию проблемной области / Е. И. Горошко // Жанры речи: Сборник науч. ст. – Саратов: Изд-во ГосУНЦ «Колледж», 2007. – Выпуск 4. – С. 165–175
- 4 Сулейменова Э. Д., Смагулова Ж.С. Языковая ситуация и языковое планирование в Казахстане / под общ.ред. Э. Д. Сулейменова. – Алматы: Қазақ университеті, 2005. – 344 с.
- 5 Жаркынбекова Ш.К. Русский язык в казахстанском интернет-пространстве //Русский язык и литература в тюркоязычном мире: современные концепции и технологии: материалы Международной научно-практической конференции (Казан. федер. ун-т, 4–6 окт. 2016 г.) / под ред. Р.Р. Замалетдинова, Т.Т. Бочиной, Е.А. Горобец. - Казань: изд-во Казан. ун-та, 2016. – С.140–144.
- 6 Жусупова А. Медиапотребление в Казахстане в 2020 году: интернет и соцсети побеждают // [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://ekonomist.kz/zhussupova/mediapotreblenie-kazahstan-2020-internet/>

ЦЕННОСТНО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ДИСКУРС КАЗАХСТАНСКИХ ВИРТУАЛЬНЫХ КОММУНИКАНТОВ

ЕРГАЛИЕВА С. Ж.
 PhD, ассоц. профессор
 УАЙХАНОВА М. А.
 PhD, ассоц. профессор
 САХАРИЕВА А. Ж.

магистр филологических наук, ст. преподаватель,
 Торайгыров университет, Павлодар к.

Статья выполнена при поддержке гранта МОН РК, проект АР08053314 «Проблема формирования ценностной национальной картины мира в условиях модернизации общества и государства (на материале казахстанского обыденного политического дискурса)».

Распространение сети Интернет обусловило развитие виртуального пространства для коммуникации. Среда интернет-коммуникаций дает возможность исследования речевой деятельности в современных коммуникативных условиях и позволяет наблюдать таким образом как трансформируются нормы социального взаимодействия.

Репрезентация языковой личности через текст в виртуальной коммуникации понимается как «речевая маска» [1], [2]. Наличие у субъектов письменного общения в виртуальном пространстве именников (условных имен), а также дискуссивность коммуникации обуславливают основную стилевую черту виртуального общения – «карнавализацию» [1, с. 9; 3].

По мнению И. В. Савельевой, виртуальная языковая личность стремится создать продукт, отличающийся особой «оригинальностью, экспрессивностью номинаций, образностью, тенденцией к сниженности и ироничности» [4, с. 46]. Поэтому в виртуальных текстах, в нашем случае интернет-комментариях часто встречаются жаргоны, иностранные слова и словосочетания, аббревиатуры, «акронимы, слова-гибриды (совмещение кириллицы и латиницы в одной словоформе), причудливо сочетающиеся с экспрессивным синтаксисом, часто эллиптическим, книжной лексикой, терминами разных профессиональных сфер» [5, с. 27].

Категория автора в виртуальной коммуникации распознается с позиций анонимности, наличия «речевой маски», креативности и дистанцированности, а также репрезентируется, с одной стороны, ориентированностью на коммуникационный регистр, с другой стороны, сосуществованием внутри текстовой сферы специального и неспециального знания [1, с. 39].

Категория адресата характеризуется обобщенностью образа, понимаемого как «транспонированный адресат», которым становится любой, кто «заходит на сайт». По словам О. В. Орловой, «практически неограниченная возможность комментирования стимулирует интерпретационную и аналитическую деятельность пользователей» [6, с. 193].

Таким образом, виртуальная среда общения, характеризующаяся наличием опосредующего звена (технических средств), отстраненностью и «завуалированностью» языковой личности, стиранием профессиональных, гендерных и социальных различий, возможностью немедленного реагирования, спонтанностью речи, ее «запечатленной разговорностью», накладывает отпечаток на

характер языковой личности, стремящейся реализовать свои языковые способности в тексте, которые являются в данном случае единственным средством репрезентации индивидуальных особенностей, «речевого имиджа» личности [1, с. 32].

В данном исследовании рассматривается и описывается жанр политического интернет-комментария в лингвоаксиологическом аспекте, поэтому в первую очередь фокусируем внимание на рассмотрении подходов к выделению жанров, ставящих в центр языковую личность и ее когнитивно-коммуникативный уровень.

Автором текста интернет-комментария может стать любой пользователь интернет пространства, имеющий технические средства связи. Автор политического интернет-комментария относится к политически активной части человечества, который занимает двоякую позицию – читатель и комментатор одновременно. Таким образом, «процесс написания текста – комментария это дуалистичный процесс, включающий как текстовосприятие, так и текстопорождение» [4, с. 55].

По мнению С. Ж. Ергалиевой «во-первых, комментарий, содержащий информацию об определенном событии, не существует сам по себе, он зависит от исходного текста, и его анализ не может осуществляться в отрыве от первичного текста; во-вторых, комментарий реализует деривационный потенциал исходного текста, в-третьих, он продуцирован языковой личностью, поэтому в нем отражаются присущие ей языковые способности, которые составляют в совокупности ее ментальный образ, воплощенный во вторичном тексте, то есть в комментарии» [7, с. 31].

Цель исследования: определить и описать ценностные факторы текстопорождения казахстанских политических интернет-комментариев.

Методы и материалы исследования

Для изучения данного объекта использовались методы сбора и контекстуального анализа теоретического материала, сравнительные, обобщающие, описательные методы.

Материалом лингвистического анализа послужили политические статьи (исходные тексты) и оставленные к ним комментария в новостном портале Nur.kz.

Выступая в качестве читателя политического вопроса, реципиент делает акцент на определенные ценности, включенные в первичный текст, которые являются частью языковой картины мира обыденного его сознания. Далее, оставляя комментарий,

реципиент превращается в коммуникатора, который в результате текстовосприятия фокусирует свое внимание на ценностные составляющие, которые являются для него актуальными, они становятся толчком создания вторичного текста.

Рассмотрим ряд примеров, в которых комментаторы используют национально-специфические слова, являющиеся ценностью казахстанского комментатора.

Самозанятый *Некоторые начинают употреблять лимоны и имбирь, новая мода – бараний жир. Хотя надо честно признать, что раковые заболевания четвертой стадии такими «припарками» вылечить невозможно... Это или продлевает агонию на некоторое время или ускоряет конец.*

Комментатор под ником *Самозанятый*, интерпретируя политическое событие, которому посвящен текст «Спецорган по вопросам образования готовы создать при правительстве», о создании координационного совета по вопросам образования и науки. Он является консультативно-совещательным органом, образуемым в целях координации и повышения эффективности деятельности госорганов и организаций. Анализируя данный текст интернет-комментарий обращаем, в первую очередь, на его форму и содержание. По формальной части текст интернет-комментария не содержит ключевых слов из исходного текста, то есть из политической статьи. По содержательной части комментатор уходит от главной идеи исходного текста. Он переключает свое внимание на иную проблему, которая его больше интересует. В тексте интернет-комментария описываются способы лечения ракового заболевания, которые он перечисляет: *«Некоторые начинают употреблять лимоны и имбирь, новая мода – бараний жир»*. В комментарии замечен ценностный маркер, передающий национальную особенность. Так как способ лечения **бараньим жиром** является присущим для казахского народа, который передается из поколения в поколение. Как видим, комментатор *Самозанятый* показывает возрождение народного лечения с помощью бараньего жира, отражающее особенность быта кочевого образа жизни казахского народа. В данном примере явно выражается ценностный фактор текстопорождения интернет-комментариев.

Samuel_Langhorne_Clemens *Ты поучи свою жену баурсаки жарить, технарь хренов! Фантастики начитался поди про ядерные ракетные двигатели)*

Данный комментарий оставлен к политической статье «КНБ обнародовал правила работы национальной системы видеомониторинга». В статье рассматривается вопрос о том, что «комитет национальной безопасности подготовил и разместил для публичного обсуждения на портале «Открытые НПА» проект правил функционирования национальной системы видеомониторинга. «Национальная система видеомониторинга – это информационная система, представляющая собой совокупность программных и технических средств, осуществляющих сбор, обработку и хранение видеоизображений для решения задач обеспечения национальной безопасности и общественного правопорядка». Комментатор под ником *Samuel_Langhorne_Clemens* обращается своему собеседнику, упрекая его и прося не умничать по поводу заявленной техники в политической статье. Данный пример является ответной реакцией на предыдущий комментарий. *Ты поучи свою жену баурсаки жарить*, как видим, в комментарии используется *лингвокультурологическая* единица *баурсак*, который является национальным блюдом казахского народа. Нельзя представить казахский дастархан без баурсаков. Любое мероприятие начинается с подготовки данного национального мучного лакомства. Очевидно, что *баурсак* является ценностным маркером в текстопорождении интернет-комментариев.

Степъкругом *Словно бай сидит и врет в глаза.*

Миклуха *Такое ощущение, что Акимы берут только наглых, надменных, высокомерных. Это не первое видео вижу когда Акимы так разговаривают по байский со своими холопами. Что за выражение «Иди жалуйся куда хочешь ...»*

Комментаторы под никами **Степъкругом** и **Миклуха** интерпретируют политическую статью под названием ««Что вы в грязи копаетесь?»»: акима наказали после разговора с жителями в Алматинской области» из новостного портала Nur.kz. Например, комментатор **Степъкругом** представляет акима области в качестве бая, то есть как влиятельного богатого представителя казахского народа из прошлой эпохи. Языковая личность Миклуха комментирует разговорную манеру акима области: «Акимы так разговаривают по-*байски* со своими холопами». Он описывает его поведение так, как присуще древним баям (богачам) казахского народа, которые имели власть над простым и бедным народом.

Samarhan 56 *Сөзіңіздің жаны бар (Есть смысл в ваших словах) (перевод наш – С. Е.).* Комментатор под ником *Samarhan 56* прокомментировал политический текст «Токаев: к сожалению,

и в этом году месяц Рамазан пройдет в сложных условиях». Он обратился к мусульманам с пожеланием сохранить сплоченность, ответственность и быть здоровым и счастливым. Комментатор поддерживает слова Президента, эксплицируя свое мнение с помощью фразеологизма *Сөзіңіздің жаны бар*, который имеет прямой смысл Ваши слова имеют души (дух). Однако, он этим хочет донести, что Глава государства говорит в правильном направлении и тем самым поддерживает его сторону.

Робин Бәке Сәке Жәке *нечего удивительного, скоро сноха потом друг. Внучка потом кошка мышка вот так и учим детей как развивать нашу неотъемлемую коррупцию.* Комментарий оставлен к политическому тексту «Ажиотаж вокруг семьи чиновников возник в Казнете» новостного портала Nur.kz. Еще одна специфика речевой деятельности казахского народа - обращение друг к другу в уважительной форме, как в данном комментарии **Бәке Сәке Жәке**. Такого рода обращения используется часто в качестве уважения к старшим по возрасту или по должности людям. Обращение Бәке обычно образуется, когда имя человека начинается с буквы «Б», например: Баянбек, Берік, Бектас, Бейсенбай и т.д. Прозвище **Сәке** для имен, начинающихся с буквы «С», например: Серік, Сенбек, Сержан и т.д. **Жәке** используется в обращении к людям чьи имена начинаются на букву «Ж». Данное явление присуще к речевой этике казахского народа, что также является особенностью текстопорождения казахстанских интернет-комментариев к политическому тексту.

Результаты лингвистического, особенно лингвоаксиологического анализа текстов интернет-комментариев к казахстанским политическим текстам новостного портала Nur.kz. способствовали выявлению определенных лингвокультурологических единиц. Они отражают национальную особенность текстопорождения современного языкового материала как тексты интернет-комментариев и становятся ценностным фактором текстопорождения виртуальной языковой личности, которая является представителем казахской лингвокультуры. Языковая личность оперирует, прежде всего, понятиями, представляющими для неё наибольшую ценность, в связи с чем и происходит их отражение в национальной картине мира, основы которой составляют лингвокультурологические единицы (определенные концепты, лакуны, фразеологизмы, мифологемы, эталоны, метафоры и др.).

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Асмус Н. Г. Лингвистические особенности виртуального коммуникативного пространства / Н. Г. Асмус: дис...канд. филол. наук: 10.02.19. – Челябинск, 2005. – 265 с.
- 2 Горошко Е. И. Теоретический анализ Интернет-жанров: к описанию проблемной области / Е.И. Горошко // Жанры речи: сб. науч. ст. – Вып. 6. Жанр и язык. – Саратов : Наука, 2009. – С. 11 – 3.
- 3 Виноградова Т. Ю. Специфика общения в Интернете дискурсе // Русская и сопоставительная филология: Лингвокультурологический аспект. – Казань, 2004. – С. 63-67.
- 4 Савельева И. В. Вариативность стратегий текствосприятия и текстопорождения: лингвоперсонологический аспект (на материале текстов политических интернет-комментариев): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / И. В. Савельева. – Кемерово, 2013. – 251 с.
- 5 Антипов А. Г., Рыбникова Е. Е. Функциональная деривация в текстах ЕГЭ / А. Г. Антипов, Е. Е. Рыбникова // Вестник Кемеровского государственного университета. – Кемерово, 2012. – № 4 (52). Т. 3. – С. 26-29
- 6 Орлова О. В. Вечность пахнет нефтью как прецедентный текст современной культуры в Интернет-дискурсе (часть 1) / О. В. Орлова // Сибирский филологический журнал. - Новосибирск, НГУ, 2013. - № 1. – С. 190 – 202
- 7 Ергалиева С. Ж. Лингвоперсонологическая и лингвокультурологическая параметризация текстопорождения казахстанских политических интернет-комментариев: монография / С. Ж. Ергалиева. – Павлодар: Toraighyrov University, 2021. – 171 с.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ НОВОГО ПОКОЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ

КОЖАГУЛОВА Г. К.
к.ф.н., профессор

Международный университет Астана, Нур-Султан қ.

Изменения, происходящие в системе высшего образования, обусловлены не только социальной действительностью, но и социально-психологическими особенностями нового поколения студентов. Ученые говорят о проблеме совершенствования системы высшего образования с ориентацией на когнитивные и социально-психологические особенности современных студентов [1, с. 8]. Мы,

педагоги-практики, отмечаем, что каждое следующее поколение поступающих в высшие учебные заведения всё больше отличается от предыдущих. Увеличивается разрыв между профессорско-преподавательским составом и студентами, которые рождаются и живут в цифровой среде, проводят времени в виртуальном пространстве гораздо больше, чем в реальном. В этой ситуации традиционные технологии становятся менее эффективными. Вместе с тем, не все преподаватели готовы принимать особенности нового поколения, перестраиваться, не все свободно владеют информационными технологиями и готовы активно внедрять их в процесс преподавания дисциплин.

Сегодня интернет позволил молодым стать практически независимыми от взрослых, их родителей и педагогов в получении интересующих их знаний и сведений. Обучение должно опираться на особенности познавательной деятельности, ценности, стиль обучения современных студентов – представителей современного поколения Z [2, с. 11]. Педагогу необходимо менять систему общения с представителями поколения Z, чтобы успешно взаимодействовать с ними.

В настоящее время роль преподавателя с традиционной меняется на роль тьютора, задача которого состоит в том, чтобы сопровождать студента в освоении дисциплины на основе субъект-субъектного подхода, ориентируясь на его систему ценностей. Для того, чтобы найти правильные подходы нам необходимо признавать эти особенности, подстраиваться под них, а не пытаться подстраивать студентов под себя, обвиняя их в невнимательности, неспособности мыслить, отсутствии мотивации к обучению, увеличивая разрыв еще больше. Решением данной проблемы может стать специальная система обучения и повышения квалификации педагогов, позволяющих разобраться в психологических особенностях нового поколения; сформировать понимание необходимости изменения системы педагогических действий, технологий преподавания и взаимодействия со студентами; освоить современные образовательные технологии и адаптировать их под свой предмет. Особое место в этом процессе отводится саморазвитию самого педагога, повышению своей компетентности не только в области преподаваемого предмета, но и в области педагогики и психологии. Анализ особенностей и отличительных характеристик нового поколения позволяет говорить об их классификации по свойствам личности [2, с. 29].

Так, к одной группе можно отнести особенности, связанные с постоянным ожиданием похвалы и неумным стремлением к одобрению, соответствующему их ценностным ориентирам. В связи с этим, в работе со студентами необходимо не ограничиваться словесным поощрением, а поддерживать их виртуальный контент «лайками» и мгновенными положительно окрашенными сообщениями. Представителям нового поколения важно чувствовать заинтересованность в их эмоциональном состоянии. Для создания благоприятного фона в работе по визуализации информации необходимо придерживаться теплых тонов, сопровождать материалы яркими картинками, не обязательно графически правильно изображенными, но несущими положительные эмоции. Другую группу объединяют особенности подрастающего поколения, носящие когнитивный характер [2, с. 47]. Ключевыми характеристиками успешного мультитаскинга, характеризующего современного студента, являются способность удерживать в голове информацию, которая нужна для осуществления текущей деятельности, скорость и точность обработки информации и произвольное внимание. Даже успешная многозадачность чревата снижением глубины переработки информации, более быстрым забыванием содержания выполняемых задач, увеличением временных затрат по сравнению с последовательным выполнением действий. Многозадачность и сокращение времени удержания произвольного внимания лежат в основе целесообразности использования ключевых фраз в начале занятия. Непродолжительная концентрация внимания нового поколения студентов позволяет говорить о создании микрокурсов для изучения. Удерживать внимание студентов на протяжении лекции позволяет визуализация представляемой информации: использование мультимедиа, видео, схем, рисунков, фото. Многие студенты достаточно сложно воспринимают информацию на слух, часть этой информации может оказаться утерянной или воспринятой неверно. Монолог, особенно длительный по времени и перегруженный информацией, быстро утомляет и может вызывать демотивирование студентов. Визуализация, обеспечивая наглядность, способствует более четкому восприятию, пониманию и запоминанию материала [2, с. 37]. Еще одна группа представлена особенностями, основанными на уничтожении шаблонов и отсутствии авторитета к старшему поколению. Педагог высшей школы, не смотря на свою академичность и научную состоятельность, в ходе занятий должен

находиться со студентами в одном мире. В данный временной период их должны объединять одни ценности, общие взгляды в одном направлении [2, с. 43]. Если студент больше доверяет социальным сетям, то и преподаватель должен находиться там. Он может представить материал в популярном для молодежи формате – небольших видеороликах, зарисовках. Этот контент может существовать параллельно с реальным проведением лекций и «жить» в виртуальном пространстве интернета на сайте или ресурсе организации, социальных сетях, к которому всегда может обратиться пользователь. В этом прослеживается еще одна из особенностей современного студенчества - жить, работать «здесь и сейчас», возможностью изучать материал в удобное для них время, независимо от преподавателя. Следующая группа особенностей нового поколения объединяет противоречивые характеристики владения информационными технологиями [2, с. 51]. Современное поколение студентов постоянно находится в мире гаджетов и цифровых технологий, с другой компьютерная грамотность находится лишь на пользовательском уровне. Часть студентов не обладает навыками форматирования текста, эстетического оформления электронного продукта, умением работать с цифровыми инструментами и сервисами, необходимыми для дальнейшей профессиональной деятельности или повседневной жизни [3, с. 17]. Нам, педагогам, необходимо доступно показать, как использование того или иного цифрового ресурса позволит повысить уровень компетентности будущего специалиста. Для этого можно предлагать задания, связанные с применением многообразия инструментов, возможностью выполнения одного задания в разных редакторах с последующей возможностью их выбора [4, с. 21].

Итак, в нашей статье мы рассмотрели актуальность учета особенностей в процессе организации образовательного процесса и их проявлениями в образовательном процессе, предложили возможные варианты трансформации традиционных форм обучения, внедрения информационных технологий с ориентацией на цифровое поколение, о модели социального взаимодействия со студентами, к созданию интерактивной и привлекательной образовательной среды. Понятие и принятие современных особенностей позволит сделать образовательный процесс более насыщенным, интерактивным, интересным и понятным современному студенту.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Захарова В. А. Студенты поколения: Реальность и будущее // Научные труды Московского гуманитарного университета. – 2019. – № 4 с. – 47–55.
- 2 Кулакова А. Б. Поколение Z: теоретический аспект // Вопросы территориального развития. – 2018, № 2 (42).
- 3 Сиверцев Е.Ю. Первая фраза текста. Её роль и происхождение // Манускрипт. – 2021, №12–4.
- 4 Шамис Е., Антипов А. Теория поколений // [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://www.psyc>

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ В ПРЕПОДАВАНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА В КОНТЕКСТЕ РУССКО-КАЗАХСКОГО ПОЛИЯЗЫЧИЯ

МАХАНОВА Ж. К.
докторант, кафедра «Русского языка и литературы»
МАХАНОВА Г. Б.
к.ф.н., доцент,
Южно-Казахстанский государственный
педагогический университет, г. Шымкент

Растущий интерес к изучению языков приводит к усилению межкультурного общения, что делает отношения между языком и культурой очень проблематичным как на национальном, так и на межнациональном уровне.

Прежде всего, обучение русскому языку в контексте развития продуктивного русско-казахского двуязычия, ставит перед собой коммуникативную цель. То есть, основной задачей обучения русскому языку в вузах Казахстана по специальностям: 6В01702 – Подготовка учителя русского языка и литературы и 6В01705 – Подготовка учителя русского языка и литературы в школах с нерусским языком обучения является коммуникативное направление.

Собственно в контексте культурного развития нации отражается коммуникативная функция языка. Тем не менее, эта функция не ограничивается национальным уровнем. Эта языковая культура развивается, распространяет свое влияние и становится средством межнационального общения, взаимодействия с другими культурами.

Исследователь Н. А. Киндря пишет: «Лингвокультурологический аспект неразрывно связан с понятиями «язык», «культура»,

«межкультурная коммуникация». Именно эти понятия закладываются в качестве основ в преподавании, поскольку без этих понятий невозможно формирование полноценных знаний русского языка, транслирующую самую богатую и разнообразную культуру» [1, с. 6].

Преподавание русского языка в казахско-язычной аудитории высшего учебного заведения рассматривается как развитие у студентов коммуникативной способности и возможности видеть глазами говорящего, активное освоение русского языка на основе владения языком культуры изучаемого народа. Постановка актуальной теоретико-лингвистической проблемы в преподавании русского языка в иноязычной среде, сочетание лингвистического подхода с культурологическим является основным компонентом развития языковой речи личности.

На сегодняшний день, методика обучения русскому языку в национальной аудитории постоянно развивается и совершенствуется. Началом его становления являются эффективные методологические поиски в лингвистике, новые исследования, такие как социолингвистика, когнитивная лингвистика, культурология, лингвокультурология и другие смежные науки. На основе достижений современной антропоцентрической парадигмы научного знания и опыта образовательной практики модернизируются методические системы обучения, методы овладения русским языком и русской культурой с точки зрения носителей казахского языка и казахской культуры.

В конце XX века проблема «язык и культура» возникла на стыке лингвистики и культурологии и наиболее ярко нашла отражение в новой антропоцентрической ориентации лингвистики – лингвокультурологии.

Исследуемое возникновение сущности культуры народа, которое отражено в языке сложившегося народа.

Представляется целесообразным выделить два этапа в развитии лингвокультурологии: первый этап – предпосылки для развития науки: труды В. Гумбольдта, Э. Сепира, А. А. Потебни, Ф. И. Буслаева, В. Н. Телия и др., и второй этап – формирование лингвокультурологии как самостоятельное направление обучения. Далее мы можем прогнозировать еще один – третий этап, на пороге которого мы сейчас находимся – фундаментальная междисциплинарная наука – позволяет прогнозировать появление лингвокультурологии. Основным постулатом лингвокультурологии

является вывод о том, что язык является инструментом культуры, а вместе с тем и ее частью.

Лингвокультурология – это наука, которая возникла на стыке лингвистики и культурологии, находит отражение в языке и изучает проявления устоявшейся народной культуры, изучает взаимосвязь и взаимодействие культуры и языка в процессе функционирования. Предмет исследования – языковая картина мира, материальная и духовная культура, отраженная в языке этноса. Ученый Ю. В. Бромлей определяет лингвистику культуры как «все, что создано людьми, от инструментов до предметов домашнего обихода, от привычек, обычаев, самого образа жизни людей до науки и искусства, религии и атеизма, морали и философии» [2, с. 27].

Таким образом, феномен языка следует рассматривать в контексте жизни человека, который является носителем определенной культуры, представителем определенной этнической группы, имеет определенное этническое сознание и менталитет и взаимодействует с представителями других лингвокультурных объединений. Иными словами, это развитие у студентов знаний, умений и навыков в компетенции русской культуры. Этот процесс можно осуществить путем постепенного и систематического введения национальной лексики.

Приобщение казахского народа к русской народной культуре требует утверждения новой формулы сходства и различия в их сознании. Во многих случаях влияние родного языка ощущается на практике, потому что, используя слова, студенты добавляют к ним свое национальное и культурное содержание. Впоследствии, не редко происходит, когда русскоязычный человек взаимодействует с категориями национальной культуры. Поэтому, влияние родной культуры затрудняет общение на неродном языке. Таким образом, особые целенаправленные усилия, как преподавателя вуза, так и хорошо ориентированного студента кажутся очень важными и необходимыми.

В контексте становления и развития русско-казахского двуязычия, полагается, что решение актуальной проблемы обучения русскому языку как средству общения необходимо для обучения русскому языку в казахской аудитории в нерушимом единстве с казахским языком, с культурой людей и с миром говорящих на этом языке. Таким образом, была попытка использовать лингвокультурный аспект преподавания русского языка в педагогическом университете.

Важность лингвокультурологического аспекта связана с модернизацией системы образования, акцентом на языки. В последние годы наблюдается стремление не только к запоминанию грамматических правил и шаблонов русского, казахского или другого (третьего) языка, но и к развитию коммуникативных навыков и овладению языком как средством общения и т.д. Таким образом, происходит ознакомления студентов с материальной и духовной культурой изучаемого языка, его многовековыми обычаями и традициями.

Одна из самых известных современных русскоязычных ученых-лингвистов В. А. Маслова пишет [3, с. 14], что лингвокультурологический аспект содержания обучения русскому языку должен включать лингвокультурологические единицы, которые являются источниками культурной информации такие как:

- мифологические лингвистические единицы (обычаи и традиции, архетипы и мифологи, ритуалы и верования);
- паремиологический фонд языка;
- фразеологический фонд языка;
- стандарты, стереотипы, приметы;
- метафоры и образы;
- стилистическая структура языков;
- порядок речи;
- область речевого этикета.

Таким образом, это все включает лингвокультурные единицы, то есть национально-культурный слой картины мира, охватывающий национально-культурный компонент и определяющие предметы повседневной жизни, например, валенки, хижина, изба, сарафан, самовар, кочерга, коромысло. А также можно привести ряд примеров русского фольклора – «Змей Горыныч», «Соловей разбойник», «Кощей Бессмертный», «Снегурочка», «Илья Муромец», «Иван-царевич на Сером Волке и Елена Прекрасная» и др. Следовательно, чтобы внедрить эти лингвокультурные единицы слов и словосочетаний в учебный процесс, требуется последовательное проведение лексической работы [4], [5], [6].

К примеру, можно рассмотреть текст «Масленица», разработанный для студентов казахской аудитории по теме «Обобщение и расширение информации о тексте» в которой необходимо подчеркнуть, что важнейшую роль играет сам текст. Соответственно, что основной этап подготовки к

практическому занятию является выбор самого текста, который несет лингвокультурологическую направленность, имея особый смысл и кладезь интеллектуального и нравственного развития студентов.

Самое главное в работе с текстом - это умение прочувствовать и понять, почему он структурирован. Какую информацию он передает? Чему он учит? Необходимо научить студентов общаться друг с другом, размышлять над содержанием.

Группа предложений, объединенных общей смысловой структурой является объектом лингвистики. Его основные черты - артикуляционная, смысловая целостность и структурная согласованность, поэтому студентам следует особо обращать на это внимание.

Первое – это задания, которые необходимо выполнить перед работой с текстом:

1 Найдите в толковом словаре определение слов и фраз:

- обычаи, традиции, ритуал обряды, суеверия.

- теща, невестка, золовка, зять.

- атрибуты Масленицы: санки, упряжка, телега, свадьба, застолье, хоровод, маскарад, игры, пир, чучело, ряженка.

Второе задание - очередной способ анализа текста зависит от работы словаря. Здесь разные словари станут настоящим подспорьем на практическом занятии. К примеру, в тексте про Масленицу есть слова, требующие пояснения.

1 Языческий – это относится к идолопоклонству.

2 Сатурналии – национальный праздник, который длится 7 дней в честь бога Сатурна по окончании полевых работ в Древнем Риме.

3 Простота – о молочных и мясных продуктах, которые верующие не едят во время поста.

4 Помин – (устарело) это жертвоприношение мертвым в знак любви, памяти.

5 Слуховое окно – мансардное окно, которое находится на чердаке.

6 Воскресная служба – для верующих воскресная богослужение.

7 Пасха – весенний праздник христиан в воскресенье Христова.

Третье задание – заполнить таблицу в тетрадах. Информацию, которую знал ранее и информацию, которую узнал из текста.

Во время анализа текста студента могут попросить ответить на следующие вопросы: что он видит, слышит, чувствует, читая текст, что он думает по поводу прочитанного во время чтения

текста. Отвечая на вопросы, студент выстраивает логическую последовательность ответов. Следует отметить, что хорошо продуманные вопросы помогают студентам детально разглядеть текст.

Обсуждение текста помогает воссоздать языковую картину мира и образ человека в определенной культуре, способствует отображению психологии и ментальности в данном языке, создает эмоциональный настрой, повышает интерес к предмету.

Необходимо подчеркнуть, что при изучении пословиц и поговорок проводится усиленная работа, которая комплексно отражают менталитет народа, а также национальные особенности важной составляющей нравственных норм, являющихся ценным материалом для изучения языка и культуры русского народа.

Действительно, не вся работа представляется возможным для использования на каждом занятии. Вы можете изменить вопросы, относящиеся к тематике. Тем не менее, работа должна выполняться регулярно, чтобы студенты понимали текст. И трудно представить себе глубокое изучение текста без погружения в мир языка. Так как работа с текстом на занятиях помогают развить ассоциативное мышление, позволяют организовать самостоятельное обучение и, увидеть связь между языком.

Исследованная методика нацелена на то, чтобы помочь студентам с легкостью говорить и писать, ознакомиться с текстами русской литературы, которые могут отражать национально-культурные особенности родного языка. Она также помогает сформировать представления о языке обучения, об образе жизни, обычаях и национальной психологии носителей.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Киндря Н. А. Лингвокультурологический аспект обучения русскому языку как иностранному // [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/2004/.html>
- 2 Бромлей Ю. В. Этнические функции культуры и этнография. - М., 1978. -270 с.
- 3 Маслова В. А. Лингвокультурология. - М. : Академия, 2001. 208 с.
- 4 Афанасьев А. Н. Народные русские сказки. Т. I.– М., 1957, 515 с.
- 5 Афанасьев А. Н. Народные русские сказки. Т. II.– М., 1957, 510 с.
- 6 Афанасьев А. Н. Народные русские сказки. Т. III.– М., 1957, 572 с.

ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУДАҒЫ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

ОСПАНОВА Б. Б.
докторант, «Педагогика және психология кафедрасы»
МАНЯПОВА Т. К.
профессор, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Қазіргі заманғы сын-қатерлер контексінде қашықтықтан байланыс құру, қарым-қатынас жасау мәселелері өзекті болып табылады [1], [2], [3].

Қашықтықтан оқытуды екі категорияға бөлуге болады: асинхронды және синхронды. Асинхронды қашықтықтан оқыту оқытушы мен оқушының әр түрлі уақыттағы өзара әрекеттесуіне негізделген, мысалы, нұсқаулар бойынша оқу, үйрену, видео-дәрістерді тыңдау немесе алдын-ала дайындалған визуалды оқулықтарды ыңғайлы уақытта қарастыру. Өз кезегінде синхронды оқыту нақты уақыт режимінде, мысалы, тікелей бағдарламаларды тыңдау немесе тікелей онлайн дәрістерге қатысу барысында іс-әрекет жасауды талап етеді. Қашықтан оқыту форматында синхронды және асинхронды түрлері қатар қолданылып жатыр. Қашықтан оқытудағы қарым-қатынас ерекшеліктері қандай?

Ғылыми дереккөздерге сүйенетін болсақ, ғасырлар тоғысындағы қарым-қатынас мәселесі жекеленген пәндер аясында да, пәнаралық салаларда да қарастырылады: педагогикалық қарым-қатынас [1], қарым-қатынас психологиясы мен психогигиенасы [2], әлеуметтік өзара әрекеттесу психологиясы [3] және т. б.

Қарым-қатынастың ғылыми анықтамасы қандай?

А. Л. Свенцицкийдің «Қысқаша психологиялық сөздігінде» қарым-қатынас – «адамдар арасында байланыс орнату және дамыту, ақпарат алмасу, қарым-қатынас жасау барысындағы қатысушылардың бір-бірін қабылдауы және олардың өзара әрекеттесуі» деп жазылған [4, 276 б.]. Қарым-қатынас жөніндегі бұл түсінік қазіргі уақытта кеңінен қабылданған.

Тағы бір психологиялық сөздікте бұл терминнің сәл өзгеше анықтамасы берілген. Р. С. Немовтың айтуынша, «қарым-қатынас – адамдардың өзара әрекеттесуі, олардың бір-біріне әсері; адамдар арасындағы өзара әрекеттесу кезіндегі ақпарат алмасу; адамдар арасындағы физикалық немесе психологиялық байланыстар» [5, 250 б.].

А. В. Петровский мен М. Г. Ярошевскийдің еңбектерінде қарым-қатынас сипаттамасында оның тараптарымен (жақтарымен) байланысы айқын көрсетілген. Авторлар қарым-қатынастың

тараптарын (жақтарын) зерттеп, олардың бірлескен іс-әрекетке деген қажеттіліктерден туындағанына баса назар аударады. Сондай-ақ, қарым-қатынастар ақпарат алмасуды, өзара әрекеттесудің бірыңғай стратегиясын әзірлеуді, адамдардың бір-бірін қабылдауы мен түсінуін қамтитын байланыстарды құру мен дамытудың күрделі, жан-жақты процесі ретінде қарастырған [6], [7].

Үш тараптың (жақтың) тұтастығы негізіндегі (коммуникативтік – ақпарат беру, интерактивті – өзара әрекеттесу, перцептивті – өзара қабылдау) қарым-қатынас оған кіретін адамдардың бірлескен іс-әрекеті ретінде және қарым-қатынас ұйымдастырудың тәсілі ретінде қарастырылған. Қарым-қатынас заңдылықтарын түсіну, оқушының қарым-қатынас жасау дағдылары мен қабілеттерін дамыту педагог мамандар үшін өте маңызды, олардың жетістігі оқушыны бірлескен іс-әрекетке қосу, білім беру мақсаттары мен міндеттерін ашатын өзара түсіністік орнату қаншалықты тиімді болуына байланысты. Яғни, мұғалімнің кәсіпқойлығы толыққанды педагогикалық қарым-қатынас орнату негізінде анықталады.

Білім алушы мен педагог арасындағы байланысты орнату және дамыту, ақпарат алмасу, қарым-қатынасқа қатысушылардың бір-бірін қабылдауы және олардың қашықтықтан өзара әрекеттесу процесінде қарым-қатынастың ерекшеліктері қандай?

Интернетте қарым-қатынастың бірнеше түрі бар. Негізгілері: электрондық пошта, форум, чат, әлеуметтік желі, блог.

Форум - веб-сайтқа кірушілердің байланысын ұйымдастыруға арналған веб-қосымшалар жиынтығы.

Форум жұмысының мәні пайдаланушылардың (форумға келушілердің) өз тақырыптарын ашу, осы тақырыптардың ішінде хабарламаларды орналастыру арқылы оларды кейіннен талқылау үшін жариялау болып табылады. Пайдаланушылар жарияланған тақырыпқа түсініктеме бере алады, оған сұрақтар қойып, жауап ала алады, сонымен қатар форумның басқа пайдаланушыларының сұрақтарына өздері жауап беріп, кеңес бере алады. Тақырып ішінде сауалнама алу (дауыс беру) ұйымдастырылуы мүмкін. Сұрақтар мен жауаптар форум дерекқорында сақталады және болашақта форум қатысушыларына да, форумға кіре алатын, сайттың мекен-жайын білетін немесе ақпаратты іздеу кезінде іздеу жүйелерінен алған кез-келген интернет пайдаланушыларына да пайдалы болуы мүмкін. Форумдардың тақырыбы әртүрлі болуы мүмкін, өмірдің барлық салаларын қамтиды және оны форум иелері немесе оның әкімшілігі белгілей алады. Форумдағы тақырыптар өрісі қатысушылардың

контингентіне байланысты болады. Форумдарда әкімшілік ережелердің сақталуын қатаң қадағалайды. Ол үшін белсенді оқырмандар арасынан модераторлар таңдалады. Олар хабарламаны немесе тақырыпты жою мүмкіндігіне ие. Сондай-ақ, егер сол хабарлама дұрыс емес санатта ашылса, тақырыпты басқа бөлімге ауыстыра алады. Егер аталған жағдай орын алса, модератор авторға себебін айтып, бұзылған ереже немесе шарттың тармағын көрсетуі керек. Әдетте модераторлар осыдан ешқандай материалдық сыйақы алмайды, форумдағы тәртіпті қоғамдық негізде, ақысыз бақылайды.

Үлкен форумдарда модераторға жұмысты жүктемеу үшін белгілі бір бөлімге әкімші бекітіледі.

Әлеуметтік желі – әлеуметтік қарым-қатынастарды құруға, ұйымдастыруға және көрсетуге арналған платформа, онлайн қызмет немесе веб-сайттардың көрінісі болып табылатын LinkedIn, MySpace, Facebook және т.б. әлеуметтік құрылымдар.

Блог (ағылш. blog, weblog – оқиғалардың интернет-журналы, интернет-күнделік, онлайн-күнделік) – веб-сайт. Оның негізгі мазмұнын мәтіні, суреті немесе мультимедиясы бар, тұрақты түрде толықтырылатын жазбалар құрайды. Блогта кері хронологиялық тәртіппен реттелген (жоғарғы жағында соңғы жазба) қысқа мерзімдік жазбалар жарияланады.

Блогтың дәстүрлі күнделіктен айырмашылығы қоршаған ортаға байланысты: блогта әдетте ашық және авторға қарсы пікір айтып, қоғамдық пікірталасқа түсе алатын үшінші тарап оқырмандары өз жазбаларын ұсынады (блог жазбаларына немесе өздерінің блогтарына жазылған түсініктемеде). Қазіргі сөздіктерде «блог» сөзі әртүрлі мағынаға ие. Блог - бұл интернетте орналастырылған, яғни көпшілік назарына ұсынылған автордың жеке күнделігі. Блогтардың өзіндік ерекшелігі, өзіндік мазмұны және оқырмандары бар. Блогтың мәні - жаңа посттарды үнемі жариялау (ағылшын тілінен «blogpost - блог жазбасы»). Әр жазба (пост) - бұл оқырмандар үшін де, блогер үшін де маңызды оқиға. Оқырмандар блог жазбасын түсініктемелерінде талқылауға, мақұлдауға немесе сыни пікірлерін білдіруге мүмкіндік алады. Электрондық пошталарға, веб-форумдарға және чаттарға қарағанда блогтардың бірқатар артықшылықтары бар. Блог оқырмандар пікірін жариялау мүмкіндігімен сипатталады. Осыған байланысты блог желілік қарым-қатынас ортасына айналады. Сонымен қатар ол негізінен блог иесінің жеке жазбаларынан және

пайдаланушылардың осы жазбаларға түсініктемелерінен тұратын жеке сайттарды білдіреді.

Қашықтықтан оқытуды компьютерсіз, электронды байланыс құралдарынсыз және сандық құралдарсыз елестету мүмкін емес. Интернетте ыңғайлы, жағымды қарым-қатынас орнату үшін пайдаланушылар желіде қабылданған ережелер жиынтығын – желілік этикетті ұстанады.

Интернеттегі қарым-қатынастың маңызды түрлерінің бірі – чат. Бұл компьютерлік желі арқылы ақпарат алмасу құралы. Нақты уақыт режиміндегі байланыстың іске асырылуы чатты форумдардан ерекшелендіреді. Яғни, егер сіз форумда сұрақ жаза алсаңыз және сұрағыңызға біреу жауап беруді қажет деп санағанша күте алсаңыз (сондай-ақ, әртүрлі пайдаланушылардан бірден бірнеше жауап ала аласыз), чатта тек дәл қазір болып жатқан уақытта бар адамдармен қарым-қатынас жүреді, ал хабар/ақпарат алмасу нәтижелері сақталмауы мүмкін. Соңғы уақытта чат өзінің функционалдығын едәуір кеңейтті.

«Чат» сөзі әдетте топтық байланыс деген мағынада қолданылады, сонымен қатар XMPP, ICQ, SMS сияқты жедел хабар алмасу бағдарламалары арқылы «бір-бірден» мәтін алмасуды да чат деп айта береді. Чат - бұл адамдар арасындағы кез-келген форматтағы қарым-қатынас тәсілі: бейне, аудио немесе мәтін. Чатты жеке мақсаттар үшін, сондай-ақ оқушылардың жұмысын ұйымдастыру үшін пайдалануға болады.

Қарым-қатынастың үш жағының бірлігі (коммуникативті – ақпарат беру, интерактивті – өзара әрекеттесу, перцептивті – өзара қабылдау) сынып чатын ұйымдастыруда айқын көрінеді. Карантин жағдайында сынып чаты – оқушылар мен оқытушының бірлескен іс-әрекеті мен қарым-қатынасын ұйымдастырудың тәсілі.

Мектеп/сынып өмірінен ақпаратты уақытында алу үшін, жанжалсыз, мәдениетті түрде маңызды тақырыптарды талқылау үшін бірқатар ережелерді қолдану қажет:

- әртүрлі пікірлерді қарастыру үшін қарым-қатынас тәртібін қадағалайтын чат әкімшісі болу керек;
- топтың «алтын ережесін» чат мүшелері бірлесіп шығаруы керек;
- чатта тек маңызды мәселелер жазылуы тиіс;
- чатта сынып өміріне қатысты маңызды ақпарат болуы керек;
- маңызды ақпаратты тікелей сынып жетекшісінен немесе мектеп әкімшілігінен сұрау қажет, чат ақпаратына толығымен сенбей, тексеріп алу қажет;

- чат қатысушыларымен хабар/ақпарат алмасу кезінде сыпайылық, парасаттылық, мәдениеттілік таныту керек: интернет арқылы виртуалды байланыстың шынайы қарым-қатынастан еш айырмашылығы жоқ;

- шиеленістердің алдын алу, барлығын бірдей құрметпен қабылдау;

- конструктивті емес сынға жол бермеу;

- чат қатысушыларын жеке және іскерлік қарым-қатынасты араластырмауға шақыру;

- ақпарат алмасу кезінде маңызды шешімдер қабылданбайды: маңызды шешімдер эмоцияларға негізделген емес, саналы және теңгерімді болуы керек;

- сауатты жазу: орфография және пунктуацияны қадағалау;

- сөздерді бас әріптермен жазуға болмайды, себебі чат «оқырманы» бас әріптермен жазған адам дауыс көтеріп сөйлеп тұр деп қабылдайды;

- қысқа да нұсқа жазу;

- чаттың әрбір мүшесі чат хабарламаларын оқуға және тақырыптарды талқылауға қанша уақыт бөлу керектігін өзі шешеді.

Сонымен, чат - ортақ мүдделі адамдар ортасы, қажетті және пайдалы ақпарат көзі ретінде қызмет етеді. Чат кеңістігінде қарым-қатынастың аспектілері өзара тікелей байланыста.

Қашықтықтан білім беру процесінің маңызды құрамдас бөліктері: оқушылардың платформадағы белсенді өзара іс-әрекеті, тақырыпты сыни тұрғыдан талқылауы, негізгі мәселелерді нақтылау және қорыту, жеке («мен санаймын») және ортақ («біз санаймыз») идеяларды тұжырымдау, дәлелдерді жүйелеу және қорытынды шығару болып табылады.

Canva, Visual paradigm online, Jamboard және т.б. платформаларда педагогикалық қарым-қатынас шеңберінде топтық жұмыстарды орындауға арналған құралдар өте көп. Аталған цифрлық платформалар мен құралдарды пайдалану арқылы оқушылардың сыни ойлау дағдыларын дамытуға, көшбасшылық қасиеттерін, соның ішінде шешендік қабілеттерін, пәндік және цифрлық құзыреттерін қалыптастыруға болады. Конференцияларда кері байланыс беру арқылы әрбір оқушының өз тобындағы серіктесінің немесе басқа да топ оқушыларының жұмысы туралы өз пікірін білдіруге мүмкіндігі бар. Бұл оқушылардың коммуникативтік құзыреттіліктерін және командалық жұмыс дағдыларын дамытуға ықпал етеді.

Әртүрлі платформалардағы online-сабақтар дәстүрлі сабақтардағы қарым-қатынастың орнын толықтырады. Тақырып бойынша оқушылардың бұрынғы білімдерін сыртқа шығару үшін жеке жұмыс ұйымдастырылады. Кез-келген идеяны растау/жөке шығару үшін жұптағы жұмыс, ал шағын топтағы талқылау қорытынды шығаруға, шешім қабылдауға бағытталған. Жалпы топтағы жұмыс осы тақырып бойынша тұтас түсінікті қалыптастыру мақсатында шағын топтардың идеяларын ұсыну үшін қажет.

Қашықтықтан оқытудың ерекшеліктеріне икемділік (синхронды/асинхронды оқыту, online-сабақтар, ыңғайлы уақытта оқыту), пәндік салалар бойынша курстардың модульдік негізі, қызметтің басқа түрімен (кәсіби немесе білім беру) қосарластығы/үйлесімділігі, материалдарды қажет болған кезде алуға мүмкіндік, оқу процесін дараландыру және топтық жұмысты ұйымдастыру мүмкіндігі, «оқытушы ↔ оқушы/оқушылар», «оқушы ↔ оқушы», «оқушылар ↔ оқушылар» режимінде кең аудиториямен желілік байланыс, материалдық-техникалық және адами ресурстар, әлемдік білім беру және ақпараттық кеңістікке интеграциялану мүмкіндігі және т. б. жатады.

Қорыта айтқанда, қарым-қатынас адамдардың байланысын жан-жақты қамтитын күрделі үдеріс, қатысушылардың өзара іс-әрекетін негіздейтін үш тарапты (үш жақты) процесс: коммуникативтік – ақпарат беру, интерактивті - өзара әрекеттесу, перцептивті – өзара қабылдау үрдісі. Қарым-қатынас заңдылықтарын түсіну, мүдделі тараптардың қарым-қатынас жасау дағдыларын дамыту, педагог мамандардың қашықтықтан қарым-қатынас жасау мүмкіндіктерін кеңейту – қазіргі уақытта өте маңызды.

Интернеттегі әр түрлі веб-қосымшалар мен сандық ресурстар негізіндегі қарым-қатынастың өзіндік ерекшеліктері бар.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении. – М.: Просвещение, 1987. – 190 с.
- 2 Немов Р.С., Алтунина И.Р. Социальная психология: Учебное пособие. – СПб. : Питер, 2010. – 432 с.
- 3 Битянова М.Р. Социальная психология: наука, практика и образ мыслей: Учебное пособие. - М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – 576 с.
- 4 Свенцицкий А. Л. Краткий психологический словарь. – М.: Изд-во «Проспект», 2020. – 512 с.

5 Немов Р. С. Психологический словарь. – М.: ВЛАДОС, 2007. – 560 с.

6 Психология. Словарь /Под ред А.В. Петровского и М. Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.

7 Психология: учеб. для пед. спец. вузов /А.В. Петровский, М. Г. Ярошевский. – 2-е изд., стер. – М.: Академия, Высшая школа, 2001. – 502 с.

МОДЕЛЬ ИНТЕГРИРОВАННОГО ПРЕДМЕТНО-ЯЗЫКОВОГО ОБУЧЕНИЯ ДЛЯ ТРЕХЪЯЗЫЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

ОСПАНОВА Б. Б.

докторант, кафедра

«Педагогика и психология»

ҚАБЫЛБЕК Д. А.

студент

МАНЯПОВА Т. К.

научный руководитель, профессор,
Торайгыров университет, г. Павлодар

После распада Советского Союза в 1991 году Казахстан был последней из советских республик, провозгласившей свою независимость. Эти события заставили страну столкнуться с проблемами построения нового государства с автономной системой управления, новой политической идеологией и особой национальной идентичностью. Языковая политика стала одним из центральных вопросов, обсуждаемых на правительственном уровне, и вскоре появилось новое направление языковой политики, поскольку Казахстан выбрал ориентацию на создание многоязычного общества. С тех пор была проведена систематическая языковая политика, подкрепленная рядом официальных документов, провозглашающих многоязычие. «Конституция Республики Казахстан» (1995 г.) и «Закон Республики Казахстан о языках» (1997 г.) объявили казахский и русский языки официальными языками. Культурный проект «Триединство языков» 2007 года заложил основу казахстанской модели многоязычия, утверждающей казахский как государственный язык, русский как язык межэтнического общения и английский как язык успешной интеграции в мировую экономику и сообщество. В настоящее время в государственных

программных документах приоритетными обозначены направления по обеспечению благоприятных условий для развития языкового разнообразия [1], [2].

В процессе распространения политики многоязычия Казахстан прилагает усилия для использования многоязычного образования в качестве инструмента для достижения определенной степени языкового владения тремя языками среди населения. Вопросы многоязычного образования на высшем уровне стали предметом горячих дискуссий, поскольку система высших технических учебных заведений, сталкиваясь с конкретными проблемами, тем не менее, как ожидается, подготовит выпускников, обладающих лингвистической квалификацией и компетентностью, чтобы занять желаемые позиции в глобальном обществе. В «Концепции развития образования на иностранных языках в Республике Казахстан» (2006 г.) представлено реальное состояние иноязычного образования в Казахстане на современном этапе, изложены основные принципы и структура многоязычного образования для всех уровней системы образования, ключевые направления развития иноязычного образования через систему совершенствования подготовки педагогических кадров по ИЯ и предложена программа для неязыковых высших учебных заведений, основанная на уровневой модели овладения иностранными языками [3].

В рамках обновленного содержания образования в дополнение к реализованной уровневой модели организации образования имеют возможность разработать собственные полиязычные программы с использованием подхода интегрированного обучения по содержанию и языку (CLIL) для внедрения реального трехязычия. CLIL как наиболее динамичный, гибкий и адаптируемый подход может быть полезным с точки зрения ожидаемых результатов, дальнейших последствий в трехязычной казахско-русско-английской модели образования, являясь катализатором профессионального роста всех заинтересованных сторон.

CLIL, или интегрированное обучение по содержанию и языку, имеет множество определений. Это подход, формирующий знания, понимание и навыки как языковые, так и межкультурные для интернационализации и совершенствования образования в целом; это метод обучения, целевое предназначение которого ориентировано на овладение предметными и языковыми смыслами; это обобщающий термин, используемый для описания ситуаций

двуязычного образования»; это развивающийся образовательный подход к преподаванию и обучению на неродном языке».

CLIL - это подход или метод, который объединяет преподавание содержания учебной программы с преподаванием неродного языка. Это становится все более важным в нашем глобальном технологическом обществе, где знание другого языка помогает им развивать навыки передачи идей о науке, искусстве и технологиях людям по всему миру. Это дает учащимся другой опыт обучения по сравнению с большинством методов преподавания иностранных языков, потому что в классе CLIL учебный предмет и новый язык преподаются вместе. Навыки мышления и обучения также интегрированы. CLIL может включать в себя множество методик как предметного, так и языкового преподавания, поэтому CLIL ставит новые задачи перед учителями и учащимися.

Преподаватели CLIL могут быть учителями-предметниками, учителями иностранных языков, учителями начальных классов или классными помощниками. У разных учителей разные задачи: учителям языка необходимо больше узнать о содержании предмета; учителям-предметникам необходимо узнать о языке, необходимом для их предметов. В некоторых программах существует сотрудничество между преподавателями предметов и языков. Учащиеся CLIL в школах в возрасте от трех до восемнадцати лет и начинают CLIL в разном возрасте. Другие могут проходить профессиональную или академическую подготовку.

CLIL стремится к:

- знакомить учащихся с новыми концепциями посредством изучения учебной программы на неродном языке;
- улучшить владение учащимися языком учебных предметов;
- повысить успеваемость учащихся как по учебным предметам, так и по изучаемому языку;
- повысить уверенность учащихся в изучаемом языке и уровне Я1;
- предоставлять материалы, которые развивают навыки мышления с самого начала;
- поощрять более тесные связи с ценностями сообщества и гражданственности;
- сделать учебный предмет основным компонентом аудиторных материалов.

Исследования потенциала различных подходов и технологий языкового образования подтверждают эффективность CLIL: выраженную чувствительность к лексике и идеям,

представленным на изучаемом языке, обширный и разнообразный словарный запас, высокий уровень владения языком как Я1, так и Я2, когнитивную активность учащихся в процессе обучения.

«CLIL» – это термин, используемый для охвата целого ряда контекстов и моделей. В некоторых школах темы из учебной программы преподаются как часть языкового курса. Это называется soft CLIL. В других школах преподаются программы частичного погружения, где почти половина учебной программы преподается на изучаемом языке. Это называется жестким CLIL. Между этими моделями в некоторых школах преподается модульная программа CLIL, в которой ряд предметов преподается в течение определенного количества часов на изучаемом языке [4], [5 с. 98–101].

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Конституция Республики Казахстан (1995 г.) // [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/eng/docs/K950001000>
- 2 Закон Республики Казахстан о языках № 151-І от 11.07.1997 г. // [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://ekac.kz/zakon-rk-o-yazykax-v-respublike-kazaxstan/>
- 3 Концепция развития иноязычного образования в Республике Казахстан. (2006 год) // [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.litsoch.ru/referats/read/251866>
- 4 Иноязычное образование в РК: парадигмы и тренды // [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://rel.kz/inoyazychnoe-obrazovanie-v-rk-paradigmy-i-trendy/>
- 5 Инструктивно-методическое письмо «Об особенностях учебно-воспитательного процесса в организациях среднего образования Республики Казахстан в 2021– 2022 учебном году». – Нур-Султан: НАО имени Ы. Алтынсарина, 2021. – 338 с.

CLIL КАК ТЕХНОЛОГИЯ МЕЖПРЕДМЕТНОЙ ИНТЕГРАЦИИ

ОСПАНОВА Б. Б.
докторант, кафедра «Педагогика и психология»
ҚАБЫЛБЕК Д. А.
студент
МАНЯПОВА Т. К.
научный руководитель, профессор,
Торайгыров университет, г. Павлодар

В рамках обновленного содержания образования учебные программы по дисциплинам предусматривают реализацию трехязычного образования. CLIL – технологический инструмент, который позволяет сформировать у обучающихся лингвистические и коммуникативные компетенции на неродном языке в контексте учебных дисциплин. CLIL (Content and Language Integrated Learning) рассматривает изучение иностранного языка, как инструмента для изучения других предметов. CLIL иногда упоминается как имеющий «4 Cs» в качестве компонентов: содержание, коммуникация, познание и культура. Здесь отражена интеграция содержания, коммуникации, познания и культуры.

Содержание. Учебные предметы, преподаваемые в CLIL, охватывают искусство, гражданственность, классику, дизайн и коммуникационные технологии, экономику, экологию, географию, историю, информационные и коммуникационные технологии, грамотность, математику, музыку, физическое воспитание, философию, политику, религиоведение, науку, социальные науки и технологии.

Некоторые программы CLIL развивают межпредметные связи между различными предметами. Например, учащиеся могут изучать историю, географию и искусство определенной местности. Это часто происходит в начальных школах. Во всех контекстах CLIL нам необходимо анализировать контент с учетом его языковых требований и представлять контент понятным способом [1].

Преподавателям и учащимся CLIL необходимо знать язык своего учебного предмета. Учащиеся должны знать содержание - обязательный язык. Это лексика, грамматические структуры и функциональный язык для конкретных предметов. Учащиеся нуждаются в этом языке, чтобы иметь возможность понимать предмет и передавать идеи. Например, на уроках географии

ушащиеся должны знать картографический словарь и знать, как интерпретировать данные, отображенные на карте.

Учащиеся также должны знать повседневный, менее формальный язык, который используется на каждом предмете. Возможно, они уже знают, как использовать грамматические структуры, которые они могут создавать при изучении учебных предметов. Учащиеся обычно изучают этот язык на уроках английского языка. Например, на уроке чтения карты учащиеся могут использовать базовые глаголы, такие как «течет» и «протекает», чтобы описать маршрут реки. Они также могут использовать условную форму для описания причины и следствия. Это примеры языка, совместимого с контентом.

CLIL дает учащимся возможность развивать лингвистические способности во время уроков, и это включает в себя расширение словарного запаса и развитие грамматических навыков. Однако основное внимание на уроке CLIL уделяется пониманию содержания предмета, а не грамматическим структурам. Исследования в классах CLIL показывают, что большинство учителей не преподают грамматику во время преподавания контента, потому что контент и язык интегрированы. Поскольку лексика и грамматика взаимозависимы, полезно сосредоточиться на них как на составляющих компонентах, а не по отдельности.

Общение. Учащиеся должны использовать предметный язык как в устной, так и в письменной форме. Поэтому учителям необходимо поощрять учащихся к участию в значимом взаимодействии в классе. CLIL стремится увеличить время говорения учащегося и уменьшить время монолога преподавателя. Учитель также должен поощрять самооценку и обратную связь со сверстниками и группами. Когда учащиеся изучают язык во время изучения учебных предметов, они демонстрируют, что предметные знания и языковые навыки интегрированы. «Используя язык для изучения контента, общение становится осмысленным, потому что язык – это инструмент общения, а не самоцель» [1].

Учащиеся должны развивать коммуникативные навыки по учебным предметам. Им необходимо выражать и интерпретировать факты, данные, мысли и чувства как в письменной, так и в устной форме. Коммуникативные навыки важны для выражения идей о содержании предмета и для того, чтобы помочь учащимся хорошо работать вместе.

В некоторых предметах CLIL коммуникативным навыкам может придаваться меньшее значение, это зависит от существующего в школе, регионе, стране культурного фона и культурных традиций. Однако во всех контекстах взаимодействие является частью обучения. Европейская комиссия по образованию и культуре заявляет, что CLIL должен «позволять учащимся развивать языковые навыки, которые подчеркивают эффективное общение... для реальных практических целей».

В некоторых контекстах CLIL использование Я1 для общения является стратегией преподавания и обучения. Я1 используется не только для перевода. Это часть создания смысла. Использование Я1 и целевого языка как преподавателями, так и учащимися для конкретных целей описывается как интегрированное переключение языкового кода. Иногда учителя помогают учащимся понять содержание учебной программы, используя двуязычные методы. Некоторые учащиеся используют Я1, чтобы обосновать свою точку зрения, объяснить, проверить понимание или повторить [2].

Учителям необходимо планировать возможности для учащихся развивать свои коммуникативные навыки по различным предметам в классе, с другими классами в школе и с местным или более широким сообществом. Еще раз напоминаем, что важно увеличить время говорения учащегося и уменьшить время монолога преподавателя.

Учителя могут использовать методы мозгового штурма, чтобы начать или закончить тему изучения, используя, например, задание по заполнению

Таблицы 1.

ЗНАЮ	ХОЧУ УЗНАТЬ	УЗНАЛ

Учителя могут развивать содержательное общение в классе CLIL, используя открытые вопросы (с рядом возможных ответов), а не закрытые вопросы (с правильным или неправильным ответом) и поощряя учащихся к:

- сотрудничеству во время обсуждения задач;
- партнерству по реагированию на вопросы;
- предоставлению обратной связи, используя критерии, согласованные с учителем;
- пересмотру языка контента и обсуждению в парах;

- обмену идеями с партнером до написания и после написания письменной работы;
- отчету об исследованиях, найденных в Интернет-ресурсах и электронных библиотеках университета;
- подготовке постеров презентаций PowerPoint;
- участию в квестах или дебатах;
- предоставлению отзыва в конце урока.

Прежде чем приступить к выполнению коммуникативных задач, учителям необходимо:

- разъясните учащимся цель и результат общения;
- определить основные правила и сроки;
- назначить групповые роли, например: ученик «А» - модератор,

он организует любые необходимые учебные действия и ресурсы; ученик «В» - исследователь, он отмечает любые проблемы; ученик «С» - наблюдатель, он проверяет, все ли используют целевой язык; ученик «D» - эксперт-оценщик, он отчитывается перед классом после выполнения задания.

После выполнения коммуникативных заданий учителям необходимо:

- дать время на размышление после выступления: как мы справились? как мы можем улучшить ситуацию?
- быть в курсе прогресса: от закрытого разговора к исследовательскому, расширенному разговору [2], [3, с. 98–101].

Познание. CLIL развивает когнитивные или мыслительные навыки учащихся. Учителям необходимо развивать когнитивные навыки учащихся, чтобы они могли изучать предметы из учебной программы. Эти навыки включают в себя распознавание, понимание фактов и явлений, рассуждение об этом, творческое мышление и оценку: «хорошая практика CLIL основана на познании» [1], [4], [5].

Когнитивные навыки или навыки мышления – это процесс, который использует наш мозг, когда мы думаем и учимся. Когнитивные навыки развиваются с самого раннего возраста. Учащиеся переходят от навыков обработки информации или конкретного мышления, таких как идентификация и организация информации (что, когда, где, что, кто и сколько вопросов), к абстрактному мышлению, такому как рассуждение и выдвижение гипотез (вопросы «почему» и «что, если»).

Другими примерами навыков мышления являются: творческое мышление и синтез, например, когда мы используем наши знания для воображения, решения проблем и обдумывания новых идей; навыки

исследования, например, когда мы задаем вопросы и планируем, как проводить исследования; навыки оценки, например, когда мы используем критерии, чтобы прокомментировать, насколько хороша наша работа. Учащиеся должны развивать целый ряд когнитивных навыков, а также язык для отражения мыслительных навыков.

Когнитивные навыки можно разделить на навыки мышления более низкого порядка (LOTS) и навыки мышления более высокого порядка (HOTS). Например, анализ, оценивание, синтез или создание – это мыслительная деятельность высокого уровня, применение – промежуточного, в то время как запоминание, понимание – это мыслительная деятельность элементарного уровня.

Учащимся нужны постепенно усложняющиеся задачи, чтобы они могли развивать навыки мышления. Учащиеся получают выгоду от насыщенного языками класса, который помогает им хорошо мыслить и учиться, например, постеры и плакаты, связанные с предметом CLIL, на стене, помеченные ключевым словарным запасом и рядом с двумя или тремя вопросами. Учащимся нужно время ожидания. Им нужна возможность остановиться, подумать и обработать новые учебные концепции и формулировки, прежде чем они ответят на вопросы, особенно в первые годы обучения в CLIL. Это помогает им давать более подробные ответы, становиться более вовлеченными, дополнять то, что говорят другие учащиеся, и предлагать альтернативные идеи. Учителя должны пересмотреть цели и задачи урока по конкретной теме и осознавать когнитивные требования, предъявляемые к учащимся. Насколько просты эти концепции? Насколько сложны эти концепции?

Культура. Роль культуры, понимание себя и других культур, является важной частью CLIL. «Культура лежит в основе CLIL». Учащимся иногда приходится общаться на неродном языке с вновь прибывшими, у которых могут быть разные родные языки, а также разное социальное и культурное происхождение. Учащимся нужны знания о тех, кто живет в других регионах или странах. CLIL дает нам возможность представить широкий спектр культурных контекстов. Учителя хотят развивать учащихся с позитивным отношением и осознанием ответственности как глобальной, так и местной гражданской позиции. В классе учителя должны ценить разные местные языки. За пределами класса учителя могут устанавливать связи со школами-партнерами и использовать Интернет для общения с учащимися по всему миру, например, о местных экологических проектах.

Исследователь в области двуязычного образования Джим Камминс описал BICS и CALP.

BICS (Базовые навыки межличностного общения). Это навыки, необходимые для социальных, разговорных ситуаций. Исследование, проведенное с учащимися-иммигрантами в Канаде (Cummins, 2001), показало, что большинство достигло BICS после двух-трех лет обучения на изучаемом языке. Изучение языка осуществляется в соответствии с контекстом и поддерживается преподавателями и ресурсами. Задачи, связанные с BICS, мало коррелируют с когнитивными способностями учащихся и связаны в большинстве случаев с использованием карточек со словами и картинками.

CALP (Когнитивное академическое владение языком). По словам Камминса и других исследователей, учащимся требуется не менее пяти лет, чтобы достичь CALP, который является уровнем, необходимым для обучения в академической школе. Язык, используемый в преподавании предметов, часто абстрактен и формален, и поэтому он требует когнитивных усилий. Учителя должны понимать, когда учащимся следует перейти от BICS к CALP, и оказывать поддержку. Основанием для использования когнитивно требуемого языка являются: обоснование мнений, выдвижение гипотез и интерпретация доказательств [4].

Процесс обучения сложен. Учащиеся учатся, исследуя окружающую среду и взаимодействуя с людьми. Это часть активного обучения. В школах учащиеся развивают нечто большее, чем просто знания по различным предметам: им необходимо развивать позитивное отношение, навыки обучения и стратегии обучения. Навыки обучения могут быть применены в рамках всей учебной программы. Это навыки, которые включают в себя обучение тому, как учиться, и развитие самостоятельности учащихся. Это могут быть художественные, культурные, лингвистические, математические, научные, социальные и межличностные навыки, в том числе навыки широкого спектра.

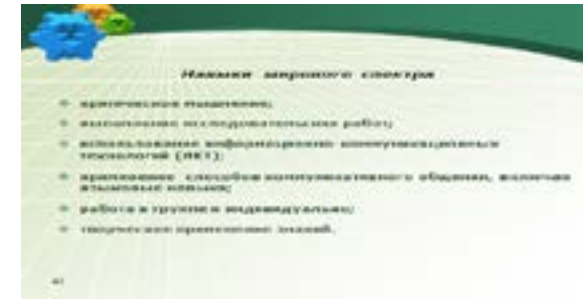

Рисунок –1

В CLIL учащиеся сталкиваются с дополнительной проблемой развития навыков обучения на неродном языке.

Учащиеся нуждаются в поддержке и поощрении для развития навыков обучения, чтобы они могли применять их в различных контекстах. Если учитель математики тратит время на то, чтобы показать учащимся, как пользоваться электронной таблицей на компьютере, то учащиеся могут использовать эти навыки в других предметах учебной программы.

Учителям необходимо планировать навыки обучения вместе с коллегами, которые преподают другие предметы CLIL тем же учащимся.

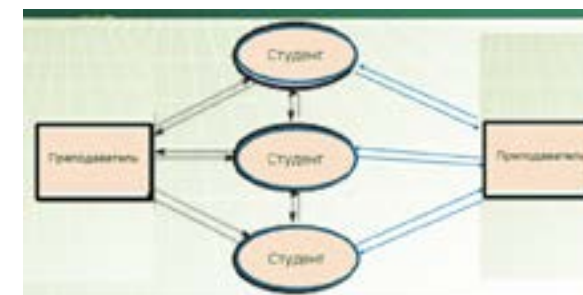

Рисунок –2

Это связано с тем, что большинству учащихся не нужно снова и снова обучать одному и тому же навыку по разным предметам, в то время как некоторым учащимся требуется время, чтобы закрепить то, что они узнали.

Учителям необходимо планировать возможности для автономного обучения и поощрять исследовательский подход (вовлечение учащихся в обучение, основанное на проблемах или задачах).

Все учащиеся нуждаются в доступе к навыкам обучения, которые сообщество считает важными. В глобальном сообществе к ним относятся быстрая технологическая коммуникация и обработка данных (использование и интерпретация информации, часто на компьютере).

CLIL положительно воспринимается участниками и имеет значительный потенциал для использования в казахстанском образовании, поскольку увеличивает словарный запас учащихся и их автономию, улучшает уровень владения английским языком местными преподавателями.

Стремясь к мультимодальности и обучению, ориентированному на учащихся, учителя используют различные методы обучения (аудиальные, кинестетические, групповая работа), переключение кодов, развитие навыков и межкультурной коммуникации, а также командное обучение.

Учителя сталкиваются с рядом проблем при использовании CLIL, таких как низкий уровень владения английским языком некоторыми местными преподавателями и учащимися, отсутствие совместных обучающих мероприятий: семинаров, вебинаров, тренингов, а также ресурсной базы CLIL предметно-языкового содержания из-за отсутствия сотрудничества расширенного профессионального обучающегося сообщества. Некоторые из проблем решаются путем применения дифференциации, использования каскадной модели обучения и повышения квалификации педагогических кадров [6].

ЛИТЕРАТУРА

1 Койл Д., Худ П. и Марш Д. CLIL: Интегрированное обучение содержанию и языку. - Кембридж: Издательство Кембриджского университета. Эвридика. – 2006 (2010). – 391 с.

2 Иноязычное образование в РК: парадигмы и тренды // [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://rel.kz/inoyazychnoe-obrazovanie-v-rk-paradigmy-i-trendy/>

3 Инструктивно-методическое письмо «Об особенностях учебно-воспитательного процесса в организациях среднего

образования Республики Казахстан в 2021–2022 учебном году». – Нур-Султан: НАО имени Ы. Алтынсарина, 2021. – 338 с.

4 Интегрированное обучение содержанию и языку (CLIL) в школе в Европе // [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.eurydice.org>

5 Марш Д. CLIL/ЭМИЛЬ Европейское измерение. Действия, тенденции и зарубежный потенциал // [Электронный ресурс] Режим доступа: http://ec.europa.eu/education/языки/pdf/doc_491_en.pdf

6 Руководство ТКТ CLIL для учителей, cambridgeenglish.org, 2015 г.

КОМПЬЮТЕРЛІК БАҒДАРЛАМАЛАР НЕІЗІНДЕ ШЕТЕЛ ТІЛДЕРІН ОҚЫТУ

СӘРСЕНБАЙ Е. Н.

магистран, Павлода педагогикалық университеті, Павлодар қ.

БАЙҒОЖИНА Ж. М.

ғылыми жетекші, п.ғ.к., профессор, Павлодар қ.

Соңғы уақытта оқушылардың шет тілі сабақтарына деген қызығушылығының жоғарылау үрдісі байқалады. Бірақ оқытудың дәстүрлі формалары ақпаратты заманауи қабылдаудан түбегейлі артта қалады. Оқушылар қажетті материалды абстрактілі түрде оқиды. Дәстүрлі оқыту процесінде оқушылар үшін көбінесе өзін-өзі көрсету, өзін-өзі тану қажеттіліктері ескеріле бермейді. Практикалық сабақ негізінен оқытушы ұсынған материалды пассивті игеруге, ережелерді жаттауға негізделеді, осы тұрғыда оқушылардың қабілеттерін, бейімділіктерін, қызығушылықтарын ескеру назарға алынбай жатады. Қазіргі білім беру процесінде оқытудың қызықты, стандартты емес түрлерін қолдану оқушы қызығушылығын сапалы біліммен толтыру мүмкіндігін берері сөзсіз.

Мұғалім белгілі бір дәрежеде стандартты практикалық сабақтан алшақтап, оған назар аударатын, белсенділікті арттыратын, оқушыларды іс-әрекетке, ойлауға, іздеуге шақыратын жаңа нәрсе енгізуі керек. Осы тұрғыда ағылшын тілін оқытуда жаңа ақпараттық технологияларды пайдалану жеке тұлғаға бағытталған тәсілді жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Жаңа ақпараттық технологияларды қолданудың өзектілігі, ең алдымен, дамып келе жатқан оқытудың тиімділігін арттырудағы педагогикалық қажеттіліктерден, атап айтқанда оқушылардың өзіндік оқу іс-әрекеті дағдыларын

калыптастыру, зерттеу және шығармашылық құзыреттіліктерін дамыту қажеттілігінен туындайды. Интернет ресурстардың көбеюі, компьютерлік бағдарламалардың көп мөлшерде пайда болуы, компакт-дискілердегі оқу материалдары-мұның бәрі осы оқу құралдарын оқу процесінде қолдану мүмкіндіктері мен ерекшеліктеріне жан-жақты зерттеулер жүргізу міндетін қояды.

Оқытуда танымдық процестердің заңдылықтары мәселесі ерекше өзекті болып табылады. Осыған байланысты, оқу қызметін жаңа жолмен құрмас бұрын, оқушылардың танымдық процестерін диагностикалау қажет. Психологиялық тұрғыдан шет тілін оқытудағы танымдық процестер оқушылардың ақпаратты қабылдау ерекшеліктерімен тікелей байланысты. Осы негізде оқушылар шартты түрде аудиалдарға, визуалдарға және кинестетиктерге бөлінеді. Аудиал-бұл ақпаратты есту арқылы жақсы қабылдайтын адам. Визуал-ақпаратты көп бөлігін көру арқылы қабылдайды. Кинестетик-ақпаратты басқа сезімдер (иіс, жанасу және т.б.) арқылы және қимылдың көмегімен қабылдайтын адам.

Неліктен оқушының ақпаратты қалай қабылдайтынын білу маңызды? Практикалық сабақта мұғалім ақпаратты қабылдаудың барлық арналары, яғни, көру, есту және кинестетикалық түрлерін қолдана отырып ақпаратты ұсына алады. Содан кейін оқушылардың әрқайсысында осы хабарламалардың кем дегенде бір бөлігін игеруге мүмкіндік бар. Бұл мүмкіндік егер мұғалім де, оқушы да визуалдар (немесе аудиалдар) болғанда айтарлықтай артады. Көптеген маңызды дағдыларды игеру, мысалы, оқу немесе жазу дағдыларын игеру оқушының жетекші арнасына байланысты. Әр түрлі тұлғалардың ақыл-ой жұмысының өзгешеліктері айтарлықтай ерекшеленеді (мысалы, алаңдаушылық деңгейі, есте сақтау ерекшеліктері және т.б.). Компьютерлік бағдарламаларды қолданудың арқасында мұғалім оқушылардың осы ерекшеліктерін ескеріп, келесі ақпаратты олардың бейімділігіне қарай жеткізу мүмкіндігіне ие болады [1, б. 49].

Мақала барысында зерттеу мақсатында оқушылармен сабақтар жүргізілді. Сабақтарда ақпарат оқушыларға бір уақытта екі форматта берілді. Сабақтың бірінші жартысы дәстүрлі түрде, яғни, оқулықтар бойынша, теориялық негіздерді түсіндіре отырып өткізілді. Сабақтың екінші жартысында оқушылар тәжірибеде алынған ақпарат, бейне-аудиоматериалдарды қарау және тыңдау (титрлермен және титрлерсіз), ағылшын тіліндегі интернет-сайттардың мазмұнын зерттеу, оқытушы мен оқушылар дайындаған

материалдарды PowerPoint көмегімен презентация түрінде қарау негізінде жүргізілді. Әр материалды тыңдап, көргеннен кейін оқушылар алынған ақпаратқа түсініктеме берді. Бір қызығы, екінші бөлік бойынша сөздердің аудармасын есте сақтау механикалық есте сақтауды қажет етпеді. Дыбысты, бейнематериалдарды, интернет-сайттарды қолдану арқасында кейбір студенттер аударманы бейнемен, қазақ тіліне ұқсас дыбыспен, ал басқалары кездескен сәттермен байланыстырды. Бұл жұмыс режимінде мұғалім өткен материалды еске түсіруге сирек оралады. Кейбір компьютерлік ойындарға бейім оқушыларға ағылшын тіліндегі интернет-ойындардан мәтіндерді аудару бойынша практикалық сабақтар қажет болды. Олар үшін үй тапсырмасының шығармашылық бөлігі кез-келген мәтінді таңдап аударуды қамтыды. Осылайша, оқушылар ағылшын тілін үйрену процесіне қызығушылық танытты.

Компьютерлік бағдарламаларды оқу процесінің барлық кезеңдерінде (жаңа материалды түсіндіру, бекіту, қайталау, бақылау) қолдануға болады. Оқытуды компьютерлендіру қазіргі білім беру жүйесінің барлық компоненттеріне, атап айтқанда, «Шет тілі» пәніне: оның мақсаттарына, міндеттеріне, мазмұнына, әдістеріне, технологиясына айтарлықтай әсер етеді. Компьютерлік бағдарламаларды қолдана отырып, шет тілін үйренудің бірқатар артықшылықтары бар:

- оқытуды дараландыру қамтамасыз етіледі;
- оқушылардың компьютерге деген қызығушылығы оқу процесінің жоғары уәждемесіне әкеледі;
- оқушылар компьютермен диалог жүргізеді, оларда жалпы, компьютерлік және тіл мәдениеті қалыптасады;
- тікелей кері байланысты қамтамасыз ету мүмкіндігі туады;
- компьютер қателіктер орын алған кезде жағымсыз эмоциялар көрсетпейді;
- баға анағұрлым объективті болады;
- жаттығулардың тиімді орындалуын қамтамасыз етіледі [2, б. 43].

Сондай-ақ осы орайда компьютерлік бағдарламалар арқылы оқытудың кемшіліктерін де атап өткен жөн:

- компьютерлік эффектілерді теріс пайдалану, сәулелердің артық болуы;
- пән бойынша дайын компьютерлік оқу бағдарламаларын дәстүрлі сабаққа бейімдеу өте қиын, өйткені олар әрдайым пәннің

жұмыс бағдарламасына, әдістемелік мақсаттарға және оқытудағы дидактикалық принциптерге сәйкес келе бермейді [1, б. 37].

«Шет тілі» пәнінің ерекшелігі-бұл жерде оқыту мазмұнының жетекші компоненті ғылым негіздері емес, сөйлеу әрекетінің әртүрлі түрлеріне негізделген оқыту әдістері болып табылады. Сөйлеу әрекетін тек шынайы жағдайда ғана үйретуге болады және бұл үшін серіктес қажет. Компьютерлік бағдарлама, ықшам диск, қаншалықты интерактивті болса да, тек машинамен байланыс орната алады. Оқушы үйрену тілі ана тілі болып табылатын адаммен тікелей диалогқа (жазбаша немесе ауызша) кірген кезде ғана тіл дамиды.

Компьютерлік бағдарламалар дәстүрлі материалдар мен әдістермен қатар қолданылуы керек. Бағдарламамен жұмыс жасай отырып, мұғалім сөзсіз бүкіл құрылымды өзгертеді. Басты қағида, мұғалім компьютерлік бағдарламалардың оқу процесінде тиісті рөлі мен орынын нақты анықтау қажет, сондай-ақ негізгі ұғымдарды нақтылап, әдістемелік және техникалық аспектілерді енгізуге міндетті. Компьютерлік оқыту бағдарламаларын қолдана отырып, оқу процесін құру кезінде жұмыс бағдарламасынан нақты бөлімді таңдау керек, сондай-ақ тапсырмалар жиынтығын жобалау; тапсырмаларды таңдау үшін бағдарламалық құралдарды таңдау; таңдалған бағдарламаларға сараптама жүргізу үшін әдістемелік ұсыныстар әзірлеу де мұғалім күзіретінде. Компьютерлік бағдарламалармен жұмыс тек оқуға деген қызығушылықты арттырып қана қоймай, сонымен қатар қиындық дәрежесі бойынша оқу міндеттерін ұсынуды реттеу, сондай-ақ дұрыс шешімдерді ынталандыру мүмкіндігін береді. Сонымен қатар, компьютерлік бағдарламалар оқуға теріс көзқарастың маңызды себептері-материалды түсінбеушіліктен немесе білім проблемасынан туындаған сәтсіздіктерді жоюға мүмкіндік береді [3, б. 38].

Шетел тілдерін оқыту үрдісіндегі компьютерлік бағдарламалардың маңызды ерекшелігі ол оқушының «әңгімелесушісі» бола алады, яғни коммуникативті-бағытталған диалог режимінде жұмыс істейді, мысалы, графикалық табиғи сұхбаттасушының болмауын қамтамасыз ету үшін сөйлеу құралдары, анализаторлар және синтезаторлар арқылы оның сөйлеу мінез-құлқын модельдейді. Компьютер белгіленген шектерде қажетті түрлендіруге мүмкіндік беретін түрлі-түсті кескіндерді құру үшін үлкен мүмкіндіктерге ие. Компьютерлік бағдарламалардың белгіленген мүмкіндіктері оны тіл, сөйлеу, сөйлеу әрекетінің құбылыстарын әр түрлі түсіндіру және жалпылау

үшін керемет техникалық құралға айналдырады. Қазіргі уақытта барлық жастағы және әртүрлі деңгейдегі студенттер үшін көптеген заманауи мультимедиялық бағдарламалар бар. Мысалы, «Bridge to English-Doki English» бағдарламасы-бұл ағылшын тілін ойын түрінде үйренуге болатын мультипликациялық әлем. «Movie Talk. Ағылшын. Интерактивті бейне курсы « ағылшын тілін есту арқылы қабылдауды жақсартуға көмектеседі. «English in action. Royal family» – бұл британдық корольдік отбасының өмірі жайында бейнематериалдарға негізделген компьютерлік курс.

Жалпы, жаңа қоғамда білімді оңтайландырылған, ықшамдалған заманауи технологиялар арқылы алу заман талабы. Бұл тұрғыда компьютерлік бағдарламалар арқылы оқыту өте маңызды. Біздің қоғамды компьютерлендіру бұл бағдарламаларды күнделікті өмірде қолдана алатын адамдар санының артуына әкеледі. Компьютерлік бағдарламалар өмірді жеңілдетеді. Өйткені, егер осы бағдарламалар көмегімен бір-екі сағат ішінде интернеттегі кез-келген оқу курстарына қатыса алу, әлемді өзінің қазіргі күйінде және алуан түрлілігімен көре алу, үлкен кітапханаларға, мұражайларға және көрмелерге кіруге мүмкіндік болу секілді артықшылықтары көп болса, онда өзін-өзі дамыту, білім беру, тәрбиелеу үшін ең жақсы құрал болып табылары сөзсіз.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Каракозов С. Д. Тұлға мәдениетінің жалпы теориясы контекстіндегі ақпараттық мәдениет // Педагогикалық информатика. – 2000. – № 2. – Б. 41– 55.
- 2 Апатова Н.В. Мектептегі білім берудегі ақпараттық технологиялар. – М.: РАО баспасы, 1994. – 143 б.
- 3 Громов Г.Р. Ақпараттық технологиялар туралы очерктер. - М.: Ақпарат, 1993. – 336 б.

MULTILINGUAL EDUCATION AS THE MAIN FACTOR IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

SAUTBAYEVA A. K.

Master of Education, senior lecturer,
Manash Kozybayev North Kazakhstan university Petropavlovsk

Today, in the context of globalization, the fact that it is necessary to study foreign languages and the formation of a multilingual personality

in order to integrate into the global educational space is recognized as undeniable. The article says that multilingual education is an important factor in modern society and the prospects for its development. The features of the introduction of education in universities of the Republic of Kazakhstan are widely considered.

In Kazakhstan, the idea of a trinity of languages was first presented by the first President back in 2004. In October 2006, at the XII session of the Assembly of the People of Kazakhstan, the President pointed out that knowledge of three languages is important for the future of our generations. And already in 2007, in the message to the people of Kazakhstan «New Kazakhstan in the New World» N. Nazarbayev proposed to start the phased implementation of the cultural project «The Trinity of Languages», according to which it is necessary to develop three languages: Kazakh as the state, Russian as the international language communication and English as a language of successful integration into the global economy [1, p. 20–22]: «Kazakhstan should be perceived throughout the world as a highly educated country, the population of which uses three languages» [2, p. 3–6].

The overall goal of educational reforms in Kazakhstan is to adapt the education system to the new socio-economic environment. Currently, multilingual education is one of the priority areas of the modern education system in Kazakhstan. Modern Kazakhstan society is in a multinational, multilingual, multicultural environment. Multilingualism is often a process of using a combination of more than three languages in a social relationship. «Multilingualism» sometimes refers to many languages. In this case, the issue is not about the process, but rather about language information. Today, countries of the world are, basically, multilingual. Multilingual environment necessitates a common language; that is why international languages are used extensively. Moreover, the language is experiencing globalization. At present, English is recognized worldwide as the language of globalization. In Kazakhstan, more than one hundred nations and ethnic groups use their ethnic languages in daily life. Officially, the Kazakh and Russian languages are used predominantly. Nowadays, more than 19 million people live in the country; 65.2 % of them are Kazakhs, 21.8 % are Russians and 13 % are representatives of other ethnic groups [1, p. 20–21]. Continuing the above discussion, in today's world in general, and in megacities in particular, people are living in the multilingual environment. Such phenomena as bilingualism or even multilingualism are widespread. Multilingualism is the basis for the formation of a multicultural personality. A person who speaks,

understands and knows how to use foreign languages in various situations of communication can be called multilingual. Learning a foreign language does not yet mean getting an education. We can talk about multilingual education in cases where other academic disciplines are taught in the foreign language being studied, for example, the literature of the language being studied, regional studies, etc. To ensure the achievement of an international standard level of proficiency in several foreign languages, we have formulated the concept of multilingual education. It involves the formation of a multilingual personality with a certain selection of content, teaching principles, the development of special technology using multilingual phrasebooks, dictionaries and educational literature, which would indicate the similarities and differences of the basic, intermediate and new language of instruction. In the new teaching technology, it is necessary to ensure the identity of the content of teaching the second and third languages, starting from universal language phenomena, moving on to specific ones for the new language being studied [3, p. 10–16].

A multilingual personality is a model of «a person considered from the point of view of his readiness to perform speech acts, create and accept works» (statements and texts) in three or more languages [4, p. 8–13]. A multilingual personality is an active speaker of several languages, which is: a speech personality is a complex of psychophysiological properties that allow an individual to carry out speech activity simultaneously in several languages; communicative personality – a set of abilities for verbal behavior and the use of several languages as a means of communication with representatives of different nationalities and countries [5, p. 2–9].

Our country is also experiencing this global process. One of the main directions of social-economic development of today's Kazakhstan is to develop an environment where the citizens would speak three languages. Since the achievement of independence, our country has developed a wide range of social, economic and cultural ties with many countries. For these relationships to be effective, the necessity to speak multiple languages is growing every day. It is also important for maintaining the unity and cooperation among people.

Kazakhstan's integration into the world community today depends on understanding and implementing the elementary fact: the world is open only to those who can master new knowledge through knowledge of priority languages [2, p. 13–17]. Today multilingual education is a necessity that allows the young generation to move freely in the educational space, navigate the secrets of world science and show their abilities. Training in three languages is a requirement of the time, the

main purpose of which is: the formation and development of a cultural personality who fluently speaks several languages, is capable of social and professional orientation.

Any state can harmoniously join and develop among the leading countries of the world only if it is able to create decent conditions for receiving high-quality and modern education for its citizens. In this regard, the state strategy for the development and expansion of languages in the Republic of Kazakhstan is aimed at achieving three main goals: strengthening the social and communicative functions of the Kazakh language, preserving the general historical and cultural values of the Russian language and developing the languages of ethnic groups [4, p. 8–11].

In the annual sending the first President of the Republic of Kazakhstan addressed to the People of Kazakhstan that «Socio-economic modernization is the main vector of Kazakhstan development», the importance of multilingual education, as well as the need for training multilingual staff in universities are noted [1, p. 21–24]. As you know, in Kazakhstan large-scale financing of programs of external academic mobility of students of Kazakhstani universities has begun. During the academic period, they will undergo training abroad at the expense of the state. In world practice, Kazakhstan is the only state providing funding for academic mobility. Undoubtedly, training programs within the framework of academic mobility of students should be built into the multilingual training system. This is an effective way of training multilingual staff, as students of all specialties, all regional universities of the country are involved in the program of academic mobility. Learning in three languages and, as a result, mastering them practically in perfection will contribute to the academic mobility of students, their ability to freely navigate in the international space, in the culture and traditions of different nations [6, p. 17–22]. The new social order of society is to teach foreign language as a means of intercultural communication, to form a person ready for inter-ethnic communication, put the teaching of the speaking skills system at the forefront.

The overall goal of multilingual education:

- to teach students to see in a foreign language a means of obtaining, expanding and deepening systemic knowledge of a specialty and a means of independently improving their professional qualifications;
- to show the reality of the realization of the professional use possibilities of language in the field of a specific specialty;

- to realize before students the potential of a foreign language as possibilities of expansion of their language, lingual and country specific and social and cultural competence [3, p. 6–9].

However, assuming that all necessary speaking skills of the trainee have already been formed (he can correctly build a statement) this is not enough for communication. It is necessary to learn, first, to use speech skills to express their thoughts, feelings, experiences and, second, to clearly vary the choice and combination of speech operations.

Linguistic development occurs under conditions of a qualitative strengthening of the process of both linguistic and cultural interaction. For example, knowledge of languages introduces the cultural heritage of the peoples of the languages studied, there is a rethinking of their own personality, based on the commonality of human values. The introduction of such a model of teaching and upbringing in Kazakhstan schools allows us to form a comprehensively harmoniously developed personality, able to navigate freely in the international space, and speak Kazakh, English and Russian at a fairly good level. The main goal of teaching a foreign language in universities is to train a highly qualified specialist, competitive in a global market economy, and to educate a person who is able to communicate, people who want to get self-education. Active participation in various international programs, the opportunity to study abroad gives not only a high level of knowledge of a foreign language, but also main personality qualities: sociability, lack of language barrier, knowledge of international etiquette, traditions and customs, the ability to «introduce» oneself. As a rule, when performing various tests when entering a higher educational institution or participating in language competitions, a strict time limit is set for each task, which also requires a tremendous type of language training as listening, reading, speaking and writing [1, p. 6–15].

So academic mobility is the implementation of a multilingual education aimed at training of highly qualified, competitive specialists in required specialties with linguistic competence on the basis of parallel mastery of the Kazakh, Russian and English languages, mobile in the international educational space and in the labor market, capable of intercultural communication.

Multilingualism is a requirement of our time that helps solve many educational problems, such as consent and mutual understanding between people, and the degree of language proficiency is one of its main criteria. Today, knowledge of a foreign language, especially English, opens a window into a large global world with its enormous flow of information

and innovation. Reasonable, competent and proper implementation of trilingualism will enable our students to be communicatively adapted in any environment.

The goal of university teaching a foreign language is the fluency of a graduate in a foreign language for communication in their future professional field. A necessary condition for this should be considered such principles as integrity, methodological conditions, openness of the process of cognition, integration of various kinds of information. Teachers of foreign languages need to show great motivation in the specialties of students of non-language faculties, to be in the center of the main achievements in the relevant fields [6, p. 13–17]. Their task is to encourage students to master English by means of language competitions, contests and international conferences. Besides students are taught to write essays and publish scientific articles in different foreign journals. These measures will increase the interest to foreign languages, motivating them in all possible ways and will be a great benefit for communication in their future profession. different profile faculties and departments to regularly inform them about current issues of the student profession. The search for the most effective ways to intensify the educational process in teaching foreign languages in Kazakhstan universities should be continuous and successful to provide graduate a foreign language communication in their future profession. In the process of its development, multilingual education has several drawbacks, in particular the knowledge of a foreign language, both students and teachers. In this regard, it is necessary to strengthen the teaching of a foreign language, namely, to conduct webinars, discussions, games, additional speaking classes between students and teachers, to study and introduce the unique experience of multilingualism of famous universities abroad, to conduct monitoring in multilingual groups. Besides it is necessary to create an innovative multilingual methodology for teaching languages, to increase the availability of literature on disciplines in foreign languages, to invite foreign carriers for conversations with multilingual groups in order to develop greater interest in students studying the languages. Practice shows that most university entrants bind by a choice the future about professions with knowledge of English, knowledge of foreign language considers it necessary for getting of prestige work and advancement on an official stair in the future and supposes that foreign language mastering will help a few languages to fix social status them and occupy deserving position in modern multilingual society, otherwise speaking, to be communicative adapted in any environment. Multilingual competence is not just the

knowledge of several foreign languages. Multilingual competence is the possession of a system of linguistic knowledge, the ability to identify similarities and differences in the linguistic organization of different languages, understanding the mechanism of language functioning and algorithms of speech actions, possession of metacognitive strategies and developed cognitive ability. Multilingual competence is not the sum of knowledge of specific languages, but is a single complex, often asymmetric configuration of competencies on which the user relies. It improves understanding of the methods and process of learning foreign languages and develops the ability to communicate and act in different situations. Multilingual competence makes it possible and successful to independently master the basics of previously unfamiliar languages, therefore the competence of multilingualism can be considered not only as the knowledge of several foreign languages, but also as the ability to learn foreign languages, possession of a «sense of language», the desire and ability to independently learn foreign languages [6, p. 10–13].

REFERENCES

- 1 The Constitution of the Republic of Kazakhstan dated August 30, 1995. – [ER]. Access mode: <http://adilet.zan.kz/rus/search/docs/va=CONS>.
- 2 Nazarbayev N.A. Social modernization of Kazakhstan: Twenty steps to the Universal Labor Society // Kazakhstan's truth. – 2012. – No. 218-219. – July 10th.
- 3 Jetpisbaeva B.A. Theoretical and methodological foundations of multilingual education. Abstract of dissertation for the degree of Doctor of Pedagogical Sciences Republic of Kazakhstan. – Karaganda, 2009. – P. 3 – 6.
- 4 Nazarbayev N. A. New Kazakhstan in the new world // Kazakhstanskaya Pravda. – No. 33 (25278). – 2007. – March 1.
- 5 Abdrakhmanova T. M. 1, Kapysheva G.K. Education in multilingualism at the university // Vestnik, Abai KazNPU, a series of «Philological sciences», No. 1 (59), 2017.- P. 4–7.
- 6 The Law «On Education» dated July 27, 2007 No. 319–III // Kazakhstanskaya Pravda. – 2007 – No. 127. – August.

ФОРМИРОВАНИЕ ПОЛИЯЗЫЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

САУТБАЕВА А. К.
магистр, ст. преподаватель,
Северо-Казахстанский университет имени М. Козыбаева,
г. Петропавловск

Одним из важнейших аспектов, происходящих в казахстанском обществе экономической и социальной модернизации, выступает политика в области языка. В современном мире полиязычном и межкультурном, как никогда актуальна проблема сопряженности языков, поиск эффективных и жизнеспособных программ в области языков по консолидации обществ.

В связи с этим, значимость и актуальность полиязычного образования, являющегося результатом внедрения идеи президента о триединстве языков, не вызывают сомнения.

«Казахстан должен восприниматься во всем мире как высокообразованная страна, – неоднократно подчёркивал первый Президент Казахстана, – население которой пользуется тремя языками. Это: казахский язык - государственный язык, русский язык - как язык межнационального общения и английский язык – язык успешной интеграции в глобальную экономику» [1, с. 8–11]. Для казахстанцев идея триединства языков особенно важна, поскольку сформулирована была главой государства, как ответ на вызов времени, как решение насущной жизненной потребности общества, активно интегрирующегося в глобальный мир. Интеграция Казахстана в мировое сообщество зависит сегодня от осознания и реализации простой истины: мир открыт тому, кто сможет овладеть новыми знаниями через овладение доминирующими языками. Благодаря инициативе президента наше государство приступило к реализации концепции полиязычия в образовании, потому что именно полиязычие послужит укреплению конкурентоспособности Казахстана на мировой арене.

Современная языковая ситуация в Казахстане позволяет говорить о триединстве языков как о существенном факторе укрепления общественного согласия. Многообразие культур и языков, их равное сосуществование являются безусловным достоянием нашей страны, а проводимая языковая политика как обеспечивает соблюдение языковых прав всех этносов, так и

предоставляет свободный выбор языка для общения, получения образования, реализации творческих потребностей. Позитивность развития трёхязычия для казахстанского сообщества возможна при условии единой политической, идеологической, культурной платформы. И эта платформа уже задана президентом в разъяснении сути проекта «Триединство языков» – изучение казахского языка как государственного, русского – как языка межнационального общения и английского - как языка успешной интеграции в глобальную экономику [1, с. 11–13]. Создание равных условий для изучения трех обозначенных языков не означает равной сферы их функционирования, равной функциональной нагрузки и, наконец, их равного статуса. При этом акцент сделан на педагогической составляющей данного культурного проекта, которая в полной мере может быть обозначена как полиязычное образование.

В этих условиях актуализируется проблема становления и развития полиязычного образования. Для решения поставленной первым Президентом задачи эффективного внедрения полиязычия в образование необходимо привести в единую систему фрагментарно наработанную практику полиязычного образования в отдельных вузах и школах Республики Казахстан и обеспечить преемственность образовательных программ. На сегодняшний день проблема формирования полиязычного образования в высших учебных заведениях Казахстана достаточно актуальна. Данная тема сопряжена с решением ряда проблем, связанных как с планированием, определением стратегических и тактических целей, содержанием, так и несовершенством методик и технологий, и заслуживающей самого пристального изучения и анализа, поскольку именно в нашей республике реализуется уникальный проект, инициированный главой государства, – триединство языков [1, с. 20–21].

Уровни сформированности полиязычной личности в определенной степени условны, так как могут иметь самые различные сочетания. В качестве основополагающей цели обучения иностранным языкам становится формирование поликультурной многоязычной личности, обладающей информационными, коммуникативными и интеллектуальными потребностями, способностями и компетенциями, которые позволят ей успешно действовать в условиях межкультурного общения и профессионально-языковой деятельности в роли субъекта иноязычного познания, иноязычного общения и иноязычного творчества [2, с. 10–13].

Полиязычная компетенция делает возможной и успешной деятельность по самостоятельному овладению основами незнакомых ранее языков, поэтому компетенция полиязычия может рассматриваться не только как владение несколькими иностранными языками, но и как способность к изучению иностранных языков, владение «чувством языка», желание и умение самостоятельно изучать иностранные языки:

- «повышение востребованности государственного языка»; «повышение престижа употребления государственного языка»; «сохранение языкового многообразия в Казахстане»; «сохранение функционирования русского языка в коммуникативно-языковом пространстве», «изучение английского и других иностранных языков» за счет системного научно-методического сопровождения деятельности субъектов непрерывного полиязычного образования; формирования полиязыковой образовательной среды; расширения инфраструктуры полиязычного образования; развития межкультурно-коммуникативной парадигмы современного языкового образования; развития интеллектуального потенциала страны на основе приобщения ее граждан к ценностям языка и культуры.

Полиязычное образование представляет собой целенаправленный, организуемый, нормируемый триединый процесс обучения, воспитания и развития индивида как полиязыковой личности на основе одновременного овладения несколькими языками как «фрагментом» социально значимого опыта человечества, воплощенного в языковых знаниях и умениях, языковой и речевой деятельности [3, с. 2–7]. В разработанной концепции полиязычного образования рассматривается процесс поэтапного внедрения трёхязычного обучения.

Концепция представляет собой комплекс взаимосвязанных по ресурсам и срокам мероприятий, охватывающих изменения в структуре, содержании и технологиях образования в вузе:

- совершенствование умений и навыков владения профессорско-преподавательским составом и обучающимися университета тремя языками в одинаковой степени для одновременного использования их в учебном процессе;

- организация поэтапного внедрения полиязычного образования по приоритетным специальностям естественно-научного, инженерно-технического и гуманитарно-педагогического направлений;

- поэтапное формирование полиязычных академических групп;

- проведение ежегодного мониторинга обеспеченности квалифицированными полиязычными кадрами;
- организация языковых курсов (по уровням владения иностранным языком) для будущих полиязычных преподавателей;
- организация целенаправленной подготовки преподавателей за рубежом;
- организация академической мобильности по обмену опытом ППС университета по проекту «Триединство языков»;
- привлечение зарубежных ученых, специалистов, преподавателей, а также представителей иностранных компаний, работающих в регионе, для чтения лекций и проведения практических занятий в полиязычных группах;
- закрепление преподавателей иностранных языков в качестве эдвайзеров по полиязычным специальностям университета;
- ежегодный анализ книгообеспеченности дисциплин специальностей бакалавриата и магистратуры учебниками и учебно-методическими пособиями с учетом принципа полиязычия;
- пополнение библиотечного фонда полиязычной литературой (учебная, методическая, научная, справочная и др.);
- пополнение электронной базы полиязычной учебной, методической, научной, справочной и др. литературой и мультимедийными материалами;
- организация написания совместных учебников и учебных пособий с зарубежными партнерами;
- разработка интегрированных образовательных программ по дисциплинам «Профессиональный казахский (русский) язык», «Профессионально-ориентированный иностранный (английский) язык»;
- подготовка учебно-методических комплексов специальностей и учебно-методических комплексов дисциплин, проводимых в полиязычных группах [4, с. 6–8]. К примеру, знание языков знакомит с культурным наследием народов изучаемых языков, происходит переосмысление собственной индивидуальности, основанной на общности человеческих ценностей. Внедрение такой модели обучения и воспитания в казахстанском вузе позволяет формировать всесторонне гармонично развитую личность, способную свободно ориентироваться в международном пространстве, владеющую казахским, английским и русским языками на достаточно хорошем уровне. Практика показывает, что большинство абитуриентов связывает выбор своей будущей профессии со знанием английского

языка, считает знание иностранного языка необходимым для получения престижной работы и продвижения по служебной лестнице в будущем и полагает, что владение несколькими языками поможет им укрепить социальный статус и занять достойную позицию в современном многоязычном обществе, иначе говоря, быть коммуникативно-адаптированными в любой среде. Все эти факторы свидетельствуют о совместном функционировании казахского, русского и английского языков в едином коммуникативном и социокультурном пространстве. Готовность к произношению, восприятию и различению звуков, звукосочетаний казахского, английского и русского языков:

- готовность различать границы слов, чувствовать и различать специфику ударения казахского (на последнем слоге), английского и русского (подвижного);
- готовность различать интонационные конструкции усваиваемых языков. Готовность к номинациям, используя знаковую систему трех языков
- готовность к рецепции лексики на казахском, английском и русском языках;
- готовность осуществлять выбор слов на трех языках;
- готовность употреблять лингвистическую терминологию на изучаемых языках. Готовность к рецепции грамматических структур казахского, английского и русского языков:
- готовность к устной речи на казахском, английском и русском языках;
- владение нормами орфографии;
- готовность к письменной речи на трех языках;
- готовность понимать и воспроизводить в речи грамматические модели. Качество чтения и пересказа:
- готовность производить и воспринимать тексты повседневного использования, т.е. владение «обыденным языком»;
- владение темпом спонтанной речи;
- готовность поддержать диалог, различать реплики, задавать вопросы;
- готовность пересказать прочитанный текст;
- готовность рассказать в объеме программы и высказать собственное суждение по теме. При подготовке вузов к осуществлению полиязычного образования появились проблемы, связанных как с планированием, определением стратегических и тактических целей, содержанием, так и несовершенством методик и

технологий. В частности, к методическим проблемам полиязычного образования мы относим:

- проблемы, связанные с планированием, определением стратегических и тактических целей, содержания многоязычного образования;
- несовершенство методик и технологий многоязычного образования как на предметном, так и на межпредметном и интегративном уровне;
- недостаточное использование механизмов формирования интересов и мотивов студентов к изучению языков и освоению программного содержания на втором (третьем) языке;
- отсутствие научно-обоснованных критериев оценки результативности многоязычного обучения [5, с.14–18].

Чтобы обеспечить достижение международно-стандартного уровня владения несколькими иностранными языками, необходимо каждому казахстанскому вузу разработать свою концепцию полиязычного образования. Она предполагает становление полиязычной личности при определенном отборе содержания, принципов обучения, разработке специальной технологии с использованием многоязычных разговорников, словарей и учебно-методической литературы, где указывались бы сходства и различия базового, промежуточного и нового языка обучения. В новой технологии обучения необходимо обеспечить идентичность содержания обучения второму и третьему языкам, начиная с универсальных языковых явлений переходить к специфическим для нового, изучаемого, языка. Полиязычная личность – это модель «человека, рассматриваемого с точки зрения его готовности и умения производить речевые поступки, создавать и принимать произведения» (высказывания и тексты) на трех и более языках [6, с.11–16].

На сегодняшний день Казахстан со своим богатым этническим многообразием является благоприятной площадкой для развития полиязычной личности. В связи с этим, следует отметить и тот факт, что образование Ассамблеи народов Казахстана, которая поддерживает деятельность формирования полиязычного общества и межнационального согласия вносит свой неоспоримый вклад в решение данной проблемы. Таким образом, полиязычное образование является велением времени и своего рода гарантом для поддержания социальной стабильности и мира в нашей многонациональной республике.

Сегодня Казахстан выбрал единственно правильный путь развития, внедренной первым Президентом политики, - «Триединства языков», укрепляя позиции как государственного, так и иностранных языков.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Назарбаев Н. А. Социальная модернизация Казахстана: Двадцать шагов к Обществу Всеобщего Труда // Казахстанская правда.
- 2 Ахметжанова Ш. Б., Изюмова Т. С. Значение изучения иностранных языков при подготовке специалистов.
- 3 Государственная программа развития образования в РК.
- 4 Закон «Об образовании» от 27 июля 2007 года № 319 – III // Казахстанская правда. – 2007 г. – № 127. – 15 августа.
- 5 Государственная программа функционирования языков в Республике Казахстан на 2001-2010 гг. // Казахстанская правда. - 2001. – № 47-48. – 17 февр.
- 6 Закон Республики Казахстан «О языках» от 11 июля 1997 года // [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000>

ОСНОВНЫЕ ФУНКЦИИ ИЗУЧЕНИЯ ЯЗЫКА В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

ШАИКОВА Г. К.

к.ф.н., ассоц. профессор (доцент)

СЕМБАЕВА С. К.

учитель русского языка и литературы, педагог-исследователь, Майский р-н

ОМИРЗАКОВА А. К.

студент, Торайгыров университет, г. Павлодар

Согласно Конституции, в Республике Казахстан государственным языком является казахский язык, поэтому требования к государственному языку и его статусу являются основными параметрами модели функционирования государственного языка. Наряду с государственным языком в государственных организациях, а также в органах местного самоуправления официально употребляется русский язык. Это гарантирует русскому языку сохранение в полном объеме тех социальных функций, которыми он обладает в настоящее время.

В перспективе русский язык будет оставаться одним из основных источников получения информации по разным областям науки и техники, средством коммуникации с ближним и дальним зарубежьем. Интересы экономического и научно-технического развития страны определяют востребованность знаний и образования, получаемых на русском языке. Кроме государственного в языковом пространстве Казахстана представлены языки, носители которых составляют небольшую часть данной этнической группы, даже в условиях ее компактного проживания. Использование этих языков обычно ограничено семейно-бытовой сферой.

Цель статьи: выявить основные функции изучения языка.

В настоящее время в Казахстане существует реальное многообразие языков: в функциональных целях их используется свыше ста, по данным Э. Д. Сулейменовой и Н. Ж. Шаймерденовой, Д. Х. Ахановой, авторов словаря «Языки народов Казахстана», 126 языков. Языки народов этнических групп страны неравнозначны по объему выполняемых ими функций. Многоязычие, как отмечает Э. Д. Сулейменова, является неоспоримой и существенной характеристикой языковой ситуации Казахстана. Оно создается активным участием в нем казахского, русского, английского и других языков. Полиязычным можно назвать человека, говорящего, понимающего и умеющего в различных ситуациях общения пользоваться иностранными языками. «Казахская, русская и английская языковые компетенции являются естественным отражением потребности практического и профессионального владения несколькими языками для получения реальных шансов занять в обществе более престижное социальное и профессиональное положение» [1, с. 21].

Для описания языковой ситуации применяется такой типологический признак как функция, которую выполняет язык как средство общения. В связи с этим он различает: официальную функцию – использование языка в сфере политики и государственного управления; групповую – использование языка в пределах той или иной этнической или социокультурной группы, широкой коммуникации – использование языков в качестве lingua franca для межнационального общения в пределах государства; образовательную – использование языка в качестве средства общения в системе народного образования; литературную – использование языка в художественной литературе; религиозную – использование языка при исполнении религиозных обрядов;

техническую – использование языка для обеспечения доступа к международной научно-технической литературе [2, с. 135].

Результаты анкеты показали, что изучение языка, прежде всего иностранного, нацелено на выполнение групповой и образовательной функций. Данные представлены в таблице 1.

Таблица 1

Цель, причина изучения	Пол	Возраст	%
для осуществления коммуникации	женский	12, 15, 17	12
	мужской	16, 17, 17, 17, 18, 18, 19, 19	
для (работы мозга) саморазвития	женский	17, 18, 18, 18, 21, 27	11
	мужской	15, 15, 19, 19, 24	
просто так	мужской	18, 20	2
	женский	14, 30	2
в связи с профессией, работой	женский	38, 57	2
	мужской	17	1
для освоения другой культуры, знания истории другого народа	мужской	22	1
	женский	55	1
для выезда за границу	женский	18	1
для расширения кругозора и развития	женский	17, 18, 18, 59	4
хобби	женский	17	1
чтобы знать, для знаний	женский	18, 30	5
	мужской	14, 15, 18	
для интеллекта, хочется быть грамотным	женский	60	1
для своего будущего	женский	15, 16, 20, 30	6
	мужской	15, 18	
для себя	женский	15, 15, 16, 18, 21, 43	11
	мужской	17, 18, 19, 19, 20	
в жизни пригодится	женский	57	1
для общего развития	женский	18, 18, 22, 49	5
	мужской	19	
изучаю, потому что могу	мужской	18	1

для академической мобильности	женский	18	1
школьная программа	женский	14	1
для работы и учебы	женский	17, 18	2
	мужской	8, 19	2
для путешествий	мужской	22	10
	женский	15, 17, 17, 18, 18, 18, 18, 22, 60	
интересно	женский	18, 37	2
	мужской	18, 19	2
нужно	мужской	17, 18	2
для развития памяти (новых знаний) и путешествий	мужской	18, 18	2
для будущей карьеры	мужской	18	1
чтобы быть умным	женский	11	1
для себя и спокойно ехать за рубеж	женский	18	1
для всего	женский	14	1
быть всесторонним	женский	44	1

Как видно, изучение языка респондентами осуществляется, в основном, для осуществления коммуникации в повседневных ситуациях и для саморазвития.

Сегодня невозможно представить себе, что где-то ещё существуют страны, люди которых владели бы только одним языком. И в реальности нет цивилизованных государств, где жила бы только одна нация. Современная языковая ситуация в Казахстане позволяет говорить о триединстве языков как о существенном факторе укрепления общественного согласия. Многообразие культур и языков, их равное сосуществование являются безусловным достоянием нашей страны, а проводимая языковая политика как обеспечивает соблюдение языковых прав всех этносов, так и предоставляет свободный выбор языка для общения, получения образования, реализации творческих потребностей.

Таким образом, сохранение сферы функционирования русского языка отвечает стремлению Казахстана к интеграционным процессам и является мощным конкурентным преимуществом Казахстана в условиях глобализации. Знание государственного и владение несколькими языками становится фактором личной конкурентоспособности граждан страны. На государственном

уровне вырабатываются установки, что каждый казахстанец должен владеть как минимум тремя языками: казахским, русским и английским. Это откроет перед человеком огромные возможности для самореализации, поможет ему значительно расширить кругозор и стать максимально полезным своей стране. В условиях суверенитета и новой государственной языковой политики в Казахстане выросло поколение молодежи, ориентированное на иные, чем прежде, ценности, участвующее в формировании новой языковой ситуации.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Сулейменова Э. Д. Языковые процессы и политика. – Алматы: Казахский университет, 2011. – 117 с.
- 2 Баянзина С. Ж. Языковая ситуация в Республике Казахстан // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2014. - №9-1. – С. 197–200.

СОЦИАЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭТНИЧЕСКОГО СОСТАВА И ЯЗЫКОВОЙ СИТУАЦИИ СЕВЕРНЫХ РЕГИОНОВ КАЗАХСТАНА

ТЕКЖАНОВ К. М.
канд. филол. наук, профессор
Павлодарский педагогический университет,
Казахстан, г. Павлодар

История северных регионов имеет свое интересное, но в то же время требующее своего изучения прошлое и настоящее. Изучение современного состояния через призму прошлого является неотъемлемой частью любой науки.

Как и любая наука, социолингвистика придерживается основных общенаучных принципов в изучении любого языкового явления. И одним из обязательных принципов является историзм, т.е. рассмотрение языковых процессов в ретроспективе. Взгляд назад помогает нам глубже понять и всесторонне осмыслить закономерности основных этапов различных социальных явлений, развития и функционирования языка коренного этноса, осознать причины сложившейся негативной языковой ситуации в исследуемой территории, по-новому взглянуть на прежние воззрения относительно места, роли, значения и функционирования языка коренного этноса в различные периоды его становления, позволяет нам осознать важность и значимость укрепления единого государственного языка на всех этапах существования любого государства.

Последние десятилетия как зарубежной, так и казахстанской исторической науки являются особенно плодотворными в плане возрождения, восстановления забытых, неизвестных доселе страниц из истории нашей страны, которые представляют ценнейший материал из жизни, быта, культуры, языка казахов, их предков, других народов в различные периоды исторического развития. В связи с рассматриваемой проблематикой нас в большей степени интересует этнический состав населения, история его формирования, оказывающего самое непосредственное влияние на этноязыковую и языковую ситуации, функционирование языка коренного этноса, проживавшего на территории северных регионов.

Если говорить о первых сведениях проживания человека, то территория нынешних северных регионов была еще издревле

населена первобытным человеком, о чем свидетельствуют многочисленные археологические находки и памятники [1, с. 30]. Так, в частности, на территории Павлодарской области сохранились археологические материалы и доандроновского времени, связанного с племенами кротовской и елуинской культур – оседлых скотоводов, населявших Обь-Иртышское междуречье до прихода сюда андроновцев в 16-15 веках до н.э. Предметы этих культур найдены у сел Шауке, Мичурино, Клин и в других местах Прииртышья. 10-8 века до н.э. – это время расцвета карасукской культуры, сменившей андроновскую. Ареал ее распространения – Казахстан, Западная Сибирь и Монголия. Образ жизни в карасукское время можно назвать пастушеско-земледельческим.

Особую категорию в культуре древних племен составляют петроглифы или писанины – выбитые, высеченные или процарапанные на камнях наскальные изображения. Это древние свидетельства существования графики у предков казахов Прииртышья. Едва ли не первое упоминание о наскальных изображениях Казахстана принадлежит знаменитому ученому 11 века аль-Бируни, рассказавшему о загадочных рисунках в стране кимаков, служивших объектом поклонения местного населения [1, с. 40- 41]. Конечно, говорить о языке раннего человека не представляется возможным, поскольку нет конкретных данных, документальных источников, на основании которых можно было бы сделать какие-то обобщения, характеризующего речевую деятельность социума древнего периода, поэтому мы ограничились лишь констатацией наиболее общих этапов истории заселения территории региона древним человеком, истории формирования, становления, развития хозяйственной жизни, быта и культуры людей того далекого времени.

Крайняя скудость письменных источников по древнейшей истории вынуждает нас начать историю формирования этнической структуры края со степной империи тюрков. «Казахский народ сформировался в отдельный самостоятельный народ в результате процесса постепенного объединения тюркоязычных родов и племен, населявших с древних времен огромную территорию Центральной Азии, в большие племенные союзы. Племена и улусы, которые могут считаться предками казахского народа, были известны с древних времен – это саки, уйсуны, канлы, сарматы, гунны. Ученые, которые исследуют историю казахского народа, родоначальниками казахов считают племена саков, населявших Центральную Азию с

древнейших времен. Саки – это племена, которые в 1 тысячелетии до н.э. проживали на территории Центральной Азии, Казахстана и Восточного Туркестана. Саки освоили берега Сырдарьи (Яксарт), Амударьи (Оксус, Оксис), Иртыша, Ишима, Нуры и больших рек Жетысу. В результате археологических раскопок найдены многочисленные предметы: камни, глиняные изделия, оружие, посуда и др., на которых саки оставляли свои рисунки. Люди, изображенные на них, похожи на монголоидов, поэтому ученые сделали вывод, что территорию Жетысу населяли монголоиды. Таким образом, сакские племена проживали и на землях нынешнего северного, центрального Казахстана» [2, с. 40, 43]. «Основным языком общения сакских племен был древнетюркский язык» [3, с. 23]. Разумеется, изучая в ретроспективе лингвистическое развитие северных регионов, являющихся лишь частью Казахстана, нельзя рассматривать протекавшие в нем языковые процессы изолированно, вне контекста от общих исторических, социально-экономических процессов развития страны. Безусловно, она неразрывно связана с этапами формирования, становления и развития этносов, страны и в целом Центральной Азии, которая всегда играла роль связующего звена между Востоком и Западом, являясь транзитной зоной и для торгов, и для культурных контактов, и для нашествий. Если обратиться к историческому прошлому, то Центральная Азия и Казахстан представляли собой обширный внутриконтинентальный плацдарм для миграции кочевников с территории Монголии и Джунгарии, которые волнами прокатывались через степи и пустыни региона. За историческое время экспансии кочевников произошла кардинальная трансформация этнической и лингвистической карты всего региона. Не только военные и торговые контакты, но и этнокультурные процессы играли чрезвычайно важную роль в общеконтинентальных процессах онтогенеза, формировании языков, многих древних, средневековых и современных народов Евразии. Будучи этноконтактной зоной, регион Центральной Азии играл важную роль в судьбах всего Евразийского региона. В течение многих веков тюркоязычные племена прошли различные этапы исторического формирования и развития. И частью этого огромного территориального сообщества являлись и теперь являются земли северных регионов страны. Коренное население этих территорий являются прямыми потомками древних тюрков-кимаков, позже кыпчаков, которые в 7-10 веках имели сильное самостоятельное государство. Этот еще недостаточно изученный историками факт,

безусловно, является крайне интересным в летописи не только северных регионов, но и Казахстана.

Ставя перед собой цель - проследить основные исторические этапы функционального развития казахского языка, в частности северных регионов страны, обратимся к истории возникновения и развития древнего кимакского государства. В середине 6 века образовалось огромное степное государство – Тюркский каганат, куда впоследствии вошли земли от Северной Монголии до низовьев Аму-Дарьи. Основное население Тюркского каганата представляли тюркоязычные племена, насчитывавшие более 30 различных племен, в том числе кыргызы, огузы, уйгуры, дулу, уйсуну и другие. В это время тюркский язык стал преобладающим среди населения средневекового Казахстана. Появилась и распространялась письменность [4].

В начале 7 века Тюркский каганат разделился на два самостоятельных государства: Западный Тюркский каганат и Восточный Тюркский каганат. В середине 8 века в результате междоусобных и межплеменных войн, а также нашествий извне Западный и Восточный Тюркский каганаты значительно ослабли. На политическую арену выступило тюркоязычное племя кимаков, проживавших в бассейне Среднего Иртыша, Ишима. Ранее кимаки, судя по китайским летописям, сформировались и проживали, в начале 7 века, в северо-западной Монголии. К середине 7 века кимаки откочевали в районы севернее Алтайских гор и на территории нынешнего центрального, северных и восточных регионов страны. Кимаки преимущественно занимались скотоводством. Персидский историк Гардизи отмечал: «на зиму они (кимаки) заготавливают сушеное мясо, баранину, конину или говядину, каждый по мере своих средств. Вяление мяса на зиму бытует у казахов и по ныне. Кимаки являлись далекими предками казахского народа. Схожесть характера хозяйствования и жизненного уклада у тюркоязычных племен доказывает их общее происхождение. Средневековые арабо-персидские авторы 9-12 веков отмечают у кимаков наличие оседлых поселений, как свидетельствует ал-Идриси, кимаки имели 16 городов, которые располагались по берегам рек, озер, в недоступных горных районах, в местах разработок полезных ископаемых. Значительная часть городов находилась на торговых трассах. По его же, столица Кимакского каганата город Кимакия находилась в среднем течении Иртыша» [4, с. 46]. Существует версия, что она располагалась предположительно на территории

нынешней Павлодарской области, поскольку «среднее течение» Иртыша приходится на эту территорию. Доказательством могут служить сведения арабского путешественника Танима ибн Бахра (9 век), что расстояние от Кимакии до Тараза составляло 80 дней пути, а от озера Алаколь (Семиречье) до столицы кимаков 24 дня пути [2 с., 47].

Не только сильной властью и государственной организацией характеризовалось страна кимаков. О высокой степени развития тюркского общества свидетельствует факт создания в нем собственного алфавита и письменности. В 6-7 веках тюркоязычные племена Центральной Азии, входившие в состав тюркского каганата уже пользовались собственным письмом. О наличии у кимаков письменности свидетельствует сообщение арабского путешественника Абу Дулафа (9 в.): «У них растет тростник, которым они пишут». Об этом же говорят, в частности, найденные надписи на двух бронзовых зеркалах из Восточного Казахстана, которые принадлежали кимакам [5, с. 147-155].

Древние тюрки говорили на тюркском языке и пользовались древнетюркской письменностью. Древнетюркский алфавит состоял из 35 букв. Тюркский алфавит был создан на основе родоплеменных тамг (знаков). За последние 30-40 лет на берегах рек Талас, Или, Сырдарья и Иртыш найдено много памятников древнетюркской письменности. Эта письменность использовалась не только в среде представителей знати и в межгосударственных отношениях, но и в среде простых людей [4, с. 30-41]. Необходимость в письменности возникала, очевидно, из нужд административной и дипломатической практики и фиксации государственных актов, определенную роль могли играть и религиозные мотивы.

Как мы можем судить из древних источников, в социально-коммуникативной системе древнетюркского общества, в которую входили различные тюркские племена независимо от его разноплеменного состава, в сферах государственного, религиозного управления, в служебном, внутриэтническом и межэтническом общении активно и широко использовался общий язык, понятный и доступный для всех членов социума, существовала единая нормированная письменность, при помощи которых осуществлялась разносторонняя языковая деятельность общества. Письмом пользовалась, прежде всего, верхушка тюркского общества. Существование надписей, начертанных небрежно и без достаточного знания орфографии, например, в надписях на бронзовом зеркале из

кимаковского женского погребения в Прииртышье и на пряслице с Талгарского городища, может свидетельствовать о довольно широком распространении рунического письма в разных социальных слоях древнетюркского общества. Язык рунических надписей был в 8-10 веках единообразным литературным языком, которым пользовались различные тюркские племена, говорившие на своих языках и диалектах: огузы, уйгуры, кыргызы, кимаки, кипчаки. В первой трети 11 века происходит ослабление кимаков и на их смену выдвигаются кипчаки. В 11-13 веках северные регионы стали частью обширной степной территории Евразии, занятой кипчаками, известной у восточных (арабских, персидских) авторов того времени под названием «Дешт-и-Кыпчак», что означало «Кыпчакская степь». В объединение кипчаков входили тюркоязычные кимаки, огузские, команские и древние башкортские племена [4, с. 60].

В результате монгольского завоевания большая часть территории Дешт-и-Кыпчака вошла в состав государства, известного под именем Алтын Орда, основанного ханом Бату, которое просуществовало до конца 14 века.

В период образования Казахского ханства во второй половине 15 века территории северных областей стали местом расселения казахских племен Среднего жуза: аргынов, найманов, кереев, уаков и кипчаков. Несмотря на социальные потрясения, людские перемещения, сменой одного государства другим по-прежнему основным населением являлись тюркские племена с единым языком и культурой. Видный историк Сибири Г.Ф.Миллер писал: «Первый и главнейший народ в Сибири есть татары, которые живут в полуденных странах около рек Тобола, Иртыша, Оби, Тома и Енисея и в лежащих между помянутыми реками степях» [6, с. 2]. Татарами в России называли, как известно, все племена тюркоязычного происхождения.

Обширные и богатые пастбищами и природными ресурсами казахские степи притягивали взоры различных агрессоров, стремящихся расширить свои владения. В начале 18 века территория региона оказалась вовлеченной в арену активного продвижения российской военной машины. Именно с этого периода исторического развития региона начинает нарушаться естественно сложившаяся этническая структура моноэтнического населения данного края, впрочем, как и по всей огромной территории страны. Активно начинается процесс переселения на казахскую землю русских, украинцев, белорусов, татар, немцев и представителей других

этносов. По мнению многих историков, начало формирования полиэтнического состава населения Казахстана относится к XVI веку, когда русские, украинцы, татары и представители других этносов, бежавшие от преследования царских властей, объединились в так называемые казачьи вольницы и, перейдя границу России, заселялись в северных, восточных и западных частях Казахстана.

Так, например, Павлодарский уезд располагался в северной части Семипалатинской губернии и занимал обширную территорию от границ Каркаралинского уезда на юге до Томской губернии на востоке и северо-востоке. На западе уезд примыкал к Акмолинской области, на юго-востоке граничил с Семипалатинским уездом. Территория уезда составляла 103788,2 кв. версты, что равнялось четвертой части территории всей области, а население на начало XIX века насчитывалось 160270 человек; из них казахов – 144160 или 89,9 %, казаков – 8800 или 5,5 %, остальные 7310 или 4,6 % – крестьяне, мещане и другие [31, с. 181], то уже к переписи 1926 года этническая структура данного региона существенно изменилась в сторону уменьшения казахов до 80 % за счет увеличения численности представителей других этносов. Несмотря на значительное изменение этнического состава населения характерным для этого периода времени является то, что основным языком, обслуживающим практически все сферы социально-коммуникативной системы страны, был казахский, поскольку основная часть населения состояла из представителей коренной национальности. Другими словами, использование языка коренного народа являлась социальной потребностью общества, востребованным языковой действительностью времени и его знание, овладение для представителей различных национальностей было естественным стремлением. Казахский язык выполнял функции не только языка внутринационального, служебного, но также функции межэтнического общения, потому что в результате военных, торговых, культурных и других контактов представители различных этносов овладевали языком казахов. Казахский язык был основным языком административного управления местных органов власти, активно и широко употреблялся и в других важнейших сферах деятельности общества того времени. Практически все население свободно общалось между собой на казахском. Именно казахский язык являлся языком, на котором достигалось взаимопонимание между представителями разных этнических групп региона, именно

он лежал в основе консолидации различных по вере и языку людей, являлся языком дружбы, братства и единения.

Если обратиться ко времени заселения первых переселенцев на территорию края, то взаимовлияние, взаимодействие языков, развитие двуязычия, особенно казахско-русского и русско-казахского, приобретало повсеместный характер. Так, сибирский этнограф и историк Н.М. Ядринцев, побывавший в 1886 году в русских поселениях вдоль Иртыша, пишет: «С киргизами (имеются в виду казахи) крестьяне весьма долго уживались мирно. Мы заметили, что многие крестьяне вследствие частых отношений усвоили киргизский язык» [7, с. 57]. Примерно также характеризует сложившуюся в этом регионе языковую ситуацию Ф. Усов: «Почти все казаки Иртышской линии употребляют в разговоре между собой едва ли не охотнее киргизский язык, нежели русский, заменили многие русские названия предметов киргизскими и переняли от киргизов некоторые обычаи...» [8, с. 9].

Динамика населения Казахстана в 1897 – 1926 г.г. выглядела следующим образом:

Население	1897 г.	1926 г.	в тыс.	в %
	в тыс.	в %		
Казахи	3 392,88	81,1	3 627,6	58,5
Русские	454,4	11,0	1 275,11	20,6
Другие	300,6	7,2	1 293,7	20,9

По данным переписи населения 1926 года в республике было больше вселившихся, чем выехавших за ее пределы.

Одним из решающих факторов, внесших кардинальные изменения в демографическую и социальную жизнь Казахстана и его регионов, явились античеловечная депортация целых народов в нашу республику, освоение целинных и залежных земель северного, центрального и восточного регионов страны. Отрицательное влияние данных процессов сказалось на всех уровнях национальной жизни как всей страны, так и исследуемого региона. Из-за огромного потока мигрантов из европейской части резко сократилось процентное соотношение казахского населения. С 1954 по 1962 год на подъем целины из европейской части СССР прибыло около 2 млн. человек. Кроме того, в эти годы продолжалась крупномасштабная акция по привлечению рабочей силы для работы в промышленности, строительстве и на транспорте, т.е. расширение и рост промышленного производства северного региона в 60-е годы стали еще одним толчком миграционного потока в данный регион.

В 1954 – 1965 г.г. в Казахстан приехало еще почти 0,5 млн. человек, основная часть которых была направлена в формирующиеся индустриальные районы северного, центрального, восточного регионов страны [9, с. 40]. Численный рост большинства некоренного этносов шел по нескольким каналам: в результате увеличения притока населения над оттоком, за счет естественного прироста, через ассимиляционные процессы. Как известно, подавляющая часть иноэтничного населения прибывала из европейской части и в основном заселялась в крупных промышленных населенных пунктах и в районы аграрного земледелия области.

В последующие годы эта тенденция продолжалась. Все это неумолимо вело к разрыву между численностью и удельным весом коренного населения, с одной стороны, и представителей других национальностей – с другой. В 1970 году казахи составляли менее трети населения республики – всего 32,6 процентов, тогда как в 1897 году их было 81 процент. Это не могло не отразиться на состоянии национальной культуры и самобытности коренного этноса, роли казахского языка в жизни общества.

Ускорение темпов экономического и промышленного развития Казахстана, появление новых городов и поселков городского типа привело к тому, что происходит резкое изменение в соотношении городского и сельского населения. В результате более интенсивно росло городское население, удельный вес которого, если в 1913 году составлял в стране 540 500 человек, или 10 % ко всему населению страны, то в 1979 году оно достигло 7 920 619 человек, или 54 %, а в Павлодарском уезде в 1913 - 14 % и в 1979 году 458 320 человек, или 57 %. Причем подавляющим большинством городского населения были представители этнических групп некоренной национальности. Так, к 1979 году в городских поселениях области от общего числа городских жителей лишь 13 % составляли казахи, а 49,8 % - русские, 11,3 % - украинцы и 25,9 % - другие этнические группы. А в целом, казахов по данным переписи населения 1979 года в Павлодарском Прииртышье проживало всего 26,8 % от всего населения области, русских – 45,9 %, украинцев – 10,3 %, немцев – 10,1 %, татар – 2,1 %, белорусов – 1,4 % и т.д. В общей сложности в регионе проживали помимо казахов, представители около 100 национальностей и составляли 73,2 % от всего населения области [10].

Большой приток русскоязычного населения, также их расселение на обширной территории региона привели к нарушению естественно сложившегося баланса в этнической структуре

народонаселения Павлодарщины, в результате чего резко уменьшился удельный вес казахов в общей численности населения области.

Таким образом, на формирование этнического состава страны, его регионов и изменение языковой ситуации центрального, восточного и северных областей Казахстана решающее влияние оказали различные процессы: переселенческая политика царизма, коллективизация 20-х и этногеноцид 30-х, депортация народов и военная эвакуация 40-х, освоение целинных земель 50–60 годов.

ЛИТЕРАТУРА:

- 1 Инсебаев Т.А. Очерки истории Павлодарского Прииртышья. Часть 1. С древнейших времен до 20 века. - Павлодар: НПФ «ЭКО», 2000. – 240 с.
- 2 Турлыгул Т. и др. История древнего Казахстана: Учебник для 6 класса общеобразовательной школы Т. Турлыгул, А. Толеубаев, К. Кунапина.–Алматы: Атамура, 2002.
- 3 Смагулов С. Қазақстан тарихы: Талапке үшін оқу- әдістемелік құрал. – Алматы: Ол-Жас Баспасы ЖШС. 2004.
- 4 Жолдасбаев С., Бабаев Д. История Казахстана средних веков: Учебник для 7 класса общеобразовательной школы. – Алматы: Атамура, 2003.
- 5 Абусейтова М.Х. История Казахстана и Центральной Азии: Учебное пособие. Алматы: Дайк-Пресс, 2001. – 601 с.
- 6 Миллер Г.В. Описание Сибирского царства и всех происшедших в нем дел, от начала, а обособливо от покорения его Российской державой по сии времена.-СПб, 1750.
- 7 Ядринцев Н.М. Раскольничьи общины на границе Китая // Сибирский сборник Т. 1. СПб.: Кн.1. С. 24.Цит. По: Скибина И.Т. Заимствования из казахского языка в русских говорах Казахстанского Прииртышья. Автореф..... канд. филол. наук. С. 6
- 8 Усов Ф. Общие сведения о сибирском казачьем войске. – Омск, 1979. По: Скибина И.Т. Заимствования из казахского языка в русских говорах Казахстанского Прииртышья. Автореф..... канд. филол. наук. С. 6.
- 9 Қозыбаев М. Қ., Қозыбаев І.М. Қазақстан тарихы. Орта мектептің 10 сыныбына арналған оқулық.- Алматы; Рауан, 1997.- 224 б.

10 Итоги Всесоюзной переписи населения 1979 года по Казахской ССР. – Алма-Ата: Казахстан, 1981 – 391 с.

Статья написана в рамках грантового финансирования по научным проектам на 2021-2023 годы. Исследование профинансировано Комитетом науки МОН РК (АР09259988 гранты).

**3 секция. Көпмәдениеттілік қағидаттарында білім беруді
дамытудың сыртқы және ішкі факторлары**
**3 секция. Внешние и внутренние факторы развития
образования на принципах поликультурности**

METATEXT AND IT'S MAIN TYPES

ALTYNBAEVA P. A.

Aktobe Regional University named after K. Zhubanov, Aktobe

ASENOVA A. Zh

Toraighyrov University, Pavlodar

This article goes on saying about the main peculiarities of a metatext in a metalanguage. Gives the definition to a metalanguage as a language that is intended and used to describe another language.

Futher on the article goes on saying about the main types of metatext and their functions in different genres of the usage. Many scientists have developed the investigation of this topic, made the great contribution to the development of the linguistics and their opinions are also mentioned here.

A comprehensive study of the phenomenon of metatextuality suggests that metatext, first of all, is the result of metacognitive, metacommunicative and metalanguage activities.

Key words: Metatext, metalanguage, metaznaki, metacommunication, prototext.

The key concepts of this study are metalanguage and metatext. Their disclosure is necessary in order to proceed to the consideration of the metatext components that the author of a scientific text uses in order to achieve understanding.

A metalanguage is a language that is intended and used to describe another language.

The Greek prefix «meta –» means «other», «after» and is quite often used in a scientific style. The term «metalanguage» is increasingly used in various fields of linguistics, primarily in studies of the language of science, in terminology, lexicography, and related fields.

In this case, there is a difference between the languages «which is the subject of discussion and for which we intend to formulate a definition of truth, and the language in which this truth should be formulated. The first is called an object language, the second a metalanguage» [Bateson 2009: 140].

According to I. A. Kirillova, linguistic terms with the prefix «meta –» «reflects various manifestations of reflection on one's own and someone else's speech, starting from the level of everyday consciousness and ending with the level of a linguist who studies language in its speech reality» [Kirillova 1993: 13].

Speaking about the role of metalanguage, R. Jacobson emphasizes that it is not only a necessary research tool used by logicians and linguists: all speakers unconsciously use metalanguage in their daily lives [Jacobson 1975: 201–202]. 25 As is known, P. Jacobson highlights the following functions of the language:

1 referential (denotative, cognitive), meaning orientation to the context;

2 Emotive (expressive) function, which is focused on the addressee;

3 Conative function, associated with the installation on the addressee;

4 Phatic function, aimed at contact, maintaining communication;

5 Poetic function, aimed at the message for the sake of the message itself;

6 Metalanguage function, associated with interpretation.

Touching on the metalanguage function, P. Jacobson notes that it is «linguistics that takes note of it as one of the fundamental verbal functions» [Jacobson 1978: 168]. At the same time, the author draws attention to the code that can be used by the speaker and the listener, and to the situations when this code becomes the subject of speech, i.e., the interpretation of what is said [Jacobson 1975: 198–202].

Metalanguage operations, which are «an important and integral part of our speech activity», allow, according to R. Jacobson's fair remark, «to ensure the completeness and accuracy of communication between interlocutors» [Jacobson 1978: 163].

R. Barth speaks about the metalanguage, denoting the language of symbols by this term. The author points out the distinction between the concepts of «language-object» and «metalanguage», where the language-object is the subject of logical research, and the metalanguage is the inevitably artificial language in which such research is conducted [Barth 1989: 131].

We are talking about the duality of literature, as well as the fact that multiple meanings are intentionally attributed to the word. In addition, it is noted that literature is destroyed as a language-object and is preserved only as a metalanguage, where the search for a metalanguage itself becomes a new language object at the last moment [Barth 1989: 132]. This paper examines the author's explanations in the scientific text,

through which the metalanguage function of the language, highlighted by R. Jakobson, is realized.

It should be noted that the metalanguage in scientific texts of humanitarian content is mainly the same natural language and only to a small extent – formulas, graphs and other means. According to N. B. Gvishiani, «the metalanguage of linguistics is consubstantial with the object language, i.e. it has a substance or material expression identical with it» [Gvishiani 1986: 24].

Yu. S. Stepanov introduces the terms «metaimena», or «metaznaki», directly related to the term «metalanguage». The author identifies a special class of words that «do not reflect any objective set, but serve the needs of the lexical system itself (such as the word «totality»). These words are designated as «meta-names», «metaznaki».

The role of the words «totality», «set», «group», «object», etc. – serve as «intermediaries in definitions», since they are means of intralinguistic classification, serve the purposes of the language itself in the field of vocabulary and are designed to ensure its existence as a system [Stepanov 1981: 95–96]. Such words represent «metalanguage inclusions in the language system» [Stepanov 1981: 96]. Of course, words like «totality» belong to the metalanguage of scientific description, but in this study we are not interested in the metalanguage of scientific texts as such (this is mainly the same natural language), but in metalanguage operations of interpretation of individual concepts and entire judgments and language means of their implementation.

The next important concept is «metatext». Since it is quite broad, there are many interpretations of it. So, I. D. Arnold calls any text that complements and accompanies the main text a metatext [Arnold 1991: 86]. This includes glossaries, references, and bibliographic apparatus.

Metatext is very convenient for the reader, since it includes information, terms that the author considers most important, which he wants to emphasize more in order to convey the main thoughts to the recipient [Arnold 1991: 86].

Speaking about metatext, Yu. M. Lotman uses the concept of «encryption». The author speaks of an encrypted text, the encryption of which consists of two levels: the first encryption is a natural language system, which is given in advance, and the addressee and the addressee are fluent in it. Decryption at this level is performed automatically. However, the same text is encrypted in some other way. It is encrypted by the sender of the information repeatedly and in different ways, so this information must contain signals that draw attention to its organization [Lotman 1973: 21–25].

In addition, the author emphasizes the heterogeneity of literature, noting that literature is not only an organization, but also a self-organizing mechanism. At the highest level of organization, it identifies a group of texts at a more abstract level, i.e., metatexts.

These metatexts represent norms, rules, theoretical treatises, and critical articles [Lotman 1973: 25]. Y. M. Lotman draws attention to two main functions of texts: the adequate transmission of meanings and the generation of new meanings.

The first function is performed best with the most complete coincidence of the codes of the speaker and the listener, and, consequently, with the maximum unambiguity of the text. Taking into account its second function, the text is presented as a «thinking device», and its main structural feature is internal heterogeneity. Touching on the structure of the text, the author talks about the transformation of the external text and the formation of new messages in this way, and introduces the concept of «subtexts», synonymous with the concept of «metatext» [Lotman 1981: 3–7].

A similar point of view is held by P. H. Torop: «The text becomes infinite, allowing for many different readings in the space of intertextuality» [Torop 1981: 33–36]. The author uses the term «intertextuality», meaning everything that lies outside the surface of the text.

The text is compared with some extra-textual (intertextual) space and is considered as an act of generating meaning, i.e. as a certain discourse among other discourses. The primary text becomes the prototext on the basis of which another text is created. In this case, Yu. M. Lotman uses the notation «text in the text» and gives an example of the novel by M. Bulgakov «The Master and Margarita» [Lotman 1981: 16–17]. It is the intext that is the semantically rich part of the text, the meaning and function of which is determined by at least a double description. Torop notes that «in this case, the text is a two-text» [Torop 1981: 39].

The existence of a metatext is also recognized by M. M. Bakhtin, who emphasizes that each text is considered a text if there is another language behind it. The author calls the text about the text «implied by the text» a metatext [Bakhtin 1979: 281–283].

The idea of distinguishing metatext components in an oral utterance belongs to A. Vezhbtskaya. She notes that the speaker often comments on his own message, so that «a statement about a subject can be intertwined with threads of statements about the statement itself.» As a result, there is a kind of «two-text», consisting of a message about the subject of speech and a comment on it [Vezhbtskaya 1978: 403–404].

It should be noted that M. M. Bakhtin, P. H. Torop, and Yu. M. Lotman study the texts of fiction. P. H. Torop rightly notes that the text of a scientific article should not allow «many different readings» and «the generation of new meanings» [Torop 1981: 33–36]. The author seeks to achieve the reader’s understanding of the content of the scientific text, and in addition to the components that directly describe the main subject of speech, uses additional explanations, interpretation, and concretization of the most complex fragments of the text. Within the scientific style, which is represented by various genres, types of presentation and specific types of scientific texts that differ in terms of structure, composition, and volume, there are differences in the metatext level.

Thus, according to M. M. Bakhtin, there are three properties that characterize a text or a separate utterance – thematic content, style and compositional structure, which are equally determined by the specifics of this sphere of communication [Bakhtin 1979: 237]. Each such sphere of language use (including scientific) develops its own «relatively stable types of utterances» called by the researcher «speech genres» [Bakhtin 1979: 237].

Style, according to M. M. Bakhtin, «is inextricably linked with certain thematic and ... compositional units: with certain types of building the whole, types of its completion, types of the speaker’s attitude to other participants in speech communication (to listeners and readers)... to someone else’s speech, etc.» [Bakhtin 1979: 242].

M. M. Bakhtin emphasizes that «the speaker (or writer) very often puts questions within the limits of his utterance, answers them himself, objects to himself and rejects his own objections» [Bakhtin 1979: 251]. The author sees this as a «conditional playing out of speech communication and primary speech genres» [Bakhtin 1979: 253].

According to the scientist, «in each utterance, we embrace, understand, and feel the speech intent or speech will of the speaker, which determines the whole utterance, its scope and boundaries» [Bakhtin 1979: 256]. It is the speech design, in his opinion, that determines both the choice of the subject and the choice of the genre form. This, in turn, dictates the specific form of the implementation of the idea, and it largely determines the features of the metatext of scientific speech.

Obviously, the features of both the text and the metatext of scientific speech are also associated with the figure of the addressee, with how he appears to the author of the text. For this study, M. M. Bakhtin’s idea is very important: «genres of popular scientific literature are addressed to a certain circle of readers with a certain apperceptive background of reciprocal understanding, special educational literature is addressed

to another reader, and special research works are addressed to another reader» [Bakhtin 1979: 276].

According to I. A. Kirillova, it can be assumed with a high degree of confidence that the «classification of metatext» «from the author» is determined, including taking into account the communicative orientation, the level of readiness of this audience (to which this scientific production is addressed: textbook, dictionary, monograph, etc.) [Kirillova 1993: 76]. T. V. Radzievskaya points out, in connection with the problem of the addressee, the equality and collegiality inherent in the participants of scientific communication. According to the author, «a scientific text is built on the basis of the same specialist, on the addressee with the same capabilities» [Radzievskaya 1984: 5].

E. S. Troyanskaya evaluates the positions of the sender and receiver of speech in a slightly different way from the point of view of the initial knowledge of the participants of the communicative act presented in the scientific text. In her remark, «although in principle the «horizon” of the sender and recipient, as well as their mental makeup and their perception are thought of as identical, at present, due to the increasing specialization of scientific knowledge even experts of the same science may not fully understand each other» [Trojan 1978: 68].

E. S. Trojan rightly stresses that «the writer carefully studied the problem and obtained some new results, should have a higher horizon than the destination, otherwise it would make no sense to write» [Trojan 1978: 68].

In this work, following Yu. A. Vasiliev, genre is defined «as a type of integral speech work characterized by a common goal setting and composition – a certain sequence of structural and semantic links that implement this setting in stages» [Vasiliev 1978: 76]. E. S. Troyanskaya divides all genres of scientific style into nuclear and peripheral. Articles and monographs «serve as the nuclear genres of scientific style, and it is in them that the standard of style has found its most vivid expression» [Troyanskaya 1985].

The author refers to the genre of scientific review as peripheral genres of scientific style, listing those elements that can be subjected to a qualitative assessment in a review of a scientific work: the language of the work, its composition, as well as illustrative and visual materials (drawings, graphs, examples, etc.), the technical design of the book, i.e. everything that can help the reader as a recipient of information to extract it from the text [Troyanskaya 1985].

This is already the metatext apparatus of a scientific work, and not only verbal, but also nonverbal. It is significant that it is identified by E. S. Trojanskaya as requiring special analysis and evaluation in the review of a scientific work, i.e. the review analyzes not only various aspects of the text itself, but also its metatext elements.

Obviously, the most standardized genre, peculiar only to the scientific style, is the candidate's and doctoral dissertations, although they are often issued in the form of monographs.

Touching upon the peculiarities of the compositional construction of scientific works, it is impossible not to touch upon the problem of standards or stereotypes inherent in written speech.

According to N. M. Razinkina, the concept of stereotyping in the selection of language material extends not only to the lexical and morphological level, but also to the «general compositional order of texts belonging to a particular genre variety» [Razinkina 1985: 35]. Traditional, as N. M. Razinkina calls them, «rigid» elements of compositional organization correspond to «typed content and thematic limitations, while free variation in the compositional scheme of constructing a scientific text introduces variable content into them. The very alternation of rigid and non-rigid elements of compositional order ... is determined by the genre belonging of the text» [Razinkina 1985: 36].

Exploring the microcomposition of scientific technical texts, understood as the organization and ways of dividing semantic information into microelements, A. R. Medvedev identifies its internal and external elements. To the internal ones, he includes an excursion, a thematic digression, and author's assessments. The title, summary, introduction, paragraph, chapter, and conclusion belong to the external, or framework, ones [Medvedev 1975].

All these are different types of meta-elements of scientific speech. Thus, the entire framework composition is formed by metatext means of organizing the scientific text. So, metatext in this article is understood as a set of fragments of a scientific text that facilitate the reader's understanding of the text by either additional interpretation of individual concepts and whole judgments, or by other meta-elements that are not directly related to the subject of speech, for example, means of structuring the text.

In this study, a metalanguage is considered a language of scientific description, which is used to formulate an additional comment explaining complex fragments of the text. In addition, various graphical means, such as tables, graphs, etc., which are also meta-elements within the scientific text, can be attributed to the metalanguage within the framework of the study.

A comprehensive study of the phenomenon of metatextuality suggests that metatext, first of all, is the result of metacognitive, metacommunicative and metalanguage activities.

In this context, metacognitive processes should be considered as basic, immanently inherent in metatext: it arises in relation to another text, which, being the product of the cognitive activity of a certain subject, becomes the object of cognition. At the same time, the metacognitive component, which manifests itself in the form of an essential reinterpretation of the source text at various levels, is present at each of the stages of creating a metatext.

The specificity of metacommunicative activity is the focus of communication on itself.

First of all, metacommunication is focused on explaining the content of a communicative act, but it also reflects the relations between its participants.

The main functions of metacommunication include ensuring understanding between communicants, organizing, regulating and correcting the communication process.

It allows you to identify and comment on the semantics of the author's text. In addition, metacommunication makes it possible to reveal and analyze the mechanism of transition of the text to be transmitted from one national picture of the world to another. The metatextual additions made by the author largely explain the process of the transfer of the meaning of the language itself, its tactics, strategy, individual decisions and difficulties encountered during the transfer.

Metacommunication as one of the types of communication is characterized by the presence of all the components of the communicative situation, while one of the conditions for the metacommunication process is the use of a special level of natural language – metalanguage. A metalanguage, or so-called “second-order” language, consists of the same units as a natural language. Its purpose is to describe the object language by its own means.

The metalanguage function is focused on the verbal code, and the metacommunicative function is focused on other elements of the communicative situation. Due to a number of linguistic and extralinguistic factors, the translator turns to explaining the content of communication, code, and context, which results in various genres of metatext.

Metatext is a secondary text that is created based on the prototext as a reaction to it. From the point of view of the structure, metatext has significant differences from the metatext elements of utterances: having

all the features of a text, it is interpreted as an autonomous, integral and coherent set of language signs.

Metatexts are characterized by polyfunctionality, they can perform introductory, descriptive, analytical, explanatory, evaluative, and parody functions. The explanatory function is predominant for the metatext as a whole. Its implementation is achieved by reontologizing the object, which is one of the most important metatext features.

The definition of the dominant function allows you to distinguish introductory, descriptive, analytical-evaluative, commenting and parody metatexts. According to the size and position relative to the prototext, it is possible to divide metatexts into those included in the main text, which makes them relatively small, as well as metatexts placed outside the main text, which implies a significant increase in their volume.

This type of metatext can be qualified as a secondary text in relation to the source text or the translation text. The main differences between translation metatexts and other types of metatexts are their authorship and bidirectionality: when creating a metatext, the translator appeals not only to the author's communication, but also to his own communication. Translation metatexts form an auxiliary information field around the translated text, which promotes its entry into a different linguistic culture and ensures its adequate understanding. When composing a metatext, the translator should take into account the addressee factor, since translation metatexts affect the mode of perception of the text by the final recipients. The complete absence or, on the contrary, an excessive number of metatextual additions can be regarded as undesirable extremes.

A comparative analysis of Russian-language and English-language metatexts suggests that in these linguistic cultures, such metatexts have a similar structure and functions. This statement proves the existence of universal characteristics of the metatext genres of the preface and notes.

REFERENCES

- 1 Bateson G. Information and codification: a philosophical approach /G. Bateson // *Communication. The social matrix of psychiatry* / J. Ruesch, G. Bateson. – New Brunswick: Transaction Publishers, 2009 (originally published in 1951 by W. W. Norton & Co, Inc.). – pp. 168-211.
- 2 Кириллова И. А. Метаэлементы научной речи (на материале русских лингвистических трудов XVIII–XX вв.) : дис. ... канд. филол. наук / СГУ им. Н. Г. Чернышевского. Саратов, 1993. 205 с.
- 3 Якобсон Р. К языковедческой проблематике сознания и бессознательности // *Бессознательность*. Т. 3. 1978. 796 с. 213.

Якобсон Р. Лингвистика и поэтика // *Структурализм: «за» и «против»*. М. : Прогресс, 1975. С. 193–230.

4 Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. М. : Прогресс, 1989. 615 с.

5 Гвишиани Н. Б. Язык научного общения. М., 1986. 279 с.

6 Степанов Ю. С. Имена. Предикаты. Предложения. Семиологическая грамматика. М. : Наука, 1981. 360 с.

7 Арнольд И. В. Основы научных исследований в лингвистике. М. : Высшая школа, 1991. 139 с.

8 Лотман Ю. М. Мозг текст культура искусственный интеллект // *Семиотика и информатика*. Вып. 17. М., 1981. С. 23–45.

9 Тороп П. Х. Проблемы интекста // *Учен. зап. Тартутского ун-та*. 1981. Вып. 567. С. 33–44.

10. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. М. : Искусство, 1979. 423 с.

11 Вежбицка А. Метатекст в тексте // *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. VIII. М. : Прогресс, 1978. С. 402–421.

12 Радзиевская Т. В. Научный текст как представитель особого типа коммуникации // *НТИ*. Сер. 2. 1969. № 10. С. 10–12.

13 Троянская Е. С. К вопросу о лингвистических признаках функциональных стилей // *Стиль научной речи*. М. : Наука, 1978. С. 43–58.

14 Васильев Ю. А. О влияние композиционно-смысловой организации научного текста на его языково-стилистические характеристики // *Стиль научной речи*. М. : Наука, 1978. С. 75–94.

15 Разинкина Н. М. Библиографические ссылки и их роль в организации научного текста (на материале английского языка) // *Общие и частные проблемы функциональных стилей*. М., 1985. С. 115–129.

16 Медведев А. Р. К вопросу о микрокомпозиции научно-технических текстов // *Стиль научной речи*. М. : Наука, 1978. С. 95–106.

INTERACTIVE METHODS AND FORMS OF TEACHING ENGLISH

ANESSOVA A. ZH.

PhD, Toraighyrov University, Pavlodar

It is known that children of primary school age are most predisposed to learning foreign languages. Babies have a well-developed long-term memory. Perhaps, emotionally, it is more difficult for a teacher to work with younger students in a modern school. Children require increased attention to themselves, it is often difficult for them to sit in one place for more than 5 minutes. But at the same time, elementary school students are easily controlled and trained. Often a teacher who has a large teaching load and works with all age categories of schoolchildren does not take into account the fact that in elementary school, when teaching children a foreign language, it is necessary to use gaming learning technology to the maximum extent. A teacher who taught a lesson in the 9th grade, and the next lesson he will have in the 3rd grade, needs to be able to readjust, switch to a completely different age range.

A. A. Zagorodnova in his article «On the issue of early teaching of foreign languages» indicates the main parameters of a child's psychological readiness for learning a foreign language. Here are some of them: the formation of conscious perception, sustained attention; ability to switch, observation; developed visual and auditory memory, logical thinking; the ability to carefully listen and hear the teacher, understand and accept the educational task, clearly and clearly answer questions in the course of educational work, observe speech etiquette when communicating; - the formation of the skill of self-control - the ability to show strong-willed effort to achieve the educational goal (to do what you have to, and not what you want), the ability to work at a given pace. L. S. Vygotsky and S. N. Rubinstein believe that it is better to start learning a foreign language from the age of 6–8, when the system of the native language is already well mastered and the child is conscious of the new language. At this age, there is a lack of clichés of speech behavior, there are no difficulties in making contact in a foreign language [1]. The child easily masters a foreign language using a game teaching methodology. Children have a well-developed concrete-figurative thinking, which is realized in the form of associative actions on ideas about objects. When teaching children, visibility is very important, it increases the interest of children in the language and reduces fatigue in the learning process. The learning process should be built in such a way as to switch children's

voluntary attention to involuntary. In the course of early education of a foreign language, both general didactic principles are implemented: the principles of visibility, scientific character, accessibility, and others, as well as methodological principles: nurturing education; communicative orientation; differentiated and integrated learning; taking into account the native language; consciousness; activity; accessibility and affordability; strength; individualization [1].

Primary school is primarily the formation of a phonetic base. Each lesson should be aimed at developing pronunciation skills. Each new sound should be worked out to perfection. In this case, children must simultaneously see and hear the spoken sound. What methods can be used for this? The teacher, usually at the beginning of the lesson, tells the children a story. It is possible with the same characters, but each lesson is different (principle of novelty). Otherwise, a monotonous story or fairy tale can quickly get bored and cause boredom. The teacher calls the sound. Children find the transcription on the blackboard (while they move) or on their desk and show it to the teacher. The teacher calls the whole word (first a small one, consisting of 2–5 letters). Children add this word from transcription marks, and each pronounces it. The teacher shows the children flash cards with the transcription of a word. Children read this word. You can make this task more difficult. Children add this word from letters, and next to it they place a translation word or, better, a picture with the meaning of this word. It is very important to correctly correct an incorrectly pronounced sound, a diphthong. Calmly, commenting on the position of the tongue, lips, we pronounce the sound and ask the child and / or children to repeat in a chain. You can give the children the installation: who is better to repeat after me? Perhaps the most difficult of all types of speech activity is speaking. At the stage of initial education, children are laid the skills of automatic pronunciation of syntagmas (I like ... / He likes / I can swim / She can run, etc.). These foundations of a simple statement based on everyday communication are formed by younger students and later «overgrown» with more complex lexical units. It is important to observe one condition: do not interrupt, do not correct the child during his statement! Otherwise, he will have a fear of making a mistake, he will be afraid to speak and eventually close. Nobody says that mistakes (phonetic, grammatical) should be ignored. While the student is speaking, the teacher should write down his mistakes and then tactfully point them out. (Tell me how we pronounce the word «good»? If the child makes a mistake again, we call on other children to help. In no case are ridicule or ironic statements like «When

will you remember?!»). What game and other techniques are appropriate in the formation of oral speech skills? The teacher asks a question (for example, «What can you do?») and passes the ball to the child sitting at the first desk [2]. This student answers the question and passes the ball to a neighbor on the desk, accompanying the transfer with his own question. And so on down the chain. The kids love this game. At the same time, the grammatical structures being worked out are brought to automatism, the vocabulary is repeated and expanded (the condition of the game: you cannot repeat the previous 5–7 people), the mood rises, the children move. In parallel, we use the educational potential: we encourage children who help (prompt) a weaker student. We use mini-projects. For example, children at home draw or print a picture of their favorite animal/pet and color it in. In class, they present their project using pre-rehearsed speech structures: I have got ... Its name is ... It is big/small. My ... can jump/run/swim/fly... I like my pet. I like to play with my ... . We make riddles: for example, in grade 4, when studying the topic «House», you can use this technique when describing a piece of furniture, a room. (It's big and soft. It is in a living room. We can sit on it. (asofa)). Of course, this technique is advisable to use, starting from 3–4 lessons of studying the topic and with the presence of key words and phrases. We use the ball, a favorite game attribute of children. If space permits, place the children in a circle. If not, we simply throw a ball to any child with a question, for example, «How old are you?». He must respond quickly and return the ball. Next question: What can you do? etc. Then the children randomly ask their classmates their questions. Thus, we work out interrogative structures, affirmative sentences with a linking verb, a modal verb, develop listening skills, use a pair form of work, and, finally, do not sit still, but move. We use the cluster technique (at the end of the study of the topic to structure the educational material). We study, for example, the topic «School» [2]. The teacher gives pairs or groups of children sheets of A4 or A3 paper and several multi-colored cards with words on the topic and extra words written on them. Children select cards on the topic «School», unnecessary ones are put aside. Then, using glue, the word «School» is placed in the center of the sheet, around the word on the topic and the branch. It should look something like this: And, as a result, the statement: I go to school. My school is large and my friends are good. Our classroom is big. There is a chalk, desks and chairs. We've got a lot of lessons. My favorite subjects are English, Music and Art. At 13.40 we have dinner. Best of all I enjoy break time. Children talk about the school, using the created cluster as a

support, one by one or in a pair / group. Separately, I would like to say about the importance of developing writing skills. Taking into account the experience of working with second-graders, I consider the method of folding words from letters very productive. The teacher says the word. Children, perceiving it by ear, collect a word from cards with letters. Installation: who will quickly and correctly collect the right word. The next stage: we collect a sentence from words. You can write, but when the child collects from cards, fine motor skills of the hands work, and the memorization process is faster. The mechanism of long-term memory also works. I also consider it important to work on the bugs. After all, it often happens: the teacher checked, corrected the mistakes, and this is where the correction ends. The child is interested in the assessment itself, and not the mistakes that he made. Therefore, I always ask the children to rewrite the sentence in which the mistake was made or write down the incorrectly spelled word several times.

The multimedia system is a comprehensive educational solution for children of primary school age (from 6 to 11 years old), as well as for children with special educational needs, when used in a correctional and inclusive environment. In the Quizlet multimedia system, learning is built in the form of a game. New words are easy to memorize with the help of flashcards and mini-games. The Hello English: Learn English platform provides a large number of lessons on various topics. With the help of Words, you can significantly increase your vocabulary both online and offline. With the help of Duolingo, LinguaLeo, children form and develop sensory abilities: the development of visual and auditory memory, as well as visual and spatial perception of objects and figures; Attention; creative thinking; and universal educational actions are formed: the development of the ability to classify, group and generalize; establish a one-to-one correspondence; vocabulary expansion; acquaintance with regional realities; ability to recognize and name colors; familiarity with the grammatical phenomena of foreign speech; the ability to understand speech by ear; formation of basic ideas about a foreign language; development of problem solving skills. Depending on the level of sensory development of children and on the content of education and upbringing, it is determined, first of all, which specific tasks need to be solved through games and which games can be used to do this most effectively. At the same time, adhering to the harmonious combination of sensory tasks with gaming ones. This is what the LinguaLeo multimedia system [3] focuses on. Thus, in the process of working with various multimedia systems, children's understanding of the language picture of the world

is enriched. Children get acquainted and consolidate their knowledge of the English language on various topics. They learn to navigate in space, show creative abilities, and also develop fine motor skills of their hands. With the help of tasks of any thematic module, children develop cognitive, communicative, social, aesthetic and physical aspects, i.e. multimedia systems provide not only sensory, but also comprehensive development of everyone [4].

Thus, working with younger students, we create the foundation for further effective teaching of a foreign language. We must remember that the game technology at this stage of learning is more appropriate. There is a variety of didactic techniques and methods that the teacher has the right to choose for a particular group of children or age. I have presented only some of the techniques often used in my work. I would like to believe that this article will be useful for colleagues who have recently chosen this difficult but noble profession of a teacher for themselves.

REFERENCES

- 1 Филатов В. М., Филатова Г. Е. Теория и практика раннего обучения иностранным языкам / Под общ. ред. В.М. Филатова. – Ростов н/Д. : Anion, 1999. – 383 с.
- 2 Васильева Е. Д. Раннее обучение иностранному языку [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://infourok.ru/statya-rannee-obuchenie-inostrannomu-yaziku-1151873.html>.
- 3 Innovation. LinguaLeo. Guide: book for teachers / Innovation. – 2015. – 337 p.
- 4 Федеральный закон «Об образовании в Российской Федерации» от 29 декабря 2012 г. № 273-ФЗ. – 2012. – № 3266–1.

МЕТОДИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ НЕРОДНОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ С ПОЗИЦИИ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИИ

БЕКТУРОВА Ж. Б.

к.ф.н., профессор,

Торайгыров университет, г.Павлодар

ПАТХОЛИНА Л. Р.

учитель-исследователь высшей категории,

Каргалинская №2 Алматинская обл., с. Каргалы

Вопросы лингвокультуроведения в связи с практикой преподавания русского языка и литературы в казахской школе рассматривались в методике неоднократно. Фоновые знания находят отражение в школьных учебниках обновленного содержания, в школьную практику системно внедряется лингвокультурологическая работа. Думается, что принципиально важными в этом направлении являются работы последнего времени, рассматривающие структуру русской языковой личности в психологическом и литературоведческом целях, работы, связанные с изучением и выявлением картин мира, вопросы, обсуждаемые в рамках проблемы культурной грамотности, полиязычного и поликультурного образования, междисциплинарного подхода к рассмотрению обучающего материала.

Языковая картина мира – это составная часть его художественной картины. Поэтому для выявления и описания культуроведческих сведений большой интерес может представлять лингвокультурологический подход к изучению русского языка и литературы в казахской школе.

Методический аспект проблемы изучения неродного языка и литературы с позиции лингвокультурологии, на наш взгляд, состоит в исследовании эффективности различных сопоставлений, опоре на знания, умения и навыки, полученные учащимися при изучении родного языка и родной литературы. Например, литературоведческий аспект состоит в ориентации на взаимосвязи казахской и русской литератур. Национальное и интернациональное в казахском и русском языках, литературе, проблемы взаимосвязи и взаимодействия национальных языков и литератур в процессе их развития достаточно широко исследуются современном языкознании и литературоведении [1–5].

Различными могут быть формы взаимодействия литератур. В литературоведении различают такие их виды, как перевод, заимствование, подражание, стилизация, образные аналогии и творческое влияние. Поэтому считаем целесообразным акцентировать внимание на таких аспектах русско-казахских литературных взаимосвязей, как:

- материалы страноведческого, краеведческого характера (интерес писателя к культуре казахского народа, пребывание писателя на территории Казахстана и т. п.);
- казахская тематика в произведениях русских писателей;
- переводы произведений русских писателей на казахскую литературу, творческое освоение лучших литературных традиций и т. п.;
- использование фактов типологического характера, типологических обобщений (герой, сюжет, художественные образы, характеры, образы-посредники и т. п.).

Социолингвистические и психологические факторы, определяющие особенности лингвокультурологического обучения русского языка и литературы в казахской школе – это двуязычие учащихся-казахов, своеобразие образного восприятия мира, эстетических представлений, влияние казахского и русского языков на познавательную деятельность учащихся, проявление двуязычия в художественной литературе.

Важнейшей основной научной концепцией преподавания русского языка и литературы в казахской школе является учет национальных особенностей, проявляющихся в психологии, эстетических взглядах обучающихся. Психологическое переключение на литературу иной эстетической системы, какой является для учащегося-казаха русская литература, – процесс сложный. Помимо трудностей, связанных с мыслительной и речевой деятельностью на неродном языке, преодоление которых приводит к простому пониманию прочитанного, при восприятии иноязычного и инационального художественного текста возникают трудности, связанные с традиционно-национальными, привычными эстетическими навыками. Опора на близкие или типологически сходные явления родной литературы, сопоставление разнонациональных, но близких в культурологическом отношении литературных фактов, выявление параллелей и аналогий в родной и русской литературе – действенное средство преодоления трудностей

эстетического и психологического восприятия произведений инациональной литературы.

С точки зрения лингвокультурологии предметом изучения может стать не только мир фактов, но и мир мыслей, составляющий сущность духовной культуры народа. Художественный текст как форма существования духовного мира личности представляет любую информацию, воспринятой конкретным национальным сознанием автора.

Современная практика преподавания русского языка и литературы в казахской школе требует от учителя пристального внимания к языку художественной литературы, поскольку язык «как бы весь опрокинут в тему и идею художественного замысла» [6, с. 75]. Вопрос о слове, культурной тенденции слова в методике преподавания литературы важен, прежде всего, в плане педагогическом: при определении путей и форм работы над словом, обеспечивающих глубину понимания идейно-эстетического содержания литературного произведения, при необходимости учета своеобразия читательского и общеэстетического опыта обучающихся.

Однако для адекватного восприятия произведений русской литературы недостаточно одного знания русского языка. Важны и другие компоненты, как то: ассоциативные связи понятий и явлений; своеобразие и особенности языковых средств, присущих данной лингвокультурной общности; особенности национально-культурной специфики речевого общения, так как процесс формирования коммуникативных способностей детерминирован национальной культурой каждого народа.

На восприятие произведений русской литературы влияют этико-эстетические традиции родной литературы и национальной культуры обучающихся. Своеобразие читательского опыта учащихся, который формируется в условиях билингвизма, накладывает отпечаток на ассоциативные связи, память, на характер вторичного воссоздания художественного образа. Происходит своеобразное наложение художественной системы русской литературы на опыт художественного восприятия родной литературы. Возникает контакт сферы русской картины мира с нормами нравственно-эстетического сознания учащихся, что нередко ведет к искажению идейного содержания художественного произведения. Читательский опыт, с одной стороны, несет некоторые элементы, ведущие к интерференции, а с другой – его наличие

определяет уровень читателя, следовательно, может облегчить вхождение с художественную систему русской литературы. Учет данного аспекта поможет учителю в преодолении эстетической интерференции.

С раннего детства человек впитывает в себя впечатления природы своего края быта, искусства, фольклора своего народа, ощущает своеобразие своего родного языка. Совокупность этих и других факторов формирует национальный вкус, создает психологические предпосылки определенной системы образного мышления, соответствующего национальным представлениям об основанных категориях эстетики – прекрасном, комическом, трагическом. Все эти понятия, как известно, социально и исторически изменчивы и национально-специфичны. Например, чувство юмора как одно из проявлений комического глубоко национального в самых разных сферах его приложения (анекдоте и т. п.).

Читательское восприятие инационального произведения обусловлено целым рядом факторов. Здесь и различия в исторически сложившихся литературных традициях, и в системе языков с заложенными в них возможностями образной выразительности, и в специфических чертах бытового уклада, и в некоторых особенностях этических представлений разных народов. Отсюда неизбежен вывод – преподавание русского языка и литературы в казахской школе должно осуществляться с учетом всех факторов, формирующих этико-эстетические традиции и художественный вкус учащихся.

Лингвокультурологический подход к изучению инациональной литературы призван помочь в преодолении национальной традиционности, национального субъективизма. Изучение литературы с точки зрения лингвокультурологии требует рассмотрения его широкого страноведческого потенциала, включающего страноведчески значимые компоненты тематики и идейного содержания произведений русской литературы, что важно для их полного понимания и адекватного восприятия. Поэтому учителю необходимо научить учащихся приемам выявления из произведения страноведческой информации, материала с культурным компонентом. Один из приемов – лингвокультуроведческое чтение.

Лингвокультуроведческое чтение – это избирательный вид усвоения разножанровых текстов с установкой на познание страны изучаемого языка, его прошлого, настоящего, русского менталитета, образа жизни, быта, традиций, достижений науки, культуры.

В проблематике лингвокультуроведческого чтения одинаково важны два вопроса: каковы оптимальные характеристики (в содержательном, страноведческом отношении) включаемых в учебный процесс текстов, какими способами успешнее помочь учащимся усвоить содержательный, страноведческий потенциал художественного произведения.

Лингвокультуроведческое чтение – это чтение не любого текста, а такого, который имеет страноведческий потенциал и носит избирательный характер с установкой на познание и усвоение страноведческой информации; оно не заменяет собой лингвостилистический, литературоведческий и другие виды чтения. Они различны по своим предметам и методике учебной работы. Лингвокультуроведческое чтение – это избирательный вид филологического чтения, главной целью которого является познание страны изучаемого языка через включение в учебно-воспитательный процесс лингвокультуроведческого потенциала произведений русской художественной литературы.

Лингвокультуроведческое чтение способствует введению учащегося в культурный контекст эпохи, о которой рассказывается в художественном произведении. Чтению произведений на русском языке может предшествовать работа с различными видами зрительной и слуховой наглядности, создающей определенный эмоциональный настрой и активизирующей воображение.

Критериями отбора текстов для лингвокультуроведческого чтения можно определить следующие:

- обязательность;
- наличие значительного лингвокультуроведческого потенциала;
- оценка подтекста речи русских, опирающаяся на знакомые прецеденты отечественной литературы.

Обязательными компонентами урока по лингвокультуроведческому чтению являются историко-литературная или биографическая справка об авторе и его произведении, выразительное чтение художественного текста учащимися или учителем, выявление текстовых носителей страноведческой информации, лингвокультуроведческий, этнокультуроведческий комментарий, лингвокультуроведческие задания и вопросы, беседа на страноведческую тему с выходом в родной для учащихся язык и культуру.

Таким образом, преподавание русского языка и литературы в казахских классах – сложный и многоаспектный процесс, состоящий из таких компонентов, как организация психологической установки

на восприятие инонациональной литературы, усиление роли комментирования литературно-художественного произведения, русско-казахские литературные сопоставления, типологические обобщения, дидактические приемы, способствующие интенсификации работы воссоздающего воображения и прививающие любовь к русскому художественному слову. Поэтому представляется актуальным создание научно обоснованных описаний лингвокультурологического подхода к изучению русского языка и произведений русской литературы в казахской аудитории. Важную проблему представляет также обращение в процессе преподавания предмета к явлениям мировой культуры в эпоху нового мышления, информатизации, интеграции наук.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Свирина Н. М. Методика обучения литературе в школе. – СПб : РГПУ им. А. И. Герцена, 2021. – 336 с.
- 2 Шейман Л. А. Основы методики преподавания русской литературы в киргизской школе: Пособие для учителей. [В 2-х ч.]. Ч. 1. Подходы. Цели. Принципы. Методы. – Фрунзе : Мектеп, 1981. – 238 с.
- 3 Технологии и методики обучения литературе: Учебное пособие / В.А. Коханова, М. П. Жигалова, Е.Ю. Кольшева; Под ред. В. А. Кохановой. – М. : Флинта: Наука, 2011. – 248 с.
- 4 Бальхина Т. М. Методика преподавания русского языка как неродного, нового: Учебное пособие для преподавателей и студентов. – М. : Изд-во РУДН, 2007. – 185 с.
- 5 Глазунова О. И. Давайте говорить по-русски: Учебник по русскому языку. – 5-е изд., стереотип. – М.: Русский язык, 2003. – 336 с.
- 6 Винокур Г. О. О языке художественной литературы. – М. : Высш. шк., 1991. – 448 с.

МЕТОДИКО-ДИДАКТИЧЕСКОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ ПЕДАГОГОВ ДОШКОЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ ПРИ ИЗУЧЕНИИ КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА

БЕРТЫБАЕВА С. Х.
руководитель, Ясли-сад № 21 г. Павлодар

На сегодняшний день в дошкольных организациях самым актуальным вопросом остается изучение государственного языка.

Именно в этом возрасте растет и развивается коммуникативно-речевая деятельность дошкольника. Для многих детей – это самый первый опыт приобщения к казахскому языку. Актуальность изучения государственного языка – это реальная необходимость и дальнейшее развитие государственной политики в языковой сфере. А так же раннее обучение языкам играет положительную роль не только в развитии интеллектуальных способностей ребёнка, но и даёт возможность приобщения детей к национальному языку и культуре, с целью воспитания у них уважения и толерантности к носителям любой другой культуры.

Следовательно, изучение казахского языка было и всегда будет приоритетным.

Изучение государственного языка в детском саду предусмотрено Типовой учебной программой дошкольного воспитания и обучения (приказ МОН РК от 24 сентября 2020 года № 412) и Государственным общеобязательным стандартом дошкольного воспитания и обучения (приказ МОН РК от 5 мая 2020 года № 182) и охватывает детей 3–6 лет. Обучение реализуется в (ОУД) организованной учебной деятельности – казахский язык, и входит в базовое содержание образовательной области «Коммуникация». Содержание ОУД по казахскому языку обеспечивает речевое развитие ребенка, формирование словарного запаса и коммуникативных навыков, развитие грамматического строя речи и звуковой культуры. Обучение казахскому языку начинается в средней группе, часовая нагрузка средней и старшей группы составляет 36 часов, в дошкольной группе 72 часа.

При обучении детей казахскому языку педагогами применяются не только традиционные группы методов, но и инновационные технологии, направленные на развитие речевого потенциала дошкольников. Это применение технических средств обучения – компьютера, ноутбука, электронных учебных словарей на казахском языке; использование интерактивной доски; применение игровых технологий, активизирующих речевую деятельность детей. Целенаправленное применение такого подхода педагогами детского сада, подразумевает активное использование языковой среды как и в стенах детского сада, так и извне.

Реализация данных задач осуществляется в трех основных направлениях: работа с детьми по изучению казахского языка; методико – дидактическое сопровождение педагогов; работа с родителями.

Для выполнения поставленных задач в рамках пилотного проекта педагогами ясли-садов № 21,45,4 города Павлодара была разработана **Программа «Тілашар»** (авторы: методист «Ясли-сада № 21 А. Ныгманова, методист «Ясли-сада № 45 Д. Ахтамберова, методист «Ясли-сада № 4 Ф. Н. Абильмажинова»), целью которой является формирование коммуникативных навыков детей некоренной национальности по овладению государственным языком через применение инновационных методик и технологий в режиме дня дошкольного учреждения. По стандарту, языковая компетентность ребенка к 6 годам заключается в свободном владении языком в рамках к лексико – грамматическому и фонетическому уровню развития для своей возрастной группы.

На занятиях казахского языка дети учатся воспринимать и понимать речь на казахском языке, употреблять речевые обороты, выполнять простейшие задания и указания, узнают особенности произношения специфических звуков государственного языка. Эта работа продолжается и во внеурочное время. Эффективный путь закрепления речевых умений – участие детей в утренниках, конкурсах, викторинах, проведение подвижных игр, физминуток, кругов радости и многого другого на казахском и английском языках.

Предлагаемая Программа разработана с учетом возрастных и индивидуальных особенностей детей и направлены на развитие их лингвистических способностей. Изучение казахского языка осуществляется в соответствии с разработанным перспективно-тематическим планом, который включает в себя работу с детьми, педагогами и родителями.

У детей формируется словарь, отрабатывается звуковая сторона языка, формируется связная речь, т.е. дети должны быть погружены в языковую среду.

В методико-дидактическое сопровождение педагогов входит обеспечение необходимым рабочим материалом: тематические кейсы по лексическим темам. Это специально разработанный педагогами дошкольного учреждения (Бертыбаева С. Х., Ныгманова А. Т. Жумагулова А. Т., Драганова Н. П.) набор наглядных карточек для широкого применения языкового материала при работе с детьми не только в ОУД, а в целом в режиме дня детского сада.

Поэтому в помощь воспитателям для осуществления вышеизложенных целей и задач предлагаем уже систематизированный **«Кейс воспитателя по полиязычию»** с учетом сквозных тем:

- набор карточек-словариков (тематические) для детей (кейсы с картинками);
- сборник планирования прогулок с биллингвальным компонентом;
- сборник пальчиковых игр;
- сборник дидактических игр с целями и условиями;
- сборник физ. минуток;
- сборник прогулок
- сборник практических упражнений на правильное звукопроизношение специфических звуков казахского языка;
- сборник песен, распевок, переведённых с русского языка;
- книга-пособие для родителей в помощь при изучении казахского языка;

10) мини-словарики в помощь воспитателю.

Кейс состоит из 10 пособий. Каждое из них является тематическим и посвящается какому-либо режимному моменту дня или действию. Каждое пособие не статичное, оно может дополняться, видоизменяться. Тематика также может расширяться.

Все сборники, наборы карточек направлены именно на развитие восприятия и понимания казахской речи, развитие устной формы общения, чтобы ребенок и русскоязычный воспитатель научился слышать слово,

Аналогичным эффективным средством послужила авторская разработка учителей-филологов нашего сада (Бертыбеовой С. Х., Ныгмановой А. Т., Драгановой Н. П., Жумагуловой А. Т.) **тематического словаря на трех языках (русский, казахский, английский)– «Балабақша педагогтеріне арналған үш тілдегі тақырыптық сөздік(орысша, қазақша, ағылшынша)».**

В тематическом словаре нашли отражение наиболее употребляемые и необходимые в процессе коммуникации детского сада фразы и выражения. Он рекомендован для специалистов, работающих в сфере дошкольного образования и для лиц, самостоятельно изучающих казахский и английский языки, а также для родителей наших воспитанников.

Весь цикл пребывания ребенка в детском саду состоит из определенных режимных моментов, которые тесно взаимосвязаны между собой. Исходя из этого, разработанный словарь был разделен на 12 модулей, которые взаимно дополняют друг друга. В течение всего дня дошкольного учреждения у воспитанников происходит процесс формирования и развития коммуникативных навыков

по овладению языками через применение языкового материала, направленного на определенную игровую, учебную или трудовую деятельность.

Широкому кругу читателей предоставлены следующие темы: «Утренний прием, фильтр, утренняя гимнастика», «Организация питания: завтрак, обед, ужин», «Подготовка к учебной деятельности, занятия», «Игровая деятельность», «Прогулка. Наблюдение на прогулке», «Труд на участке», «Правила дорожного движения», «Подготовка ко сну», «Закаливающие процедуры», «Трудовая деятельность в уголке природы», «Свободная деятельность детей», «Уход детей домой».

Для раскрытия содержания данных тем был использован дополнительный материал из области развития речевых коммуникативных навыков жизни детского сада, что дает возможности для более глубокого изучения казахского языка. В данном словаре присутствуют образцы диалогов на заданные темы. Ситуативные диалоги показывают, как можно применить полученные знания. В процессе применения словаря, можно легко усвоить около 2500 новых слов, а главное, понять, как построить из них предложения, в каких формах их употребить. К примеру Модуль № 6 на тему «Труд на участке детского сада» имеет следующее содержание:

Таблица 1

Dialogue № 6	
Тәрбиеші	Балалар
Ребята, какие орудия труда нам нужны, чтобы содержать наш участок в чистоте и порядке? Балалар, біздің алаңымызды таза ұстау үшін қандай еңбек құралдары керек? Children, what tools do we need to keep our area clean and tidy?	Нужны лопаты, грабли, веники, ведра. Күректер, тырнауыштар, сыпыргыштар, шелектер керек. We need shovels, rakes, brooms, buckets.
Что засоряет наш участок? Біздің алаң нелермен қоқыстанды? - What is littering our territory?	Опавшие листья, камни, ветки, трава, снег. Түскен жапырақтар, тастар, бұтақтар, шөп, қар. Fallen leaves, rocks, branches, grass, snow.

Рома и Катя, помогите пожалуйста собрать опавшие листья в ведро. Рома мен Катя, жерге түскен жапырақтарды жинап алуға көмектесіңдерші! - Roma and Katya, help collect the fallen leaves in the bucket!	Хорошо. Жақсы. Well
Ребята, куда надо собрать сломанные ветки деревьев? Балалар, ағаштардың сынған бұтақтарын қайда жинаймыз? Children, where should I collect broken trees of branches?	В ведро. Шелекке. In the bucket
- Для чего нужно поливать и рыхлить песок? - Құмға не үшін су құйып қоқыстамыз? - Why do I need to water and loosen the sand?	Из влажного и рыхлого песка очень хорошо получают песчаные фигуры. Дымқыл әрі жақсы қоқытылған құмнан пішіндерді жасауға ыңғайлы. Sand figures are very well obtained from wet and loosen sand.

Данный словарь даст возможность сделать первый шаг в изучении языков.

Все сборники, наборы карточек направлены именно на развитие восприятия и понимания казахской речи, развитие устной формы общения, чтобы ребенок и русскоязычный педагог научился слышать слово, узнавал его, понимал и употреблял в речи.

Актуальность изучения казахского языка заключается в подборе современных методик, в широком применении инновационных приемов обучения.

Работая в данном направлении, педагоги детского сада принимают участие в городских и областных мероприятиях, способствующих развитию и пропаганде государственного языка. В целях осуществления Государственной программы по реализации языковой политики в Республике Казахстан на 2020-2025 годы на базе КГКП детского сада № 21 были проведены следующие мероприятия:

16.03. 2018г. Городской семинар- практикум для методистов детских садов г. Павлодара на тему «Методическое сопровождение педагога» с презентацией Программы «Тілашар» для обучения детей некоренной национальности казахскому языку в режиме дня дошкольной организации»

21. 02. 2019 г. Городской семинар для учителей казахского языка детских садов г. Павлодара на тему «Методическое сопровождение организованной учебной деятельности по казахскому языку»

27.02.2020 г. Городской творческий конкурс для педагогов детских садов № 4,8,18,19,21,22,39,51,117 г. Павлодара «В рамках празднования 175-летия со дня рождения А.Кунанбаева.

Также педагоги детского сада являются участниками городских и областных мероприятий. 13.05.2021 г. методист Ныгманова А.Т., учитель казахского языка Жумагулова А.Т. приняли участие и обобщили свой педагогический опыт в областном форуме учителей казахского языка и литературы, приуроченный 30-летию Независимости РК.

Для более эффективного результата в освоении дошкольниками казахского языка языковая среда должна развиваться и в семье. С этой целью широко используюся и социальные сети Instagram, где для родителей предоставлена информация «Еркін сөйлеу». Общее взаимодействие и плодотворное сотрудничество семьи и детского сада может решить государственную стратегическую задачу по изучению казахского языка.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Баймұратова Б. Б, Еденбаева З. Д. Изучаем казахский язык. Алматы: «Алматыкітап», 2005.
- 2 Бакраденова А., Баймұратова Б.. Орыс тілінде жұмыс істейтін балабақшада қазақ тілін оқыту методикасы. Алматы: «Рауан». 1992.
- 3 Бектуров Ш., Бектурова А. Ш. Казахский язык для всех. Алматы, 2004
- 4 Бекубаева Г. К. Қазақ тілі - күнделікті қарым-қатынас тілі // Казахский язык повседневного общения «Сөз Слово», 2006.
- 5 Государственная программа по реализации языковой политики в Республике Казахстан на 2020-2025 годы (Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 декабря 2019 года № 1045).
- 6 Государственный общеобязательный стандарт дошкольного воспитания и обучения (приказ МОН РК от 5 мая 2020 года).
- 7 Ильяшева К.С. Изучаем казахский язык. Алматы: «Алматыкітап», 2003.
- 8 Казакова З. Д. OnDuty, 2000.
- 9 Казакова З. Д. The Kindergarten, 2000.
- 10 Типовая учебная программа дошкольного воспитания и обучения (приказ МОН РК от 24 сентября 2020 года, № 412)
- 11 «Казахстан - 2030». 12.10.1997. Стратегическая программа развития Казахстана до 2030 года.

ПОДХОДЫ В ОБУЧЕНИИ В ВУЗЕ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ПОЛИКУЛЬТУРНОСТИ В СТУДЕНЧЕСКОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ

ГРИГОРЯН М. И.

ст. преподаватель,

Государственный университет управления,
Российская Федерация, г. Москва

В современном мире мы можем наблюдать то, что человек растёт и развивается в условиях многокультурности. Благодаря интенсивному развитию современных технологий и международной интеграции расширяется межкультурное взаимодействие между народами. Для высшего образования стало важным подготовить студентов к получению профессии в условиях поликультурности. В Федеральном образовательном стандарте этой задаче отводится одно из главных мест. Для современного выпускника вуза важно, чтобы у него были сформированы такие компетенции, как:

- готовность к межкультурной коммуникации;
- толерантное отношение к другим народам и культурным различиям [1, с. 147].

С помощью поликультурного образования можно решить проблему по воспитанию будущего поколения в условиях уважения других культур.

Австралия, Канада и США являются пионерами в данной сфере. В данных государствах с 70-х годов стало активно развиваться поликультурное образование, признается ценность культурного плюрализма, а также разноликость субкультурных форм.

Большой вклад в развитие поликультурного образования внесли американские и канадские исследователи. Поликультурное образование в американской и канадской научной литературе представлено как одна из главных частей современного образования, задачей которого является подготовка учеников к поликультурной среде. Стоит отметить противоречия, которые существуют в программе поликультурного образования. Данные разногласия возникли на основе многомерного понятия «культура». Ученые США понимают под культурой совокупность символов, ценностей и особенностей поведения. В данной понятии закладываются основы, которыми потом руководствуется население в своей жизни. Что касается поликультурного образования, то исследователь Финн Чин считал, что фундаментом поликультурного образования должны

быть расовые, этнические и социальные различия. Ученый Дж. Бэнкс был согласен с данной точкой зрения, но еще и добавлял то, что в поликультурном образовании точками напряженности могут стать противоречия разных культурных групп. Исследователь приводит основной источник противостояния, такой как проблему этнической и расовой дифференциации.

Если посмотреть на отечественный опыт, то большой интерес к поликультурному образованию стали проявлять в 90-х гг. [2, с. 60]. В виду резких социальных, политических и культурных изменений, в государстве стали активизироваться процессы этнокультурного самоопределения. Исследователь Давыдов Ю.С. говорил, что поликультурное образование не тождественно равно интернациональному образованию. Здесь прежде всего, говорится о воспитании культуры межличностных отношений. Так, молодые люди изучают не только зарубежную, но и отечественную культуру. Они узнают особенности поведения людей других национальностей, их историю, обычаи и нравы. Студенты понимают культурные различия между странами, и на их основе стараются общаться с другими народами, уважая их культуру и обычаи.

Среди основных задач поликультурного образования можно выделить следующие:

- 1 Сформировать представление о культурных различиях между государствами;
- 2 Воспитать уважение к зарубежной и отечественной культуре;
- 3 Сформировать умение к межкультурному взаимодействию.

Все вышеперечисленные задачи вошли в акты высшего образования по разным направлениям. Поликультурное образование как самостоятельная дисциплина вошла в основу профессионального цикла ФГОС ВПО.

Нужно отметить существование трёх подходов поликультурного образования в высших учебных заведениях – это:

- аккультурационный;
- диалоговый;
- социально-психологический [3, с. 70].

Аккультурационный подход заложил основы поликультурного образования. Данный подход основывается на культуре переселенцев и её трансформации в новую форму. Данный подход стал фундаментом для концепции многоэтнического образования. Идея о создании возникла в 60-70-е гг. XX века. Авторами данной концепции стали У. Боос-Нюннинг и У. Зандфукс. Основной целью многоэтнического

образования стало развитие гармонических отношений между разными этническими группами. Чтобы этого достичь, необходимо воспитать взаимную открытость представителей разных этносов друг к другу и толерантность. Многоэтническое образование при такой формулировке задач изучается с разных сторон, но при этом, не маловажная часть, как культурное обогащение остается без внимания.

В основе диалогового подхода заложена коммуникация разных народов друг с другом. После активного развития коммуникационных технологий, многие исследователи стали изучать вопрос по культурному плюрализму в рамках диалога между культурами. С. Н. Новолодская говорила о том, что для современного общества важно воспитать «диалогического человека», который будет стараться воспринимать мир во всём его многообразии [4, с. 219].

В рамках диалогического подхода выделяют также деятельностьную концепцию. Её авторами считаются Ю. А. Сорокин и Е. Ф. Тарасов. Учёные говорят, что только с помощью деятельности можно усвоить и понять другую культуру. Прежде чем осуществлять какую-либо деятельность, человек сначала старается понять, как её осуществить и на каких условиях. Ему приходится изучать ту среду, в которой он находится, чтобы его деятельность принесла ему максимальный результат. Человек усваивает определённые фрагменты культуры, а потом переформулирует на свой лингвокультурный опыт.

За последние несколько лет появилось большое количество теоретических положений и концепций, которые вошли в основу социально-психологического подхода. В науке он не сформировался в полной мере и выделяется только условно. При этом, можно отметить некоторые отличительные черты данного подхода. Так, например, согласно социально-психологическому подходу, поликультурное образование выступает как способ по конструированию эмпатических и коммуникативных навыков, а также социально-установочных предрасположенностей. С их помощью студент высшего учебного заведения может принимать участие в межкультурной коммуникации и проявлять уважительное отношение к другим культурам. Большой вклад в развитие данного подхода внесли С. Троун, М. Коул и ряд других. Ученые говорили, что антирасистское воспитание – это альтернатива поликультурному образованию, потому что у каждой из них разные образовательные стратегии. В поликультурном образовании мы можем увидеть

индивидуализацию проблем расизма, при том что политические и экономические проблемы не затрагиваются, но которые касаются как коренного населения, так и меньшинств.

Подводя итог, стоит отметить, что в условиях многонационального государства поликультурное образование приобретает особое значение. Важно, чтобы у студента было понимание существования многообразия разных культур и народов. В студентах должно формироваться терпимое отношение к другим народам и культурам. После знакомства с культурным многообразием как внутри страны, так и в мире, в студенте будет формироваться национальное самосознание и толерантность – это те качества, которые в настоящее время ценны для человека. Важно, чтобы в высших учебных заведениях поликультурное образование стало основой, так как в виду быстроизменяющегося мира, люди должны быть готовы к общению и взаимодействию с разными культурами и народами.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Каракозов С. Д., Королева Н. Ю., Рыжова Н. И. Использование межпарадигмального подхода в условиях полипарадигмальности современного образования: актуальность и сущность // Мир науки, культуры, образования. – 2011. – № 5. – С. 146-150.
- 2 Балицкая И. В. Поликультурные аспекты образования: учебное пособие. – Южно-Сахалинск: СахГУ, 2011. – 168 с.
- 3 Логвинова О. К. Поликультурное образование в современном вузе: социально-педагогический подход // Мир науки, культуры, образования. – 2016. – № 4. – С. 70–79.
- 4 Резникова А. В. Политкультурность как основополагающий фактор современной образовательной системы // Современные наукоемкие технологии. – 2018. – № 8. – С. 214 – 217.

MOTIVATING STUDENTS TO LEARN ENGLISH SPEAKING THROUGH COLLABORATIVE ACTIVITIES

DUISENOVA M. M.

PhD, senior lecturer

South Kazakhstan

Lecturer State Pedagogical University, Shymkent

KASYMBAI D. U.

undergraduate student, South Kazakhstan State

Pedagogical University, Shymkent

Our work will focus on collaborative learning, understanding it as the learning use of small groups so that students work together to maximize their own learning and that of others. Students they work together. This type of apprenticeship does not contradict individual work, as it can be seen as an additional learning strategy that enhances the overall development of the student. There are three types of training that have been classified according to the model of the work performed: individual.

Collaborative learning refers to learning in groups or working groups dealing with specific educational purposes. Students work together. This type of learning is not opposed to individual work, as it can be seen as an additional learning strategy that enhances the overall development of the student.

Collaborative learning methods share the idea that students work together to learn and are responsible for educating their peers just as much as their own. All this brings with it an update to the roles associated with teachers and students, this update also affects the developers of educational programs. Collaboration tools should emphasize aspects such as reasoning, self-learning, and collaborative learning. Throughout history, the strategy of collaborative work and learning has been something quite used and disseminated, although recently it has been starting to be talked about as a topic of great boom and research. However, being able to work really collaboratively is not an easy thing to do. Not only does it place a group of people around the activity and believe that learning will come, it is necessary to structure the activity to truly achieve that goal.

Collaborative learning methods share the idea that students work together to learn and are responsible for educating their peers as much as they are for their own. possess. All this entails updating the roles associated with teachers and students, the subject of this work. This update also affects educational developers. Collaboration tools should emphasize aspects such as reasoning, self-learning, and collaborative learning.

In the existing literature on co-education, what is considered «learning» is widely recognized:

For some, it involves more or less any joint activity in an educational context, such as learning course materials or exchanging course assignments. Here, the term «Co-students» would be most appropriate for use.

Other studies say that learning occurs when a problem is solved. This understanding has been studied recently by researchers in the field of multi-agent training.

Within some theories, co-learning is directed in terms of development, as a biological and/or cultural process that takes place over many years.

This range of definitions also includes training, which is achieved by gaining experience in the professional community.

In other words, the common denominator of all these learning situations is the word «collaboration» rather than the word «learning». However, the diversity of the use of the word «learning» reflects two notions of «collaborative learning»: is it a pedagogical method or a psychological process? In this respect, many authors have defended each of these positions, now, according to Dillembourgh, collaborative learning is neither a mechanism nor a method [1].

Learning together isn't a simple mechanism: if someone talks about «collaborative learning», they should also talk about «learning alone». The cognitive systems of individuals learn not because they are individual, but because they perform some actions (reading, forecasting, etc.) that this entails with some learning mechanisms (induction, prediction, compilation, etc.). Similarly, peers learn not because there are two of them, but because they perform some activities that involve specific learning mechanisms.

The field of collaborative learning relates specifically to these activities and mechanisms. This can happen more often with co-training than with individual settings. However, there is no guarantee that these mechanisms will arise in any joint interaction. On the other hand, they arise not only during cooperation. At some level of description-at least at the neural level-the mechanisms potentially involved in collaborative learning are the same as those potentially involved in individual cognition.

Collaborative learning is not a method because of the low predictability of specific types of interactions. Essentially, collaborative learning takes the form of instructions for people (e.g.), «You should work in a group», physical configuration (e.g.). Teams must work at the same table and other institutional constraints. Consequently, the «joint situation» is a kind of social contract, either between peers or

between peers and the teacher. Such a contract defines the conditions under which certain types of interactions can occur, without guarantee that they will always occur.

In short, the word «collaborative learning» describes a situation in which certain forms of interaction leading to learning mechanisms are expected, but there is no full guarantee that these conditions will actually occur.

Competitiveness and cooperation. In the Individual, the success of the student does not depend on the success of others; in the competitive success of the student depends on the failures of others, and in Collaborationism, the success of the student depends on the success of others.

Collaborative learning methods share the idea that students work together to learn and are responsible for their own learning and that of their peers [2]. This implies an update of the roles associated with teachers and students, a different model of understanding the teaching/learning process, this update also affects the developers of educational programs [3]. The implementation of a collaborative learning scheme requires a number of elements that must be taken into account for its normal development.

In this scheme, the teacher's activity is most similar to traditional models of education. It corresponds to the implementation of pedagogical activities as thematic blocks, as well as social skills and group work [4]. A set of actions that you must perform:

Explain the task, the structure of cooperation and the necessary social skills.

Monitoring and intervention.

Evaluation and processing.

One of the tasks that a teacher should perform as an instructor is to teach students the skills of cooperation. Many students, especially the brightest, start with a reluctance to work in teams. In addition, interpersonal conflicts, usually associated with differences between group members in terms of skills, sense of responsibility, ethics, inevitably grow in group work and can seriously affect the effectiveness of the group. For this reason, it is convenient for a teacher as a coach to teach these skills, problem solving and teamwork.

The ideal way is to prepare students with some learning elements that generate an understanding of what a work team means and strengthen interpersonal relationships that help team performance [5].

Despite the growth, growth and impact of collaborative learning as an institutional strategy, much remains to be explored for the impatience of collaborative computer learning. Many of the existing technologies

are traditionally developed according to an individualistic, rather than a group scheme.

REFERENCES

- 1 Dillenbourg, P., Baker, M., Blake, A. & O'Malley, C., The evolution of research on collaborative learning. Learning in Humans and Machines: Towards an interdisciplinary learning science. – Oxford : Elsevier, 1995. – P. 189–211.
- 2 Dillenbourg P. What do you mean by Collaborative Learning? Collaborative-Learning: Cognitive and Computational Approaches. – Oxford: Elsevier, 1999, P.1–19.
- 3 Duisenova, M.M. Philosophical foundations of education at the Kazakh languages by aiding communicative methods // Social Sciences. – 2015. – № 10(8). – P. 2157–2166. DOI: 10.36478/sscience.2015.2157.2166.
- 4 Duisenova M.M., Dauletbekova Z.T. The question of study of the formation competence of the students in the pedagogical system // Journal of Engineering and Applied Sciences. – 2018. – № 13(1), P. 238–241.
- 5 Bullen, C.V.; Bennett, J.L. Learning from User Experience with Groupware // Proceedings of the 1990 ACM conference on Computer. 1990.

ПРЕДПОСЫЛКИ К ПРИМЕНЕНИЮ НОВЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

ЕГИНБАЕВА Ж. Ш.
магистрант
ВАФЕЕВ Р. А.

д-р филол. наук, профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар

В Послании Главы государства Касым-Жомарта Токаева «**Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана**» от 1 сентября 2020 года отмечается: «В целях повышения уровня грамотности граждан, их цифровых знаний поручаю Правительству разработать Концепцию непрерывного образования. В этом документе нужно предусмотреть активное внедрение альтернативных вариантов неформального образования, признание результатов самостоятельного обучения, сертификацию профессиональных навыков. Содержательность обучения должна гармонично дополняться современным техническим сопровождением. Важно продолжить работу по развитию цифровых

образовательных ресурсов, подключению к широкополосному Интернету и оснащению видео оборудованием наших школ» [1]. В стратегическом плане развития страны до 2025 года указывается, что электронное обучение является приоритетным на правлении радикальной модернизации образования в на правлении информатизации и системы образования. При этом, одной из актуальных проблем современной теории и методики обучения различным предметам является выявление возможностей компьютерных ресурсов в повышении качества математического образования школьников и разработка методики их применения при обучении в общеобразовательной школе.

Как считают А. В. Зубов, И.И. Зубова, до последнего времени мощь любого государства определялась уровнем развития промышленности, новизной и эффективностью ее технической базы [2]. Именно с опорой на новейшее техническое оборудование совершенствовалась технология материального производства. Под словом технология (от греч.techne – «искусство, мастерство, умение» и logos – «слово,учение») понимается совокупность методов обработки, изготовления, изменения состояния, свойства, формы сырья, материала или полуфабриката, используемых в процессе производства продукции. Такая технология была основой индустриального общества. Семидесятые годы XX века стали периодом создания персональных компьютеров и началом развития информационного общества. Основное отличие этого общества от индустриального заключается в том, что наряду с высокоэффективной технологией материального производства все большую роль начинают играть информационные технологии как совокупность законов, методов и средств получения, хранения, передачи, распространения, преобразования информации с помощью компьютеров.

Появлению и бурному развитию информационных технологий способствовали следующие достижения научно-технического прогресса:

- создание персональных компьютеров с большой памятью и большой скоростью выполнения операций;
- разработка звуковых плат, дающих возможность воспроизводить и записывать речь, звуки и музыку в большом диапазоне частот;
- изобретение видеоплат, позволяющих выводить на экран компьютеров изображение с телеэкранов и видеоматриц;

- разработка специальных (мультимедийных) компьютеров, позволяющих воспроизводить на экране дисплеев цвет, звук, музыку, движение;

- создание специальных процессоров и устройств, способных передавать информацию в сети от одного компьютера к другому;

- разработка устройств электронной связи (модемов), позволяющих передавать информацию на далекие расстояния (по телефонным линиям, кабелям, радиоканалам и т.п.);

- создание электронной оргтехники, связанной с персональными компьютерами и позволяющей осуществлять высокоскоростную печать документов, их копирование и размножение.

Актуальность применения новых информационных технологий продиктована, прежде всего, педагогическими потребностями в повышении эффективности развивающегося обучения, в частности, потребностью формирования навыков самостоятельной учебной деятельности, исследовательского, креативного подхода в обучении, формирования критического мышления, новой культуры. Использование новых технологий в преподавании английского языка обусловлено не только стремлением к новизне, но и возможностью реализовать личностно-ориентированный подход.

Вопросы организации использования информационных технологий в педагогическом процессе обучения и иностранному языку исследуются М. Ю. Бухаркиным, С. Е. Матушкиным, О. М. Моисеевой, Ю. Н. Петровым, Е. С. Полат, Е. И. Тихомировым и др. В аспекте современных подходов к обучению иностранным языкам в личностно ориентированном изучаются И. А. Зимней, Г. С. Сухобской, в коммуникативном – И. Л. Бим, Е. И. Пассовым, Г. А. Китайгородской, в социокультурном – С. Г. Терминасовой, В. В. Сафоновой, Н. Д. Гальсковой, в теории компьютерно-опосредованной коммуникации – Ф. Кумбс, Р. Фидлер, А. Ю. Уваровым, И. Н. Розиной и др.

В настоящее время по проблеме информатизации образования в Республике Казахстан были сформированы следующие основные научные школы, в которых проводятся комплексные и конкретные исследования: школа профессора Е. Ы. Бидайбекова по различным аспектам теории и методики обучения предмета и подготовки с применением информационных технологий; развитие методической системы фундаментального и прогрессивного обучения учащихся программированию, созданию теоретической основы Ж. К. Нұрбекова; профессиональная подготовка будущих учителей С.

С. Маусымбаев; обучение с использованием Интернет-технологий С. Н. Конева и др.; методическая подготовка учащихся к использованию ИКТ – Д. Е. Сагымбева; использование телекоммуникационных технологий в обучении иностранных языков – А. Б. Нурова, методика обучения английского языка через электронные учебники – У. Т. Нұрманалиева и т. д.

Процесс информатизации образования стремительно движется вперед. Система образования всемерно стремится соответствовать требованиям информационного века. В этой связи применение компьютеров во всех сферах человеческой деятельности, развитие сетевых технологий, порождает новые проблемы и дает импульс к развитию новых областей исследования. Изучение психологических и педагогических аспектов взаимодействия человека и компьютера, а также поиск эффективных методов применения информационных технологий в образовании открывает новые возможности перед школой.

Перед школой стоит задача – ребенок должен активно включаться в процесс обучения и перестать быть объектом воздействия. Большие возможности для реализации этой задачи заложены в использовании информационных технологий в школе [3].

Информационные технологии (ИТ) – это совокупность методов, производственных процессов и программно-технических средств, которые интегрированы с целью сбора, обработки, хранения, распространения, отображения и последующего использования информации в интересах ее пользователей.

Использование информационных технологий в учебном процессе позволяет не только модернизировать его, повысить эффективность, мотивировать учащихся, но и дифференцировать процесс обучения с учетом индивидуальных особенностей каждого ученика.

В настоящее время по проблеме информатизации образования в Республике Казахстан сформированы следующие основные научные школы, где проводятся комплексные и конкретные исследования:

- школа профессора Е. Ы. Бидайбекова по различным аспектам теории и методики обучения предмета и подготовки с методической точки зрения к применению информационных технологий [4];

- развитие методической системы фундаментальной и прогрессивного обучения учащихся программированию, создание теоретической основы – Ж. К. Нұрбекова [5];

- профессиональная подготовка будущих учителей – С. С. Маусымбаев [6];

обучение с использованием информационных технологий – С. Н.Конева [7];

методическая подготовка учащихся к использованию ИТ – Д. Е.Сагымбаева [8];

- использование телекоммуникационных технологий в обучении иностранных языков – А. Б. Нурова;

- методика обучения английского языка через электронные учебники – У. Т.Нұрманалиева [9].

Следует отметить, что вопросами использования информационных технологий в учебном процессе занимались такие казахстанские ученые, как К. З.Халыкова, Ш. Т.Таубаева, М. М.Жанпейсова, А. К.Мынбаева, Т. Мейрманкулова,

Г. С. Шрайманова, Г.Қ. Нургалиева [10], Г. О.Тажигулова, С. М. Кенесбаев, М. А.Галымжанова, Б. А. Досжанов, Е. А. Батешов, Т. Аюбаева, А. Б. Айтбаева, Ж. Садыбекова, Г. Абилкасымова, А. С.Бейсенова [11] и др.

Большое значение в исследовании и проблем повышения активности, познавательной деятельности обучающихся с помощью информационно-коммуникационных технологий, развития и использования исследовательской работы, формирования информационной культуры имеют труды Ж.А. Караева, Д. М.Жусипбалиевой, Н.Г.Даумова, Б.Т.Барсай, С.Н.Кубентаевой, Б.Т.Абыкановой, Д.А.Казимовой [12], Л.П.Абишевой, К.М.Беркимбаева и других ведущих ученых-педагогов.

Наряду с этим проблемы повышения познавательной активности студентов и обучающихся посредством формирования информационной модели, использования методической системы, методик и информационных технологий контроля знаний обучающихся исследованы в работах таких ученых, как Е. Ы. Бидайбеков, Ш. Х. Курманалина, Т. О.Балыкбаев, А. Е.Сагымбаева, Ж. У.Кобдикова, С. Кошимбетова, С. Т. Мухамбетжанова, Д. В.Довенко, И. И. Баринава [13] и т.д.

Поиском и анализом оптимальных путей и способов внедрения информационных технологий в педагогическую науку и сферу образования занимаются как ученые: психологи, педагоги, методисты, специалисты в области информатики и вычислительной техники, так и практико-ориентированные работники системы образования (М. П.Лапчик, Г. В. Рубина, Б. С. Гершунский, В.Г.Житомирский, Ю. А.Кузнецов, Ю. А. Первин и др.).

К психологическим аспектам использования информационных технологий относятся:

- наглядный принцип обучения, так как у учащихся преобладает наглядно-образное мышление;

- активизация познавательной деятельности учащихся;

- повышение мотивации учения;

- развитие творческих способностей учащегося школьного возраста;

- создание благоприятного эмоционального фона;

- развитие способностей ориентироваться в информации разного вида, элементах алгоритмической деятельности, образного и логического мышления.

К педагогическим аспектам использования информационных технологий относятся:

- повышение качества усвоения материала;

- применение индивидуального подхода в работе с учащимися;

- овладение практическими способами работы с информацией: поиск, анализ, преобразование, передачи, хранение информации, её использование в учебной деятельности и повседневной жизни;

- овладение умениями использовать компьютерную технику для работы с информацией в учебной деятельности повседневной жизни;

- формирование компьютерной грамотности и элементов информационной культуры;

- воспитание интереса к информации, бережного отношения к техническим устройствам.

- формирование исследовательских умений и умений принимать оптимальные решения.

Мощный поток новой информации, рекламы, применение компьютерных технологий на телевидении, распространение игровых приставок, электронных игрушек и компьютеров оказывают большое влияние на воспитание ребёнка и его восприятие окружающего мира. Поэтому использование информационных технологий в учебной и внеучебной деятельности в старших классах выглядит очень естественным и является одним из эффективных способов повышения мотивации, развития творческих способностей, создания благоприятного эмоционального фона.

Наряду с этим следует отметить, что информационные технологии позволяют повысить продуктивность учебно-воспитательного

процесса только в том случае, если учитель хорошо себе представляет и понимает психолого-педагогические аспекты их применения.

Наглядность, если подразумевать под ней все возможные варианты воздействия на органы чувств обучаемого, обоснована еще Я.А. Коменским, назвавшим ее «золотым правилом дидактики» и требовавшим, чтобы все, что только можно, представлялось для восприятия чувствами. Современные информационные технологии имеют для воплощения этого правила широкие возможности, которые необходимо реализовывать на основе учета психологических особенностей восприятия информации учащихся среднего и старшего школьного возраста в процессе обучения.

В образовательном взаимодействии педагога и ученика одной из актуальнейших проблем является привлечение и сохранение внимания на протяжении всего урока. К.Д. Ушинский считал внимание чрезвычайно важным фактором, способствующим успешности обучения. Он рекомендует педагогу несколько средств сохранения внимания: усиление впечатления, прямое требование внимания, меры против рассеянности, занимательность процесса преподавания.

Большую роль информационные технологии играют в запоминании как логическом завершении процесса усвоения. Они способствуют закреплению полученных знаний, создавая яркие опорные моменты, помогают запечатлеть логическую нить материала, систематизировать изученный материал. Особенно должно учитываться учителем эмоциональное воздействие информации. Если необходимо сконцентрировать внимание учеников на содержании предлагаемого материала, то сила эмоционального воздействия средствами информационных технологий вызывает интерес и положительный эмоциональный настрой у учащихся на весь процесс восприятия.

В современных условиях главной задачей образования является не только получение учеником определенной суммы знаний, но и формирование у них умений и навыков самостоятельного приобретения этих знаний. Опыт работы показал, что у учащихся старших классов, активно работающих с компьютером, формируется более высокий уровень самообразовательных навыков, умений ориентироваться в бурном потоке информации, умение выделять главное, обобщать, делать выводы.

Применение современных педагогических технологий позволяет перейти от обучения как функции запоминания к

обучению как процессу умственного развития; от статической модели знаний к динамической системе умственных действий; от внешней мотивации обучения к внутренней нравственно-волевой регуляции. Использование информационно-коммуникационных технологий в процессе обучения иностранному языку раскрывает огромные возможности компьютера как эффективного средства обучения. Компьютерные обучающие программы позволяют тренировать различные виды речевой деятельности и сочетать их в разных комбинациях, осознавать языковые явления, способствуют формированию лингвистических способностей, создают коммуникативные ситуации, автоматизируют языковые и речевые действия, а также обеспечивают реализацию индивидуального подхода и интенсификацию самостоятельной работы обучающихся.

Таким образом, использование средств информационных технологий при обучении иностранному языку способствует повышению интереса обучающихся к предмету и активизации их речевой деятельности, развитию навыков самостоятельной работы в коллективе, эффективному формированию всех видов речевой деятельности. Систематическая работа с компьютерными заданиями формирует у обучающихся устойчивые навыки самостоятельной работы, что приводит к сокращению времени на выполнение стандартных заданий и позволяет увеличить время на выполнение работ творческого характера.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева от 1 сентября 2020 года народу Казахстана. Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [//www.akorda.kz](http://www.akorda.kz).
- 2 Зубов А.В., Зубова И.И. Информационные технологии в лингвистике. – М.: Издательский центр «Академия», 2012. – 208 с.
- 3 Минеева Т. Ф. Информатика в старшей школе // Открытое образование. – 2019. - №11. С. 78–79.
- 4 Бидайбеков Е.Ы. Развитие педагогических коммуникаций в условиях дистанционного обучения: методические рекомендации. – Алматы : «Ұлағат» КазНПУ им. Абая, 2018. – 62 с.
- 5 Нурбекова Ж.К. Развитие методической системы фундаментальной и прогрессивного обучения учащихся

программированию, создание теоретической основы. – Алматы, 2018. – 144 с.

6 Маусымбаев С.С. Профессиональная подготовка будущих учителей. – Алматы, 2020. – 270 с.

7 Конева С.Н. Обучение с использованием Интернет-технологий. – Алматы, 2018. – 214 с.

8 Сагымбаева Д.Е. Методическая подготовка учащихся к использованию ИКТ // Вестник КазНПУ – 2018. – Т. 103 – № 2. – С. 255 – 270.

9 Нурманалиева У.Т. Методика обучения английского языка через электронные учебники // Вестник КазНПУ – 2019. – Т. 101. – № 7. – С. 34–39.

10 Халыкова К.З., Таубаева Ш.Т., Жанпейисова М.М., Мынбаева А.К., Мейрманкулова Т., Шрайманова Г.С., Нургалиева Г.К. Организация использования информационных технологий в учебном процессе. – Алматы, 2018. – 214 с.

11 Тажигулова Г.О., Кенесбаев С.М., Галымжанова М. А., Досжанов Б. А., Садыбекова Ж., Аюбаева Т., Айтбаева А. Б., Батешов Е. А., Абилкасымова Г., Бейсенова А. С. Развитие фундаментальной и прогрессивного обучения учащихся программированию в Казахстане // Вестник АПНК – 2020. – Т. 106. – №1 – С. 25–27.

12 Караев Ж. А., Жусипалиева Д. М., Даумов Н. Г., Барсай Б. Т., Кубентаева С. Н., Абыканова Б. Т., Казимова Д. А. Проблемы повышения активности, познавательной деятельности обучающихся с помощью информационно-коммуникационных технологий // Вестник КазНПУ – 2019. – Т. 101, № 9 – С. 3–9.

13 Бидайбеков Е. Ы., Курманалина Ш. Х., Балыкбаев Т.О., Сагымбаева А.Е., Кобдикова Ж. У., Кошимбетова С., Мухамбетжанова С.Т., Довенко Д.В., Барина И. И. Использование методической системы и методик информационных технологий на занятиях в школе. // Вестник КазНПУ – 2019. – Т. 110, № 16 – С. 133–139.

ПРИНЦИПЫ ПОЛИКУЛЬТУРНОСТИ НА ПРИМЕРЕ СИНХРОННОГО ПЕРЕВОДА

ЕГОРОВ А. В.
магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

Неотъемлемой частью современного образования является идея продвижения поликультурности. Современный человек должен быть как толерантным, так и терпимым, с развитым чувством уважения к людям другой культуры, умеющим жить с ними в мире и согласии, с готовностью к активному взаимодействию. Именно таким должен быть идеальный образ переводчика-синхрониста. Если вспомнить базовые пособия по этому направлению, то первое правило, которое должен соблюдать специалист – это быть тенью своего заказчика. Переводчик обязан воспроизводить и адаптировать информацию с одного языка на другой без весомых искажений. Персональное мнение, мысли, агрессия – это недопустимые вещи для любого специалиста.

Тесная связь между этносами и представителями разных культур обеспечивается, в первую очередь, за счет коммуникации как устной, так и письменной. Процесс образования аналогично построен на тех же принципах. Говоря о поликультурности, следует обозначить аспекты, которые служат базисом для формирования данного понятия, как такового. Разберем данный термин на модели обучения специалиста-синхрониста.

Синхронный перевод в странах СНГ существует на протяжении более 90 лет. Предположительно, именно в СССР и положили начало развитию данной области [1]. Однако, до относительно недавнего времени, вопрос об обучении синхронному переводу в вузах не поднимался на государственном уровне по ряду причин, среди которых можно выделить следующие:

Крайне высокий порог вхождения, так как синхронный перевод – это узконаправленная специальность, использующаяся в основном на мероприятиях международного характера.

Специфика технического оборудования, заключающаяся в ее недостаточной развитости, что не позволяло в полной мере раскрыть преимущество синхронного перевода перед последовательным;

Недостаточное количество высококвалифицированных специалистов, обладающих достаточным опытом для преподавания данной дисциплины в вузах;

Из-за специфики данной области сформировалась необходимость в высоких профессиональных качествах переводчиков, в том числе необходимость владения знаниями в области лингвокультуры, быстрой реакции, и стрессоустойчивости на мероприятиях [2].

Особенно актуальным синхронный перевод стал в период Второй мировой войны. Во времена съездов КПСС деятельность переводчиков-синхронистов в Советском Союзе занимала особое, почетное место. Основные годы деятельности переводчиков упали на 40–50-е года XX века, но в связи с проблемами в образовании, происходили некоторые нюансы. Как же получить высококвалифицированных кадров, когда во времена Советского союза были так называемые представители билингвизма (с самого детства, будучи ребенком, обучение происходит на двух языках, особенно такая ситуация была популярна на территории Запада), либо же будущий специалист обучался в вузе, но изучал лишь устный последовательный перевод [3]. Время шло, ближе к концу 50-х годов потребность в специалистах стала всё выше. Тогда было принято решение – издать свои собственные курсы по подготовке переводчиков – синхронистов. Нужно было разработать и освоить новые методики, на основе западных специалистов. Понадобилось более 10-ти лет, чтобы обучение достигло пика того времени, и уже в 1962 году МГПИИЯ издает первые за всю историю СССР курсы по подготовке специалистов ООН, которые преподавали вплоть до 1991 года. Самые выдающиеся выпускники этих курсов и по сей день занимают должности переводчиков-синхронистов в государственных сферах, ведущих преподавателей в области переводоведения.

Данные курсы являлись построенным на западной модели постдипломным образованием – люди, посещавшие данные курсы, уже имели диплом о высшем образовании в сфере иностранных языков, благодаря чему процесс обучения можно было построить с приоритетом на формировании навыков в области конференц-перевода. В то время синхронный перевод все еще не включался в программы образования переводчиков.

В начале 21 века МГЛУ предоставляет для студентов-переводчиков 4-го и 5-го курсов факультативный курс в сфере синхронного перевода общей длительностью 3 семестра, по окончании которого в обязательном порядке сдается государственный экзамен. Данный курс способен крайне эффективно способствовать развитию навыков синхронного

перевода из-за большого количества учебных часов, благодаря чему многие выпускники МГЛУ успешно ведут деятельность в качестве синхронистов МИД РФ, работают на свободном рынке перевода и международных организациях.

Современный подход к образованию подарил синхронному переводу новые и интересные возможности. Помимо классической степени бакалавра, будущий специалист смог развиваться в этой области вплоть до магистра и доктора. Московский государственный лингвистический университет подарил возможность своим студентам – магистрам пройти курс по подготовке к устному переводу международных конференций. Предполагалось, что будущий специалист овладеет совершенно новыми навыками и станет компетентен в области конференц-перевода, который позволяет осуществлять языковой и культурный обмен. Поскольку на данный момент многолетний опыт многих преподавателей позволяет воспитывать поколение переводчиков-синхронистов, то и в магистерские программы по обучению такого рода специалистов включили лучшие работы и методики со всего мира [4].

Разумеется, основным критерием для начала обучения курсу является отсутствие проблем во владении рабочими языками. Это относится ко всем аспектам иностранного языка – не должно быть языкового барьера в общении, произношение должно быть четким и правильным, грамматика освоена в совершенстве, лексикон должен быть богат. Обобщая, можно сказать, что именно на основе хорошего знания рабочих языков возможно сформировать навыки синхронного перевода. По этой причине именно знания родного и иностранных языков, а также культурных аспектов представителей стран, говорящих на этих языках, является приоритетным требованием к профессионалу в области перевода. Исходя из перечисленного выше, можно сделать вывод, что данный курс куда более целесообразен для изучения в рамках магистерских программ, нежели на этапе бакалавра [5].

Вторая методика также характерна для системы образования в СНГ, однако широко применяется в ряде европейских стран. Она заключается в понимании исторических традиций и жизненных реалий других стран, а также постоянном стремлении к самосовершенствованию, бесконечном развитии профессиональных навыков. Существует некое противоречие, основанное на факте необходимости студентами в процессе обучения выработки у студентов навыков досконального понимания исходных материалов

и полноценной передачи всех их нюансов – как смысловых, так и стилистических. За долгое время в системе образования, на территории СНГ, сложилось четкое понимание того, что изучение иностранных языков параллельно с практической работой в данной сфере оказывает благоприятный эффект, дополняя знания и умения переводчика. Начиная с 2000 года более продвинутым этапом в изучении иностранных языков является курс «Практикум по культуре речевого общения», позволяющий смоделировать многие коммуникативные ситуации, чтобы приспособить под них языковые средства. Именно опыт в сфере коммуникативного общения является важнейшим критерием для любого курса устного перевода [6].

Таким образом, синхронный перевод – это крайне непростая отрасль переводоведения, которая требует от человека максимальной отдачи, неустанного саморазвития и обучения новым методикам не только в прикладном аспекте, но и в культурном, так как крайне важно учитывать традиции, обычаи и менталитет носителей языка.

Возникает очевидный вопрос – с чего следует начинать молодому специалисту? Как выбрать верные методики, максимально повысив эффективность обучения?

Как и в любой сфере деятельности, именно начальный этап будет самым сложным. Стоит всегда ходить с одной важной мыслью в голове – бояться не страшно, страшно бездействовать. В случае с синхронным переводом, всё работает по идентичной системе. Для многих начинающих переводчиков – это целый мир, охваченный тайнами и легендами, наполненный трудностями и крайними перегрузками организма, ведь нужно научиться не просто слушать, но и слышать, затем адаптировать информацию так, чтобы она имела смысловую нагрузку. Человеку с клаустрофобией особенно будет сложно справиться с начальным этапом его карьеры, так как переводчики-синхронисты, в основном, работают в специально обустроенных кабинках. Любые факторы могут повлиять на качество перевода. Высокий гул, шум, проблемы с микрофоном, невнятная, или даже непривычная речь – это лишь малая часть тех факторов, которые являются врагами переводчика [7].

Чтобы избежать панических атак и стрессовых ситуаций, нужно много работать над собой. Существует множество «троп, или же путей» для выполнения строго поставленных перед собой задач. Первый путь – быть как носитель языка. Переводчики, своего рода, это тени своих заказчиков. Нужно научиться буквальным образом копировать речь говорящего, его темп речи, жестикуляцию

и повадки, научиться грамотно делать ударения в словах, отделять предложения выдержанными паузами. Такой способ называется «шедоунг» (Shadowing). Да, безусловно, акта интерпретации в этом упражнении нет, но без грамотного подхода к закалке своего организма к стрессоустойчивости, переводчик не даст компетентный перевод. Speaking and listening – говорение и слушание – это и есть главное оружие переводчика-синхрониста. Это упражнение станет более эффективным, если начать переводить спустя 2–3 слова от начала предложения. Постепенно, тренируя этот навык, можно переформулировать в голове целых две, а то и три версии будущего готового варианта. Данное упражнение раскрывает потенциал перспективного специалиста и развивает стрессоустойчивость [8].

Помимо вышеуказанного упражнения, существуют и другие способы саморазвития в области перевода. Аудирование помогает тренировать память и слух, а если усложнить задачу и попытаться воспроизвести информацию с точностью в каждое слово, то мозг станет работать иначе, так как это своего рода стрессовая ситуация.

Очень интересный опыт аудирования можно испытать во время прохождения тестирования по программе FLEX. Экзаменаторы всяческими способами нарушают тишину в аудитории, чтобы воссоздать эффект улицы. Начинают громко разговаривать, шуршать пакетиками, листами тетрадей и книг. Стресс подходит к своему пику из-за необычных факторов, к которым человек просто банально не был готов. FLEX - это не просто программа по обмену студентов с разных уголков планеты, но и возможность для человека адаптироваться к иностранной культуре, путем изучения этнических и языковых особенностей представителей других стран.

Обучение английскому языку и его переводу можно рассматривать не только как рутину и монотонность. Организму нужно давать отдыхать, чтобы не выгореть в первые же недели занятий. Язык можно рассматривать как своего рода игру, а победу – идеально выполненное задание. Это эффект самовнушения, но все же действующий. На постоянной основе таким занятием лучше не увлекаться, а использовать как разнообразие. Еще одним из способов обучения является перевод уже знакомого всем текста. Взять в пример были и сказки отечественных авторов. Каждый человек воспринимает их по-разному. Не стоит переводить каждое слово, главное начать с малого – передать суть так, как удобно переводчику. Это тренировка, никто не будет давить, или же осуждать за ошибки. Преподаватель наоборот идет на встречу, дает

верные советы для развития компетенции будущего специалиста. Такого рода тренировки станут мотивацией для студента-переводчика, ведь он сотворил свое маленькое чудо, перешел грань страха, сделал то, что с трудом дается даже уже профессиональным переводчикам. Никогда не стоит забывать, что синхронный перевод - это искусство, которому нужно именно учиться, тренироваться, заставлять себя избавляться от многих фобий во благо будущей профессии.

Так как вокабуляр – это одно из верных орудий любого переводчика, то, следовательно, нужно его развивать и расширять список знаний. Почти у каждого слова в абсолютно любом языке существует свой эквивалент. Синхронный перевод подразумевает использование уместных выражений, а если специалист умеет подбирать нужные синонимы и альтернативы, то и результат будет более утонченным и красивым. Взять в пример те же формулы вежливости, слова и фразы из обыденной жизни. Их можно сказать, перевести совершенно другими путями, преподнести более открыто и развернуто. Поэтому стоит расширять свои базовые знания и уделять словарному запасу как можно больше времени, не жалея его ни в коем случае, так это та самая «основа» переводческой деятельности – быть как рыба в воде.

Современные методики получения образования намного сильнее и продуктивнее своих предшественников. Двадцать первый век подарил миру новые возможности, а синхронный перевод стал частью этого процесса. Сейчас можно обучаться на совершенно другом уровне, компания Sapaso предоставляет будущему переводчику слушать и записывать информацию в реальном времени. На основе этого, можно сделать акцент на ошибки, продумать новые стратегии и альтернативные переводы для будущего опыта.

Стоит сказать, что в силу того, что переводческая деятельность является крайне молодым направлением в сфере науки, на данный момент она находится в процессе своего развития, а совокупность методик для оптимального ведения деятельности до сих пор формируется. Поэтому, развитие поликультурности в современном мире переводоведения играет важную роль, формируя основу для взаимодействия этнических групп и укрепляя международные отношения. Грамотный специалист всегда выступает в качестве связующего звена, образуя мост между поколениями и национальностями.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Гофман Е. К истории синхронного перевода // Тетради переводчика / под ред. Л.С. Бархударова. – М. : Изд-во ин-та междунаrodn. отношений. – Вып. 1. – С. 20-26.
- 2 Комиссаров В.Н. Теория перевода (Лингвистические аспекты). – М. : Высшая школа, 1990. – 253 с.
- 3 Миньяр-Белоручев Р.К. Как стать переводчиком? – М. : Готика, 1999. – 176 с.
- 4 Поршнева Е.Р. Междисциплинарные основы базовой лингвистической подготовки специалиста-переводчика: дис. ... д-ра пед. наук. – Казань, 2004 – 425 с.
- 5 Interpreter Education in the Age of Globalization [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.lebulletinducratil.fr/index.php/fr/la-pedagogie-de-l-interpretation-a-l-isit>.
- 6 Цвиллинг М.Я. Антиномии переводческой дидактики. Тетради переводчика. Научно-теоретический сборник / под ред. С.Ф. Гончаренко. – Вып. 25. – М. : Изд-во МГЛУ, 2004. – С. 47–52.
- 7 Зубанова И.В. Не обижайте синхронистов // Мосты: журнал переводчиков. – М. : Р. Валент. – 2013. – № 1 (37). – С. 13–17.
- 8 Roberts R. P. Enhancing Short-Term Memory for Accurate Interpreting // The ATA Chronicle. – July 2014. – Vol. XLIII, № 7. - Alexandria, VA (USA): The American Translators Association, 2014. – P. 18–26.

МЕДИА-КОНТЕНТ «TED TALKS» КАК ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ИНСТРУМЕНТ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

ЕМБЕРГЕНОВА А. Н.
магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

В настоящее время необходимость использования современного медиа-контента «TED Talks» на уроках иностранного языка играет значительную роль в формировании и развитии коммуникативной компетенции обучающихся. Интересный и содержательный медиа-контент позволяет учителю повысить качество усваиваемого учебного материала, регулировать темп восприятия информации и ведения занятия, а также рационально организовать структуру занятия и самостоятельную работу учащихся. Для того чтобы эффективно применять медиа-контент «TED Talks» как

образовательный инструмент в обучении иностранному языку, необходимо изучить понятие «TED Talks» и его структуру.

Любая речь, направленная на публику (друзей, одноклассников, коллег и т.д.) называется публичным выступлением. Одно из ключевых качеств лидера – способность эффективно передавать информацию группам людей и вдохновлять их на принятие действий. Выступление с речью, проведение собрания сотрудников, презентация – все это мощные средства донесения информации, которые могут убеждать людей и способствуют формированию мнений [1, с. 55–62].

TED Talks – это название международной конференции, основным контентом которой являются публичные выступления, презентующиеся умнейшими и знаменитыми людьми планеты с 1984 года в рамках проекта TED. Перевод (расшифровка) этой аббревиатуры звучит как Технология, Развлекательные проекты, Дизайн (Technology, Entertainment, Design). По первым буквам данных английских слов и составлено название мероприятия, которое проводится фондом Sapling Foundation.

Его основатель и бессменный руководитель американский бизнесмен Крис Андерсон получил права на проект TED в 2001 году и определил новые приоритеты. Девиз данных регулярных конференций звучал как «Идеи, достойные распространения». TED конференция когда-то была первым местом, где показали компьютер Macintosh, где заговорили о глобальном потеплении и искусственном интеллекте. С 2014 года мероприятие проходит в канадском Ванкувере [2]. Для успешной организации учащимися публичных выступлений на уроках иностранного языка необходимо систематизировать саму структуру медиа-контента «TED Talks».

Знакомство с формой выступления. Выступление TED длится 18 минут – продолжительность, выбранная организаторами TED на основе как нейробиологии, так и стратегии. Они понимали, что 18 минут – это достаточно долго для оратора, чтобы конкретизировать идею, но достаточно коротко, чтобы слушатель мог воспринять, переварить и понять всю важную информацию. Куратор TED Крис Андерсон объясняет: «18-минутная продолжительность очень похожа на то, как Твиттер заставляет людей быть дисциплинированными в том, что они пишут. Заставляя ораторов, которые привыкли говорить 45 минут, сократить время до 18, вы заставляете их действительно задуматься о том, что они хотят

сказать. Каков ключевой момент, который они хотят донести? Это оказывает осветляющее действие. Это дисциплинирует».

Развитие идеи. Что является хорошей идеей для выступления? Как и хорошая журнальная статья, ваша идея может быть новой или удивительной, или бросить вызов убеждениям, которые уже есть у вашей аудитории. Или это может быть отличная базовая идея с новым убедительным аргументом, стоящим за ней. Идея – это не просто история или список фактов. Хорошая идея берет доказательства или наблюдения и делает более широкий вывод.

3 Сделать наброски сценарий. Существует множество теорий о наилучшей структуре для отличной презентации. (Нэнси Дуарте представляет один из них здесь.) В этом нет ни одного трюка, но вот, по крайней мере, одна структура, которая, как мы обнаружили, работает особенно хорошо:

3.1 Начните с того, что заинтересуйте свою аудиторию, используя соответствующий пример или интригующую идею.

3.2 Объясните свою идею четко и убедительно.

3.3 Опишите ваши доказательства и то, как и почему ваша идея может быть реализована.

3.4 В заключение расскажите о том, как ваша идея может повлиять на вашу аудиторию, если она ее примет.

4 Создание слайдов. Должен ли я использовать слайды? Слайды могут быть полезны для аудитории, но они ни в коем случае не являются необходимыми или актуальными для каждого выступления. Спросите себя: помогут ли мои слайды и прояснят информацию для аудитории, или они будут отвлекать и сбивать их с толку? Некоторые замечательные примеры слайдов можно найти в выступлениях Дэна Филлипса, Джаррета Кросочки и Рика Гвидотти на TED.com. Самое важное правило для слайдов: делайте все просто. Что содержится в слайдах? Чтобы помочь аудитории запомнить человека, место или вещь, о которых вы упоминаете, вы можете использовать изображения или фотографии, графики и инфографику. – Люди поймут, что изображения отражают то, что вы говорите, поэтому нет необходимости устно описывать изображения на экране.

5 Репетиция. Репетируйте до тех пор, пока вы не почувствуете себя полностью комфортно перед другими людьми: разными группами людей, людьми, которых вы любите, людьми, которых вы боитесь, небольшими группами, большими группами, сверстниками, людьми, которые не являются экспертами в вашей

области. Выслушивайте критику и репетируйте. Если кто-то говорит, что вы звучите «перерепетированно», это на самом деле означает, что вы звучите неестественно. Продолжайте репетировать и сосредоточьтесь на том, чтобы говорить так, как будто вы разговариваете только с одним человеком в спонтанном одностороннем разговоре. Синхронизация. Время для себя. Практикуйтесь с часами, которые заводятся прямо перед вами. Делайте это до тех пор, пока каждый раз не будете правильно выбирать время. Поза. Потренируйтесь стоять неподвижно, твердо стоя на одном месте на сцене. Попросите друга понаблюдать за вами и помешать вам расхаживать взад-вперед или переносить вес с ноги на ногу. Время на сцене. Попросите своего организатора выделить как можно больше времени для генеральной репетиции, на сцене, с помощью кликера и монитора уверенности. Чем ближе к реальным условиям на сцене, тем лучше [3].

Если вы привлекли внимание слушателей к выступлению, помните, что в воспоминаниях слушателя мероприятие может выглядеть совершенно не так, как во время самого выступления. Если окончание станет незапоминающимся, то и вся речь может изгладиться из памяти. Если вы не спланируете завершение своей речи, то можете попасть в порочный круг, нанизывая один абзац на другой. Какую бы концовку вы не выбрали, ее нужно тщательно спланировать. Элегантное заключение и простое спасибо – это наилучший конец ваших усилий [4, с. 191].

Сколь бы важны ни были навыки публичных выступлений сегодня, в будущем они станут еще важнее. Коммуникации развиваются с огромной скоростью, и вместе с ними развивается одна из древнейших способностей человека. Мы убеждены, что завтра умение представлять свои идеи другим людям станет еще более важным навыком, чем сегодня.

Медиа-контент «Ted talks» как современная платформа отвечает реалиям сегодняшнего дня и предлагает актуальные материалы по различным темам и современным проблемам. Использование медиа-контента на уроках иностранного языка позволяет учащимся улучшить свои языковые навыки, получить знания из различных областей обучения и повысить свою мотивацию. Именно публичные выступления мотивируют учащихся самостоятельно преследовать свои собственные интересы и побуждают некоторых к дальнейшим исследованиям.

Таким образом, медиа-контент «TED Talks.» в образовательном процессе является мощным инструментом в повышении осведомленности молодого поколения о глобальных вопросах и вовлекают обучающихся во всемирную дискуссию на животрепещущие темы. Разнообразие тем выступлений позволяет преподавателям найти материал по нужной теме в соответствии с преподаваемым аспектом, будь то общий язык, деловой английский или язык для специальных целей. Рассмотренные выше этапы работы предоставляют обучающимся возможность улучшить навыки аудирования, конспектирования, ведения дискуссии, критического осмысления информации, которые необходимы для коммуникации в современном мире. Учителям следует помогать своим ученикам находить вдохновение в тех областях, где они этого не ожидают, а также исследовать свои собственные мотивационные процессы, чтобы они могли воспользоваться этим преимуществом. Обучающиеся всегда желают быть вовлеченными в контент и хотят узнать больше о том, что их интересует. Медиа-контент «Ted talks» улучшает навыки общения обучающихся и предоставляет им интересные и мотивирующие идеи.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Васильев Л. М. Семантическая категория оценки и оценочные предикаты: учеб. пособие. – М. :Высшая школа, 1996. – С. 55–62.
- 2 Рассказы для «ТЕД 2014» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://blog.ted.com/tag/ted2014/>.
- 3 TEDx Speaker Guide [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://storage.ted.com/tedx/manuals/tedx_speaker_guide.pdf
- 4 Андерсон К. TED Talks. Слова меняют мир [пер.с англ. Т.О.Новиковой]. – М. : Издательство «Э», 2018. – 191 с.

АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУДА ПОДКАСТТАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

ЖАРЫЛҒАСЫН Н. Ж.
магистрант, Жұбанов университеті, Ақтөбе қ.
АНЕСОВА А. Ж.
PhD, профессор, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Оқу процесінің тиімділігінің басты шарттарының бірі-оқу мақсаттарын нақты түсіну. Ағылшын тілін үйренудің негізгі мақсаты

- қарым-қатынас, яғни ағылшын тілінде қарым-қатынас жасау. Ағылшын тілін оқытудың мақсаттары осы тілді үйренушілердің коммуникативті қажеттіліктерімен анықталады. Сондықтан қазіргі заманғы әдіс ағылшын тілін оқытудағы коммуникативті тәсілге негізделген. Коммуникативті мақсат бүгінгі таңда басты және жетекші болып табылады. Қарым-қатынас ауызша және жазбаша сөйлеу әрекеттері түрінде жүзеге асырылады, сондықтан оқыту мазмұнының негізгі компоненті сөйлеу әрекетінің барлық түрлерін қалыптастыру, дамыту және жетілдіру деп танылуы керек, бірақ әсіресе тыңдау және сөйлеу.

Бүгінгі таңда шетел тілі жалпыадамзаттық мәдениеттің маңызды элементі және әлемдік білім беру жүйесіне кірігудің қажетті шарты екені белгілі. Сондықтан шет тілін білу жалпы қоғам үшін де, жеке тұлға үшін де пайдалы. Ағылшын тілін үйрену адамның әлеуметтік-саяси және мәдени өмірге енуіне ықпал етеді. Бүгінгі таңда Қазақстандағы ағылшын тілі біздің қоғам өмірінің барлық салаларымен: экономикамен, саясатпен, өнермен және т.б. тығыз байланысты. Ағылшын тілін үйрену интеллектуалды, сөйлеу және эмоционалды дамуды қамтамасыз етеді, студенттердің фонемалық және интонациялық есту қабілетін, имитациялық қабілеттерін, тіл сезімін және тіл байлығын дамытады. Ағылшын тілін үйрену кезінде, кез-келген басқа шет тілі сияқты, есте сақтаудың барлық түрлері жаттығады, студенттердің шығармашылық қабілеттері дамиды.

Тыңдауды үйрену барысында студенттер ағылшын тілінде не айтылғанын мұқият, зейінді тыңдаудың, естігендерінің нақты жағдайға, осы жағдайды көрнекі қабылдауға арақатынасының қаншалықты маңызды екенін түсіндіруі керек. Бұған пәндік көрнекілік, мұғалімнің қимылдары, бет-әлпеті, яғни қарым-қатынас кезінде түсінуге тән барлық нәрсе жатады. Тыңдау қабілеті студенттердің өзін-өзі тәрбиелеуді қалыптастыруға арналған оқытушының көмегімен қол жеткізіледі, мысалы, оқытушыны, курстастарды, достарды, дикторды мұқият тыңдау мүмкіндігі; қабылданған сөйлеуді есте сақтауға тырысу; тыңдап-түсіну жаттығулары өткізілетін жағдайға негізделген қабылданған дыбыстық тізбекті түсіну және т.б.

Студенттердің ағылшын тілін түсінуін қалыптастырудың негізгі қажетті шарты – сабақ барысында ағылшын тілінде сөйлеу. Бірінші сабақтан бастап оқытушы сабақты ағылшын тілінде жүргізіп, ағылшын тілін толық қолдануы керек. Әрине, ол студенттердің білімінен бұрын сөздер мен сөз тіркестерін қолданады және белсенді

түрде үйренгендерін міндетті түрде қосады. М. В. Ляховицкийдің пікірінше, шетел тілін оқытудың негізгі құралы-тілдік орта [1]. Аудиовизуалды құралдарды қолдана отырып, сабақты толығымен ағылшын тілінде өткізу шетелдік ортаның прототипін жасайды, оқу процесін осы тілдегі шынайы байланыс жағдайларына жақындатады.

Қазіргі таңда подкасттар кеңінен таралып, ағылшын тілін оқыту процесінде кеңінен қолданылуда. Подкаст дегеніміз жаппай тыңдап-түсіну немесе көру үшін Интернет арқылы ақысыз таратылатын мәтіндік, дыбыстық немесе бейне файлдар. «Подкаст» сөзі ағылшын тіліндегі «iPod» және «broadcast» сөздерінен шыққан дыбыстық немесе бейне файлды білдіреді. Алғашқы подкасттар 2004 жылы пайда болды, олар сандық аудио топтардың иелерімен танымал болды. Видеоподкастардың мақсатты аудиториясы – дербес немесе портативті компьютерлердің пайдаланушылары, сондай-ақ портативті ойнатқыштардың иелері болып табылады [2].

Студенттер үшін подкасттар, біріншіден, бұл ғылым мен технологияның әртүрлі салаларында білім алуға мүмкіндік беретін заманауи, жаңа ақпарат көзі болғанымен қызықты. Подкасттар үнемі жаңартылып отырады, оларды автоматты түрде жүктеуге болады. Әдетте, подкасттардың белгілі бір тақырыбы мен жариялау жиілігі бар. Подкасттар радио жазбаларына және шетел тілін үйренушілерге арналған арнайы бағдарламаларға бөлінеді.

Тыңдау сөйлеу әрекетінің рецептивті түрі болып табылады және бір уақытта есту арқылы сөйлеуді қабылдау мен түсінуді білдіреді. Ішкі тыңдау механизмінің негізі келесі психикалық процестер болып табылады: есту және тану, назар аудару, күту немесе ықтималды болжау, семантикалық болжау, сөйлеу ағынын сегменттеу және топтастыру, семантикалық ақпарат бірліктерін оқшаулау негізінде ақпараттық талдау және қабылданған хабарламаны әр түрлі түсіндіруді қамтитын қорытынды синтез [3].

Оқу тыңдау процесінде сөйлеу есту қабілеті және лексикалық-грамматикалық материалды тану дағдылары және тыңдауды түсіну және бағалау дағдылары қалыптасады. Оқыту процесіндегі тыңдап-түсіну оқу құралы ретінде әрекет етеді, тілдік материалды енгізу, тілдік бірліктердің күшті есту бейнелерін жасау тәсілі ретінде қызмет етеді, ауызша сөйлеуді меңгерудің, тыңдаудың коммуникативті дағдыларын қалыптастыру мен дамытудың алғышарты болып табылады. Оқыту процесіндегі тыңдап-түсіну бір материалды бірнеше рет тыңдауға мүмкіндік береді. Қайта тыңдау аудио мәтінді немесе подкастты неғұрлым толық және дәл түсінуге, сонымен қатар

оның мазмұны мен тілдік формасын жақсы есте сақтауға мүмкіндік береді, әсіресе кейінгі мәтін кейінірек қайта жазу немесе жазу үшін қолданылған жағдайда тиімді қолданылады.

Шынайы жазбаларды тыңдау терең білімді игеруге және практикалық мәселелерді шешудің коммуникативті құзыреттілігін арттыруға мүмкіндік береді, сонымен қатар есту, сөйлеу, өз ойларын тұжырымдау, пікірталас жүргізу қабілеттерін де жетілдіреді. Ағылшын мәдениетінің дәстүрлі үлгілерін түсіну және түсіндіру білім беру саласында ағылшын тілін шынайы қолданудың ақпараттық өрісі мен аясын кеңейтеді, оқытылатын тіл елінің мәдениетіне, дәстүрлеріне баулу және шетелдердегі ағылшын тілінде сөйлейтін халықтардың өмірі туралы жаңа мәліметтер алу есебінен білім беру мақсаттарына қол жеткізуге мүмкіндік береді, ой-өрісін кеңейтеді, шетел тілін меңгеру саласындағы білімді тереңдетеді, коммуникативтік құзыреттілікті жақсартады.

Подкасттармен жұмыс істеудің әртүрлі тәсілдері белгілі: негізгі мазмұнын түсіне отырып тыңдау (skim listening), толық түсіну (listening for detailed comprehension), ақпаратты іріктеп алу (listening for partial comprehension) және сыни бағалаумен тыңдау (critical listening). Подкасттарды таңдаудың негізгі критерийлері қызықты тақырып, айқын дикция және экспрессивті интонация, диктордың жағымды дауысы, сөйлеудің табиғи қарқыны болуы мүмкін. Подкасттарды пайдалану шетел тілдерін оқыту саласындағы перспективалы бағыт болып табылады, оқуға деген ынтаны қалыптастыруға, студенттердің әртүрлі салалардағы білімін қызықтыруға және кеңейтуге көмектеседі.

Ақпараттық қоғамның дамуы жағдайында подкасттар - интернетте жарияланған аудио мәтіндердің үнемі жаңартылып отыратын сериясы шетел тілдерін оқыту процесін оңтайландырудың тиімді құралдарының бірі болып табылады. Әдетте, подкасттардың белгілі бір тақырыбы мен жариялау жиілігі бар, олар мүлдем тегін және қолдануға оңай. Подкасттардың әртүрлі түрлері бар. Шетел тілін оқытуда түпнұсқа подкасттардың орны ерекше. Түпнұсқа подкасттар - ана тілінде жазылатын файлдар. Олардың ішінде лингвистикалық мақсатта жазылған, тыңдау үшін бай ресурс бола алатын подкасттар және шетел тілін үйренушілерге арналған оқу материалдары ретінде жасалған подкасттар бар [4].

Шетел тілдерін оқыту процесін оңтайландыру үшін подкасттарды пайдаланудың ерекшеліктері:

1 Подкасттың арқасында оқытуды мазмұнды ету. Подкаст ұсынылған тапсырмалар бойынша аутентикалық материалды тыңдау және сөйлеу арқылы түсінуге көмектеседі. Студенттер өзекті тақырыптар бойынша ақпарат алады, сөздік қорын байытады және сөйлеу дағдыларын дамытады.

2 Подкасттың ағылшын тілін оқытуда артықшылықтары бар. Подкаст автономды оқытуды қамтамасыз етеді. Подкасттың арқасында оқушылардың жеке мүмкіндіктеріне байланысты ағылшын тілін зерттеуде сараланған тәсіл болып табылады. Жазбаларды баяу және ерекше қарқынмен тыңдауға болады. Мәтінді тыңдау жаттығуларын үй тапсырмасы ретінде орындауға болады. Үй тапсырмасын орындай отырып, студенттер өз жауаптарын ұялы телефонға немесе басқа электрондық тасымалдаушыларға айтып жаза алады. Подкаст мұғалімдер мен студенттерді қызықтыратын материалдарды өз бетінше таңдауға мүмкіндік береді.

3 Подкаст студенттерді ынталандырады. Подкастпен жұмыс жасау кезінде студенттер біртіндеп тілдік кедергілерді жеңіп, қателіктер жіберуден қорықпайды. Подкаст студенттерді қызықтырады, өйткені онда барлық білім салаларындағы өзекті материалдар бар. Оларды сабақтың тақырыбына сәйкес тиісті фотосуреттер мен бейнелер толықтыра алады. Мұның бәрі сабақты қызықты етеді. Подкаст студенттерге шығармашылық еркіндік береді және олардың тәуелсіздігін дамытады. Титр немесе ілеспе мәтіні бар подкасттар оқу материалын түсіну үшін өте пайдалы. Подкастқа арналған арнайы тегін бағдарламалар Podcatcher деп аталады. Подкаст жарияланған сайтты ашып, жаңа жазбалардың жарияланғанын тексеру керек. Студенттер мәтінмен жұмысты бастай алады және сол немесе басқа ортаға жаза алады.

4 Подкастты техникалық қамтамасыз ету. Подкасттар үшін арнайы жасалған электронды кітаптар пайда болды. Подкаст форматындағы мұндай кітаптар «Podiobook» деп аталады.

5 Бейнематериалдар тегін аудиоматериалдарды ғана емес, бейнефильмдерді, комикстерді, әндерді, чаттарды, телебағдарламалардың эпизодтары да ұсынылады, оларды тегін алуға болады. Іздеу жүйесінде Google платформасында көптеген қызықты подкасттарды табуға болады.

6 Ағылшын тілі сабағында подкастпен жұмыс барысында студенттер интернеттен басылған мәтінді подкасттың оқу сайттарынан алады. Аудиоматериал ретінде мәтін мазмұны бойынша сұрақтар ұсынылады. Студенттер өз атынан жауап береді

және тасымалдаушы құрылғыға жазады. Подкастпен сабақтарда бірізділік сақталады. Аудиомәтінге ілеспе мәтін (транскрипция) болуы мүмкін. Мұндай мәтінге түсінуді жеңілдететін сұрақтар қойылады.

7 Ағылшын тілі сабағында подкастты қолданудың оң нәтижелері бар. Подкастпен жұмыс студенттердің шығармашылық мультимедиялық құзыреттілігін дамытады. Подкастты қолдану ағылшын тіліндегі сабақтармен, бейнелеу өнері, тарих және әдебиеттермен пәнаралық байланысты жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Ағылшын тілінде сөйлейтін достармен сөйлесу, электрондық пошта және бейне платформалар арқылы сөйлесу тілі болады. Подкастпен жұмыс істеудің жаңа әдісінің артықшылығы бар. Подкастты қолдана отырып, достарыңызбен, серіктес мектептермен сөйлесе аласыз. Подкасттың басты артықшылығы – оқу материалын тыңдау арқылы түсінуге ықпал етеді. Подкастты пайдалану кезінде уақыт пен кеңістікте мобильді болады. Бұл қателіктердің жағымсыз әсерінен қорқуды азайтады және әдетте студенттер сабақта белсенді жұмыс істей бастайды.

Әр студент үшін шығармашылықты дамытуға, жеке сабаққа ғана емес, сонымен қатар сабақтан тыс жұмыстарға да қызығушылық тудыратын қолайлы атмосфера құру маңызды. Шетел тіліндегі шығармашылық орта студенттердің шығармашылық қабілеттерін қолдауға және шығармашылықты жеке және әлеуметтік маңызды сапа ретінде дамытуға көмектеседі.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Гез Н. И., Ляховицкий М. В., Миролубов А. А. Методика обучения иностранным языкам в средней школе. – М., 1982. – 373 с.
- 2 Зимняя И. Я. Психология обучения иностранным языкам в школе. – М., 1991. – 223 с.
- 3 Фокина К. В., Тернова Л. Н., Костычева Н. В. Методика преподавания иностранного языка: конспект лекций. – М.: Высшее образование, 2008. – 158 с.
- 4 Щукин А. Н. Современные интенсивные методы и технологии обучения иностранным языкам: учеб, пособие. – М.: Филоматис, 2008. – 188 с.

ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ ЯЗЫКАМ В УСЛОВИЯХ РАЗНОНАПРАВЛЕННОЙ И МНОГОПРОФИЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ ОБУЧАЮЩИХСЯ

КАПЕНОВА Ж. Ж.
к.п.н., ассоц. профессор (доцент)
Торайгыров университет, г. Павлодар

В современной лингводидактике термин «технология обучения» активно используется в двух основных значениях: 1) совокупность методов и приемов, направленных на совершенствование структуры и обеспечение эффективности учебного процесса; 2) использование глобальных сетей интернет-технологий дистанционного обучения. В первом случае технология обучения понимается как форма непосредственного взаимодействия учителя или преподавателя и обучающихся в реальных условиях коммуникации; во втором – как форма опосредованного общения участников образовательного процесса в виртуальном контексте.

В обоих случаях обучение языкам направлено на результативность, экономичность достижения результатов путем освоения необходимого или большого объема информации при минимальных затратах времени, сил и средств, повышение мотивации, совершенствование личностных деловых и интеллектуальных качеств, эргономичность среды, положительного настроения и сотрудничества в обстановке иноязычной учебной коммуникации.

В настоящее время наблюдается огромное количество и разнообразие массовых открытых онлайн-платформ, онлайн-курсов, онлайн-сервисов, электронных библиотек, словарей, справочников, энциклопедий, видеоматериалов и других информационно-коммуникационных инструментов обучения языкам. Полностью описать такое множество имеющихся ресурсов невозможно, так как они постоянно обновляются и изменяются в ответ на вызовы современности. За ними следует идти и, по возможности, учитывать новые данные, необходимые в учебном процессе.

В условиях разнонаправленного и многопрофильного обучения языкам в школе и вузе немаловажным является вопрос о технологиях обучения языкам в офлайн-формате. С одной стороны, ориентированных на формирование знаний и умений путем интегрированного обучения предмету и языку (когнитивно-коммуникативная технология), с другой, на формирование практических навыков и компетенций на иностранном языке

(проектные технологии, творческие технологии, дистанционное обучение, кейс-технология).

Особенностью системы общего среднего уровня образования (10-11-е классы) является деление на естественно-математическое направление (ЕМН) и общественно-гуманитарное направление (ОГН). Следовательно, содержание предметов языкового цикла носит характер разнонаправленности обучения. Наиболее эффективной, на наш взгляд, является когнитивно-коммуникативная технология обучения неязыковым дисциплинам, толкование которой дано казахстанским методистом К. Н. Булатбаевой в учебном лингводидактическом словаре, предназначенном для функционально-коммуникативного аспекта обучения [1]. Когнитивно-коммуникативная технология определяется следующим образом: «Технология, направленная на формирование профессионально ориентированной иноязычной коммуникативной компетенции на основе интеграции методики преподавания неязыковой дисциплины (когнитивная обработка учебного материала в учебных целях) и методики преподавания второго языка (система поэтапной организации формирования лексической, грамматической, речевой и коммуникативной компетенции)» [1, с. 9]. Речь идет о рациональной организации и планировании учебной деятельности, основанной на сочетании предметного и языкового содержания материала. Когнитивная обработка осуществляется на материале лексики; система последовательных учебных действий строится посредством грамматических, речевых и коммуникативных алгоритмов выражения мысли.

Представим фрагмент учебной работы по когнитивно-коммуникативной технологии в рамках темы раздела «Показатель развития общества: экология, биоресурсы» для 11 класса. В первую очередь отметим, что основная лексика данной темы преимущественно используется в книжной, научной речи. Слова можно сгруппировать в несколько объединений, составляющих микротемы:

- 1 микротема – общество;
- 2 микротема – экология;
- 3 микротема – биоресурсы.

В рамках каждой микротемы составляются тематические поля слов и когнитивные модели ключевых лексем.

Понятие «тематическое поле» слов в современной лингвометодике рассматривается как единица «обогащения

словарного запаса обучающихся; совокупность слов и сочетаний слов, относящихся к одной теме и активных в рамках этой темы» [1, с. 12]. Так, например, в рамках 1 микротемы «Общество» возможно тематическое поле следующих слов: *общность, взаимоотношения людей, взаимодействие с природой, история, территория, человечество, люди, народ, население, культура, традиции* и т.д.

Понятие «когнитивная модель» активно применяется в лингвистике и определяется как «некоторый стереотипный образ, с помощью которого организуются знания, опыт и их оценка» [2, с. 110]. Составление когнитивных моделей актуально и в методике обучения языкам, что позволяет всесторонне изучить предмет (content), обогатить знания о картине мира, обрести опыт самостоятельного создания высказываний в устной или письменной формах.

Приведем примеры моделей в рамках названных микротем:

1 *общество – совокупность людей*: население, граждане, люди, друзья, единомышленники, общественные объединения, «род человеческий» и т.д.;

2 *общество – система*: интересы, правила, нормы, традиции, обычаи, стереотипы, «люди старой закалки» и т.д.;

3 *общество – процесс* развития: возникает, формируется, развивается, движется, процветает, эволюционирует, прогрессирует, отстает, деградирует, «темные люди», «человек с большой буквы» и т.д.;

4 *общество – природа*: часть мира, отражение природы, взаимодействие с окружающей средой, созерцает природу, разрушает, антропогенные процессы, человечество губит, природа может мстить, «рыбам – вода, птицам – воздух, а человеку – вся земля», «Царь природы», «человеческий фактор» и т.д.

В рамках 2 и 3 микротем «Экология», «Биоресурсы» возможны когнитивные модели, построенные в соответствии с рационально-логической структурой научного текста:

1 *«Экология» // «биоресурсы»* – значение, происхождение слова;

2 *Экологические проблемы* – направления: загрязнение атмосферы, загрязнение воды, влияние на живые организмы, нарушение литосферы, загрязнение почвы и т.д.;

3 *Биоресурсы – виды*: земля (луга, степи, долины, равнины, поля, пастбища), водные, зоомасса (виды животных), фитомасса (растительные и древесные ресурсы) и т.д.

4 *Экология // биоресурсы* – проблемы; экосистема, микроэкосистема (живые организмы, в водоеме, аквариуме, лужице, капле воды), мезоэкосистема (лес, река, пруд), макроэкосистема (океан, море, зона природы, континент), глобальная экосистема (биосфера в целом), угроза уничтожения, поддержание и повышение уровня цивилизации, неграмотность, бескультурье и т.д.

Таким образом, в методике преподавания языков для учащихся старших классов с разными направлениями характерна работа над учебным материалом, предполагающая переход от фактических знаний о языке и предмете речи к глубинным. Это означает, что ведущими в изучении лексико-грамматического строя речи являются лексико-семантические и когнитивные процессы.

Ведущими принципами в рамках когнитивно-коммуникативной технологии обучения языкам являются антропоцентричность, интегративность, семантикоцентризм, экспланаторность, текстоцентризм, диалогичность, дискурсивность, функционализм, коммуникативность. Это далеко не полный перечень принципов и носит рекомендательный характер.

Современный многопрофильный вуз ориентирован на рынок труда, в котором востребованы специалисты, готовые к инновациям, глобальным вызовам и стремительным изменениям, происходящим сегодня. В процессе обучения языкам активно используются технологии, направленные на формирование таких надпрофессиональных компетенций, как междотраслевая коммуникации, системное мышление, мультиязычность и мультикультурность и др. Это компетенции, обозначенные в научных исследованиях в соответствии с профессиями, актуальными в настоящее время [3].

Наиболее эффективными являются проектные технологии. Это одна из форм инновационной и самостоятельной деятельности обучающихся. Примерный алгоритм работы над проектом выглядит следующим образом:

1 Выбор темы, определение цели проекта через анализ состояния и проблемной ситуации (опрос, анкетирование, наблюдение, эксперимент и др.).

2 Подготовка состава проектной группы (участников), распределение ролей и обязанностей среди членов группы.

3 Анализ и обработка источников информации, отбор фактического материала, обсуждение результатов и перспектив работы.

4 Составление плана действий, основных методов исследования.

5 Разработка и оформление мини-проекта в рамках выбранной темы в соответствии с классической структурой: Тема, обоснование актуальности. Цель и задачи проекта. Объект и предмет деятельности. Гипотеза. Методы исследования. Оценка работы каждого члена группы. Описание опыта (сильные и слабые стороны), результатов, проблем, путей решения проблем. Литература. Отчет и защита проекта.

В Торайгыров университете имеется опыт проведения полиязычной профильной олимпиады среди студентов технических, естественнонаучных и гуманитарных специальностей. Данное мероприятие было инициировано центром полиязычного образования вуза и проведено в целях повышения мотивации будущих специалистов к развитию навыков полиязычности и кросскультурности как приоритетных в условиях глобализации. Одной из задач, предложенных в рамках олимпиады, была разработка и презентация трехязычного волонтерского проекта по направлениям специальностей. Было представлено 8 проектов различных профилей: машиностроительного, физико-математического, энергетического, гуманитарного, агротехнологического, экономического, естественнонаучного, IT-направления. Основные критерии оценивания представленных проектов – актуальность проблемы для реализации проекта, креативность, развитие и устойчивость, наличие партнеров и, или волонтерских организаций, умение публично выступления и презентации на казахском, русском, английском языках.

Говоря о применении проектной технологии, следует отметить роль организаций, заинтересованных в специалистах, владеющих тремя и более языками. Это одно из основных требований работодателей.

ЛИТЕРАТУРА

1 Булатбаева К.Н. Учебный лингводидактический словарь (для функционально-коммуникативного аспекта обучения). – Нур-Султан : ИП «Булатов А.Ж.», 2020. – 74 с.

2 Пименова М.В., Кондратьева О.Н. Концептуальные исследования. Введение: учеб. пособие. – М. : ФЛИНТА: Наука, 2011. – 176 с.

3 Атлас новых профессий и компетенций. Научно-исследовательский журнал о востребованных и будущих профессиях [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://atlas.bts-education.kz/#9-Otraslei>.

ОҚУ БАҒДАРЛАМАСЫНА ЕНГІЗІЛГЕН ҮШТІЛДІЛІКТІҢ ҚАЗАҚ МӘДЕНИЕТІНЕ ӘСЕРІ

КАСЕНОВА Г. Т.

магистр гуманитарных наук, тарих пәнінің мұғалімі
Quantum STEM School, Нұр-Сұлтан қ

XXI ғасырдың және жаһандану үдерісінің қарқынды өрбуімен қоғам саяси, экономикалық өзгерістерге ұшырады, бұл, әрине, мәдениеттегі және білім беру жүйесіндегі түбегейлі өзгерістерге әкеп соқты. Қазіргі таңда әлемдік білім беру жүйесіне сәйкес бірнеше тенденциялар бар: ақпараттық–коммуникациялық технологияларды жедел түрде дамытып, оқу үдерісіне енгізу, халықтың оқу сауаттылығы деңгейін көтеру және білім берудің қол жетімділігін қамтамасыз ету. Әлемдік оқу стандарттарына сай болу үшін оқу бағдарламасына үштілділікті енгізіп, ағылшын тілінде тереңдетіп оқыту жүйесін ұйымдастыру. Осы тенденцияларға сәйкес билік білім беру жүйесіне өзгертулер енгізіп, бірқатар реформалар жүргізу үстінде, оның қатарында үштілділік те бар. Үштілділік болашақ ұрпақты қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде оқытуға бағытталған саясат болып келеді. Қазіргі уақытта ҚР Білім және Ғылым министрлігі үштілді білім берудің жол картасын әзірлеу үстінде. Осыған сәйкес, «2011-2020 жылдар аралығына арналған білім беру жүйесін дамытудың мемлекеттік бағдарламасы» мен «Жол картасы» бағдарламаларына сәйкес мемлекеттік тілді меңгерген халық көрсеткіші 95 %, орыс тілінде сөйлейтіндер саны 90 %, ал ағылшын тілін жетік білетіндер 20 % құрайды деген болжамдар жасалынды. Жастар батыс халықтарының мәдениетіне қызығушылығын танытып, батыс мәдениеті мен тенденцияларына еліктейді. Бұл қазақ мәдениетіне жағымсыз әсерін тигізіп, ұлттық нысанның жоғалуына әкеп соғады [1, б. 1].

Үштілділіктің оқу бағдарламасына енгізілуі қазақ мәдениетіне екіжақты әсерін тигізеді. Бір жағынан болашақ ұрпақтың зияткерлілігі мен бәсекелестілігін арттырса, екінші жағынан, керісінше, халық нақышын жойып, әлемдік мәдениеттің үстемдігі пайда болады. Сол себепті, бұл тақырыптың өзектілігі жылдар бойы сақталып келе жатыр.

Ұсынылған мақаланың басты мақсаты үштілді бағдарламаның қазақ мәдениеті мен ұлтына тигізер жағымды және жағымсыз әсерін зерттеп, талдау. Зерттеу нысаны мен пәні сәйкесінше XXI ғасырдың оқу жүйесіндегі үштілділіктің оң және теріс жақтары

мен мәдениетке әсері. Болжамы – оқу бағдарламасына үштілділік енгізілуінің басты себептерін және оның қазақ мәдениетіне тигізер оң, теріс әсерін толықтай зерттеу және біздің еліміз, қоғамымыз үшін өзектілігін бағалау. Жаһандану үдерісімен келген білім беру жүйесіндегі өзгерістердің, нақтырақ айтсақ, үштілді бағдарламаның қазақ мәдениеті мен ұлттық тілге тигізер жағымды және жағымсыз әсерін зерттеп, талдау үшін келесі міндеттерді қарастыру керек: білім беру жүйесіндегі өзгерістерді – үштілді бағдарламаны енгізудің басты себептерін талдау; үштілділікке қатысты билік тарапынан жүргізілген реформаларды талдау; оның қоғамдағы қазақ тілінің қолданысына, мәдениетіне тигізетін ықпалын зерттеу мен талдау. Бүгінгі таңда ағылшын тілі экономикалық интеграцияның, жаңа технологиялар ғасырының басты тілі болып саналады. Әлем халқының елеулі бөлігі мен ақпарат көздерінің 90 %-ы екі жылдың соңында көбінесе ағылшын тіліне аударылып, негізгі қолданыста жүр [2, б. 68].

Одан басқа, халықтар бірізділігін қолдап, дүниежүзінде жеткілікті деңгейде дамыған, халықаралық концепциясын ұстанып жатқан мемлекет ретінде беделді позицияны сақтауда ағылшын тілі маңызды рөл атқарады. Яғни, әлемдік державалардың арасынан бәсекеге қабілеттілігін көрсету үшін үштілділікті енгізу керек. Оны жүзеге асыру үшін халық тұрғындарының арасынан шет тілдегі сауаттылықты арттыру қажетті аспект болып табылады. Назарбаев Зияткерлік мектептерінің үштілді жаңа, инновациялық бағдарламасы білім берудегі сәтті стратегияларының мысалы бола алады. ҚР «Назарбаев Университеті, Назарбаев Зияткерлік мектептері мен Назарбаев Қорының мәртебесі туралы» заңына сәйкес Назарбаев Зияткерлік мектептері орта білім беруге арналған заманауи оқу бағдарламасын әзірлеу және енгізу алаңы болып табылады. Инновациялық мектеп моделін құрып құндылықтарды арттыруда үштілділіктің өзара әрекеттесу тәсілдерін қолдану әрине талап етіледі. Білім беру бағдарламасы, яғни NIS-Program арқылы қазіргі таңда жаратылыстану-математикалық бағыты бойынша білім беру үдерісі орта сыныптарда қазақша-орысша, ал жоғары класстарда ағылшынша жүзеге асырылады. Қазақстан аймақтарының лингвистикалық дифференциациясы сияқты түрлі факторларға назар аудару да басты мақсаттардың бірі болып келеді.

Үштілді білім беруге көшу бағдарламасының оң жақтарын талдайтын болсақ, жаһандану дәуірінде жастардың және жалпылама қоғамның ағылшын тіліне деген қызығушылықтарының

артуы бизнес пен сауданың, экономикалық интеграцияның, озат технологиялардың, ғылымның және толықтай, бүкіл Қазақстанның дамуындағы маңызды кезең екені сөзсіз. Үштілділікке деген қызығушылық әсерінен жасөспірімдер әлем қоғамдастықтарына еліктеп өседі және олардың дүниетанымының кеңеюіне жағымды әсерін тигізеді. Үштілдік бағдарламасы арқылы қазақ мәдениетін де әлемге танымал етуге болады. Оған нақты мысал бұл еліміздің Назарбаев Зияткерлік мектептерінің немесе Білім Инновациялық лицей оқушыларының халықаралық сайыстарға қатысуы арқылы қазақ халқына деген басқа елдердің қызығушылығын арттыруы мен шетелдік инвесторларды баулуы болып келеді.

Сонымен қатар, халықтың бірқатар бөлігі ағылшын және орыс тілдерін жетік білсе, бұл олардың әлемдік еңбек нарығындағы бәсекеге қабілеттілігін арттырып, халықтың ғасырлар бойы сақталған мәдени дәстүрлерін нығайтуға мүмкіндік береді. Осында да міндетті түрде аталып кететін басты мысал Назарбаев Зияткерлік мектептерінің түлектерінің жан-жақты дүниежүзілік компаниялардағы вакансиялары. Жоғарғы сыныптардағы жекелеген жаратылыстану-математикалық пәндерді ағылшын тіліне негізделіп, оқулық пен оқу-әдістемелік кешендерді әзірлеу арқылы, болашақ ұрпақтың әлемдік нарықтағы бәсекеге қабілеттілігін, ағылшын тілін жетік деңгейде білетін түлектердің еңбек нарығындағы маңыздылығын арттырып, оқушыларды тілдікортаға ену әдісі арқылы жаһандық перспективаларын көбейтеді.

Үштілді оқу бағдарламасының мықты жақтарын дәлелдеу үшін шет елдердің тәжірибесін алып талдауға болады. Мәселен, Орталық Еуропаның тұрақты, әрі бейтарап саясатымен, халықаралық ұйымдардың штаб-пәтері, дүниежүзілік банк қоры ретінде танылған Швейцария мемлекетінде неміс, француз, италиян және романш төрт ресми тілдері тағайындалған. Одан басқа, әлемдік дамудың кілті ретінде ағылшын тілі де мектеп бағдарламасына маңызы жоғары деңгейде бағаланып енгізілді. Осындай полиглоттық саясатты білім беру жүйесіне енгізу арқасында, қазіргі таңда, Швейцария топ 30 дамыған мемлекеттердің арасына кірген болатын. Дүниежүзілік банк қорларын сақтап, шоколад, сағат сияқты ұлттық тауарларды әлемдік деңгейге шығарды. Экономикалық дамудан басқа, білікті жоғары оқу орындарымен мықты мемлекет [3, б. 5].

Қорыта айтсақ, осындай артықшылықтарды ерекшелеуге болады: Қазақстанның әлемдегі билігі мен мәртебесін арттыру, Басқа халықтар тарапынан қазақ мәдениетіне қызығушылығын арттыру,

Қоғамның мәдени жаңғыруын қамтамасыз етіп, толеранттылығын дамыту, Әлемдік еңбек нарығындағы үштілді ортада қазақ азаматтарының жетекшіқатар орындарына ие болуы. Үштілділік, әрине, болашағы зор идея, дегенмен де ол мұқият жоспарлануы қажет, себебі ол қазақ халқының, әсіресе мәдениеттің, ұлттық құндылықтары мен тұтастығының дамуына үлкен кедергі болуы мүмкін.

Ең біріншіден, үштілділікті қазақстандық оқу бағдарламасына енгізу мәдени бірізділікке қауіп төндіреді. Мәселен, студенттер ағылшын және орыс тілдеріне көп көңіл бөліп, шет тілдермен туған тілдің мағынасын жоққа шығаруы мүмкін. Бұл нәтижесінде ұлттық бірегейлік пен ерекшеліктердің жоғалуына соқтырады. Бұл аспектінің өзектілігін Президент қаулысымен жарияланған «ҚР тіл саясатын іске асырудың 2020–2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасынан» анық көруге болады. Маңызы жоғары айта кететін үзінді өзге тілдің әсеріне қарсы тұру имунитетінің эсергіше төмен деңгейде болуы [4, б. 247–265].

Екіншіден, шет тілдеріне қызығушылығын танытқан жасөспірімдердің көзқарастары дүниежүзілік стандарттар мен тенденцияларға сәйкес өзгереді. Көбінесе ағылшын мен орыс тілдерін оқитын азаматтар олардың мәдениеттеріне бет бұрады. Мысалы, жастардың субмәдениеттерге тиестілігі, шетел кинематографы мен әдебиетіне тартымдылығы дәлел бола алады. Тәуелсіз Қазақстанның бүкіл тарихы барысында тіл мәселесі ұлттық саясаттағы ең қызу талқыланатын сұрақтардың бірі болып саналды. Жылдан жылға қарай шет тілдердің танымалдылығы әсерінен, қазақ тіліне деген болашақ ұрпақ тарапынан сұраныс азайып жатыр. Оған нақты дәлел, 2008 жылдың тамызында «Альтернатива» қазіргі зерттеулер орталығы мен «Ашық қоғам» аймақтық институтының қолдауымен жүргізілген социологиялық зерттеу. Осы жобаның нәтижесі бойынша қазақтардың 98,4 пайызы қазақ тілін өз ана тілі ретінде деп санаса да, 74,7 пайызы ғана қазақ тілінде еркін сөйлей алады. Оның ішінде 14,4 т пайызы қазақ тілінде емін-еркін сөйлесе де, жазу қабілеттері нашар, 2,9 пайызы қазақ тілін түсінсе де сөйлей алмайды және 2 пайызы қазақ тілін мүлдем білмейді. Бұл өкінішке орай өте өзекті жайт. Осы мәселеге түрткі болып келетін нәрсе, әрине, үштілділіктің толық жоспарынсыз жүргізілуі мен ағылшын және орыс тілдерінің үстемдігі. Сонымен қатар, «ҚР тіл саясатын іске асырудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының» әлеуметтік-функционалды параметр бөлімінде аталған бұқаралық ақпарат көздері мәселесенің

өршуі. Яғни, әлеуметтік желілердің көбісінде ақпарат, түрлі статистикалық, диаграммалық мәлімет қазақ тілінді емес, орыс немесе ағылшын тілдерінде беріледі. Бұл әрине, ұлттық тілі-қазақ тілінің сұранысының азаю мәселесін тудырады [5, б. 78].

Мақаланың негізгі мақсаты – үштілділікті оқу бағдарламасына енгізудің басты себептерін анықтап, оның қазақ мәдениетіне теріс және оң әсерін бағалап, қоғамның осы мәселеге деген көзқарасын білу болып табылады, сол себепті, мен сандық зерттеу әдісін таңдадым.

«Тілдердің үштұғырлығы» мәдени бағдарламасы. Оның арқасында Қазақстан бүкіл әлемге халқы үш тілді пайдаланатын мәдениетті ел ретінде танылуға мүмкіндік берді. Бұлар – қазақ тілі - мемлекеттік тілі, орыс тілі – ұлтаралық қатынас тілі және ағылшын тілі – жаһандық экономикаға ойдағыдай кіру тілі. Қазақ студенттеріне шетелде сапалы жоғары білім алуына үлкен мүмкіндіктің ашылуы. Соңғы статистикалық мәліметтерге сүйенетін болсақ, қазіргі таңда шетелде жүріп, ел мәртебесін көтеріп жатқан қазақ студенттерінің саны 90 мыңға жетті. Соныменқатар, білім жүйесі туралы айтсақ, Назарбаев Зияткерлік мектептеріндегі және Білім Инновациялық лицейлердің ішіндегі шетел мұғалімдер санының артуы дәлел бола алады. Яғни, шетел мамандардың тарапынан қазақ мәдениетіне, білім жүйесіне деген сұраныстары бар. Әлемдік деңгейде ел мәртебесінің жоғарлауы. Әлемдік стандарттарға сәйкес келіп, тұрақты дамуы. Назарбаев Зияткерлік мектептері сияқты жобалардың енгізілуі арқылы, бәсекеге қабілетті, зияткер болашақ ұрпақты тәрбиелеу. Жағымды жақтары көп болғанымен, теріс аспектілері де аз емес. Ең біріншіден атап кететін басты мәселе – ана тілі қазақ тілінің қолданысының төмендеуі. Қазіргі таңда, жасөспірімдер тарапынан дүниежүзілік маңызы бар ағылшын тілін үйренейін деп, қазақ тіліне деген сұраныс төмендеп жатыр. Түрлі субмәдениеттердің пайда болуы. Үштілділіктің беретін мүмкіндіктерін қарастырсақ: Жан-жақты дамыған 30 елдің қатарына енуге үлкен мүмкіндіктің ашылуы. Оған дәлел, жоғарыда келтірілген «Тұрақты даму» және «2030–2050 стратегиялары» барысында жүргізілен жобалар. Мысалы, латиницаға көшу бағдарламасы: Әлемдік қауымдастықта беделдің жоғарлауы. Қазақстанның әртүрлі дүниежүзілікқұйымдарға мүше болып кіруі және тілдік барьер әсерінің азаюы. Шет мемлекеттердің тұрғындарының тарапынан қазақ мәдениетіне деген қызығушылығының арттуы. Сонымен үштілділіктің келтіретін қауіп – қатерін талдайтын болсақ: Халық бірзділігінің жойылуы, Қазақ тілі қолданысының мүлдем төмендеп,

нәтижесінде жойылуы, Қазақи болмыстың ерекшелінбей, мәдениеттің батысқа еліктеуі [6, б. 153].

Экономикалық тұрғыдан атап кететін басты аспект бұл қазақ мәдениетіне деген шетелдіктердің қызығушылығын арттыру арқылы туристтер саны күрт жоғарлайды. Мәселен, қазіргі таңда көптеген рухани маңыздылығы бар ескерткіштердің құрылу тарихы әлеуметтік желілерде қазақ, орыс және міндетті түрде ағылшын тілінде жарияланады. Ақпараттық ресурстардың үш тілде тең қолжетімділігі, туристер тарапынан қазақ жеріне тартымдылықты қамтамасыз етеді. Әлеуметтік-мәдени аспект – бұл халықаралық интеграция. Оған қарамастан, рухани қауіпсіздіктің зардап шегуі әле де мәселе болып қала береді. Бұл, ең біріншіден, қазақ тілінің ұмытылу қауіпі және екіншіден, қазақ мәдениетінің бірзділігі [7, б. 99].

Жаһандану дәуірінде жастардың және жалпылама қоғамның ағылшын тіліне деген қызығушылықтарының артуы бизнес пен сауданың, экономикалық интеграцияның, ғылымның және толықтай, бүкіл Қазақстанның дамуында маңызды рөлді атқарады. Сонымен қатар, үштілділік мәдениеттің және жастардың көзқарастарының жан-жақты дамуын қамтамасыз етіп, этникалық қарым-қатынастың өрлеуіне де жағымды әсерін тигізеді. Халықаралық ұйымға кіріп, дамуға үлкен қадам жасасақ та, кез- келген халықтың негізі болып табылатын мәдениетіміз жайлы ұмытпауымыз жөн. Оң әсері бар болғанымен, билік тарапынан міндетті түрде теріс ықпалын азайту мақсатында іс-шаралар жүргізілуі қажет. Сонымен: «Рухани жаңғыру», «Қазақжерінің жеті қыры» және тағы басқа ұлттық маңызы бар жобалардың санын арттыру. Жастар арасында мәдениет объектілерінің популяризациясы жүзеге асады да, ұлттық шежіре сақталып, ұрпақтан ұрпаққа тарала береді. Қазақ тілінің популяризациясын әлеуметтік желілер мен медиа арқылы қамтамасыз ету. Қазақ кинематографын, әдебиетін және театр, музыка өнерін дамыту.

Одан басқа, билік тарапынан іс-шаралар жүзеге асырылса да, қазақ азаматтарының ойнайтын рөлі ерекше. Қазақ тілі мен мәдениетін сүю әрбір адамның өзінен басталады. Осыған орай, жас кезден бастап балалар мен жастарға қазақи ерекшеліктерімізге деген сүйіспеншілігін арттыру да қажет.

Қорытындылай келе, мақалада құнды мәліметтер пайдаланғандықтан, жоба толығымен сәтті жазылып, жұмыстың алға қойған мақсат – міндеттері толығымен орындалды. Оқу бағдарламасына үштілділік енгізілуінің басты себептерін және оның

қазақ мәдениетіне тигізер оң және теріс әсерін толықтай зерттеу және біздің еліміз, қоғамымыз үшін өзектілігін бағалау қолымнан келді деп ойлаймын. Болашақта эксперттердің үштілділік туралы көз-қарастарын анықтау үшін, білім беру жүйесіндегі басты жетекші күш – мұғалімдерден, сонымен қатар филологтар мен ғалымдардан сұхбат жүргізуді жоспарлаймын.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қазақстан 2050 стратегиясы: Жол картасы. – 2010.
- 2 Хасанұлы Б. Тілдік қатынас негіздері. – Алматы, 2008ж. – 68 б.
- 3 Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан-2050» стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. Егемен Қазақстан. – 2012. – 5 б.
- 4 Stotz D. Breaching the peace: Struggles around multilingualism in Switzerland // Language Policy. – 2006. – № 5(3). – P. 24–265.
- 5 Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М. : Слово / Slovo, 2008. – 78 с.
- 6 Ибраева Ж.М. Көптілділікті іске асыру – бүгінгі күннің талабы. – Алматы, 2018. – 153 б.
- 7 Аримбекова А.Г. Көптілді білім беруде қарастырылатын күзиреттілік мәселелері. – Алматы, 2019. – 99 б.

РАЗВИТИЕ ПОЛИКУЛЬТУРНОЙ ЛИЧНОСТИ В КАЗАХСТАНЕ

КРИВЕНКО Г. А.

к.ф.н., Инновационный Евразийский университет, г. Павлодар

Каждое государство сегодня – это поликультурное сообщество, а Казахстан с давних пор являлся многонациональным, его этнический облик определен особым географическим положением «на перекрестке Востока и Запада», культурный обмен отчетливо проявлялся с открытием Великого шелкового пути. Э. Д. Сулейменова отмечает, что «многоязычие является неоспоримой и существенной характеристикой языковой ситуации Казахстана. Оно создается активным участием в нем казахского, русского, английского и других языков. Казахская, русская и английская языковые компетенции являются естественным отражением потребности практического и профессионального владения несколькими языками для получения реальных шансов занять в обществе более престижное социальное и профессиональное положение» [1]. В. В. Лезина, проанализировав

фонд научной и специальной литературы по проблеме исследования, приходит к выводу: «в республике существует три группы народов, определяющих ее этнический облик. Это казахи, европейское население (восточные славяне, немцы), а также татары, народы азиатского и кавказского происхождения (узбеки, уйгуры, турки, азербайджанцы, дунгане, таджики, курды, объединенные общей конфессией и основанной на ней общностью образа жизни» [2, с. 73].

Е. П. Звягинцева определяет поликультурность как «чрезвычайно сложное, многоплановое, континуальное явление, состоящее из огромного количества конструкторов, в том числе включающее в себя поведенческую корректность в процессе общения, толерантность и принципы системности, развития, индивидуализации, а также развития рефлексивной позиции, диалогичности, комплексности и взаимодействия» [3, с.193]. По мнению учёного, «поликультурный аспект современной цивилизации может стать мощной гуманистической парадигмой поликультурного диалога на основе идей педагогики толерантности» [3, с. 193].

За тридцать лет независимости в Казахстане сложилась определенная система образования, которая во многом отвечает мировым стандартам. Одним из важных направлений является поликультурное образование, обуславливающееся государственной национально-языковой образовательной политикой, принципы которой отражены в «Конституции Республики Казахстан», законах «О языках в Республике Казахстан» и «Об образовании», которое даёт возможность приобщить учащихся к различным культурам с целью формирования гуманитарного сознания, позволяющего интегрироваться в мировое культурно-образовательное пространство.

В условиях формирования нового обновленного содержания образования необходимо учитывать, что «чем разнообразнее и шире контакты личности с мировой культурой, тем богаче перспективы индивидуального образования» [4, с. 11], поэтому в Государственной программе развития образования определена стратегия воспитания поликультурной личности, владеющей как минимум тремя языками, уважающей культуру и традиции народов мира.

В Казахстане поликультурное образование – это сравнительно новая область педагогического знания, которая находится в стадии становления. В педагогике нет единого взгляда на поликультурное образование и его субъектов. Е. А. Казаева выделяет «основные характеристики субъектов поликультурного воспитания:

- 1 Культурная общность;
- 2 Языковая общность;

3 статус национального меньшинства или большинства», она отмечает, что «в поликультурном образовании обычно функционируют два субъекта: ведущий и малый этносы, непременным свойством которых является культурное взаимодействие» [5, с. 57–58]. В современных условиях, когда практически закончилось время мононациональных стран, в мире созревает неприятие монополизма доминирующих культур в полиэтнических государствах. «Становится все более очевидным, что знание особенностей другой культуры на этническом уровне, навыки межкультурного общения необходимы не только представителям инокультурных систем, но и доминирующей этнической общности. Ведущие национальные группы нуждаются в поликультурном образовании как способе стать толерантными в отношении иных субкультур, непримиримыми к дискриминации и расизму как фактору развития гражданской позиции» [6, с. 15].

Целью образования в Казахстане должно стать разностороннее развитие поликультурной личности, направленное на сохранение этнокультурного многообразия народов, населяющих нашу страну. Необходима продуманная организация образования, которая будет учитывать механизмы развития поликультурной личности, способной к пониманию, уважению людей других культур. Также важно, чтобы каждый ученик осознавал свою культурную принадлежность, имел представление о национальных традициях, обычаях, культурных интересах народа.

Таким образом, содержание поликультурного образования должно строиться вокруг четырех ориентиров: социокультурной идентификации личности, освоения системы понятий и представлений о поликультурной среде, воспитания положительного отношения к диверсифицированному культурному окружению, развития навыков социального общения. Американский исследователь проблем возникновения и этапов трансформации поликультурного образования в США К. Грант считает, что это «такое образование, в котором все сущностные стороны и аспекты организации обучения направлены на удовлетворение потребностей и способностей представителей различных культурных групп в целях обеспечения равенства и социальной справедливости» [7, с. 317].

Поликультурное образование в Казахстане – одно из значимых направлений развития педагогической теории и практики,

которое находится в поиске своих фундаментальных оснований и нуждается в концептуальном обогащении. Разрабатываются различные виды поликультурных образовательных технологий, которые обеспечивают расширенное воспроизводство культуры, формируется способность к культуротворчеству. В «Концепции развития полиязычного образования в РК» определяется роль и место полиязычного обучения, его «статус объективируется известными факторами:

- поступательной интеграцией Казахстана в мировую цивилизацию и экономическое пространство;
- ориентацией республики на путь научно-технического и индустриального развития;
- ежегодно увеличивающимся потоком иностранных инвестиций в экономику страны, увеличением числа иностранных фирм, повышающих спрос на высококвалифицированных специалистов со знанием иностранного языка, с технологическими умениями и деловыми навыками;
- необходимостью повышения конкурентоспособности республики на глобальном рынке;
- международной интеграцией в области образования, возможностью получения качественного образования у себя в стране и за рубежом; признания казахстанского диплома на международном рынке образовательных услуг;
- правом свободного передвижения (мобильности) и повсеместного проживания в пределах стран, входящих в Европейское Содружество;
- способностью человека к адаптации к современным условиям проживания в мультилингвальном и мультикультурном обществе; его доступа к опыту и знаниям в мире, большому информационному полю, в том числе в результате развития мультимедийных средств коммуникации» [8, с. 19].

В условиях полиязыковой образовательной среды на уроках русского языка и литературы методический принцип «диалога культур» выявил свой воспитательный и развивающий потенциал наиболее полно. На уроках русского языка формируется не только коммуникативная, но и культуроведческая компетенция. Язык как часть культуры народа, вобравшая память о прошлом, выражает национальный менталитет и отражает сегодняшние представления общества. В. А. Плунгян, выражаясь образно, точно замечает, что «язык – это своего рода зеркало, которое стоит между нами и миром;

оно отражает не все свойства мира, а только те, которые нашим далеким предкам почему-то казались особенно важными» [9, с. 15].

На уроках русского языка учитель может способствовать развитию поликультурной личности, используя культурологически информативный текст, который отражает подлинные культурные ценности того или иного народа, своим содержанием знакомит с культурой разных этносов, воспитывает уважение к ним. Такой «диалог культур» поможет учащимся осознать общие и национально-специфические свойства языков, самобытность национальных культур.

В 5 классе учащиеся знакомятся с такими понятиями как «общение», «язык», «культура», высказывают своё мнение о том, как связаны язык и культура, учатся любить родной язык и бережно к нему относиться. В учебнике есть упражнения, в которых надо привести названия не только на русском, но и на казахском языках, например, «Как называют родственников в русском и казахском языках?» [10, с. 24], «Почему, услышав или прочитав их, ты сразу можешь сказать: это русское слово, это казахское слово?» [10, с. 25].

Ученики 5 класса могут дать определение родного языка, высказать своё мнение о родном языке, поделиться традициями и обычаями своего народа. На примерах художественных произведений дети рассуждают о родной земле, родном народе, рассуждают о родном языке: «Что такое родной язык? Почему он «самое на свете дорогое»? Какой язык является для родным для тебя? Почему?» [10, с. 32]. Изучая тему «Умеем ли мы общаться?», пятиклассники объясняют, почему важно научиться вести диалог, как проявлять уважение к другим. Учитель прививает обучающимся культуру речи, так как она является частью общей культуры человека, учит любить родной язык и уважать языки других народов Казахстана.

В 6 классе на уроках русского языка учащиеся больше узнают о выдающихся личностях Казахстана, о родной стране, о ее достижениях в разных сферах [11].

В 7 классе знакомятся с обычаями и традициями разных народов мира, высказывают своё мнение о том, почему важно знать обычаи других этносов. Более подробно изучаются обычаи и традиции казахского и русского народа. Особое внимание уделяется изучению иностранных языков, семиклассники рассуждают о важности знания иностранных языков [12, с. 109].

В 9 классе изучаются такие темы как «Конфликты и миротворчество», «Традиции и культура», «Всемирная связь в XXI веке», которые затрагивают актуальные проблемы современного многокультурного общества [13].

Задачи поликультурного воспитания заключаются в следующем: 1) в адаптации ребенка в социальной и образовательной среде; 2) в умении идентифицировать свою культуру в условиях поликультурного социума; 3) в умении самореализовываться в поликультурной среде. Согласно Е. В. Бондаревской, «гуманизация образования является процессом, развивающим личность как активного субъекта, проявляющего свой потенциал в творческом труде, познании и общении. Кроме того, гуманизация представляет собой ключевой компонент нового педагогического мышления, который обогащает педагогический процесс и изменяет его в контексте субъектного развития творческой индивидуальности как педагога, так и школьников» [14, с. 12–13].

Таким образом, «поликультурное образование нацелено на создание условий для формирования у обучающихся поликультурных компетенций, обеспечивающих успешное функционирование личности в национальной и мировой культурах» [15, с. 23]. Важно формировать в детях поликультурную личность, способную к диалогу и сотрудничеству, признающую многообразие и взаимосвязь культур, так как понимание этого даёт возможность быть коммуникативно-адаптированными в любой среде, высокообразованными и конкурентноспособными в профессиональной деятельности.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Сулейменова Э. Д. Языковые процессы и политика. – Алматы: Казахский университет, 2011. – 117 с.
- 2 Лезина В.В. Развитие поликультурного образования в Республике Казахстан // Современные наукоемкие технологии. – 2008. – № 3 – С. 72–76.
- 3 Звягинцева Е. П. Поликультурный компонент и его составляющие в процессе профессиональной подготовки // Вестник Челябинской государственной академии культуры и искусства. – 2013. – № 3 (35). – С. 189–193.
- 4 Видт И.Е. Культурологический аспект развития образования // Перемены. – 2002. – № 5. – С.11-12.

- 5 Казаева Е. А. Образование в контексте поликультурного подхода // Педагогическое образование в России. – 2015. – № 6. – С. 55-59.
- 6 Казаева Е. А. Педагогическая концепция развития гражданской позиции будущего учителя: дис. ... д-ра пед. наук. – Челябинск, 2010.
- 7 Grant С.А. Challenging the myths about multicultural education // History of multicultural education. Vol. 2 / ed. by С. А. Grant, Т. К. Chapman. – New York: Routledge, 2008. – P. 316-325.
- 8 Концепция развития полиязычного образования в Республике Казахстан. – Караганда: Изд-во КарГУ, 2008. – 19 с.
- 9 Плунгян В. А. Почему языки такие разные. Популярная лингвистика. – М. : АСТ–Пресс Книга, 2010. – 274 с.
- 10 Сабитова З. К. Бейсембаев А. Р. Русский язык. Учебник для 6 кл. общеобразоват. шк. – Алматы: Мектеп, 2018. – 177 с.
- 11 Сабитова З. К. Скляренко К. С. Русский язык. Учебник для 5 кл. общеобразоват. шк. – Алматы: Мектеп, 2018.
- 12 Сабитова З. К., Бейсембаев А.Р. Русский язык. Учебник для 9 кл. общеобразоват. шк. – Алматы: Мектеп, 2019. – 256 с.
- 13 Сабитова З. К., Скляренко К. С. Русский язык. Учебник для 7 кл. общеобразоват. шк. – Алматы: Мектеп, 2018. – 304 с.
- 14 Бондаревская Е.В. Гуманистическая парадигма личностно-ориентированного образования и целостная педагогическая теория // Педагогика. – 1997. – № 4. – С. 11-17.
- 15 Жук О.Л. Реализация поликультурного диалога в образовательном процессе университета // Адукацыя і выхаванне. – 2013. – № 5. – С. 21–25.

О ПРОБЛЕМЕ ПОЛИЯЗЫЧНОГО ОБУЧЕНИЯ В СИСТЕМЕ ВУЗОВСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ КАЗАХСТАНА

КУАНЫШЕВА Б. Т.
ст. преподаватель
КАБЖАНОВА Г. А.

ст. преподаватель, Торайгыров университет, г. Павлодар

Наша страна является многонациональным государством, и сегодня она переживает сложный, противоречивый период своего культурноязыкового развития, о чем свидетельствует языковая ситуация, характеристика которой дана в Концепции языковой

политики Республики Казахстан. Следует отметить, что практически во всех документах в области языковой политики основной идеей является необходимость овладения несколькими языками.

Концепция расширения сферы функционирования государственного языка, повышения его конкурентоспособности направлена на улучшение качества обучения государственному языку, обеспечения его функционирования во всех сферах общественной жизни, повышение его роли как фактора укрепления патриотизма и межнационального согласия [1]. Концепция языковой политики Республики Казахстан определяет русский язык как основной источник информации по разным областям науки и техники, как средство коммуникации с ближним и дальним зарубежьем. Вместе с тем интеграция в мировое экономическое пространство не представляется возможной без знания мировых языков, в частности английского языка. В связи с его интенсивным изучением языковую ситуацию для большинства казахстанцев в полной мере можно определить, как многоязычную. То есть объективные реалии на сегодня складываются таким образом, что свойственный для казахстанского общества билингвизм постепенно начинает сменяться полиязычием, трилингвизмом [2].

Под трилингвальным образованием понимается такая организация обучения студентов, когда требуется использование трех языков как средства преподавания, в соответствии с законодательством Республики Казахстан. При этом использование всех языков применимо как для регулярного предметного обучения, так и для их длительного и непрерывного использования в рамках всей системы образования.

Трилингвизм призван сохранить и упрочить баланс межэтнических отношений в стране, где 40 % населения являются представителями более чем 135 национальностей [3].

Русский язык в современном Казахстане используется как средство межнационального общения, и его изучение так же важно, как для общения казахстанцев с населением соседних государств, так и для коммуникации внутри страны. Знание английского языка позволит казахстанцам интегрироваться в глобальный мир и получить преимущества и в плане обучения, и в плане карьерного роста [4].

Первый президент Республики Казахстан Н. Назарбаев отмечал, что государство помогает развитию языков всех национальностей казахстанцев и наращивает темпы внедрения трехязычия, поскольку это является необходимостью. Сегодня наше государство

во главе с президентом Касым-Жомартом Токаевым проводит политику, направленную на то, чтобы будущие выпускники вузов Казахстана имели возможность работать во всем мире, повышая тем самым конкурентноспособность нашей страны на мировом рынке труда.

В своей работе «Полилингвальное обучение и глобальная информатизация» В. Н. Галеев и З. Г. Нигматов обосновывают актуальность трилингвального обучения, которая определена мировой тенденцией к интеграции в экономическую, культурную и политическую сферы [4]. Учитывая эти тенденции оно обеспечивает гражданину широкий доступ к информации в разных предметных сферах, получение современной информации в соответствии с личностными потребностями, возможности непрерывного образования, что создает дополнительные шансы для конкурентоспособности на общеевропейском и мировом рынке специалистов.

Трилингвизм в нашей стране получает все более широкое распространение в связи с целью Казахстана войти в число 30-ти самых развитых государств мира.

Е. А. Хасенов в своей работе «Социолингвистические проблемы урбанизации» отмечает, что языковая политика Казахстана стала неотъемлемой частью внутри- и внешнеполитического курса государства. В политической истории любой страны обязательно существует «лингвополитическая составляющая, формирующаяся как продукт: а) собственно языковой политики; б) комбинированной языковой политики (например, национально-языковой, культурно-языковой, образовательно-языковой, информационноязыковой и так далее), где языковой аспект имеет второстепенный и подчиненный характер и относится как часть к целому; в) совокупной политики» [5]. Даже если языковая политика не оформляется в виде законов, актов, государственных программ, концепций, она существует в скрытом, имплицитном виде, то есть без декларируемых документов, акций и формального воплощения [5].

Языковая идеология, языковое планирование и языковая политика в Республике Казахстан тесным и неразрывным образом связаны с личностью и деятельностью Первого Президента Н. А. Назарбаева как одного из протагонистов, теоретиков и практиков нового лингвополитического курса, развернувшегося в Казахстане с обретением независимости на рубеже 80–90-х гг. XX столетия.

Министерство образования и науки сделало и делает конкретные шаги по внедрению полиязычного образования в вузах страны: например, увеличен объем кредитов на изучение казахского, русского и английского языков в Государственных стандартах по всем направлениям, что позволяет студентам на втором курсе обучения изучить дисциплины «Профессиональный казахский/русский» и «Профессионально-ориентированный иностранный язык».

С 1 сентября 2016 г. в тридцати двух вузах Казахстана велась подготовка учителей для преподавания ряда дисциплин на английском языке. Поставлена цель – создавать развитые системы обучения с применением дистанционных и онлайн-технологий, активно развивать и продвигать государственный язык и трехязычие – переход на трехязычие во всех школах Казахстана.

Социолог Зарема Шаукенова в своем труде «Социальное взаимодействие этносов: мониторинг межэтнических отношений в Республике Казахстан» выявила интересную зависимость и закономерность. Она отмечает, что знание государственного языка наряду с овладением другими культурными инструментами нации (традиции и обычаи) является одним из значимых факторов социального комфорта и успешной адаптации всех этнических групп к социальным процессам [6]. Так, данные социологических опросов, проведенных социологом, показали, что в более выгодном положении находятся те граждане, которые знают казахский язык, казахский и русский языки, и они выражают более оптимистичные взгляды касательно текущего развития страны и ее перспектив. Уровень удовлетворенности жизнью среди казахоязычных составляет 73,2 %, владеющими двумя языками (билингвалов) – 71,9 %, русскоязычных – 53,9 %.

Авторы статьи «Обучение на билингвальной основе как компонент углубленного языкового образования» Н.Д. Гальскова, Н.Ф. Коряковцева, Е.В. Мусницкая, Н.Н. Нечаев выводят следующее понятие: «трилингвальное языковое образование» предполагает «взаимосвязанное и равнозначное овладение студентами тремя языками (государственным, русским и английским), освоение родной и неродной/иноязычной культуры, развитие студента как трехязычной и поликультурной личности и осознание им своей трилингвальной и поликультурной принадлежности» [7].

В связи с этим практические цели трилингвального языкового образования могут быть определены как:

- овладение предметными знаниями, использование трех языков;

- развитие коммуникативной компетенции студентов в государственном, русском и английском языках;

развитие у студентов способности получать дополнительную предметную (внеязыковую) информацию из разных сфер функционирования иностранного языка.

Реализовывать эти цели – значит формировать языковую личность студента, то есть личность, способную порождать и понимать речевые высказывания.

Трилингвальное языковое образование является наилучшим средством для познания родного языка.

Л. В. Щерба в своем труде «Языковая система и речевая деятельность» говорит: «Студенты всем ходом занятий приучаются не скользить по привычным им явлениям родного языка, а подмечать разные оттенки мысли, до сих пор не замеченные ими в родном языке. Это можно назвать преодолением родного языка, выходом из его магического круга» [8].

По мнению многих специалистов, овладеть родным языком в достаточном объеме – то есть оценить все его возможности, – можно, только изучая другой (иностранн) язык.

Языки должны изучаться в неразрывном единстве с миром и культурой народов, говорящих на этих языках. Знания о языке, межкультурной коммуникации помогут студентам, обучающимся в полиязычной группе лучше усвоить русский, казахский и английский языки. В этой связи применение проектных технологий в процессе обучения языкам позволяет формировать устойчивую мотивацию полиязычной деятельности обучающихся на основе систематического использования текстовых и информационных материалов [9]. В основе проектных технологий лежит так называемый метод проектов, разработанный американскими педагогами У. Килпатриком и Э. Коллингсом. Проектное обучение отличается от других технологий тем, что деятельность обучающегося имеет характер проектирования, подразумевающего получение конкретного результата и его публичного предъявления.

При обучении языкам чаще всего используются следующие виды проектов на трех языках: информационные (подготовка сообщения на предложенную тему); издательские (подготовка статьи, реферата); сценарные (подготовка программы внеаудиторного мероприятия); творческие (перевод текста, сочинения). Для

разработки проекта формируется группа единомышленников, в которой распределяются обязанности (один занимается поиском информации в библиотеке, другой в сети Интернет, третий проводит социологическое исследование, четвертый набирает и переводит текст, пятый готовит слайдовую презентацию и т.п.)

Внедрение проектной технологии в практику обучения языкам позволяет обучающимся реализовать свой интерес к предмету исследования, расширить знания в области темы проекта, продемонстрировать исследовательские навыки, показать уровень владения изучаемыми языками, подняться на более высокую степень обученности, образованности и социальной зрелости [9].

Программа полиязычного обучения предусматривает создание новой модели образования, способствующей формированию конкурентоспособного поколения, владеющего языковой культурой. Знание казахского, английского и русского языков даст молодежи ключ к мировым рынкам, науке и новым технологиям, создаст условия для формирования мировоззренческой установки на конструктивное сотрудничество на основе приобщения к этнической, казахстанской и мировой культурам. Следует отметить, что программа полиязычного образования, внедряемая в Казахстане, является уникальной и подразумевает в отличие от западных аналогов параллельное и одновременное обучение на трех языках.

В своем Послании народу Казахстана «Новый Казахстан в новом мире» первым президентом, Н. А. Назарбаевым, было сказано, что «Казахстан должен восприниматься во всем мире как высокообразованная страна, население которой пользуется тремя языками. Это: казахский язык – государственный язык, русский язык как язык межнационального общения и английский язык – язык успешной интеграции в глобальную экономику» [10]. Современное казахстанское общество характеризуется общественной модернизацией и стремлением к мировым интеграционным процессам, где ведущую позицию занимает образование. Известно, что только то общество может успешно развиваться и гармонично вписаться в ряд ведущих стран мира, которое сумеет создать для своих граждан достойные условия в приобретении качественного и современного образования.

ЛИТЕРАТУРА

1 Смагулова К. Н. Языковая ситуация в Казахстане и функционирование русского языка // Русский язык как

государственный язык Российской Федерации и как язык межнационального общения в ближнем зарубежье: сб. мат. междунар. науч.-практ. конф. / сост.-ред. О. В. Гневэк. – Магнитогорск, 2008. – С. 15–20.

2 Ешимбетова З. Б., Демеуова А. М. Казахстанское «трехъязычие» – уникальная формула языковой политики // Инновации в науке: сб. ст. по матер. XI междунар. науч.-практ. конф. Ч. II. – Новосибирск, 2012.

3 Указ Президента Республики Казахстан «О Государственной программе развития и функционирования языков в Республике Казахстан на 2011–2020 годы» от 29 июня 2011 года № 110. – *Режим доступа*: <http://ru.government.kz/docs/u110000011020110629.htm>.

4 Галеев В. Н. Полилингвальное обучение и глобальная информатизация. – Режим доступа: <http://ito.edu.ru/2005/Moscow/III/2/III-2-5429.html>.

5 Хасенов Е. А. Социоллингвистические проблемы урбанизации. – Алматы, 2002. – 256 с.

6 Шаукенова З. К. Социальное взаимодействие этносов: мониторинг межэтнических отношений в Республике Казахстан. – Алматы, 2013. – 200 с.

7 Гальскова Н. Д., Коряковцева Н. Ф., Мусницкая Е. В., Нечаев Н. Н. Обучение на билингвальной основе как компонент углубленного языкового образования // Иностраный язык в школе. – 2003. – № 2. – С. 12–16.

8 Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. – Л., 1974. – 428 с.

9 Левинсон А. Фокус-группы и открытые групповые дискуссии как методы, используемые в прикладных исследованиях // Качественные методы. Полевые социологические исследования / под ред. И. Штейнберг. – СПб, 2009. – С. 117–120.

10 Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу «Новый Казахстан в новом мире» от 28 февраля 2007 года // Послания лидера нации к народу / сост. Г.Т. Танибергенова, К.Т. Калилаханова, Р. Ж. Алимбеков. – Астана, 2008. – С. 237–280.

**АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ
ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУ НЕГІЗІНДЕГІ
МАГИСТРАНТТАРДЫ МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ
АКАДЕМИЯЛЫҚ ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУГЕ ДАЙЫНДАУ**

КУСАИНОВ А. А.

магистрант

САХАРИЕВА А. Ж.

магистр, аға оқытушы,

Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Қоғамның интеграциясы мен жаһандануы жағдайында магистранттарды мәдениетаралық академиялық және кәсіби ортада табысты қызметке дайындау білім берудің басым міндеті болып табылады. Отандық және шетелдік зерттеулерде мәдениетаралық кәсіби және академиялық дискурс саласындағы білім, іскерлік қарым-қатынас дағдылары, академиялық және кәсіби саладағы мәдениетаралық өзара әрекеттесу қабілеті негізгі және әмбебап ретінде қабылданады.

Қазақстан Республикасының шет тілінде білім беруді дамыту тұжырымдамасында жоғары шет тілінде білім берудің мақсаты шетел тілін меңгеру деңгейлерінің еуропалық жүйесіне сәйкес шет тілінде сөйлейтін мамандарды қалыптастыру ретінде айқындалған. Бұл мақсатқа жету келесі міндеттерді шешу арқылы мүмкін болады: «Ортақ еуропалық құзыреттер» талаптарына сәйкес негізгі ағылшын тілін, сондай-ақ академиялық және арнайы мақсаттағы шет тілін меңгерген маманды қалыптастыру; Еуропалық Кеңес елдері қабылдаған шет тілдерінде оқу үдерісін жоспарлау жүйесін енгізу; халықаралық және ұлттық стандарттармен корреляцияланған білім берудің жаңа мазмұнын қалыптастыру [1].

Қоғамның әлеуметтік тапсырысы жоғары білім берудің мемлекеттік стандарттарында көрініс табады. Жаңа буынның мемлекеттік білім беру стандарттарында магистратураны меңгеру нәтижелері жалпыға бірдей, жалпы кәсіптік және кәсіптік құзыреттер жиынтығы ретінде берілген. 7M07104 «Көлік, көлік техникасы және технологиялары» мамандығының мамандарын даярлау бағыттары бойынша техникалық университет магистранттарына арналған әмбебап құзыреттердің ішінде мыналар анықталған: академиялық және кәсіби өзара әрекеттесу үшін заманауи коммуникациялық технологияларды қолдану қабілеті (соның ішінде шет тілінде) , мәдениетаралық өзара әрекеттесу процесінде мәдениеттердің әртүрлілігін талдау және есепке алу қабілеті [2].

Мәдениетаралық құзыреттілік концепциясының құрамдас талдауына сүйене отырып, академиялық ортада табысты мәдениетаралық өзара әрекеттесу үшін магистранттарда мыналар болуы керек деп айтуға болады:

- академиялық дискурс ерекшеліктерін білу;
- ғылыми-зерттеу жұмыстарының, академиялық жазбалардың халықаралық стандарттарын білу;
- мәдениетаралық қарым-қатынастың этикалық, моральдық нормалары мен құндылықтарын білу;
- ғылыми зерттеу тақырыбы бойынша ғылыми мәтіндерді аудару, талдау, реферат жасау дағдылары;
- халықаралық (соның ішінде желілік) кеңістікте ғылыми-зерттеу қызметін жүзеге асыру мүмкіндігі;
- мәдениетаралық академиялық қарым-қатынас жағдайындағы мәселелерді шеше білу;
- мәдениетаралық академиялық қарым-қатынастың әртүрлі коммуникативті әрекеттеріне саналы және мақсатты түрде қатысу қабілеті, сонымен қатар жеке қасиеттер - толеранттылық, эмпатия, ойлау икемділігі [3].

Магистратурадағы оқу үрдісінің бірқатар ерекшеліктері бар – ол теренірек кәсіби қызметке дайындық, ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізу; оқу процесінде әр түрлі ғылымдардың интеграциясы орын алып, студенттердің өз бетінше танымдық, зерттеушілік әрекетіне мән беріледі. «Шетел тілі» пәнінің әмбебап құзыреттіліктерді қалыптастыру және дамыту, магистранттарды академиялық (білім беру) кеңістігіндегі табысты мәдениетаралық іс-әрекетке дайындау үшін зор дидактикалық әлеуеті бар. Академиялық дискурстың лингвистикалық зерттеулеріне сәйкес, мәдениетаралық өзара әрекеттестіктің негізгі коммуникативтік актілері ғылыми мақаланың абстракциясы, ғылыми зерттеу нәтижелерін баяндау, халықаралық конференцияларға, семинарларға, форумдарға қатысу, зерттеу тақырыбы бойынша ғылыми мақала жазу болып табылады [4].

Шетел тілінде оқу үдерісінде магистратура студенттерінің мәдениетаралық академиялық өзара әрекеттесу қабілетін дамыту үшін келесі материалдар әзірленді: «Академиялық ағылшын тілі» оқулығы; проблемалық жағдаяттар пакеті, тапсырмалар, кейстер, оқу сайттарына шолу жасалған жобалық тапсырмалар; нәтижелерді бағалау үшін «Портфолионың» мазмұны.

«Академиялық ағылшын тілі» оқу құралы модульдік принцип бойынша құрастырылған және кәсіби-бағытталған және ғылыми

мәтіндерді оқу, аудару және қорытындылау дағдылары мен дағдыларын дамытуға, лексикалық минимумды меңгеруге, сондай-ақ ағылшын тілінде академиялық коммуникация дағдылары мен дағдыларын дамытуға бағытталған. Ғылыми жазу және өз зерттеулерінің нәтижелерін ауызша баяндау дағдыларын дамыту. Қазіргі студенттер ақпаратты талдау және синтездеу, оқығанын есте сақтау қиынға соғатындықтан, кейбір тапсырмалар оқуды көру және зерттеу дағдыларын дамытуға, негізгі ақпаратты оқшаулау, оны жүйелеу, құрастыру дағдыларын дамытуға бағытталған. Мәтіннің ой сызбасы және оқылған ғылыми мәтінге қысқаша аннотация жасау және т.б. Білім беру жүйесі үнемі жаңартылып отырады [5]. Білім беру жүйесіндегі өзгерістердің сипатын анықтайтын маңызды фактор - ақпараттық технологиясыз елестету мүмкін емес ғылыми-техникалық прогресс. Қазақстан Республикасының әлемдік білім беру үдерістері мен желілеріне интеграциялануына байланысты білім берудегі АКТ стандарттарын әзірлеуге көп көңіл бөлінуде. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар аз уақыт ішінде қазіргі қоғамның ажырамас бөлігіне айналды. Қоғам жан-жақты дамыған тұлғаны көргісі келетіндіктен, жоғары оқу орындары студенттерінің тұлғаның өзін-өзі дамыту және өзін-өзі жетілдіру дағдылары мен дағдыларын меңгеруі негізінен инновациялық технологияларды қолдану арқылы жүзеге асады. Осылайша, шетел тілдерін оқыту процесінде мультимедиялық оқу құралдарын пайдалану мәселесін зерттеудің өзектілігі шет тілдерін жоғары деңгейде меңгерген мамандарға деген әлеуметтік қажеттілікке байланысты. Шетел тілін оқытуда АКТ-ны қолдану оқу-тәрбие процесін белсендіруге, білім мен тәжірибені беруді жеделдетуге, сонымен қатар оқыту мен тәрбиелеу сапасын арттыруға мүмкіндік береді. Көптеген еңбектер шет тілдерін оқыту үдерісінде инновациялық әдістерді әзірлеу және енгізу мәселелеріне арналған (Л. Сажко, Л. Маслак, А. Чевичелова, т.б.) [6].

Жаңа ақпараттық-коммуникациялық технологиялар білім беру процесінің барлық қатысушыларына шығармашылықпен пайдалану үшін шексіз мүмкіндіктер ашады. Мультимедиялық бағдарламалар мақалалар, көркем әдебиеттер, ақпараттық сайттар материалдары негізіндегі тілдік материалды компьютерде бейнелеуге қол жеткізуді қамтамасыз етеді; сөздігі бар робот, студенттерді шет тілдерін үйренуге ынталандыру, оқушылардың оқуға деген ынтасын кеңейту, оларға тілде өздеріне ыңғайлы қарқынмен жұмыс істеу мүмкіндігін беру [7].

Зерттеушілер АКТ-ны пайдаланушыға барынша тиімді әсер ету үшін әртүрлі аппараттық және бағдарламалық құралдарды пайдаланатын ақпараттық технологиялар кешені ретінде анықтайды, өйткені компьютерлік оқыту арқылы бір уақытта дәстүрлі оқытуға қарағанда материалдың әлдеқайда көп көлемі игеріледі. Білімді бақылаудың объективтілігі 20–25 % құрайды және барлық студенттердің білімі бір уақытта тексерілетіндіктен оқу уақыты айтарлықтай үнемделеді. Бүгінгі таңда мультимедиялық технологиялар ақпараттық технологияның ең қарқынды дамып келе жатқан салаларының бірі болып табылады. Бұл, ең алдымен, мультимедиа қазіргі заманғы аппараттық және бағдарламалық құралдарды пайдалана отырып, интерактивті бағдарламалық қамтамасыз етудің басқаруымен көрнекі және дыбыстық әсерлердің өзара әрекеттесуі, олар мәтінді, дыбысты, графиканы, фотосуреттерді, бейнелерді бір цифрлық көріністе біріктіретініне байланысты [8].

Мультимедиялық құралдар әртүрлі форматтарда ұсынылуы мүмкін болғандықтан, оларды пайдалану тұтынушының ақпаратты қабылдауын жеңілдетуге мүмкіндік береді. Мультимедиялық құралдарды қолдану ақпаратты тек мәтін түрінде ғана емес, сонымен қатар оны аудио деректермен немесе бейнеклиппен сүйемелдеуге мүмкіндік береді. Ақпаратты берудің әртүрлі формалары тұтынушының ақпаратпен интерактивті әрекеттесуін жасайды. Онлайн мультимедиа барған сайын объектіге бағытталған, тұтынушыға нақты білімсіз ақпаратпен жұмыс істеуге мүмкіндік береді [9].

Жоғары оқу орындарында шетел тілін оқытудың мультимедиялық құралдары оқытушыны алмастыра алмайды, бірақ олар мұғалімнің қызметін жетілдіре, әртараптандыруға, сол арқылы студенттердің өнімділігін арттыруға мүмкіндік береді. Өздеріңіз білетіндей, адам шет тілін үйрену кезінде ғана емес, бейне ақпараттың жиырма пайызын, аудио ақпараттың отыз пайызын есте сақтайды. Олардың көргенін, естігенін, істегенін қатар қосса, есте сақтау өнімділігі ақпараттың сексен пайызын құрайды.

Мультимедиялық жүйе деп аталатын бір немесе бірнеше арнайы бағдарламалармен басқарылатын ақпараттық компоненттер. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар – бұл әртүрлі қызметтің тиімділігін арттыру үшін қажетті әртүрлі деректер мен материалдарды таңдау, өңдеу, сақтау, ұсыну, беру үшін қолданылатын әдістердің, құралдардың және әдістердің жиынтығы. АКТ-ның арқасында ағылшын тілі сабағында бірқатар тапсырмаларды шешуге болады, мысалы:

- Оқушының өзіне бейімделуіне мүмкіндік беретін күрделілік деңгейі әртүрлі интернет желісінің материалдарын тікелей пайдалана отырып, оқу дағдылары мен дағдыларын қалыптастыру және жетілдіру.

- Шынайы дыбыстық мәтіндерге сүйене отырып, тыңдау дағдыларын жетілдіру.

- Сөздік қорыңызды қазіргі шет тілінің лексикасымен толықтырыңыз, жазу дағдыларын жетілдіріңіз.

- Онлайн тесттер көмегімен грамматикадан білімдерін жетілдіру.

- Жаһандық ойлау дағдыларын қалыптастыру.

- Ағылшын тілін шынайы қарым-қатынас мақсатында пайдалану қажеттілігін тәрбиелеу.

Заманауи компьютерлік технологияларды пайдалана отырып сабақ өткізу нәтижелері мынаны көрсетеді: ЖОО-да компьютерлік технологияларды қолдану студенттердің ағылшын тілін білімдерін белсендірек және саналы түрде меңгеруіне ықпал етеді; компьютерлік бағдарламалар студенттердің оқу материалына деген оң көзқарасын қалыптастырады; жалпы білім беретін мектептің оқу процесіне компьютерлік технологияларды енгізу оқу іс-әрекетіне ішкі мотивацияны күшейтуге мүмкіндік береді; оқыту және бақылау бағдарламалары, тест бағдарламалары, оқушылардың оқу әрекетіне қызығушылығын оятады, логикалық, шығармашылық ойлауын қалыптастыруға, оқушылардың қабілетін дамытуға ықпал етеді.

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасы шет тілдерін меңгеруге арналған автоматтандырылған оқыту курстарын қолдануды таратуға белсенді атсалысуда. Пәндермен танысудың бастапқы кезеңінде студенттердің мүмкіндігі бар: лексикалық материалды оқу; оқу дағдыларын дамыту; дыбыстық мәтінді түсінуді жақсарту; емле жазуға машықтандыру; грамматиканы оқу. Іс жүзінде бұл келесі құралдарды қолдану арқылы қолданылуы мүмкін: электронды тренажерларды қолдану; қашықтықтан оқытуды қамтамасыз ету; интерактивті білім беру телеконференцияларын өткізу; оқушылардың білімі мен дағдыларын бақылау және тексеру жүйелерін құру; білім беру сайттарын құру және қолдау.

Қазақстандық оқу орындарында шет тілдерін оқыту үдерісінде интернет пен компьютерлік технологияларды пайдалану мәселесі жиі туындауда. Қашықтықтан оқыту жүйесіне кафедра оқытушылары әзірлеген тіл бойынша оқу материалы кіреді. Бағдарламада диалогтар, параллель мәтіндер, түпнұсқаға сөздіктер, шет тілін

меңгерудің барлық кезеңдерін ескере отырып жасалған оқу материалын бекітуге арналған жаттығулар бар. Өзіндік жұмыс үшін студенттердің жеке ерекшеліктеріне, тілді меңгеру деңгейіне байланысты Интернетте қолжетімді және тегін компьютерлік оқу бағдарламаларын пайдалану ұсынылады. Дегенмен, АКТ-ны қолдануда белгілі бір кедергілер бар. Оларға мыналар жатады: материалдық-техникалық базаның жеткіліксіздігі, бағдарламалық және әдістемелік қамтамасыз етудің жеткіліксіздігі, интернетке қолжетімділіктің шектелуі. Бұл проблемаларды жою мұғалімдерге шет тілдерін оқыту сапасын арттыруға мүмкіндік береді. Сөйлеу ортасынан алшақ жүретін шет тілін үйрену әрқашан осы тілді үйренуге деген ынтаның төмендеуіне ықпал ететінін ескере отырып, мұндай мотивацияны арттырудың тиімді құралдарының бірі қарым-қатынас жасау үшін жеке орта құру деп есептейміз. АКТ-ны кеңінен қолдану арқылы шет тілінде.

Қорытынды: Ағылшын тілін оқытуда мультимедиялық технологияларды қолдану негізіндегі жаңа әзірлемелерді пайдалану оқу процесін сапалы жаңа деңгейге шығарады. Мұғалімнің жұмысында АКТ-ны қолдану оқушылардың шет тілін үйренуге деген тұрақты ынтасын қалыптастыруға және сақтауға көмектеседі; оқу процесінің қарқындылығын арттыру; білім сапасын бақылауды жақсарту; оқушылар мен студенттердің ой-өрісін кеңейту. Мультимедиялық интерактивті технологияларды қолдану презентацияның сапасын айтарлықтай жақсартады және оқу үдерісінің мазмұнын байытады, тілде студенттерге ыңғайлы қарқынмен жұмыс істеуге мүмкіндік береді. Дегенмен, АКТ ең алдымен мұғалімге оның орнын басуға емес, оқу іс-әрекетін тиімді жүргізуге көмектесуге арналған. Компьютерлік технологиялар тек құрал болып табылады, ал студенттердің шет тілін меңгеруінің тиімділігі олардың оқу іс-әрекеті процесінде қаншалықты педагогикалық мақсатқа сай және дидактикалық тұрғыдан негізделгеніне байланысты.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Кунабаева С. С., Современное иноязычное образование: методология и теории. – Алматы, 2005. – 262 с.
- 2 Кусаинов А. А., Методика преподавания специальных дисциплин для технических специальностей // Образовательный альманах. – 2019. – № 11 (25). – С. 56–57. – Режим доступа: <https://f.almanah.su/25.pdf>.

3 Вембер В. П., Информатизация образования и проблемы внедрения педагогических программных средств в учебный процесс [Электронный ресурс] // Информационные технологии и средства обучения. – Вып. 3 (4). – 2007. – Режим доступа: <http://www.ime.edu-ua.net/em3/emg.html>.

4 Кужель А. Н., Коваль Т. И. Использование персонального компьютера в изучении иностранных языков // Новые информационные технологии обучения в учебных заведениях: научно-методический сборник. – Вып.8: Педагогика. – Одесса: Печать, 2001. – С. 58–60.

5 Николайко Е.З., Использование ИКТ на уроках английского языка. – Режим доступа: <http://festival.1september.ru/articles/507487/>.

6 Чашко С.М. Компьютерная поддержка преподавания английского языка в средних учебных заведениях // Освіта. – 2003. – № 11-12. – С.19–22.

7 Капинус О. Л. Использование компьютерных программ для изучения английского языка в вузе [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN18/12kolmuv.pdf>.

8 Дрофа Т. П. Использование современных информационно-коммуникативных технологий в преподавании иностранного языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.psych.kiev.ua/> Збірник _наук_праць

9 Денисова Ж. А., Денисов М.К. Мультимедийная презентация языкового материала как методический прием // Иностранные языки в школе. – 2008. – №3. – С. 20 – 27.

ИНТЕРАКТИВТІ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ ШЕТ ТІЛІН МЕҢГЕРТУДІҢ ОҢТАЙЛЫ ӘДІСТЕРІМЕН НӘТИЖЕЛЕРІН БАҚЫЛАУ

МАЕРБЕКОВА А. Е.

педагогикалық ғылымдарының магистры,

АСКАРОВА Г. Б.

студент, 2-ші курс, Bolashaq академиясы, Қарағанды қ.

Бүгінгі заманда оқытудың өзі заманауи күйге еніп, технологиясы дамыған кезең ұрпақтарын оқыту бізді жаңашылдық пен өзгеріске итермелеп тұр. Бұл ретте Президентіміз Қ. К. Тоқаевтың «Бүгінгі заман талабына сай Жеті түрлі ілім білетін ұрпақ тәрбиелеу міндетіміз» деген сөзі бағдарымызға айналды. Демек, мұғалімнің

ізденісі, бір орында тұрып қалмай өзін дамытуы айрықша рөл атқарады. Жаһандану заманында оқыту құралдары да түбегейлі өзгеріске ұшырап, нәтижесінде тиімді оқытудың түрлі бағдарламалары қолданысқа енді. Бұрын компьютер арқылы оқытудың өзі бір жаңалық сезілсе, бүгінде бұл әдіс онан әрмен жетіліп кетті.

Мәселен, өзін сабақ жүргізетін шет тілі пәнін меңгерту үрдісінде пассивті оқытудағы тыңдау және көру, активті оқытудағы оқушының субъектіге айналуы нәтижесінде өзіндік жұмыс, шығармашылық жұмыс, зертханалық-тәжірибелік жұмыстарды атқаруы бізге интерактивті оқытуды алып келді. Жалпы интерактивті оқыту шет тілін үйренуде өзінің тиімділігін көрсетті.

Ұжымдық және өзін-өзі толықтыруға ұмтылатын, барлық қатысушылардың өзара белсенді әрекетіне негізделген, оқушының оқу процесіне қатыспай қалуы мүмкін болмайтындай ұйымдастырылған оқу процесін Интерактивті оқыту технологиясы деп атаймыз. Бұл жерде интерактивті *inter* – өзара, *akt* – әрекеттесу. Өзінің аты айтып тұрғандай оқушылардың оқыту процесіндегі тұрақты белсенді өзара қарым-қатынасы арқылы жүзеге асырылып, мұғалім мен оқушы оқу процесінің тең құқылы субъектісіне айналады. Интерактивті оқытудың басты тиімділігі бір ғана көзқарас пен бір сөйлеушінің басым болу жағдайын болдырмайды. Оқу процесіндегі белсенділік нақты көрінеді.

Шет тілін үйренуде интерактивті оқыту моделін пайдалану мынадай мақсаттарды басшылыққа алады: өмірлік ситуацияларды моделдеу, рөлдік ойындарды қолдану, мәселені бірлесіп шешу. Ең ұтымды тұсы жақсы оқытындар ғана назар аудару, бір қатысушыны немесе бір идеяны ерекшеленуді шектейді. Осындай моделдеу оқушыларды кез-келген іске адамгершілікпен, демократиялық жолмен келуді үйретеді [1, б. 43].

Шетел тілін оқыту – оқушылардың санасында мәдениетаралық коммуникация іскерліктерін қалыптастырудың нақты жолы болып табылады. Мәдениетаралық коммуникация ұлттар мен мәдениеттер арасындағы өзара байланысты түсіну ретінде қарастырылады. Оқытудың мәдениетаралық коммуникацияға бағытталуы халықаралық талаптарға сай орын алып отырады [2, бб. 97–98]. Олай болса, шетел тілдерін оқытуда екі халықтың мәдениеті мен олардың тілдерінің ерекшеліктері ескерілгені дұрыс.

Оқыту процесінің өзіндік күрделілігіне сай болса, тіл үйрету асқан жауапкершілік пен міндеткерлікті қоса арқалаған қиын

жұмыс. Ол ақпараттарды жүйелеу мен қабылдаудан, таным мен түсініктен, бақылау мен анықтаудан, өңдеу мен салыстырудан есте сақтау мен ізденуден, т.б. тұрады. Мектеп оқушылары арасында жеке тұлғаны әлеуметтендіруге және оның дербестігін, шығармашылығы мен белсенділігін дамытуға жағдай жасайтын коммуникативтік құзіреттілік болып табылады. Коммуникативтік құзіреттілік – шеберлікті дамытудың қолжетімді және тиімді формаларының бірі.

Жалпы тіл меңгерту үрдісінде оқушының өзінің жетістігін, интеллектуалды құзіреттілігін сезінетін қолайлы психологиялық жағдайлар жасау маңызды компонент болып табылады. Мұғалімнің міндеті – әр оқушының тілді іс жүзінде меңгеруіне жағдай жасау, әр оқушыға өзінің белсенділігін, шығармашылығын көрсетуге мүмкіндік беретін осындай оқыту әдістерін таңдау. Және шет тілін оқыту процесінде оқушының танымдық іс-әрекетін белсендіру. Ынтымақтастықта оқыту сияқты заманауи педагогикалық технологиялар, жобалық әдіснамалар, жаңа ақпараттық технологияларды пайдалану, интернет-ресурстар оқытуға тұлғалық бағдарланған тәсілді жүзеге асыруға көмектеседі, балалардың қабілеттерін, олардың оқыту деңгейін, бейімділігін ескере отырып, оқудың даралануы мен саралануын қамтамасыз етеді.

Жоғарыда атап өткеніміздей оқыту процесі жыл сайын толығып, жаңарып отыратындықтан, қазіргі тіл үйренушіге қойылатын талап та, жауапкершілік те арта түсуде. Тіл үйрену – бүтін бір ұлттың мәдениеті мен әлеуметін меңгеру екені даусыз. Осы тарапта оқушылардың мүмкіндіктерін ашып, белсенділігін арттыратын, қызығушылықтарын оятуға арналған жаңа әдіс-тәсілдер көптеп қалыптасты. Ол тәсілдер тіл үйренушінің дербес танымдық белсенділігін арттыратын жаңаша оқыту әдістемесі болып отыр. Жаңаша оқыту әдістемесі дегеніміз – тілді жаңа озық технологиялармен оқыту деген сөз. Бұл озық технология бұрыннан келе жатқан әдістерді өңдеу, талдау арқылы жетілдіру, жаңа жолдарды іздестіру тиімділігін толықтыру арқылы сол бағытпен жұмыс істеу дегенді білдіреді. Жаңаша оқытудың көздейтін мақсаты – оқыту процесін үйрету емес, тіл үйренушіге ерік беру, таңдау жасату, оған бағыт-бағдар беру, бақылау арқылы оның қабілеті мен мүмкіндігін ашу [3, б. 70]. Бұл ретте көптеген ұсыныстар бар. Бірақ әр мұғалім өзінің мақсатына орай және мектеп, сынып немесе курс ерекшелігін, оқушылардың деңгейін ескеріп, өзіне ыңғайлы әдісті таңдай алады.

Өз тәжірибемде Интерактивті технологияның тиімділігін пайдаланып, шет тілін оқытудың бірнеше әдіс-тәсілдерін қолдандым. Оның ішінде ең жиі қолданатыным – белсенділікті арттырып оқыту әдістемесі. Бұл әдістемеге рөлдік ойындар, өрнектеу, диаграмма арқылы тіл үйрету, әскерлік ойындар жатады. Пайдалану үшін оқытудың жаңа құралдары аудио-бейне құралдар, компьютер, смартфон қосымшалары қолданылып, үйренушінің тіл үйренуге қызығушылығын арттырады. Бұл ретте оқушылар ақпараттар жиынтығын тез қабылдап, белсенділігі артып, өз бетінше естіген, көргенін, байқағанын әңгімелей алатындығына көз жеткіздім. Ал оқытудың қай саласы болмасын рөлдік ойындардың ойнауы әрқашан өз тиімділігінің жоғарылығын көрсетеді. Бұл жерде белсенділікке қол жеткізіп, жекелеген оқушылардың ашылуына, ортаға бейімделуіне жол ашылады. Өйткені, оқушының барлық қабілеті оның іс-әрекеті негізінде қатар жүреді. Тіл үйренуші өткен материалдарды қайталау арқылы бірден екі лексикалық та, грамматикалық та дағды қалыптастыруға мүмкіндік алады. Ұтымды тұсы – оқушының танымдық қабілетін дамытып, әрбір тілдік материалға, қиындықтарға даяр болу мен оны жеңе білу, қарым-қатынас жасай білуіне ықпал ете алатындығымыз.

Өз тәжірибемде қолданылатын әдістердің тағы біреуі – жобалық технология. Оқушылардың қызығушылықтарын оятып, әр түрлі жобаларды жүзеге асырумен байланысты оқуға деген құштарлықты дамытатын технология. Балалардың тәуелсіздігі мен шығармашылығын ынталандыратын жеке және топтық, онан әрі ұжымдық жұмыс. Жобалық тапсырмаларды орындау оқушыларға шет тілін үйренудің практикалық артықшылығын көрулеріне жол ашып, бұл пәнді оқуға деген қызығушылық пен ынтаны арттырып, ара-тұра кездескен қиындықтарға сынбауына талаптандырады. Нәтижесінде оқушылардың сыныптан тыс белсенділігі едәуір күшейеді. Тағы бір тиімді тұсы жобаның тапсырмаларын орындау барысында оқушылар осыған дейін алған білімдерін іс жүзінде қолдануға мүмкіндік алады. Және оқушылар қойылған мақсатқа жету үшін тек оқулық материалын ғана емес, басқа да ақпарат көздерін қолданады. Сабақтағы интерактивтік әрекет өзара түсіністікке, өзара әрекетке бағытталады дедік, демек, қойылған мәселені бірлесіп шешуге алып келетін ұйымдастыру мен сұхбаттасып қарым-қатынас жасау дами түсетіндігі белгілі. Осы орайда мен сұхбаттасып оқытуды ұтымды қолдануды жүзеге асырамын. Сұхбаттасып оқыту барысында оқушылар сыни

ойлауды, тиісті ақпарат пен белгілі жағдайды талдау негізінде күрделі мәселелерді шешуді, балама көзқарастарды салыстыруды, ақылды шешімдер қабылдауды, дискуссияға қатысуды, басқа адамдармен тиімді қарым-қатынас жасауды үйренеді. Сондықтан оқыту үрдісінде сұхбаттасып оқытудың да алатын орны зор деп сеніммен айта аламын. Жаңа ақпараттық технологияларды енгізу және қолдану, интеллектуалды дамыған, ақпараттық ортада жақсы әрекеттене білетін тұлғаны қалыптастыру жолында пайдалы болатын коммуникация құралдарының барлығын пайдалану үрдісі белең алып келеді [2, бб. 97–98]. Ал біз әңгімелеп отырған интерактивті оқыту әдістерін ағылшын тілін оқытуда қолдану дидактикалық бірнеше мәселелерді шешуге көмектеседі. Атап айтар болсақ, алған білімді жүйелеу, пән бойынша базалық білімді меңгеру, жалпы оқуға деген ынтасын арттыру, өзін-өзі бақылау дағдыларын қалыптастыру, оқушыларға оқу материалдарымен өздігінен жұмыс істегенде әдістемелік көмек беру. Бұл технологияны оқу материалын хабарлау және оқушылардың ақпаратты меңгеруін ұйымдастыру арқылы, көзбен көру жадын іске қосқанда арта түсетін қабылдау мүмкіндіктерімен қамтамасыз ететін әдіс деп қарастыруға болады. Компьютер және интерактивтік құралдар арқылы жасалып жатқан оқу процесі оқушының жаңаша ойлау қабілетін қалыптастырып, оларды жүйелік байланыстармен заңдылықтарды табуға итеріп, нәтижесінде өздерінің кәсіби шеберлігінің қалыптасуына жол ашуы керек [4, б. 12].

Біз бейбіт әрі мемлекеттік білімді жетілдіруге аса мән берген елде тұрамыз. Еліміздің білім беруінің мақсаты – терең білімнің, кәсіби дағдылардың негізінде еркін бағдарлай білуге, өзін-өзі дамытуға адамгершілік тұрғысынан жауапты шешімдерді қабылдауға қабілетті жеке тұлғаны қалыптастыру, яғни жеке тұлғаны қалыптастыруға негізделген, ақпараттық технологияны терең меңгерген, жылдам өзгеріп жататын бүгінгі заманға лайықты, жаңашыл тұлғаны қалыптастыру. Бұл тарапта ақпараттық қоғамның талаптарына сай мұғалім де, оқушы да жаңаша көзқараста терең ойлы болуы керек. Оқу үрдісінде жаңа ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану әлемдік білім кеңістігіне толығымен еніп, халықаралық деңгейде қоғамды дамытудың жоғарғы тиімді тетігі болып саналады. Сондай-ақ, Ақпараттық технологияны сабақта пайдаланудың негізгі мақсаты - Қазақстан Республикасында біртұтас білімдік ақпараттық ортаны құру, жаңа ақпараттық технологияны пайдалану Қазақстан Республикасындағы ақпараттық кеңістікті әлемдік білім беру кеңістігімен сабақтастыру болып табылады [5].

Бұл әр мұғалімге үлкен жауапкершілік жүктейді. Әсіресе шет тілін оқытатын ұстаздардың жауапкершілігі екі есе. Өзім қолданған тәжірибелерді ұсына отырып, мынадай мәселелерді алға тартқым келеді.

1 Мұғалім оқыту үрдісінде зерттеушілікке кейіпке еніп, әр қолданған әдісінің оқушыға әсер етуі, тиімділігі, нәтижеден қалай көрінгендігін бақылай алуы тиіс.

2 Мұғалім күнделікті сабаққа шығармашылықпен дайындалуы тиіс. Олай дейтінім сабақ – мұғалімнің өнері, шығармасы. Сондықтан әр сабақты тиімді ұйымдастыруда оқушыны жалықтырмайтын, қабілетін арттыруға жағдай туғызуға ықпал ете білуіміз керек.

3 Мұғалім әр өткізген сабағына талдау жасап, әр сабақтан өзіндік қорытынды, нәтиже шығарып отыруы тиіс.

4 Білім мен тәрбие берудегі жариялылық, педагогикалық ынтымақтастық, ғылыми-әдістемелік тың ізденістерге сүйене отырып, жаңашылдыққа талпыну әр ұстаздың міндеті болуы қажет деп санаймын.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Сақтағанова М. С., Алиева Н.Қ., Айтбаева Н.Қ. Ағылшын тілін оқытудың әдістері // Білім. – 2006 – №3. – Б. 43.

2 Иманқұлова С. Жаңаша оқыту әдістемесі // Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің хабаршысы. Филология. – 2019. – №1. – Б. 97–98.

3 Ботағарина Г. Ағылшын тілін оқытудағы бүгінгі белес // Кәсіптік журнал. – 2019. – №3. – 70 б.

4 Шамшырақова Г. Ағылшын тілін оқытудың нәтижелік құрылымы // Кәсіптік мектеп. – 2019. – №3.

5 «Білім туралы» Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319 Заңы. – https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319_

ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУ ЖҮЙЕСİNДЕ АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУДА ПЛАТФОРМАЛАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

НҰРТАЗА М. Н.

магистрант,

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе

АНЕСОВА А. Ж.

PhD, доцент, Торайғыров университеті, Павлодар қ

Қазіргі таңда қашықтықтан оқытуға деген қызығушылық ұлғаюда, яғни ол оқытудың дәстүрлі формаларымен бірге білім беру процесінде өз орнын ала бастайды. Қашықтықтан оқыту компьютерлер мен компьютерлік құралдарды қолдануға негізделген, олар қашықтық мәселелерін шешеді және оқытушы мен студенттер арасында жедел байланыс жасайды.

Қашықтықтан оқыту белгілі бір дәрежеде әлеуметтік шиеленісті жеңілдетеді, тұрғылықты жері мен материалдық жағдайына қарамастан білім алуға тең мүмкіндік береді. Қашықтықтан оқытуда интерактивті қарым-қатынас стилі мен жедел байланыстың арқасында оқу процесін даралау мүмкіндігі ашылады. Оқытушы оқушылардың жеке ерекшеліктеріне байланысты икемді, жеке оқыту әдістемесін қолдана алады, оқушыға бағытталған қосымша оқу материалдарын ұсына алады.

Жаңа буын оқытушылары оқу процесінде қолданылатын технологияларды дұрыс тандап, қолдана білуі керек. Олар белгілі бір пәнді оқытудың мазмұны мен мақсаттарына толық сәйкес келеді және оқушылардың жеке ерекшеліктерін ескере отырып, үйлесімді даму мақсаттарына қол жеткізуге ықпал етеді.

Қашықтықтан оқыту – бұл әртүрлі модельдер, оқыту әдістері мен технологиялары, онда мұғалім мен оқушы кеңістікте және уақыт бойынша бөлінеді, сондықтан қоршаған орта құрылады, олардың көмегімен байланыс жүреді. Бұл орта пошта, факс, телефон байланысы, оқу теледидарлық бағдарламалары, дискілердегі оқу материалдары, интернет ресурстарын пайдалану, сандық білім беру ресурстары арқылы материалдарды алу болуы мүмкін.

Ақпараттық технологияларды адам қызметінің барлық салаларында қолданудың өсіп келе жатқан танымалдылығына байланысты адам қызметін жеңілдету үшін жоғары сапалы және тиімді веб-сайттар мен мобильді қосымшалар құруға сұраныс

артып келеді. Бұл процесс жалпы білімге және әсіресе шет тілдерін үйренуге әсер етті.

Мақала тақырыбының өзектілігі қашықтықтан оқытуға арналған ақпараттық ресурстардың, оқыту платформаларының едәуір таралуымен және жоғары оқу орындарындағы білім беру процесіне интернет-технологияларды енгізу қажеттілігімен байланысты.

Қашықтықтан оқыту – оқытудың дәстүрлі формаларымен бірге білім беру процесінде өз орнын ала бастады. Қашықтықтан оқыту компьютерлер мен компьютерлік құралдарды қолдануға негізделген, олар қашықтық мәселелерін шешеді және мұғалім мен оқушылар арасында жедел байланыс орнатады. Қазіргі заманғы ақпараттық технологиялар оқыту кезінде материалды ұсынудың әртүрлі формаларын – графика, дыбыс, анимация, бейнені пайдалануға мүмкіндік береді. Көптеген компьютерлік оқыту және бақылау бағдарламалары оқушыларға оқу материалын тезірек және тереңірек игеруге көмектеседі, мұғалімге оқу материалын игеру деңгейіне жедел бақылауды жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Қашықтықтан оқыту барысында ақпараттық әдістердің барлық негізгі түрлері қолданылады, олардың көмегімен мұғалім өзінің дидактикалық міндеттерін шешеді:

- Электрондық пошта – педагог пен білім алушы арасындағы қарым - қатынас (оқу тапсырмаларын жіберу, мұғалімнің және оқушының сұрақтары). Электрондық пошта мұғалімге материалды жаппай жіберуді әлдеқайда жеңілдетеді. Оқушылармен хат алмасу тарихын бақылауға мүмкіндік береді.

- Деректерді қайта жіберу (FTR-серверлер).

- Гипермәтіндік орта (WWW-серверлер) – гипермәтін түрінде ұйымдастырылған оқу материалдарын орналастыру. Гипермәтін материалды құрылымдауға, бір-бірін нақтылайтын және толықтыратын оқу материалының бөлімдерін байланыстыруға мүмкіндік береді. WWW құжаттарында сіз тек мәтінді ғана емес, сонымен қатар графикалық, сонымен қатар дыбыстық және бейне ақпаратты орналастыра аласыз.

- Интернет ресурстары (World Wide Web парақтары, мәліметтер базасы, ақпараттық іздеу жүйелері) бай иллюстрациялық және анықтамалық материал ретінде қолданылады [1].

Қашықтан оқытуда интерактивті қарым-қатынас стилі мен жедел байланыстың арқасында оқу процесін жекелендіруге мүмкіндік ашылады. Мұғалім оқушының жетістіктеріне байланысты

икемді, жеке оқыту әдісін қолдана алады, оған қосымша, оқушыға бағытталған оқу материалдарының блоктарын, ақпараттық ресурстарға сілтемелер ұсына алады. Оқушы сонымен қатар материалды үйрену қарқынын таңдай алады, яғни жалпы курс бағдарламасымен келісілген жеке бағдарлама бойынша жұмыс істей алады, бұл өте маңызды [2].

Білім беру платформасы-пайдаланушыларға белгілі бір шарттарда ұсынылатын оқу материалдарын міндетті түрде қамтитын интернет-ресурс. Платформада оқу өзара әрекеттесудің дәстүрлі моделін өзгертуді, мектеп институтының өзін дамытуды, демек, мұғалімнің рөлін қамтиды. Оқушы әрқашан байланыста болу мүмкіндігіне ие. Бұл платформалардың мақсаты цифрлық технологиялардың көмегімен жоғары сапалы білім беруді қамтамасыз ету болып табылады.

Сандық оқу материалдары оңтайлы жеке бағытталған оқу мүмкіндіктерін ұсынады. Халықаралық сарапшылар қағаз оқулықтарға қарағанда, оқу процесінде цифрлық технологияларды қолдану оқушыларға таңдалған тақырыпты тереңдетіп оқуға немесе қайталау үшін алдыңғы материалға жүгінуге мүмкіндік беретінін атап өтті. Бұл заманауи іздеу жүйесі мен оқу ортасының интеграцияланған мазмұнының арқасында мүмкін болады. Басқаша айтқанда, электронды оқулықтармен оқыту оқушылардың жеке қажеттіліктері мен оқу мақсаттарына сәйкес болған кезде тиімді болады [3].

Қазақстанда онлайн-білім беру жүйесінің жұмыс істеуін қамтамасыз ететін негізгі құралдардың бірі ретінде түрлі мобильді қосымшалар, мессенджерлер мен бейнеконференция сервистері қалып отыр.

Танымал WhatsApp мессенджерін оқытушылар сынып чаттарын жүргізу, үй тапсырмаларын жіберу және жинау, виртуалды ата-аналар жиналыстарын өткізу және тағы басқалар үшін пайдаланады. Қосымшаның негізгі артықшылықтары: тегін аудио және видео байланыс, қарапайым және түсінікті интерфейс, қол жетімділік (біздің елдегі барлық гаджеттерге орнатылған).

Zoom бағдарламасының негізгі артықшылықтары: конференцияның әрбір қатысушысымен бейне және аудио байланыс; платформаға интерактивті тақта орнатылған (бейнеконференция таратылымынан тақтаға оңай және тез ауысып, слайдтар көрсетуге болады); чат бар (хабарламалар мен файлдарды бөлісу ыңғайлы); сонымен қатар сабақтарды компьютердің жадына да, «бұлтқа» да жазуға болады.

Жетілдірілген оқытушылар Microsoft өнімін-Teams корпоративтік платформасын пайдаланады. Оның құрамына чат, онлайн кездесулер, түрлі қосымшалар кіреді. Сондай-ақ, өнім файлдармен бөлісу және бірлесіп жұмыс істеу мүмкіндігін ұсынады. Teams платформасы, әзірлеушілердің пікірінше, Zoom, Google Docs, Trello және басқа ұқсас құралдар сияқты қызметтерді алмастыра алады. Microsoft Teams негізгі нұсқасын тегін пайдалануға болады.

Teams-тің басты артықшылықтары: жұмыс пен тапсырмаларды топтарға бөлу; пайдаланушылардың шексіз санын қосу мүмкіндігі; файлдарға бұлтты сақтау; кез-келген оқу тапсырмаларын орындау үшін 250-ден астам біріктірілген қосымшалар [4].

Қашықтықтан оқыту стратегиясының негізгі мақсаты-оқушыларға түрлі мүмкіндіктер беру және заманауи педагогикалық технологияларды іске асыру. Мұның бәрі білім беру тиімділігін арттыру үшін. Сондықтан қосымшаны таңдау тек ерікті болып табылады.

Қазіргі таңда біз жаңа ақпараттық технологияларды қолдана отырып оқытудың жаңа тәсілдерін меңгеріп және қолданып келеміз. Қысқа мерзімде біз, ұсынылған білім беру платформалары мен қызметтерінің үлкен санынан оқу процесін жалғастыруға көмектесетін интернет кеңістігімен жұмыс жасаймыз. Оқушылармен жұмыс істеудің инновациялық түрі - ZOOM білім беру платформасына толығырақ тоқталайық. Бұл қызметтің артықшылықтары қандай?

ZOOM – бұл онлайн режимінде нақты уақыт аясында қол жетімді форматта сөйлесуге мүмкіндік беретін бұлтқа негізделген бейнеконференциялық байланыс платформасы. Бұл көптеген мұғалімдер үшін оқушыларға ағылшын тілін онлайн режимінде оқытатын платформаны таңдаудағы негізгі фактор болды, өйткені оның функционалдығы арқасында мұғалімдерге қашықтан оқыту арқылы сабақты мүмкіндігінше тиімді өткізуге мүмкіндік береді.

ZOOM платформасы коммуникациялық бағдарламалық жасақтаманы ұсынады; осы жайт бұл жүйенің басты артықшылықтарының бірі болып табылады. Мұнда бейнеконференциялар, чаттар оқушылар мен мұғалімдер арасындағы білім беру процесі барысында ZOOM платформасы ұсынатын әртүрлі мүмкіндіктерді пайдалану арқылы тиімді қолданылады. Мысалы, шетел тілін оқыту оқушылар мен мұғалім арасындағы әртүрлі формалардағы тікелей байланысты қамтиды. ZOOM платформасы осы жағдайларды жүзеге асырады, өйткені конференцияны ұйымдастырушы болып табылатын мұғалім осы жүйе ұсынатын

әртүрлі функцияларды қолдана отырып, ауызша да, жазбаша да қарым-қатынас жасауға мүмкіндік береді. Мысалы, ұйымдастырушы-мұғалім микрофонды басқаруға, яғни конференцияның барлық қатысушылары үшін дыбыс пен бейнені қабылдауды ұйымдастыруға, тыңдау және оқу дағдыларын пысықтау үшін өзіндік тілдік сынып құруға, түрлі ақпараттық материалдарды, соның ішінде аудио және бейнематериалдарды, презентацияларды, электронды кітаптарды, көрнекі материалдарды көрсету үшін өзінің цифрлық құрылғысының экранын көрсетуге мүмкіндігі бар.

Экранды көрсету кезінде мұғалім әртүрлі жаттығулар жасау үшін қолдана алатын «түсініктеме» функциясына ерекше назар аудару керек. Мысалы, сөздер мен суреттерді жалғау, сөзжұмбақ шешу. Оқушылар орындалған үй тапсырмасын экранда «экранды бөлісу» функциясын қолдана отырып көрсете алады, ал конференцияны ұйымдастырушы мұғалім өз кезегінде оқушының экранын өз бетінше көреді, тапсырманы түзетеді және белгі қояды.

«Чаттың» тағы бір пайдалы функциясы сұрақтар жазуға және оларға микрофонды қоспай-ақ жауап беруге мүмкіндік береді, яғни жазу дағдыларын пысықтау үшін оқу үшін жаңа лексикалық бірліктерді енгізуге немесе барлық оқушыларға бірден немесе іріктеп файлдар мен құжаттардың әртүрлі түрлерін жіберуге болады. Бұл жалпы білім беретін мектепте шетел тілін оқытуда сараланған тәсілді қамтамасыз етуге көмектеседі. Сонымен қатар, интерактивті тақта нақты уақыт режимінде оқушылармен тікелей кері байланыс орнатуға мүмкіндік береді: мұғалім материалды нақты түсіндіруге, жазбаша тапсырмалар беруге және оларды тікелей сабақта тексеруге, қажетті лексикалық және грамматикалық материалдарды өңдеуге, көрнекі материалдармен жұмыс істеуге мүмкіндік береді. Шетел тілін оқыту үшін осы платформаның қажетті ерекшеліктерінің бірі - сабақты жазу мүмкіндігі. Мұғалімнің өткен сабақты қандай да бір себептермен немесе басқа уақытта онлайн-сабаққа қатыса алмаған оқушыларға көрсетуге мүмкіндігі бар.

Масштабтау кезінде біз оқушыларды жеке тапсырмалармен жұмыс жасау үшін жұптарға немесе топтарға бөлуімізге болады: мысалы, диалогтық немесе монологиялық мәлімдеме жасау, жобалар немесе шығармашылық шеберханалар тапсырмалары барысында тиімді қолданылады. Осылайша, мұғалімдер әдеттегі жұмыс жасау әдістерін сабақтың жаңа форматына тиімді біріктіру арқылы сақтайды. Басқаша айтқанда, ZOOM-ның көптеген артықшылықтары бар, бұл қызметті қашықтықтан оқыту кезінде шетел тілі мұғалімдері үшін

таптырмайтын етеді, бірақ ең маңызды артықшылығы-платформа оқушылармен өзара әрекеттесу кезінде сөйлеуді қолдануға мүмкіндік береді, онсыз шетел тілін үйрену мүмкін емес.

Осылайша, ZOOM платформасы қашықтықтан оқыту контекстінде шетел тілі сабақтарын өткізу үшін ең тиімді болып көрінеді, өйткені ол сізге негізгі дағдыларды игерудегі маңызды және іргелі факторды сақтауға мүмкіндік береді, онсыз шетел тілін оқытудың негізгі нәтижесі болып табылатын тілдік құзыреттілікті игеру мүмкін емес. Қазіргі уақытта оқу процесінде дербес компьютерлер негізінде бағдарламалық технологияларды қолдану насихатталуда. Олар оқушының оқу материалын жақсы игеруі және алған білімдерін бақылау үшін қолданылады. Қазіргі заманғы ақпараттық технологиялар құралдарының ішінде жетекші орындардың бірін компьютерлік оқыту бағдарламалары алады.

Бағдарламаланатын оқыту басқару бағдарламаларын қолдана отырып, оқу материалының бақыланатын дамуын қамтиды. Бұл процесс бағдарламаланатын оқулық немесе оқу машинасы бола алатын оқу құрылғысы арқылы жүзеге асырылады. Бағдарламаланатын оқу материалы белгілі бір ретпен ұсынылған оқуға арналған ақпараттың аз бөлігін білдіреді [5].

Жалпы, білім беру бағдарламаларын қолдану әдісі осы принциптерге негізделген :

- Бағдарламаланатын оқыту қажетті оқу бағдарламалары болған жағдайда курстың белгілі бір тақырыптарын ғана үйрену үшін қолданылады.

- Оқу бағдарламасын кез-келген жастағы және кез-келген сыныптағы оқушыларға қолдануға болады. Бұл оқу материалы өте күрделі болуы мүмкін және оны зерттеуге көп уақыт кетеді. Оқушылар күрделі тақырыптарды әртүрлі жылдамдықта оқиды және оқу бағдарламаларын қолдану барлығына оқуды жеңілдетеді. Қазіргі балалар қазіргі уақытта компьютермен күнделікті өмірде белсенді қарым-қатынас жасайды, сондықтан оны оқу үшін пайдалану оңайырақ.

- Компьютерлік бағдарламамен жұмыс істеудің күрделілігін болдырмау үшін сабақтардың дәйектілігін сақтау қажет. Оқушылардың жаңа қызмет түріне деген қызығушылығын, әсіресе компьютерді қолдану арқылы ескеру қажет. Сондықтан компьютерлік бағдарламамен жұмыс істеуге кететін уақыт әрқашан күткеннен көп жұмсалады. Бірақ бұл жолы сізге пайдалы болады.

- Егер сіз оқу бағдарламасын қолдансаңыз, онда сіз оқушылардың компьютерлік бағдарламаға жұмыс уақытынан тыс уақытта қол

жеткізуін ұйымдастыруыңыз керек немесе үйде орнату үшін оқушыларға бағдарламаны кез-келген ортада ұсынуыңыз керек.

- Оқу бағдарламасын қолдану кезінде тақырыптың мазмұны блоктарға жақсы бөлінеді. Негізгі оқу материалы сабақ барысында беріледі. Оқу бағдарламасы осы материалды зерттеу және жаңа материалмен жұмыс істеу қабілетін дамыту үшін қолданылады. Компьютерлік бағдарламамен қамтамасыз етілген материал мұғалімнің компьютер арқылы түсіндірген материалына сәйкес келуі керек (визуализация).

- 6 «Оқу жоспары» термині бағдарламаланған оқыту теориясынан шыққан. Сондықтан бағдарламада оқу блогын оқуды аяқтауды ескеру керек, яғни оқушыға тапсырма беріліп, оның нәтижелері бойынша алынған білім деңгейін анықтау керек. Егер оқу жоспары тақырыпты игеруге сәйкес келмесе, мұғалім оқушылардың алған білімдерін, мысалы, жазбаша жұмыста анықтай отырып, жұмысты жоспарлауы керек.

- Тақырыпты түзеткеннен кейін алынған білімді тексеру үшін кез-келген тақырып бойынша компьютерлік бағдарламаны пайдалану керек. Ең жақсы әдіс, мысалы, тестілеу, тест жұмысы немесе өзіндік жұмыс және т.б.

- Егер сіз оқу бағдарламаларын қолдансаңыз, жұмысты тіпті кішігірім топтарда да жоспарлаудың қажеті жоқ, өйткені компьютермен жұмыс жасау кезінде бір оқушы белсенді бола алады, ал басқалары оқушының жұмысын бақылап отырады. Егер әр оқушының өз қаламы мен дәптері болса, топтық жұмыс пайдалы.

- Егер сіз сыныпта оқу бағдарламасын қолдансаңыз, кейбір оқушылар басқаларға қарағанда ертерек бітіруі мүмкін. Мұндай оқушылар үшін мұғалім ойын-сауық бағдарламалары түрінде визуализацияланған оқу бағдарламалары түрінде қосымша материалдар дайын болуы керек.

- Компьютер құрал және көмекші ретінде әрекет етеді, оны байланыс құралы ретінде пайдалануға болады, оқушымен кітап ретінде қарым-қатынас жасау мүмкін, бірақ ол мұғалімнен алыс [6].

Интернет-технологияларды қолдану қазір оқытудың барлық кезеңдерінде мүмкін. Интернет-технологиялардың көмегімен оқушылар шетел тілдік құзыреттілікті дамытады. Біздің қоғам білім берудің жаңа сапасына бет бұрған сайын, біз уақытпен бірге ілгері қадам басуымыз керек.

Мобильді құрылғыларды қолдана отырып, білім беру қызметін ұйымдастыру білім деңгейін арттырады. Мобильді қосымшаларда

бейнеклиптер, музыка және қашықтықтан оқыту мүмкіндігі бар. Егер мобильді құралдар қолданылса, оқу процесін құру тиімдірек болады, өйткені бұл орын мен уақытқа байланысты емес. Бұл үздіксіз білім беру формаларына сәйкес келеді.

Қазіргі оқушылар мобильді оқыту құралдарын психологиялық жағынан да, техникалық жағынан да қуана қабылдайды. Бұл оқушыларды шетел тілдерін үйренуге ынталандырады, олар оқуға және жаңа білім алуға деген үлкен ықыласқа ие [7].

Осылайша, білім беру платформалары мұғалімдер үшін сәтті ақпарат көзі болып табылады, оның міндеті оқу процесіне материалды таңдау және енгізу болып табылады.

Бұл құралдарды оқыту процесінің әртүрлілігі, оқушылардың қызығушылығын дамыту, оқуға деген ынтаны және оқу қызметінің тиімділігін арттыру үшін пайдалану қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Бовтенко, М. А. Электронные образовательные ресурсы: современные возможности [Текст]/М. А. Бовтенко. – М.: Омега-Л, 2010. – 380 б.
- 2 Андреев, А. А. Введение в дистанционное обучение [Текст]: Учебно-методическое пособие./А. А. Андреев. – М.: ВУ, 1997.
- 3 Мэксин Меллинг. Электронное обучение. Рекомендации руководителям [Текст]/Мэксин Меллинг.– Москва, Омега-Л, 2010.– 224 б.
- 4 Беспалов В. В. Информационные технологии: учебное пособие – Томский политехнический университет. – Томск: Изд-во Томского политехнического университета, 2012. – 134 б.
- 5 Захарова И. Г. Информационные технологии в образовании: учебное пособие для студ. высш. учеб. Заведений – М.: Издательский центр «Академия», 2010. – 192 б.
- 6 Акай О. М, Завгородняя Г. С., Царевская И. В. Роль интернет-технологий в современной концепции обучения иностранному языку // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 5.
- 7 Лесникова Е. С. Интеграция информационно-коммуникационных технологий в процесс обучения иностранным языкам // Вестник КемГУ. – 2012.– № 4. – 266 –270 б.

ЭТНО МӘДЕНИ БІЛІМ

САФИДЕН Т. Т.

студент, 1 курс,

АИПОВА А. К.

аға оқытушы,

КУАНЫШЕВА Б. Т.

аға оқытушы, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

ДАНИЯРОВ Н. Д.

Б. Ахметов атындағы Жоғары педагогикалық колледжі, Павлодар қ.

Этномәдени білімді дамыту, жеке тұлғаның шығармашылық дамуы, өскелең ұрпақтың азаматтық дамуы мәселелері қоғамымыздың болашақ бағдарларын, еліміздің ұлттық қауіпсіздігін айқындайтындықтан ерекше назар аударуға тұрарлық.

Қазақстан Республикасының білім беру жүйесінде этномәдени білім беруді дамыту соңғы жылдары Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің, субъектілердің білім беру органдарының, барлық мемлекеттердің оқу орындарының қызметінің басым бағыттарының біріне айналды .

Білімді, өнегелі, іскер, таңдау жағдайында өз бетінше шешім қабылдауға дайын, ынтымақтастық пен мәдениетаралық өзара әрекеттестікке қабілетті, ел тағдыры үшін жауапкершілікті сезінетін тұлға тәрбиелеуге мемлекеттің әлеуметтік тапсырысы көрсетілген. аса маңызды құжаттарда – Республика Президентінің Қазақстан халқына жыл сайынғы Жолдауы, Қазақстан Республикасы азаматтарын патриоттық тәрбиелеудің мемлекеттік бағдарламасы, этномәдени білім беру тұжырымдамасы және басқа да көптеген құжаттар бар.

Этномәдени білім – жеке тұлғаны өзінің ана тілі мен мәдениетімен таныстыру арқылы, сонымен бірге әлемдік мәдениет құндылықтарын меңгере отырып, этномәдени болмысын сақтауға бағытталған білім.

Этномәдени білім беру идеясын қабылдау білім беруді техникалық және ақпараттық жабдықтаудың әлемдік деңгейін дәстүрлі мәдени құндылықтармен үйлестіре отырып, мәдени-тілдік плюрализм идеясына негізделген білім мен тәрбиенің ұлттық жүйесін құруды білдіреді.

Өскелең ұрпақтың этномәдени тәрбиесін дамыту қоғамымызда болып жатқан қоғамдық-саяси және рухани өзгерістермен айқындалып, халықтық салт-дәстүрлерге, ойындар мен мәдениетке

қызығушылық тудырады. Өз Отанын білетін және сүйетін азамат пен патриотты тәрбиелеу қазіргі қазақстандық қоғамның өзекті міндеті болып табылады және оны өз халқының рухани байлығын терең білмейінше, басқа халықтардың мәдениетін меңгермейінше ойдағыдай шешу мүмкін емес.

Өскелең ұрпаққа ұлттық деңгейде білім мен тәрбие берудің басты мақсаты – негізгі құзыреттіліктерді меңгерген баланың жеке тұлғасын, жалпыадамзаттық ұлттық құндылықтарға негізделген жеке мәдениетін дамыту. Бұл халықтық адамгершілік-рухани құндылықтар мен мұраттар жүйесі негізінде білім беру мазмұнын жаңартудың табиғи қажеттілігін тудырады.

Мәдени мұраның өскелең ұрпақты тәрбиелеудегі маңызын көптеген педагогтар мен зерттеушілер атап өтті: А. Құнанбаев, Ы. Алтынсарин, М. Х. Балтабаев, С. А. Ұзақбаева, Қ. Ж. Қожахметова, М. Т. Таникеев, Б. О. Тетенаев, Т. Ж. Бетбатғаев, Т. Ш. Қуанышев және т.б.

Қазақ халқының мәдениетінің маңызды элементтерінің бірі – тарихи мұра ретінде ғасырлар бойғы тәжірибесімен және көптеген адамдардың өмірімен бекітілген ұлттық ойындар.

Ы.Алтынсарин өзінің ұстаздық іс-әрекетінде ертегілерді, мақал-мәтелдерді, нақыл сөздерді, жұмбақтарды, ойындарды жиі пайдаланған. Автордың пікірінше, оқу-тәрбие үрдісінде халық өнерін пайдалану балалардың ата-баба дәстүрі мен әдет-ғұрпын құрметтеуге көмектеседі.

Қазақтың көптеген халық ойындарын жүйелеп, олардың тәрбиелік-дамытушылық мәнін жоғары бағалап, педагогикалық құнды ойларын алғаш айтқан этнограф А. А. Диваев болды. Ол танымдық процестің басында балалардың сезімін қоршаған шындық туралы жарқын әсерлермен қамтамасыз ететін ойындардың ынталандырушы рөлі туралы жазды.

Өз шығармаларында ұлттық болмысты халықтық дәстүр негізінде таныту жолында тың ізденістерге барған ақын, жазушылар ана тіліміздің игерілмей жатқан мол көркемдік мүмкіндіктерін ашты. Халық ойындарының тәрбиелік мүмкіндіктері І. Жансүгіровтің «Құлагер» поэмасы, М. Әуезовтің «Абай жолы» романында және де С. Мұқановтың «Менің мектептерім» сияқты шығармаларда қамтылған.

«Ойын барысында өздері ойлап тауып, жаттап алатын күлкілі ойындарды, өрнектерді, санамақ өлеңдерді халық

шығармашылығының алғашқы түрлерінің бірі деуге болады», - деп атап өтті І. Жансүгіров және баланың ақыл-ой қабілеті».

М. Әуезовтің айтуынша, қазақ халқының сан ғасырлық тарихында көңілді, көңілді ойындар көп болған. Ойын тек қызық әрекет қана емес, сонымен қатар балаларды қуанышқа бөледі.

Қазір республикамыз егемендікке қол жеткізіп, ежелгі мәдениет тұрақты түрде жаңғырып, өнер мен әдебиеттегі ұлттық дәстүрлер, оның ішінде қазақтың ұлттық ойындарын қамтитын аса бай мұралар дамып келеді.

Қазақтың ұлттық ойындарына тән қасиет – баланың тапқырлығын, ойлау ұшқырлығын, қиялын байытып, шығармашылықпен өзін-өзі танытуға мүмкіндіктердің болуы.

Ойын әрекеті кезінде көрінетін нәрсе балалардың табиғи бейімділігі мен қабілеттерін тікелей көрсетті. Ойындар баланың болашақта қандай болатыны туралы түсінік бере алады. Бұл әрқайсысының қабілетіне белгілі бір болжам жасауға, соған сәйкес бала тәрбиесін дұрыс жолға бағыттауға, табиғи бейімділікпен қатар ашылмаған қабілеттерін дамытуға көмектесетін өзіндік нұсқау болды. Ойындағы мінез-құлық арқылы болашақ ақылды билеушілерді, дана күрескерлерді, қайсар батырларды анықтауға болатын.

Қазақтың ұлттық ойынын бастауыш мектеп жасындағы балалардың ақыл-ойын дамыту құралы ретінде қарастыруға болады. Қазақ халқының ұлттық ойындарының мазмұнында баланың дүние, ел, туған халқы туралы ой-пікірлерін нақтылайтын, ой-өрісін жеткілікті түрде кеңейтетін танымдық материал қамтылған.

Қазақтың ұлттық ойындарының тақырыбы ұлы адамдар мен батырлар өмірінен, баланың қоршаған орта құбылыстарынан, табиғат ерекшеліктерінен, үй және жабайы аңдардың әдет-ғұрыптарынан кейбір эпизодтардан құралған. Сондықтан да «Жаяу көкпар», «Түйілген орамал», «Қара сиыр» және тағы басқа ойындардың танымдық қызығушылықтарын қалыптастыруда, жаңа білімді меңгеруде, оны бойына сіңіруде маңызы зор.

Мәселен, 2 мыңжылдық тарихы бар «Көкпар» ойынының атауы «көк бүрі» – боз қасқыр деген сөзден шыққан. Көшпелі малшылардың бірінші жауы қасқыр болғандықтан, ертеде қасқыр аулаған. Аңшылықтан сәтті оралған соң, өлген малды ауылға кім бірінші әкелетінін білу үшін бәйге жарыстары ұйымдастырылды. Кейіннен бұл жарыс ұлттық ойын «Көкпарға» айналды.

Ойынның мақсаты – балалардың ат жарысында, атқа мінуде, шабудың басқа түрлерінде ептілігін, батылдығын, зейінділігін,

күш-қуатын дамыту болып табылады. Ойынды бастау үшін екі командаға бөлінген көкпаршылар старт сызығының бойына қатар тізіліп тұрады. Сызықтан 50–60 адымдай жерге көкпар тасталынады. Көшбасшының (басшының) белгісі бойынша барлығы алға қарай көкпарға жүгіреді. Жерде жатқан көкпарға бірінші жеткен шабандоз оны іліп алып қашады, қалған көкпаршылар қуып жетіп, тартып алуға әрекеттенеді. Кім алғаш көкпарды көмбеге әкелсе, сол топ жеңімпаз атанып, көкпарды өзіне қалдырады.

«Түйген орамал» ойынының басқа ұлттық ойындардан ерекшелігі ойнайтын балалардың өзіндік рөлі. Бұл ойынның мақсаты: әрекет жылдамдығын, қол ептілігін, зейінділігін дамыту. Жүргізуші ойынды бастамас бұрын, қатысушылар шеңберге тұрады. Кейін жүргізуші кез келген қатысушыға орамал беріп, бірін-бірі қуалаумен дереу басталып кетеді. Орамал алған ойыншы оны тез арада басқасына бере отыра, орамалды үнемі лақтырады. Алайда ол орамал жүргізушінің қолына берілмеу қажет. Орамалды өткізіп алған бала көшбасшы болады. Орамал алған жүргізуші жаңа жүргізушіні өзі тағайындауға мүмкіндігі бар. Ойынның соңында орамалын жіберіп алмаған үздік ойыншылар белгіленеді.

Келесі ойын – «Қара сиыр» ойыны балаларда ұжымшылдықты, тапқырлықты және өз «затын» қорғау қабілетін қалыптастырудың қуатты көзі. Ойында әдетте қараңғы зат (ескі қалпақ, құм салынған қап) қолданылады. Барлық ойыншылар тығыз шеңбер құрып, көздерін жұмады. Көшбасшының нұсқауымен ойыншылардың бірі шеңберден шығып, жанына бір затты қойып тығылуы керек. Ойыншы балалардың міндеті – оны іздеп табу. Зат табылған кезде ол лезде хабарланады және барлығы табылған заттың айналасына жиналады. Иесі өз затын қорғайды, ал қалғандары оны алаяқтықпен басып алуға тырысады. Жетістікке жеткен адам көшбасшы болады, т.б. затты жасыруға барады, ал қалғандары қайтадан тығыз шеңбер құрып, көздерін жұмып отырады. Ойын басынан басталады.

Қазақтың ұлттық ойындары халық даналығының бір бөлшегі, ұлттық және ойын фольклорының үлгісі ретінде бастауыш сынып балаларының психикалық дамуының міндеттерін жүзеге асыруға ықпал ететін эмоционалдық-сауықтыру, танымдық-тәрбие кешендерінің негізін қалады. мектеп жасы.

Кез келген ұғым жалпылама білім ретінде сенсорлық негізде туындайды, бірақ оның өзінде көрнекі форма болмайды. Мысалы, сандар туралы түсінік қалыптаспас бұрын балалар сан алуан сандармен және олардың өзара байланысымен таныс болуы керек.

Қазақ халқының халық педагогикасында қазақтың кейбір ұлттық ойындарын қамтитын ауызша тапсырмалар мен қанатты сөздерде сандық ұғымдар қолданылған. Оларды қолдану тәжірибесі көрсеткендей, егер сандық ұғымдар нақты үлгілерде айтылса, бастауыш мектеп жасындағы балалар бұл ұғымдарды тезірек және мағыналы түрде есте сақтайды.

Бастауыш сынып мұғалімдерінің жұмыс тәжірибесінде 6–7 жастағы балалардың жалпы сандық ұғымдарды санасына қазақтың ұлттық ойындары арқылы түсінікті түрде жеткізуге болады.

Мысал ретінде сандарды зерттегенде сандар туралы бастапқы түсініктерді берік меңгеруге алғышарттар жасап, күрделі ұғымдарды түсінуге негіз қалайтын санамақ (санау) ойынын келтіруге болады. Бұл балалардың қызығушылығын оятады, олардың ойлауын, есте сақтауын, зейінін белсендіреді. Сондай-ақ мұндай ойындарға «Жануарлар», «Қуыр-қуыр, қуырмаш», «Санап ал» және тағы басқа ойындарды жатқызуға болады.

Олай болса, атақты орыс фольклоршысы Г. А. Виноградовтың пікірінше, ойын прелюдиясына ұқсайтын бастаулар ойыншыларды жылдам ұйымдастыруға, жетекші баланың объективті таңдауына, ережелерді сөзсіз және нақты орындауға мүмкіндік береді. Бұған ырғақ, әуезділік және ойын алдындағы санамақ (есептеуіштер) тән ән айтуы ықпал етеді:

- Қуыр-қуыр, қуырмаш,
 - Сен тұр жылқыңа бар;
 Балаларға бидай шаш!
 - Сен тұр сиырыңа бар;
 Тауықтарға тары шаш!
 - Ал сен алаңдамай,
 Бас бармақ,
 Қазан түбін жалап,
 Үйде жат.
 Балалы үйрек,
 Ортан терек,
 - Мына жерде құрт бар,
 Шүлдір шүмек,
 - Мына жерде май бар...
 Кішкене бөбек.
 - Мына жерде қатық бар...
 - Сен тұр қойыңа бар;
 - Қытық, қытық!

- Сен тұр түйене бар;

Өлендерді санаумен қатар эмоционалды көңіл-күй тудыратын, есту қабілетін, эстетикалық талғамын дамытатын, ойын барысын баурап алатын каламақтар (жеребе тарту) бар. Олар балаларды командаларға бөлу қажет болған жағдайларда қолданылады. Мысалы, ойыншылар санау шумағын пайдаланып, алдымен жүргізушіні таңдайды, содан кейін атын атайды және балалардың кімге қалайтынын бір-бірден топ басшыларынан сұрайды. Мысалы, ойнап жүрген балалар: «Аспандағы жұлдыз керек не, Судағы құндыз керек пе?» деп сұрайды. Жүргізушілердің бірі «Судағы құндыз» дейді. «Құндыз бала» оның жағына өтеді. Осылайша ойнаушы балалар екі командаға бөлінеді.

Аспандағы жұлдыз керек емес пе? Судағы құндыз керек пе? Түйенің керек не ботасы, Жердің жотасы керек не?

Ұлттық ойын кезінде жиі қолданылатын жаңалтпастар дыбыстардың дұрыс айтылуына, сөйлеу, ойлау қабілетінің дамуына ықпал етеді. Есептік шумақтар сөздік қорын байытқан, қоршаған ортамен, тұрмыс-тіршілікпен таныстыратын өзіндік мазмұнымен ерекшеленіп, ән жаттауда бастауыш сынып мұғалімдеріне біршама көмек көрсетіп, беріп отырған.

Қазақтың ұлттық ойындары бастауыш мектеп жасындағы балалардың ауызекі әрекетін шешуге мысалдар келтіреді, олардың логикалық ойлауын, сонымен қатар математикалық ой-өрісін дамытуға ықпал етеді. Қазақтың ұлттық ойыны арқылы берілген тапсырманы ойдағыдай шешу іс-әрекетті жаңаша түсінуді қамтамасыз етіп, балаларда үлкен қанағат сезімін тудырады, бұл баланың одан әрі дамуына оң әсерін тигізеді. Ойындар қиындап кетуі мүмкін, ал жетістік қуанышы балаларды өздеріне жаңа, қиынырақ міндеттер қоюға және олардың шешіміне жетуге итермелейді. Мысал ретінде «Хан алшы», «Өзімде құр қалдым», «Бұңнай» және тағы басқа ойындарды атауға болады.

Қорытындылай келсек, қазіргі таңда этномәдени білім біздің елімізде, көздің қарашығындай маңызды рөл атқарады. Өскелең ұрпақтың этномәдени білім сауаттылығы ата-бабамыздан келе жатқан салт-дәстүрімізді ұмытпауға мүмкіндік береді. Бүгінгі жастарды отаншылдық рухта тәрбиелеу, өзінің ұлттық тілін, мәдениетін, салт-дәстүрін білу, мемлекеттік идеологияның темірқазығы болу қарашаңырағымыздың тірегі деп үміттенемін!

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Мәдениеттану: оқулық / Нағымұлы, Ш. – Астана : Фолиант, 2007. – 311 б.

2 Мәшһүр-Жүсіп Қ. Қазақ лирикасындағы стиль және бейнелілік. – Павлодар, 2007. – 185 б.

OPPORTUNITIES FOR USING GOOGLE-PRODUCTS IN FOREIGN LANGUAGE CLASSES

SEKENOVA D. B.

undergraduate student, Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar

The modern pedagogue needs to create electronic portfolios, a website for feedback with students, parents. You have to do a lot of online work to teach an interesting lesson. This is a way to be of interest to children.

ICT lessons are considered one of the most important results of XXI century technology. Literally on any school subject it is possible to habituate computer technology. The use of computer technology in the teaching process affects the growth of professional competence of a teacher, this contributes to a significant increase in the quality of education, which in fact leads to the solution of the main task of educational activity.

Google services are a complete ecosystem that anyone with a Google account can access. Accordingly, the owner can give users access to any file as well as software products. Thus, Google services help to organize the work of a wide range of stakeholders in the network, that is to say, a new educational environment is being formed outside of the school. This environment contributes to the stimulation of students' cognitive activities and the development of their creative and analytical abilities [1].

Google services are presented as separate web applications linked by an account and a repository of all information, where the user must have an Internet connection and a browser to work with. Because of the ecosystem, you can use data anywhere in the world and not be tied to a single computer.

We will go into more detail on Google's Internet services, which allow us to organize collaborative work - storage, sharing, communication, interviewing, joint planning, work, and publishing.

Google forms are a tool that provides feedback. The form can be used to conduct various surveys, quizzes, questionnaires, tests. The user configures the questionnaire with the right fields, sends a link to it to the participants and accesses the statistics based on the responses received. Forms can be designed to suit your needs, supplemented by images and videos.

In the practice of using a computer in the educational process, its teaching function is especially emphasized, and also, the computer is a tool that organizes students' individual work and manages it, especially in the process of language training and language material. The computer can create optimal conditions for the successful development of program material: this provides a flexible, sufficient and feasible load of exercises for all students in the classroom. Now everyone understands that the Internet has tremendous information capabilities and no less impressive services. The Internet creates a unique opportunity for students to use authentic texts, listen and communicate with native speakers [2].

The main advantages of ICT in foreign language teaching are the improvement of the quality control of the teaching process, the realization of the adaptation of ICT training in accordance with the individual needs and capabilities of students, the development of student's creative potential, the increase of students' interest in the learning process and the formation of motivation. The use of ICT in the educational process will improve the quality of educational material and enhance educational effects.

With the introduction of ICT in the educational process, new teaching methods and tools are being developed. This raises the level of the modern education system. It will be relevant to combine ICT with the traditional method of teaching: information and electronic resources containing visual information, audio information, resources that contain combined information, simultaneously audio and video information, text information.

Hereby, modern education requires changes and developments in teaching methods. Teachers have to be methodologically and technologically savvy to apply various types of ICTs like Google products in their English classes in the most efficient way – in order to correspond with the learning needs of the new generation [3].

The Internet stimulates the desire of students to learn, expands the area of individual action of each student, increases the speed of the submission of quality material in the framework of the lesson. The introduction of special interactive tasks and tests increases feedback,

providing faster and more effective «feedback» not only the point of view of mistake correction, but also the creation of relevant comments and recommendations. These resources allow both a complete familiarization with the theoretical material, and the sequential activation of grammar skills in terms of difficulty and subject to thematic lesson planning. Communicating in genuine speech environment provided by the Internet, students discover themselves in these situations. Involved in solving a wide range of significant, realistic and fascinating problems, students memorise to reply spontaneously and adequately to them, which stimulates the creation of original statements. Thus, using Internet resources, students can construct reading skills, make better listening skills based on authentic audio texts on the Internet, make better writing skills, refill their vocabulary, and obtain acquainted with the culture of other countries [4].

The process of interaction between teachers and students through Google class has become much faster, simpler and more efficient, and the process of language learning is more interesting, dynamic and productive, especially if the teacher who recruited Google class is creative, uses as many features as possible that provide a variety of websites and applications integrating with Google Classroom. Such resources are needed for students whose aim is to learn a foreign language, as they increase the motivation to learn, which is essential for improving the quality of knowledge and developing the necessary skills in all four speech therapy activities.

The role of the teacher in organizing the new type of learning process remains central, as the effectiveness of the Google classroom is determined by the quality of the content and content of the prepared classroom, a set of exercises that not only arouse the interest of the students, but also adapted to the specific aims and objectives of the language course.

REFERENCES

- 1 Алганин Б.Е., Рубцов В.В. и др. Концепция информатизации образования // Информатика и образование. – 1990. – № 1. – С. 5-9.
- 2 Warschauer M., Shetzer H., Meloni Ch. Internet for English Teaching. – Lincoln : TESOL, 2000. – 178 p.
- 3 Цветков В. Я. Разработка и исследование моделей и методов семантического управления интенсифицированными потоками мультимедиа в образовательном пространстве: монография / Федеральное государственное бюджетное образовательное

учреждение высшего профессионального образования «Московский государственный технический университет радиотехники, электроники и автоматики». – М., 2013. – 178 с.

4 Теория и практика дистанционного обучения / Под ред. Е. С. Полат. – М. : Академия, 2004. – 416 с.

TO THE ISSUE OF THE INTERCONNECTION OF CULTURE AND EDUCATION

UAIKHANOVA M. A.

PhD, associate professor, Toraighyrov University, Pavlodar

Culture and education are closely interconnected. This relationship as a subject of research is of interest to many scientists, because both culture and education are linked to personal development. A high interest in culture as a phenomenon significant for education is traditionally characteristic of pedagogy (I. Altynsarin, S. I. Gessen, V. V. Kraevsky, A. Kunanbayev, I. Ya. Lerner, V. A. Sukhomlinsky, K. D. Ushinsky).

The purpose of the article is to determine the directions of the interconnection between culture and education in modern pedagogy. The interconnection between culture and education is revealed in the works of V. A. Remizov, V. S. Sadovskaya, B. S. Yerasov, M. A. Krasnova, who explore the social, economic, and value aspects of the interaction between culture and education. V. A. Remizov and V. S. Sadovskaya believe that: «... culture and education ... form «communicating vessels» that determine the qualitative state of society» [1, p. 41]. B. S. Yerasov defines this connection as follows: «... in all its variants, education to one degree or another merges with culture or constitutes its organic part. School education is one of the most important ways of transferring the experience accumulated by mankind to new generations, one of the ways of socialization of the individual in the process of its formation, its adaptation to the social relations in which it will live and work. Such are the objective possibilities inherent in the idea of systematic education. Their manifestation may be limited, restrained or perverted, but they still, to one degree or another, ensure the cultural life of society» [2, p. 304–331]. M. A. Krasnova declares: «Culture should not only be the department with which education officially coexists in the plans and budgets of the state - «culture and education», culture should enter the flesh and blood of education itself, determining its structure, the logic of

the teacher's action and organization strategy for the entire educational process» [3, p. 30].

Modern studies of the interconnection between culture and education deepen the directions of the interconnection with a leading understanding of culture: culture as a set of material and spiritual values (T. V. Agapova, V. I. Dobrynina, G. P. Frantsev), culture as a model of the life of the people, culture as development of creative abilities of the individual, humanity, the world. There is a generally accepted simple definition of culture as a combination of material and spiritual values, human creations. «The concept of «culture», – writes E. S. Markaryan, - is intended to reflect the social life of people from the point of view of an inherent or specific mode of activity, covering that special system of means and mechanisms, thanks to which human individuals, in the process of cooperative existence, decide diverse problems» [4, p. 106–120]. According to P. A. Sorokin, culture is understood as «a set of meanings, values and norms owned by interacting people, a set of carriers that objectify, socialize and reveal these meanings» [5]. Some scholars interpret culture as a living process of human activity (E. A. Banner, N. S. Zlobin). From the point of view of A. I. Rakitov, the system of culture is a set of models of behavior and activity and figurative means expressing them. These models and figurative means, fixing the individual and unique in the life of the culture system of each people, form the core of culture, allowing this culture to participate to one degree or another in intercultural dialogue. Such a variety of concepts is due to the fact that scientists from different branches of knowledge are studying the concept of culture: ethnographers, sociologists, psychologists, educators, art critics, philosophers, cultural scientists.

Education creates the foundation on which culture develops, therefore, in different eras, education was considered as a derivative of culture, or as part of it (V. I. Andreyev, M. A. Danilov, B. P. Yesipov, G. B. Kornetov, N. D. Nikandrov). The scientist-teacher, philosopher, publicist S. I. Gessen writes the following about education: «Education is nothing but an individual culture. Education is achieved through training and education, but not any, systematic and purposeful, which is never completed and at certain stages of its development turns into self-education» [6]. This idea is supported and echoed by V. I. Andreyev: «Education is an individual culture of various types of activity and communication of a person, which he masters on the basis of a purposeful and holistic system of education and upbringing, which at certain stages of its development turns into self-education. Education is the introduction

of a person into the world of culture at various stages of his life. This «introduction» is carried out in various forms and types. For example, such forms and types of education as preschool and school, university, general and professional, humanitarian and technical. If we comprehend and evaluate the results of education, then in the most general form they can be characterized as mastering the culture of various types of activity and communication» [7]. Thus, in the process of accepting culture (individual culture), a person is formed, and in the process of education (civilizational culture), a person changes himself and changes culture. The developing, educating and teaching functions of education in a cultural environment are studied in the works of B. S. Gershunsky, E. I. Kazakova, B. T. Likhachev, A. P. Tryapitsyna. M. A. Danilov, B. P. Yesipov give the following definition of education: education is the mastery of a system of knowledge of the basic sciences and the corresponding skills and abilities, the formation of a scientific worldview and the development of cognitive forces and abilities. The main way to get an education is training. Thus, education is characterized as a process and a result of training. F. F. Korolev, V. E. Gmurman write that education is understood as the process and result of the assimilation of systemic knowledge and methods of cognitive activity. «... education holistically covers the process of purposeful formation of a person's personal qualities ... Such processes include upbringing ..., training and development» – N.D. Nikandrov and G.B. Kornetov believe [8]. «Education is the result of training. This is the volume of systematized knowledge, skills, ways of thinking that the student has mastered» – says I. P. Podlasy [9]. According to V. V. Kraevsky, A. V. Khutorsky: «Education is a purposeful process of education and training in the interests of a person, society and the state» [10]. In the studies of B. S. Gershunsky, E. I. Kazakova, B. T. Likhachev, A. P. Tryapitsyna, education is considered as a concept that includes the following aspects: education as a process, as a socio-cultural institution, as a result. The Law of the Republic of Kazakhstan on Education states: «Education is a continuous process of education and training, carried out for the purposes of moral, intellectual, cultural, physical development and the formation of professional competence» [11].

Speaking about the correlation of roles in the interconnection between culture and education, we can say that just as the opinions of researchers differ on the definition of the very concepts of culture and education, so do the roles of culture and education in this interaction. Much depends on from what point of view the scientist looks at this interconnection. If this is a representative of philosophy, then he certainly

adheres to a philosophical point of view. If an art critic, then he focuses on the cultural component of this relationship. As, for example, V. A. Remizov and V. S. Sadovskaya: «The stability of culture is supported by an appropriate model of education. Education in the field of culture and art as part of the cultural process, on the one hand, «feeds» on it, and on the other hand, affects its preservation and development through the personality. It is a person who acts both as a subject of culture and as a subject of education. Therefore, education in the sphere of culture determines the dynamics of cultural processes» [1, p. 41]. The same F.F. Korolev, V. E. Gmurman say that education also includes the formation of a worldview. The influence exerted on the moral character of a person in the process of education is usually regarded as its educational aspect. Thus, the concept of «education» includes training, education of the individual. But it is emphasized that the volume of the first and second concepts does not coincide completely, but only partially, education really goes beyond the concept of education.

But no matter how different the opinions of scientists on this issue are, there is a reality of the educational process, where in the educational process the teacher-educator is called upon not only to form knowledge, skills and abilities and develop the necessary competencies in the relevant subject, but also to instill moral values: duty, conscience, honor, dignity, etc. Consequently, the interaction of culture and education is carried out mainly in such areas of public consciousness as language, morality, law, art. In the model of education, culture is the subject of the content of education and enlightenment (S. I. Gessen, V. V. Kraevsky, I. Ya. Lerner, K. D. Ushinsky). The upbringing and development of the individual takes place in the cultural educational space, which is based on the ethnic, national, world values of mankind.

REFERENCES

- 1 Ремизов В. А., Садовская В. С. Профиль и анфас современного образовательного процесса в сфере культуры и искусства // Культура и образование. – 2014. – № 3 (14). – С. 41–46.
- 2 Ерасов Б. С. Социальная культурология. – М. : Аспект-Пресс, 2000. – 591 с.
- 3 Краснова М. А. Связь современного образования и культуры // Актуальные вопросы современной педагогики : мат. междунар. науч. конф. – Уфа: Лето, 2011. – С. 28-30.
- 4 Маркарян Э. С. Системное исследование человеческой деятельности // Вопросы философии. – 1972. – № 10. – С. 106–120.
- 5 Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество. – М., 1992. – 543 с.
- 6 Гессен С. И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию / отв. ред. и сост. П. В. Алексеев. – М. : «Школа-Пресс», 1995. – 448 с.
- 7 Андреев В. И. Педагогика: учебный курс для творческого саморазвития. – 2-е изд. – Казань: Центр инновационных технологий, 2000. – 567 с.
- 8 Никандров Н. Д., Корнетов Г.Б. Педагогика // Российская педагогическая энциклопедия: В 2 т. / Гл. ред. В. В. Давыдов. – Т. 2. – М., 1999. – С. 110 – 118.
- 9 Подласый И. П. Педагогика: учебник. – М. : Высш. образование, 2007. – 540 с.
- 10 Краевский В. В., Хуторской А. В. Основы обучения: Дидактика и методика: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – 2-е изд., стер. – М. : Издательский центр «Академия», 2008. – 352 с.
- 11 Закон Республики Казахстан «Об образовании» от 09.04.16 г. № 501-V. – Астана, 2016. – Ст. 1 подпункт 9–1.

**ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОЦЕССА
ОБУЧЕНИЯ ПОСРЕДСТВОМ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ
ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИГР НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА
В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ
С НЕРУССКИМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ**

ТЛЕУЛИЕВА Г. А.
учитель русского языка и литературы,
IT лицей № 9, г. Шымкент

Сегодня все больше актуальности приобретает лингвистическая игра как форма работы с учащимися на уроках изучения языков, поскольку она способствует более глубокому усвоению знаний, индивидуализации обучения, определению и выявлению личных интересов учащихся, уровня сформированности необходимых умений и навыков.

Лингвистическая игра принадлежит к наиболее активным и эффективным формам получения знаний, ведь она в яркие тона окрашивает эмоциональный фон урока, дает возможность рационально использовать время, создает стабильную ситуацию успеха и в то же время наиболее полно обеспечивает речевое развитие ученика. По сравнению с другими формами обучения и воспитания преимущество игры заключается в том, что она достигает своей цели незаметно для ученика, используя способность детей произвольного запоминания. Кроме того, в процессе игр формируются не только знания и умения, но и такие качества личности, как самостоятельность, организованность, дисциплинированность, целеустремленность, настойчивость, творческая активность и тому подобное.

Повышению эффективности процесса обучения, преодолению типичных трудностей, с которыми сталкиваются большинство детей при овладении русской речью, обеспечению более высокого уровня интереса и речевой активности детей на уроках по русскому языку способствует включение в методику обучения системы методических приёмов, учитывающих влияние родного (казахского) языка на различных лингвистических уровнях: произносительном, лексическом, грамматическом и синтаксическом. Данная статья посвящена использованию занимательного материала на уроках русского языка, в частности, применению дидактических игр. Занимательность одинаково важна как для младших школьников, так и для учеников старших классов. Так как искренняя

заинтересованность способствует осознанному усвоению изучаемого материала. Остановимся на принципах использования учебных игр на этапе обучения в начальной школе.

Игра в обучении школьников русскому языку выполняет одновременно две функции: является средством решения учебных, дидактических задач и представляет собой основной источник речевой мотивации.

Основой овладения языком независимо от возраста обучающихся и особенностей изучаемого языка являются общепсихологические закономерности. Независимо от того, на каком языке совершается речевая деятельность, остаётся неизменным её предмет-мысль. Отсюда следует, что обязательным психологическим условием успешности обучения становится внутренняя активность детей, способствующая формированию этой мысли [1, с. 4].

Важным моментом внутренней активности является наличие потребности. Потребность может быть в общении для получения новой информации, выражения положительных эмоций от общения с окружающими при совместной деятельности (игра, труд, учение). Потребность общения играет большую роль в запоминании нового языкового материала.

Современная теория обучения опирается на положение о единстве сознания и деятельности. Этот принцип в сочетании с принципом развивающего обучения придаёт деятельности обучающихся не воспроизводящий, а продуктивный характер, обеспечивает активность целого ряда психических процессов: мышления, памяти, воображения, познавательных действий (сопоставление, обобщение, дифференциация и т. п.).

Принцип коммуникативности также является универсальным для концепции обучения второму языку, разделяемой большинством теоретиков и методистов. В. И. Андриянова подчеркивает, что коммуникативный принцип является основой обучения русскому языку как второму. В связи с этим учёный считает необходимым «создание такой системы обучения, которая бы обеспечивала овладение языком в основных его функциях – как средством общения, сообщения, познания, планирования и организации деятельности (особенно коллективной), эмоционально-эстетического и нравственного воздействия и воспитания — при приоритетности коммуникативной функции» [2, с. 1062–1063].

Хочется отметить, что порой усвоение второго языка пытаются построить по тем же законам, что и овладение родным языком.

В итоге это приводит к неосознанности процесса овладения изучаемым языком, не позволяет эффективно формировать необходимые навыки и умения.

Остановимся на принципах, которые отражают специфику школьного возраста, а именно, психологическое содержание мотивации учебно-речевых действий обучаемых. Обеспечение этой мотивации возможно при широком использовании игровых приёмов обучения.

Проблема игровых методов в обучении школьников второму языку решается на основе теории детской игры, разработанной в психолого-педагогической науке (Л. С. Выготский, А. В. Запорожец, Д. Б. Эльконин и др.).

Важнейшая характеристика игры- «воображаемая иллюзорная реализация нереализуемых желаний», Как указывал Л. С. Выготский, подчёркивая, что «за критерий выделения игровой деятельности ребёнка из общей группы других форм его деятельности следует принять то, что в игре ребёнок создаёт мнимую ситуацию. Это становится возможным на основе расхождения видимого и смыслового поля» [3, с. 65]. Принципиально важным представляется тезис Л. С. Выготского о том, что «...в игре создаётся новое отношение между смысловым полем, т.е. между ситуацией в мысли и реальной ситуацией» [3, с. 76].

Неустойчивое внимание учащихся начального звена удаётся сосредоточить на действии в процессе игры, в игре учащемуся оказывается посильным то, с чем он не может справиться в реальной жизни. Умение управлять своим поведением возникает у него раньше, чем в условиях прямого задания.

Существенными признаками дидактических игр, используемых в обучении школьников начальных классов, являются элементы соревнования и перевоплощения. Компонентами игры являются: загадывание и отгадывание, поиск и находка, выполнение роли, разнообразные движения, сопровождаемые высказываниями.

Конечно, большая роль в обеспечении мотивации принадлежит наглядности. Поэтому очень важно обеспечить урок наглядными и аудиовизуальными средствами. С этой целью в настоящее время активно используются различные ИКТ.

Если в игре постоянно создаются условия для осознания детьми значения звуков, слов, грамматических явлений, они усвоят их форму и функцию в коммуникации. Так, в ходе фонетических игр дети учатся управлять движениями своих губ, языка, рта при

произнесении русских звуков и звукосочетаний. Осмысленная отработка звучащей речи осуществляется за счёт навыков их различения и обеспечения игровой мотивации их воспроизведения, когда за формальными отличиями в произнесении стоят реальные, доступные пониманию ребёнка различия в употреблении [1, с. 6].

Лексические игры предназначены для формирования лексических групп и навыков самостоятельного включения новых слов в предложения.

Цель грамматических игр-формирование у детей навыков понимания высказывания разной грамматической структуры, правильного использования их для описания ситуации, решения определённой коммуникативной задачи (просьба, команда, рассказ, отрицание, объяснение и т. п.).

Синтаксические игры направлены на усвоение обучаемых в речевых ситуациях основных навыков связной речи (монологической и диалогической).

Проблема родного языка в обучении школьников русскому языку как второму (функции родного языка, цели его использования, способы включения в обучение) является принципиальной для разработки методики обучения, ориентированной на работу с детьми - носителями конкретного языка и должна включать элементы национального быта, традиций, природы и т. п. Выдающийся грузинский ученый и педагог Я. С. Гогешвили считал, что нерусский ребёнок должен говорить по-русски о том, что ему близко, понятно и дорого, окружает его повседневно, а не о вещах и явлениях, пусть типичных для русской среды, но нерусскому ребёнку совершенно незнакомых.

При разработке методики обучения второму языку с целью преодоления и предупреждения влияния интерференции важен точный учет специфики родного языка (например: в казахском языке отсутствует категория рода). Необходим также комплексный подход к проблеме совершенствования методики преподавания русского языка в школе с нерусским языком обучения, т. е. одновременное решение проблем мотивации, расширения набора игровых приемов и разработки педагогических мер, противодействующих влиянию интерференции [1, с. 7].

Таким образом, использование занимательного материала, в том числе лингвистических, коммуникативных игр, способствует качественному овладению изучаемого языка. Но при этом необходимо соблюдать те принципы, которые и были рассмотрены в данной статье.

ЛИТЕРАТУРА

1 Кадырова Ф. Р. Дидактические игры для обучения детей русскому языку. – Ташкент: Изд-во Укитувчи, 1992.

2 Алимсаидова, С. А. Дидактические принципы при обучении неродному языку // Молодой ученый. – 2015. – № 23 (103). – С. 1062-1063. – Режим доступа: <https://moluch.ru/archive/103/23872/> (дата обращения: 15.01.2022).

3 Выготский Л. С. Игра и её роль в психическом развитии ребёнка // Вопросы психологии. 1966, с. 65-67.

4 Сафаров М. Как Ильминский повлиял на обучение татарских детей русскому языку? [Электронный ресурс] // Объединенный портал журналов «Мәгариф» и «Гаилә һәм мәктәп». – 2022. – 10 января. – Режим доступа: <https://magarif-uku.ru/ru/kak-pedagogicheskaya-sistema-nikolaya-i> (дата обращения: 15.01. 2022).

5 Негнивицкая Е. И., Шахнарович А. М. Язык и дети: межвузовский сборник. – Вып. 3. – М.: Наука, 1981. – 112 с.

6 Эльконин Д. Б. Психология игры. – М.: Владос, 1999. – 360 с.

7 Эльконин Д. Б., Запорожец А. В., Гальперин П. Я. Проблемы формирования знаний и умений у школьников и новые методы обучения в школе // Вопросы психологии. – 1963. – №5. – С. 61–73.

4 секция. Аударма мәселелері мәдениетті таратудың маңызды құралы ретінде.

4 секция Проблемы перевода как важнейшего средства трансляции культуры.

АВТОР VS ПЕРЕВОДЧИК: ВЗАИМОСВЯЗЬ ЛИЧНОСТЕЙ

АНОХИНА Ю. М.
к.ф.н., доцент,

Российский государственный
гуманитарный университет, Российская Федерация, г. Москва

Человек, осуществляющий перевод художественного текста, не является автоматизированным мыслительным механизмом, и, следовательно, субъективность – одна из доминант профессиональной деятельности переводчика. Переводчик является представителем той культуры, (этноса, государства, исторического периода, класса и т.д.) для которой он и осуществляет свой перевод. Он выполняет регулятивную функцию, с одной стороны, пропуская из оригинала в перевод то, что будет доступно носителям общей с ним культуры, с другой – усиливая и увеличивая в тексте перевода то, что может пройти мимо них незамеченным, но при этом является для данного произведения принципиально важным. Регулятивная функция тесно связана с трансляционно-трансформационной: переводчик переносит в иное культурно-языковое измерение элементы текста оригинала, которые читатели могут воспринять и понять неадекватно.

Адекватность в большинстве исследований трактуется, исходя из неповторимости художественного текста, и, как следствие, принципиальной невозможности достижения абсолютной эквивалентности исходного и конечного текстов, как относительная равноценность реконструкции семантической модальности текста оригинала, то есть речь идет о воссоздании концептуальной, субъективно-оценочной специфичности планов содержания и выражения исходного текста.

Адекватность переводного варианта попадает в зависимость от смежности (соответствия) стратегий создания оригинального текста и текста-перевода, поскольку от их смежности главным образом зависит функциональное эстетическое подобие подлинника и перевода. Следовательно, адекватность перевода – понятие достаточно широкое, охватывающее все многообразие возможных

реципиентов данного произведения, а также все его эксплицитные и имплицитные смыслы, замысел автора и т.д. Это указывает на существование следующей зависимости: «Чем сложнее и противоречивее предъявляемые к переводу требования, тем шире функциональный спектр переводимого текста, тем меньше вероятность создания текста, представляющего собой зеркальное отражение оригинала» [1, с. 53–55]. В связи с этим принципиальное отличие личности переводчика от личности создателя переводимого произведения может послужить обоснованием выделения вектора «личность автора – личность переводчика» в качестве особого фактора, влияющего на адекватность перевода. Процессы восприятия и понимания переводчиком художественного текста, подлежащего переводу, потому и являются субъективными, что личность переводчика не тождественна личности автора: «... в сфере эстетических переживаний неминуемо искажение художественного произведения в большей или меньшей степени. Подобное искажение следует считать психологически, объективно обусловленным социальным явлением. Если заменить отрицательно окрашенное слово «искажение», которое, видимо, может быть применено только к случаям неадекватной интерпретации на более нейтральное «изменение, модификация, трансформация», то вполне можно согласиться с мнением, что восприятие и усвоение того или иного художественного произведения зависят от фиксированной установки субъекта, от его утвердившихся отношений к окружающему миру» [2, с. 122]. Уникальность данной установки у каждого человека является одним из основных объективных факторов, порождающих изменения при переводе художественного текста. Причем это актуально и при всех других видах интерпретации, которые могут не включать межъязыковое общение: представители одной языковой общности могут сталкиваться со случаями непонимания или недопонимания, если их личностные характеристики слишком далеки друг от друга. Конечно вероятность подобного непонимания (недопонимания) увеличивается при включении такого фактора как различие языковых систем коммуникантов.

При этом степень отклонения переводного текста от исходного может варьироваться так, что «иногда кажется, что автору оригинала и во сне не могло бы привидеться то, что от его имени говорят» [4, с. 425]. Некоторые исследователи считают, что подобные «интерпретации, находящиеся за пределами мыслимых измерений автора, не теряют своего смысла, поскольку автор –

элемент почти случайный, однажды созданный им текст начинает жить независимо от своего творца» [4, с. 427]. Однако если данное утверждение может быть справедливым для любого вида текстов, то применительно к художественной литературе и к любому вообще авторскому произведению искусства согласиться с ним довольно трудно. Искусство тем и отличается от науки, техники, религии и прочих форм общественного сознания, что это, прежде всего, форма индивидуального сознания, проявление субъективного мироощущения.

С одной стороны, личность переводчика с неизбежностью отражается на переводе, как и особенности представителя любой другой профессиональной группы на продукте его труда. С другой стороны, необходимо отметить, что ментальные пространства индивидов вообще не могут полностью совпадать, поскольку они определяются индивидуальным опытом, в том числе знаниями и представлениями и репрезентируются индивидуальным семантическим кодом. И все же можно говорить о наличии определенных «общих зон» в индивидуальных ментальных пространствах, что обусловлено присутствием в индивидуальной картине мира, во-первых, универсальных обыденных знаний об объектах и явлениях окружающей действительности, и во-вторых, знаний, сформированных в результате похожих сценариев (или их фрагментов) социализации и индивидуализации [1, с. 52].

В соответствии с положениями теории речевой деятельности «перевод будет тем успешнее и результативнее, чем будут шире зоны пересечения индивидуальных ментальных пространств автора исходного текста и переводчика. Именно общность ментальных пространств обуславливает вербальную репрезентацию средствами принимающего языка психосемиотических особенностей автора» [3, с. 26].

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Белая Е. Н. Теория и практика межкультурной коммуникации / Е. Н. Белая. – Омск.: Форум. 2008. – 208 с.
- 2 Васадзе А. Проблема художественного чувства / А. Васадзе. – Тбилиси: Мецниереба. 1978. – 180 с.
- 3 Нуриев В. А. Психолингвистический статус грамматических преобразований при переводе художественного текста (на материале французского и русского языков): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19

: защищена 29.09.2005 : утверждена 01.03.2006 / Нуриев Виталий Александрович. – М., 2005 – 238 с.

4 Реале Д., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней / Д. Реале, Д. Антисери. – Спб.: Издательство Пневма. 1997. – 290 с.

5 Швейцер А. Д. Теория перевода. Статус. Проблемы. Аспекты / А. Д. Швейцер. – М., 1989. – 360 с.

ТЕНДЕНЦИИ СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВОДИДАКТИКИ КАК ОСНОВА ФОРМИРУЮЩАЯ ОБУЧЕНИЕ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

БАЙСАЛОВА Г. К.
магистр экономических наук
Академия Болашак, г. Караганда

Изучение иностранного языка представляет собой сложный, многоаспектный и многофакторный процесс. Для того, что получить законченную картину закономерностей его функционирования, нам необходим интегративный подход. В связи с этим все чаще ученые обсуждают «методологическую комплексность» современной методической науки, объединяя лингводидактику и методику обучения иностранным языкам.

В основе обучения иностранным языкам как явления заложена социальная деятельность людей, их взаимоотношения и взаимодействия.

Соответственно, исходную точку анализа целевых аспектов языкового образования составляет группа так называемых социальных факторов, таких как социально-экономические, политические и социально-педагогические факторы. Их действия проявляются, прежде всего, в отношении общества к иностранным языкам и к людям, владеющим двумя или несколькими языками, также те требования в которых проявляется сущность языкового образования как ценности, результат и процесс [1, с.31–37].

Совокупность ряда социальных факторов обуславливается прежде всего социальным обществом и государством по отношению к языковому образованию. Влияние социального общества на формулирование целей в области воспитательного процесса учебного предмета в практических заданиях, решаемых в учебном процессе при изучении иностранного языка. В настоящее время

основная цель обучения иностранным языкам заключается в понимании правильного формирования личности обучающегося, способного и желающего участвовать в данном процессе. Речь уже идет о зарождении у обучающегося задатков вторичной языковой личности, совокупность которых заложена в сложное интегрированное целое, выходящее за рамки коммуникативной и межкультурной компетенции [2, с.95–122].

Сегодня методика по обучению иностранного языка связана с логической системой научно-методических понятий, способов и средств научного познания. В свою очередь, представляет собой мощную и убедительную экспериментальную базу для проверки работающих гипотез. Все в комплексе помогает нам сделать вывод, что собственные теоретические способности можно реализовать в конкретных учебных технологиях, средствах обучения, в реальном учебном процессе. При этом в качестве объекта исследования выступает сам процесс изучения данного языка, а его конечным результатом является содержание наиболее эффективных методов, приемов, форм обучения иностранным языкам при учете поставленных перед собой им целей. Не поэтому ли для этой науки важным становятся целевые, содержательные и технологические аспекты [3, с.40–56].

Глава нашего государства неоднократно говорил о важности и значимости развития полиязычия для нашего многонационального государства. Сегодня речь идет не только об английском языке, на сегодняшний день мы открыты для многих государств и готовы к сотрудничеству как с Западом, так и с Востоком. Вспоминая высказывание Риты Мэй Браун, «Язык – это дорожная карта культуры. Он поведает, откуда пришли его люди и куда идут».

Прежде всего теория обучения иностранным языкам, или лингводидактика, ориентирована прежде всего на более современные и эффективные методы обучения языкам, основывалась как одно из направлений академической мысли в начале прошлого века. На протяжении многих времен развитие лингводидактики характеризовалась с особой динамичностью и инновациями к решению традиционных задач. В новейшей истории данной науки сильное влияние оказывают три основные теоретические течения и направления, такие как: бихевиоризм, когнитивизм и конструктивизм. Они соответственно представляют лингвистический структурализм, когнитивный конструктивизм и социоконструктивизм в их взаимном пересечении. Самым

первым системным подходам в обучении иностранным языкам был структурный подход, основанный на положениях и результатах исследований ученых-структуралистов, получившим в дальнейшем название ситуативного подхода в Англии и аудиolingвального метода в США [4, с.106–116].

Возникшая вследствие интеграции лингвистики и методики как теоретическая часть методики обучения языкам наука выступает в качестве методологического аспекта теории обучения. Ее объектом является теоретическое обоснование процесса обучения языкам и его исследования, концепции содержания языкового образования, организационные формы обучения, механизмы исследования и конструирование процесса обучения. Ее же предметом выступает теоретическое обоснование закономерностей взаимодействия преподавания иностранного языка, содержания учебного материала и технологии овладения персонифицированными знаниями, она призвана разрабатывать и создавать основы методологии обучения к иностранным языкам.

Возникшей вследствие интеграции лингвистики и методики, будучи теоретической частью методики обучения языкам, большую перспективность имеет исследование особенностей обучения и усвоения языка в контексте многоязычия, индивидуальных и культурных особенностей учащихся, их возрастной специфики, факторов, определяющих полноту овладения иностранным языком.

В последнее время очень много говорится о проблемах межкультурной коммуникации. Неслучайно интерес к данной тематике, ведь явления второй половины XX века как: глобализация, взаимная интеграция, технический прогресс, развитие телекоммуникационных технологий и прочее стали причиной того, что межкультурная коммуникация сегодня является не просто процессом взаимодействия людей из разных культурных сообществ, но и феноменом, который представляется объектом исследования самых разных наук, в первую очередь социально-гуманитарных [5, с.17–21].

Фундаментальность исследований конца прошлого и начало нынешнего веков заставляет нас с вами говорить о межкультурной коммуникации как о междисциплинарном направлении научной мысли. Сегодня сквозь межкультурную парадигму актуализируются, уже иначе мы рассматриваем вопросы следующих наук: социология, культурология, философия, психология, педагогика, лингвистика. В эпоху глобализации межкультурное взаимодействие затрагивало практически все сферы деятельности общества, больше всего оно

изменило взгляды и представления об обучении иностранным языкам. Дело в том, что язык представляет собой средство коммуникации, а иностранный язык, в особенности международный является основным средством межкультурной коммуникации. Следует сделать вывод, что изучение иностранного языка в нынешнее время рассматривают в первую очередь как подготовку к взаимодействию на межкультурном уровне [6, с.7–11].

Межкультурная коммуникация же в свою очередь служит парадигмой педагогического процесса преподавания иностранных языков, она затрагивает теоретические и практические аспекты лингводидактики и методики их обучения. В данной ситуации увеличивается значимость подготовки к межкультурной коммуникации посредством иностранного языка, как учебной дисциплины, очевидно, что лингвистических знаний недостаточно, межкультурная коммуникация помимо лингвистического состоит из множество составляющих. Лингвистические знания выступают лишь условием для успешного формирования социокультурного и социолингвистического компонента межкультурной компетенции, в данном случае лингводидактика активно использует потенциал другого междисциплинарного направления [7, с.140–148].

Межкультурная коммуникация представляет собой научное знание междисциплинарных областей, изучающая реальность какого-либо государства. Страноведением называют область знания, комплексно исследующую какую-либо страну либо страны в разных контекстах. Лингвострановедение представляется узкоспециализированной-научной областью, которая рассматривает государства с различных позиций, но ее применение находит лишь освоения языка данного государства. Различие концентрируется лишь на тех аспектах страны, незнания которых может вызвать непонимание информации на иностранном языке или недопонимании какого-либо контекста. Эти же аспекты относят в первую очередь неперебиваемые на другие языки слов и выражений, в виду того, что объекты и явления обозначаемые ими, не встречаются за пределами изучаемой страны. Исследование таких слов подразумевает крупнейший социокультурный материал, обеспечивающий фоновые знания, в связи с тем лингвострановедение всегда опирается на страноведение [8, с.105–116].

Если для примера взять Францию, то у них данная модель носит характер интерпретации художественного текста. В странах, где доминирующая роль принадлежит немецкому языку, особенное

внимание уделяют стилистике письменной речи, характерны также предложения по обучению стилистике письменной речи сразу же, после того как люди овладевают навыками чтения и письма. На испанском же континенте, люди имеющие лишь начальное образование, обучение стилистике возможно лишь, как преобращение к стилистическим нормам литературного языка.

Лексическая составляющая любого языка является не просто системой единиц, состоящая из множества слов и выражение, а также имеющая взаимосвязь между собой. Лишь изучая иностранный язык и его систему, в дальнейшем человек сможет концентрироваться на тех аспектах, которые затрагивают сферу его профессиональной деятельности [9, с.176–186].

Несомненно, изучение любого как родного так и иностранного языка является потребностью каждого индивида, ее развитие можно увидеть в социальном взаимодействии и общества в целом. Успех общения будет полностью зависеть от реализации речевого намерения, от умения правильно употреблять единиц языка в нужных и конкретных ситуациях. Именно эти составляющие условий знания иностранного языка представляют развернутую картину коммуникативной компетенции, которая находит свое отражение в коммуникативной лингвистики и лингводидактике.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Федынич Е. В. Коммуникативная компетенция как основа обучения культуре иноязычного общения / Е.В. Федынич // № 5. 2004 г. – С.31–37.
- 2 Гальскова Н. Д. Теория обучения иностранным языкам: учебное пособие. М. : Академия, 2005 г.- С.95–122.
- 3 Крупченко А. К. Введение в профессиональную лингводидактику. М.: МФТИ, 2005 г.- С.40-56.
- 3 Солова Е. Н. Методика обучения иностранным языкам: пособие для студ. пед. вузов и учителей / Е.Н. Солова. М.: Астрель, 2008 г.– С.106–116.
- 4 Акопянц А. М. Прагмалингводидактика современная парадигма обучения иностранным языкам / А.М. Акопянц // Иностраный язык в школе. № 3. 2009 г. – С.17–21.
- 5 Веремейчик О. В. Цель обучения иностранным языкам как социально- педагогическая и методическая категория / О.В. Веремейчик // Вестник МГЛУ №1. (15). 2009 г. – С.7–11.

6 Бродунов А. Н., Руденко Ю. С. Создание фондов оценочных средств как условие компетентностно-ориентированной модели обучения. Мир образования - образование в мире №2. 2014 г. – С.140-148.

7 Щавелева Е. Н. Создание диверсифицированной лингводидактической среды вуза как социально-дидактической ценности. Аксиология иноязычного образования. М.: АПКППРО, 2014 г. – С.105–116.

8 Алехин И.А., Тренин И. В. Актуальные проблемы интеграции информационных и дидактических ресурсов в образовательном процессе высшего учебного заведения. Мир образования – образование в мире. № 1.2016 г. – С.176–186.

ОСОБЕННОСТИ СОСТАВЛЕНИЯ АНГЛО-РУССКОГО ТЕЗАУРУСА В СФЕРЕ ТУРИЗМА

ГАЛИЕВА Э. Б.

Учитель английского языка

ЖУРАВЛЕВА С. В.

Школа- лицей 8 для одаренных детей г. Павлодар

ученица 6 «Б» класса,

Школа- лицей 8 для одаренных детей, г. Павлодар

Тезаурус выступает альтернативой традиционным словарям. Однако термин «тезаурус» имеет более обширное значение, которое используют для определения различных видов справочников. В общем своем понимании, тезаурус включает в себя перечисление синонимов, антонимов и родственных слов. К. К. Платонов считает, что тезаурус - система слов, связанных иерархией обозначаемых ими понятий и ассоциациями с ключевыми словами [1].

Тезаурус – это разновидность идеографического словаря, особенностью которого является упорядочение информации по смыслу. Иными словами, он отображает семантические связи между словами. Идеографический словарь – это в словарь, в котором «лексический состав языка представлен в виде систематизированных групп слов, близких в смысловом отношении.» [2].

Систематизация слов в идеографических словарях основана на психологических ассоциациях предметов и понятий, называемых лексической единицей. Лексические единицы группируются в поля, в центре каждого из которых стоит слово, объединяющее

другие слова, в той или иной степени близкие ему по значению или ассоциирующиеся с ним по смыслу [2].

В толковом словаре для поиска используется слово, а результатом поиска является его смысл. В тезаурусе же наоборот для поиска используется смысл слова, а результатом поиска является перечень слов, которые выражают смысл данного слова.

Ценность тезауруса заключается в большом объеме словарной базы. Он может быть использован для составления текстов, при подборе подходящих слов для выражения мыслей.

Проблема классификации тезаурусов существует уже в течении нескольких десятков лет. Однако единой, последовательной, отражающей все разновидности тезаурусов классификации на данный момент нет. Тем не менее, существуют различные классификации словарей-тезаурусов, которые полно раскрывают какие-либо их аспекты. Так, например, с точки зрения разработки значения лексем, существующие тезаурусы делятся на три основных категории:

1 Кумулятивные – представляющие собой группировки лексем без определения их значений;

2 Дефинитивные – содержащие одноязычное толкование каждой лексической единицы группировки (терминология К. Марелло) [58];

3 Переводные – раскрывающие смысл лексической единицы посредством другого языка.

По количеству представленных в тезаурусе языков можно выделить одноязычные и двуязычные тезаурусы.

Составление тезауруса – достаточно сложная задача. Для его создания необходимо владение информацией о типах основных отношений между словами. Под основными типами отношений в тезаурусах мы подразумеваем синонимию, антонимию, гипонимию и гиперонию, меронию [3].

Синонимия представляет собой связь между словами, принадлежащим одной части речи, имеющими близкое или одинаковое лексическое значение. Например, outline–draft, important–essential. Антонимия – связь слов, принадлежащих одной части речи и имеющих противоположные значения. Например, luck–misfortune, comedy–tragedy.

Гипонимия – вид системных отношений в лексике: связь слов по линии «общее и частное», отражение родовидовых отношений между явлениями действительности [4]. Например, «dishes» и

«plate», «cup», «glass». В данном примере слово «dishes» является гиперонимом, а слова «plate», «cup», «glass» являются гипонимами.

Меронимические отношения – это соотношение части и целого.

Например, «stem», «leaf», «pollen» и «flower».

Сложность составления двуязычных словарей – тезаурусов заключается еще в том, чтобы, соблюдая выше перечисленные типы связей, корректно перевести слова. Перевод должен быть актуальным, смысловым, действительно употребляемым в языковой среде представленных языков.

Внутри понятия «Travel system» как в основе словообразовательного гнезда мы выделили шесть семантических гнезд:

- 1 Air travel/авиаперелет
- 2 Marine travel/судоходное путешествие
- 3 Train travel/путешествие ж/д транспортом
- 4 Car travel/ путешествие на автомобиле
- 5 Tourism paperwork/документооборот в туризме
- 6 Tourism services/ туристские услуги

Для апробации предлагается составленный нами пример двуязычного (англо-русского) тезауруса для термина «Camping holiday», который относится к семантическому гнезду tourism services (туристские услуги).

Таблица 1

Camping holiday	Многодневный туристический поход
camp	лагерь
campsite	палаточный лагерь
to camp	ночевать в палатке
to camp out	снять домик
countryside	сельская местность, деревня
syn. country	
tent	палатка
to pitch a tent	разбить палатку
camping equipment	снаряжение, оборудование для кемпинга
air mattress	надувной матрац
syn. camping mat	
screen house	навес
syn. sun shelter	
blanket	одеяло
camping table	стол для кемпинга
camping axe	походный топорик
cooler	холодильный шкаф
folding chair(s)	складной стул
hammer	молоток

handsaw	ручная пила
lantern	карманный фонарь
syn. flashlight	
multi-purpose screwdriver	универсальная отвертка
nails	гвозди
pillow	подушка
pocket knife	перочинный нож
rope	веревка
sleeping bag	спальный мешок
cooking equipment	оборудование для приготовления пищи
small propane	небольшой баллон с пропаном
gas stove / cooking grill	газовая плита/гриль/
utensils	посуда
one-off housewares	одноразовая посуда
can opener	консервный нож
coffee pot	заварной чайник
cutting board	разделочная доска для резки
kitchen knife	кухонный нож
food & water	продукты и питье
bacon	бекон
bread	хлеб
butter	масло
canned goods	консервы
cereal	зерновой
cooking oil	растительное масло
coffee	кофе
tea	чай
dehydrated foods	сушеные пищевые продукты
eggs	яйца
fruit	фрукты
milk	молока
packaged bagels	упакованных бублики
packaged cold cuts	упакованные колбасы
pancake mix	блинная мука
sausage	колбаса
water - 1 gallon of water per person, per day	вода - 1 л воды на человека в день
personal hygiene / toiletries	средства личной гигиены/туалета
bathing suit	купальный костюм
bathing towel	большое махровое полотенце
biodegradable camping soap	биоразлагаемое мыло для отдыха на природе
clothing	одежда
collapsible water bucket	складное брезентовое ведро
collapsible water carrier	складной бак для воды
feminine products	предметы женской гигиены
hand towel	полотенце для рук
jeans	джинсы
linen	нижнее белье
napkins	салфетки
sponge	губка

sheet	простынь
toilet paper	туалетная бумага
toothbrush & toothpaste	зубная щетка и зубная паста
paper towels	бумажные полотенца
misc supplies	разнообразное оборудование
heavy duty aluminum foil	плотная алюминиевая фольга
batteries	батарейки
bug spray	спрей от насекомых
camera	камера
emergency rain poncho	плащ-дождевик
waterproof matches paper	водонепроницаемые спички
sunscreen	крем или лосьон от загара

Таким образом, тезаурусом именуется словарь, демонстрирующий семантические отношения между лексическими единицами. Основой словаря тезаурусного типа являются смысловые отношения слов языка, организация которых соответствует порядку, характеризующему экстра- и интралингвистическую действительность.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Платонов К. К. Краткий словарь системы психологических понятий. – М.: Высшая школа, 1984.– 174 с.
- 2 Идеографические словари. А.С. Белоусова. [Электронный ресурс]. URL: – <https://bigenc.ru/linguistics/text/2000204> [дата обращения 01.03.2019].
- 3 Тезаурусы. Портал искусственного интеллекта. [Электронный ресурс]. URL: – <http://www.aiportal.ru/articles/other/thesaurus.html> [дата обращения 01.03.2019].
- 4 Матвеева Т.В. Полный словарь лингвистических терминов. Ростов-на-Дону, 2010. – с. 71.
- 5 Alphabetic listing of terms. European Environment Information and Observation Network. [Электронный ресурс]. URL: – <http://www.eionet.europa.eu/gemet/alphabetic?langcode=en> [дата обращения 10.01.2019].

ВИДЫ ПЕРЕВОДА КАК ВАРИАНТЫ АДЕКВАТНОГО ИЗВЛЕЧЕНИЯ НЕОБХОДИМОЙ ИНФОРМАЦИИ

ГРЫЗУНОВА А. В.

Студент, 2 курс,

Владимирский государственный университет
имени А. Г. и Н. Г. Столетовых, Российская Федерация, г. Владимир
ЗИМАКОВА Е. С.

Ст. преподаватель,

Владимирский государственный университет
имени А. Г. и Н. Г. Столетовых, Российская Федерация, г. Владимир

Общая теория перевода не требует охвата всех языков мира и всех видов и подвидов перевода, что технически и неосуществимо. В предлагаемой публикации рассматриваются некоторые виды перевода как способ адекватного извлечения информации, а точнее его процесс, это сложнейшая процедура, основанная на знании и понимании мировых языков. Адекватная оценка значения переводов зависит не только от его возможностей, понятий и восприятия других языков, но и от того, что перевод есть посредник и помощник в преодолении барьеров человеческого общения, а также стимул и опора мировой глобализации.

Перевод – достаточно специфический вид коммуникативной деятельности, в процессе осуществления которой переводчику приходится сталкиваться не только с необходимостью установления правильных языковых соответствий из-за расхождений языковых систем, но и учитывать существующие культурные различия между людьми, говорящими на разных языках. У разных народов своя исторически сложившаяся система восприятия явлений и событий окружающей действительности. Переводчик должен учитывать это в своей деятельности. Лишь хорошие знания культуры той страны, с языка которой осуществляется перевод, позволяют переводчику достичь реализации перевода не только как акта межязыковой, но и как межкультурной коммуникации.

В мире много языков, с помощью которых мы делимся информацией, опытом, знаниями. И для того, чтобы точно передавать те или иные данные, необходим корректный перевод с одного языка на другой.

Термин «теория перевода» противопоставляется термину «практика перевода» и охватывает любые положения и наблюдения, касающиеся переводческой практики, способов и условий ее

осуществления, различных факторов, оказывающих на нее прямое или косвенное воздействие. При таком понимании «теория перевода» совпадает с понятием «переводоведение». В более узком смысле «теория перевода» включает лишь собственно теоретическую часть переводоведения и противопоставляется его прикладным аспектам.

Перевод – особый вид деятельности человека, направленный на языковое посредничество, то есть на преодоление барьеров в человеческом общении, связанных с языковым разнообразием [2, с. 8]. Перевод как способ адекватного извлечения информации, а точнее его процесс, это сложнейшая процедура, основанная на знании и понимании мировых языков.

Нет единого способа, чтобы перевести и технический текст, и какое-то художественное произведение. Процесс перевода можно разделить на два этапа: анализ и синтез. Во время анализа переводчик старается понять информацию, извлечь из неё основную мысль и уяснить из неё как сегмент, так и текст в целом. И на основе этого, он делает вывод, что следует переводить и как. Вторым этапом идёт синтез, то есть переводчик подбирает средства в переводимом языке для создания определённого перевода, ведь ему необходимо построить грамотные высказывания [5, с. 26–27].

Практика перевода была и остаётся эффективным инструментом в изучении иностранного языка. До недавнего времени перевод не пользовался успехом у преподавательского сообщества [6, с. 438].

Тем временем, стали выделять два основных вида переводов: устный и письменный. Устный перевод – это вид перевода, при котором оригинал и его перевод выступают в нефиксированной форме. Переводчик имеет возможность лишь однократно воспринять исходное речевое произведение или его отрезок и выполнить перевод без возможности его последующего анализа, переосмысления и исправления. Письменный перевод – это вид перевода, при котором и текст оригинала, и текст перевода выступают в виде фиксированных текстов. Переводчик в процессе осуществления своей деятельности имеет неограниченную возможность обращаться как к тексту оригинала, так и к тексту перевода.

Общая теория перевода предположительно должна заниматься изучением той «сущности» перевода, которая характерна для всех типов и подтипов (видов и подвидов) перевода с любого языка на любой другой. Считается, что, в принципе, она может иллюстрировать свои положения на любой паре конкретных языков

и любом виде или подвиде перевода. Иначе говоря, изложение основ общей теории перевода не требует охвата всех языков мира и всех видов и подвидов перевода, что технически и неосуществимо.

Рассматривая дробное деление видов перевода, согласно многим ученым лингвистам, можно различать следующие подвиды:

1 Письменно-письменный перевод. Под ним мы подразумеваем перевод письменного оригинального текста, выполняемый в письменной форме. Это один из наиболее обычных видов перевода.

2 Устно-устный перевод или, проще говоря, перевод письменного текста–оригинала, выполняемый устно. В пределах этого вида перевода существуют две разновидности последовательный и синхронный перевод. Последовательный перевод подразумевает, что при воспроизведении текста делаются паузы между фрагментами речи, во время которых переводчик осуществляет вслух перевод сказанного. Данным переводом пользуются при переговорах, на мероприятиях и так далее. Синхронный перевод – наиболее сложный перевод, требующий специальное оборудование. Этот вид перевода также используется на конференциях, деловых переговорах, семинарах, презентациях и прочих мероприятиях, требующих внимания слушателей. Заметим, что разновидности переводов связаны с определёнными трудностями, требующих от переводчика натренированную память, а также умение одновременного слушания и говорение, что достигается лишь упорными тренировками.

3 Письменно-устный перевод или перевод письменного текста–оригинала, выполняемый устно (перевод с листа). Этот вид включает в себя две разновидности: перевод параллельно с прочтением про себя или же перевод по абзацу, либо всего текста сразу. Первая разновидность письменно-устного перевода часто называется «переводом с листа», вторая – «переводом с подготовкой» (название очень условное, ибо «подготовка» в данном случае минимальная – предварительное прочтение и понимание текста подлинника).

4 Устно-письменный перевод или письменный перевод устного текста: исходный язык употребляется в устной форме, переводимый – в письменной. Проще говоря, перевод устного речевого произведения, выполняемый в письменной форме. На практике встречается редко, так как скорость написания намного ниже скорости произнесения, при таких условиях осуществить перевод практически невозможно. Но, всё-таки, есть единственный случай применения устно-письменного перевода на практике -

диктант-перевод – один из видов тренировочных упражнений на занятиях по изучению иностранного языка, при котором устный текст произносится в замедленном, что позволяет выполнить письменный перевод [1, с. 47–48].

Также, рассмотрим и другие переводы, например, механический, вернее знаковый перевод информации – процесс, несколько проще языкового перевода, так как в знаковом переводе лежит система переводческих операций, осуществлённых на формально-знаковом уровне, где буквальный перевод слова или предложения при определённом контексте позволяют сохранить адекватность переведённого материала. Такие способы перевода используются в основе компьютерных и информационных сфер, где перевод – это часть получения информации из числовых и знаковых значений. С этим связаны различные переводы из разных числовых систем в другие, а перевод числовых операций в словесную расшифровку. Такое определение и раскрытие значения перевода, как способ получения информации, на мой взгляд справедлив в компьютерно-технических сферах, и, возможно, в языках, имеющих общую этно-идеологическую группу или схожесть, связанную с языковым родством или близким расположением языковых носителей.

Другой способ получения информации посредством перевода имеет куда большую схожесть тонкостей, он называется смысловым способом перевода и предполагает идентификацию и осмысление переводимого языка в рамках заданного текста, позволяет определить обозначенную ситуацию, а также выбрать и подобрать более удачный знак (символ, слово), чтобы адекватно отразить речевую ситуацию, смысл и контекст переводимого высказывания. Такой способ перевода характерен для перевода с различных языков, языков более сложных и тяжело воспринимаемых, а также, в меньшей доле, для перевода с древних языков (например, латыни). Сложность перевода с одного языка на другой заключается в основном в тонкостях его восприятия. Зачастую схожесть некоторых языков не является полной идентичностью, что вызывает ошибки и нарушения смысла переводимого высказывания. Поэтому для перевода различных текстов, книг, песен, а также художественной литературы переводчики в основном в совершенстве владеют переводимыми языками, для того чтобы не нарушить и не исказить смысл передаваемой информации. Это связано не только с формальным общением, но и также с текстовыми носителями, в частности, с документацией и книгами, и с обычным неформальным

бытовым общением, ведь зачастую люди могут не понимать друг друга именно из-за сложностей и тонкостей языка.

Сложность перевода с древних и мёртвых языков заключена в том, что значения многих слов, да и самих выражений уже давно потеряно, что вызывает провалы и ошибки в переводах и получении информации. В основном перевод с древних языков используется в научной литературе, где скорее всего нужен перевод первоисточников, так же такой перевод находит место в медицине, где всё, ну по крайней мере, многое основывается на латыни. Перевод сложных языков также не менее важная тема, так как существует множество языков кардинально не похожих на другие. Если языки, на которых говорят в странах Европы и близких для неё государств идентичны, то языки древние (старые), хоть и разные, но имеют схожую основу. Так сложилось, что чем дальше носитель, тем сложнее перевод, поэтому обычно перевод с таких языков как китайский, дари, пушту имеют явные сложности по сравнению с языками европейской группы.

Помимо теоретических разделов, существует с методикой обучения переводу, составлением и использованием всевозможных справочников и словарей, методикой оценки и редактирования переводов, а также различными практическими вопросами, решение которых способствует успешному выполнению переводчиком своих функций. Следовательно, перевод – это один из ёмких, но сложных способов получения информации. Хотя в наше время за счёт процесса глобализации некоторые сложности, связанные с переводом, удаётся обойти, так как в основном много информации предоставляется на международных языках для упрощения получения интересующего материала. Так же всегда, а особенно в наше время была и будет востребована профессия переводчика, так как переводчик – это человек за счёт, которого во многом существует коммуникация и понимание на международных взаимоотношениях. Поэтому перевод – это необходимое явление для человека не только в сложных научных сферах, но и в обычном быту. А грамотный и осмысленный перевод – это залог верно полученной информации.

Так как с течением времени языки приобретают разный диалект, а точнее видоизменяются, что-то упрощается, что-то, наоборот, становится сложнее. Переводчик в свою очередь должен обладать некоторыми качествами:

- умением быстро отыскать постоянное соответствие;

- умением быстро делать выбор между несколькими вариантными соответствиями;

а также, творчески находить нестандартные решения.

Поэтому задачей переводчика является постоянно совершенствоваться, следить за изменениями в лингвистике для того, чтобы быть более точным в переводе информации.

Говоря о требованиях к хорошему переводу, необходимо помнить, что набор этих требований для различных текстов будет неодинаков. Выделяют минимальный набор требований, применимых к любому переводимому тексту. Он может содержать следующие пункты:

- эквивалентность перевода;
- соблюдение норм переводящего языка;
- прагматический аспект перевода.

Все вышеуказанные требования входят в обобщенное понятие адекватный перевод, которое в нестрогом понимании обозначает «правильный перевод» [4, с. 48–49].

Стремление людей совершенствовать перевод привело к тому, что начали создаваться системы машинного перевода, которые в дальнейшем имели своё развитие. Появление мощных, современных компьютеров давали надежды на возможность выполнять функции переводчика намного быстрее. Однако и у компьютеров были свои проблемы, не было такой программы, с помощью которой можно было преодолеть многочисленные переводческие трудности, как это спокойно мог сделать человек. И, поэтому, лингвисты окончательно переключили своё внимание на изучение «человеческого» перевода, чтобы преодолеть трудности в машинных переводах. На данный момент никто, кроме человека, не может перевести текст любой сложности с высоким качеством [3, с. 8].

Таким образом, из всего вышесказанного следует, что понимание и осмысление прочитанного текста, извлечение необходимой информации и, в конечном итоге, перевод текста – основываются на навыках анализа иноязычного текста, умении правильно извлекать и обрабатывать содержательную информацию из разных форм языка.

ЛИТЕРАТУРА

1 Бархударов Л. С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода). М., «Междунар. отношения», 1975. – 240 с.

2 Велединская С.Б. Курс общей теории перевода учебное пособие; Томский политехнический университет. – Томск: Изд-во Томского политехнического университета, 2010. – 230 с.

3 Захарова Н. В., Ивлева А. Ю., Седина И. В. Теория перевода: материалы для практических занятий: учебно-методическое пособие –Саранск, 2014.–132 с.

4 Рыбин П. В. Теория перевода курс лекций для студентов IV курса дневного отделения Москва, 2007. – 263 с.

5 Тороп Пезтер Тотальный перевод – Издательство Тартуского университета, 1995. – 220 с.

6 Тришева С. Д. Теория и практика перевода в педагогической деятельности / С. Д. Тришева. – Текст: непосредственный//Молодой ученый.–2020.– 450 с.

ФОРМИРОВАНИЕ НАВЫКОВ ПОСЛЕДОВАТЕЛЬНОГО ДВУСТОРОННЕГО ПЕРЕВОДА НА НАЧАЛЬНОМ ЭТАПЕ ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ-ПЕРЕВОДЧИКОВ

КОСТАШ Л. Л.

Приднестровский государственный университет имени Т. Г. Шевченко, Молдова, Приднестровье, г. Тирасполь

Перевод – сложный и многогранный вид человеческой деятельности. Хотя, обычно, говорят о переводе с одного языка на другой, но, в действительности, в процессе перевода происходит не просто замена одного языка другим. В переводе сталкиваются различные культуры, разные личности, разные складывания мышления, разные литературы, разные эпохи, разные уровни развития, разные традиции и установки [1].

То есть перевод – это такой вид речевой деятельности, удваивающий компоненты коммуникации, целью которого является передача сообщения в тех случаях, когда коды, которыми пользуются источник и получатель, не совпадают [4, с. 39].

При обучении любому из видов перевода необходимо в первую очередь учитывать основные требования к переводу:

Абсолютное признание переводимости любого текста.

Необходимость понимания иностранного текста и умения разобраться во всех его тонкостях.

Широкое использование при переводе всех возможностей языка.

Творческий подход к переводческой работе, связанный с внутренне-верной передачей мысли и эмоции автора.

Перевод не должен быть буквальным, дословным. Всякое калькирование оригинала недопустимо. Это значит, что следует стремиться передать не отдельные слова или конструкции. Передавать нужно мысль автора со всеми её оттенками.

Знание переводчиком реалий, или конкретных условий жизни и быта страны, с языка которой производится перевод.

Очень важно уметь выделить главное в предложении, а также уметь передавать это главное средствами другого языка. Следует выделить в фразе центральный элемент мысли (т.е. центр коммуникации), который в английском языке обычно открывает предложение, а в русском языке – тяготеет к концу фразы («A colleague called me last night» – «Вчера вечером мне позвонил коллега» – ударный элемент мысли выделяется тем, что ставится в конец предложения).

Также необходимо умение выбрать слова, точно передающие понятия, имеющиеся в переводимой фразе. Для этого нужно знать и оперировать синонимическими рядами.

Умение выйти из трудного положения, когда на родном языке отсутствует идеальный эквивалент тому или иному слову или понятию оригинала [5].

Таким образом, требования, предъявляемые к переводчику, распадаются на две группы:

1 требования, связанные, прежде всего, с пониманием переводимого текста;

2 требования, связанные с передачей понятия.

Оптимальным представляется следующий порядок обучения переводу:

- письменный перевод;
- перевод на слух отдельных фраз (т.е. последовательный перевод без записи);
- двусторонний перевод;
- «перевод с листа»;
- последовательный перевод с записью;
- синхронный перевод со зрительной опорой;
- синхронный перевод без опоры.

Перевод может осуществляться как в письменной, так и в устной форме.

Письменный перевод – это вид перевода, при котором оригинал и перевод выступают в процессе перевода в виде фиксированных (главным образом письменных) текстов, к которым переводчик может неоднократно обращаться, углубляя своё понимание оригинала и корректируя избранные варианты перевода. Подобная ситуация позволяет добиваться большей точности воспроизведения оригинала, давая возможность переводчику использовать различные словари и справочники, обращаться за помощью к специалистам, тщательно редактировать перевод.

При устном переводе оригинал и перевод выступают в процессе перевода в нефиксированной (устной) форме, что предопределяет однократность восприятия переводчиком отрезков оригинала и невозможность последующего сопоставления или исправления перевода после его озвучивания. Текст оригинала поступает к переводчику небольшими порциями и невозможно соотнести услышанное с содержанием всего текста. Время на выполнение перевода строго ограничено, раздумывать некогда, некогда перебирать варианты перевода, темп перевода задаётся речью оратора [4, с. 111].

Последовательный перевод – устный перевод текста после его прослушивания. Различают последовательный перевод с записью, абзацно-фразовый, односторонний и двусторонний.

Двусторонний перевод – последовательный перевод беседы, осуществляемый с языка № 1 на язык № 2 и с языка № 2 на язык № 1.

Лишь досконально освоив «премудрости» последовательного перевода, доведя до автоматизма его навыки, а также при условии профессионального владения родным языком во всём его многообразии можно овладеть наиболее сложным видом устного перевода – синхронным (по словам А. Чужакина, «высшим пилотажем переводческой профессии») [8].

Для овладения навыками устного последовательного двустороннего перевода (т.е. когда переводчик попеременно использует каждый из языков в качестве языка перевода) помимо знания основных требований к переводу и хорошего владения иностранным языком, необходимо обладать соответствующими навыками и умениями:

- умением параллельно с восприятием текста вести его смысловую анализ;
- умением одновременно вести краткую запись текста;
- умением строго выдерживать временные рамки перевода;

- умением привлекать фоновые знания.

Смысловый анализ текста предполагает умение «видеть» высказывание говорящего в целом, важнейшую информацию, мысль, заключённую в нём, а не механически запоминать, а затем переводить слова в предложении по мере их произнесения говорящим. Смысловый анализ предполагает умение преобразовывать воспринимаемый текст с целью нахождения наиболее ёмкого, краткого, а иногда простого способа выражения его средствами другого языка. Наиболее удобные формулировки текста могут достигаться путём:

- трансформации лексического материала за счёт его сокращения;
- выбора слов с наибольшей семантической нагрузкой («смысловых вех»);
- выбора слов с яркой экспрессивно-эмоциональной окраской, хорошо запоминающихся и легко «раскручивающихся» содержание.

Ведение записи при устном последовательном двустороннем переводе является вспомогательным средством для памяти. Здесь очень важно умение организовывать свои записи графически. Важен также и принцип вертикализма, при котором ввиду своей семантической значимости на первое место выдвигается группа подлежащего, на второе – группа сказуемого, а далее идут второстепенные члены предложения. Хотя в некоторых случаях именно обстоятельства времени или места действия могут нести основную информативную нагрузку.

При ведении записи допустимо сокращение слов. Обучаемым рекомендуется начать выработку удобных для себя условных обозначений, т.е. символов, наиболее часто встречающихся в данной области понятий. Создание условных обозначений – процесс сугубо индивидуальный, зависящий от особенностей образного мышления каждого человека, и вряд ли можно предложить какую-то одну систему условных обозначений, которой было бы удобно пользоваться всем. Существует, конечно, небольшая группа универсальных знаков (x – «уничтожить», = – «равняться», но таковых немного).

Вопрос о том, на каком языке вести записи, также не имеет однозначного ответа. Некоторые исследователи этой проблемы считают, что вести записи следует только на родном языке, независимо от языка воспринимаемого текста. Но это означает, в случае перевода с английского языка, не только параллельное

восприятию осмысление текста для последующего перевода, но и одновременный с осмыслением поиск средств выражения воспринимаемого текста на языке оформления (т.е. русском языке). Поэтому возможны чередования в ходе перевода записи на английском и русском языках, либо запись некоторых элементов предложения по-русски, а некоторых – по-английски, независимо от языка воспринимаемого текста.

Воспитание ответственного отношения при переводе к фактору времени имеет важное значение, т.к. основными требованиями к устному последовательному двустороннему переводу являются не только его адекватность оригиналу, но и осуществление перевода в определённую единицу времени, что требует быстрой реакции, быстрого переключения с одного языка на другой и хорошо тренированной памяти. Затянутый по времени, медлительный и тем самым наносящий ущерб эмоциональной атмосфере беседы перевод непростителен.

Также необходимо обратить внимание студентов на необходимость обязательного и точного фиксирования имён собственных, географических названий, цифр и дат, как несущих большую смысловую нагрузку, а подчас имеющих решающее значение для той или иной информации.

При обучении двустороннему переводу необходимо наличие диалогического текстового материала по наиболее актуальному современному кругу тем для систематического и регулярного совершенствования навыка устного последовательного перевода. Беседы должны быть сгруппированы по тематическому признаку, а внутри тем – по степени нарастания трудностей.

Следует также систематически проводить тренировки по переводу на слух и «с листа» отдельных предложений и небольших отрывков с русского языка на английский и с английского языка на русский.

Двусторонний перевод как метод обучения играет важную роль при подготовке устного переводчика. Он также способствует не только развитию навыков перевода, но и помогает улучшить разговорные навыки вообще. Поэтому практический материал по двустороннему переводу может успешно использоваться в аспекте «устная разговорная практика».

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Казакова Т. А. Практические основы перевода. Санкт-Петербург, «Союз», 2002.– 164с.
- 2 Комиссаров В. Н. Общая теория перевода. Москва, «Юрайт», 2000. – 108с.
- 3 Комиссаров В. Н. Современное переводоведение. Москва, «Этс», 2001. – 210 с.
- 4 Миньяр-Белоручев Р. Как стать переводчиком? — М. : «Готика», 1999. – 177с.
- 5 Свирепчук И. А. Особенности перевода с английского языка / И.А. Свирепчук. – Текст: непосредственный // Филологические науки в России и за рубежом: материалы II Междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, ноябрь 2013 г.). – Т. 0. – Санкт-Петербург : Реноме, 2013. – С. 103–106. – URL: <https://moluch.ru/conf/phil/archive/106/4397>
- 6 Скворцов Г. П. Учебник по устному последовательному переводу. Санкт-Петербург, «Союз», 2000. – 145с.
- 7 Федотова И. ., Цыганкова Н. Н. Английский язык. Практикум по двустороннему переводу. Москва, «Высшая школа», 1992. – 112с
- 8 Чужакин А. П. Мир перевода. Устный перевод XXI. Москва, «Р.Валент», 2005. http://apchuzhakin.narod.ru/mp2_full.htm <https://kazedu.com/referat/153444>

ПЕРЕВОД МЕДИАКОНТЕНТА: ПРОБЛЕМЫ И СПОСОБЫ РЕШЕНИЯ

КРОММ Д. С.
студент,

Торайгыров университет, г.Павлодар

ХУДИЕВА С. Р.

ассоц. профессор, доцент,

Торайгыров университет, г. Павлодар

На сегодняшний день, на наш взгляд, теория перевода как научная дисциплина переживает не лучшие времена. Мы можем наблюдать, что после угасания таких гуманитарных направлений, как структурализм и постструктурализм, нынешние гуманитарные дисциплины, в частности, теория перевода, уделяют все меньше внимания проблематике контекста и глубинного понимания текста, в целом. Огромное количество материала, написанного на русском не уделяет внимания работе с какими-то отдельными видами текста и

жанрами. Например, в нынешнем инфопространстве очень сложно найти материал по переводу и локализации компьютерных игр. Также, недостаточно внимания уделяется переводу различных медиапродуктов. Цель данной статьи – привлечь внимание читателя к вопросу качества перевода того, что вы любите и знаете, то есть медиаконтента.

Вопреки всем убеждениям теоретиков гуманитарных наук, научиться делать что-либо, только лишь изучая материалы по классификации и структуре текстов, невозможно. Исходя из этого можно сделать вывод, что, прежде чем написать достойную работу по теории того или иного феномена, нужно погрузиться в сущность вопроса с головой. В нашем же случае необходимо попытаться заняться переводом медиаконтента. Только не для себя, как мы это иногда делаем, читая литературу в оригинале или просматривая кинофильмы, а попытаться это сделать так, чтобы конечный потребитель остался доволен. Таковы реалии переводческой этики в том мире, в котором зарплата переводчика напрямую зависит от популярности и необходимости предмета, с которым мы работаем. По этой причине при устройстве на работу для перевода какой-нибудь узкоспециализированной литературы играет важную роль опыт переводчика и то, с какой легкостью он может вникнуть в поставленные перед ним задачи. Именно поэтому при переводе и локализации игр, сериала и прочего медиаконтента большим плюсом будет знакомство с продукцией работодателя, наигранность, просмотренность, наслушанность и, несомненно, опыт перевода подобных вещей. Теоретическая база и наука переводоведения учат нас, переводчиков, как правильно написать и оформить текст перевода. Однако, в книгах мы не найдем, как нам правильно читать, понимать, осмысливать и относиться к оригиналу. А ведь в некоторых сферах от этого напрямую зависит и то, как переводчик сможет написать и оформить перевод. Будучи сторонниками простоты и доступности гуманитарного знания для всех, попытаемся в доступной форме предложить подход к изучению, анализу и переводу текста.

Теория переводческой эквивалентности В. Н. Комиссарова гласит, что существует пять уровней этой самой эквивалентности, а именно:

1 Уровень цели коммуникации. На этом уровне необязательно прямое соответствие синтаксиса перевода и оригинала, а также перевод и оригинал не соответствуют друг другу лексически.

Подбор эквивалентов на этом уровне опирается на необходимость «донести что-то» своими словами.

2 Уровень описания ситуации. Здесь все то же, что и в первом случае, только ситуацию, которая не обязательно имеет прямое отражение в языке перевода, необходимо описать при помощи эквивалентов.

3 Уровень высказывания. Снова все тоже самое, кроме условия наличия общих понятий. Если быть точнее – на этом уровне не происходит перефразирование того или иного термина или понятия, перевод этого слова осуществляется по возможности максимально точным образом.

4 Уровень сообщения. Здесь, в отличие от трех предыдущих уровней, по возможности сохраняются не только ключевые термины, но и синтаксическая структура. При невозможности полностью воспроизвести синтаксическую структуру меняется порядок слов, подбираются схожие структуры.

5 Уровень языковых знаков. Здесь достигается максимально возможная эквивалентность и перевод стремится к дословности.

Согласно теории В. Н. Комиссарова эквивалентность перевода достигается максимальной эквивалентностью на каждом из этих уровней, достичь ее может только опытный и знающий переводчик, способный найти объективно существующие эквиваленты в двух или более (при необходимости) языках [2].

Эта теория была, есть и остается востребованной, поскольку благодаря уровням эквивалентности В.Н. Комиссарова можно как оценить перевод, так и самому перевести более надлежащим образом, передвигаясь от уровня к уровню. Однако, это отнюдь не единственное знание, которое может сделать перевод лучше. Один из способов сделать перевод лучше – спросить у читателя. В эпоху цифровых технологий и повсеместно распространенного интернета это можно сделать с легкостью и изяществом, особенно если мы говорим о тех сферах перевода, которые упомянуты в предисловии. Да, для перевода технической документации, текстов юридического характера и медицинских текстов существуют иные правила. Здесь они затронуты не будут.

Если говорить о текстах, которые несут рекреативный и потребительский характер, один из лучших способов узнать, как лучше – спросить у потребителя. Поскольку перевод может иметь разную степень эквивалентности и соответствия оригиналу, далеко не всегда необходимо стремиться к идеалу

на каждом отдельном уровне. Направление даст аудитория. Так, работая с художественными текстами можно услышать: «перевод неплохой, читабельный, но вот тут можно было бы...». Можно услышать советы не только лексического или синтаксического характера, но и чисто стилистические. Общаясь с аудиторией, можно сразу найти допущенные ошибки, более интересные и приятные читательскому взгляду решения, а также конечное одобрение тех, для кого был написан перевод.

Поскольку в предисловии было сказано о недостатке в современных гуманитарных науках концентрации на контексте и глубинном понимании текста, то можно сказать, что один из способов достижения понимания текста – через призму читателя.

Также существуют иные способы понимания рекреативного текста, о которых не так часто говорят в научных изданиях. Причиной всему то, что первый и последующие способы в гуманитарном знании такого уровня необязательно выделять в нечто отдельное. Так, по крайней мере, считают теоретики языкознания. Например, анализ и осмысление текста на уровне отсылок можно вписать в какой угодно из вышеназванных уровней работы с эквивалентами. Да, теория перевода даёт полезную базу знаний для работы над теми текстами, которые зачастую представляют собой шаблон из синтаксических структур.

Так, к примеру перевод технического задания для специалистов промышленного труда будет значительно отличаться от перевода художественной литературы. Если учесть, что с разным видами текстов приходится взаимодействовать индивидуально, то можно подумать, что классификация по уровням эквивалентности способна охватить все тонкости и нюансы работы с текстом. Казалось бы, что теория перевода и лексикология должны обеспечивать полное понимание как самого текста, так и его реализации, поскольку в научных трудах этих дисциплин можно встретить рассуждения о взаимодействии текста, будь то перевод или оригинал, на читателя. Сейчас происходит развитие таких дисциплин как нейролингвистика, существуют труды по философии языка, психология пытается объять когнитивные функции мозга и так далее. Все это изобилие знаний не позволяет сделать однозначных выводов о том, как, например, работает восприятие языковых эквивалентов на уровне цели высказывания. Да, написать междисциплинарный труд по лингвистике, которая объясняет с точки зрения той или иной позиции философии языка на когнитивные функции читателя

сложно, как с точки зрения работы, которую нужно проделать, так и с позиции согласования терминов из нескольких сфер гуманитарного знания в одном научном трактате. Теория перевода – это гуманитарная дисциплина, которая противопоставляется практике, самому процессу выполнения перевода. Это одна из причин по которой невозможно создать систему, которая будет описывать непосредственно процесс перевода. Знания, которые дает нам теория перевода, как уже было сказано выше, несут в себе и практическую ценность, поскольку позволяют лучше понять свои возможности как переводчика. Однако, существуют переводы, которые выполняются совершенно без какого-либо знания теории перевода, лингвистики и прочих языковых дисциплин. Ниже предлагаем вашему вниманию переводы, выполненные в самом начале изучения одним из авторов теории перевода в колледже. Перевод был выполнен при помощи машинного переводчика, а после отредактирован, как казалось тогда автору, до читабельного состояния. Текст оригинала – отрывки из веб-новеллы, которая является фанфиком по японской франшизе «Bleach». Первая глава начинается так:

System: Ding! Congrats!! Host has succesfully integrated into the character Ichigo Kurosaki. Please wait as the system booting in your soul [3].

Перевел это было следующим образом.

Система: Дзинь! Поздравляю!! Хост успешно интегрировался в персонажа Ичиги Куросаки. Пожалуйста, подождите пока система загрузит вашу душу...

Ошибка, которая бросается в глаза – перевод был выполнен практически дословно. В те времена автор уже знал о перефразе, о возможности переводить синтаксически отлично от оригинала, об уровнях эквивалентности и так далее. В чем же была проблема? Автор нашел ответ, задавшись одним вопросом. Может ли переводчик качественно перевести текст, будучи не знакомым с предметом, о котором повествует текст оригинала. В данном случае текст оригинала повествует о вымышленных событиях, имеющих место во «вселенной» Bleach. В те времена автор не был знаком ни с Бlichem, ни с самим жанром веб-новелл. Текст оригинала же несет своей целью рассказать что-то тем, кто уже с этой вселенной знаком и может понять юмор, отсылки, терминологию. Это художественное произведение, ориентированное на людей, уже знакомых с другим художественным произведением. Здесь

хотелось бы отметить, что ни один из преподаваемых теоретических предметов языкознания не учил тому, что качественный перевод художественных произведений, которые либо ссылаются на другие художественные произведения, либо являются сами по себе неочевидным их продолжением, нуждаются в знакомстве с первоисточником. Вместо этого теория перевода учит нас тому, что перевод имен собственных можно совершить при помощи транслитерации, совершенно не указывая, что в зависимости от языка, транслитерация совершается разными способами, и что, например, имена японские и китайские при переводе на английский имеют один способ переноса, а затем эти же имена с английского на русский переносить следует уже другим образом. Г.О Винокур пишет: «Истолковать содержание и смысл текста – это и есть задача филолога. Подобное истолкование, однако, совершенно немыслимо и недостижимо без предварительной критической оценки текста, которая и связывается здесь неразрывно с актом понимания. Ведь для того, чтобы понять памятник, нам нужно первоначально убедиться, то ли в нем излагается, что мы хотим понять, тот ли это материал, за который мы его принимаем; в противном случае наше понимание будет направлено уже не на избранное нами содержание, а на какое-то другое» [1]. Переводя имена транслитерацией и не изучая их фонетический, исторический и семантический аспект, невозможно до конца понять и перевести художественный текст. Пример японских и китайских текстов, которые активно переносятся на английский, а оттуда уже на русский – один из самых ярких. В начале пути пришлось столкнуться и с такими ошибками:

After yelling for the interface Ichigo found that a fairly big screen popped up in front of him with letters and numbers...

Name: Ichigo Kurosaki (Xiolan Sora)

Переведено это было так:

После того как Ичиги прокричал нужные слова, вызывая интерфейс, перед ним появился довольно большой экран с буквами и цифрами....

Имя: Ичиги Куросаки (Ксиолань Сора)

В данном случае был неочевидным перенос имени Xiolan Sora как Ксиолань Сора. Позже я выяснил, что правильный вариант имени собственного – Сяолань.

И так можно продолжать разбирать переводческие ошибки довольно долго. Стоит отметить, что в дальнейшем, когда автор начал переводить на сайте www.scpfoundation.ru, качество

переводов значительно повысилось, поскольку на сайте существует сообщество людей, которые взаимодействуют друг с другом сразу с двух позиций – читателя и переводчика. Это люди, готовые и желающие выступить в позиции тех, кто потребляет текст перевода, но они также и готовы самостоятельно перевести, принять критику и прислушаться к мнению других. Существует система вычиток, предварительных чтений и люди активно комментируют и указывают на варианты улучшения готового текста.

Сам опыт взаимодействия с людьми на упомянутом сайте привел автора к мысли, что надежнее и качественнее всего можно перевести художественный текст с помощью аудитории «знающих и понимающих» читателей.

В данной работе была предпринята попытка показать, что фиксация на теоретической базе знания не является залогом успеха переводчика. В век цифровых технологий новые жанры, стили и языковые приемы рождаются и умирают быстрее, чем мы успеваем их заметить и проанализировать через призму существующих гуманитарных дисциплин. Эта проблема, которую нам всем еще только предстоит преодолеть. На собственном примере было продемонстрировано, что для переводчика невероятно важен когнитивный аспект работы с текстом, что невозможно, обладая сухими теоретическими знаниями и большим словарным запасом преодолеть все трудности на пути достижения максимальной эквивалентности. Ведь работа с художественной и развлекательной литературой также несет в себе большие трудности, порой даже более весомые, чем работа с шаблонными юридическими и техническими текстами. Создание новой системы знаний, где будут приняты в расчет все аспекты того, каким образом переводчику следует воспринимать текст, может занять слишком много времени и сил, а может и вовсе не увенчаться успехом. Работа в данном направлении кажется нам перспективной и необходимой по одной простой причине – повсеместное улучшение качества контента. Акцент на данной проблематике также может привести к тому, что люди начнут активнее переводить еще тысячи трудов, перевод которых на данный момент был отложен по причине невысокого интереса к переводу, как к просто феномену, который вместо денег может принести удовлетворение и пользу окружающим.

ЛИТЕРАТУРА

1 Винокур Г. О. О языке художественной литературы. – М. : Высш. шк., 1991, 447с.

2 Комиссаров В.Н. Общая теория перевода: Проблемы переводоведения в освещении зарубеж. ученых : (Учеб. пособие) / В. Н. Комиссаров; М–во общ. и проф. образования Рос. Федерации. Моск. гос. лингвист. ун-т [и др.]. – М. : ЧеРо : Юрайт, 2000. – 132, [2] с.; 20 см.; ISBN 5-88983 – 013 – 9

3 https://www.webnovel.com/book/bleach-system-within-bleach_11104399005265005/chapter-1-bleach-system_29869165208731314

ОБРАЗ ПРИРОДЫ И ЛИРИЧЕСКОГО ГЕРОЯ В ПЕРЕВОДАХ РУССКИХ ПОЭТОВ АНГЛИЙСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ 19 ВЕКА С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ РЕЦЕПТИВНОЙ ЭСТЕТИКИ

МИСЯЧЕНКО С. В.

к.ф.н., Северо-Казахстанский университет имени М. Козыбаева,
г. Петропавловск

МИСЯЧЕНКО О. Е.

магистр педагогических наук,

Северо-Казахстанский университет имени М. Козыбаева, г. Петропавловск

Рецептивная эстетика – это направление в современной эстетике, философии литературы и искусства, которое сформировалось в середине 20 столетия. В центр внимания рецептивной эстетики поставлена проблема бытия того или иного художественного произведения (в нашем случае – поэтического произведения) как результата обязательной коммуникации между автором и читателем, который и создает смысл произведения.

Говоря о рецептивной эстетике именно в поэтических текстах, следует отметить, что здесь восприятие читателя тоньше и сложнее. Еще В. М. Жирмунский в своей книге «Теория литературы. Поэтика. Стилистика» пишет о том, что поэтика есть наука, изучающая поэзию как искусство [1, с.134]. Особенно сложно формирование рецепции читателем, если речь идет о диалоге двух культур – русской и английской. Особый интерес в плане рецепции представляют переводы поэтических строк эпох сентиментализма и романтизма.

Представители сентиментализма и романтизма выражали свои идейно-эстетические взгляды через целую систему художественных средств. Так, для описания природных пейзажей поэты использовали самые многообразные тропы. К примеру, в переводе В. А. Жуковского «Сельское кладбище» взору читателя представлены различные художественные средства, через которые поэт описывает природный ландшафт. С самой первой строки читатель может наблюдать цепочку метафор, которая описывает уходящий день: «Уже бледнеет день, скрываясь за горою». День «скрывается за горой», уступая место вечеру [2, с. 163]. Смена светлого времени суток на темное отождествляет течение времени, ход человеческой жизни. Примечательно, что Томас Грей для описания уходящего дня использовал наипростейшую метафору: «the knell of parting day» [3], что дословно можно перевести как «погребальный звон уходящего дня». В оригинальных строках уходящий день сопровождается «погребальным звоном», что, несомненно, только подтверждает мысль о том, что уходящий день является символом гибели.

Далее появляется образ реки, которая ассоциируется у читателя с бурным течением жизни и в то же время, без которой селянин не мыслит своей жизни: «Шумящие стада толпятся над рекой». Динамика рабочего, тяжелого, полного хлопот дня простого крестьянина сменяется статичностью вечерних образов:

«В туманном сумраке окрестность исчезает...

Повсюду тишина; повсюду мертвый сон;

Лишь изредка, жужжа, вечерний жук мелькает,

Лишь слышится вдали рогов унылый звон» [3, с. 163].

В. А. Жуковский описывает сельский вечер, используя эпитеты «в туманном сумраке», «мертвый сон», эпитет на основе метафоры: «унылый звон». В оригинальных строках Томаса Грея читатель также может наблюдать эпитет, описывающий наступление вечера, с приходом которого нависает мрачная, звенящая тишина: «solemn stillness». В переводе читатель может наблюдать намеренную антитезу, использованную В. А. Жуковским, которая выполняет одновременно несколько функций: 1) создать ярче и насыщеннее художественное пространство; 2) дать возможность читателю рассуждать, насытиться тишиной, побыть наедине со своими мыслями. Читатель начинает меняться вместе с природой, которая переходит из одного состояния в другое. Меняются эмоции, чувства, настроение и даже рассуждения читателя. Читатель уже наблюдает наступление ночи, где своя особенная атмосфера, полная

таинственности; ночная природа открывает перед читателем новые образы:

«Лишь дикая сова, таясь под древним сводом
Той башни, сетует, внимаема луной,
На возмутившего полуночным приходом
Ее безмолвного владычества покой» [3, с. 163].

Природа живет сейчас совсем другой жизнью, дышит совсем другими, пока не изведанными читателем образами. Яркая метафоричность строк позволяет читателю окунуться глубже в этот таинственный мир: «сова сетует», «внимаема луной», «возмутившего полуночным приходом безмолвного владычества покой».

У Томаса Грея читатель также может ощутить особенные ночные образы. Образ луны, встречающийся как в переводе, так и в оригинальных строках, придает окружающей атмосфере еще большей таинственности:

«Save that, from yonder ivy-mantled tow'r,
The moping owl does to the moon complain
Of such, as wand'ring near her secret bow'r,
Molest her ancient solitary reign» [3].

Далее в переводе В. А. Жуковского мы можем снова проследить явление намеренной антитезы. В. А. Жуковский неспроста использовал эпитет «светлый» при описании реки. Светлый образ природы и тяжелая жизнь селянина создает еще одну яркую антитезу в произведении. Природа представляет в своем величии вечное и незыблемое.

Вообще явление антитезы часто прослеживается в переводческом творчестве В. А. Жуковского. Например, в знаменитом переводе баллады «Варвик»:

«И в тишине безмолвной полуночи
Все тот же слышен крик,
И чудятся блистающие очи
И бледный, страшный лик» [4, с. 16].

Антитеза «безмолвная полуночь» – «крик» вызывает у читателя убедительные и яркие образы, заставляет читателя прочувствовать ту страшную, мрачную картину, которую Варвик создал сам. Муки Варвика страшны и беспощадны, он не может от них избавиться. В переводе произведения «Варвик» В. А. Жуковского через описание природы прослеживается богатая философия романтизма:

«Там пламенел брегов на тихом склоне
Закат сквозь редкий лес...» [4, с. 15].

В. А. Жуковский применил к описанию заката Ирлингфора яркую метафору «пламенел». Закат, являясь самым точным и глубоким символом смерти здесь не просто разгорался, а пламенел. Природа в произведении откликается на каждое изменение в человеческих отношениях. Природа все видит, все чувствует и все слышит:

«Никто не зрел, как ночью бросил в волны
Эдвига злой Варвик;
И слышали одни берега безмолвны
Младенца жалкий крик» [4, с. 15].

Описание природы в романтических произведениях не только служило для создания особой таинственной атмосферы. Образ природы в лирических строках романтизма предстает перед читателем и как нежный, благоговейный, светлый образ. Так, в вольном подражании У. Вордсворту И. И. Козлова описание природы благородное, светлое, божественное:

«Прелестный вечер тих, час тайны наступил;
Молитву солнце льет, горя святой красою» [5].

Свои строки И. И. Козлов начинает с эпитета «прелестный» (у У. Вордсворта – «beauteous»). Уже с первых строк образ природы наполнен светлым, чистым, невинным, божественным звучанием. Вечер изображен поэтом как час тайны: «час тайны наступил». Вечер в лирических строках выступает не просто как время суток, а как божественное время, когда совершается молитва. В лирических строках У. Вордсворта вечерний час тоже изображается как святое божественное время: «hollytime»:

«It is a beauteous evening, calm and free,
The holy time is quiet as a Nun...» [6, с. 169].

Более того, поэт сравнивает чистоту и благоговейное спокойствие вечера с невинным образом монахини: «quiet as a Nun» [6, с. 169]. И.И. Козлов, закрепляя в своем переводе созданные У. Вордсвортом святые образы через не менее удивительные художественные средства. Читатель может наблюдать в переводе И. И. Козлова удивительную звучную цепочку метафор: «молитву солнце льет», «горя святой красою» [5].

Примечательно, в переводе байроновских строк М. Ю. Лермонтова читатель также может наблюдать святой образ небес:

«Прости! Коль могут к небесам
Взлетать молитвы о других.
Моя молитва будет там,

И даже улетит за них!» [7, с. 417].

Образ небес, к которым доносятся молитвы о возлюбленных, предстает перед читателем как возвышенный святой образ. Герой настолько любит и раскаивается перед любимой, что уверен, что молитвы могут улететь даже далеко за небеса. То есть образ небес нужен поэту для того, чтобы показать, насколько сильна любовь героя и насколько сильны его молитвы, что даже святой образ неба не является им преградой. В строках И. И. Козлова Небеса также являют собой самый возвышенный из всех природных образов, именно к небесам устремляются все молитвы.

Метафорично описание природы и у А. А. Фета. Поэт в переводе лирических строк Томаса Мура «Прощай, Тереза!» («Farewell, Theresa!») создает систему художественных средств в описании душевного смятения героя через образ природы. Но если у И. И. Козлова мы видим обращение лирического героя к реке, то в строках А. А. Фета взору героя открываются небеса, но небеса темные и холодные:

«Прощай, Тереза! Печальные тучи,
Что томным покровом луну облекли,
Еще помешают улыбке летучей,
Когда твой любовник уж будет вдали» [8, с. 603].

Эпитет «печальные» (gloomy, grave) создают мрачную атмосферу, передают душевные переживания лирического героя, который вынужден расстаться со своей возлюбленной. Как печально и мрачно настроение героя, так печальны тучи, которые облекли «томным покровом луну». Здесь мы наблюдаем метафору «тучи покровом луну облекли». Тучи, образу которых Томас Мур придал также большое значение, навевают страх, символизируют конец счастья, они навевают тревогу, волнение, тоску, потрясения: «Еще помешают улыбке летучей». Герой вдруг осознает, что он, как эти тучи, приносит своей возлюбленной только грусть и душевные смятения:

«Как эти тучи, я долгою тенью
Мрачил твоё сердце и жил без забот» [8, с. 603].

А. А. Фет сравнивает героя с мрачными тучами. Кроме яркого сравнения в строках мы можем также наблюдать эпитет: «долгою тенью» и метафору «мрачил твоё сердце». Как тучи своей тенью преследуют светлую луну и, в конце концов, скрывают небеса, так и лирический герой омрачал сердце своей возлюбленной.

Поэт пытается донести читателю главный замысел: все циклично и все проходит:

«Смотри, и луны уж прошло обаянье,
И тучи минуют, – Тереза, прощай!» [8, с. 603].

Герой прощается со своей возлюбленной, но он уверен, что «тучи минуют», пройдут смятения, пройдет тоска, пройдут печали и тревоги, терзающие сердце душу – пройдет все, что так омрачало душу.

Как мы видим, рецепция образа природы и лирического героя в строках сентименталистских и романтических произведений осуществлялась наиболее ярко через создание поэтами-переводчиками целой системы художественных средств. Описание природы в сентименталистских и романтических произведениях богато и философично. Природа является храмом, где герой может предаться философским размышлениям о бытии, рассуждениям о собственной жизни, о смысле бытия, о конечности человеческого земного существования, о бессмертии человеческой души; герой может покаяться в своих проступках или излить душу, которая томится от несчастной трагической любви.

Мы можем отметить, что образ природы и лирического героя в переводах русских поэтов английской литературы первой половины 19 века с точки зрения рецептивной эстетики являет собой сложный, многогранный образ. Русские поэты-переводчики, безусловно, смогли не только передать основной посыл оригинальных лирических строк и закрепить созданные авторами образы, но и выразить через эти образы целую философию сентиментализма и романтизма, создать свои дополнительные образы, обозначить свои понятия, добавить свою проблематику к английской лирике, расширить границы художественного пространства, тем самым только обогатив восприятие английской поэзии 19 века русским читателем.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Жирмунский В. М. Теория литературы. Поэтика. Стилистика. – Л. : Наука, 1977. – 408 с.
- 2 В. А. Жуковский Собрание баллад Источник: В. А. Жуковский. Сочинения в трех томах. – М. : Художественная литература, 1980. – Том 2 – С. 7 – 199.
- 3 Грей Томас. Сельское кладбище. http://az.lib.ru/g/grej_t/text_0010.shtml
- 4 Жуковский Василий Андреевич // Собрание сочинений В. Жуковского. – 6 – е изд. Т. 1-6. – СПб, 1869. – Том 6. – 21 с.
- 5 Иван Козлов: стихи. <https://rustih.ru/ivan-kozlov/>

6 Белинский В.Г. Собрание стихотворений И. Козлова // Полн. собр. соч. Т. 5. – М., 1996. – 268 с.

7 Конник М. В. Михаил Юрьевич Лермонтов. Стихотворения. М.: Художественная литература, 1957. – 369 с.

8 Кублановский Ю. Тютчев в «Литературном наследстве». // Новый мир. – 1993. – №6. – С. 183 – 188.

9 Бухштаб Б. Я. Фет А. А. Стихотворения и поэмы. Л. : Сов. писатель– 1986. – 752 с.

ИЗУЧЕНИЕ КЛАССИФИКАЦИЙ НЕОЛОГИЗМОВ

НУГМАНОВА Р. С.

студент, 5 курс, Костанайский филиал,
Челябинский государственный университет, г. Костанай

Развитие мирового прогресса во всех областях, межнациональных отношений оказывает сильное влияние на нашу жизнь. С каждым днем появляется новый стиль жизни и быта. И все это напрямую отражается в нашем языке, а именно – возникают новые выражения, понятия, которые в дальнейшем имеют место в различных сферах жизни. Никакая наука и другого рода деятельность невозможна без присутствия в них неологизмов, поскольку появление новых процессов равноценно появлению новых слов, а именно неологизмов.

Неологизмы имеют большое количество различных определений. Обычно, в словарях понятие «неологизм» толкуется как «новое слово» или же «новое понятие, для давно забытого, ранее существующего слова» [1]. По мнению известного английского профессора и переводчика Питера Ньюмарка, неологизмы – это «вновь появившиеся лексические или существующие единицы, которые приобретают новый смысл» [2].

В энциклопедическом словаре понятие неологизм трактуется следующим образом:

1 новые слова и выражения, созданные для обозначения новых предметов или для экспликации новых понятий;

2 новые слова и выражения, необычность которых ясно ощущается носителями языка [3].

Интерес к изучению появления новых слов растет с каждым десятилетием. Существуют большое количество исследований, посвященных появлению неологизмов, а также особенностям

употребления, способов образования. Вопрос о классификации неологизмов изучали многие российские и зарубежные лингвисты. Рассмотрим классификацию советского лингвиста В. Г. Гака, который в полной мере отразил виды неологизмов:

1 собственно неологизмы, речь идет о том, что новизна формы сочетается с новизной содержания, а именно: **phone-yawn** – явление, когда один человек потянулся за телефоном затем это сделали все окружающие люди. «Заразность» этого действия сравнивают с зевотой, **bucketlist** – список действий (желаний), которые вы никогда ранее не совершали, но очень хотели бы сделать еще при жизни, **frenemy** – друг, который на самом деле притворяется и является вашим врагом (недоброжелателем), **infodemics** – (инфодемия) – фейковая информация о коронавирусе, которая распространяется быстрее, чем сам вирус, **doomscrolling** – (думскроллинг) – данное слово описывает людей, которые часами могут пролистывать негативные новости и накручивать себя перед сном, **helicopter parents** – родители, которые постоянно опекают и помогают своим детям, даже когда они в этом уже не нуждаются, **zoomwear** – зумодежда – стиль одежды, при котором выше пояса надевают одежду, приемлемую для офиса, а ниже – обычную;

2 трансноминация – это сочетание новизны формы слова с тем значением, с которым оно ранее уже передавалось другой формой. Например: **bucks** – доллары, **burned-out** – уставший (букв. выгоревший), **deadline** – (дедлайн) – (букв. смертельная линия) – такое выражение часто употребляется, когда дается какое-либо задание и устанавливают срок, и крайний срок и называют дедлайном. Иными словами, трансноминация – это предоставление уже ранее имеющемуся слову более экспрессивную форму, которая, в свою очередь также полно и достоверно передаст значение слова. Такое явление очень часто бывает во время появления неологизмов для того, чтобы придать слову эмоционально-экспрессивную окраску. Такой феномен на языке лингвистики И. Р. Гальперин назвал «стилистическими неологизмами», поскольку именно трансноминация работает в двух направлениях: выполняет номинативную и стилистическую функции [4];

3 Семантическая инновация или переосмысления проявляется в том, что те слова или термины, которые уже имеются в языке, дополняются совершенно новым значением. Приведем примеры таких слов: **cheesy** – бедный, нищий, **bread** – деньги, **easy-peasy** – легче простого, **sick** – классный, крутой, **drag** – скуотища. Иными

словами, семантические инновации или переосмысление – это новые значения для тех слов, которые уже ранее существовали, также есть следующие варианты:

1 Значение слова полностью изменяет свое прежнее значение и приобретает совершенно новое;

2 Слово приобретает еще одно или несколько значений, но при этом не теряет своего прежнего [5].

Луи Гилберт предложил свой вариант классификации неологизмов и распределил их по способу словообразования:

1 Фонологические неологизмы те, которые создаются из определенных звуков. По мнению Е. В. Розен такие слова часто называют «искусственными» или «изобретенными» [6]. К этой группе относятся новые слова, образованные от междометий. Например: **zizz** – имитация звуков короткого сна, который издает человек. Часто это графически передается в мультфильмах или комиксах как **zzz**. **Oops!** – такое междометие обозначает вскрикивание или сожаление о чем-то сделанном неправильно или нечаянно;

2 Морфологические неологизмы – лексические единицы, созданные по образцам уже существующим в языковой системе, а также из их морфем. Существуют различные пути словообразования, такие как:

2.1 Аффиксация – это способ образования неологизмов при помощи присоединения к основе слова – аффиксов (словообразовательных элементов). Например: образование слов при помощи суффикса **age** – **foodage** – (процесс съёмки на видео себя во время приготовления/употребления еды), **stadyage** – зубрежка;

2.2 Словосложение – это сложение в буквальном смысле полноценных слов или же их основ в одно целое слово. При этом виде образования неологизмов могут быть различные вариации комбинаций: **bling-bling** [N+N] – украшения, безделушки, **binge-watch** [V+N] – человек, который за один раз может пересмотреть весь сезон сериала, **all-nighter** [PN+N] – человек, который не спит всю ночь и возможно готовится к чему-либо;

2.3 Конверсия – способ образования нового слова без изменения формы слова и без помощи словообразовательных элементов. Например: **tohammer** – забить;

2.4 Сокращение – способ получения нового слова путем усечения основ без изменения их значения на лексическом и грамматическом уровне. Существуют: усеченные слова – **telephone** – **phone**; буквенные аббревиатуры – **US, TV**; неологизмы-акронимы

– **HS** – (high school–старшие классы), **AG** – (all good – все хорошо), **YOLO** – (you live only once – жизнь одна).

3 Заимствования – лексические единицы, пришедшие в наш язык из других языков [7].

Рассмотрим классификацию, данную И.В. Арнольд, где исследователь отмечает, что новые слова и выражения могут возникать независимо от их значимости. По ее мнению, неологизмы имеют активный статус, отражая изменения, которые происходят в обществе, и одновременно с этим некоторые из них имеют короткий срок. И.В. Арнольд предлагает следующую классификацию:

1 Заимствование из других языков вместе со значением или отдельно для обозначения другого явления;

2 Изменение значений уже имеющихся лексических форм;

3 Абсолютно новую лексическую единицу [8].

Таким образом, неологизмы по мнению российских и зарубежных ученых имеют достаточно разные классификации, а именно: собственно неологизмы, трансминация, семантическая инновация слова, заимствование, изменение значения слова. Если рассматривать новые слова, то достаточно часто их можно описать по классификации Луи Гилберта, где автор утверждает, что существуют фонологические и морфологические неологизмы, а также различные способы их образования.

ЛИТЕРАТУРА

1 Розенталь Д. Э., Теленкова, М. А. Словарь – справочник лингвистических терминов / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. – М.: Просвещение, 1976. – 144 с. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка / И. В. Арнольд. – М.: Просвещение, 2003. – 198 с.

2 Newmark P.A. Textbook of Translation. New-York: Prentice hall, 1988. – 14 p.

3 Большой Энциклопедический словарь, 1997. – 65 с.

4 Гальперин И. Р. Текст и исполнение в связи с дихтомией язык и речь / И. Р. Гальперин. – М.: Вестник, 1980. – 19 – 29 с.

5 Гак, В. Г. Языковые преобразования: виды языковых преобразований, факторы и сферы реализации языковых преобразований / В. Г. Гак. – Изд. 2-е, испр. – М.: URSS, 2010. – 407 с.

6 Розен Е. В. Новое в лексике немецкого языка. / Е. В. Розен. – М.: Просвещение, 1976. – 194 с.

7 Guilbert L. Créativité lexicale. Paris: Larousse, 1975. – 178 p.

8 Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка / И. В. Арнольд. – М.: Просвещение, 2003. – 198 с.

PECULIARITIES OF SCIENTIFIC AND TECHNICAL TEXTS' TRANSLATION WITHIN THE FRAMEWORK OF TRILINGUAL POLICY

SUYUBERDIEVA A. A.
Candidate of Philological Sciences
ISLAMOVA M.F.

undergraduate student South Kazakhstan State
Pedagogical University, Shymkent

The relevance of the research topic is due to the development of technologies, scientific discoveries and achievements, as a result, the increase in the importance of scientific and technical translation. Every year, in connection with a certain scientific and technical invention, words with new meanings appear in our vocabulary. Science does not stand still, therefore the level of translation of scientific texts must meet the requirements of time and technology. This article describes the features of the translation of scientific and technical texts in the framework of the trilingual policy.

Keywords: translation, scientific and technical text, trilingualism, methodology, features.

The main feature of the translation of scientific and technical texts is, on the one hand, brevity, conciseness, consistency and on the other hand, a complete presentation of the material, without the use of emotionally rich vocabulary used in fiction. A translator of a scientific and technical text must exclude the possibility of arbitrary interpretation. In this regard, let us single out another substantial feature of scientific, technical texts: the almost complete absence of metonymy, ellipses, antithesis and other stylistic figures.

Within the framework of the policy of trilingualism in Kazakhstan, it is the terminological vocabulary that allows you to maintain accuracy and conciseness when translating specialized texts. The term carries the main semantic, informational load, therefore it must be unambiguous, i.e. only one set value should be assigned to it. But since not all terms meet this condition, the translator may have a problem. Consequently,

the term, functioning in various areas, can turn out to be ambiguous. Another aspect to consider when translating is grammatical features. Compound and complex sentences, infinitive, participial and gerundial phrases are widely used.

A common characteristic of scientific and technical texts is the presence of special terms, special phraseology characteristic of a given branch of knowledge. A term is an emotionally neutral word (phrase) that conveys the name of a well-defined concept related to a particular field of science or technology [1]. In the specialized literature, terms carry the main semantic load, taking the main place among other general literary and official words. The cornerstone of technical translation is the accurate rendering of highly specialized terms. In this regard, adequate translation requires a complete semantic understanding of the text.

Passive, impersonal and vaguely personal sentences also prevail in texts of this type. Therefore, much in translation depends on the correct construction of the sentence. It should also be taken into account that English belongs to analytical languages, Kazakh to linguistic and Russian to synthetic, which implies a certain order of words and different semantic logical stresses.

There are several types of translation of scientific and technical texts within the framework of the multilingualism policy:

- full (written) translation;
- abstract;
- annotation [2].

Let's consider each in detail, an abstract translation - a complete written translation of pre-selected parts of the text, which together form an abstract of the original. As a rule, an abstract translation is several times shorter than the original text and contains the main, key points. Annotation is a condensed characterization of the material. The abstract performs an informational, familiarization function. Full written translation is the main form of technical translation. As a rule, this type is used when translating instructions, schemes, declarations. This does not change the meaning of the texts. In modern translation studies, there are many approaches and step-by-step instructions for each of these types of translation of scientific and technical tests.

Systematization of the existing English, Kazakh, Russian technical terminology is complicated by the fact that the terms are ambiguous. This means they have different meanings in different fields of technology or even within the same industry, as well as the emergence of a large number of new terms. In this case, there is the use of one word in different special

meanings, depending on the branch of knowledge. Structurally, all terms of the trilinguals can be classified as follows:

- simple terms;
- complex terms formed by compounding.

Often, the attributive element itself is expressed by a phrase that is a semantic unity. When working with the text, you should, if possible, avoid the use of foreign words, giving preference to words of Russian origin. In English scientific and technical texts, a significant place is occupied by a variety of types of abbreviations:

- text (author's), which function within only this text. Explained in the text or presented as a separate list of abbreviations to this text;
- generally accepted, which are recorded in official reference books and are part of the lexical system of the language [3].

Unlike Russian, Kazakh, in English, the same word can appear in a sentence as different parts of speech. So, the word oil can be a noun, a verb, play the role of an adjective (definition), is part of a complex word.

The meanings of such words and their translation into Russian, Kazakh language depend on which member of the sentence they are. They can be a subject, a predicate (or part of it), a definition, a circumstance. The word function helps to determine the solid order of words in a sentence. Word-formation characteristics of scientific and technical texts. To understand and correctly translate an English scientific, technical sentence, it is necessary to see its grammatical structure. And for this, one should learn to easily distinguish parts of speech, that is to know the suffixes and prefixes by means of which they are formed. If there is no derivative word in the dictionary, you must choose its root basis, discarding suffixes and prefixes. As for the grammatical structure of sentences in the English scientific and technical text, the main form of sentences in technical literature is complex and sentences. This leads to the widespread use of compound prepositions and conjunctions, as well as impersonal forms of the verb in the function of addition and circumstance and the corresponding infinitive, participial and gerundial turns [4]. In this case, in the Kazakh version it is recommended not to keep the original construction and translate the headings using a noun. The translation of dates requires special attention. In English, in the first place, not the day, as is customary in Russian, is indicated, but the month, respectively, when localizing dates, the day and month should be reversed, otherwise confusion may arise.

At the moment, there are the following ways of translating technical literature and documentation, electronic and manual. Due to the fact that

today a large number of programs «translators» have been developed and there are sites offering online text translation services, some users are trying to use machine tools for technical translation of texts. But more often than not, such attempts are doomed to failure. There is no such program yet that could provide translation at the qualified professional level. It is quite possible to turn to the services of an electronic translator to solve the problems of translating a specific word; however, no matter how large dictionaries are, it is impossible to include in them all cases of correct translation, and this primarily concerns technical terms. A phrase, if no context is needed for its understanding, can also be translated by a machine adequately, but there may be inaccuracies in details that can be very significant in a technical translation, this is especially important for documents or contracts, in the translation of which even an incorrect use of the preposition will lead to distortion meaning of the original text. As for machine translation of coherent text or phrases that imply context, most often the quality of the resulting translation leaves much to be desired. One of the main and practically unavoidable drawbacks of the «electronic translator» is that it produces a literal translation, since it is not able to determine figurative meanings of words or choose an appropriate translation option from several that are suitable on formal grounds.

Translation of any text from a source language into another implies the need to take into account the belonging of the original to a certain functional style with the language means adopted for it, which do not always coincide with the language means characteristic of a similar style in the translating language [5]. So, in particular, the specificity of the scientific and technical style is determined by its information content, consistency, objectivity and, as a result, clarity and comprehensibility. This, in turn, determines the choice of linguistic means, where, first of all, the leading role of terminology should be noted. The linguistic nature of the terms is determined, firstly, by their unconditional belonging to the lexical system of the literary language, and secondly, by their extreme informational richness. The main requirement for terms is their unambiguity.

Unlike ordinary vocabulary, the term does not need context and can even be used in isolation, as, for example, in the texts of technical registers and orders, precisely because its unambiguity is realized within certain terminological boundaries, in essence replacing the context for it. Note that the same term can be included in different terminologies of the same language. As we already know, technical translation differs from ordinary language translation in specific terminology, which requires

the translator to have knowledge of the topic of translation and free orientation in terms. Since the same terms in different fields of science and technology may have discrepancies in meaning. You need to be a specialist in the field to which the text to be translated belongs, with the appropriate education or a certain length of service in your industry, in order to freely operate with special terminology.

The main type of technical translation is full written translation. All scientific and technical information is processed only in this form (instructions, schemes, declarations, payment orders and other scientific and technical documents). The work on a complete written translation includes a number of stages, which have a specific order of execution. However, abstractive translation should not be confused with another type of technical translation, which is called annotation translation. These concepts are often considered interchangeable synonyms, as both of these translations are ultimately concise information compared to the original. However, the brevity of the presentation is the only characteristic that unites them.

The scope of this type of translation is determined by the translator himself or is determined by the customer based on some technical considerations. The difference between an annotation translation and a translation of the «express – information» type is that good «express information» on a patent should make it possible to make the invention, and not just get an idea of it. Nevertheless, there are often cases when an oral technical translation is needed, as a rule, it is necessary for events with a large number of people: seminars, symposia, expeditions, etc. Such translation can be done sequentially or simultaneously. Consultative translation is also distinguished as a type of interpretation. This is a type of technical translation that includes oral annotation, oral abstracting, interpretation of titles, quotes, notes, selective sheet translation.

Thus, an important feature of the modern stage of technical progress lies in the mutual penetration of special terminology from one area of knowledge to another, in order to correctly understand a technical text, one must know this subject well and the English terminology associated with it. For correct, accurate and competent scientific and technical translation, it is necessary to know not only the basic terms, vocabulary and phrases, grammar, but also knowledge of the features, distinctive features of the specifics of their specialty. In conclusion, I would like to note that the translation of technical literature is a complex, painstaking, independent and even to some extent research work in the field of trilingualism policy. But there is no rule or set of rules, knowledge of

which would ensure successful translation of English technical texts. Translation assistants - special technical dictionaries, reference books, grammar knowledge, patience and hard work.

REFERENCES

- 1 Trusova N., Klimenko P. A. Building of socio-economic politics in the context of regional safety. *Economic Annals* – XXI, 3-4(1), 2016. - PP. 38-40.
- 2 Zayats T., Yanevych N. Evaluating of effectiveness of social in-vestments financed from the budget of territorial communities. *The Economic Annals* - XXI, 5-6(1), 2013. – PP. 58-59.
- 3 Tinkova E., Tinkov S. Production potential development and quality of life of the population indicators modeling. *Economic Annals* - XXI, 3-4(1), 2016. - PP. 47-49.
- 4 Bastin G. Evaluating Beginners' Re-expression and Creativity: A Positive Approach. *The Translator*, 6 (2). – PP. 231–245.
- 5 Crystal D. *The Cambridge Encyclopedia of Language*, 2nd Edition. - Cambridge: Cambirdge University Press, 1997. – 40 p.

СПОСОБЫ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ЛИНГВОКУЛЬТУРНОЙ ТРАНСЛЯЦИИ В ПРОЦЕССЕ ПЕРЕВОДА ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА

ТЛЕМБАЕВА Б. К.
учитель английского языка,
СОШ № 23, г. Экибастуз

В современном мире проблема взаимопонимания становится очень важной с развитием политических, экономических, научно-технических и культурных связей. Все больше расширяется обмен между странами в области деловых отношений, туризма, науки и искусства, которые требуют адекватных основ общения и взаимопонимания. Наряду с другими сферами международного сотрудничества, культура играет важную роль в установлении отношений между народами. Культура представляет регулирующий механизм взаимоотношений между странами.

Новый взгляд на сложившийся миропорядок и культурное взаимодействие между народами выразился в признании необходимости учета национальных традиций и менталитета народов. Как известно, каждый народ обладает определенной

сформировавшейся системой культурных и социальных отношений, обуславливающих развитие языка, поэтому культурные различия между народами вызывают интерес в межкультурных отношениях.

Межкультурное взаимодействие может осложняться культурной разницей народов. Исследования установили, что у различных народов память, восприятие, мышление культурно обусловлены, равно как и способ интерпретации различной информации. Поэтому при контактах различных народов необходимо учитывать межкультурную отличительность, использовать знания культурно – специфического значения норм и ценностей, принятых моделей поведения.

Исследование проблемы взаимодействия языка и культуры, языка и сознания личности его носителя, составляет одно из главных направлений современной лингвистики, которая определяется многими исследователями как «антропологическая» и «культурологическая». Язык является «зеркалом культуры» народа, хранилищем и средством межпоколенной трансляции культурных ценностей и важнейшим инструментом познания действительности [1; с. 120]. Именно язык задает человеку параметры мировосприятия, стереотипы повседневного поведения и участвует в формировании концептуальных структур сознания личности. Любое лингвистическое исследование, особенно в области языковой семантики, вскрывает глубинные взаимосвязи понятий «язык-культура-личность».

Взаимодействие культур осуществляется на разных уровнях: от контактов между отдельными культурами до глобальных культурных систем, условно обозначаемых понятиями «Запад» и «Восток». Всеобъемлющий характер этого взаимодействия позволяет охарактеризовать современную ситуацию как диалог культур [2; с. 90]

Считаю, что процесс культурного обмена между народами очень важен, поскольку способствует большему взаимопониманию.

Вместе с тем происходит глобализация, взаимопроникновение культур, а это актуализирует такие понятия, как межнациональная и межкультурная коммуникация. В лингвистике, литературоведении, культурологии, социологии, политологии, психологии появляются новые исследования, посвященные данной проблеме [6; с. 98]. На современном этапе общественно-политические условия порождают проблему адекватной, толерантной межкультурной коммуникации.

Таким образом, существующие на современном этапе проблемы международных взаимоотношений требуют исследования в области межкультурного взаимопонимания, решение которых находится в плоскости межкультурного общения.

В настоящее время очень много и подробно стали писать, говорить и обсуждать проблемы межкультурной коммуникации. Межкультурной коммуникацией можно назвать процесс, при котором идет обмен не только информацией, но и культурой при котором встречаются или сталкиваются два или несколько человек, имеющих разные склады мышления (если они говорят на разных языках), разные психологические характеристики, разное понимание жизни [2; с. 68].

Теория коммуникации рассматривает прежде всего концепт коммуникации, включая невербальную коммуникацию и ее особенности при передаче сообщения из одной культуры в другую. На все эти особенности оказывает влияние культура, а культурные различия могут препятствовать коммуникации и даже сделать ее невозможной в процессе перевода. Перевод можно рассматривать с точки зрения приемлемого способа коммуникации между представителями различных культур и языков. Следует учитывать, что существуют два метода перевода – трансформация и компонентный анализ [4; с.132].

Межкультурная коммуникация как общественный феномен была вызвана к жизни практическими потребностями послевоенного мира, подкреплявшимися идеологически тем интересом, который с начала XX в. формировался в научной среде и в общественном сознании по отношению к так называемым «экзотическим» культурам и языкам.

В отечественной науке инициатива изучения межкультурной коммуникации принадлежала преподавателям кафедр иностранных языков, что обусловило и некоторый лингвистический уклон в осмыслении как самой культуры, так и межкультурной коммуникации. Лингвистический взгляд на природу культуры приводит к уточнению тех характеристик, которые позволяют рассматривать ее, так же как и язык, в качестве знаковой системы. При этом культура и язык выводятся на равнозначный уровень, где в самом широком смысле культура понимается как содержание, а язык - как форма существования данного содержания. Культура предстает как семиотическая система, которая, с одной стороны, концентрирует в себе некоторый объем полезной для общества информации, а с другой - становится инструментом добывания и

передачи этой информации и удовлетворения потребности в ней самого общества.

Поэтому межкультурная коммуникация рассматривалась в тесной связи и взаимозависимости с преподаванием и изучением иностранных языков [4; с. 251].

Благодатной почвой для межкультурной коммуникации является художественный текст, при этом тексту приходится «встраиваться» в новую парадигму: он оказывается элементом, принадлежащим одновременно двум системам - исходной культуре и культуре реципиента. Он не только воздействует на реципиента, но и сам подвергается воздействию иной культуры. Выявление этого механизма и его характера имеет немаловажное значение для процессов межкультурной коммуникации.

Что же можно отнести к межкультурной коммуникации или что можно назвать одним из её видов? Во время обучения иностранному языку в педагогическом вузе, большое внимание уделяется развитию целого комплекса лингвистических умений и навыков, которые будут помогать будущему учителю иностранного языка реализовывать те или иные задачи в процессе работы.

Контакты культур стимулируют развитие переводоведения. Ведь художественный перевод есть особый способ межкультурной коммуникации, в основе которого лежит совершенно определенная система вербальных форм, несущих в себе смысл и значения, выраженные средствами одного языка (языка оригинала) и перекодированные в другой (язык перевода) путем многообразных трансформацией, затрагивающих все уровни контактирующих языковых систем.

Межкультурная коммуникация представляется не только как непосредственный разговор представителей различных культур и этносов. В процессе межкультурного контакта происходит диалог и взаимодействие культур посредством обмена культурной информацией между партнерами по коммуникации. Такое общение происходит, как правило, при помощи языка-посредника, которым пользуются представители разных языковых сообществ.

XXI век ставит новые задачи в информационном пространстве человечества. Благодаря массовой информации роль перевода в жизни человечества неуклонно возрастает. Сегодня переводческие связи охватывают все сферы человеческой деятельности. Движение информационных потоков не знает ни границ, ни времени, ни пространства. Поэтому постоянно растет значение переводческой

деятельности, и вместе с ними возникают и переводческие проблемы. Обострение языковых проблем диктует поиск новых решений [5; с. 120].

В межкультурной коммуникации перевод играет, чуть ли не определяющую роль, поскольку перевод представляет собой средство, обеспечивающее возможность общения (коммуникации) между людьми, говорящими на разных языках.

Перевод - это акт не только лингвистический, но и культурный, акт коммуникации на границе культур. Поскольку перевод всегда имеет дело с языком, всегда означает работу над языком, постольку перевод непременно требует лингвистического изучения в связи с вопросом о характере соотношения двух языков и их стилистических средств.

Процесс перевода всегда имеет два аспекта - язык и культуру, так как они неразделимы. Язык и культура взаимосвязаны: язык не только выражает культурную реальность, но и придает ей форму. Смысл лингвистического элемента ясен только тогда, когда он согласуется с культурным контекстом, в котором употребляется.

Считаю, что переводчики должны уделять большое внимание различиям в качестве и степени конвенциональности при переводе текста с языка одной культуры на язык другой. Одной из основных характеристик перевода является «ситуация двойного послания», когда переводчику приходится связывать культурный контекст исходного текста и культурно-коммуникативные особенности текста перевода.

Важная вещь для переводчика – владение основами межкультурной коммуникации. Без знаний определенных правил работа по переводу может оказаться неудачной и даже создать проблемы.

Благодаря коммуникативно-посреднической деятельности переводчика, существующим грамматическим справочникам, двуязычным словарям и пособиям по культуре разных народов удается разрешить многие трудности, возникающие между коммуникантами в межкультурном общении.

Так как зачастую при общении между представителями разных культур люди говорят на разных языках, они пользуются услугами переводчика, который должен не только переводить предложения, но и знать культуру страны иностранного языка. Переводчик послужит посредником для обеих сторон, разъяснив им главные правила поведения и обычаи страны, а также именно переводчик должен будет подобрать эквивалент для языкового явления,

которое непосредственно отражает чужую культуру. Основой для достижения взаимопонимания при межкультурной коммуникации служит эмпатия – подставление себя на место другого человека, попытка увидеть мир его глазами. Если это удастся переводчику, то процесс перевода можно считать удачным.

Выше уже отмечалось, что при переводе сопоставляются не только два языка, но и две культуры в широком понимании этого слова. То, что совершенно ясно получателю оригинального текста, может вызвать непонимание у получателя текста перевода. Поэтому я глубоко убеждена, в том, что в задачу переводчика должно входить не только отыскание эквивалентных соответствий для передачи коммуникативной установки отправителя, но и предоставление получателю необходимых пояснений, когда на пути правильного восприятия целей общения стоят межкультурные различия. Перевод является тождественным, или эквивалентным, в том случае, если реакция иноязычного получателя во всех существенных чертах соответствует реакции получателя сообщения на исходном языке.

Таким образом, можно сделать вывод: перевод – это сложный и многогранный вид человеческой деятельности. Хотя обычно говорят о переводе «с одного языка на другой», но, в действительности, в процессе перевода происходит не просто замена одного языка другим. В переводе сталкиваются различные культуры, разные личности, разные складывания мышления, разные литературы, разные эпохи, разные уровни развития, разные традиции и установки [7; с. 85].

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация, М. : Слово, 2000. – 624 с.
- 2 Шамне Н.Л. Актуальные проблемы межкультурной коммуникации. – Волгоград: Изд-во ВГУ, 1999. – 208 с.
- 3 Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации. - М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 288 с.
- 4 Томахин Г. Д. Перевод как межкультурная коммуникация. // Перевод и коммуникация. – М. : ИЯ РАН, 1997. – С. 129 – 137.
- 5 Леонтович О. А. Россия и США: Введение в межкультурную коммуникацию.- Волгоград: Перемена, 2003. – 399 с.
- 6 Сдобников В. В., Петрова, О. В. Теория перевода. Лингвистика и межкультурная коммуникация, Изд.: Восток-Запад, 2006. – 448 с.

7 Комиссаров В. Н. (б) Переводческие аспекты межкультурной коммуникации. // Актуальные проблемы межкультурной коммуникации. – М. : МГЛУ, 1999. – С. 75 – 87.

8 Лебедев М. Г. культурные преграды: преодоление трудностей межкультурного общения, Владивосток: Изд-во ДВГУ, 2003. – 196 с.

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА УСТОЙЧИВЫХ СРАВНИТЕЛЬНЫХ ОБОРОТОВ НА АНГЛИЙСКИЙ, РУССКИЙ И КАЗАХСКИЙ ЯЗЫКИ

УЛАНОВА М. Н.
магистр педагогических наук,
Первая гимназия, г. Петропавловск

Изучение казахского, русского и английского языков широко распространено в нашей стране. Хорошее знание языка невозможно без знания его фразеологии, эти знания чрезвычайно облегчают чтение как публицистической, так и художественной литературы. Разумное использование фразеологизмов делает речь более идиоматичной. Мир фразеологии современного казахского, русского и английского языков велик и многообразен, и каждый аспект его исследования, безусловно, заслуживает должного внимания.

Актуальность рассматриваемой темы заключается в:

1 Необходимости сопоставительного изучения фразеологизмов, в данном случае устойчивых сравнительных оборотов трех вышеперечисленных языков: казахского языка, как государственного, английского, как международного языка, русского, как языка межнационального общения.

2 В необходимости знания данных языковых единиц при переводе, так как удачно употребленный фразеологизм оживляет речь, делает ее более эмоциональной и яркой.

Целью данной работы является компаративный анализ фразеологических единиц казахского, русского и английского языков и их перевода.

Из цели вытекают следующие задачи:

- дать определение фразеологизма;
- привести основные классификации фразеологизмов;

3 Выбрать устойчивых сравнительных оборотов на тему этических ценностей на каждый из трех вышеперечисленных языках из различных источников;

4 Выявить сходства, различия при сопоставлении фразеологических единиц на казахский, английский и русский языки.

Для достижения поставленной цели были использованы следующие методы: анализ словарных дефиниций, сравнительно-сопоставительный метод, метод сплошной выборки. Выбор устойчивых компаративных оборотов проводился методом сплошной выборки из фразеологических словарей, а также из интернет сайтов, посвященных данным оборотам.

Объектом данного исследования являются устойчивые компаративные обороты казахского, русского и английского языков.

Предметом исследования являются сходства и различия при сопоставлении отобранных устойчивых компаративных оборотов через этическую оценку.

Научная новизна исследования состоит в том, что фразеология вносит вклад в развитие сопоставительного аспекта, притом, что лингвистика казахского языка мало изучена в вопросах фразеологии, а также этической оценке в сравнениях.

Теоритическая ценность исследования определяется комплексным анализом фразеологии, в частности устойчивых компаративных оборотов на английском, казахском и русском языках через этическую оценку.

Практическая ценность исследования заключается в том, что его результаты исследования могут найти применение в курсах по лексикологии, стилистике английского, казахского, русского языков и в ряде спецкурсов по лексикологии, лингвокультурологии, а также в курсах по теории и практике перевода.

Всего было проанализировано 2700 языковых единиц.

Теоретической базой исследования являются работы: Кунина А. В., Арнольд И. В., Телия В.В., Виноградов В. В.

По определению из энциклопедии русского языка, сравнительный оборот – часть предложения, состоящая из словоформы существительного, прилагательного или наречия – одиночной или с зависимыми словами, которая вводится сравнительными союзами как, что (устар.), чем, нежели, как или союзами, придающими сравнению модальную окраску, – словно, точно, будто, как будто {бы}, словно как [1]. Например, «Желтый как лимон», «Не видать как своих ушей», «Как гром среди ясного неба» [1].

Казахский язык относится к группе агглютинативных языков, характерным морфологическим признаком которых является осуществление словообразования и словоизменения при помощи присоединения к корню или к основе слова **аффиксов**, имеющих грамматические и деривационные значения. Аффиксы однозначны, то есть каждый из них выражает только одно грамматическое значение и для данного значения всегда служит один и тот же аффикс. Образование компаративных оборотов, не являющееся исключением из данного правила, происходит путем присоединения аффиксов – дай/–дей; –тай/–тей. Они могут быть присоединены к существительному и образовывать субстантивные компаративы:

«ай сүттей жарық» – полнолуние; «егіз қозыдай» – неразлучные друзья; «аядай жер» – маленький, с ладонь.

А также к причастию прошедшего времени:

«жағына (желкесіне) пышақ жанғандай» – быть очень худым (кожа да кости); «бірінің аузына бірі түкіріп қойғандай» – говорят одно и то же; «жерден жеті қоян тапқандай» – радоваться (находке).

Кроме того, компаративные обороты в казахском языке могут образовываться с помощью окончаний исходного падежа (Шығыс септік) –дан/ –ден; –тан/ –тен; –нан/ –нен;

«жүзіктің көзінен өткендей» – красивый, статный.

Для английского языка, в основном, характерны модели адъективных компаративов, «союз as + прилагательное + союз as + неопределенный (определенный) артикль + существительное (словосочетание)»; «As dry as bone» – совершенно сухой, высохший; «As bald as a billiard ball» – as a coot or as an egg – австр as a bandicoot совершенно лысый, голый как коленка; «As round as a ball» – круглый как шар; «As bandy as a bandicoot» – австр разг кривоногий, о человеке [2].

Также встречается модель глагольных компаративов «глагол + союз like + неопределенный артикль + существительное (словосочетание)»: «Go like a bomb» – разг нестись, мчаться во весь опор; «Burst like a bubble» – Лопнуть как мыльный пузырь; «Go out like a Bondi (tram)» – австр редк поспешно удалиться, удрать, улизнуть (намек на трамвай, быстро идущие в направлении Бонди, предместья Сиднея) [3].

Таким образом, сравнительные обороты всех трех вышеперечисленных языков, имеют определенные сходства в грамматике, то есть имеются союзы с помощью которых, можно распознать сравнительную конструкцию и понять смысл. Затем распознав именно сравнительную оборот, провести анализ и вывести

предмет сравнения (что сравнивается), эталон сравнения (то, с чем сравнивают), модуль сравнения (основание, общий признак).

В ходе дальнейшей работы были изучены фразеологические обороты казахского, русского и английского языков.

Такой подход (сопоставление языков) к исследованию объясняется существующей настойчивой необходимостью изучения всех трех вышеперечисленных языков и более того дальнейшей работы по сравнительному исследованию. Сегодня, когда казахский язык имеет статус государственного языка, очень важно не только знать фразеологические обороты, но и употреблять их. Это позволяет украсить речь, обогатить ее, наконец, важно знать само их толкование и область применения. Более того, изучая фразеологизмы, изучается не только язык, но и история, обычаи и традиции народа.

Английский язык имеет статус международного языка. На нем разговаривают приблизительно в шестидесяти странах. Всё больше и больше стран выбирают английский язык для изучения в учебных заведениях разного ранга. Международные отношения, различные международные экономические, культурные связи, спорт благоприятно способствуют распространению английского языка по планете, он стал по праву международным языком (более полутора миллиарда говорят на английском языке). Английский язык имеет тысячелетнюю историю. За это время в нем накопилось большое количество выражений, которые люди нашли удачными, меткими и красивыми. Но английский язык недостаточно изучен, в частности, в сфере исследований в сопоставлении именно устойчивых компаративных оборотов с другими языками, поэтому нужно более глубоко рассмотреть все значения фразеологизмов, а также их сходства и различия.

Русский язык – язык межнационального общения. Велико значение русского языка. Объясняется это тем, что он выступает в разных условиях и как родной язык русского народа, и как государственный язык Российской Федерации, и как один из мировых языков общения в ближнем и дальнем зарубежье. Прежде всего, изучая какую информацию на казахском или английском языке она перевордится сначала на русский язык, поэтому в данный момент русский язык является языком-посредником.

На основе изучения списка определенных фразеологических единиц на казахском языке, было выведено, что существуют как положительные фразеологизмы, так и отрицательные. Так и добро и зло, которые в широком смысле обозначают

положительные и отрицательные ценности вообще. Эти понятия вечные и неразделимые. По своему содержанию добро и зло как бы представляют собой две стороны одной медали. Они взаимоопределены и в этом они как бы равны. Следовательно, кто не узнал и не пережил зла, тот не может быть по-настоящему, действительно добр, то есть добро невозможно было познать без зла.

Таким образом, имеются, как положительные ценности, так и отрицательные, то есть где есть минус, там есть и плюс.

В данной работе исследованию подлежали фразеологизмы на тему таких общечеловеческих ценностей, как дружба, радость, добро, щедрость, упорство, целеустремленность, трудолюбие и другие.

Тема дружбы:

Казахский язык:

«Егіз қозыдай» – буквально, как близнецы, неразлучные друзья, всегда и везде вместе, ведь дружба – это желание быть вместе, довери, интерес друг к другу [4].

«Айрандай ұйып отыр» – в дружбе и согласии .

«Екі көздің біріндей» – быть очень близкими, любить как родного человека, который понимает с полу слова, кто поможет в трудную минуту. Здесь говорится о настолько близком человеке, который буквально дорог, как глаза.

Английский язык:

«To get on like a houses on fire» – быстро сблизиться, подружиться.

«To be thick as thieves» – быть закадычными друзьями, водой не разольешь. Друзья, спаянные крепкой дружбой.

Русский язык:

1 «Дружба как стекло: разобьешь, не сложишь» – идет речь о том, что дружбой нужно дорожить [6].

В ходе исследования были рассмотрены компаративные устойчивые обороты на тему этических ценностей.

Диаграмма (рис. 1,2) включает в себя устойчивые компаративные обороты всех трех вышеперечисленных языков на распространенные темы этических ценностей из всех вышеисследуемых тем.

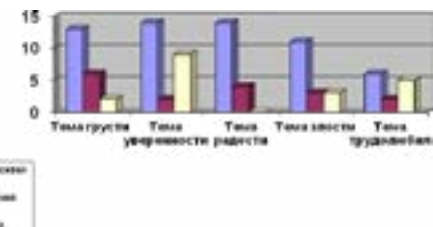

Рисунок 1 – Отношение количества устойчивых компаративных оборотов на определенные темы

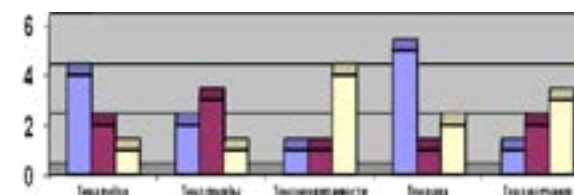

Рисунок 2 – Отношение количества устойчивых сравнительных оборотов на определенные темы

Из данных диаграмм можно сделать вывод, что с явным преобладанием идет английский язык. Также можно заметить, что наряду с положительными темами, имеются и отрицательные, это лишнее раз доказывает, что добро не существует без зла. Менталитет той или иной страны влияет на частотность употребления устойчивых компаративных оборотов. Были отобраны часто встречающиеся (актуальные) темы из жизни человека, потому что человек рано или поздно встречается в жизни с различными ситуациями, которые требуют использования этих оборотов в речи.

Прежде всего, сходство в грамматическом аспекте все три языка имеют союз, в частности, в английском языке союз – as, в русском языке – как, в казахском языке союз сияқты, но в большинстве случаев идет суффикс –дай/–дей, –тай/ –тей. Также сходство заключается в том, что сравнение идет во всех трех языках с животными. Например, «brave as a lion», «Работать, как бык», «Иттей ұлып қалды». Некоторые характеристики животных переходят на человека. Также сходства при сравнении с явлениями природы, например, «As open as the day» – чистосердечный; «Like a dying duck in a thunderstorm» – с растерянным, жалким, несчастным

видом; «Как гром среди ясного неба» – внезапно появился. Существуют схожие эквиваленты устойчивых компаративных оборотов, к примеру, на английском и русском языках, то есть «As clear as day» – «Ясно как божий день».

Различаются устойчивые компаративные обороты степенью употребляемости (жизненностью, долговечностью в использовании), так как существуют устаревшие фразеологизмы в современном языке. Также каждый из них имеет свое строение и свою этимологию, то есть происхождение.

Таким образом, в ходе исследования были найдены некоторые сходства и различия всех отобранных устойчивых компаративных оборотов.

ЛИТЕРАТУРА

1 <http://ruskiyyazik.ru/>

2 Жуков В. П., Жуков А. В. Школьный фразеологический словарь русского языка: Пособие для учащихся. – 2-е изд, перераб. – М.: Просвещение, 1989. – 383 с.

3 3500 английских фразеологизмов и устойчивых словосочетаний/П. П.Литвинов П. П. – М.: Астрель : АСТ, 2007. – 288с.

4 Кунин А. В – Большой англ-рус фразеол. Словарь/Лит.ред. М. Д. Литвинова.-4-е изд, перераб. и доп. – М.: Рус. яз., 1984. – 944с.

5 Кеңесбаев І, Фразеологиялық сөздік. – Алматы «Арыс» баспасы, 2007. – 800 бет.

6 <http://frazbook.ru/>

5 секция. Мәдениетаралық коммуникация мәдениеттер диалогы мен өзара іс-қимылы ретінде 5 секция. Межкультурная коммуникация как диалог и взаимодействие культур

NATIONAL SPECIFICS OF KAZAKH ETIQUETTE IN BUSINESS COMMUNICATION

AIPOVA A. K.
Master of Education, senior lecturer,
NOVOSSYLOVA YE. A.
Master of English Philology, senior lecturer,
Toraighyrov University, Pavlodar

Until recent time traditional etiquette of Kazakhs was not a subject of special researches though fragmentary mentions of various etiquette norms and descriptions of some behavior standards could be found in many ethnographic works devoted to traditional Kazakh culture.

Nowadays more or less stable model of Kazakh communication culture has been created. It is the combination of elements of modern (urbanized, European) and traditional (archaic, east) cultures. The basic principles of traditional Kazakh etiquette, despite its transformation, remained in modern norms of communication. For example, the principle of honoring of seniors. However it changed: there is no branched hierarchy of seniority which was observed earlier in traditional society.

The principle of tolerance remains as the universal value. It is expressed not only in concrete etiquette norms, but in the spirit and atmosphere of communication.

The traditional Kazakh etiquette originates in archaic, east culture of the country. The word «Kazakh» is translated from ancient Turkish as «the free and independent nomad». For centuries Kazakhstan was the country of nomads and cattle-farmers and that fact influenced in many respects on the national culture of people's communication. Nowadays Kazakhstan is an independent state and develops the international relations, striving for the importance on the world business arena that forces it to be in etiquette questions more like European states, than Asian ones.

Greeting etiquette

In everyday life the behavior of Kazakhs within the national etiquette is regulated by a concept – «adet» which means decency, tradition. It is as some kind of secret code. Kazakhs often exclaim:

«El ne aytady!?» (What will people say?!). Actually, people's opinion is of great importance for Kazakhs.

As one of the forms of demonstration of respectful, tolerant attitude Kazakhs use numerous ritualized signs of greetings, special for gender and age, expression of gratitude, wishful thinking, honoring of senior people. Greetings reflect the sense of etiquette, the place of the communicating people in social hierarchy as well as the confirmation of social structure of society.

There are many forms of greetings depending on the fact who and whom welcomes. Basic formula of greeting for men – «Assalaumagaleykum!» (from the Arab. «World to you!»), with the answer «Uagaleykumassalam!» (from the Arab. «I wish the same to you!») – unites them with all people practicing Islam.

For greeting Kazakhs use quite soft handshake, sometimes with the both hands which is followed by a smile and visual contact.

The main principle in greeting is the order in priority which is kept up till nowadays, – younger people should welcome the elder ones. It concerns both age, and social status: the employee welcomes the chief, and the pupil – the teacher. When age-mates, colleagues meet, they greet each other simultaneously. These traditional rules are also followed when addressing to a stranger. Greeting only a familiar person and ignoring the other one being nearby is considered as a lack of good education. A woman and a man greet each other verbally. The general rule of priority in greeting («junior» welcomes «senior») works also at greeting between representatives of different genders: the woman of any age («junior» in traditional hierarchy of seniority) greets first the elderly man or the senior relative of her husband.

Respect for the elderly is another positive feature of Kazakhs. Young people should respect elder ones and to be always ready to help them. It is forbidden to keep hands in pockets, to chew, smoke and drink when you speak with «seniors». In the presence of «seniors» young people don't dare to speak or laugh loudly. In the street and in transport Kazakhs should give place to senior people. Seniors should not be criticized and contradicted, especially in public places.

Business Culture in Kazakhstan

Today's Kazakhstan is a modern culture. The traditional Kazakh lifestyle has blended with influences from Western societies, as well as those from Kazakhstan's Russian and Chinese neighbours. Kazakhstan participants of business meetings steadily choose clothes according to the western style. They aren't late for business negotiations, but you

shouldn't expect from them that the business meeting will end exactly to the appointed time. Kazakhs like to run business slowly, paying attention to small details so as to be confident in reliability of the partners. Therefore negotiations in Kazakhstan is the lengthy process demanding endurance and patience in waiting.

Kazakh people are the representatives of the collectivist culture. That is why they attribute great value to cooperation, compromises, harmony, preservation and development of relationship and people's personal qualities. Therefore Kazakhs are indifferent to fierce competition. «If you ever had a wish to become a diplomat, then Kazakhstan is the best place to present yourself as the diplomat and not to abandon the role until you leave the airport in your homeland» [1].

They are able to do business in a refined manner: they don't speak in a blunt manner, but generally, using diplomatic receptions of communication. Kazakhs try to avoid direct questions, seek to recheck carefully any information. At the same time, Kazakhs can raise their voice during negotiations to gain their point of view. Such demonstration of inclemency tells more about their aspiration to stand up for themselves in any situations than about aggression.

As in family life, the business world in Kazakhstan is defined by a strict hierarchy. Therefore all decisions will be made by senior management in a «top-down» fashion, so you should avoid trying to press too hard for a commitment unless you are dealing with the upper echelons of the company or the business owner.

At business meetings the chief representatives of the company sit at the head of the table, and other employees accommodate in decreasing rank order. During the meeting the discussion is begun by the senior in office, and then, in the rank order, the other members of the team are invited to the conversation course.

Business Greetings

In Kazakhstan, business greetings tend towards the formal. Handshakes are the common greeting, especially between 2 men. When greeting a woman, wait to see if she initiates a handshake, and if she does not, then a polite nod will suffice. Make sure to shake hands with every person if you are meeting with a group of people, and to do the same when leaving. Business cards have much significance attached to them in Kazakhstan, so make sure that you have some suitably impressive cards ready to exchange. Preferably with translations into Kazakh and/or Russian on them.

Kazakhs are fairly relaxed about using first names. As a general rule it would be prudent to use titles and surnames, but you should expect to be invited to use first names relatively early on in your relationship.

Cultural Etiquette

Hospitality towards guests is an important part of Kazakh culture. If you are invited to a Kazakh home, you should take a small gift for your hosts. A souvenir item, like a picture book, from your home country is ideal, but if you have brought nothing suitable with you a gift such as a bouquet of flowers (get an odd number) is fine. Note that an invitation to go to someone's house for a cup of tea' invariably means something more substantial: often a full meal. If you are invited out for a restaurant meal, your host will be expecting to pay, and may take offence if you offer to contribute to the costs. On entering a home in Kazakhstan (true for an ethnic Russian family as well as a Kazakh one, and for a yurt as well as a flat) you should remove your shoes at the door. There is usually a mixture of assorted slippers and flip-flops available to wear around the house. You should not shake hands across a doorway or step on the threshold of a yurt. You should also be wary of admiring too fulsomely a belonging of your hosts such as an attractive ornament: they may feel bound to present it to you.

Let your host tell you where he would like you to sit around the table or dastarkhan. This will often be at the head of the table. Don't try to challenge this decision. There will be far more food than you could possibly eat, and you are not expected to finish everything. If you have a clean plate your host will simply pile more food onto it. On the other hand, you should try to eat as heartily as you feel able. However much you tuck in, your host will probably express the view that you are only picking at your meal, and urge you to eat more.

This needn't be anything elaborate (though it can be, if you are feeling inspired): the main thing is to remember to offer warm thanks to your hosts for their hospitality. At the end of the meal, thanks are given by the act of bringing the hands together in front of the face, then moving them down in an action symbolising a washing gesture. This is the signal for everyone to get up from the table. You shouldn't continue to pick at food after this point.

In general, a positive attitude to Kazakhstan and an interest in its culture and traditions will be much appreciated.

The modern world can be called multicultural due to racial, cultural and ethnic diversity. Through the process of globalization and immigration modern society has become a mixture of different nations and cultures. Cross-cultural contacts have grown nowadays. Thanks to

globalization we can enjoy foreign goods, food, music, ideas, technologies and practices. Multiculturalism supports the ideals of a democratic society in which every person is free and equal in dignity and rights. It leads to understanding, friendship and respect among racial and ethnic groups. The people are equal which enables them to participate fully in the social, cultural, economic and political life irrespective of their race, religion, colour of skin or origin. The positive attitude to multiculturalism plays a very important role in the fight against all forms of extremist action [3].

REFERENCES

- 1 Этикет в Казахстане: правила делового этикета // [Electronic resource] Access mode: <https://kadry.mcfr.kz/article/755-osobennosti-kazahskogo-natsionalnogo-etiketa-pri-delovyh-vstrechah>
- 2 Cultural Etiquette // [Electronic resource] Access mode: http://eurasia.travel/kazakhstan/traditions/cultural_etiquette/
- 3 Multiculturalism in the modern world // [Electronic resource] Access mode: <https://www.learnenglishbest.com/multiculturalism-the-modern-world.html>

КЫРГЫЗ, КАЗАК ТИЛДЕРИНДЕГИ ЛИНГВОМАДАНИЯТ ТААНУУ АСПЕКТИСИНИН САЛЫШТЫРМА МААНИСИ («АК / АҚ» КОНЦЕПТИНИН МИСАЛЫНДА)

COMPARATIVE SIGNIFICANCE OF THE ASPECT OF LINGUOCULTURE IN THE KYRGYZ AND KAZAKH LANGUAGES (USING THE EXAMPLE OF THE CONCEPT «WHITE / WHITE»)

СРАВНИТЕЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ АСПЕКТА ЛИНГВОКУЛЬТУРЫ В КЫРГЫЗСКОМ И КАЗАХСКОМ ЯЗЫКАХ (НА ПРИМЕРЕ КОНЦЕПТА «БЕЛЫЙ / БЕЛЫЙ»)

АБДЫРАСУЛОВА Ж. С.

филология илимдеринин кандидаты,

Ж. Баласагын атындагы КУУнун эл аралык мамилелер жана чыгыш таануу факультетинин доценти, Кыргыз Республикасы, Бишкеке шаары

Берилген макалада тил менен маданияттын ортосундагы тыгыз байланыш жана лингвомаданият таануу илиминин өзгөчөлүгү боюнча маалыматтар берилди. Тилди маданият менен

байланышта изилдөө менен кыргыз жана казак элинин дүйнө таанымын салыштырылып иликтөөнүн өзгөчөлүктөрү эске алынды. Макалада мисал катары кыргыз жана казак тилиндеги «ак / ақ» концепти мисал катары көрсөтүлдү.

Түйүндүү сөздөр: лингвомаданият таануу, тил, маданият, дүйнө тааным, «ак / ақ» концепти, улут.

In this article is presented information about the close relationship between language and culture, as well as the specifics of linguistics. When studying the language in connection with culture, the features of the comparative study of the worldview of the Kyrgyz and Kazakh peoples were taken into account. As an example, the article presents the concept of «white/ white» in Kyrgyz and Kazakh.

Keywords: linguoculture, language, culture, worldview, the concept of «white / white», nation.

This article provides information about the close relationship between language and culture, as well as the specifics of linguistics. When studying the language in connection with culture, the features of the comparative study of the worldview of the Kyrgyz and Kazakh peoples were taken into account. As an example, the article presents the concept of «white/ white» in Kyrgyz and Kazakh.

Keywords: linguoculture, language, culture, worldview, the concept of «white / white», nation.

Кыргыз тили, маданияты – бул ата – бабаларыбыздан биздин күнгө оозеки жеткен улуу мурастын өзгөчө бөлүгү. Адам өзүн курчап турган айлана–чөйрөдөгү, жалпы эле дүйнөдөгү кубулуштарды жана көрүнүштөрдү концепттер аркылуу кабылдайт. Ар бир улуттун өзүнө тиешелүү менталитети, улуттук өзгөчөлүктөрү жашоогоулам сиңип жүрүп отуруп, муундан муунга мурастык түшүнүктары өтөт. Эл өз менталитетин таанып билүү менен улут катары сакталып келе жатат. Мына ушундай улуу баалуулуктарыбызды лингвомаданияттын негизинде ар тараптуу изилдөө бүгүнкү күндөгү негизги маселелердин бири. Тилибиздеги ар бир сөз, сөз айкаштары өзгөчө мааниге ээ. Ушул принциптин негизинде кыргыз менен казактын дүйнө таанымындагы «ак / ақ» концептинин ордун, окшоштуктарын, айырмасын салыштыруу өзгөчө кызыгууну жаратат. Элибиз жер которуп, мал чарбачылык менен алектенгендиктен, көчмөндөрдүн турмуш–шартынан улам «акты» кадырлап, барктап, ага абдан аяр

мамиле жасоо менен баардык жашылыктын башатын ыроолоп, ырымдап келишкендиктен, өз маанисин бүгүнкүгө чейин жоготпой келет. Маселен, конокко сүт азыктары (кымыз) менен мамиле кылуу, өтө сый–урмат көрсөтүүнү билдирет. Ак түсү (сүт азыктары) маданияттын символу, ошондуктан, сырттан келген кишиге кымыз сунган. Ушул мамиледен улам, калктын бири бирине урмат сыйы артып, ырыс–ынтымагы сакталып, бекемделген. Бул уюткулуу элдин дүйнө таанымынын, маданиятынын башаты болгон. Демек, маданият – адам жашоосунун негизи, этнопедагогикасы, ал бардык жакшылыкты камтып тургандыгы менен өзгөчөлөнүп турат жана адамзаттын жашоосунун материалдык дагы, руханий дагы байлыгы. Окумуштуу З. Дербишева: «Маданият – бул артефакттардын жыйындысы б.а. материалдык дүйнө гана эмес, адамзат тарабынан жаратылган нерселердин маанилери» [2, 24 б.], деген. Ал эми тил адам дүйнө таанымына жараша калыптануу менен таасир эткен чөйрөгө карай ыкташып, өнүгүп, коомдук аң–сезимди сактап, аны келечек муунга өткөрүп берүү менен адамдардын бир тобун этнос катары калыптанышын камсыз кылат. Ушундан улам, тил учурда жашап жаткан адамдардын дүйнө таанымы, ой жүгүртүүсү, ошол эле учурда байыркы адамдардын да дүйнөгө болгон көз карашы жөнүндө маалымат алууга жана коомчулуктун өзүн–өзү таанып билишине жол ачат [5, 94 б.]. Тил менен маданият адамдын дүйнө таанымын чагылдыруу аркылуу бири–бири менен өтө тыгыз байланышып, адам турмушунда, шарттарга жараша пайда болуп, жай болсо дагы өзгөрүүгө учурайт. Тил адамдардын өз ара тике байланышын камсыз кылып, коомдук түзүлүштүн калыптанышы үчүн орду чоң. Ошондуктан окумуштуу В. А. Маслова: «Тил маданиятты» таанып, үйрөнүүчү негизги курал болуп саналат [5; 62 б.], деп улуттук менталитеттин мүнөздүү белгилерин аныктап көрсөтөт. Ата бабаларыбыздан бери келе жаткан улуттук мурастарыбыз болгон маданият, адабият, тарых баары тең тилде чагылдырылып, тил аркылуу сакталат жана муундан–муунга өтүп келет.

«Ак / ақ» концепти ак сөзүнө байланышкан баардык сөздүн маанисинин жалпы потенциалы болот. Ал негизги мааниден тышкары дагы ассоциативдик элестердин комплексин өзүнө камтып турат. Сөздүн мааниси сөздүн структурасынын ички мазмунун түзгөндүктөн, алардын өзөктүү маанисинин түшүнүү өтө маанилүү. Сөз мааниси менен концепт – аңсезимдин ар кыл түрүнүн продуктусу. Концепт адамдын когнитивдик аң–сезимдин туундусу болсо, сөз мааниси (семема) – тилдик аң–сезимдин туундусу.

Концепт сөздүн лексикалык маанисинен көлөмдүүрөөк келет. Сөздүн маанисине караганда концепттин структурасы татаал жана көп кырдуу [1, 56 б.]. Кыргыз жана казак дүйнө таанымында «ак / ақ» концепти адам турмушундагы дээрлик бардык жакшылыктын башталмасын туюндурат, бирок кээде сөз маанисине карата терс жактарды дагы мүнөздөйт. Эки тилде тең ар башка сөздөр менен жалгашканда алардын мааниси түп тамырынан бери өзгөрүп кетет. Лингвомаданият таануу илими лексиканын тилде калыптанып калган мифологиялык бирдиктерин (архетип, мифологема, ишеним, ритуал, салт ж.б.), тилдеги макал–лакаптарды, фразеологизмдерди, символ, метафора, образ, кептин стилдик өзгөчөлүгүн жана кеп маданиятын көрсөтөт. «Ак / ақ» концепти кыргыз менен казак элинин дүйнө таануу туюмуна ылайык жаралып, өз мазмунуна жана нукура менталитетине мүнөздүү касиет–сапаттарды камтыйт дагы ырым–жырымдары менен дагы тыгыз байланыштуу деп кароого болот. Казак тилинде **Ак** - даудың эдил шешімі; дау–шарға түскен бір істің дұрыстығы; дұрыс жолдагы адам. Осымен байланысты «*Аққа Құдай жақ*» деген сөз орамы калыптаскан, деп берилген [6].

1 Байыртан эки элде тең «ак / ақ» түсүн өзгөчө керемет катары санашкан. Мисалы, Ак жоолук / **ак** жаулык, **ак** орамал деген сөз айкашынын маанисин чечмелесек: башына салынган баш кийим жана келинчек деген мааниде колдонулат. Кыргыз кызы атасынын төрүндө жүргөндө жоолук салынган эмес, келин болуп кайын журтуна барганда, көшөгө тартылып, кайненеси «ак жоолугун башынан түшпөсүн» деп бата берип, башына ак жоолук салат [1, 56 б.]. Башына баш кошулсун деген тилекте: ак жоолук каалайм, дейт. Ошону менен бирге ал ишенимдин, тазалыктын, сүйүүнүн символу катары колдонулат. (ак калпак, ак элечек, ак гүл ж.б.) Казак элинде төмөнкүдөй берилет: **Ак жаулык** – әйелдердің баскиімі, орамалы. Басқа баскиімдері тәрізді ак жаулыққа қатысты қасиетті киім ретінде қастерленеді, деп берилет [6].

2 Кыргызда ак түстү Кудай менен байланыштырып, Теңир жалга, Кудай жалга деген синонимдик туюнтмалар менен катар **ак жалга** деп дагы айтылат. Ак жалгасын деген сөз айкашынын мааниси кокусунан кийимге же жерге айран, сүт, кымыз, деги эле ак төгүлүп кеткен учурда айтылып, кесир болбосун, деп жакшылыкка жооруп коюшкан. Кыргыз тилинде **ак** жазганын көрөмүн, деп Кудай эмне кылса ошону көтөрөм деген мааниде дагы айтылат.

3 Адамдын эң жогорку оң сапаттарын мүнөздөйт: **ак ниет, ак пейил, ак санатай**. Ак ниет / ақ ниет эки тилде тең бирдей эле ак

тилектүү деген маанини билдирет. Ак ниеттүү, аруу жүрөк биздин эл. Агайынның ақ ниеті деп ұғын, Келін–бала, ажырамас тел ұғым. Кыргыз тилинде **ак көңүл** – көңүлүндө кири жок, адамдын көңүлүн калтырбаган, ичине кек сактабаган адам. Ак көңүлдүн аты арыбайт. Казак тилинде ак көңүл деген маани **ак көбелек, ак көйлек** (диалек.) ак көңіл, аңкылдақ деген маани берет. Ак көбелектин түз мааниси кадимки ак түстөгү көпөлөктү билдирет. **Ак пейил** / Ак пейіл сөз айкашынын мааниси эки тилде тең адамдын пейилинин кенедигин түшүндүрөт. Мисалы: Ак пейил, ар намыстуу элибиз, Ала–Тоо алтын бешик алдейлеген. Өсірген, мөпөлеген анашымды, ак пейіл жақсы көрөм нағашымды.

4 **Акжолтой** / *Ақжолтай* – эки тилде тең мааниси жакшылыктын жарчысы болгон нерсеге багытталып айтылат. Акжолтойболсундеп, жакшылыктар көп болсо деп тилек кылабыз. Жаңы буюмду дагы ырымдап акжолтой болсун дейбиз. Буюмду өзүнө гана буюрсун, өзү урунуп, өзү түбүнө жетсин деген мааниде колдонулган. Мисалы: Балам аман–эсен согуштан кайтып, сен акжолтой болсоң экен. Казак тилинде: Акжолтай тілек тілейін, бір Алла өзі қолдасын [6], деп айтылат эки тилде мааниси бирдей.

5 Батаны туюндурат: **ак бата** / **ак бата** кыргыз менен казакта – демге дем кошкон, жан дүйнөнү аруулаган улуу сөз. Бата – казактың ертеден келе жатқан ұлттық дәстүрлерінің бірі. Бата, тілек ақ дастархан басында, түрлі тойларда, жаксылыктарда айтылады. Батанын теги Кудайдан, бата – берген адамдын оозуна сала берген кубаттуу каалоо–тилек. Ал адамды жамандыктан арылтып, жаман сөздөн калкалап, жакшылыкты чакырат. Анын кубаты өтө күчтүү болгондуктан, аруу тилек, ой–максаттарды орундатат. Ак бата тийсе жолуң ачылып, ишиң оңолот. Ошондуктан элибизде, жамгыр менен жер көгөрөт, бата менен эр көгөрөт, дейт. Ушул бир ооз сөз канча муунду карытып айтылып келет. Бозоргон талааны жамгыр кандай жашартса, ак бата адамдын жан дүйнөсүн тазартат. Ошон үчүн ата–бабаларыбыз: «Ак бата – сөздүн атасы», деп айтышкан. Бул элдин жашоосунун жан мыйзамы болгон. Ошондуктан, ким болбосун баары батага кайрылган. Ар кандайчоң, кичинеиш бата менен башталып, бата менен аяктаган. Байыркылар батаны нулуку чүнбилген, ага ишенген, таянган. Бата тилегендер улууларга баш ийип, ордунан туруп, эки колун жайып, таазим кылышкан. Кыргызда «Тегин кишиден бата албаган», «Анын батасы тийген», «Батадан жаралган бала» («Манаста» Семетей батадан жаралган бала катары айтылат) деп айтылып келет.

6 Эки тилде тең адамдын мансабын социалдык ордун көрсөтөт. **Ак сөөк/аксүйөк** - аристократ сөзінің казақы мағынада айтылуы [6].

Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки. Ошондуктан, башкаруучулардын династиясын ақтай таза, элге калыс, адилет, болсун деп, ак сөзүн жалгаштырып айтышкандыгын байкоого болот.

7 Тилекти билдирет: **ак тилек** /ак тилекэки тилде тең жакшы тилек жарым ырыс, деп жашылыкты күткөн. Осынау күні қаумалаған дос–жаран ағынан жарылып, **ак** тилегін жаудырсын.

8 Ак жүрөк деген сөз айкашы кыргыз тилинде чынчыл, бирөөгө кара санабаган, жамандык ою жок, адилет деген маани берет. Ким ак жүрөк экени эми билинди. Казак тилинде ак жүрөк – дилектиде теріскен тәризді емдик шөп. Бір жерден ак жүрөк табу керек болды [3, 39 б.]. Мында эки тилде эки башка маани бергендигин байкадык.

9 Кыргыз, казакта сүт азыктарын **ак** дейт. М: Быйыл жайлоого чыгып, ак ичип оңуп келдик. Кыргыз менен казакта үйүнө жылан кирсе ак чачып чыгарат.

10 Ак жаан /ак жаңбыр эки тилде тең нөшөрлөтө төккөн жамгыр. **Жаңбыр** – бүлтган бөлініп жерге түсетін **атмосфералык** сыйык тамшылардың жиынтык атауы [6].

11 Кээде түстү кабыл алуу ар бир элдин жаратылышына, маданиятына дагы көз каранды болушу мүмкүн. Ошондуктан кээ бир учурларда ак түсү терс маанини дагы билдирген учурларын жогоруда белгилеп өткөнбүз. Кээде каргыш, тилдөө иретинде айтылган. Уулун ак кылды дейт. Уулунан кечти дегендик. Эмчегим сүтүн ак кылдым дегени эненин баласына айтылган катуу каргышы. «Бйлаба, көзүңө ак түшкүр!» деп койгон. «Көзүңө ак түшсүн!» , «Көзүң аксын!» деп каргаганы, сокур бол деген маанини билдирет [4]. Ал эми казак тилинде ак бакай болгыр, деп жылкыга карата айтылган каргышты колдонушат. Демек, ар бир улуттун турмуш шарттарынын өзгөчөлүктөрүнө жараша ар башка түшүнүктөр менен берилет.

12 **Ак май** / *Ақ май* – Кыргыз тилинде пахта, зыгыр майларына карата колдонсо, казак тилинде пахта майы жана семиз деген мааниде колдонулат. Бір жылкы сойып еді, ак май екен, дейт.

13 «**Ак**» сөзүнө байланышкан фазеологизмдер:

Ак капитал– кыргыз тилинде дасыккан, көптү көргөн, дасыккан деген мааниде колдонулат. Казак тилинде ақкаптал илимпоз деген маани берет. Ак чүч – жалкоо дегенди түшүндүрөт. Дүйнөдөн ак өттү – үйлөгөн жок деген мааниде. Ак төөнүн карды жарылды – токчулукту билдирет.

14 Кыргыз тилинде «ак» сөзүнүн мааниси абдан көп. **Ак санатай** – бирөөгө жакшылык тилеген, боорукер деген маани берет. М: Момун чал ак санатай, эч кимге жамандыгы жок. Жамандык–жакшылыкты айра билип, турмушка көзү каныксын дегенди билдирет: Алар акты кара кылганга уста сотторду табышты. Жаман–жакшысы аралаш мааниси: Акты–кара болуп кирип келишти. Калыстыкты билдирет: сен ак айттың. Кагылайын, мени ак жерден сыздатпа. Ак жазганын көрөмүн, намыс үчүн өлөмүн, дейт. Күнөөсүз дегенди да билдирет. Мисал келтирсек, «Иши агына кетти» десе, акталмай болду дегени. Иштин агы билбейт, жигиттин багы билет, деген да ылакап айтылат. Байкуш жигит ак жеринен кете бербедиби, дейт [4]. Адамдагы сапатты таза, чынчыл дегенди билдирет: «**ак кызмат**», «**ак эмгек**». Аталарыбыз элге ак кызмат кылган. Буюрса ак кызматымдын үзүрүн көрөм, деген. Жан дүйнөсү таза эмес деген мааниси: Абыке качан ак эле, дейт. Айдын толгон чагында ойнолгон кыз–жигит оюнун ак чөлмөк деп аташкан.

15 Белгилеп кете турган нерсе казак тилинде **ак** сөзү **ошондой** эле деген мааниде колдонулат. **Сондай–ак**, сүйектиң артында кос төбө бар./ Ошондой эле сөөк артында кош дөбө бар.

16 **Ак** деген сөздүн мааниси – көркөм адабиятта эпитеткөркөм сөз каражаты катары берилет. Ак эпитетинин өзүнчө өнүгүшү, эволюциясы бар. Коомдук өнүгүштүн тээ байыркы алгачкы этаптарында адамдар жаратылыштын түрдүү кубулуштарын, касиеттерин жандуу нерсе катарында түшүнүшкөндүктөн, алар эки түрдүү жакшылык жана жамандык алып келүүчү сыйкырдуу күч, рух, жышаан катары кабыл алышкан. Ошондуктан, жаратылыш кубулуштарын экиге ажыратуунун негизинде «ак» (ырайымдуу, пайдалуу) деп түшүнүшкөн. Демек «ак» деген түшүнүк тээ башында буюмдардын, кубулуш, көрүнүштөрдүн өнү–түсүн сыпаттоо менен гана эмес, адамдарга ырайым кылуучу, пайда келтирүүчү фетиштик мазмундагы кереметтүү рухтарга, сыйкырдуу күчтөргө байланыштуу болгон. Элдик чыгармаларда «ак» деген эпитет ырайымдуулук мааниде колдонулган: ак мал, ак марал, ак чөп, ак жер, ак тоо, ак мылтык, ак кылыч, ак найза, ак бөрү деп колдонулуп келген [6].

17 «Манас» эпосунда Манас баатырга таандык болгон буюм, курал–жарактар, аттар, айбанаттар жана башкалар «ак» деген туруктуу эпитет аркылуу аталат. Алсак: Аккула, ак өргөө, аколпок, аккелте, акболот, ак ордо, акалбарс, ак шумкар, ак каңкы, ак тинте, ак инген, ак кисе жана башкалар. «Манаста» ак деген эпитет менен тутумдашып айтылышы коомдун алгачкы өнүгүш

этаптарында пайда болгон фетиштик, магиялық түшүнүктөр менен тыгыз байланыштуулугун көрсөтөт. Кийинки доорлордо пайда болгон кыргыз элинин эпикалык чыгармаларынын поэтикалык каражаттарында ак деген эпитет жыш эле учурайт, бирок алардын көпчүлүгү буюм–терим, заттардын өңү–түсүн гана туюндуруучу көркөм каражаттардын милдетин аткарат [6].

Жыйынтыктап айтканда кыргыз жана казак дүйнө таанымында **ак** / ақ концепти өзгөчө орунда турат. Албетте, ар кандай түшүнүк ар бир улуттун аңсезимине, менталитетине, ойлоо деңгээлине көз каранды, жана жалпы адамзаттык мүнөзгө ээ. Алар конкреттүү бир тилдин системасынын чегинде жашагандыктан, айрым өзгөчөлүктөрү бар. Эки элдин салттуу маданиятында ак – ыйык, ал тазалыктын, аруулуктун, адилеттүүлүктүн, жогорку социалдык статустун, тарбиянын символу катары колдонулуп келгендиги менен тилде орду зор.

АДАБИЯТТАР

- 1 Арапова Г. У. Концепт, сөз мааниси жана түшүнүк // Известия ВУЗов Кыргызстана. – № 11. – 2016. – Б. 56–57.
- 2 Дербишева З. К. Язык и этнос. – М. : Флинта, 2017. – 254 б.
- 3 Диалектологиялык сөздүк. – Алматы, 2007. – 800 б.
- 4 Дүйшеев Ш. Булак: [Electronic resource] Access mode: <https://bagyt.kg/ak-degen-sozdun-aalymy-shailoobek-duisheevdin-kyzyktuu-oilogunan/>
- 5 Маслова В. А. Коды культуры: учебное пособие. – М. : ФЛИНТА: Наука, 2016. – 180 с.
- 6 [Electronic resource] Access mode: <https://kk.wikipedia.org/wiki>

ОРЫС ТІЛІ САБАҚТАРЫНДА СТУДЕНТТЕРДІҢ КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТЕРІН ДАМУ ЖОЛДАРЫ

АДИЛЬБАЕВА Д. С.
Торайгыров университеті, Павлодар қ.

Бүгінгі таңда студенттердің коммуникативтік құзыреттілігін дамыту жолдарының бірі, сабақта диалогтік оқытудың маңызы зор екенін көрсетіп отыр.

Диалогтың маңызын ашу, сабаққа оқыту нысаны ретінде әңгімелесуді енгізу. Сабақтың барысында әңгімелесу студенттердің оқуға деген ынтасын оята алатын пәрменді тетік екенін, сабақ барысында диалогті қолдану арқылы студенттердің білім алу сапасына үлкен ықпал ете алатынын, олардың білімі мен идеясын анықтауға бағытталған шынайы әрекет. Осындай сабақтардан күтілетін нәтиже – оқытушылар оқыту мен оқудағы тілдің басты рөлін түсінуге; білім беруде студенттерге жеке көңіл бөлуді дамытуға ықпал ететін, топта диалогтік әдістерді бағалау болып табылады.

Сабақты жоспарлауда ресурстарды назардан тыс қалдырмау қажеттігін, студенттер арасында оң психологиялық ахуал қалыптастыру, оң нәтиже беретініне сенімді едім. Түрлі тәсілдерді қолдану, оның ішінде «Шаттық шеңберіне» тұрғызып, бір-біріне ыстық лебіз білдіруімен сабақтың басында қолданамын. Сонымен қатар студенттер үшін жаңа болып табылатын материалдарды меңгеруде шаршағанын басу үшін бірнеше сергіту сәттерін өткізіп алу. Олардың ішінде сәтті шыққаны: «Мозаика», «Аквариум», «Бұзылған телефон» болды. Бұндай сергіту сәтін орындау кезінде студенттер сыни тұрғыдан ойлана отырып, қабылдаған ақпаратты өңдеп, бір-біріне жеткізуге көмектеседі.

Оқу материалының мазмұнының рефлексиясы кезінде студенттер материалды еске түсіріп диалогтық әдісті қолдану арқылы шешу жолдарын анықтайды. Рефлексия жасау мақсатында «1 ақиқат, 1 жалған» ойынын ұйымдастырып өтемі. Ондағы мақсат – алдыңғы күнгі сабақтар барысында студенттердің меңгерген материалын еске түсірту, сол арқылы бір-біріне де сұрақтар қойғызып, жауаптар беруін қадағалап отырдым. Осы рефлексия жасау кезінде студенттер көбінесе төменгі дәрежелі сұрақтар қоятынына көз жеткіздім. Сондықтан, алдымда оларға жоғарғы дәрежелі сұрақтар қоюдың маңызын үйрету, сонымен қатар аталған сұрақтарды өздерінің сабақтарында кеңінен қолдануға дағдыландыру деген үлкен тапсырма тұрды.

Сыни тұрғыдан ойлау технологиясынан «Миға шабуыл» әдісін қолдана отырып, студенттерге сабақтың тақырыбына байланысты бейнеролигін көрсетіп, сол бейнеролик бойынша өзім алдын-ала дайындап келген жоғарғы дәрежелі сұрақтарды қойып, ашып аламын. Сол арқылы студенттердің диалогтың, яғни әңгімелесудің екі адамның арасындағы қарым-қатынасты жалғайтын пәрменді тетік екенін ұғынды деп ойлаймын.

Тыңдалым кезеңі арқашан бейне фильммен сүйемелденіп отырады. Осы кезеңде қазақ дыбыстары, артикуляциясы есте қалады. Бейнефильм көмегімен оқу мазмұнын толық меңгеруге жағдай туады. Осы кезеңде екі қабылдау каналы есту, көру бірге жұмыс істейді. Оқылым кезеңінде орыс тілінің орфографиялық нормалары, жазылым ережелері қабылданыды.

Студенттердің жаңа білімді алғашқы түсінуін, оқу материалының өзара байланысына зер салуын ұйымдастыруда әрбір студенттердің оқу стилін назарда ұстау.

Әр студенттің жеке оқу стиліне назар аударуда топтық жұмыстарды ұйымдастыру кезінде де менің тікелей назарымда болды. Әсіресе, топтық жұмыс кезінде әртүрлі топқа отыруына, әртүрлі топтағы тыңдаушылармен жұмыс жасауына жағдай жасап отыру. Өйткені, бұл жерде тікелей Выготскийдің ЖАДА-сына сүйендім. Студент үшін тапсырмада берілген ақпаратты оқып, түсінудің өзі қиын болғанын байқадым. Сол үшін материалды меңгеруде топтық талқылауға ерекше назар аудардым.

Топта студенттер диалогтік оқытудың, соның ішінде топтық жұмыстың сабақтың мақсатқа жеткізетінін дәлелдеп беріп, диалогтің маңызын, тиімділігін ұғынды. Тапсырмамен танысып болған соң, әр топ өзіне берілген тапсырманың шешімін тауып, топ баяндамашысы ортада өз шешімін жариялап берді.

Топта әр студент өз пікірін ортаға салып, мысал ретінде көрсетіп, топтық жұмысқа тарту жолдарымен бөліскеніне куә болдым. Әрбір рөлдік ойыннан кейін топтар бір-біріне «Екі жұлдыз, бір тілек» әдісі бойынша «1» топтағы тыңдаушыларымның алған кері байланысында: *«Топтық әңгіме кезінде тыңдаушылар айтылған пікірлердің бәрімен келісетінін айтқаныңыз жөн; Идея қайталанып, үнемі бақылана бермейтіні рас. Бірақ бұл әңгіме түрінде белгілі бір нәтижеге қол жеткізе алмайсыз деген тұсыңызды кішкене жетілдіргеніңіз дұрыс болар»* делінген.

Топтық жұмыста диалогтік оқыту арқылы білімді бірлесіп алу және пікір алмасу үдерістері қамтылады. Мұнда бүгінгі алған білімдерін бұрынғы өз тәжірибелерімен салыстырып, студенттер арасында қызу талқылау жүреді. Барлық топ мүшелерінің ортақ пікірі бұрынғы тәжірибелерінде де топтық жұмыс жүзеге асырылғанымен, диалогқа барлық студенттердің тартыла бермейтінін айтып, осы мәселені алда тәжірибелеріне ендіру керек екендіктерін тілге тиек етіп жатты. Бұл тапсырманың мақсатын түсініп орындап, яғни, өз оқуын

жақсартудағы кедергілерді анықтап, оларды жою жолдарының бірі диалогтік тәсіл екендігін түсінгендіктерін білдіргеніне куә болдым.

Студенттер сұрақ құрастыруда біршама қиындықтарға кездесті. Бұрынғы тәжірибелерінде жаңа сабақты бекіту кезінде біркелкі сұрақтар әзірлеп үйренгендіктен, жоғарыда көрсетілген төрт кезеңге сұрақтар құрастыру, әсіресе, дамыту, жетелеу сұрақтарын әзірлеуде біршама қиналса да, тапсырманы орындап шықты.

«Ашық сұрақтар» әдісін студенттердің «Известный ученый в сфере изучаемой науки» тақырыбын меңгеруіне жеңіл болу үшін «Не жасырулы?» ойынын пайдаландым. Студенттерді «автор орындығына» отырғызып, маңдайына жасырын түрде белгісіз бір жазуды жазып жапсырды. Студент ашық сұрақтарды пайдалана отырып, маңдайында не жазулы тұрғанын анықтауы керек еді. Алғашында біршама қиын болғанымен, студенттер ашық сұрақтар құрастыруға төселе бастағанын байқадым.

Келесі «Работа, профессия» сабағында тапсырмасын орындаудағы мақсаты – студенттің сөйлеудегі сенімділігін арттыру, табыстың ықтимал критерийлерін ұсыну еді. Мұнда әрбір топ арнайы дайындалған критерилерге сай бейнеленген жайында әңгіме жүргізді, бір-екі минуттан соң олар өз әңгімелерімен таныстырды, әңгімеде кездесетін мамандықтарға қатысты жаңа терминдерді, тірек сөздерді стикерге жазып келесі топқа ұсынды. Ал топ сол сөздерді пайдаланып ДЖИКСО әдісі арқылы басқа әңгіме құрастырып шықты. Қорытындысында осы тәсілмен табысты мақсатқа жетуге болатын/болмайтынын студенттер өзара талқылап берді. Осы тақырып арқылы студенттер сыни тұрғыда ойланып, ой қорытуға, ойын дұрыс жеткізуге дағдыланды. Студенттерге мамандықтың түрлері, олардың адам өміріндегі маңызы туралы түсінік бере отырып, өз бейіміне, қабілетіне сәйкес мамандық таңдай білуіне ықпал етуге ықтимал болды.

Сабақ барысында студенттердің бойынан жоғарғы дәрежелі сұрақтар қоюда қиналатынын байқадым. Бұл жағдайды тыңдаушыларымның маңдайына жасырын сөзді жазып қойып, ашық сұрақтар қойғызуда олар мұндай түрлі сұрақтарды қоюдың қиындығымен қатар, сұрақ қандай болса, жауаптың да солай берілетініне көз жеткізді. Сондықтан студенттер әрбір сабаққа алдын-ала жоғарғы дәрежелі сұрақтар дайындап әкелу қажеттігін түсінді. Студенттер «Блум түймедағы» әдіспен танысты. Блум түймедағының алты күлтесі – сұрақтар типінің алты түрі. Қарапайым

сұрақтардан бастап, алтыншы сатыдағы бағалау сұрақтарын «Алты калпак» әдісі және «Ертегілер» құрастырып, студенттер түсінді.

Блум таксономиясы бойынша жоғарғы дәрежелі сұрақтарды дайындау кезінде студенттердің Блум таксономиясы бойынша аялық білімі біршама аздық етті. Бұл үшін маған алдымен Блум таксономиясының сатыларын түсіндіріп, бұл сатыларға қажетті етістіктерді бірнеше пәннің мысалымен түсіндіріп беруіме тура келді.

Формативті бағалауды «Екі жұлдыз, бір тілек», «Сэндвич», «Светофор» әдістер арқылы жүргізуді жоспарлаймын. Сабақтың соңында осы күнге кері байланыс «Не білдім? Нені білгім келеді?» , «Порфолиоға нені аламын» деген сұрақтарға жауап алу аясында жүргізіледі. Өйткені кері байланыс арқылы келесі күні студенттердің әлсіз тұстарын жетілдіруді мақсат етемін.

Сабақтар топтамасынан кейін студенттердің маған берген кері байланыстарында, олар; *«Сабақта диалог маңызды екенін түсіндім», «Әңгіменің 3 түрі бар екендігін түсіндім», «Сұрақ қоюдың түрткі болу, сынақтан өткізу, қайта бағыттау сияқты техникалары бар екенін білдім», т.б. жауаптар берді. Тағы бір студент «Не білдім?» деген сұраққа «Бүгінгі сабақтарда төменгі дәрежелі сұрақтарға қарағанда жоғарғы дәрежелі сұрақтардың әсерінің күшті екенін түсіндім. Жоғарғы дәрежелі сұрақтарды сабақтарда көбірек қолданғым келеді», т.б. кері байланыс берді.*

Қорыта келе, диалогтік оқыту арқылы студенттердің ойлау және сөйлеу коммуникативтік құзіреттіліктерін дамыту , қызығушылығын арттырумен қатар, олардың білім деңгейінің өсуіне үлес қосады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Мұғалімдерге арналған нұсқаулық. «Назарбаев Зияткерлік Мектебі» ДББҰ, 2012 ж.
- 2 Білім беру порталы. www.cpm.kz
- 3 Кларин М. В. Инновации в мировой педагогике: Обучение на основе исследования, игры и дискуссии Рига: Пед. Центр – Эксперимент, 1995. – 176 с.;
- 4 Актуальные проблемы Диалогового обучения. М., 2001 г.

ЯПОНИЯ: НАЦИОНАЛЬНЫЙ ХАРАКТЕР И ДЕЛОВАЯ КУЛЬТУРА

АИПОВА А. К.

Торайгыров университет, г. Павлодар

ШАБАМБАЕВА М. К.

Педагогический высший колледж имени Б. Ахметова, Павлодар

«Япония – традиционный Восток, страна «Восходящего Солнца». Многие убеждены, что страна добилась потрясающих успехов в экономике благодаря особенностям своей культуры. В короткий срок Япония стала крупной промышленной державой, заняв одно из ведущих мест в мировой промышленности. Японская культура во многих отношениях уникальна и удивительна, она насыщена контрастами в духовной жизни. С одной стороны, искренняя и неподдельная вежливость, с другой – острый меч самурая, смелость, отвага и готовность к самопожертвованию. Редкое трудолюбие сочетается с обостренным чувством чести и глубокой преданности императору, сюзеру, учителю или главе фирмы. Необычно даже для изысканного Востока чувство прекрасного, в котором сочетаются скромность и простота, лаконизм и прелестное изящество одежды, убранства, интерьера. «Как и англичанин, японец отдает свое свободное время любимому хобби, причем, как и в Англии, увлечение это чаще всего связано с природой или с искусством» [1, с. 51].

Традиции определяют многое

В Японии с большим вниманием относятся к традициям, стараются сохранить неизменными унаследованные от предыдущих поколений нормы поведения, формы культуры, хотя европейский этикет все больше проникает в японскую жизнь, особенно в сфере деловых отношений, когда приходится иметь дело с иностранцами. «Всеу свое место» – эти слова можно назвать девизом японцев, ключом к пониманию многих сильных и слабых сторон их национального характера. Девиз этот воплощает в себе, во-первых, своеобразную теорию относительности применительно к морали; а во-вторых, утверждает субординацию как незыблемый, абсолютный закон семейной и общественной жизни» [2, с. 68]. Традиции японской культуры сформировали такие черты национального характера, как дисциплинированность, преданность авторитету и чувство долга. Иностранцев приятно удивляет чрезвычайная вежливость японцев, они отмечают у них высокое самообладание, аккуратность, терпеливость,

бережливость, любознательность. Вежливость называют основой японского образа жизни.

Национальный характер оказал свое влияние и на правила поведения в деловой сфере. В Японии особенно высоко ценится психологический климат в трудовой группе. Повышение или уменьшение производительности труда, снижение или рост брака обычно увязываются со степенью сплоченности рабочих групп, из которых состоит фирма. В этих группах всегда выделяются старшие и младшие. «Когда японец говорит о неразберихе, он выражает ее словами: «ни старшего, ни младшего. Без четкой субординации он не мыслит себе гармонии общественных отношений» [3, с. 69]. «Несмотря на всю свою модернизацию, Япония до сих пор в немалой степени остается иерархическим обществом. Каждый контакт, в который вступают между собой люди, тут же указывает на род и степень социальной дистанции между ними» [3, с. 69].

Смирение и послушание

Старшему предписывается быть с младшими и подчиненными любезным, а подчиненному и младшему – умерять свой пыл и чаще благодарить старшего. Старший одобряет правильные действия младшего и критикует неправильные. Случаи неповиновения старшим или отказы выполнять их указания наблюдаются крайне редко. Даже если у работника возникает по отношению к старшему чувство негодования, он никогда не выскажет его в непосредственном общении со старшим.

Вообще японский служебный этикет строится на послушании и преданности, с одной стороны, и на внимании к работнику – с другой. Так, поступление на службу обставляется особой церемонией и роскошным представлением, во время которых новичку выражают доверие руководители фирмы. Он же обязан оправдывать это доверие всю жизнь.

Этические нормы в Японии опираются на пять «постоянств»: человечность, долг, благонравие, мудрость, верность. Эти понятия определяют весь традиционный образ японца от семейных отношений до трудовых.

Одна из национальных черт характера японцев – вежливость. Ничто так не гипнотизирует в Японии на первых порах, как экзотическая учтивость. В разговорах все поддакивают друг другу, при встречах отвешивают церемоннейшие поклоны, уместные, казалось бы, лишь в исторических фильмах да на театральной сцене [1, с. 69]. Как отмечают исследователи, любое слово, жест,

поступок, даже побуждение отмечены печатью вежливости. На улицах, в садах и общественных местах Японии можно встретить таблички, призывающие к вежливости.

«Человек не должен подчиняться ничему другому, кроме добра и вежливости» – гласит одно из самых распространенных японских изречений. Доброжелательность, приветливость буквально пронизывает взаимоотношения гостиничной прислуги и гостей, водителя такси и пассажира, хозяина какого – нибудь магазинчика или продавца и покупателей, не говоря уже о служебных отношениях.

Исследователи японской культуры отмечают бросающуюся в глаза манеру разговора японцев: некатегорично, с подчеркнутым уважением к собеседнику. Японцы внимательно слушают, кивают головой, что не означает согласие, а лишь то, что они поняли собеседника. Впечатление, что для японцев важнее сам процесс переговоров, чем результат, обманчиво. Это лишь стремление создать атмосферу сотрудничества, что не так-то просто с незнакомыми людьми, тем более представителями другой культуры; поэтому решение проблем начинается с простых вопросов, по которым нетрудно прийти к согласию, а деловые встречи происходят в неформальной обстановке. Тщательно избегается навязывание своего мнения. Не случайно поэтому речь японца изобилует такими оборотами, как: «Мне кажется», «Я думаю», «Может, я и ошибаюсь, но...». Чрезвычайно тяжело также получить у японца четкий, категоричный ответ на заданный вопрос. Специалисты отмечают, что в большинстве случаев японец не управляет ходом беседы и не пытается ее поддерживать. В разговоре он не стремится господствовать или убеждать. Японец обычно делает короткие замечания и не произносит длинных фраз. Он не склонен сам начать разговор, предоставляя это делать другим. Типичному японцу не свойственна беглость речи, в разговоре он часто делает паузы.

«Среди развитых стран Япония весьма схожа с Англией четкостью общественной иерархии. В обеих островных странах любой контакт между людьми тут же указывает на социальную дистанцию между ними» [1, с. 69]. Японцы проявляют большую избирательность в отношении собеседника, для них важна группа, к которой тот принадлежит, поэтому они воздерживаются от разговора с малознакомыми людьми. Японская речь содержит большой подтекст, поэтому внешне она кажется расплывчатой. Когда разговор ведется «вокруг да около», люди западной культуры,

особенно англичане и американцы, стремятся поскорее уяснить суть дела. Японцев же раздражает такая прямолинейная манера.

В Японии довести дело до полного завершения в ходе беседы – значит сделать так, чтобы наиболее острые углы были сглажены, закруглены. Они предпочитают вести обсуждение так, чтобы оно продвигалось вокруг сути дела до тех пор, пока не будут рассмотрены все точки зрения.

Долг чести – гири

Одна из важнейших скрытых пружин, которая управляет механизмом поведения японцев, – это долг чести («гири»). Он заставляет постоянно заботиться о своей репутации, о том, что будут думать о тебе другие члены твоей группы. Как и китайцы, японцы считают необходимым во что бы то ни стало «сохранить лицо», сделать все, чтобы не уронить себя в глазах окружающих поступком, который будет осуждаться общественным мнением. Гири побуждает японца всячески избегать ситуаций, в которых есть риск «потерять лицо», подвергнуться унижению. Давление гири на поведение японцы сказывается и в том, что они стремятся не ставить другого человека в неудобное положение, которое может как-то подорвать его репутацию или возложить на него какое-то добавочное бремя долга чести. Сложные и многочисленные правила японского этикета неукоснительно выполняются потому, что нарушение их может быть воспринято как неокказание человеку подобающего уважения.

Малейшее несоблюдение хотя бы внешней видимости уважения установившихся правил поведения в обществе равносильно тому, что называется в Японии «потерять свое лицо». Нежелание «потерять свое лицо» заставляет человека жертвовать даже своим самолюбием и лишь по инерции выполнять требования разного рода условностей. Философ Н. Джандильдин в своей книге «Природа национальной психологии» упоминает о таком случае: «Один японский министр в результате покушения на него остался без ноги. Покушавшийся сделал себе «харакири» и был возведен в ранг национального героя. Люди организовали сбор пожертвований в пользу его семьи, и пострадавший министр счел вполне естественным внести свой взнос» [2, с. 122].

О японской улыбке

Японский этикет считает невежливым перелгать бремя собственных забот на собеседника или высказывать избыток радости, тогда как другой человек может быть в данный момент чем-нибудь расстроен. Быть учтивым – значит не только скрывать

свое душевное состояние, но порой даже выражать прямо противоположные чувства.

Обязательный элемент отношений японцев с другими людьми вне зависимости от настроения – это их улыбка. «В Японии можно часто встретить человека, у которого только что случилось несчастье и который будет улыбаться, разговаривая с вами. Скрытое значение этой улыбки истолковывается по-разному разными людьми. Одни пытаются объяснить это «врожденной» эмоционально-психической инертностью японца, другие – покорностью судьбе, неизменным, изначальным якобы свойством души японца» [2, с. 121]. Исследователь японской действительности Лафкадио Хёрн (1850–1904) в трактате «Японская улыбка» рассказывает о том, как молодая служанка, нанятая в семью иностранца, побывав с разрешения хозяйки у себя дома на похоронах мужа, поведала своей госпоже об этом событии. Госпожа с недоумением спросила, почему она улыбается. Служанка ничего не могла ответить. Иностранка не поняла, подчеркивает Хёрн, что улыбка – это знак вежливости и деликатности у японцев, которых с детства учат не расстраивать своими личными переживаниями других людей.

«...Общеизвестная невозмутимость японца перед лицом опасности – это свойство характера, приобретенное в течение веков под воздействием суровых жизненных условий. Катастрофические землетрясения, постоянно повторяющиеся на японских островах, вызывают у японцев поразительно замедленную реакцию. Но это является следствием не отсутствия или недостатка эмоций, а сильного их торможения. Во время сильного землетрясения подобное эмоциональное торможение испытывают не только японцы, но и иностранцы, которое вызывает в них нередко полное оцепенение» [2, с. 121]. «Вполне возможно, что частое испытание сильных морально-психологических потрясений и сознание своего бессилия перед ними порождают в человеке своеобразную, пассивно-апатичную эмоциональную реакцию, которая с течением времени развивается в особенность характера» [2, с. 125]. «Всему свое место» – это означает также соблюдение строжайшей субординации и иерархии в социальных отношениях [3].

Япония стала первой азиатской страной, воспринявшей европейскую цивилизацию. «Японское чудо» за два-три десятилетия после второй мировой войны превратило ее в одну из самых экономически развитых государств мира. Однако Япония

может служить примером того, что усвоение европейского индустриально-технического опыта совсем не обязательно влечет за собой утрату национального своеобразия культуры. Самая современная научно-техническая база общества сочетается там с сохранением древних традиций, обуславливающих уникальные особенности японского образа жизни. Говорят, что сердцем Японии – в старом, умом – в новом.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Овчинников В.В. Ветка сақуры – М. : Молодая гвардия, 1988. – 240 с.
- 2 Джандильдин Н. Д. Природа национальной психологии. - Алма-Ата, 1971.– 304 с.
- 3 [Electronic resource] Access mode: <http://www.venturejapan.com/business-in-japan/doing-business-in-japan/secrets-of-japanese-business-etiquette/>

ШЕТТІЛДІК БІЛІМ БЕРУДЕ «МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ КОММУНИКАТИВТІ ҚҰЗЫРЕТ» ҰҒЫМЫНА СИПАТТАМА

АКИМБЕКОВА Ш. А.

Ph.D, постдокторант, Абай атындағы қазақ ұлттық педагогикалық университет, Алматы қ.

ҚАШҚЫНБАЕВА К.

аға оқытушы, Азаматтық Авиация Академиясы, Алматы қ.

МОЛДАҒАЛИ Б.

Ph.D, постдокторант

Абай атындағы қазақ ұлттық педагогикалық университет, Алматы қ.

Қазіргі уақытта шетел тілдерін білу жеке тұлғаны қалыптастыруда және білім беруді арттыруда үлкен рөл атқарады, сонымен қатар тұлғаны басқа мәдениетке тарту және оның мәдениеттер диалогына қатысуына әсер етеді. Шетел тілі үлкен білім беру, тәрбиелік даму әлеуетіне ие. Шетел тіліндегі тиімді қарым-қатынас тек тілді білуді ғана емес, сонымен қатар вербалды емес сөйлеу формаларын білуді, кең фондық білімнің болуын білдіреді. Өзге тіл мәдениетін, олардың өмір салтын, менталитетін, күнделікті өмір, салт-дәстүр, әдет-ғұрып олардың ерекшеліктерін зерттеу қажет, өйткені тіл мәдениеттен тыс болмайды. Әдет-

ғұрып, салт-дәстүр әр халықтың рухани мәдениетінің ажырамас бөлігі болып табылады. Осылайша, шетел тілі-бұл шетел тіліндегі қарым-қатынас құралы ғана емес, сонымен қатар мәдениетаралық қарым-қатынас құралы [1].

Кез-келген мәдениет толыққанды даму үшін өзара әрекеттесуді қажет етеді. Алайда әртүрлі мәдениеттер әртүрлі жолдармен өзара әрекеттесе алады, бірақ кейбір мәдениет жаһандану үрдісінде неғұрлым күшті қысыммен жоғалып кетуі мүмкін, ол тұтынушылық құндылықтарға, мәдениетке және т.б. негізделген орта деңгейге ие болады. Ұлтаралық қатынастардың дамуына қолайлы негіз болатын мәдениеттер диалогы әрқашан мәдениеттердің бір-біріне ашықтығын, шетелдік мәдениетті құрметтеуді, әр мәдениеттің басқалардан ерекшелену құқығын мойындауды білдіреді.

«Мәдениеттер диалогы» ұғымы маңызды мәдени мәнге ие.

М. М. Бахтин [2,56 б.] мен В. С. Библердің [3,116 б.] еңбектерінде тек қана диалогта мәдениет өзінің шектеулігі мен біржақтылығын жеңіп, өзін-өзі түсінуге жақындайды. Сонымен қатар, В. С. Библер мәдениет – өмір сүру формасы және бүкіл тарихи дәуірлер контекстіндегі әртүрлі мәдениеттердің өкілдерінің үздіксіз қарым-қатынас ретінде қарастыратын мәдениеттер диалогы деген идеяны дамытуды жалғастырды. Мұндай мәдениет, философияның пікірінше, бір уақытта, басқа мәдениеттермен диалогта өмір сүруге және дамуға қабілетті, сонымен қатар оның шегінен шығуға бағытталған. Ғалымның пікірінше, мәдениетті дамыту арқылы тұлғаның өзін-өзі тануы жүреді, оның мәдени біртұтастығы әлеуметтік-мәдени жаһандану жағдайында пайда болатын қазіргі заманның негізгі рухани-адамгершілік мәселесі болып табылады.

Ю. М. Лотман [4] өз еңбектерінде басқа мәдениеттермен диалог жағдайында ғана емес кез-келген мәдениеттің дамуын қарастырады. Шетелдік зерттеушілер қарым-қатынас үрдісін зерттей келе, «коммуникация» ұғымын қолданды.

Әлеуметтану және психологиялық әдебиеттерде қарым-қатынас және коммуникация ұғымдарын ұқсас құбылыстар ретінде қарастырады. XX ғасырдың басында ғылыми зерттеулерде пайда болған «коммуникация» термині рухани және материалдық әлемнің кез-келген объектілерінің байланыс құралдарын, адамнан адамға ақпарат беруді білдіреді.

«Мәдениетаралық байланыс» терминін алғаш рет Э. Холл [5] 1954 жылы «Коммуникация как культура» кітабында қолданған. Э. Холл [5, 203 б.] 1959 жылы өзінің әйгілі «Не мой язык» атты

еңбегінде мәдениетаралық қарым–қатынастың негізгі идеялары мен ұстанымдарын қарастырды.

Жоғарыда айтылғандарға сүйенсек, *мәдениетаралық қарым–қатынасты әртүрлі мәдениеттерге жататын адамдар мен топтар арасындағы қарым–қатынастың әртүрлі формаларының жиынтығы* ретінде қарастырған жөн.

Г. В. Елизарованың пікірінше [6], шетел тілдерін оқыту үрдісінде білім алушылар тек қана тілді меңгеру мен дағдыларды қалыптастыру ғана емес, шетел тілінде жоғары деңгейде сөйлеуіне ұмтыла отырып, қарым–қатынастың күтпеген мәдени–шартты жағдайларын жеңе алатын, өзін–өзі дамытатын эмоционалды жетілген интеллектуалды танымдық тұлғаға айналуы керек, яғни, ол өзара тиімді нәтижелерге қол жеткізе отырып, шет елдік мәдениеттің өкілдерімен тиімді қарым–қатынас жасай алатын тілдік тұлға.

Табысты мәдениетаралық қарым–қатынасты жүзеге асыру үшін тілдік тұлға мәдениетаралық құзыреттілікке ие болуы керек, ол Г. В. Елизарованың анықтамасы бойынша *«компетенцией особой природы, основанной на знаниях и умениях осуществлять межкультурное общение посредством создания общего для коммуникантов значения происходящего и достигать в итоге позитивного для обеих сторон результата общения»* [6, 306 б.].

Психологияда, педагогикада және әдістемеде «мәдениетаралық құзыреттілік» ұғымының танымал болуына және жиі қолданылуына карамастан, бұл құбылыстың бірыңғай дәл анықтамасы жоқ. Мәдениетаралық құзыреттіліктің мәні лингвистикалық, танымдық, мінез–құлық, функционалдық және т. б. тәсілдермен қарастырылды.

Ағылшын зерттеушісі М. Бирам [7] мәдениетаралық құзыреттілік құрылымының бес компонентін (білім, қарым–қатынас, дағдыларды түсіндіру және корреляция, ашылу және өзара әрекеттесу дағдылары) анықтады, мәдениетті сыни тұрғыдан түсіну немесе саяси білім және ақпараттың максималды көлемін игеру және басқа мәдениетті барабар қабылдау арқылы зерттелетін құбылыстың қалыптасуын қарастырды.

М. Бирамның [7, 11 б.] анықтамасы бойынша, мәдениетаралық құзыреттілікке ие тұлға – ол әртүрлі мәдениеттердің өкілдері арасындағы қарым–қатынасты біліп қана қоймай, оларды туған және шетелдік мәдениеттер арасында түсіндіре алатын, осы мәдениеттер арасында делдал бола алатын және оларды сыни бағалай алатын тұлға.

Біздің ойымызша, оқытылатын тіл елдердің мәдениетіне оң көзқарас мәдениетаралық құзыреттілікті қалыптастыру үшін

жеткіліксіз. Неғұрлым күрделі құбылыс болып табылатын мәдениетаралық құзыреттілік тіл саласында да, мәдениет саласында да коммуниканттардың белгілі бір білімі, дағдылары мен қабілеттерінің болуын білдіреді. Осылайша, көптеген батыс ғалымдары мәдениетаралық құзыреттілікке ие жеке тұлғаның қасиеттеріне баса назар аударады, яғни жеке адамға құрмет көрсету; басқа адамды бағалау және оның мінез–құлқына көзқарасы; әңгімелесушінің көзқарасын қабылдай білу және болып жатқан оқиғаларға оның позициясынан бағалай білу; күтпеген оқиғаларға толерантты көзқарас; өзінің шатасуын көрсетпей, жаңа немесе белгісіз жағдайды тиімді жеңе білу.

А. П. Садохин [8] табысты мәдениетаралық коммуникацияның ерекшеліктерін анықтайды:

- басқа адамдардың мәдениетін білуге және психологиялық, әлеуметтік және мәдени айырмашылықтарын қабылдауға дайын болу;
- өзге мәдениет өкілдерімен араласу үшін психологиялық дайындық;
- өзге мәдениет өкілдерінің коммуникативті мінез–құлқындағы ұжымдық және жеке қасиеттерді ажырата білу;
- стереотиптерді жеңу қабілеті;
- өз мәдениетінде қолданылатын қарым–қатынастың тиісті үлгісі мен стилін қолдануға шығармашылық және саналы көзқарас;
- қарым–қатынас құралдарының жиынтығын иелену және оларды дұрыс таңдау;
- қарым–қатынастың тепе-теңдігі мен симметриясына ұмтылу;
- өзінің және басқа адамдардың мәдениетінің этикет нормаларын міндетті түрде сақтау.

Ал, отандық ғалымдардар мәдениетаралық және коммуникативті құзыреттілікті қалыптастырудың дәстүрлі тәсілдерінің маңыздылығын жоққа шығармай, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар саласындағы жылдам прогрестің ерекшелігін ескере отырып, А.Т. Чакликованың «Шетел тілін оқытуды ақпараттандыру контекстінде мәдениетаралық және коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастырудың ғылыми-теориялық негіздері» еңбегінде айтылады [9].

А. А. Жайтапова: «Көп мәдениетті дағдылар тілі, коммуникациялар типі және құндылықтар жүйесі тұрғысынан өзгеше әр түрлі мәдениеттердің өкілдерімен жұмыс жасай білу» деп көрсеткен [10].

Қорыта келгенде, құзыреттілік адамның білім, білік, дағды, тәжірибеден және тұлғаның осы қызметке тиісті көзқарасынан тұратын жоғары сапалы қызметті жүзеге асырудағы интегралды қабілетін көрсетеді.

Мәдениетаралық коммуникативті құзыреттілік–бұл мәдениетаралық білімнің, оларды практикада қолдану қабілеттері мен дағдыларының жиынтығы, осы білім мен дағдыларды жүзеге асыру үшін қажетті жеке қасиеттердің болуы, шетел тілін шет мәдениеттерінің өкілдерімен өнімді өзара әрекеттесуді жүзеге асыру үшін қажет қарым–қатынас құралы ретінде шетел тілін меңгеруді білдіреді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Ахметова Н. А. Сущность технологии модульного обучения // Творческая педагогика. – 2001. – № 1. – С. 69–74
- 2 Бахтин М. М. К философии поступка // Философия и социология техники. Ежегодник. 1984-1985. – М., 1986.
- 3 Библер, В. С. Михаил Михайлович Бахтин, или поэтика культуры/ В. С. Библер. – М.: Прогресс, 1991. – 176с.
- 4 Лотман Ю. М. Межкультурная коммуникация: Теория и практика: Сб. науч. Статей. - М.: ГУУ ВШЭ, 2000. - 336 с.
- 5 Холл Э. Как понять иностранца без слов. – М.: Вече, Персей, АСТ, 1995. – 300 с
- 6 Елизарова, Г. В. Формирование межкультурной компетенции студентов в процессе обучения иноязычному общению: дис. ...д–ра. пед. наук: 13.00.01/ Г.В. Елизарова. – СПб., 2001. –371с.
- 7 Byram, M. Assessing intercultural Competence in Language Teaching// Sprogforum. – 2000. – №18. – (6). P.8–13. [Electronic resource] Access mode: :http://inet.dpb.dpu.dk/infodok/sprogforum/Espr18/byram.html (Date of reference 24.09.2012).
- 8 Садохин, А.П. Межкультурная компетентность: сущность и механизмы формирования: дис. ...д–ра. культурологич. Наук. – М., 2009. – 342с.
- 9 Чакликова А. Т. Межкультурная компетенция как конечный результат обучения иностранному языку// Вестник университета «Кайнар», серия «Педагогика». – 2007. – №3(2).– С.117–122.
- 10 Жайтапова А. А., Учебно–методическая работа как условие непрерывного повышения квалификации педагогических кадров// Менеджмент в образовании. – 2008.– №.– С.115–119

ШЕТ ТІЛІ САБАҚТАРЫНДА КОММУНИКАТИВТІК ҚАБІЛЕТТЕРДІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ҚҰРАЛЫ РЕТİNДЕ СЫНИ ОЙЛАУДЫ ДАМУ ТЕР ТЕХНОЛОГИЯСЫ

БАЙГОЖИНА Ж. М.

п.ғ.к., профессор,

СЕМЕНОВА А.Н.

магистрант, Гуманитарлық ғылымдар жоғарғы мектебінің Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

Тіл – қатынас құралы. Тіл – халық рухы. Осынау үш әріптен тұратын құдірет бүкіл әлемді бір- бірімен тығыз қарым – қатынаста байланыстыра алады. Ұлтаралық қатынастардың негізгі дәнекершісі де – тіл. Демек, ана тілімізден басқа тілді үйрену арқылы біз сол елдің тілін, дінін, жерін, мәдениетін, әдет-ғұрпын, салт дәстүрін біле аламыз және қарым -қатынас жасау арқылы ел эканомикасын, әлеуметтік жағдайымызды да жақсартуға болады.

Тұңғыш Президентіміз – Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты барша отандастарымызған арнаған кезекті Жолдауында «тілдердің үштұғырлығы» мәдени жобасын кезеңдеп іске асыруды ұсынды, үш тілді еркін меңгеруді алға мақсат етті. Соның бірі, шетел тілі, анығырақ айтқанда ағылшын тілі. Шетел тілін оқыту бала бақшадан басталып, жоғары оқу орнына дейін міндеттеліп отыр. Сондықтан қоғамда талап етілетін мемлекеттік және шетел тілін оқытуда алдымен коммуникативтік қабілеттерді қалыптастыру қажет.

Коммуникативтік қабілеттерді қалыптастыру – тілдік білімді жетілдірумен қатар сөйлеу дағдысын да арттырады. Тұлғаның сөздік қоры көбейіп, тіл нормаларын меңгеру сапасы жоғарылайды. Мысалы, бала бақшада ұйымдастырылатын мерекелік кештерде шетел тілінде өлең оқытып, ән үйрету баланың шетел тілін тез меңгеруіне себебін тигізеді және басқа тілді үйренуге деген қызығушылығы артады. Ал мектеп жасындағы оқушылармен және жоғары оқу орнында студенттермен өткізілетін кіші ғылыми жарыстар, олимпиадалар, онкүндіктер, дебаттар, сыныптан тыс ұйымдастырылатын драмалық үйірмелер шетел тілін оқытуда коммуникативтік қабілеттерді қалыптастырудың бірден-бір дәлелі болмақ [1, 85 б.].

XXI ғасырдың жан-жақты зерделі, дарынды, талантты адамын қалыптастыру бағытындағы білім беру мәселесі мемлекетіміздің басты назарында. Сондықтан да оқыту жүйесін заман талабына сай үйлестіре алу міндеті туындап, білімге, барлық оқу-әдістемелік

жүйеге жаңа талап қойылды. Осы талаптарды ескере отырып, алдыма қойған мақсатым – оқушыны оқуға қызықтыратын, қабілетін арттыратын жағдай жасау. Оның бастысы – оқу үрдісін жаңаша ұйымдастыру, оқушылардың сыни ойлау дағдыларын жетілдіру, өздігінен білім алу процесінде бірлесе әрекет етуге үйрету, коммуникативтік қабілеттерін қалыптастыру.

Шет тілі сабақтарында коммуникативтік қабілеттерді қалыптастырудың негізгі бір құралы – сыни ойлауды дамыту технологиясы [2, 115 б.].

Сыни ойлау деген – әр жеке тұлғаның кез - келген жағдайдағы мәселені ойлап, зерттеп қорытып, өз ойын еркін ортаға жеткізе алуы. Сыни тұрғыдан ойлау, өзіндік, жеке ойлау болып табылады. Ол – өз алдына сұрақтар қойып және үнемі оларға жауап іздеу, шешімін табуды қажет ететін мәселені анықтау, әр мәселеге байланысты өз пікірін айту, оны дәлелдей алу, сонымен қатар басқалардың пікірлерін дәлірек қарастыруды және сол дәлелдемелердің қисынын зерттеу дегенді білдіреді. Нағыз сабақ – ол әрқашан диалог, іздене, дайындала, үйрене, шәкірттер болашағын ойлай жасалған еңбек пен тәжербиенің бірлігі. Сын тұрғысынан ойлау үш бөліктен тұрады:

Біріншіден, сын тұрғысынан ойлау өзіндік және жеке ойлау болып табылады.

Екіншіден, сын тұрғысынан оқыту жаттанды қағидаларды дәлелдеп айта беру емес, оқушы оқып, оны еске сақтап айту қабілеті жоқ, керісінше терең ойлау арқылы ескіге жаңаша көзқарас қалыптастыру мүмкін, тың идеялар ойлап табуы мүмкін.

Үшіншіден, сын тұрғысынан ойлау сұрақтар қойып, шешімін табуды қажет ететін мәселені анықтаудан басталады. Жалпы адамзат баласы тумысынан білуге құмар болып келеді. Өзінің жеке қызығушылықтарымен қажеттіліктеріне жауап беруге талпынады.

Сын тұрғысынан ойлау бағдарламасы қызығушылықты ояту, мағынаны ашу, ой толғаныс кезеңдерінен түзіледі. Бұл кезеңдерде баланың коммуникативтік қабілеттері арта түседі [3, 96 б.].

Қызығушылықты ояту

Үйрену процесі – бұрынғы білетін және жаңа білімді ұштастырудан тұрады. Үйренуші жаңа ұғымдарды, түсініктерді, өзінің бұрынғы білімін жаңа ақпаратпен толықтырады, коммуникативтік қабілеттерді кеңейте түседі. Сондықтан да, сабақ қарастырылғалы тұрған мәселе жайлы оқушы не біледі, не айта алатындығын анықтаудан басталады. Осы арқылы ойды қозғату, ояту, ми қыртысына тітіркенгіш арқылы әсер ету жүзеге асады.

Осы кезеңге қызмет ететін «Топтау», «Түртіп алу», «Ойлану», «Жұпта талқылау», «Болжау», «Әлемді шарлау» т.б. деген аттары бар әдістер (стратегиялар) жинақталған. Қызығушылықты ояту кезеңінің екінші мақсаты – үйренушінің белсенділігін арттыру. Өйткені, үйрену – енжарлықтан гөрі белсенділікті талап ететін іс-әрекет екені даусыз. Оқушы өзі білетінін еске түсіреді, қағазға жазады, көршісімен бөліседі, тобында талқылайды. Яғни айту, бөлісу, ортаға салу арқылы оның ойы ашылады, тазарады. Осылайша шыңдалған ойлауға бірте-бірте қадам жасала бастайды. Оқушы бұл кезеңде жаңа білім жайлы ақпарат жинап, оны байырғы біліммен ұштастырады, коммуникативтік қабілеті артады.

Мағынаны ашу

Ойлау мен үйренуге бағытталған бұл бағдарламаның екінші кезеңі мағынаны ашу (түсіне білу). Бұл кезеңде үйренуші жаңа ақпаратпен танысады, тақырып бойынша жұмыс істейді, тапсырмалар орындайды. Оның өз бетімен жұмыс жасап, белсенділік көрсетуіне жағдай жасалады. Оқушылардың тақырып бойынша жұмыс жасауына көмектесетін оқыту стратегиялары бар. Соның бірі INSERT. Ол бойынша оқушыға оқу, тақырыппен танысу барысында V – «білемін», – – «мен үшін түсініксіз», + – «мен үшін жаңа ақпарат», ? – «мені таң қалдырады» белгілерін қойып отырып оқу тапсырылады. INSERT – оқығанын түсінуге, өз ойына басшылық етуге, ойын білдіруге үйрететін ұтымды құрал. Бір әңгіменің соңына тез жету, оқығанды есте сақтау, мәнін жете түсіну – күрделі жұмыс. Сондықтан да, оқушылар арасында оқуға жеңіл-желпі қарау салдарынан түсіне алмау, өмірмен ұштастыра алмау жиі кездеседі. Мағынаны түсінуді жоғарыдағыдай ұйымдастыру – аталған кемшіліктерді болдырмаудың бірден-бір кепілі.

Ой толғаныс

Үйретушілер білетіндерін анықтап, білмейтіндерін белгілеп сұрауға әзірленеді. Бұл әрекет арқылы жаңаны түсіну үшін бұрынғы білім арасында көпірлер құрастыруға, яғни байланыстар құруға дағдыландырады, коммуникативті дағдылары қалыптасады. Тақырып туралы ой-толғаныс – бағдарламаның үшінші кезеңі. Күнделікті оқыту процесінде оқушының толғанысын ұйымдастыру, өзіне, басқаға сын көзбен қарап, баға беруге үйретеді. Оқушылар өз ойларын, өздері байқаған ақпараттарды өз сөздерімен айта алады. Бұл сатыда оқушылар бір-бірімен әсерлі түрде ой алмастыру, ой түйістіру, өз үйрену жолын, кестесін жасау мақсатында басқалардың әр түрлі кестесін біліп үйренеді. Бұл үйрену сатысы – ойды қайта

түйіп, жаңа өзгерістер жасайтын кезең болып табылады. Әр түрлі шығармашылықпен ой түйістіру болашақта қолданылатын мақсатты құрылымға жетелейді [4, 95 б.].

Осы кезеңді тиімді етуге лайықталған «Бес жолды өлең», «Венн диаграммасы», «Еркін жазу», «Семантикалық карта», «Т кестесі» сияқты стратегиялар әр сабақтың ерекшелігіне, ауыр-жеңілдігіне қарай лайықтала қолданылады.

Сыни ойлауды дамыту технологиясының әрбір кезені балалардың коммуникативтік қабілеттерін қалыптастыруға бағытталған.

Сабақта оқушыға білім дайын күйінде беріле салмау керек. Мұғалім шеберлігі арқылы баланың білімді игеруге қызығушылығын ояту қажет. Ал ол сұрақ әр түрлі әдіс-тәсілдер арқылы баланың алдына жан-жақты мақсат қойып, іске асыруына жол көрсетеді. Жаңа технология ретінде ең озық әдістерді уақытында игеру, іздену арқылы бала бойына дарыту, одан өнімді нәтиже шығара білу – әрбір ұстаздың басты міндеті.

Бірнеше тәсілдерге тоқтала кетейік: «ойлар мен пікірлер себеті» тәсілі- сабақтың бастапқы кезеңіндегі, білім мен тәжірибені белсендіру жүріп жатқандағы жеке және топпен жұмыс жүргізуді ұйымдастыру тәсілі. Бұл тәсіл оқушылардың сабақта талқыланатын тақырып бойынша не білетінін анықтауға мүмкіндік береді. Тақтада немесе презентацияның слайдында – себеттің белгісі, онда оқушылардың өтілетін тақырып бойынша білетіндері шартты түрде жинақталады.

1 Әр оқушы берілген тақырып бойынша не білетінін есіне түсіреді және дәптерге жазады (жеке жұмыс 1–2 минутқа созылады).

2 Ақпаратпен жұпта және топта бөлісу.

3 Әрі қарай әр топ бір мағлұматты не ақпаратты алдында айтылғанды қайталамай айтады.

4 Барлық ақпарат, қате болса да, «ойлар себетіне» қысқаша жазылады.

5 Барлық қателер жаңа ақпарат алу барысында түзетіледі.

Мысалы: тақтаға себеттің белгісі жабыстырылады, оған оқушылар сабақта не істейтіні шартты түрде жинақталады.

- Айтылымды жетілдіру.

- Жаңа ақпаратты білу.

- Грамматикалық дағдыларды жаттықтыру.

- Жаңа сөздерді білу.

- Оқу.

- Сұрақ қою;

- Жауап беру.

Интерактивті стратегия. Кесте «Білеміз – Білгіміз келеді – Білідік»

Оқыту берілген тақырып бойынша оқушылардың берілген тақырып бойынша білетінін белсендіруден басталады. Алдымен олардың тақырып бойынша не білетінін сұраңыз. Оларға сурет не затты көрсетіңіз немесе өзіңіз білетініңізді талқылаңыз.

Балалар өз ойларын білдіре бастағанда тақтаға кестенің бірінші бағанына жазып қойыңыз.

Оқушыларға жұмыс кестесіне туындаған кез келген сұрақты және берілген мақаланы оқығанда алам деген жауаптарын жазып қоюды сұраңыз. Оқушыларға мақаланы оқығанда жұмыс кестесіне жауап жазып отыруларын ұсыныңыз.

Оқушылар мақаланы оқып болған соң және өз жұмыс кестелерін толтырып болған соң барлық сұрақтарына жауап алғанын тексеру үшін талқылаңыз. Оқушыларға ақпаратты одан әрі іздестірудің әр түрлі тәсілдерін ұсыныңыз.

«Аялдама жасап оқу» әдісі.

«Аялдама жасап оқу» әдісі қолданылатын материал әдеби шығармалар болып табылады. Берілген тәсілдің міндетті шарты-мәтіннен аялдама жасау үшін тиімді кезеңдерді табу. Бұл аялдамалар- перделер сипатты: бір жағында білетін ақпараттар орналасқан, ал екінші жағында оқиғаны бағалауға ықпалы зор мүлдем белгісіз ақпарат бар. Бұл әдіс өзіндік пікірге күрделі өзгеріс енгізіп қана қоймай, тіпті бұрынғы ұстанымнан бас тартуды да талап етеді. Бірақ ұстанымнан бас тартуы - біреудің ықпалы емес, оқушының өз бетінше материалмен жұмыс істеуінің нәтижесі.

Берілген тәсіл технологияның барлық кезеңін қамтиды.

Қызығушылықты ояту. Берілген кезеңнің негізінде тек мәтіннің атауы мен авторы жайлы мәлімет, балалар өздері шығарма не жайлы болатынын болжаулары керек.

Ой толғау. Бұл кезеңде, мәтіннің бір бөлігімен танысып, оқушылар материал туралы болжамдарын нақтылайды. Тәсілдің ерекшелігі сол, болжамдарын нақтылау кезеңі (Ой толғау кезеңі) бір мезетте келесі бөліммен танысу кезеңіне қызығушылықты ояту кезеңі болып табылады. Мұғалімнің қоятын сұрақтары Блум сұрақтарының барлық деңгейін қамтуы керек. Міндетті сұрақ:

«Әрі қарай не болады және неге?»

Рефлексия. Қорытынды пікір алмасу. Бұл кезеңде мәтін қайтадан біртұтас күйде болады. Оқушылармен жұмыс түрі әр түрлі болуы мүмкін: хат, пікірталас, бірлесе іздеу, тезистер, мақалды таңдау, шығармашылық жұмыс.

Мәтінмен бұлай жұмыс істеу мәтінді талдау біліктілігін дамытады, жеке элементтердің байланысын табады (тақырыптың, бейненің, автор ұстанымын көрсету тәсілі), өз ойын ашып айта білуді дамытады, түсіністік пен ой елегінен өткізуге үйретеді. «Аялдап оқу» әдісі оқушылардың келесі біліктіліктерін дамытады: мәтінді талдау; сұрақ қою; өз көзқарасын дәлелдеу; мәтіннің басты ойдын бөліп көрсете білу, коммуникативтік қабілеті дамиды.

Кластер – белгілі бір тәртіпте мәтіннің мағыналық бірліктерін бөліп көрсету. Әдістің мағынасы бар білімді жүйелеуге талпыну. Ол «Ойлар себеті» әдісімен байланысты. Кластерлер сабақтың басқа кезеңінде де ой толғау, рефлексия кезеңінде, сондай-ақ жалпы сабақтың да басты әдісі бола алады. Есте сақтау үшін біз бір нәрселерді жазып, сызғанда, біз оларды интуитивті түрде ерекше түрде орналастырамыз, белгілеріне сай біріктіреміз. Кластер – материалды жүйелеудің графикалық әдісі. Біздің ойларымыз шашырамайды, белгілі бір жүйеге жинақталады.

Кластерлер жасау тәртібі:

- кезең: оқушылар негізгі, тақырыптың, ойдың «жүрегі» болып табылатын басты сөзді немесе сөз тіркесін анықтайды.
- кезең: оқушылар берілген тақырып бойынша барлық естеріне түскендері мен білетіндерін жазады.
- кезең: оқушылар жинақтаған материалдарды жүйелеу жүзеге асырылады.
- кезең: жазу барысында жаңадан пайда болған сөздер басты сөзбен тура сызық арқылы байланыстырылады.

Сурет 1 – «School» кластері

Сурет 2 – «Christopher Columbus» кластері

Сыни ойлауды дамыту технологиясының дәстүрлі оқытудан басты айырмашылығы білімнің дайын күйінде берілмеуі. Нақты жағдайда «мынаны былай жазу немесе айту керек» деп көрсетпей, оқушының өзінің шығармашылық ойлауының орын алуына мүмкіндік беру, шешім қабылдауға үйрету, жауапкершілігін арттыру, коммуникативтік қабілеттерін қалыптастыру.

«Болжам ағашы» әдісі

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 «Қазақстан мектебі» журналы. – 2020. – № 6. – 108 б.
- 2 Абсатова М. А. «Қазіргі педагогикалық технологиялар» – Алматы, 2006 ж. – № 6. – 135 б.
- 3 Кларин М. В. Развитие критического и творческого мышления // Школьные технологии. – 2014. – №2. – 188 с.
- 4 Верещагина И.Н., Рогова Г.В. «Методика обучения английскому языку на начальном этапе в общеобразовательных учреждениях.» Play and Learn. – 2006. – №7. – 120 с.

МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ КАК ДИАЛОГ И ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ КУЛЬТУР

БЕКМАГАМБЕТОВА А. А.

учитель русского языка и литературы, Целиноградский район

Сколько времени прошло с тех пор, как появилось культурное и этническое многообразие человечества, и с тех пор предпринимаются попытки понять чужую культуру и ее представителей, различить культурные различия и сходства. Культурная многоликость современного человека растет. Люди общаются и общаются с

представителями других культур, которые имеют существенные отличия друг от друга. Различия в языке, национальной кухне, одежде, обычаях, подходе к проделанной работе делают эти связи трудными и даже невозможными. Сегодняшние жизненные противоречия требуют максимального осмысления проблемы смещения и взаимопонимания разных народов и культур.

Актуальным становится изучение особенностей, элементов, структуры, стилей, стратегий межкультурной коммуникации. Первоначально понятие межкультурная коммуникация имело лингвистическое понимание и применение. В пособиях по «Межкультурной коммуникации» авторы отмечают, что впервые это понятие было сформулировано в работе американских лингвистов Д. Трейгера и Э. Холла «Культура и коммуникация. Модель анализа», опубликованная в 1954 г. Интересна история возникновения термина, она связана с послевоенным временем.

Понятие культуры употребляется в этом значении во всей Европе, в том числе и в казахском языке. Наука позволяет выделить основные из многих определений термина современная культура. Культура - это искусственный мир вещей, символов, отношений между людьми, которые связаны со способностью человека изменять окружающую среду и возникают в ходе этих изменений. Все вещи, созданные человеком и связанные с ним, имеют непосредственное отношение к культуре. Понятие межкультурной коммуникации имеет в научной литературе несколько синонимов: межкультурная коммуникация, межэтническое общение, межкультурная интеракция. Большинство специалистов говорят, что обсуждение межкультурной коммуникации возможно только тогда, когда люди воспринимают представителей разных культур как абсолютно чуждых своей культуре. Современное коммуникативное пространство состоит из сложной системы, в которой одно из основных мест принадлежит различным видам коммуникации. Потому что человек ведет себя по-разному в разных ситуациях, в результате чего в каждом отдельном случае он устанавливает особые отношения с другими людьми. При этом характер и особенности коммуникации определяются средствами, способами передачи информации, субъектами коммуникации, целями и многими другими причинами. Это позволяет выделить следующие виды коммуникации: межэтническую, деловую, социальную, международную, межличностную, массовую, межкультурную и другие [1].

Сегодня высокая мобильность населения стала обычным явлением. Аналитики рассматривают массовые перемещения из провинции в столицы, из бедных стран в более экономически и социально развитые страны как характерные черты глобализирующегося мира. А культурное разнообразие способствует расширению представлений о мире, способствуя развитию новых способов общения, взаимодействия. Когда разнообразие становится слишком сильным, общество начинает испытывать социальную напряженность и распадается на отдельные группы. Правительства принимающих стран пытаются привлечь иммигрантов к общественной жизни, но нерезиденты неоднородны и отличаются друг от друга не только своей этноконфессиональной принадлежностью, но и профессиональными навыками, уровнем образования и желанием интегрироваться в «чужое» общество. Необходимо сформировать новую идентичность, основанную на признании себя гражданином данной страны. Это так называемая наднациональная идентичность, где существует свобода выхода из этнической группы в пространство транс культуры. Поскольку иммигрантские общины все еще находятся на доминирующей стадии этноцентрической идентичности, когда этническая принадлежность консолидируется посредством утверждения и исключительности, имеют место строгие правила, предписываемые социальными отношениями; нет необходимости говорить о свободной конкуренции различных культурных традиций без насильственного сохранения культурных стереотипов. Культура не может развиваться изолированно, она «Живет в диалоге» [2] и поэтому должна допускать другие представления о мире. Следовательно, диалог – это взаимопроникновение культур [3].

Равноправный диалог культур – это не только уважение к чужим ценностям, но и позиция, которая предполагает расширение диапазона собственных ценностных ориентаций за счет позитивного взаимодействия с другими культурами, обогащения культурным и социальным опытом. В процессе диалога культур происходит как встреча различных культур, так и их взаимопроникновение, что приводит к изменению культурных моделей участников диалога. Ни экономическое, ни политическое, ни даже культурное сотрудничество не может изменить картину мира так глубоко, как культурный диалог.

По мнению А. П. Садохина, для термина «диалог» близкими по содержанию понятиями являются понятия «общение» и

«коммуникация». В обыденном словоупотреблении понятия «диалог» и «общение», как правило, не различаются, поэтому чаще всего коммуникация и любой обмен суждениями являются диалогом. Но не всякое общение – диалог [4].

Диалог предполагает взаимный обмен идеями, представлениями, концепциями и т.д. Поэтому для того, чтобы общение стало диалогом, необходима заинтересованность обеих сторон. Если данное условие не выполняется хотя бы, с одной стороны, то диалога как такового не возникает. Сущность диалога заключается в том, чтобы понять чужую точку зрения и вместе с тем сохранить свою собственную. При этом каждый из участников остается на своих позициях, а оппонент по коммуникации здесь выступает не как противник, а как партнер. Однако подлинное взаимопонимание в межкультурном общении представляет собой сложный процесс, требующий от партнеров особых качеств, их способности к самопознанию, к адекватному восприятию достижений своей и иной культуры. Поэтому для возникновения межкультурного диалога необходим определенный уровень культурной, коммуникативной готовности партнеров. В процессе диалога сталкиваются различные образы, обнаруживаются и формулируются новые смыслы и устремления. Диалог культур составляет основу их развития, он позволяет им раскрыть свои смысловые глубины, осознать свою уникальность, раскрыть ценности и нормы, способы постижения мира, определить смыслы и идеалы человеческой жизни. Диалогичность предполагает также сопоставление национальных ценностей и выработку понимания того, что собственное этнокультурное сосуществование невозможно без уважительного и бережного отношения к ценностям других народов. Таким образом, диалог выступает принципом понимания культуры, т.к. сущностные характеристики любой культуры проявляются преимущественно в ее диалоге с другими культурами. В ходе диалога людей и культур, межкультурной коммуникации происходило развитие языка (в форме заимствований), обмен предметами материальной культуры и духовных представлений.

Ни одна культура не живет изолированно. В соответствии со своим образом жизни он всегда обращается к своему прошлому опыту ни к опыту других культур. Попытка взглянуть на опыт других культур называется «отношением культур». Из-за увеличения международных отношений и отношений разных культур, их исследования привлекают к себе большое внимание [5].

Исследования по межкультурной коммуникации в последнее время приобретают всё большее значение в связи с процессами глобализации и интенсивной миграции.

Типы коммуникаций:

1 По количеству участников и дистантных отношений между ними:

а) межличностная (2 человека, семья) – минимальное количество участников, близкие отношения. Характер развития – сужение или расширение дистанции.

в) межгрупповая/внутригрупповая – дистанции больше, как и количество участников

с) профессиональная (при бизнесе)

д) массовая (через посредника – СМИ, телевидение)

е) межкультурная (между разными культурами, включает в себя всё предыдущее)

2. При функциональном подходе:

а) информативная

б) аффективно–оценочная (чувства, мнения)

с) рекреативная (информация для отдыха, в игровой форме)

-д) убеждающая (между людьми разных статусов, идеологические установки)

е) ритуальная (различные традиции, обычаи)

3 По использованию языка:

а) вербальная

б) невербальная

4. Функции невербального общения

1 невербальное общение дополняет вербальное

2 невербальное общение противоречит вербальному

3 невербальное общение заменяет вербальное

4) невербальное общение служит регулятором вербального

Невербальные средства общения:

1 Кинесика (мимика, взгляд, жесты, поза)

2 Просодика (голосовые и интонационные средства)

3 Такесика (прикосновения)

4 Сенсорика (чувственное восприятие, проявление ощущений)

5 Просемика (пространственная структура общения)

6 Хронемика (временная структура общения)

«Межкультурная коммуникация – это взаимопонимание между представителями разных национальностей и культур». Полное определение дает известный ученый–лингвист И. И. Халеева:

«Межкультурная коммуникация – особый плод деятельности людей, принадлежащих к разным языкам и культуре. Это не только деятельность между людьми, принадлежащими к разным культурам и языкам, но и то, что они воспринимают друг друга как «чужого»».

Таким образом, межкультурная коммуникация – это сложный и интересный процесс, требующий кропотливого труда и четкой подготовки к обучению. Основное внимание уделяется культуре. Через язык начинает изучаться чуждая культура, на основе которой происходит изменение восприятия и восприятия мира человеком. Языковые умения и навыки не могут не влиять на формирование личности: человек может многое знать и уметь, но соответствие запросам и потребностям общества сомнительно. Поэтому, не зная культуры изучаемого языка, страны, говорящей на этом языке, невозможно получить квалификацию на этом языке, прежде чем овладеть им. Для того, чтобы правильно найти другой язык в обществе, мало знать язык этой страны, нужно также владеть культурой народа, говорящего на этом языке.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Филипова Ю. В. Актуализация личностных характеристик коммуникантов в контексте диалога культур // Вестник МГУ. Сер. 19 Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2008. – С 131–137.
- 2 Меликов И. М. Социальное существо свободы. Москва. – 2018. – 431 с.
- 3 Меликов И. М., Гезалов А. А. Диалог культур и культура диалога. Вопросы философии. – 2014. – 12. – С. 24–34.
- 4 Садохин А.П. Межкультурная компетентность: сущность и механизмы формирования: дис. ...докт. культурологии. – М., 2009. – 342 с
- 5 Фрик Т. Б. Основы теории межкультурной коммуникации», учебное пособие. – Томск: Изд-во Томского политехнического университета. – 2013. – 100 с.

ПУНКТУАЦИЯ В ДИСКУРСИВНЫХ УСЛОВИЯХ МЕЖКУЛЬТУРНОГО ИНТЕРНЕТ-ОБЩЕНИЯ

ДУБОВСКИЙ Ю. А.

Заслуженный деятель науки РФ,
Пятигорский государственный университет,
Российская Федерация, г. Пятигорск
ЗАГРАЕВСКАЯ Т. Б.

д.ф.н., профессор
Пятигорский государственный университет,
Российская Федерация, г. Пятигорск
ЗАГРАЕВСКАЯ С. М.

д.ф.н., профессор
Московский инженерно-физический институт,
Российская Федерация, г. Москва

Как известно, пунктуация, будучи встроенной в систему языка, активно участвует в выполнении всех его функций, в том числе функции межкультурного Интернет-общения.

Вследствие усиливающегося процесса межязыкового взаимообогащения в Интернет-коммуникации, назрела необходимость уточнения ряда особенностей в узусе некоторых пунктуационных знаков, в частности, тире и двоеточия.

Среди основных задач, решаемых двоеточием и тире как знаками препинания, обычно выделяют функцию отделения / разделения и функцию выделения / уточнения [2]. Заложена полифункциональность двоеточия и тире конкретизируется и нейтрализуется в определенных контекстуальных условиях. Тем самым, в узусе знаки двоеточия и тире способны актуализировать лишь часть своего прагматического потенциала.

Присутствие сходных графем в русской и английской пунктуационных системах не означает их равного функционального статуса. Более того, условия реализации двоеточия и тире дополняют лингвоспецифичность ситуативными особенностями, накладывают дискурсивную обусловленность, вносят личностную детерминированность и помогают отобразить на письме эгоцентрические смыслы и значения. Правильное распознавание функционального содержания двоеточия и тире в ситуации дискурсивной реализации служит залогом получения полного и адекватного понимания высказывания.

Данная статья является результатом систематизации изучения двоеточия и тире, используемых для организации и оформления

высказываний коммуникантов русско- и англоязычного бизнес-дискурсов. Материалом исследования послужили фрагменты бизнес-коммуникации на Интернет-площадках Эксперт online [5], The Economist [6], «Выгодное дело» [4], UK Business Forums [7]. Общая совокупность рассмотренных примеров составила более 2000 предложений, из которых 1100 русско- и 900 – англоязычных.

Следует отметить, что пунктуационная система Интернет-коммуникации опирается на установившуюся систему пунктуационных знаков, принятую в письменной речи. При этом система пунктуационных знаков русского и английского языков видоизменялась в течение поступательного исторического развития, в частности, трансформации подверглась форма и значения двоеточия и тире, как и характер их рекуррентного употребления в письменных текстах [2; 3]. Появление двоеточия фиксируется уже в VII вв. до н.э., V в. н.э. в трудах древних греков и римлян, где возникает необходимость членения периода и создание пунктуационного единства. Далее трансформация графического образа знака приводит в середине XV в. к появлению тире. Одновременно с последним начинают формироваться и закрепляться нормативы применения пунктуационных знаков в дискурсивных условиях русского и английского языков.

Узус пунктуационных знаков двоеточия и тире в дискурсивных условиях современной Интернет-коммуникации представляется неоднозначным: в английской лингвокультуре по сравнению с русской она менее регламентирована. Существенное значение для задач организации и оформления письменного текста с помощью двоеточия и тире приобретает смысловая сторона высказывания. В определенных дискурсивных условиях современного периода выбор знака препинания в русском и английском узусе может опираться не только на регламентированные правила, но и на личное предпочтение пишущего, исходя из заложенной коммуникативной установки и авторской интенции. Тем самым современные дискурсивные условия наделяют двоеточие и тире большим прагматическим потенциалом и позволяют им реализовывать логико-синтаксическую, интонационную и модальную функции. Пунктуационные средства русского и английского языков попадают под влияние семантико-стилистического принципа, организуют письменное оформление речевых фрагментов, исходя из стилистики конкретного высказывания. При этом английские пунктуационные знаки тяготеют к актуализации интонационной

функциональной составляющей своего потенциала, русские – к логико-синтаксической. Передача чувств, эмоций, переживания с помощью пунктуационных знаков и вариативных графем придают современному дискурсу русского и английского языков большую изобразительность и наглядность.

Наибольшая вариативность употребления двоеточия и тире наблюдается в таких ситуациях, как: а) введение однородных членов предложения при обобщающем слове, б) при передаче значения пояснения на уровне отдельных членов предложения, в) при объединении главного придаточного в составе бессоюзного сложного предложения со значением причины, обоснования, пояснения; г) после именной темы перед вопросительной частью высказывания (в том числе, при включении прямого вопроса в придаточной части).

По сравнению с двоеточием тире как пунктуационный знак в англо- и русскоязычном дискурсах обладает большей степенью свободы и разнообразием реализуемых функций, включая возможность эмоционально-экспрессивной передачи компонентов значения. Оно также присваивает себе функциональные возможности двоеточия, которое скорее маркирует реализацию функции изъяснения.

В англоязычном и русскоязычном пространствах наблюдается сокращение функциональности двоеточия, специализацией которого можно считать актуализацию значения причинной обусловленности, ввод информации пояснительного характера, включение в состав высказывания содержания, конкретизирующего общее понятие. Двоеточие обладает ритмико-эмфатическими возможностями и может реализовывать графически-выделительную функцию (в частности, в английском языковом пространстве, где графема проявляет вариативность при строчном и прописном написании части высказывания, вводимой двоеточием).

Актуализация тире в дискурсивном пространстве английского и русского языков более рекуррентна по сравнению с двоеточием. Во многом, этому способствует прагматический потенциал тире, способного занимать те же позиции, что и двоеточие в письменном оформлении предложения-высказывания, а также имеющего эмоционально-экспрессивные возможности, размывающие кодифицированные пунктуационные традиции. Прагматический потенциал тире чаще мотивирует коммуникантов к использованию этой графемы и реализации с ее помощью субъективизированной креативной интенциональности.

Специфичным для русского тире сохраняется функциональность в ситуации графического соединения подлежащего и сказуемого при отсутствии связки. В английском языковом пространстве употребление тире проявляет специфичность для передачи недосказанности, незавершенности или обрыва коммуникативного сообщения.

Узуальность пунктуационных знаков в Интернет-пространстве бизнес-дискурса складывается под влиянием как языковых, так и дискурсивно-стилистических составляющих [1].

Англоязычный контекст формального типа бизнес-дискурса Интернет-среды [6] проявляет максимальную однозначность в выражении на письме заложенных языковых значений. Доминантность в использовании пунктуационного знака, участвующего в реализации функциональных задач, обнаруживается у двоеточия (66 %) в отличие от тире (34 %). В противовес формальному типу англоязычный неформальный тип бизнес-дискурса [7] тяготеет к рекуррентному использованию тире (80,5 %) в отличие от двоеточия (19,5 %). Данный языковой формат обнаруживает вариативность в части реализации оформления двоеточием и тире ситуаций с перечислением (12 % – двоеточие, 3 % – тире) и введения уточнений со значением «=а именно, что, потому что» (тире – 14,5 %, двоеточие – 3 %). В пространстве русскоязычного бизнес-дискурса наблюдаются схожие тенденции в обоих анализируемых типах, большая согласованность в решении функциональных задач и рекуррентности используемых для этого знаков, доминировании тире (формальный тип – 88 %, неформальный тип – 96 %) по сравнению с двоеточием (формальный тип – 12 %, неформальный – 4 %). В частности, формальный [5] и неформальный [4] бизнес-дискурсы на русскоязычной почве допускает вариативность двоеточия и тире при оформлении прямой речи / цитат (формальный тип: тире – 14 %, двоеточие – 5 %, неформальный тип: тире – 2 %, двоеточие – 2 %), а также уточнение со значением «=а именно, что, потому что» (формальный тип: двоеточие – 24 %, тире – 2 %, неформальный тип: тире – 11,5 %, двоеточие – 2 %). Последняя функциональная задача объединяет русскоязычное пространство бизнес-дискурса в его формальной и неформальной реализациях с неформальной англоязычной средой.

Подводя итог рассмотрению функционирования двоеточия и тире в бизнес-дискурсе Интернет-пространства, укажем, что исследование характера функционирования языковых знаков в сети Интернет продолжает оставаться актуальным и открывает широкие деятельностные перспективы для исследователей. В

настоящее время Интернет-площадка выступает одним из основных коммуникативных пространств, получение лингвистических знаний о которых важно для понимания и фиксации изменений, происходящих в языке Интернета и языковом сознании его пользователей.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Горошко, Е. И. Теоретический анализ Интернет-жанров: к описанию проблемной области // [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.textology.ru/article.aspx?aid=77>
- 2 Правила русской орфографии и пунктуации. Полный академический справочник / Под ред. В.В. Лопатина. Москва: Эксмо, 2006. – 480 с.
- 3 Рушинская, И. С. Английская пунктуация. English punctuation: учебное пособие. М.: Флинта. – 2014. – 118 с.
- 4 Форум «Выгодное дело». // [Электронный ресурс] Режим доступа <http://forumbusiness.net/index.php>
- 5 Эксперт online. // [Электронный ресурс] Режим доступа <http://expert.ru/>
- 6 The economist. // [Электронный ресурс] Режим доступа <https://www.economist.com/>
- 7 UK business forums. // [Электронный ресурс] Режим доступа <https://www.ukbusinessforums.co.uk/>

ДИАЛОГ КУЛЬТУР КАК ИНСТРУМЕНТ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

ЕСИМХАНОВА Н. А.

к.п.н., доцент

БАЙТЕНОВА Р. М.

ст. преподаватель

БИМУРЗИНА А. А.

ст. преподаватель, Южно-Казахстанский
университет имени М. Ауэзова, Шымкент к.

Межкультурная коммуникация – один из важнейших механизмов глобализации мировой социокультурной сферы. Современный мир отличается как увеличением темпов глобализации и интеграции в общемировой процесс подавляющего большинства существующих этнокультурных образований, так и их стремлением

к сохранению самобытности национальных культур, национального кода. Этот процесс порождает ряд проблем во взаимоотношении представителей различных культурных сообществ. Взаимодействие стран и народов, о чем свидетельствуют и последние события на Украине, приобретает сегодня не только все более открытый, но и вместе с тем противоречивый характер. В реалиях сегодняшнего дня, когда возникают столкновения культур, вспыхивают межэтнические разногласия, конфликты, диалог культур призван стать эффективным инструментом межкультурной коммуникации, инструментом стабильности, устойчивого развития в поликультурном мире. Вхождение в мировое пространство требует освоения его культурного контекста, достижения понимания между носителями различной культуры – расширения практических потребностей межкультурной коммуникации, построенной на принципах взаимоуважения, открытости, признания других ценностных ориентиров, другого типа мышления. Иначе говоря, межкультурный диалог должен быть направлен на сплочение различных культур, достижение принятия разных мировоззрений и идей, развития толерантности при сохранении индивидуального своеобразия, уникальности каждой отдельно взятой нации. Таким образом, межкультурный диалог как совокупность равноправных отношений и связей, исключающей авторитаризм между различными культурами, призван служить уникальным средством взаимообмена ценностями культуры, самоидентификации и идентификации различных наций и этносов в социуме, сохранения самобытного национального кода. Этнокультурный компонент является отражением мировидения определенного народа, его культурных ценностей, его истории, как прошлого, так и настоящего. О достижении так называемой культурной синергии можно говорить, если в процессе диалога происходит полезное и продуктивное взаимовлияние, взаимопроникновение, сближение разных культур.

Диалог как социокультурный процесс, социокультурное явление, в который вступают разные национальные ментальности, разные национальные культуры, представляет собой трансформацию специфических национальных и культурных стереотипов восприятия и моделей поведения участников диалога, специфических национальных особенностей языковой картины мира в рамках конкретной нации.

Благодаря развитию межкультурного диалога многообразие культур становится источником взаимного духовного обогащения

и способствует укреплению взаимопонимания, примирения и терпимости. Диалог является «ключом к изучению культуры, фактором, расширяющим сознание человека и определяющим направленность его духовных поисков [1].

Приобщение к другой культуре, погружение в ее особый мир обогащает человека новым запасом знаний, более широким взглядом на вещи и помогает лучше понять и оценить свою культуру. Ведь как отмечал великий мыслитель Абай, нужно учиться, чтобы узнать то, что знают другие народы, чтобы стать равными среди них, чтобы стать защитой и опорой для своего народа [2]. Поэтому в настоящее время процесс модернизации образования предполагает, помимо прочего, обучение и воспитание посредством культурных ценностей – мировых и национальных, как части мировых.

Рассмотрим язык как средство коммуникации в системе культуры, в частности межкультурной коммуникации. В данном аспекте язык выступает как компонент, составляющий диалога культур. Именно в языке, через язык, через отношение к языку (родному, второму неродному, иностранному) отражается культура народа, общества, отдельного индивида. Отметим, что в условиях глобализации ни одна страна не может оставаться в изоляции, в том числе в языковой. Как минимум, в реалиях XXI века каждый индивид должен владеть минимум двумя–тремя языками, помимо родного. Воспитание полиязычной, межкультурной личности – веление времени. В силу своего особого положения язык в системе культуры содержит большие возможности для воспитания и развития межкультурной личности. Как известно, на сегодняшний день языком международного общения являются 6 мировых языков. По мнению специалистов ЮНЕСКО, ведущим в мире из шести мировых языков как средство общения между народами, в том числе межкультурного контакта останется английский язык, в европейском пространстве – немецкий, в евразийском – русский.

Отсюда следует, что изучение других языков и их использование как средства международного общения сегодня невозможно без глубокого знания культуры носителей этих языков, их менталитета, национального характера, образа жизни, видения мира, обычаев, традиций. Только сочетание этих двух видов знания – языка и культуры – обеспечивает межкультурную коммуникацию. Другими словами, полиязычная личность посредством языковых знаний приобретает этнокультурные знания, необходимые для налаживания взаимоотношений с представителями других народов,

определения эффективных форм сотрудничества, тактики поведения, создания атмосферы доверия и согласия. Это значит, что модель поведения партнеров по коммуникации определяется знанием материальной и духовной культуры другого народа, его ценностных нравственных установок, мировоззренческих представлений.

Межкультурное общение, толерантность, уважение к культурным ценностям народов, проживающих в стране, являются одними из определяющих факторов целостности, конкурентоспособности такой полиэтнической страны, как Казахстан. В связи с этим одной из главных задач образовательной системы является формирование этических ценностей, высокой культуры полиязычной, межкультурной личности, умеющей грамотно и адекватно формулировать и высказывать свои мысли в межкультурной среде, терпеливо и уважительно относиться к мнениям окружающих.

Так, в процессе восприятия информации этнокультурного характера с применением разнообразных форм работы обучающийся усваивает этнокультурные знания, способствующие развитию чувства гордости и удовлетворения от осознания принадлежности к тому или иному народу – национальной идентичности, и, что самое важное, формирует основу для позитивного межэтнического взаимодействия.

Изучение других языков и их использование как средства международного общения невозможно без глубокого и распространенного знания культуры носителей этих языков, их менталитета, национального характера, образа жизни, обычаев, традиций. Только сочетание этих двух видов знания – языка и культуры – обеспечивает эффективное и плодотворное общение как на вербальном, так и невербальном уровнях.

Отсюда следует, что межкультурная коммуникация необходима для повышения уровня культурной самобытности, для подготовки к межкультурному взаимодействию [3, с. 2]. В данном направлении образовательным организациям, в том числе и вузам, необходимо разрабатывать новые программы поликультурного образования, искать модели и условия для реализации поставленных задач. Для знакомства обучающихся со специфическими признаками поликультурного образования, с национальными и общенациональными категориями (язык, история, искусство, фольклор, традиции) могут быть предложены такие виды традиционных и интерактивных методов форм работ, как проведение бесед, ролевых игр, дискуссий, круглых столов;

знакомство с текстами и видеоматериалами культурологической направленности; организация встреч с зарубежными гостями, проведение Недели, Декады языка, Фестивалей языков. Так, данные виды работ по воспитанию полиязычной, межкультурной личности можно провести на занятиях русского языка (согласно Типовой программе общеобразовательной дисциплины «Русский язык» (Алматы 2018) [4] по таким лингвокультурологическим темам, как: «Музеи, выставки», «Путешествия», «Современный стиль в одежде», «Языки и образование», «Государственные и религиозные праздники в РК», «Программа трехязычия в Казахстане», «Русский язык в мире, Казахстане», «Национальные традиции в воспитании», «Казахстанское общество глазами иностранцев» с целью развития контактоустанавливающих, регулирующих, познавательных и оценочных интенций у обучающихся. Работа в данном направлении с учетом многонационального состава студенческих групп особенно актуальна в аспекте воспитания межкультурной личности, развития навыков межкультурной коммуникации. С целью развития культуры общения в деловой сфере межкультурной коммуникации (например, для студентов специальности «Технология молочных продуктов», «Биотехнология» и др.) можно использовать на занятиях по профессиональному русскому языку следующий ситуативно-ролевой кейс:

Ситуация:

Вы – представитель фирмы «Казкумыс».

Вам предстоит встреча с представителем российской фирмы. Составьте содержание возможных деловых переговоров (диалог). Сформулируйте возможные варианты вопросов партнера и ответы на них [1, с. 22]. Предоставьте сведения о полезных свойствах национального кисломолочного продукта, его химическом составе, биохимических и микробиологических основах производства **кумыса**, ферментации, использовании в косметологии, кулинарии, калорийности, энергетической ценности продукта, условиях хранения (свяжите с историей, культурой казахского народа). Используйте соответствующие языковые средства, формы выражения коммуникативных намерений, в том числе соответствующую терминологическую лексику (для подтверждения своей профессиональной компетенции), речевые этикетные формулы. Укажите, на каких условиях ваша фирма будет экспортировать свою продукцию (кумыс, саумалы).

- объем поставки (объем пробной партии);

- срок поставки;
- условия поставки;
- цена поставки;
- условия оплаты.

Проиграйте ситуацию с учетом особенностей национальной культуры, национального менталитета партнера. В конце переговоров выразите надежду на дальнейшее сотрудничество. Помните: в межкультурной коммуникации недопустимы ошибки культурного поведения, этикетных норм.

Данный ситуативный кейс, позволяющий использовать лексические единицы с национально-культурным компонентом в ситуации межкультурного общения представляет собой яркий пример взаимосвязи языка и культуры. Решение ситуативной задачи позволяет студентам национальных групп с казахским языком обучения в качестве вторичной языковой личности посредством неродного языка (русского языка) ознакомить в профессионально направленной ситуации представителей другой культуры с культурой, историей казахского народа.

Таким образом, межкультурная коммуникация как диалог культур в условиях все расширяющихся международных контактов направлена на формирование умения общаться и сотрудничать с людьми разных национальностей, конфессий, позитивного отношения к ним, утверждения толерантности в процессе адекватного восприятия и отношения к культурному многообразию – культурного плюрализма.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Белова А. С. Межкультурный диалог и духовно-нравственное развитие личности средствами искусства // Педагогика и искусство (электронный журнал). – № 4. – 2011. – С. 48–53.
- 2 Абай Кунанбаев. Слова назидания. – Алматы, 2006.
2. Байтенова Р. М. Русский язык делового общения. Комплексный кейс. – Шымкент: ЮКГУ им. М. Ауэзова, 2011. – 28 с.
- 3 Хакимов Э. Р. Модель условий поликультурного образования студентов вузов Удмуртии // Вектор науки Тольятинского государственного университета. Серия: Педагогика и психология. – №4. – 2011. – С 220 – 224.
- 4 Типовая учебная программа общеобразовательной дисциплины «Русский язык» для организаций высшего и (или) послевузовского образования. – Алматы, 2018.

A PRAGMATIC PERSPECTIVE TO INTERCULTURAL COMMUNICATION

ERCAN G. S.
Assoc. Prof., Dr.
Dokuz Eylül University, Turkey, İzmir

Introduction

In today's world, as a result of globalization, people from different societies and cultures have started to communicate intensively, either face to face or online. This situation has revealed the necessity and importance of people who speak different languages and are members of different cultures to communicate effectively and appropriately. Pragmatics, which is a micro field in linguistics, deals with the meaning in interaction; i.e., the study of the speaker's meaning and its interpretation by the listener and the influence of contextual factors, such as status, formality. Culture is another factor that has a great impact on communication from the same culture and in the communication of people from different cultures. Kecskes, one of the leading researchers in the field of intercultural communication, emphasizes the importance of the establishment of the link between pragmatics research and intercultural communication research since the latter aims to reveal how people of different cultures without a common cultural experience understand one another [1, p. 2].

The investigation of dynamics of intercultural communication from the pragmatic perspective has resulted in the emergence of the field of *intercultural pragmatics*. Intercultural pragmatics can broadly be defined as the study of how language is used in social interactions between people who speak different first languages, communicate in a common language, and, in most cases, represent different cultures [1] In our study, intercultural pragmatics is introduced and its contribution to intercultural communication is illustrated with examples from different cultures.

Intercultural pragmatics

When people interact with each other, they use language. Language as a means of communication mainly has two aspects. First of all, people use the language by the rules of its linguistic system (i.e., grammatical rules), which is called linguistic *competence* [2]. When they produce sentences and utterances, they tend to do it in a way appropriate to their socio-cultural context. *Communicative competence*, which is the second one, refers to a person's capacity to choose from a wide range of grammatically correct language forms that accurately reflect the social norms that regulate behavior in certain situations [3]. Social norms are

the unwritten social rules imposed by a given society to its members about appropriate behaviors, beliefs, and attitudes, shaped by its culture. From this definition, we can understand that culture is one of the most essential components of communication. Since communication is «a symbolic, interpretive, contextual process in which people create shared meaning» [4, p. 13], it is important to have cultural knowledge, in other words, *cultural competence*, for the creation of shared meaning. This concept becomes more important in the interaction of people who are members of different cultures, where a different language is spoken. *Intercultural competence* refers to an individual's ability to function effectively across cultures. On the other hand, *intercultural communicative competence* involves not only applying the knowledge of linguistic rules of the other language (L2) correctly but also doing it in socially appropriate ways [5, p. 88]. Thus, participants of intercultural communication should be aware of the cultural norms mutually.

In an intercultural interaction, the communicative process involves the partial representation of each participant's pragmatic rules; and to this end, intercultural pragmatics gives equal importance to participants' prior experience and contextual experience in the creation and comprehension of meaning [6, p.67]. Studies in intercultural pragmatics investigate:

- interaction between native speakers and non-native speakers of a language;
- lingua franca communication in which none of the interlocutors has the same first language (L1);
- multilingual discourse;
- language use and development of individuals who speak more than one language [6, p. 67]

The *sociocognitive* approach to intercultural pragmatics regards intercultural, i.e., jointly formed frame of reference made up of emergent common knowledge and social norms, as not a fixed phenomenon, but the one created during communication in which knowledge and communicative behavior of participants from two distinct cultures are mutually transformed. That is, intercultural communication relies heavily on interactive processes in which individuals cooperatively establish common ground and understanding during the interaction, drawing on their respective cultural knowledge (cultural models, schemas, presuppositions, and such) and multilinguistic repertoire based on their prior experience [7]. While pragmatics mainly focuses on communicative actions (speech-acts, politeness, cooperation) utterance analysis, the focus of the *sociocognitive* approach to intercultural communication is on

interaction and analysis of discourse segments [6], since interactants try to build understanding through numerous rounds in interaction, drawing on linguistic resources from multiple languages as needed, activating and negotiating their culturally molded knowledge [7].

The common ground of the participants of intercultural communication is limited since they come from different cultures, and generally it is universal knowledge. Thus, during the interaction, they are supposed to reach common ground. In a study on English lingua franca use, Kecskes (2007) found that participants tended to use language with more denotative meaning than formulaic/figurative one (idioms, metaphors) not that they do not know about them, but worry that their listener would not understand them properly and they would be misunderstood [6, p.79]. Therefore, they prefer to produce utterances of denotative meaning to ease communication. An example to show how formulaic language can cause misunderstanding has been provided by [8]. A Korean student goes to the Human Resources Office and talks to the clerk:

Lee: Could you sign this document for me, please?

Clerk: *Come again...?*

Lee: Why should I come again? I am here now. [8, p. 110]

In the above conversation, the Korean student understands the reply of the clerk with its denotative meaning. The clerk actually does not understand him asks him to repeat his question.

Another perspective on intercultural communication is the *interactional and interpersonal approach*. Its objective is to comprehend the function of pragmatics in the formation and maintenance of interpersonal relationships amongst people of various cultural backgrounds [9, p. 745]. In this perspective, culture is considered to be a set of recurring or preferred ways of doing, thinking, and classifying people, with a focus on how such practices are applied and evaluated in intercultural interactions [9]. A study on the interruption behavior of native speakers of English and native speakers of Japanese in interaction revealed that while the Japanese avoid interrupting the speaker, the English tend to interrupt as a sign of commitment to conversation. However, the Japanese participants interrupted more frequently when they interacted with the English native speakers in English than in their language, suggesting that the Japanese participants adjusted their interactional style [10, p. 24]. The findings of the study support the view that in intercultural communication, the communicative behavior of participants is transformed.

Relating to the analysis of the interaction between native speakers and non-native speakers of a language, the act of answering the telephone which changes from culture to culture can be given as an example. In an example provided by Cutting [11], A British woman (A) telephones the workplace of Mr. Perez and a Cuban (B) working for him answers the phone:

A: Is Mr. Perez there?

B: Yes, he is.

A: Em... can I speak to him. Please?

B: Yes, wait a minute. [11, p. 21].

In the above example, we can observe the lack of intercultural competence of the Cuban. In British culture, when the caller inquires about a person, the person who picks up the phone is supposed to call the inquired person. The Cuban, not being aware of this cultural convention, misunderstands the performative meaning.

Loan words are another category investigated in intercultural communication since their meaning might be changed by the culture borrowing them. May [12, p. 171] gives the word «container» in Danish which was borrowed from English, meaning «a very large, typically metal, box used for transporting goods». However, it means dumpster in Danish. Another example can be given from Turkish. «tost» is a loan word in Turkish borrowed from English, meaning «toasted bread». However, in Turkish, it means «bread that is toasted with a special machine by putting cheese, and/or sausage in it». Examples reveal that each culture uses the language in its way.

Based on the examples provided so far, we can see that a pragmatic perspective to intercultural communication contributes to understanding possible misunderstandings in communication that arise from the fact that participants are members of different cultures.

Conclusion

People construct common meaning through communication, which is a symbolic, interpretative, and contextual process. However, meaning is not always created explicitly and the social and cultural norms are involved in communication. A pragmatic perspective to intercultural communication views it as a dynamic process of continuous adaptations of the participants since the participants of the interaction do not share common cultural background information. Intercultural pragmatics investigates how people of different cultures without a common cultural experience understand one another by analyzing their interactions. The sociocognitive approach and interactional and interpersonal approach

are two of the main pragmatic perspectives aiming to explain the nature of international communication.

Analysis of speech behaviors such as turn-taking, interruptions, apologies, compliments, and contextual elements in the intercultural and multicultural interactions using pragmatic tools contributes to a better understanding of the dynamics of intercultural communication.

REFERENCES

- 1 Kecskes I. Lexical merging, conceptual blending, and cultural crossing. *Intercultural Pragmatics*, 1–1. – 2004. – P. 1–26
- 2 Chomsky N. *Syntactic Structures*. – The Hague: Mouton, 1957. – 117 p.
- 3 Hymes D. H. On Communicative Competence (In) J.B. Pride and J. Holmes (eds.) *Sociolinguistics // Selected Readings*. Harmondsworth: Penguin, 1972. – P. 269–293.
- 4 Lustig M. W., Koester J. *Intercultural Competence: Interpersonal Communication Across Cultures* (Sixth edition). – Boston: Allyn & Bacon, 2010. – 400 p.
- 5 Byram M. Conceptualizing intercultural (communicative) competence and intercultural citizenship. // *The Routledge handbook of language and intercultural communication*. – Oxon and New York: Routledge. – 2012. – P. 85–97.
- 6 Kecskes I. Interculturality and intercultural pragmatics. // *The Routledge handbook of language and intercultural communication*. – Oxon and New York: Routledge. – 2012. – P. 67–84.
- 7 Kecskes I. *Intercultural Pragmatics*. – Oxford: Oxford University Press, 2014. – 277 p.
- 8 Kecskes, I. Intracultural communication and intercultural communication: Are they different? // *International Review of Pragmatics*. – 2015. – 7(2). – P. 171–194.
- 9 McConachy, T., & Spencer-Oatey, H. Cross-Cultural and Intercultural Pragmatics. Haugh, M., Kádár, D. Z., & Terkourafi, M. (Eds.) // *The Cambridge Handbook of Sociopragmatics*, Cambridge University Press. – 2021. – P. 733–757.
- 10 Nakane I. *Silence in intercultural communication: Perceptions and performance*. John Benjamins Publishing, 2007. – Vol. 166.
- 11 Cutting J. *Pragmatics and discourse: A resource book for students*. Routledge, 2002. – 201 p.

12 Mey J.L. Developing pragmatics interculturally. // *Explorations in pragmatics: linguistic, cognitive and intercultural aspects*, Berlin: Mouton De Gruyer. – 2007. – P. 165–189.

13 Wardhaugh R., Fuller J.M. *An Introduction to Sociolinguistics* (Seventh edition). – Oxford: Wiley Blackwell, 2015. – 448.

ДИАЛОГ КУЛЬТУР И ПРОБЛЕМЫ ЛИНГВОКУЛЬТУРНОЙ ИНТЕРФЕРЕНЦИИ

ЖУМАШЕВА А. Ш.

д.ф.н., профессор

СЕЛЕЗНЕВА К. С.

докторант. Торайгыров университет, Павлодар қ.

Понятие диалога является на сегодняшний день чрезвычайно обширным, оно обладает достаточно емким содержанием, в связи с чем его необходимо исследовать в концептуальном аспекте, с научно–теоретической точки зрения, которая предполагает анализ понятия с двух сторон: с одной стороны, диалог культур как философско–культурологическая категория; с другой стороны – диалоговая технология обучения как научно – дидактическая категория.

Понятие «диалог культур» с общефилософской точки зрения рассматривается в русле диалогического подхода к культуре, понимаемой как «диалог культур» (В. Библер), как форма общения ее субъектов (В. Библер, С. С. Аверинцев, Б. А. Успенский).

Сама идея диалога культур не нова для философии, еще со времен античной культуры диалог рассматривался как особая форма коммуникации /Сократ, Платон, Аристотель/. Современный философский словарь определяет диалог (от греч. беседа, разговор) как философский термин, который используется в современных онтологических теориях коммуникации для обозначения особого уровня коммуникативного процесса, на котором происходит слияние личностей участников коммуникации [1, с. 147]. Наука философия суть диалога видит в общении с самим собой, со своей душой; известный со времен античности разговор со своей душой служит изображением человеческого сознания, всегда не тождественного уже изреченной мысли. Такое определение понятия с общефилософской точки зрения носит предельно обобщенный, абстрактный характер, диалог понимается как исходный феномен философствования.

Идея диалогичности далее развивается в философских течениях немецкого идеализма и романтизма XVIII – XIX вв.: в теории «чистого разума» И. Канта [2], концепции истины Г. В. Ф. Гегеля [3] и др. Источником современных учений о диалоге стали идеи Л. Фейербаха, С. Кьеркегора [4], Ф. Ницше [5], позднее – радикальные исследования Э. Гуссерля, М. Хайдеггера, К. Ясперса, М. Бубера, А. А. Майера и др. Так, например, знаменитая книга М. Бубера «Я и ты» (1923) представляет собой теоретический источник всех современных обсуждений диалога.

Идея диалогичности культуры была продолжена в XX веке в философско–культурологических взглядах многих исследователей (О. Шпенглер, А. Леви–Стросс, Р. Барт, Р. Якобсон, М. М. Бахтин, В. С. Библер, С. С. Аверинцев, Ю. А. Лотман, В. В. Иванов и мн. др.). Общефилософской основой концепции диалога культур являются фундаментальные положения о диалогической природе мышления, сознания, познания, языка; о культуре как процессе, протекающем в трех взаимообусловленных формах: в форме диалога культур, в форме самодетерминации индивида, в форме бытия индивида в культуре как создании им произведений культуры (М. М. Бахтин, Л. С. Выготский, В. С. Библер, М. Мамардашвили).

Концепция диалогичности культуры тесным образом связана с культурологическим учением М. М. Бахтина, с его теорией гуманитарного мышления, в дальнейшем идея диалога культур развивается и вводится в педагогический процесс В. С. Библером. Так, согласно теории М. М. Бахтина, «диалог – это не только речевой жанр, но и глубокая характеристика человеческого мышления и сознания» [7, с. 443]. Диалогический подход к культуре получил свое дальнейшее развитие во взглядах В. С. Библера, который философско–культурологическую природу феномена культуры зафиксировал в термине «диалог культур» (80–е г.г. XX века).

Диалог культур как дидактическая категория понимается в педагогике достаточно широко: как система педагогического сопряжения разных культур, как принцип и способ обучения, как технология обучения, «школа диалога культур» [7, с. 19].

В условиях межкультурной коммуникации как диалога культур неизбежно возникают различные культурологические процессы, которые проявляются в речи и в языке. Лингвокультурная интерференция считается одним из таких процессов, она возникает в результате языковых контактов представителей различных культур.

На сегодняшний день проблема интерференции является достаточно разработанной областью изучения различных наук, например, таких, как психология, лингводидактика, различные разделы внешней и внутренней лингвистики – социолингвистики, психолингвистика этнолингвистика, теория билингвизма, теория языковых контактов и т.д. Данный вопрос изучался как в ряде научных исследований концептуального характера, так и в более узких, специфических аспектах такими исследователями, как Вайнрайх У. В., Хауген Э., Вильдомек В., Розенцвейг В. Ю., Карлинский А. Е., Дешериев Ю. Д., Протченко И. Ф., Жлуктенко Ю. А., Залевская А. А. Верещагин Е. М., Блягоз З. У., Китросская И. И., Копыленко М. М., Ахметжанова З. К., Исаев М. К., Джусупов М. Д., Закирьянов К. З., Байбульсинова К. М. и др.

В первую очередь, проблему интерференции изучает теория языковых контактов и двуязычия, в лингвистическую науку этот термин в современном его значении ввел У. Вайнрайх, позаимствовавший его у представителей Пражской лингвистической школы [8, с. 61–80].

В целом, языковая интерференция в качестве лингвистического явления, которое возникает при взаимодействии как минимум двух языков и проявляется в речи индивида на втором (неродном, далее – изучаемом) языке, изучена довольно подробно.

Прежде всего, для нас представляет интерес лингвокультурная интерференция, изучение которой особенно актуально сейчас, в условиях диалога культур, когда в мире все отчетливее встает вопрос сосуществования различных культур, обществ с различными тенденциями и национальными традициями в сфере общения.

Различные исследователи определяют лингвокультурную интерференцию как полное или частичное несовпадение культурных коннотаций контактирующих языков [9]. Лингвокультурная интерференция, по нашему мнению, предполагает воздействие навыков, сформированных в русле родной национальной культуры реципиента, на восприятие и освоение нового для него инокультурного (иноэтнического) явления, индуцирующего реакцию, которая способна осложнить или нарушить межкультурный контакт [10].

Исследователь П. В. Тимачев в своих работах называет причины, которые обуславливают появление лингвокультурной интерференции: это лингвистические причины (разница в языковых системах контактирующих языков), когнитивные причины (качественное и количественное несоответствие объема когниций

у членов различных национально–лингвокультурных сообществ), лингвокультурные причины (различия в мировоззрении, в языковых и культурных картинах мира у представителей взаимодействующих лингвокультур, различные культурные референты, наличие/отсутствие культурной коннотации), коммуникативные причины (нарушение коммуникативных ожиданий, этикетных и коммуникативных норм) и др. [9, с. 71].

П. В. Тимачев в качестве главной причины появления интерференции указывает несовпадение картин мира, он объясняет это тем, что именно языковые картины мира являются проводниками и контекстом коммуникации личности и являются основой личностного самоопределения. Он подчеркивает, что в процессе интерференции не происходит смена одной картины мира на другую, происходит объединение родной и изучаемой картины мира, а также они накладываются и влияют друг на друга [9, с. 71].

Для примера можно обратиться к отрывку из кинофильма «Брат–2», который дает П. В. Тимачев. В данном отрывке во время общения людей, которые оказались в США впервые, и чернокожего американца происходит коммуникативная неудача, которая привела к драке:

Данила: *Ладно, хватум! Негр, go! Go! // N: Niger? Whoyoucallin' Niger? // Мерлин: Зря ты его негром назвал. // Данила: А кто он? // Мерлин: Афро–американец. // Данила: А какая разница? // Мерлин: Это для них ругательство обидное. // Данила: Да меня в школе так учили: в Китае живут китайцы, в Германии – немцы, в этом, Израиле – евреи, в Африке – негры [9, с. 72].*

Этот пример наглядно показывает, как интерференция возникает при столкновении картины мира носителя русской и американской лингвокультур из–за несовпадения значения одного слова. Так как в русском языке слово негр не имеет отрицательного значения и не воспринимается как оскорбительное. В русском языке оно обозначает человека, принадлежащего к негроидной расе, а также может употребляться в разговорной речи в отношении людей, работающих много и тяжело или сильно загоревших. Но в английском языке, и особенно в его американском варианте, слово negro потеряло свое привычное значение: a *blackperson* и на сегодняшний день означает *taboo, the word used to be the usual word but is now considered offensive*. В понимании русскоязычного участника общения в данном случае происходит подмена расового признака на национальный. Здесь мы также наблюдаем явление культурной лакуны (национально–специфического элемента культуры), которая

обусловливает интерференцию, а также объясняет нарушение правил политкорректности русскоязычными персонажами фильма. Подобные нарушения в процессе межкультурной коммуникации приводят к коммуникативным неудачам, перерастающим в конфликты [9, с. 72].

Особые черты национальной картины мира отражаются в смысловом значении языковых единиц в виде культурных коннотаций. Коннотации имеют оценочное значение, и при этом в них проявляются национальные особенности языка, создающие картину мира. В качестве примера можно рассмотреть сочетание старый дом, в сознании русскоязычных представителей оно имеет отрицательную оценку, а у англичан словосочетание *old house* имеет положительное значение, что вызвано уважительным отношением англичан ко всему старому, к вещам, связанным с прошлым.

Таким образом, можно выделить основные причины лингвокультурной интерференции, такие, как несовпадение языковых картин мира представителей различных языков и культурных сообществ, а также различающиеся культурные коннотации, которые присутствуют в семантике слов данных языков.

М. Д. Джусупов в своих исследованиях лингвокультурной интерференции подчеркивает, что она проявляется в результате неведения традициями культуры другого народа, отраженными в словарном запасе в виде лингвокультурем и сформированных в сознании носителей языка в качестве национальных психообразов [11, с. 351]. Причину возникновения лингвокультурной интерференции он видит в формировании в сознании человека и общества неправильных (искаженных) психообразов языковых единиц, отражающих в неродном языке понятия, явления, предметы.

В своих работах М. Д. Джусупов приводит примеры того, что в процессе изучения русского языка казахами такие слова, как той и свадьба, гипотетически не должны порождать речевую интерференцию, так как они на первый взгляд являются эквивалентными. Но у билингва может возникнуть вопрос: о какой именно свадьбе идет речь: о свадьбе со стороны жениха (келін түсіру той, беташар той, келіншек (келін) той) или же о свадьбе со стороны невесты (қыз той, қыз узату той)? Именно эта смысловая полиаспектность понятия казахского тоя и отсутствие такой смысловой полиаспектности в понятии русской свадьбы является причиной порождения смысловой и лингвокультурной интерференции в данном случае.

Рассмотрим примеры.

1 Казах из аула приглашен на русскую свадьбу. Свадьба началась. В какой-то момент приглашенный спрашивает: «Какая это свадьба: проводимая стороной невесты (қыз той) – свадьба по случаю бракосочетания дочери, или свадьба, проводимая стороной жениха (келіншек той (беташар той)) – свадьба по случаю бракосочетания сына?» Ему отвечают, что это общая свадьба, она в данном случае проводится совместно обеими сторонами: и стороной жениха, и стороной невесты. Казах в недоумении: так нельзя. Надо же сначала провести свадьбу в доме невесты.

2 Русский приглашен на казахскую свадьбу. Свадьба проходит в доме невесты, т.е. это қыз той (қыз узату той) – свадьба по случаю бракосочетания дочери.

В разгар свадьбы русский спрашивает: «А почему со стороны жениха очень мало людей? Почему сторона жениха не принимает активного участия в проведении свадьбы? Так нельзя. Или родители жениха не хотят, чтобы их сын женился на этой девушке?» Ему долго и подробно объясняют, что есть еще одна свадьба – свадьба в доме жениха. Именно там сторона жениха примет активное участие в проведении свадьбы.

А здесь, на этой свадьбе в доме невесты, со стороны жениха приглашается конкретное количество людей. На свадьбе в доме невесты они гости [11, с. 354].

Таким образом, мы наблюдаем здесь явление лингвокультурной интерференции, обусловленной несколькими причинами: во-первых, результат сформированных психообразов в сознании представителя казахской культуры – две разные свадьбы юноши и девушки (мужчины и женщины): *қыз той, қыз узату той* (свадьба, посвященная выдаче замуж дочери) и *келіншек той (келін той), беташар той* (свадьба по случаю женитьбы сына - или свадьба по случаю прихода невесты в дом жениха); во-вторых, результат сформированных целостных психообразов свадьбы в сознании представителя русской культуры [11, с. 358].

Психообразы в сознании индивидов, выросших в условиях родной национальной стихии, являются национальными, но в целом, в них присутствует и общечеловеческий фактор (например, понятие свадьба – той). Таким образом, национальная культура формирует национальные психообразы в сознании представителей этого языка и культуры. Национальные психообразы предметов, явлений окружающей действительности в сознании индивида и константы национальной культуры являются источниками интерференции, как

смысловой, так и лингвокультурной, появляющейся в речи билингва на вторичном языке.

В современных условиях мультиязычного образования процесс преодоления лингвокультурной интерференции является наиболее сложным, так как он затрагивает глубокие и широкие знания культуры и истории народа изучаемого языка [11, с. 358].

Можно сделать вывод, что в исследовании интерференции, наряду с существующей типологией, выделяют и лингвокультурный аспект, который основывается на лингвокультурологии как науке, изучающей взаимодействие культуры и языка, и представляющий большой интерес в условиях современного диалога культур. Такой вид интерференции возникает в речевой деятельности билингвов на вторичном, изучаемом языке под влиянием ошибок первичного, родного языка в связи с их принадлежностью к двум разным лингвокультурным общностям и в связи со слабым знанием языковой картины мира неродного языка. Речевые отклонения от нормы, связанные с незнанием культуры другого народа, мешают взаимопониманию и отрицательно влияют на осуществление общения.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Кулага А. М. Диалог культур как принцип и способ обучения студентов профессиональному речевому поведению. – автореф. дис ... канд. пед. наук. – Нижний Новгород, 1996. – 21 с.
- 2 Кант И. Критика чистого разума. – СПб, 1993.
- 3 Гегель В. Ф. Феноменология духа. – СПб: Наука, 1992.
- 4 Сирен Кьеркегор сам о себе в изл. П.Роде. – Урал LTD, 1998.
- 5 Ницше Ф. Соч.: В 2-х т. – Т.1. – М., 2000.
- 6 Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества /Сост. С.Г.Бочаров, 2-е изд., М.: Искусство, 1986. – 444 с.
- 7 Хауген У. Языковой контакт // Новое в лингвистике. Вып. УІ. Языковые контакты. – М., 1972. – С. 61–80.
- 8 Тимачев П. В. Несовпадение картин мира как причина лингвокультурной интерференции. – Вестник ВолГУ. Серия 9. Выпуск 6. Филологические науки. – 2007. – С. 71–73.
- 9 Жумашева А.Ш. Лингвокультурная интерференция в условиях полиязычного образования: учебное пособие. – Павлодар, 2018. – 133 с.
- 10 Современный философский словарь /Под общ. ред. В.Екемерова. – М.– Бишкек – Екатеринбург, 1996. – С. 147.

11 Джусупов М. Д. Билингвальное образование: проблема звуковой и лингвокультурной интерференции. – Вестник РУДН. Серия: Вопросы языкознания: язык и специальность. – 2017. – Vol. 14. – № 3. – С. 351–358.

ОБРАЗ МУЖЧИНЫ В АНГЛИЙСКИХ И РУССКИХ АНЕКДОТАХ

ЖУРАВЛЕВА Е. А.

магистр филологии, Торайгыров университет, г. Павлодар

Восприятие объективного мира человек определяет для себя ценностные ориентиры. Всё происходящее вокруг оценивается субъектом на основании принципа красиво–некрасиво, хорошо–плохо, правильно–неправильно, то есть объект действительности рассматривается с точки зрения его соответствия норме.

В определении оценки отдельных элементов образа мужчины в анекдотах русского и английского языков, которые включают как собственные свойства предметов, образующие стандартные наборы признаков, так и стереотипные представления о месте объекта в ценностной картине мира, и роли этого объекта в обществе, другими словами, опираются на объективные и субъективные факторы оценки [1, с.12–20].

В картине мира социума имеется некое постоянное усреднённое представление о данном объекте с соответствующими количественными или качественными признаками.

В ходе исследования образ мужчины в русских и английских анекдотах рассматривался в совокупности своих моральных и поведенческих качеств. Это происходило с учётом и правовых, и моральных норм русскоязычных и англоязычных народов. Субъективный компонент предполагает положительное или отрицательное отношение субъекта к объекту оценки, в то время как объективный компонент оценки ориентируется на собственные свойства предметов или явлений, на основе которых выносятся оценки.

Оценочность в данном исследовании имеет объективно–субъективный статус: её объективность проявляется в том, что она до некоторой степени отражает систему принятых в обществе норм, а субъективность – в выражении мнения субъекта об обозначаемом [1, с.16–19].

Поэтому в оценке образа мужчины в анекдотах русского и английского языков преобладает объективный компонент в виде отражения морально-бытовых норм русскоязычных и англоязычных народов.

Работа охватывает несколько проблем, одна из которых заключается в рассмотрении социальной роли мужчины в русских и английских анекдотах, другая – в выявлении гендерных стереотипов мужчины, и средств номинации мужчины в исследуемом материале.

Анализ практического материала выявил некоторые универсальные и дифференциальные различия при оценке образа мужчины в русской и английской языковых картинах мира. Вследствие более прочного закрепления в сознании людей негативных явлений, а также в соответствии с социально-историческими предпосылками развития данных народов, нами было отмечено, что большинство как русских, так и английских анекдотов, затрагивают проблемы семейно-родственных связей, касающихся положения мужчины в доме и в семье [2].

Специфику «картины мира» русского анекдота по сравнению с «картиной мира», характерной для английских анекдотов, легко видеть на примере анекдотов, посвящённых семейной жизни. Поскольку стереотипы моногамного брака и семейных ценностей складывались в русской культуре под влиянием христианских представлений о браке и семье, они во многом соответствуют стереотипам англичан. Однако сравнение «семейных» анекдотов показывает, что, совпадая в общих чертах, многие стереотипы поведения в семье, бытующие в российском (и ранее в советском) обществе, всё же не совпадают со стереотипами англичан в некоторых деталях [2].

В первую очередь, различие прослеживается при рассмотрении вопроса отцов и детей в рамках русского и английского анекдота. Традиции английского воспитания требуют относиться к детям сдержанно, даже прохладно. Дисциплинирующее воздействие на детей оказывается с самого раннего возраста. В русской культуре наоборот – принцип жёсткого воспитания детей не возводится в абсолюте. Русский мужчина-отец, скорее, исполняет роль наставника, покровителя – родителя, который готов к сотрудничеству и соблюдению воспитательного баланса: поощрению ребёнка за достижения, и наказанию в случае неприемлемого поведения.

Другой постоянной темой, как русских, так и английских «семейных» анекдотов являются финансовые отношения супругов.

И здесь очевидно различие. В русских анекдотах муж смирился с тем, что его зарплату постоянно забирает жена. Повлиять на сложившуюся ситуацию он пытается путём недодачи денег (пропивание, прятание «зачапки»). В английских анекдотах муж распоряжается деньгами, а жена всячески способствует их трате, например для покупки драгоценностей или других ненужных вещей с точки зрения мужа.

Мужчина в русских анекдотах мало что решает в семье, находится под каблуком у жены, которая способна обругать его и в некоторых случаях даже избить. Несмотря на уже упомянутую нами финансовую защищённость английского семьянина, он попадает под каблук супруги по причине собственной глупости и безинициативности.

Родственные связи в английской картине мира ослаблены, в отличие от русской, так, как это связано с непосагаемством на чужую жизнь, неприкосновенную, как территорию частного владения. К тому же невмешательство в жизнь друг друга является обоюдным для всех членов семьи.

Кроме всего этого, русских и английских мужчин объединяет умение всецело погружаться в работу. Разница заключается в том, что, в случае с английским мужчиной, подразумевается рациональный подход к выполнению трудовых обязанностей, тогда как русский мужчина бессознательно выбирает иррационализм, т.е. прилагает большие усилия там, где требуется минимальная затрата энергии и наоборот.

В исследуемых картинах мира мужское поведение ассоциируется с логичностью образа мыслей и действий, агрессивностью, утверждению собственного «Я», установкой на господство и доминирование, авторитаризмом, напористостью, авантюризмом, стремлением к лидерству, рациональностью, независимостью и эгоцентризмом и эгоизмом. Добавить к уже перечисленным можно такие качества как стремление к соблюдению правил приличия, консерватизм, глупость, чувство ответственности, жадность, умение сопереживать и слабость. Говоря о сходствах приписываемых мужчинам качеств, следует упомянуть о логичности и рациональности, свойственных как английским, так и русским мужчинам. Мужчина ориентирован на цель и продумывает каждый шаг на пути к её достижению, поэтому для него характерны самоуверенность, твёрдость, властность и желание доминировать.

В дополнение к вышесказанному, можно отметить, что мужчина тяготеет к порядку во всех аспектах жизни.

Кроме того, такие качества, как импульсивность, активность, склонность к риску и агрессивность являются универсальными признаками русского мужского начала. В доказательство этой мысли, проведём параллели: известно, что характерной особенностью всех русских мужчин является желание проецировать агрессию на какой-либо объект. В качестве примера используем образ футбольного фаната [3, с.16–40].

Русские фанаты известны по всему миру своей непредсказуемостью и чрезмерной импульсивностью. Они могут применять физическую расправу в качестве единственно возможного способа разрешения конфликтных ситуаций, возникающих на почве расхождения взглядов и личной неприязни к болельщикам других команд. Жестокость, проявляемая русскими футбольными фанатами по отношению к какому-либо объекту, характеризует их с позиции чрезмерно агрессивного нрава.

Одной из универсальных особенностей русского мужчины является непостоянство – мужчине не характерна привязанность ко всему состоявшемуся. Отсюда возникает образ бабника – любителя ухаживать за женщинами. Образ английского мужчины акцентируется на нормах подобающего поведения, что, конечно, трудно совмещается с распушенностью нравов, таких как, любовные интриги, ухаживание за женщинами. Но это не значит, что разговоры о сексе считаются непристойными. Англичане уклоняются от них по той же причине, по которой избегают говорить со знакомыми о своих делах и доходах. Привлекать внимание к любовным похождениям своим или чужим в Англии столь же неуместно, как хвастаться новой автомашиной или интересоваться, сколько собеседник зарабатывает. В представлении англичан область интимных отношений – как внутри семьи, так и вне ее – лежит по другую сторону священных рубежей частной жизни [4].

Следующей дифференциальной чертой англичанина является реализация собственного потенциала, которая происходит за счёт независимости и индивидуальности, в то время как русский мужчина всё ещё рассчитывает на принцип «коллективности». Кроме этого, мужчине англичанину важны такие понятия, как хорошие манеры, невозмутимость и соблюдение правил приличия. Русский мужчина, в современном анекдоте, не всегда готов соблюдать рамки приличия.

Чувство времени и места – характерная для англичан черта, в русском сознании приобретает некоторую степень размытости – русский может позволить себе опоздать в силу собственной лени или других неуважительных причин [5, с.18–34].

Другая дифференциальная черта мужчин из Англии – верность традициям, даже консерватизм, глубокое уважение к королеве, к своему роду и гордость за своих предков. Русский в этом отношении проявляет изрядную долю нигилизма – не зря существует русская поговорка «Иван, не помнящий родства». Истинные англичане учатся сдерживать и контролировать свои эмоции с самого детства. Русский мужчина эмоционален по своей натуре. В особенности эмоциональность у русского проявляется в периоды алкогольного опьянения.

Современные анекдоты отражают тему пьянства, однако именно в рамках русского анекдота наибольшее распространение получил образ мужчины-алкоголика. Тематика так называемых *Barjokes* довольно безобидна: в качестве действующих лиц выступает группа друзей, решившая посетить паб с целью хорошего времяпрепровождения. В русских анекдотах «про алкашей» душевную компанию главному герою обычно составляют собутыльники, страдающие симптомами запойного алкоголизма.

Среди отрицательных качеств английского мужчины, следует выделить проявление скупости и эгоцентризм, что нехарактерно для русского. Русские известны своим умением гулять на широкую ногу и сдержанным отношением к похвале.

Согласно гендерным стереотипом, универсальной чертой английского человека является то, что он толерантен и обладает такими качествами как сострадание, чувствительность и умение сопереживать. У русского человека перечисленные выше качества не совместимы с понятием мужского склада характера и относятся, скорее к женскому началу [4].

Что касается способов номинации в русских и английских анекдотах, хотелось бы обратить внимание на то, что в общении с англичанами следует быть осторожными при переходе с официального или нейтрального на фамильярный уровень вежливости, что равносильно переходу с русского «Вы» на русское «ты». Вежливая замена официальной или нейтральной формы обращения на фамильярную возможна тогда, когда один из собеседников сам попросит другого обращаться к нему по имени, что дает основание другому собеседнику ответить такой же просьбой.

Дифференциальной номинацией является то, в английском языке, в отличие от русского, нет формального разграничения между формами «ты» и «вы». Все значения этих форм заключены в одном местоимении you.

Далее мы бы хотелось бы отметить, как в русской, так, и в английской картине мира возможно обращения к человеку по имени. Уникальной чертой английского имени является то, что оно может состоять из двух, трех и четырех компонентов.

Национально–культурная специфичность английских обращений проявляется в официальной форме обращения, где огромное значение имеет титул + фамилия. В русской картине мира принята трехименная система названия людей: фамилия, имя, отчество. Это касается не только обращения, но и упоминания в официальных условиях [5].

Общими характерными номинациями для русского и английского мужчины являются «господин» в сочетании с фамилией, «Мг» + фамилия, которые воспринимаются официально. Сегодня эта форма обращения употребляется не только с фамилией, но и с должностью, например, господин президент в русской языковой картине мира, мистер президент в английской культуре.

Итак, коммуникативное взаимодействие с носителями иной социокультуры предполагает наличие в сознании двуязычного индивида релевантных языковых знаний, среди которых важное место принадлежит анекдотам. Именно поэтому изучение этих анекдотов имеет большую ценность для изучающих кросскультурные различия в языке.

Яркость проявления менталитета в анекдотах делает интересным их сопоставительное изучение. При сопоставлении фольклорных пластов различных языков виден срез «язык – культура – этнос». Как мы уже отмечали, стереотип является важной составляющей сознания человека в языковой картине мира.

Опираясь на стереотипы, мы уверенно и быстро ориентируемся в повседневной жизни среди большого многообразия фактов и событий, явлений и процессов действительности. Необходимо выделить, что появление гендерных стереотипов обусловлено тем, что модель гендерных отношений исторически выстраивалась таким образом, что половые различия располагались над индивидуальными, качественными различиями личности мужчины

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Абдразакова Е. Н. Сопоставительный когнитивный и лингвокультурологический анализ русских, болгарских и английских анекдотов: автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Тюмень, 2007. – 28 с.
- 2 Александрова, Е.М. Структурный тип анекдота как речевого жанра. – М: МГУ, 2001. – 110 с.
- 3 Апресян, Ю. Д. Образ человека по данным языка: Попытка системного исследования//ВЯ, 1995. – №1.– С. 37–68.
- 4 Белик, Е. В. Лингвокультурологические особенности лексики и фразеологии современного английского языка (на материале лингвокультурологического поля «мужчина» и «женщина» // автореф.дис...канд.фил.наук. – М., – 2003.
- 5 Брутян, Г. А. Язык и картина мира. //НДВШ. ФН. – М., 1973. №1. – 37 с.

CHILD–PARENT RELATIONS IN RELIGIOUS FAMILIES IN BRITAIN, THE USA AND KAZAKHSTAN

ZHUMASHEVA A. SH.
Doctor of Philology, Professor
TOLEUBAYEVA A. ZH.
undergraduate student, Toraighyrov University, Pavlodar

Child–parent relations in the family are one of the main aspects of the formation of a child’s personality and affect his adaptation to the socio–educational environment. For many researchers, the subject of the study was the relationship between the adaptation of children to new social conditions and family relations [1, p.103]. Child–parent relations in religious families, their specific situations, currently researchers are interested in science. Religious beliefs as complex personality traits affect the formation of all value, motivational and adaptive spheres of personality, respectively, parents’ religious beliefs affect the relationship with the child, the development of his personal qualities, adaptation and value system [2, p.110].

Society reduces the role of religion in the lives of children and adolescents. This trend, combined with the negative influence of the media, has led to the wrong moral compass for the teenage generation. The role of religion as a factor of socialization cannot be ignored. It is the main messenger of our basic personal and social values. The strong

external forces faced by teenagers without the influence of religion – drugs, violence, negative peer influence and other dysfunctional effects – are intensifying. The most important problem and at the same time the goal of modern society is the need to form a successful and at the same time highly moral personality.

The Latin word «religion» literally means «a person’s connection with something, a connection with something», a connection with something eternal, unchangeable, sacred. For the first time, the Roman orator and thinker Cicero spoke out against superstition and ignorance. Over time, this word came into use in Christianity, showing that the new faith is not superstition and ignorance, but a noble moral and theological system. The dictionary of Orthodox Theology has a very large and broad interpretation of this term, the essence of which is that religion is a person’s attitude to God. The importance of religious education lies in the fact that religious faith defines our values and shows what we say and how we behave. Religious education is an important discipline for the development of knowledge about various religions and beliefs in modern society. Religious knowledge includes reflections on the meaning and the end of life, about God, about oneself and about the nature of reality, about what is good and what is bad and what it is to be human [3, p.7].

Religion, answering various life questions, can develop students’ knowledge about the understanding of Christianity, other major religions, other religious traditions and worldviews. Religious education also promotes social cohesion, which contributes to the personal development and well-being of students, as well as mutual respect and tolerance in society. This allows you to analyze yourself, your actions, your lifestyle and understand the meaning of religion in life. The study of religion and beliefs in the curriculum is necessary to achieve spiritual, moral, cultural and social development. The study of the concept and role of religion in the spiritual, moral and cultural life of people in modern society, helping people in the education of moral consciousness and social understanding

One of the most important principles of English life can be expressed by the following formula: «we didn’t come into this world for fun» This is based on many features of their behavior and lifestyle. It all starts with the birth and growth of a child. Conditionally, let the child be tough, the higher the family in society, the tougher. In a rich English house there is a large living room, a bedroom, a chic study, a so-called children’s room, a dilapidated room in the attic. One of the fundamental points is that this is not completely conscious, but in order to improve my health: «As soon as I felt that I could leave, I made my way upstairs. My dear

old bedroom was no longer there, and I had to sleep at the other end of the house» [4, p.271].

In a comparative analysis of Orthodox and non-Christian families, I. A. Kuznetsova investigated the influence of spiritual and moral values of parents on the relationship between parents and children and the peculiarities of family education [5, p.7]. The study showed that the spiritual and moral values of Orthodox parents influence the peculiarities of children’s upbringing: in particular, such parents make more demands on themselves and their children and obey the authority of children in religious families, parents have more authority than in non-religious families. It is also noted that children of religious parents experience great psychological comfort in the family: a low level of anxiety, conflict and aggression.

Analyzing foreign studies, we focus on those aspects of religious reproduction that are more or less relevant and can be used in the context of the domestic religious landscape.

Religion is associated with a focus on tradition, so the relationship between spouses and children in the family of believers can be based on patriarchal views and a certain authoritarianism. However, adherence to strong religious beliefs and traditional views does not have a negative impact on the upbringing of children. These conclusions were made by William Bradford Wilcox (University of Virginia) based on the National Family and Family Survey in 1987–1988 (National Family and Family Survey) and studies in 1998–1999 and adult youth (adults and young people) based on conservative Protestants, traditional Catholics and Orthodox Jews in the United States [6, p. 228].

As a general indicator of religious faith, the importance of religion is used (the importance of people participating in religious faith and church activities) and the experience of God’s presence (people experiencing God’s help, miracles of everyday life circumstances). According to the results obtained, this experience of teenagers and religion have some significance for them, but they have a great connection with the exchange of religious topics in the family and peers, as well as with joint activities of a religious orientation in the family (reading religious books, watching films on religious topics, participating in voluntary activities under the auspices of the church, etc.). The results obtained indicate that the importance of religion and the experience of God’s presence in the lives of adolescents is influenced not only by role models and religious beliefs of parents and peers, but also by participation in joint activities with them. These data allow us to conclude that peers play an important

role in the development of adolescents with their families as the main source of influence.

According to the family socialization of adolescents, R.O. Safronov established cultural components, such as:

- education of religious heritage, history and cultural traditions,
- formation of distrust (warning about certain risks of interreligious relations).

- the formation of egalitarian attitudes, as a result of which it is established that the cultural components of socialization have nothing to do with the assessment of external religious groups. The perception of these groups depends on children's perception of religious diversity and the degree of distrust. In addition, a high level of insecurity is reliably associated with a high level of external and internal psychological problems in adolescents. It should be noted that teenagers who consider religion an important part of their lives find a high level of internal problems [7, p. 26].

Catholic children attend church more often than children whose parents are affiliated with the Anglican Church. It should be noted that confessional property in England is not only a private problem or a purely theological problem, but also a socially significant factor. According to the results of the study, 85 % of parents associate their children with any religious group (British or Roman Catholic Church). Children who attend church every week, regardless of their religious beliefs, have a lower level of aggression: they are less involved in battles and conflicts. In the case of British respondents, weekly church attendance was associated with the fact that other children were vulnerable to bullying. For Catholic children, weekly church attendance is associated with high self-esteem, which cannot be said about children from the UK. In addition, Catholic children are not prone to depression not only on the basis of their own assessments, but also on the basis of school teachers and parents. As a result, the impact of church attendance on the mental health of children is documented, but its scope and focus depend on members of a particular denomination and social origin [8, p. 31]. Childhood in Islam is a world full of joy, happiness, love and beauty. Islam says that all children in the family should be treated equally, and Islam does not distinguish between girls and boys. This is necessary in order not to harm the child and not to hurt his feelings, so that the child does not succumb to evil, so that love is replaced by hatred. This can lead to psychological problems that traumatize the child. All members of the Islamic Society develop good etiquette in an atmosphere of purity, love, modesty and kindness.

Respect for loved ones is one of the most important areas of education of Kazakh families. Kazakhs strictly adhere to the holy word of the Koran: «To parents – a boon, and relatives, orphans, and the poor. Kazakh believers were not limited to showing kindness to their parents and children, they treated relatives in the same way, breaking ties was considered a great sin» [9, p. 57].

By instructing parents, educators, Islam is not trying to suppress the will of the child, the goal of Islam is to establish control in this vast world. Before the birth of a child, Islam considers his future and advises a man to marry a Muslim woman. For them, the beauty and wealth of a woman is not important, the main thing for them is to raise children correctly, because the child accepts moral qualities and behaves the way his mother educates him. Children are not indifferent to the wrong upbringing of their parents. Ibn Al-Koishi Al-Zhdauzia believed that children should have moral rules [9, p. 84]. Children learn about religion and morality through their families. An Islamic family is required to observe a number of moral norms, rules of behavior that children should follow. A child who grew up in a religious family is afraid of Allah and constantly feels control and responsibility for his actions. Children growing up in such a family are honest, fair, with deep love and respect for their parents, brothers, sisters and friends.

The upbringing of Islam instilled in the child the ideal image of a Muslim, to which he aspired. Read the verses of the Quran and Sunnah. The Prophet noted that parents and caregivers can openly talk to the child about problems related to sexual life. According to Islam, a child who commits a sin is forgiven, and if he dies at an early age, he will reach heaven. The teacher of Islam advises: «When you talk to children of the 12th age, you insist on the property of Allah, which will give him confidence and security.» Islamic teachers pay attention to the education system of our time and pay little attention to religion. The Western curriculum has a great influence in Muslim schools, paying great attention to the teaching of nature, society, humanities and applied sciences.

Therefore, it can be concluded that in European countries religion is a relic of the old and they want to overcome it. They believe that this limits themselves and hinders the realization of personality. On the other hand, believers must constantly defend all their actions and thoughts. Currently, the perception of Islam in the West has changed significantly, so our children are experiencing psychological stress. In the West, the traditional family system, sexual obscenity and the status of women are changing. The West has also had a great impact on our society. This

also applies to our youth. Parents often want their children to grow up quickly and seriously, but we should never forget that each age group has its own development time. Islam teaches us to avoid the temptation of the world around us. The care of a child into adulthood has a great impact on parents. We have to face the negative side of Western society for Muslim children. Values such as attitude to religion, family, marriage, upbringing, etc., should educate children in accordance with Muslim traditions, but at the same time should be preserved.

REFERENCES

- 1 Chumakova, D. M. Socio-psychological features of the family and parents' religiosity // Bulletin of SUSU. Series: Psychology. – 2010. – №27 (203). – P. 100–103.
- 2 Malyavina, S. S. Parental attitude as a factor in the formation of a person's religiosity // Siberian Psychological Journal. – 2016. – No. 61. – P. 109–122.
- 3 Yablokov, I.N. The problem of defining religion // History of Religion. In 2 vols. Vol. 1. Textbook / V.V. Vinokurov, A.P. Zabyako, Z.G. Lapina, etc./ Under the general editorship of I.N. Yablokov. – M.: Higher School, 2002. – P. 17.
- 4 Davie G. Religion in Europe in the 21st Century: The Factors to Take into Account // European Journal of Sociology. – 2006. Vol. – 47 (2). – P. 271–296. DOI: 10.1017/S0003975606000099
- 5 Kuznetsova I.A. Spiritual and moral values of Orthodoxy as a factor of family upbringing of children: Abstract of the dissertation of the Candidate. psycho. sciences'. – St. Petersburg, 2007. – 23 p.
- 6 Wilcox W.B. Focused on Their Families: Religion, Parenting and Child WellBeing // Authoritative Communities: The Scientific Case for Nurturing the Whole Child / Ed. by K.K. Kline. – New York: Springer, 2007. – P. 227–244.
- 7 Safronov R.O. Modern sociological theories of religion in the USA and Europe // Religious studies. – 2009. – No. 1–2. – P. 24–44.
- 8 Chumakova D.M. The relationship of the religiosity of the individual and social interaction in the family: Dis. cand. psycho. sciences'. – Kurgan, 2014 – 165 p.
- 9 The history of Muslim education in Kazakhstan: a textbook for students and undergraduates of humanities / G.M. Razdykova. – Pavlodar : Kereku, 2009. – 147p.

MALE MEANS OF NOMINATIONS IN ENGLISH ANECDOTES

ZHURAVLEVA E. A.

Master of Philology, Toraighyrov University, Pavlodar

The paper is to show how the formation of modern English male honorifics was influenced by various aspects of the language, in particular, historical and cultural. This paper provides detailed information about the origin, usage and connotations of English male honorifics. The analysis is based on English jokes as a remarkable part of English history and culture.

In the modern world of international cooperation, linguistics is an integral part of all spheres of life. Cross-cultural communication is becoming more influential. The development of modern linguistics with its special attention to human factor and to interpersonal relationships is reflected in various language forms, one of which is a joke. The study of foreign humor is an important step in deepening the understanding of the mentality of different ethnic groups. The work was written in order to identify the honorifics existing in English jokes, which, in turn, will lead to a better understanding of English culture and, as a result, will ease its comprehension during a cross-cultural communication. The analysis conducted is based on the analysis of English jokes which involve male honorifics as a subject or an object.

The problem of the relationship between honorifics and jokes plays an important role in linguistics. The relevance of this work is based on the fact that modern jokes reflect current mode of life because they exist due to active participation of every individual, and thus are called 'a form of traditional folk literature' [1, p. 65–72]. This paper gives a detailed analysis of male honorifics in English jokes. It first describes the use of male titles in different English jokes and then gives valuable information on the origins of these honorifics.

Honorific is an expression or title that is used to show respect for the person you are speaking to [2, p. 943-948]. There are several types of male honorifics. These can be the salutations indicating respect and affection, e.g.: «Mr.», «Sir», which are used before the family name or full name, or «Genera», «Father», «Doctor», which can function independently. There are many examples of male titles that are used to denote person's nobility or royalty, such as «Your Majesty», «Your Royal Highness» or «My lord».

The group of conventional honorifics basically includes «Sir» and «Mister». The word «Sir» is a title of honor of Knight or Baronet and is

derived from the word «sire». The word «sire» comes from the Middle French «sieur». «Sieur», as well as «sire», had a meaning equivalent to «father». The clear evidences of it are that Old French «grant–sire» was a synonym to «grand–pere» and that the word «sire» was used to address a married man only [3, p. 24–27]– *What is the name of the knight who moonlights as a geologist? – Sir Vey.*

Paronomasia, or pun, is used as a main tool in these joke written above by adding «Vey» to «Sir», thus, making these words sound similar to the words «survey».

When «Sir» is written with a lowercase «s», it is used to express respect to a man. Next joke is an instance of using «sir»:

One day a group of husbands and wives went to a scientific program. The doctor there was showing them brains from real people and telling how expensive it would be to buy one. He said it was five million dollars for a female brain and ten million dollars for a male brain. The men snickered, thinking they knew why. One of the women said, «Well, why is that, sir?» The doctor answered, «The men's brains cost more, for they have never been used».

The English language uses a broad array of family honorifics related to men, such as «Father», «Son» and «Brother».

«Father» is an ancient Indo–European word with long history and has a plethora of forms, e.g., «papa», «par», «pappy», «pa», «pop», or «dada», «dad», «daddy» [4, p. 124–134]. Jakobson suggests that «father» is a modification of nursery words like «papa» and «dada» [4, p. 538–545] called «reduplicated canonical babbling», i.e., producing of polysyllables with repeated consonants and vowels. The forms derived from «papa» and «dada» are used in jokes more often than «father» which is considered to be too formal. In support of everything mentioned above, there is an example which vividly illustrates a conversation between a father and a son in an informal situation: A small boy was at the zoo with his father. *They were looking at the tigers, and his father was telling him how ferocious they were. «Daddy, if the tigers got out and ate you up...» «Yes, son?» the father asked, ready to console him. «...Which bus would I take home?»*

«Son» is derived from «suhnus» which means «son» in Proto–European language [2]. Usually, parents use «Son» or «Sonny» when referring to their children: *Father: Son, when Lincoln was your age, he walked 10 miles to school in a foot of snow. Son: Well, when he was your age, he was a president.*

The meaning of «Husband» is believed to be «the head of a household». The word itself dates back to Old English and is a compound of *hús*, «house», and *bónda*, «peasant». The root of «bonda» is «búa» or «bóa», «to dwell» [2], therefore, «Husband» conveys the meaning of «male head of a household, master of a house, householder». *Wife: I found Aladin's lamp today. Husband: Wow, what did you ask for, darling? Wife: I asked him to increase your brain power by ten times. Husband: Oh! Love you so much! Did he do that? Wife: He laughed and said multiplication doesn't work with zero.*

The joke written above is an example of how husbands are addressed nowadays. Spouses rarely tend to call each other «husband» and «wife» in a tete–a–tete conversation. They rather use first names or endearments, such as «darling», to show affection and love.

As H. L. Mencken says, all medical practitioners have Doctor title in America, but this trend is not so widespread in England, especially among the lower ranks [3]. However, in England medical practitioners are addressed as «Doctor» traditionally when someone refers to them in the second person. Consequently, the following jokes originated from American English: *A hurried man runs into his physician's office. «Doctor! Doctor! My wife's in labor! But she keeps screaming, «Shouldn't, couldn't, wouldn't, can't!» «Oh, that's okay» says the doctor. «She's just having contractions».*

The Latin verb «profiteri», which means 'to declare aloud' in Latin, laid the foundation for two nouns, i.e., «professor» and «professional». H. L. Mencken points out that in America «every male pedagogue is a professor, and so is every band leader, dancing master and medical consultant» [1]. However, in England the title is used as an academic rank at universities only. Its short form, «Pr.», traces back to 1706 and is used together with the person's name. *Professor: And now, Mr. Jones, what do you know about French syntax? Student: Professor, I didn't know they had to pay any!*

The honorifics such as «Your Majesty» and «Your Highness» are included in the group of noble honorifics used when referring to a monarch.

The word «majesty» is derived from the Latin word «majestas» and was a symbol of «the highest power and dignity» in Rome [11, p. 4236]. «Majest» replaced «highness» and was used as a title for the first time by Charles V, Holy Roman Emperor. The first king to be called «Your Majesty» in England was Henry VIII. Nowadays, «Your Majesty» is used to address all European emperors and kings [4].

Old English word «Lord» has a plethora of meanings, such as «master», «prince», «chief», «sovereign», «feudal superior» and «husband», however, its original meaning is customarily assumed to be ‘the male head of the household’ [1, p. 53]. To summarize the information given on the etymology of the words «husband» and «lord», these two honorifics give the same meaning, i.e., ‘the head of the household’. However, they do not have same roots because «husband» is derived from the words «hus» and «buan» while the word ‘lord’ comes from Old English «hlaford» [3, p. 220–248].

The word «Lord» was firstly used in religious context by English Bible translators such as Bede [4]. Nowadays, it is widespread to substitute the word ‘God’ with «Lord»: *A missionary was walking in Africa when he heard the ominous padding of a lion behind him. «Oh Lord» prayed the missionary, «Grant in Thy goodness that the lion walking behind me is a good Christian lion». And then, in the silence that followed, the missionary heard the lion praying too: «Oh Lord», he prayed, «We thank Thee for the food which we are about to receive.»*

The first name male honorifics include all first names without «Mr.», «Sir» or another titles added. The tendency of addressing people by their first names is common between relatives and friends who are close enough to tolerate such familiarity.

English names usually tend to have implicit connotation; therefore, their meaning is not so obvious. The reason is that English first names usually originate from ancient and extinct languages or the Bible: *Teacher: Paul, give me a sentence beginning with «I». Paul: I is the... Teacher: No, Paul. You must say «I am» not «I is». John: All right. I am the ninth letter of the alphabet.* «Paul» originates from the Latin word meaning «small» or «humble» and is widespread in most European languages. Aaron is English form of Greek Aarōn and means «light-bringer».

So, the significance of specific male honorifics and how they went into use were investigated. It was found that according to the functional characteristics, male honorifics can be divided into several groups: conventional, family, occupational, noble, and first name male honorifics. Each group consists of a huge set of instances for the nomination of a man. It was found that many male honorifics come from dead languages, such as Latin language or the Old English language. Also, some nominations are primordial French. Besides clarifying the etymology and meaning of words, a trend of using identical male honorifics for various social groups was studied, for example, naming both God and the feudal chief using the word «Lord».

REFERENCES

- 1 Bullon, Stephen. *«Longman Dictionary of Contemporary English»*. London: Pearson ESL, 2008.
- 2 Hetzron, Robert. ‘*On the structure of punchlines*’. Humor: International Journal of Humor Research, vol. 4. New York: Mouton de Gruyter, 1991. P. 65–72.
- 3 Fortson IV, Benjamin W. *«Indo-European Language and Culture: an Introduction»*. Chichester: Blackwell Publishing, 2010.
- 4 Spencer, Herbert. ‘*The Evolution of Ceremonial Government*’. The Popular Science Monthly. New York: D. Appleton & Company, 1878. – P. 220 – 248.

MULTILINGUALISM IS THE BASIS FOR THE FORMATION OF A MULTICULTURAL PERSONALITY

ZEINULINAA. F.

Candidate of Philological Sciences, Professor

TASHEKOVA A. T

Master of Education, Senior Lecturer,
Toraighyrov University, Pavlodar

The most important strategic task of education is, on the one hand, to preserve the best Kazakh educational traditions, on the other hand, to provide school graduates with international qualifications, the development of their linguistic consciousness, which is based on mastering the state, native, and foreign languages. In this regard, the understanding of the role of languages in the modern world poses with particular urgency to teachers the question of the effectiveness of language teaching and improving the level of language training of children.

Multilingualism is the basis for the formation of a multicultural personality. The goals of multicultural and poly-lingual education: the upbringing of a multicultural, the formation of a competent personality of a child ready for socio-cultural interaction in the state and other languages. to form a person capable of active life in a multinational and multicultural environment, possessing a developed sense of understanding and respect for other cultures, the ability to live in peace and harmony with people of different nationalities, races and beliefs.

Tasks: Creating conditions for mastering the communication skills of preschoolers in Kazakh as the state language, in Russian as the language of interethnic communication, in English as a foreign language.

Teaching preschoolers various ways of speech communication and developing skills of socio-cultural interaction [1, p. 12].

Aspects of mastering multicultural language activity: Familiarity with a foreign language implies familiarity with another culture, which develops a person, expands his horizons. Languages are studied primarily for their use in everyday situations. Applying your knowledge in everyday life. In accordance with the education standards of the Republic of Kazakhstan, the initial stage of education provides the most favorable opportunities for the formation of communicative and cognitive needs and interests among preschoolers. Language teaching at the initial stage contributes to the familiarization of children with the global culture, helps the formation of personality. Language acquisition as one of the conditions for the development of communicative competence in a multicultural language space should take place in several stages:

Stage I

Objective: To create a subject-based educational environment that stimulates speech development taking into account ethnic and cultural characteristics.

Tasks:

- 1 Development, implementation and equipment of special courses aimed at speech development.
- 2 Improving the professional level of teaching staff as a means of creating a multicultural, developed speech environment.

Stage II

Goal: To develop communication skills and express your thoughts in a variety of ways and means.

Tasks:

- 1 Creating conditions for the formation of preschool children's ability to establish stable contacts with children and adults.
- 2 Development of coherent speech.

Stage III

Purpose: To develop the skill of fluent command of the state, Russian and English languages by preschoolers within the framework of the requirements for lexical, grammatical and phonetic development for their age group.

Tasks:

The use of language norms of communication in the state, Russian, English languages in various activities of preschoolers.

The upbringing of a multicultural personality is as long a process as the upbringing of other human qualities.

In the course of their multicultural formation, the teacher and children go through several stages and levels:

Tolerance;

Understanding and accepting another culture;

Respect for culture and affirmation of cultural differences.

Some scientists believe that language refers to culture as a part of the whole, while others believe that language is only a form of expression of culture, while others believe that language is neither a form nor an element of culture.

According to EyuSepir, «culture can be defined as what a given society does and thinks, while language is how a person thinks», «The relationship between culture and language» writes N. I. Tolstoy, can be considered as the relationship of the whole and its part. Language can be perceived as a component of culture and an instrument of culture (which is not the same thing), especially when it comes to literary language or the language of folklore. However, language is at the same time autonomous in relation to culture as a whole, and it can be considered separately from culture (which is constantly being done) or in comparison with culture as a multi-valued and equivalent phenomenon». [2, p. 54]

Language, according to V. Humboldt— is the face of the people, it captures and preserves the picture of the world peculiar to a particular cultural community («language collective»). In the presence of common content components, the «conceptual fields of truth» in different languages and cultures have different outlines, reflecting different sides and aspects of an infinitely diverse, objective world. Therefore, through the knowledge of folk and, in particular, foreign languages, a person can directly feel his belonging to world history and at the same time better understand his national cultural and historical uniqueness [3, p. 72].

The language, according to D. S. Likhachev, «acts as a kind of concentrate of the culture of the nation, embodied in various groups of this cultural and linguistic society» It plays an important role in terms of internationalization of cultures, globalization of intercultural communication, dialogue of cultures based on lexical and semantic mutual translation. The contact of different cultures is reflected in the language in the form of lexical borrowings.

According to S. G. Ter - Minasova, «language is a mirror of culture, it reflects not only the real world surrounding a person, not only the real conditions of his life, but also the public consciousness of the people, their mentality, national character, lifestyle, traditions, customs, morality, value system, attitude, vision of the world».

So, the language is being considered: as a factor of culture, because it is an integral part of it, which we inherit from our ancestors; the main tool through which we assimilate culture; the most important of all cultural phenomena. Being an integral part of culture and its tool, it expresses in the nude the specific features of the national mentality, opens the mechanisms of the field of consciousness. [4, p. 32]

Also, the relationship between language and culture can be considered as the relationship of a part and a whole. Since each native speaker is simultaneously a carrier of culture, language signs acquire the ability to perform the function of cultural signs and thereby serve as a means of representing the basic attitudes of the speaker's speech activity.

Language, first of all, is a means by which a person receives information about the material and spiritual culture of society, which lies in the existence of a person in culture. The level of development of the language, its specific weight in the life of the country, the world of the people who speak it, determine the scope of the language and the scope of its functions.

Already at a very early age, the child absorbs the first elements of a multicultural language space. He gets involved in language activities, acquires skills and assimilates standards of normative and evaluative behavior, receives the first multicultural ideas from fairy tales, acquires concepts about the functions of the language space in role-playing games and his ideas are gradually formed, albeit into a primitive, childish, but his own picture of multicultural life. During this period, it is possible to implement tasks and develop children's language activity.

An important function of the OUD is the establishment of interaction, the teacher with children and children with each other. Currently, the concept of pedagogical technologies has firmly entered the pedagogical lexicon. The explanatory dictionary explains this concept in this way: «Technology is a set of techniques used in any business, skill ...». Pedagogical technology is a systematic method of creating, applying and defining the entire teaching process and the conditions of knowledge.

So, one of the main technologies is personality-oriented technologies that put the child's personality at the center of the entire preschool educational system, ensuring comfortable, conflict-free and safe conditions for its development, the realization of its natural potentials. Within the framework of personality-oriented technologies, several more stand out independently, among which are technologies of cooperation. They implement a partnership in the relationship of a

teacher and a child. The teacher and the children jointly develop goals, the content of the work, give assessments, being in a state of cooperation, co-creation. Problem and search technology - problem learning today is understood as such an organization of OUD, which involves the creation, under the guidance of a teacher, of problematic situations and active independent activity of children to resolve them, as a result of which there is a creative mastery of knowledge, skills, abilities and the development of thinking abilities.

Working with children as equal partners, individuals, and a team of individuals can provide practical mastery of multicultural language activity, even within limited limits. I must say that one of the stages of any technology is the creation of motivation or the phase of arousing interest. There is an opportunity to interest children. Situations are created in which the child is «reincarnated» into an actor. We are talking about techniques that «simulate» situations of real speech communication, i.e. game technology.

The purpose of using this technology:

didactic - the expansion of horizons, the formation of ZUN in practice;

educating - education of independence, cooperation, collectivism, communication;

developing - the development of attention, memory, speech, thinking, the ability to compare, compare;

socializing - adaptation to environmental conditions, learning to communicate.

The technology of computer training with the help of which scanned pictures, videos, presentations, musical phonograms are demonstrated. According to the new State standard, the main purpose of primary education is the disclosure of the individuality of the student and the development of educational activities. Preschoolers are sensitive to learning activities, their mental activity is aimed at repeating, internally accepting, imitating, learning actions and statements. At the same time, preschool children have abstract thinking, they need visibility. The computer acts as a tool, because the inclusion of specific visual elements in the learning process helps to remove difficulties. When children see colorful pictures, diagrams, animated images on the computer screen, they perceive and assimilate new complex material better [5, p. 62].

The reasons for the success of the process of mastering multicultural language activity by children: to affect the personality of the child as a

whole, to involve his emotions, feelings and sensations in the OUD, to stimulate his speech, cognitive, creative abilities;

To create an atmosphere in which the child feels comfortable and free;

To develop his desire to practically use multicultural language activity;

Activate the preschooler, making him the main actor in the OUD, actively interacting with other participants in this process;

Create situations in which the teacher is not the central figure.

When teaching foreign languages in preschool, in particular speaking, it is advisable to use such methods and techniques that allow taking into account the psychophysiological features of the thinking of younger preschoolers and contribute to the development of logical and verbal thinking of children through the activation of imaginative thinking. Methods and techniques of speech development The method of speech development is defined as a way of activity of a teacher and children, providing the formation of speech skills and abilities.

There are three groups of methods:

visual:

Demonstration, viewing of toys, paintings, photographs, description of paintings and toys, telling about toys and paintings. Excursions, room inspections, viewing of natural objects. They are used to consolidate knowledge, vocabulary, develop the generalizing function of the word, and teach coherent speech.

verbal:

Explanation, question and answer. Phonetic exercises, rhyming, memorization, the use of oral folk art. Dictionary work. Reading and telling fiction, generalizing conversation. Visual techniques are used in all verbal methods because the age characteristics of young children and the nature of the word itself require clarity.

Practical – aimed at the application of speech skills and abilities and their improvement.

Kazakhstan's rapid entry into the world community: innovative and industrial economy, informatization of society, harmonization of the educational space and the introduction of international standards radically change human consciousness and behavior. The socio-historical restructuring of society and the social form of consciousness and orientation to the values of common human culture actualized the President's project «The Trinity of languages as a socio-historical necessity, as the competitiveness of the nation, as a cultural imperative of the time, and approved the priority of three languages in the Republic

of Kazakhstan»: Kazakh – Russian – English. Along with Kazakh, which has the status of the state language, and Russian, the language of interethnic communication, a foreign language is an important means of communication.

The main trends determining the development of the methodology of multilingualism have already been formed in Kazakhstan. According to the legislation on education in the Republic of Kazakhstan in 2007, all educational organizations, regardless of ownership forms, must ensure that students have knowledge of the Kazakh language as the state language, as well as the study of Russian and one of the foreign languages in accordance with the state mandatory standard of the appropriate level of education. New times and new conditions require a radical restructuring, a reassessment of values and ideals, a revision of the goals and objectives of teaching methods and techniques.

Learning foreign languages in Kazakhstan is teaching a language as a real and full-fledged means of communication at the level of native speakers of this language. Teaching a foreign language forms a communicative skill that is so necessary for a person as a member of society, a member of a team, a family member. It involves the ability to listen to the interlocutor, to engage in communication, to support him.

Multilingual teaching of foreign languages at the initial stage contributes to the qualitative study of several languages in the future, which will allow you to continue your education in foreign countries, make a choice in the global educational space.

REFERENCES

- 1 Oganesyants N.A. Formation of a culture of a multilingual personality at school. – Vladikavkaz, 2001.– p.164
- 2 Passov E.I. Communicative foreign language education: preparing for the dialogue of cultures. (Manual for teachers, institutions providing general secondary education) – Mn.: Lexis, 2003. – 155
- 3 Semenova Yu.L. Dialogue of cultures in the formation of intercultural competence of students as a condition for improving the quality of education Bulletin of Chelyabinsk State Pedagogical University.– 2010. – No. 10.– pp. 167–177
- 4 Ter- Minasova S.G. Language and intercultural communication: Textbook. - M.: Slovo, 2000. – 175
- 5 Sorokov G.V. «The regional component of culture as a component of the content of teaching a foreign language» – IYASH No. 1 /2007

EFFECTIVE WAYS OF DEVELOPING STUDENTS' LINGUISTIC COMPETENCE IN TEACHING ENGLISH ON AVIATION

KASHKINBAYEVA K.

Senior teacher,

Civil Aviation Academy, Kazakhstan, Almaty

Today, Kazakhstan's higher educational establishment fulfills one of the main priorities have been identified by first president N.Nazarbayev in the Country Development Strategy «Kazakhstan – 2050» Its main essence is that it should ensure the survival of Kazakhstani human cultural–formation, integration into the world mission through quality, globalization and the humanization of knowledge. The further development of higher education remains among the priorities of state policy. The improvement of the quality of training highly qualified and competitive personnel for all sectors of the economy, the creation of conditions for the professional training of highly competent pilots of the new formation who are able to work in international companies and abroad. Certainly, this kind of full integration into the world educational space requires raising the education system to the international level. Therefore, the role of English language is very important. To bring up and educate intelligent, multilingual person is a task of every teacher.

Traditionally when students of high school learn English as a second language, the purpose is to catch grammar, spelling and punctuation. But attitudes have changed about the role of all four skills in teaching a second language. Instead of being the last skill taught and instead of being only a servant to grammar, listening–reading–writing–speaking have now become much more important in the second language curriculum.

At present time, language competences are paid attention besides all language skills. Further, we are going to speak about language competences, especially linguistic competence.

The concept, the structure of linguistic competence provides for certain requirements for the assimilation of programs. Among them, the subject results of the development of the subject area «Foreign languages» are registered. The study of this subject area should provide: «through the study of a foreign language and literature to the values of national and world culture; the ability to communicate freely in various forms and on various topics; free use of vocabulary; the skills

of writing texts on various topics in English and on the studied issues in a foreign language, including those demonstrating the creative abilities of students; a steady interest in reading as a means of learning about other cultures, a respectful attitude towards them; the skills of various types of analysis of literary works» [1, p. 12].

The concepts of competence were studied by domestic and foreign scientists. Among them, I.A. Zimnyaya noted that “two options for interpreting these concepts: they are either identified or differentiated”.

A supporter of the first approach, V.A. Bolotov notes the practical significance of competencies and emphasizes «the competency–based approach implies a significant strengthening of the practical orientation of education»[2, p. 9].

A supporter of the second direction I.A. Zimnyaya fundamentally distinguishes these concepts. I.A. Zimnyaya interprets competence as a set of knowledge and practically acquired skills and abilities. Competence, on the contrary, is interpreted as a passive element of an abstract entity [3, p. 35].

Velde defines competence as a personal characteristic, a set of knowledge, skills and flexible thinking, and competencies as alienated, predetermined requirements for the educational preparation of a graduate, a unit of the curriculum [4].

Linguistic competence according to M.F. Ovchinnikovy is «the ability of a linguistic personality to organize their speech behavior adequately to communication situations, taking into account the communicative goal, intention, social statuses, roles of communicators and the environment of communication in accordance with the linguistic norm and attitudes of a particular national–linguo–cultural community» [5, p. 10].

Thus, linguistic competence is the ability of a person to organize his speech behavior adequately to the situation of communication. The concept of a communication situation includes such components as «the place and time of the communicative act, its purpose, the social status of the speaker and the status of the interlocutors, the relationship between the interlocutors». This skill is acquired in the process of natural communication or specially organized learning and is carried out against the background of a cultural context.

Based on the approaches studied, we came to the conclusion that the structure of linguistic competence can be represented in this form.

1 Cognitive component.

This component includes knowledge.

2 Linguistic component:

- Knowledge of the main features of the official, neutral and unofficial registers of communication; – Knowledge of etiquette formulas of address, greetings, exclamations, farewells, congratulations, expressions of a polite request, wishes, gratitude, regret;
- Knowledge of set expressions, phraseological units, proverbs, sayings, tongue twisters.

Cultural component.

- General knowledge about science and art, history and religion, geographical location, culture of native speakers of the target language.

4. Operational and activity component.

This component includes:

- the ability to apply the above knowledge in communication;
- the ability to understand the speech of people speaking with different accents.

The main general didactic principles of teaching, which make up the pedagogical basis for teaching foreign languages are: the principle of consciousness, the principle of visibility, the principle of strength, the principle of accessibility and feasibility, the principle of intercultural interaction. Let's take a closer look at these principles.

The principle of consciousness. Following this principle implies that students understand the content of foreign language speech, the awareness of the units of which speech consists, and the ways in which such units are used. The implementation of the principle of consciousness in language classes assumes that first there is an awareness of the features of language units and the rules for their design, and then, as a result of training, the automaticity of their use in speech is developed. The role of rules and instructions learned consciously is especially great [6].

In order to develop students' ability of understanding, there were applied different English websites such as www.usingEnglish.com, www.breakingEnglishnews.com. These websites are so useful and easy to find texts close to aviation and news which is going in the world. There was taken an interesting text from the website as «Flying taxis». Before starting the class, students were given brainstorming tasks as following.

In groups, talk about these topics or words from the text. What will the text say about them? What can you say about these words and your life?

form / next few years / flying taxis / sci-fi / movies / World Expo / traffic rules / speed/ environment / footprint / opportunity / population / cities / project / airport

What will these things be like in the future? What examples of this have you seen in science fiction? Complete this table with your partner(s). Change partners often and share what you wrote.

Table 1 – Example of the table

	The future	Science fiction
Cars	Cars will be driverless 	Cars will be flown
Food		
Money		
Internet		
Education		

After discussing, students will read the text according to their level. Have a chat about the topics you liked. Change topics and partners frequently.

The principle of visibility. Ya.A. Komensky called it the «golden rule» of didactics, according to which it is necessary to use all human senses in teaching. He noted that «if we intend to instill true and reliable knowledge in students, then we should generally strive to teach everything with the help of personal observation and sensory visualization» [7, p. 246]. In accordance with this principle, training is built on specific images that are directly perceived by the student. There are two ways to use visualization – as a means of learning and a means of cognition. In the first case, specially selected visual–auditory samples help students master the sound–pronunciation norms of the language, lexical and grammatical units. In the second case, visual aids act as a source of information, introducing students to the country of the language being studied.

In this website students are able to listen this text and do different exercises. There you can find multiple–choice questions, filling gaps and additional questions.

Put these words into the spaces in the paragraph below.

fiction, speed, aim, vertically, teamed, rules, form, currently

A new (1) _____ of transport will be with us in the next few years – flying taxis. Many of us grew up watching sci-fi movies with airborne taxis. Science (2) _____ is now becoming science fact. The Japanese airline ANA has (3) _____ up with a U.S. tech start-up called Joby Aviation. The two companies (4) _____ to start operating air taxis at the 2025 World Expo in Osaka. They are (5) _____ working together on building the flying vehicle. They also need to work out what traffic (6) _____ the taxis will need to follow, and what kind of training flying taxi pilots will need. The five-seat, all-electric taxi will be able to take off and land (7) _____. It will have a flight range of 241 kilometers and a top (8) _____ of 321kph.

The principle of strength ensures the preservation of educational material in the memory of students and the possibility of its application in various situations of communication. The strength of assimilation of the material is achieved due to its accessibility, skillful presentation, providing an emotional impact on students, and the use of a variety of exercises.

The principle of accessibility and feasibility assumes that from the first lessons the material is presented in accordance with the age, speciality and intellectual capabilities of students, and its assimilation does not cause them insurmountable difficulties. Otherwise, an undesirable overload of students occurs and interest in classes drops sharply. Accessibility is ensured both by the material itself and by the method of working with it.

The principle of intercultural interaction implies such an organization of the educational process, in which the teacher takes into account the national and cultural characteristics of students in the context of intercultural interaction with native speakers. “Taking into account this principle in the educational process contributes to the formation of intercultural competence, the level of which makes it possible to judge the achievements of students in mastering the target language at the sociocultural level. The result is:

- acquisition of knowledge about the linguistic picture of the world;
- mastering background knowledge from the sphere of life of native speakers. Such knowledge is manifested in the process of communication in the form of semantic associations and connotations and ensures the normativity of speech communication in the context of intercultural interaction;
- expanding the general outlook of students (general knowledge), that is, knowledge of flights, airplane events that ensure the effectiveness

of communication in a new language environment. For the formation of linguistic competence, we consider it appropriate to single out particular methodological principles: These principles reflect the features of teaching a foreign language as an academic discipline.

In order to develop students' intercultural interaction, teachers are able to use situational tasks, problem-solving questions. These tasks are also available in the website. For example, comprehension questions for the given text.

- What does the article say many people watched when they grew up?
- What does the article say science fiction is becoming?
- What is the name of the tech start-up helping to develop the taxis?
- Where will the flying taxis be used for the first time?
- How fast will the taxis be able to fly?
- What did a CEO say people could reduce by using the taxis?
- What percentage of people in Japan live in the countryside?
- What does the article say is one of the world's top 20 congested cities?
- How long has the airline been operating safe flights?
- What did ANA's CEO say rapid and sustainable travel was?

Finally, we would like to conclude our article that there are many competences in teaching foreign language. In the article was considered the role and content of linguistic competence in teaching English. Besides given competences, we have to pay attention to the principles of teaching foreign language. In every English class, while following these principles our task is to make classes more valuable, beneficial and practical.

REFERENCE

- 1 Bim-Bad B. M. Pedagogical encyclopedic dictionary. Moscow : Bolshaya Ros. encycle. 2002. URL: <http://www.nlr.ru/cat/edict/PDict/> (date of access: 11/18/2015).
- 2 Bolotov V. A., Serikov V.V. Competence model: from idea to educational program // Pedagogy. – 2003. – No.10. – P. 8–14.
- 3 Zimnyaya I. A. Key competencies are– a new paradigm of results education // Higher education. –2003. –No.5. – P. 34–42.
- 4 Velde S. Crossing borders: an alternative concept of competence // Proceedings of the 27th Annual SCUTREA Conference, 1997. –P. 27–3 5
- 5 Ovchinnikova M.F. Methodology for the formation of sociolinguistic competences of secondary school students: (English, philological profile.): dis. cand. ped. Sciences. – Ulan-Ude, 2008. – 206 p.

6 Shumilin E.A. Psychological characteristics of the personality of a high school student // Issues of psychology: an electronic journal. – 1982. – No. 5. – P. 72–80.

7 Komensky Ya.A. Selected pedagogical works. – М., 1955. – 302 p.

ТҮС СЫН ЕСІМДЕРІНІҢ МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ҚАТЫСЫМДАҒЫ СЕМАНТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

КАМЗИНА А. А.

аға оқытушысы

МОМБЕКОВА М. С.

магистрант, әл-Фараби атындағы

Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ.

Адам табиғатты және айналасындағы әлемді түстермен қабылдайды, онымен заттардың күйі туралы субъективті пікірлерді қалыптастырады, жаңа нысандар жасайды, оларға пішін беріп қана қоймай, түс қасиеттерін береді. Түс мәдени тұрақты ұғым ретінде субъективті, ұлттық-мәдени құндылықтарға ие. Түс белгілері вербалды құралдарда, лексемаларда, сөз тіркестерінде, фразеологиялық бірліктерде жүзеге асырылатын адам әлемінің тілдік бейнесіне енеді.

Әрбір халықтың тіліндегі түр-түс атаулары маңызды категория болып есептеледі. Түр-түс атаулары әр ұлттың символикасын, ұлттық ерекшелігін, сыртқы әлемді қалай қабылдап, қалай бейнелейтіндігін көрсететін тілдік бірліктер тобы қызметін атқарады.

Егер сіз басқа елге сапарға немесе басқа мәдениеттің тасымалдаушысы болып табылатын іскери серіктеспен кездесуге барсаңыз, кез-келген түсті қолдануда қателіктер жібермеу керек. Әр түрлі халықтарда бірдей түс мүлдем қарама-қарсы мағынаға ие болуы мүмкін. Көбінесе бұл нәзіктіктерді білмеу коммуникативті сәтсіздікке әкелуі мүмкін [1].

Лингвомәдениеттегі ұлттық дүниетанымның бір маңызды элементі болып табылатын түр-түс атауларының феномені екі халық мәдениеттеріндегі түр-түс атауларының символикасын салғастырмалы бейнелеу негізінде сол халықтардың тарихы, өмірлік философиясы және менталитетімен негізделген айырмашылықтар мен ұқсастықтар талқылау нәтижесінде анықтауға болады. Дәл осындай сипаттау түр-түс атауларының мәдени семантикасын

тек қана әлеуметтік-тарихи деректермен ғана сәйкестендірумен шектемей, сонымен қатар, субъективті-психологиялық және эмоционалды факторлармен шартталған түр-түс концептісінің бейнелі-ассоциативті байланыстарын орнатады.

Ю. Д. Апресян түс сын есімдерінің шекті семантикалық белгілері бойынша градациясын анықтады: «Если спектр разделить на участки, называемые основными цветообозначениями (красный, оранжевый, желтый и т.п.), то максимальной степени определенного цвета будет соответствовать середина соответствующего участка. Действительно, на участке красного цвета, например, уклонение в одну сторону будет давать постепенный переход в оранжевый цвет, а уклонение в другую сторону – в фиолетовый. Середина же участка будет соответствовать идеально красному цвету. Аналогичным образом обстоит дело и со всеми другими цветообозначениями» [2, б. 44].

Қазіргі заманда үздіксіз дамып келе жатқан әлем және оның мәдени кеңістік шекаралары ұлғайған жағдайында мәдениаралық қатынас аса маңызды, яғни мәдениаралық сұхбат үрдісінен туындайтын мәдениет қалыптасуының ымыралы реттеу ғаламдық мәселелерді шешеді. Дәл осындай этномәдени стереотиптер мәдениаралық қатынас үрдісінде өзара түсінбеушіліктің бір де бір себебі болады. Әртүрлі лингвоқауымдастықтың тілдік таңбаларының мәдени семантикасын зерделеу ұлтаралық қатынаста аса маңызды мағынаға ие.

Б. Берлин и П. Кей ағылшын тіліндегі негізгі түстерге: white (ақ), black(қара), red(қызыл), green(жасыл), yellow(сары), blue(көк), brown(қоңыр), purple(күлгін), pink(кызғылт), orange(кызғылт сары), gray (сұр) түстерін жатқызады [3- 2].

Мәдениаралық қатысым айналасындағы тілдік феномендер көптеген гуманитарлық ғылымдардың базистік әдіснамасы және негізгі категориясы болып есептелетін адами фактор тұрғысынан қаралады. Ғылымда мәдениаралық қатынас қазіргі таңда әрекет ретінде қарастырылып, субъект пен қоршаған ортаның өзара әрекеттестігінің динамикалық жүйесі, ішкі (концептуализация мен категоризация) және сыртқы (арнайы саланың заттануы) әрекеттің көрінісі болып есептеледі.

Мәдениеті дамыған халықтар түстерді символ ретінде қолдануды жөн санаған. Бірақ өркениеттің, халықтың дамуы мен тұрмысына байланысты әртүрлі жағдайларына сүйене отырып, бір түстер әр халықта әртүрлі құбылыстарды бейнелейді. Дегенмен, еуропаның символизмінде жалпы қабылданған классикалық

халықтық дәстүр байқалады. Түс символизмінің негізінде түс белгілерінің символдық мәндерінің семантикалық микрожүйелері қалыптасады. Ағылшын және орыс тілдерінде түсті сын есімдердің символдық мәндерінің келесі микрожүйелер болып жіктеледі: 1) «жақсы» – ақ, «нашар» – сұр, «жаман» – қара; 2) «рұқсат беру» – жасыл, «ескерту» – сары, «тыйым салу» – қызыл; 3) «революциялық» – қызыл, «контрреволюциялық» – ақ; 4) «нәзік, әлсіз, шаттанған» – қызғылт, «жайбарақат» – көк [4–5].

Көптеген халықтардың ақ және қара түстердің бірдей мәнге ие. Мәселен, ақ – күннің түсі, қара – түннің түсі. Демек, ақ түс жақсылықпен, ал қара түс жамандықпен байланысты деп есептеледі.

«Рұқсат ету» – жасыл, «ескерту» – сары, «тыйым салу» – қызыл микрожүйенің семантикалық мазмұны осы түстердің әлемде көше қозғалысын реттеу үшін қабылданған символизміне негізделген (бағдаршамның түс сигналдары жүйесі).

Түстің семантикалық кеңістігі туралы айтатын болсақ, түске қатысты барлық мағыналарды бірнеше үлкен топтарға бөлуге болатындығын А. В. Кудрина атап өткен [5].

Бірінші топқа «архетиптік» деп атауға болатын түс мәндерінің тобы, яғни тамырлары бар барлық мәдениеттерге, соның ішінде ортақ психологиялық қасиеттеріне ие түстер. Бұл мағыналар семантикалық түс кеңістігінің өзегін құрайды. Ғалымның зерттеуінде кейбір түстердің мәндері әртүрлі мәдениеттер үшін ортақ немесе ұқсас болуы мүмкін деген ой кездеседі (дегенмен бұл жерде ассоциативті эксперименттің деректерімен расталған географиялық орналасуы мен климатының айырмашылығына байланысты кейбір өзгешеліктер байқалуы мүмкін).

Ғалым түстердің семантикалық кеңістігінің құрылымындағы екінші тобына ядролық құрылымдарды жатқызады. А. В. Кудрина оларға прототиптік сілтемелерге жанама түрде жататын немесе түстің психологиялық қасиеттерінен тыс құндылықтарды жатқызады.

Түстердің семантикалық кеңістігінің құрылымындағы үшінші тобы мәдени спецификалық мағынаға ие түстер жатады. Бұл түстердің мағыналары белгілі бір адамдардың мәдени тарихи дамуын көрсетеді және түстердің семантикалық кеңістігінен тыс қары жүреді.

Түс мәндеріндегі соңғы топ әр адамға тән жеке мағынасы бар түстерден құралады. Бұл мағыналар адамның түске қатысты ассоциацияларына байланысты, яғни түске қатысты есіне түскен алғашқы сөздері не іс-әрекет барысындағы түсініктемелерінен

немесе сол адамға жетекші сұрақтар қою арқылы анықтауға болады. Дәл осындай мәндерде түрлі түсті тесттер түрінде (Люшер тесті), сондай-ақ түрлі әдістемелердегі түс мәндерін стандартты түсіндіру қалыптасқан. Осылайша, А. В. Кудринаның зерттеуінің нәтижесінде әр халықтың мәдени тарихи дамуы кезінде өзінің мәдениетінде қалыптасқан түстің өзіндік мағыналары сақталған деген қорытынды жасауға болады.

Н. А. Мартъянованың айтуынша, «түс – тікелей атап, көрсетуге болмайтын ұғымды білдіретін символ» ретінде түсіндіруге болады. Лингвистикалық ғылымдағы түс символизмі болып жатқан оқиғалардың көңіл-күйін, шындығын және жағдайын көрсететін психика-химиялық және психологиялық компонентпен тығыз байланыста болады [6, б. 55].

Түс символизмінің үш негізгі түрін ажыратуға болады. Түстің өзі (яғни, басқа түстер мен пішіндерден оқшауланған) – бұл белгісіздік пен сәйкессіздікпен сипатталатын түс символының бірінші түрі. Түс символының екінші түрі – символдық тұтастықты құрайтын екі немесе одан да көп түстерден тұратын түс комбинациясы. Түс пен форманың үйлесімі – түс символының үшінші түрі – түрлі-түсті формалардың символикасы, сонымен қатар дерексіз геометриялық фигуралар (шеңбер, шаршы, үшбұрыш) және нақты физикалық заттар, мысалы, асыл тастардың символикасы. Түс символының көрнекі-сезімдік, визуалды формаларынан басқа, тілдік, сөйлеу – «түс метафоралары» бар. Олар күнделікті және әдеби сөйлеуде кеңінен қолданылады және қазіргі тілдердің ажырамас бөлігі болып, олардың көпшілігі жақында пайда болды.

Түс символизмінің ұқсас сипаты ежелгі славяндарда, Таяу Шығыс, Орталық Азия және Египет халықтарында байқалады. Осы аумақтарда өмір сүрген халықтар арасында ең көп таралған культтердің бірі – күн, жарық, сондай – ақ күннің ең жақын ұқсастығы – от болды. Күнді жоғарғы Құдай, өмір мен игіліктің қайнар көзі деп құрметтеді. Сондықтан белгілі бір түсті қабылдау, оның оның белгілеріне байланысты болды. Мысалы, күн «шуақты», «ашық» және «жарқын» деген сияқты түсініктермен байланыстырылады. Күн сәулесіне ұқсас түстер ақ және алтын (сары) болды. Сондықтан бұл түстер Құдайға қатысты түсер деп саналды. Олар құдайлардың, қасиетті жануарлардың, діни қызметкерлердің және т.б. гүлдері болды.

Біз дәстүрлі араб және ежелгі славян мәдениеттеріндегі түстердің семантикалық ерекшеліктеріне салыстырмалы талдау

жасау арқылы мәдениетаралық қатысымдағы ерекшеліктерді анықтай аламыз. Ислам елдерінде түс символизмі дамудың өте жоғары деңгейіне жетеді, түсініксіздікпен сипатталады және Ежелгі Шығыс пен Батыстың әсерінен із қалдырады. Сонымен қатар, исламның түрлі-түсті символизмінде көптеген түпнұсқалар бар. Исламның адамдар, жануарлар және т.б. бейнелеріне тыйым салуы түстердің негізгі экспрессивті құралдардың біріне айналуына ықпал етті. Түсті ою-өрнектер, кілем өрнектері мұсылмандардың жер мен аспан өмірі туралы идеяларын бейнелейтін түс символдарының жүйесі. Құранда Жарық, сондай-ақ ең ашық және ашық түстер – бұл жақсылықтың, Құдайдың қағидасының символы, бірақ христиан дініндегідей, Құдаймен анықталмайды.

«Ақ» ислам дәстүрінде тазалық пен руханилықты білдіреді. Мың бір түннен шыққан құлдардың дауында ақ «түстердің ең жақсысы» деп аталады. Сондай ақ ақ түс тұтастай алғанда орыс мәдениеті үшін өте маңызды. Бір уақытта жарықтың да, қуыстың да баламасы ретінде әрекет ете отырып, ол қарапайым түс және Жоғарыдан-түс ретінде түсіндіріледі. Ақ ұғымның семантикалық қанықтылығы оны семиотикалық ферменттің бір түрі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Жекелеген дәуірлерде, жекелеген салаларда және этномәдени тұтастықтарда белсенді бола отырып, ол мәдениет түрінің ерекшелігін және оның проекциясын көрсетеді. Бұл туралы айта отырып, империяны ескеріп, қарға тең келетін ақ түстің денотативті мәндерінен аулақ болу керек: Қысқы орыс ландшафтында ақ түс басым, ал қыс пен қар метонимикалық түрде Ресейдің өзін білдіреді.

Араб дәстүрінде жасыл түс құрметті және қасиетті «болып саналды. Жасыл-жабайы табиғаттың түсі, Магомет Пайғамбардың сүйікті түстерінің бірі, Исламның символы және қасиетті түсі болып саналады, ал адам өмірі мен табиғатпен үйлесімді адамзат баласының жалғасы исламның негізгі құндылықтары ретінде жарияланған. Жасыл-көктемнің, жетілудің, жаңа өсудің, құнарлылықтың, табиғаттың, бостандықтың, қуаныштың, үміттің және ақыр соңында жұмақтың түсі. Мұсылмандардың санасындағы жасыл түс жұмақтың әсемдігімен және сыйлықтарымен байланысты. Психологтар жасыл, әсіресе ашық түсті, өзгертін жағдайларға, әдептілікке, сыпайылыққа, күнделікті даналыққа оңай бейімделу қабілетін білдіреді. Көк және сары түстерден тұратын жасыл мистикалық қасиеттерге ие деп саналады. Ол ақыл-ойдың салқын көгілдір сәулесін сары түстің эмоционалды жылуымен байланыстырады

және теңдік, үміт, өмірдің жаңаруы мен қайта тірілу даналығын тудырады. Жасыл көбінесе сабақтастық пен өлместікті білдіреді (сондықтан оны «жұмақ» деп атайды).

Таза, ашық, жарқын түстерге оң көзқарастың таралуы исламдық түс символизмінің ерекшеліктерінің бірі болып табылады. Бірақ, егер түс бұлыңғыр, зұлым рухтар, «лас» болса, онда ол мұсылман нина үшін барлық тартымдылықты жоғалтады. Бұл, ең алдымен, сұр және қоңырға қатысты. Олар бақытсыздық пен кедейліктің түстері. Сұр-шаң мен күлдің түсі, жарқын, түрлі-түсті әлемнің жалғандығына қарсы, олардың өмір сүруінің қайтыс болуын еске түсіреді.

Түс адамның эмоцияларына және физиологиялық функцияларына әсер етуі ғылыми дәлелденген, бірақ сонымен бірге, бұл әсер барлық адамдарға әлеуметтік, ұлттық ерекшеліктеріне немесе түс қабылданатын жағдайларға байланысты әр түрлі әсер етеді. сондықтан, мәдениетаралық коммуникацияның маңызды аспектілерінің бірі – түс семантикасы іскерлік қарым-қатынас үдерісінің байланысын қамтамасыз етеді. Түс белгілері, бұл лексикология мен фразеологияда жұмыс істейтін және сонымен бірге оның ұлттық-мәдени құрамдас бөлігі бола отырып, белгілі бір ұлттың өзіне тән ерекшеліктерін анықтауға көмектесетін мәдени доминант. Әлемнің түс қабылдау тілінде көрініс табу процесіне белгілі бір халықтың мәдени дәстүрлері, оның ұлттық психологиясы мен санасының ерекшеліктері сияқты факторлар әсер етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 German N. F. Communication, Culture and Identity in the Context of Globalization and Multiculturalism: monograph / N. F. German. – Челябинск :Энциклопедия, 2014. – 300 с.

2 Апресян Ю. Д. Избр. труды. Т. I. Лексическая семантика (синонимические средства языка). 2–е изд., испр. и доп. – М., 1995. – 472 с.

3 Berlin B. Basic Color Terms. Their Universality and Evolution / B. Berlin, P. Kay. – Berkeley, 1969. – 268 с.

4 Лаенко Л.В. От семантики цвета к социальной семантике языка (на материале английских и русских прилагательных, обозначающих цвет): автореф. дис. .... канд. филол. наук. – Саратов, 1988. – 25 с.

5 Кудрина А. В. Семантика цвета и межкультурная компетенция в психологическом консультировании // Консультативная психология и психотерапия, 2011. – № 2. – С. 5-19.

6 Мартянова Н.А. «Символическое» цветообозначений в русской лингвокультуре. Филология и человек. –2013.– №4. – С. 56-67.

КӨПТІЛДІЛІК ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ҚАРЫМ–ҚАТЫНАСТАҒЫ АЙЫРМАШЫЛЫҚТАР

КАПАНОВА Д. Е.
ф.ғ. к., профессор,
С. Сейфуллин атындағы
Қазақ агротехникалық университеті, Нұр-Сұлтан қ.

Қазіргі әлемде жаһанданудың салдары ретінде әртүрлі мәдениеттермен байланыстар өте жиі кездеседі. Соның нәтижесінде әртүрлі мәдениеттерге, құндылықтар мен ойлауға, салт-дәстүрлерге, сондай-ақ әртүрлі қарым-қатынас тәсілдеріне эмпатиямен қарым-қатынас жасау үшін мәдени сана мен мәдени құзыреттілік қажет. Шетел тілі сабақтарында қызығушылық тудыратын тақырыптарға лингвистикалық және сөйлесу аспектілерінен басқа, тарихтағы кейбір бұрынғы өткен мәдениет пен өркениет ғана емес, қазіргі мәдениет пен өркениетке қатысты аспектілер де кіреді. Тарихтағы барлық дәстүрлер мен оқиғалар қазіргі уақытта өзекті болып табылатын нәрсеге қатысты ұсынылуы керек. Өйткені, біз қазір көп мәдениетті әлемде өмір сүріп жатырмыз. Бір елде түрлі мәдениетті кездестіруге болады. Біз өміріміздің әртүрлі кезеңдерінде, мысалы, сыныпта, оқытушы мен студент ретінде, сондай-ақ жұмыста, халықаралық ынтымақтастықтар кезінде және туристер ретінде басқа мәдениеттермен байланыса аламыз.

Мәдениетаралық қарым-қатынас деп ұлттар мен мәдениеттер арасындағы өзара байланысты түсінуге болады. Нақтылап айтсақ, мәдениетаралық қарым-қатынасқа үйрету, өзге мәдениетті түсініп, өз мәдениетін меңгеру, басқа мәдениет өкілдерінің сөздерін, әрекет, іс-қимылдарын түсіне білу.

Тіл мен мәдениетке арналған көптеген зерттеулерде [1–3] тіл мен мәдениетті кейде тұтастай қарастырса кейде жеке дара алып қарастырады. Біздің пікірімізше адам қызметінің түрі ретінде қабылданатын тіл мен мәдениет бір-біріне негізделген бірлік болып табылады, сондықтан оларды тұтастай қарастырған жөн.

Тіл кез келген мәдениеттің маңызды бөлігі болып табылады және оның үстіне, ол «мәдениеттен, яғни біздің өміріміздің

құрылымын анықтайтын әлеуметтік мұрагерлік тәжірибелер мен нанымдар жиынтығынан бөлек өмір сүрмейді» [4].

Тіл мен мәдениеттің арақатынасы сонымен қатар тіл «қоғамның мәдени өткенінің кілті» [5], сонымен қатар «әлеуметтік шындықты» түсінудің кілті болып табылатындығынан тұрады [4]. Сонымен, тіл мәдениет пен оның дүниетанымын бейнелеудің, сондай-ақ оған әсер етудің және жасаудың құралы болып табылады: «Тілдің құрылымы бұл тілде сөйлеушілердің әлемді қалай көретінін анықтайды немесе әлсіз көзқарас ретінде құрылым дүниетанымын, бірақ әлі де ана тілінде сөйлейтіндердің дүниетанымын қабылдауға бейімділігіне үлкен әсер етеді» [4].

Уақыт өте келе мәдениеттер өзгереді, өйткені «олар серпінді, өзара әрекеттеседі және бір-бірімен бәсекелеседі» [6]. Мәдениет өз мүшелерінің қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін өзінің дәстүрлері мен құндылықтарын және дүниетаным тұрғысынан үнемі өзгеріп отырады. Мәдениеттерге қатысты өзгерісті қазіргі уақытта мәдениет алуандылығы феноменінен көруге болады. Ол «ұйымдағы немесе қоғамдағы барлық әртүрлі топтардың болуын мойындайтын және құрметтейтін, олардың әлеуметтік-мәдени айырмашылықтарын мойындайтын және бағалайтын, сондай-ақ олардың инклюзивті мәдени контекстке үздіксіз үлес қосуын ынталандыратын және мүмкіндік беретін сенімдер мен мінез-құлық жүйесіне сілтеме жасап, ұйым немесе қоғам ішінде барлығына күш береді» [5].

Тілдің кез келген мәдениеттің бір бөлігі деп танысақ көптілділікті де көпмәдениеттің бір бөлігі ретінде қарастыруға болады. Катлердің [7] пікірінше, мультикультурализм мінез-құлық пен ойлау тәсілдерін, сондай-ақ оқыту стильдерін, сондай-ақ қарым-қатынас мәнерін білдіреді. Көптілділікті қарым-қатынас мәнері, сондай-ақ ойлау мен құндылықтарға әсер ететін фактор ретінде түсінуге болады. Көптілділік арқылы біз лингвистика (әсіресе прагматика) деңгейінде, сондай-ақ құндылықтар мен дүниетаным деңгейінде мәдени айырмашылықтар туралы мәліметтерді арттырып және осы айырмашылықтарды сезе аламыз.

Мәдениетаралық қарым-қатынас әрекетінде өз және өзге мәдениет айырмашылықтарын ажырату операцияларын жүзеге асыратын тілдік тұлғалар қатысады. Яғни, тілдік тұлға когнитивтік-дискурсивтік жағынан қарастырылады.

Бірнеше тілде сөйлейтін кез келген адам қарым-қатынастың әртүрлі тәсілдерін біледі және тек өздерінің емес, әртүрлі мәдениеттердің контекстіне сүйенеді. Мәдени хабардар

болу мүмкіндігін көптілділік арқылы арттыруға болады, бұл өз кезегінде студенттерге басқа шет тілін оңай меңгеруге көмектеседі, өйткені оларда ықтимал айырмашылықтар туралы білім бар. Шетел тілі сабақтарында мұғалім студенттерге байланыс орнатуға және тезірек үйренуге көмектесу үшін басқа жалпы тілдерге де сілтеме жасай алады.

Көптілділіктің әртүрлі анықтамаларын қарастырған кезде қарым-қатынас үшін белгілі бір тілдерді қолдану және осы тілдерде не сөйлесетінін түсіну мүмкіндігінің аспектісіне назар аударылады. Сондай-ақ біз көптілділікті Еуропа Кеңесі саяси деңгейде белгілеген, тілдер мен мәдениеттер арасындағы әртүрлілік пен түсіністікті көрсететін тенденция ретінде қарастыруға болатынын, сонымен қатар бір емес бірнеше ресми тілдері бар кейбір елдердегі жағдайдың нәтижесі ретінде қарастырылуы мүмкін екенін атап өткіміз келеді.

Көптілділікті «екі немесе одан да көп тілді бірдей жақсы білуден тілдердің бірінде белсенді немесе пассивті қабілеттілікке дейінгі кез келген тілдік қабілет дәрежесі деп анықтауға болады. Көптілді адам «белсенді (сөйлеу және жазу арқылы) немесе пассивті (тыңдау және оқу арқылы) болсын, бірнеше тілде сөйлесе алатын адам» деп есептеледі. Еуропалық комиссия көптілділікті «қоғамдардың, институттардың, топтардың және жеке адамдардың күнделікті өмірінде тек тілмен ғана емес, тұрақты негізде араласу мүмкіндігі» ретінде анықтайды. Жеке көптілділік пен әлеуметтік көптілділіктің айырмашылығына назар аударылды. Көптілділік, Еуропа Кеңесінің пікірінше, «көптеген адамдар қолданатын тіл түрлерінің жиынтығы», ал көптілділік «географиялық аумақта үлкен немесе кіші, бірнеше «тіл алуан түрінің» болуы». Шетел тілі сабақтарында кейбір студенттер өздерінің жеке қалауларына немесе басқа мәдениеттерге байланысты көптілді болуы мүмкін, ал кейбіреулері көп тілде сөйлейтін болса, олар тұратын аумаққа байланысты көптілді болуы мүмкін. Мысалы, Үндістанда жиырма үш ресми тілде, ал Швейцарияда төрт ресми тілде сөйлейді. Көптілділік шетел тілін үйренуге бірнеше жолмен әсер етуі мүмкін. Біріншіден, егер тілді үйретуде қатысымдық меңгеру қолданылса, әңгіменің қалай түсінілетініне баса назар аударылады және прагматика туралы түсініктемелер кейде теориялық түрде, кейде практикалық, сондай-ақ екеуі біріктіріліп те беріледі. Екіншіден, көптілділік студенттерге күнделікті өмірдің шындығына бейімделуге көмектесетін құрал ретінде қарастырылады, бұл көпмәдениеттілікті де, көптілділікті

де ынталандыратын әлем. Сонымен қатар, шетел тілін үйрену ең алдымен, тиісті мәдениеттерді олардың ойлау тәсілдерімен, құндылықтарымен, сондай-ақ рәсімдері мен дәстүрлерімен түсіну мен тікелей байланысты. Осылайша, бірнеше тілді білу арқылы студенттер мәдени айырмашылықтарды ажыратып, оларды жақсы түсіне алады. Үшіншіден, егер топта басқа мәдениет өкілдерінен тұратын студенттер болса, онда оқытушы сабақты жоспарлағанда және іс-шараларды жоспарлағанда сол оқушылардың білімін, олардың ана тілдерін, қай тілде сөйлейтіндерін ескеруі керек. Төртіншіден, егер студенттер мен мұғалімдер көптілді болса, олар оқыту мен оқуды жеңілдету үшін осы негізгі білімді пайдалана алады және студенттерге бұрыннан білетін тілдер мен қазіргі уақытта үйреніп жатқан шет тілінің арасында салыстыру жасауға көмектесе алады. Бесіншіден, бірнеше тілді меңгеру кезінде де кемшіліктер болуы мүмкін, өйткені бұрынғы білім кейде қазір үйреніп жатқан тілге кедергі келтіруі мүмкін, өйткені бұл студенттердің қате жауап берулеріне әкелуі мүмкін.

Шетел тілдерін оқыту мен үйрену кезінде әлеуметтік және мәдени реалияларды ескеру қажет. Біздің жағдайда қазіргі контекстті ескеру қажет, мұндағы дереккөз бойынша, жаһанданудың «таңқаларлық» белгілерінің бірі «көптілділіктің әсері және онымен байланысты мультикультурализм феномені болып табылады». Сонымен қатар, қазіргі қоғамдар тілдері мен мәдениеттері жағынан да әртүрлі: «Қазіргі заманғы қоғамдарды біртекті деп санауға болады; олар сөйлейтін тілдер немесе адамдардың өмір сүру және өзін-өзі көрсету тәсілдері (өз мәдениеттері) болсын, барған сайын әртүрлі болып келеді». Осылайша, шетел тілі сабақтары студенттерге көптілділік қажетті дағды және күнделікті өмірге бейімделудің маңызды құралы болып табылуы қажет. Соның нәтижесінде, кем дегенде екі немесе одан да көп тілді білу қазіргі таңда қалыпты жағдай болып саналады: «Екі немесе одан да көп тілде сөйлеу – адамзаттың төрттен үш бөлігі үшін табиғи өмір салты. Бұл принцип ... отаршылдық тарихының нәтижесінде Еуропаның кейбір бөліктерінде көмескіленді». Қазіргі заман мәдениетаралық қарым-қатынас дағдыларын талап етеді, мұнда басқа мәдениеттер туралы білімді басқа тілдерді білуден толығымен бөлуге болмайды. Зерттеу студенттерге «әртүрлі тілдермен және мәдениеттермен мүмкіндігінше ертерек байланыста болуға» көмектесу қажеттігін айтады, өйткені студенттер көпмәдениетті және көптілді

әлемге бейімделуі керек, сонда ғана олар басқа мәдениеттермен ынтымақтасып жұмыс істей алады.

Заман талабына сай басқа тілдерді, ағылшын тілін, қытай және басқа да тілдерді білу керек. Дегенмен, өз ана тілімен, мәдениетімен тығыз байланыста болуы қажет.

Қазіргі зерттеулер көптілділіктің әлемде таралуы экономикадағы, саясаттағы, мәдениет пен білімдегі түбегейлі өзгерістерге байланысты заңды процесс екенін көрсетеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Толстой Н. И. Язык и народная культура: Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. – М.: Издательство «Индрик», 1995. – 512с.

2 Телия В. Н. *Русская фразеология*. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. –М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. - 285с.

3 Воробьев В. В. Лингвокультурология. – М.: Изд-во РУДН, 2008. – 340 с.

4 Сепир Э. Язык. Введение в изучение речи // Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М.: Прогресс, 1985. – 415с.

5 Salzman, Z. language, Culture and Society. An Introduction to Linguistic Anthropology. – USA: Westview Press; 1998. - 466 p.

6 Baciu, Sorin. Culture. An Awareness Raising Approach. Fifth edition. - Bucharest: Cavallioti; 2013

7 Cutler, J. The cross-cultural communication trainer's manual, 2vols.: UK: Routledge. – 2005 // [Электронды ресурс] Қол жетімділік: <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9781315240466/cross-cultural-communication-trainer-manual-john-cutler>

ТИПИЧНЫЕ ОШИБКИ В ОБРАЗОВАНИИ И НАПИСАНИИ ИМЕН И ОТЧЕСТВ В ДОКУМЕНТАХ В ПОЛИАЗЫЧНОМ РЕГИОНЕ

КРИВОШАПОВА Н. В.

к. ф. н., доцент

Приднестровский государственный университет
имени Т. Г. Шевченко, Молдова, г. Тирасполь

Приднестровский регион, полиязычный по своей природе, известен тем, что на государственном уровне тут приняты три

официальных языка: молдавский (на кириллице), украинский, русский по национальному характеру населения, проживающего на территории [1].

Президент Приднестровской Молдавской Республики Вадим Красносельский о симбиозе культур в Приднестровье:

«Какой народ проживает в Приднестровье? Сформированная общность «приднестровский народ». Многонациональность нашего общества исключает национальную рознь, обеспечивая мир. У нас проживают граждане России, Украины, Молдовы, свободно говорят на разных языках, функционируют русские, молдавские и украинские образовательные учреждения. Мы не пошли по пути мононациональности приднестровского общества, никого не выделяем, сохраняем языки и культуру» [2].

Пророссийский регион, где русский язык продолжает оставаться языком межнационального общения, славится еще особым регионолектом [3, с. 3–7], совмещающим возможности трех официальных языков и болгарского языка.

Полиязычность накладывает свой отпечаток не только на разговорную речь, но на образцы книжной речи: на художественный и на официально-деловой стили.

В практике научной работы мы часто сталкиваемся с выполнением лингвистических исследований по установлению идентичности предлагаемых имен и отчеств, где заказчиками выступают физические лица, оформляющие пенсию, недвижимость, гражданство и т.д.

При установлении идентичности имен мы обращаемся к словнику с полными и краткими формами онимов, просчитываем все возможные варианты.

Нами обнаружены следующие виды ошибок:

- орфографические: Аксения – Аксеня–Аксенья: Геннадий – Генннадий, Ала – Алла.

- использование уменьшительно-ласкательных или разговорных вариантов имен: Неля – Нелли, Алена –Аленка. Идентичность имен Алена и Аленка исследованием подтверждается. В паспорте гражданина ПМР вместо имени Алена ошибочно указан стилистически недопустимый в официальных документах уменьшительно-ласкательный вариант Аленка.

- молдавские или украинские варианты имен: Василе – Василе, Петр – Петро, Георгий – Георге, Ольга – Олга, Федор – Тудор.

В условиях мультикультурного взаимодействия, когда делопроизводители, особенно в сельской местности, не снабжены авторитетными лексикографическими источниками по ономастике, в официальных документах указывают этнические варианты имен, особенно это касается записей в свидетельствах о рождении.

Далее паспортист видит такую национальную форму имени и пытается ее заменить нормированным вариантом, отсюда и появляются разночтения в именах в документах физического лица. Приходится доказывать идентичность имен и объяснять возможные причины такой подмены.

При установлении идентичности имен и отчеств подход к методике анализа несколько отличается. Мы тщательно изучаем представленные на лингвистическое исследование материалы и, чтобы ответить на вопросы, поставленные перед исследователем, устанавливаем, как образуются и правильно пишутся отчества, опираясь на ономастические справочники и другие лексикографические источники.

По утверждению Н. А. Петровского, который считается классическим лексикографическим источником в ономастике [4].

Ко всем мужским именам (в том числе и ко всем производным вариантам мужского имени, кроме просторечного) даются формы отчеств. После документальных форм отчеств даются разговорные формы, т. е. формы, употребляющиеся в разговорной речи.

Трехчленное именование людей – имя, отчество, фамилия – особенность русского языка. Эта трехчленная формула возникла в России во времена Петра I. Со временем она распространилась на Украине, в Белоруссии и в настоящее время проникает в другие наши республики. Приблизительное время возникновения отчеств – XI–XII вв. Отчество – знак вежливости, почтительного отношения к человеку. В просторечии существует обычай называть человека в знак глубокого уважения к нему не по имени, а только по отчеству (Михайлович, Андреевич или Михалыч, Андрейч).

Типичные ошибки, возникающие в полиязычном Приднестровском регионе при образовании отчеств:

– орфографические ошибки в написании корней отчеств.

Тогда мы говорим, что имеется неточность в написании мотивирующего имени, например: Исследованием требуется установить: являются ли идентичными варианты отчеств Фиоктистовичи Феоктистович, Владимеровна – Владимировна.

Для этого обращаем внимание на правописание и употребление мотивирующего имени и на способ образования отчества, а также на документ, в котором впервые данные отчества употребляются

В словарях русских личных имен зафиксировано имя греческого происхождения Феоктист, –а, м. разг. Феоктистий, –я; прост. Фектист, –а и Фетис, –а. Отч.: Феоктистович, Феоктистовна; разг. Феоктистыч, Производные: Феоктистка; Фета; Феша; Тиса. Имени Фиоктист словарями русских личных имен не зафиксировано.

Можно предположить, что имя Фиоктист является окказиональным личным именем, образованным от имени Феоктист и написанным с орфографической ошибкой в корне, обусловленной сложностью восприятия и написания самого редкого имени и влиянием икания украинского языка на звуковую и графическую оболочку слова

Ввиду того, что русское отчество является видоизмененной формой имени отца и образовано суффиксальным способом – в нашем случае с помощью суффиксов –ович, –овна от всех мужских имен с основой на твердый согласный звук и нулевым окончанием в именит. падеже, ед. числа (Пётр – Петрович, Петровна) – от окказионального личного имени Фиоктист образуются, по правилам русского языка, окказиональные отчества Фиоктистович и Фиоктистовна.

В нашем исследовании, в отчестве Феоктистович, в трудовой книжке допущена орфографическая ошибка в образовании отчества, вероятно, в связи с нормированной трактовкой имени. Правильным, нормированным и единственно верным, для окказионального имени Фиоктист, считается написание отчества Фиоктистович.

- орфографические ошибки в написании корней отчеств.

Все отчества Дмитриевна – Дмитриевна – Дмитревна восходят к одному имени Дмитрий, следовательно, они идентичны, но единственным нормированным (правильным) является отчество Дмитриевна. В двух других обнаружены орфографические ошибки: Е вместо И в суффиксе, пропуск И перед суффиксом –евн–.

Типичными являются ошибки в отчествах, образованных от имен с двойными согласными. Тут, под влиянием молдавского языка, появляются ошибочно написанные Филипович, Генадьевна.

- смешение твердости–мягкости основ имен, производящих отчества, например:

Отчества Прокопьевна – Прокоповна идентичны, поскольку образованы от одного имени Прокопий по одной словообразовательной модели, но в отчестве Прокоповна допущена

орфографическая ошибка, то есть при образовании отчества использован суффикс твёрдой основы – овн–, что недопустимо.

Отчества Захаровна – Захарьевна являются вариантами одного и того же отчества, происходят от вариантов имени Захар. На это указывает этимология и словообразовательная модель образования отчества. Отчество Захарьевна написано с орфографической ошибкой (вместо О в суффиксе – овн – для твёрдых основ употребляется суффикс –евн– и Ъ для мягких основ).

Согласно правилам образования отчеств в русском языке, от имени Деонисий (имя существительное II склонения) образуются отчества Деонисьевичи Деонисьевна– с помощью суффиксов –евич, –евна от имен с основой на мягкий согласный (Григорий – Григорьевич, Григорьевна).

Думается, что варианты Деонисьевна и Деонисовна можно посчитать синонимичными, т.е. близкими, поскольку расхождение наблюдается не в корнях слов, где заключено основное лексическое (смысловое) значение, а в суффиксе, т.е. имеется формально–грамматическое расхождение.

Отличие вариантов в этой части отчеств Деонисьевна и Деонисовна, вероятно, объясняется допущением орфографической ошибки или неверной трактовки имени.

Варианты отчеств Деонисьевна и Деонисовна являются идентичными, образованные от одного имени Деонисий, не зафиксированном в словарях имен, следовательно, окказиональном. Правила образования отчеств соблюдены: перед нами близкие варианты отчеств от одного и того же мужского имени.

- образование отчеств от похожих, но не родственных имен, например: отчества от имён Исаи Исаак – Исаевич, Исаакович также спорны и не идентичны: одно соответствует имени Исая, а другое Исаак, хотя речь идет об одном и том же человеке. Здесь возможно образование Исович, Исакович.

Трудность и редкость имен порождает варианты написания отчеств.

Таким образом, типичные ошибки в образовании и написании имен и отчеств в документах в полиязычном регионе возникают в результате взаимовлияния языков и культур и отражения интерференции на письме, отсутствия на местах специализированной литературы в помощь делопроизводителю, подмены полных официальных имен разговорными и просторечными вариантами, смешении имен и образованных от них отчеств, малограмотностью

делопроизводителей и, как следствие, орфографических ошибок в корнях имен и суффиксах отчеств.

Только благодаря исследованию документов, где наблюдаются разночтения в именах и отчествах, можно полностью установить степень идентичности онимов, даже если речь идет о ненормированном или окказиональном имени.

ЛИТЕРАТУРА

1 Закон Приднестровской Молдавской Республики «О языках в Приднестровской Молдавской Республике» [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://zakon-pmr.com/DetailDoc.aspx?document=36286>

2 Петровский Н. А. Словарь русских личных имен. – М.: Русские словари, 2000.

3 Президент ПМР Вадим Красносельский о симбиозе культур в Приднестровье: [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://president.gospmr.org/press-sluzhba/novosti/prezident-zaslusal-doklad-o-deyatelnosti-gosslujbi-po-kuljture-i-istoricheskomu-naslediyu.html>

4 Абрамов, В. П. Языковая политика в современной России / В. П. Абрамов, Е. С. Абезгауз // Изучение и преподавание русского языка в разных лингвокультурных средах: Сборник статей Международной научно–практической конференции молодых ученых. Москва, 23–24 сентября 2019 года / Под общей редакцией В.М. Шаклеина. – Москва: Российский университет дружбы народов (РУДН), 2019. – С. 3–7.

РОЛЬ ТЕЛЕКОММУНИКАЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ В ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ

КУРМАНОВА Б. Ж.

д.п. н., профессор

УНГАРБАЕВА Г. И.

к.ф.н., доцент, Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова, г. Актюбе

За последние десятилетия информационно - коммуникационные технологии прочно вошли в сферу образования, их интенсивное развитие привело к серьезным изменениям в процессе обучения и воспитания учащихся и студентов. Современный обучающийся,

получая знания не в готовом виде, а добывая их сам, осознает при этом содержание и формы своей учебной деятельности, понимает и принимает систему ее норм, активно участвует в их совершенствовании, что способствует активному успешному формированию его общекультурных и деятельностных способностей, общеучебных умений. Программа обновленного содержания образования поддерживает развитие практического применения коммуникативной компетенции обучающихся и языковых навыков, необходимых для сотрудничества и взаимопонимания в многонациональном обществе.

Имея доступ к сетевым ресурсам, студенты находят необходимые учебные материалы, могут общаться, находить людей по общим интересующим их вопросам, работать над одним проектом не только с однокурсниками, но и со студентами других стран. Участие в международных телекоммуникационных проектах мотивирует студентов национальных групп (в частности, с казахским языком обучения) не просто изучать русский язык, но и совершенствовать свои знания и навыки устного общения.

Международный телекоммуникационный проект «Культура для взаимопонимания» был инициирован в 2011 году МГУ имени М. В. Ломоносова. В настоящее время в проекте принимает участие 5 университетов из стран СНГ: Армении, Белоруссии, Казахстана, Таджикистана и России. Основной идеей проекта является привлечение внимания к восстановлению всевозможных конструктивных связей со странами СНГ и сохранению общего образовательного и гуманитарного пространства на постсоветской территории. По своей доминирующей деятельности данный проект является ознакомительно-ориентированным. Рабочим языком проекта является русский язык, выступающий в качестве языка-посредника – *lingua franca*. Данный тип проектов изначально направлен на сбор информации о каком-либо объекте или явлении и предполагает ознакомление остальных участников проекта с собранным и систематизированным материалом. Целями телекоммуникационного проекта «Культура для взаимопонимания» являются знакомство с особенностями культуры и традиций стран-участников проекта, сохранение единого образовательного пространства, укрепление межкультурной связи между странами СНГ, выявление сходств и различий национальных традиций и обычаев. По предметно-содержательной области получается межпредметный проект. До сегодняшнего дня нами было

проведено более двенадцати видеоконференций с участниками телекоммуникационного проекта «Культура для взаимопонимания». Были подготовлены и обсуждены проекты на различные темы, начиная от культуры и традиции до современных проблем туризма, образования, досуга молодежи и т.д. Материалы готовятся студентами и магистрантами под руководством консультантов – координаторов из числа ППС университетов-участников проекта.

Проведение и подготовка телекоммуникационного проекта требует проведения большой подготовительной работы. Трудность для нас состоит в том, что поиск материала ведется студентами на двух языках: русском и казахском. Перевод на русский язык предполагает хорошую языковую подготовку и лингвистическую эрудицию. Особое внимание при изучении русского языка в национальных группах уделяется вопросу формирования у будущих специалистов коммуникативной межкультурной компетенции – способности решать лингвистическими средствами реальные коммуникативные задачи в конкретных речевых ситуациях в различных сферах общения.

У участников проекта развиваются умения сравнивать, выделять главное, умение прогнозировать, умение обобщать и систематизировать, творчески мыслить, умение работать в группе. И самое главное – они практически осваивают способ самостоятельного приобретения нового знания, самостоятельного обучения на основе текстов, который могут применять в дальнейшем. У них формируется не только функциональная грамотность, но и информационно-коммуникативная компетенция. Студенты и магистранты стремятся к достижению общего успеха команды, каждый участник не только самостоятельно выполняет задание, но и отбирает интересные материалы и составляет промежуточный презентационный материал, который позднее обсуждается в группе. В ходе обсуждения наиболее яркие и содержательные материалы отбираются для демонстрации на онлайн-встрече с участниками телекоммуникационного проекта «Культура для взаимопонимания». Промежуточные результаты обсуждаются в форме докладов или презентации материала, где каждый участник старается высказать и отстоять свое мнение.

В исследовании выделяются следующие этапы: предварительная постановка темы; выдвижение и обсуждение гипотез решения основной проблемы, исследование которых может способствовать решению основной проблемы в рамках

намеченной тематики; поиск и сбор материалов для решения проблемы и раскрытия темы; обсуждение способов конечных результатов; окончательная постановка проблемы и выбор темы; поиск решения или раскрытие темы на основе анализа и классификации собранного материала; презентация и защита проектов, предполагающая коллективное обсуждение [1, с. 163].

Студенты, работая над телекоммуникационным проектом, самостоятельно проходят данные этапы, а деятельность преподавателя ограничивается и остается на уровне консультанта–координатора.

Подготовка проекта требует от студентов совершенного знания не только родного, но и русского языка, широкого кругозора, понимания и ориентации в вопросах истории, культуры, социально–политических процессов в стране и т.д. Данный проект имел скрытый характер, так как координатор был полноправным участником проекта. До сегодняшнего дня было организовано более 12 встреч, где обсуждались национальные традиции и обычаи, их сохранение и значение для молодежи, традиции гостеприимства, семейные ценности и традиции, национальные орнаменты и их значение в культуре, роль женщины в обществе, система образования в странах участников проекта, развитие спорта и спортивного туризма и другие.

Данный проект по тематике не входил в программу обучения русскому языку, поэтому нами были организованы группы (из числа желающих) по интересам. Координатор–руководитель (консультант) предлагал вести работу над телепроектом во внеурочное время, создавая группы из числа студентов и магистрантов. После создания группы обсуждалась тема проекта, распределялись функциональные обязанности каждого участника, составлялось расписание сборов для обсуждения промежуточных результатов. Материалы для презентации собирались на русском и казахском языках, делались переводы, корректировались тексты перевода. Студенты и магистранты работали с материалами казахстанских сайтов: visitkazakhstan.kz/ru/about/, mugalim.ru/publ/articlekz.com, nur.kz/164. Также использовались исследования казахстанских ученых по этнокультуре и другим темам.

Для участия в данном проекте мы привлекали студентов и магистрантов национального отделения с казахским языком обучения, где русский язык изучается как второй. Весь ход работы над проектом проходил на русском языке, который не является языком обучения для участников и требует тщательной подготовки со стороны преподавателя и студентов. Структура

исследовательской деятельности с целью информационного поиска и анализа была следующей.

1 Предмет информационного поиска. На этом этапе участниками телекоммуникационного проекта определяются проблема и отдельные стороны изучаемого объекта, его особенности. Например, при работе над проектом о традициях гостеприимства участниками обсуждались вопросы о сходствах и различиях гостеприимства стран–участников, национальных особенностях казахского гостеприимства и их отражении в произведениях устного народного творчества (пословицах и поговорках казахского народа). В ходе обсуждения собранного материала решили использовать казахские пословицы и поговорки о гостях и гостеприимстве в качестве отправного материала для будущей презентации; обратиться к лексикографическим источникам для конкретизации значений слов.

2 Этапность поиска с обозначением промежуточных результатов. В ходе работы проводились обсуждения промежуточных результатов. Студентами и магистрантами было собрано множество пословиц и поговорок на казахском языке о гостях и гостеприимстве нашего народа, создали источники для текстового оформления слайдов: казахско–русские словари устойчивых выражений, казахско–русские словари пословиц и поговорок, определены сайты для использования. Было решено находить эквивалентные устойчивые словосочетания и выражения на русском языке и консультироваться у специалистов.

3 Аналитическая работа над собранными фактами. На первом сборе анализировались собранные по теме материалы, определялись названия презентаций и отбирались материалы для окончательного оформления. Было решено представить две презентации на темы: «Қонақ келсе, құт келер» (Если гость придет, то счастье и богатство придут в дом). В данной части материала студенты решили рассказать о традициях гостеприимства казахов с разъяснениями на русском языке устойчивых выражений, во второй части рассказать о видах гостей, которые имеют специфику и надлежащие традиции встречи каждого вида гостя, используя также устойчивые сочетания, раскрывающие значение гостеприимства.

Работа над проектами дает большую возможность студентам, обучающимся на отделениях с казахским языком обучения, не только общаться на русском языке. Благодаря проектной деятельности у них отбатываются навыки и умения работы с книгой, словарем, грамотно формулировать и излагать свои мысли на русском языке в

письменной и устной формах. По мнению студентов, участвовавших в работе телекоммуникационного проекта, была необходимость и цель познакомить других участников с уникальностью казахской культуры и сохранения всех традиций и обычаев до сегодняшнего дня, ведь знание молодым поколением своих традиций и обычаев является одним из требований воспитания в современной казахской семье. Уникальность казахского гостеприимства отражена в классификации гостей, включающей пять видов гостей. Осознанность цели проектной деятельности дала возможность студентам не только создавать интересные презентационные материалы, но и раскрыть их способности смело высказывать свои мысли на втором русском языке, стараться донести до слушателя. Большой интерес студентов и магистрантов вызвала тема «Семейные традиции» Студенты собрали много материалов на эту тему, во время обсуждения пришли к мнению о необходимости вынесения на онлайн-встречу со странами-участниками две презентации о семейных традициях: свадебные традиции казахов, современные семейные традиции с сохранением особенностей этноса. Интерес у наших соратников по проекту вызвал обряд «Сватовство», которому наши предки уделяли особое внимание. Обряд состоял из нескольких обязательных этапов: «құда түсу» (можно перевести на русский язык как «сватовство»), «сырға салу», «бата аяқ», «құда тартар», «ау-жар», «жар-жар», «беташар». Остальные этапы не имеют аналогов у русского и белорусского народов. С помощью двуязычных словарей казахско-русского языков были найдены наиболее удачные переводы.

Работа над телепроектом еще раз подчеркнула, что перевод является одним из сложных приемов обучения при преподавании и изучении второго языка. При переводе текста важно знать и учитывать грамматические и синтаксические особенности обоих языков. Необходимо выбрать оптимальный вариант порядка слов или решить проблему непереводимости слова или понятия на другой язык, то есть отсутствие эквивалента в русском языке, подталкивает студентов и магистрантов к креативному поиску. Например, приезд сватов со стороны жениха и совершение обряда надевания сережек невесте – сырға салу. Этот обряд символизирует одобрение родителями будущего мужа выбора невестки, их согласие на брак и окончательный договор между сватами. Сережки надевает женше (жена брата) жениха или мать жениха. Такие традиции при сватовстве девушки, как «бата аяқ», «құда тартар»,

«ау-жар», «жар-жар», «беташар» присутствуют только в казахской культуре, поэтому было решено дать толкование на русском языке, используя перевод определений, извлеченных из толковых словарей и других источников на казахском языке.

Особенностью работы телепроекта в 2019 году на тему «Спорт и спортивный туризм в моей стране» явилось то, что свои презентационные материалы участники выкладывали на страничке группы в фейсбуке. В течение двух месяцев шло обсуждение материалов, обмен мнениями, ответы на вопросы. Такая форма работы оказалась не менее продуктивной, так как современная молодежь активно пользуется социальными сетями. Мы постарались привлечь студентов разных специальностей «Русский язык и литература в школах с нерусским языком обучения», «Физическая культура и спорт», «Туризм». Студенты смогли воплотиться в единую команду и подготовить хороший материал.

Самостоятельная работа над проектом подталкивает студентов активно включаться в процесс усвоения языка: сбор материалов на русском языке и отбор необходимого материала требует внимательного чтения текста с пониманием его содержания, обращения при необходимости к переводческим словарям с целью пополнения своего словарного запаса. При обсуждении презентационного материала возникает необходимость понимания речи говорящего, так как информация предоставляется однократно, темп речи бывает очень быстрым, иногда обрывается логическая цепь и возникают трудности в понимании высказываний, невозможность формирования собственной позиции к услышанному. Для преодоления этих трудностей необходимы частые сборы, устные обсуждения и тщательная подготовка к каждой встрече, заранее приготовить ответы на предполагаемые вопросы в письменном виде и заучивание их наизусть формируют у студентов навыки аудирования. Умения общаться на русском языке во время онлайн встречи участников: демонстрации слайдов или презентации материала, задавать вопросы, ответить правильно на вопросы, требовало определенной подготовки некоторых студентов, слабо владеющих русским языком.

На наш взгляд, телекоммуникационные проекты способствуют формированию и лингвострановедческой компетенции обучающихся. При подготовке материалов участники знакомят со спецификой, с уникальностью и неповторимостью родной культуры не только своих сверстников из других вузов, но сами

самостоятельно исследуют тему, пытаются проникнуть в суть проблемы. По мнению студентов, участвовавших в проекте, данный вид работы пробудил у них еще больший интерес к изучению русского языка, мотивировал больше читать, делать адекватные переводы текстов на русский язык, тщательно отбирать слова и работать со словарями и Интернет–ресурсами, создавать адаптированные тексты, отбирать нужный языковой материал и многое другое.

ЛИТЕРАТУРА

1 Титова С.В. Информационно–коммуникационные технологии в гуманитарном образовании: теория и практика. – М., 2014. – 240 с.

МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ КОММУНИКАЦИЯДАҒЫ КИНОНЫҢ РӨЛІ

МАНАҚБАЕВА А. Б.
докторант,

Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы
Мемлекеттік басқару академиясы, Нұр-Сұлтан қ.

Мәдениетаралық кеңістікте өнер туындысы ретінде киноның алар орны ерекше. Кино арқылы әлемге ұлттық мәдениеттің ерекшелігін жеткізуге, қоғамға белгілі бір ой салуға, елдің имиджін қалыптастыруға болады. Фильмдерді көру арқылы адамдарда түрлі мәдениеттер, ұлттар, діндер, әдет-ғұрыптар туралы жағымды немесе жағымсыз пікірлер, стереотиптер қалыптасады.

Кино санаға әсер етуші құрал ретінде азаматтардың мәдениетаралық біліктілігін қалыптастыру қызметін атқарады. Сонымен қоса, кино – әр адамның құндылықтарының дамуына әсер ететін факторлардың бірі. Қоғамдағы кинематографияның әлеуеті жан-жақты. Сол себепті қоғамның назарын киноның адамгершілік және рухани әлеуетіне аудару маңызды. Жеке тұлғаның қалыптасуына айтарлықтай әсер ететін тәрбиелік, білім беру қызметтері де өзекті.

Жаһандану жағдайында кино саласына деген ғылыми көзқарас та, қоғамдық қызығушылық та арта түсуде. Күн сайын адамдар кино өнімдерін көбірек тұтынууда.

Бурдье өз еңбектерінде мәдени капиталдың маңыздылығын көрсетті. Бұл тұрғыда кино мәдени ресурс ретінде адамның мәдени капиталын құрайтынын атап өтуге болады. Кинодағы қалауы мен

тұтынуы мәдени капиталдың көрінісін білдіреді, осылайша адамдардың әлеуметтік айырмашылықтары мен өмір салтын көрсетеді. Талғамдар, Бурдье бойынша, әлеуметтенудің әлеуметтік шарттарынан және қоғамдағы қазіргі жағдайынан туындайды [3, 32–35 б.].

Кино – бұл бейнелеу өнері, әдебиет, театр, музыка сияқты өнер түрлерінің синтезі. Мәселен, ол әдебиеттен оқиғаны баяндау, сипаттау, суреттеу, сондай–ақ кейіпкерлердің образын аша білу сияқты шығарманың композициялық тәсілдерін алған. Өнердің синтетикалық күрделі түрі ретінде кино телевидениеге, кинотеатрға немесе Интернетке арнап көркемдік, деректі фильмдер форматында видеоконтент жасайды. Бүгінгі күні коммуникацияның заманауи әмбебап түрі болып табылады [1].

Мәдени мағыналарды білдіру құралы ретінде кино образдарды ұтымды пайдалануға тырысады. Көркемдік мәдениеттің негізі образ болып табылады. Қазіргі заманғы кинематографтың көркемдік образ арқылы мәдени біртектілікті репрезентациялау мүмкіндігі бар [5].

Сонымен қоса, мәдениет туындылары күнделікті өмір психологиясы үшін де, тұлғалық және әлеуметтік–мәдени сәйкестіктің күрделі қатынасындағы өзгерістерді зерттеу үшін де бірегей материал болып табылады [4, 60 б.].

Бүгінгі таңда кино көркем эстетика, демалыс пен ойын–сауық, технология және бизнес сияқты аспектілердің жиынтығын білдіреді, осы компоненттердің әрқайсысы қазіргі таңда маңызды рөл атқарады. Фильмдер ежелгі дүние тарихынан қазіргі мемлекеттерге дейінгі тарихты үйрену үшін пайдалы. Сонымен бірге, шетел кинолары арқылы өзге тілді үйрену мүмкіндігі де бар. Фильмдер – өз көрермендері үшін көрнекі көңіл–күй ғана емес, сонымен қатар адам өмір сүретін әлеуметтік, экономикалық және саяси жағдайлар туралы оқиға. Әр елдің кинода өз мақсаты бар. Олардың барлығы да кино арқылы елінің, халқының жағдайын әлемге танытқысы келеді.

Мәдениетаралық коммуникацияға жол ашудан басқа киноның қоғамға әсер етуінің мынадай өзге де артықшылықтары бар:

- біріктіру қабілеті: адамдар көрген фильмдерін талқылау арқылы пікір алмасып, белгілі бір уақыт аралығында коммуникацияны дамытады, қызығушылықтары бойынша бірігеді;
- ойлау, елестету қабілетін кеңейту: фильмдер басқа адамдарды ойлау мен қиялын кеңейтуге шабыттандырады;
- өзге мәдениеттермен таныстыру: кино өз көрерменін мәдениеттің алуан түрлерімен таныстырады және әр түрлі

адамдардың өмірін қалай жүргізетіні туралы жаңа білім алуға көмектеседі;

- шынайы өмірді бейнелеу: кино тек ойдан құралған емес, нақты жағдайларды, тарихи оқиғаларды, басқа адамдардың өмірінен үзінділерді көруге көмектеседі;

- бос уақыт, ойын–сауық: бұқаралық мәдениет ретінде кино демалыстың негізгі құралы болып табылады.

Бұдан бөлек, киноның қоғамға тигізер кері әсерлерінде айта кеткен жөн:

- уақыт пен ақшаны ысырап ету: кейбір фильмдердің мазмұндық мағынасы мен қызықты сюжеті жоқ;

- стереотиптерді таңу: кино әртүрлі салаларда, соның ішінде гендерлік рөлдер, діни ғұрыптар, нәсілдер туралы теріс және жалған түсініктер тудыруы мүмкін;

- виртуалды әлемге қосылу: жиі фильм көру адамды шындықтан алшақтатады;

- жағымсыз мазмұнды көрсету: зорлық–зомбылық, арсыздық, азғындық, жаман әдеттер (ерте жаста ішімдік ішу, темекі шегу) және басқалар.

Қоғамда кино адамдарға, оның ішінде балалар мен жастарға жағымды да, жағымсыз да әсер етеді деген түсінік бар. Өскелең ұрпақты рухани–адамгершілікке тәрбиелеуде қазіргі заманғы кинофильмдерде көрсетіліп жатқан жол берілмеуі тиіс ағымдардың кері әсері өткір мәселе болып отыр. Бұл киноның адамға әсері күшті деген сөз. Ересек халықты зорлық–зомбылықты, қатыгездікті насихаттайтын, тәрбиелік әлеуетінің жоқтығы адамның психикасына кері әсер ететін фильмдердің болуы сияқты фактілер алаңдатады. Ата–аналар арасында фильмдердің, оның ішінде анимациялық фильмдердің балалардың танымдық процестерінің дамуына әсері туралы алаңдаушылық бар. Маңызды аспект – кинематографияның жастардың дүниетанымдық көзқарастарына әсері. Бұл ретте, жастар көбінесе бұқаралық мәдениетке жататын фильмдерді тұтынады деуге болады.

Мәдениет түрлері туралы сөз қозғаған кезде бұқаралық және элиталық мәдениет түрлеріне бөлу қалыптасқан. Бұл бөліністі кинематография саласына қатысты қолданатын болсақ, бұқаралық мәдениетке көптеген әлеуметтік топтардың талғамына, көпшілікке арналып түсірілген ойын–сауық пен әсерлі фильмдер жатқызылады. Олар әдетте кең таралымға ие және мағыналық жағынан қоғамға тән әртүрлі, соның ішінде тұрмыстық тақырыптарды қозғайды. Ал

элиталық мәдениет тұрғысынан кино интеллектуалды, рухани жағынан дамыған белгілі бір әлеуметтік топтарға арналған, мағыналық мәні бар, құндылықтық бағдар болып табылатын өнер туындысы деуге болады. Қазіргі уақытта байсалды, салмақты кино негізінен ересектерге бағытталған. Дегенмен де, заманауи кинематографта бұқаралық және элиталық мәдениетті синтездеу үрдісі байқалады.

Кино әлеуметтік және коммуникативтік құрал ретінде көпшіліктің құндылық жүйесіне әсер етуде маңызды рөл атқарады. Кино қоғамдық сананың барлық салаларын қамтуға қабілетті. Ол адамдардың көңіл–күйіне әсер етеді, жаңа идеялар әкеледі, білімді нығайтады, өткенге көз жүгіртуге, бүгінгі күнді жақсы түсінуге және болашақты елестетуге мүмкіндік береді. Әрине, фильмдер адамдарға толыққанды білім мен ақыл қоса алмайды, алайда көптеген эмоциялар мен пайдалы ақпарат бере алады. Кейде адамдардың өмірі шырғалаң, көңілсіз және біртекті болған жағдайда жақсы фильм шынайы эстетикалық ләззат бере отырып, оны жарқын әрі толық ете алады.

Бүгінгі таңда киноның халықтық мәдениеттерді таныту ғана емес, жергілікті орындарды, соның ішінде қалаларды да репрезентациялауы ұтымды көрініс табады. Қазіргі кезеңде қала адам өмірінің ажырамас бөлігіне айналды. Әлеуметтік–мәдени құрылым ретінде бұл да кино түсірудің маңызды аспектісі болып табылады. Киноларда көп жағдайда қаланың бейнелері ұсынылады.

Қаланың кинодағы көрінісі адамдардың бұл қалалар туралы көзқарасына терең әсер етеді. Кино призмасы арқылы көрермен қаланы қоршаған ортаның көрінісі, тартымдылық орны, әлеуметтік–экономикалық құрылымдардың (бизнес, өнеркәсіп, білім беру, демалыс және т.б.) объектісі ретінде көреді.

Қалалық әлеуметтік теория мен кино, мәдениет арасындағы диалог ғалымдар арасында да өзекті болды. Әлеуметтік және мәдени теорияның әртүрлі салаларындағы ойшылдар кино мен қала кеңістігі арасындағы қызықты және мәнерлі қарым–қатынасты пайымдаған болатын. Блумер фильмдерді қала өмірінің элементі ретінде қарастырды. Автор фильмдер американдықтардың өміріндегі ойын–сауықтың негізгі түрлерінің біріне айналып, орасан зор қаржылық құрылымы бар алып индустрияны тудырғанын айтады. Осыған сәйкес кинофильмдер қазіргі өмірдегі ең маңызды әсерлердің біріне айналды деген сенім пайда болды [2].

Кейбір қалалар фильмдерде көрсетілгеннен кейін танымал брендке, сонымен қатар туристерді тартатын орынға айналуға

Бұл қандай да бір аудан, көше немесе қаланың сырт төңірегі болуы мүмкін. Мысалы, ШерлокХолмс туралы фильмде көрсетілген Лондондағы әйгілі Бейкер–стрит. Ескі сарай тәрізді ғимараттар мен Гарри Поттер сериясындағы экспресс пойызы да қызықты мысалдар болып табылады. Мұндай мысалдар әлем бойынша өте көп. Кинофильмдердегі орындар, қалалар туристер ағынын көбейтуге ықпал етеді. Бұл үрдіс қазіргі кезеңде трэвел–индустрияның жаңа әрі қызықты бағыты кинотуризмді дамытуда. Бұл да мәдениетаралық байланысты дамытудың тың жолдарының бірі.

Қорытындылай келе, кино қоғамның әлеуметтік жүйесінің элементі ретінде рухани саланың әлеуметтік институты болып, ал оның мақсаты көрерменге көркемдік–эстетикалық құралдар арқылы әсер ету болып табылады. Киноны әлеуметтік және мәдени шындықты тану тәсілі ретінде сипаттау орынды. Қоғамдық жүйенің барлық белгілері мен элементтеріне ие бола отырып, кино қазіргі қоғамдағы ұлттық идея, мәдени байланыс бейнелерін таратудың ең тиімді арналарының бірі болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Ахметов К. С. Кино – әмбебап тіл. Кинематография туралы дәрістер. – М.: АСТ, 2019. – 464 б.
- 2 Blumer H. Movies and conduct. N.Y.: Macmillan, 1933.– 257 б.
- 3 Бурдые П. Айырмашылық: пайымдаудың әлеуметтік сыны // Экономикалық әлеуметтану. – 2005. – №3.– Б. 25 – 47.
- 4 Гавриченко О. В., Марцинковская Т.Д., Орестова В.Р. Қазіргі заманғы мәдениеттегі кинотіл//РГГУ хабаршысы. «Психология. Педагогика. Білім» сериясы. – 2017. – №3 (9). – Б. 58 – 72 б.
- 5 Миронов Д. Д., Ляпкина Т.Ф. Кино мәдени мағыналарды білдіру құралы ретінде // СПБГИК ЕҢБЕКТЕРІ. – 2015. – № 210. – Б. 255 – 262 б.

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ И ВЗАИМОВЛИЯНИЕ КУЛЬТУР В ПРОЦЕССЕ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

НАРОЖНАЯ В. Д.
д-р филол. наук, доцент
Южно-Казахстанский государственный
педагогический университет, Шымкент қ.

Социальное бытие человека предполагает взаимоотношения человека с окружающей действительностью, природой и, прежде всего, с окружающими его индивидами, с которыми он находится в прямых или опосредованных контактах. Такое контактирование с реальной действительностью является важнейшим условием человеческого существования. В связи с этим проблемам межкультурной коммуникации в современном мире уделяется большое внимание, так как под общением мы понимаем не только непосредственный контакт одного человека с другим, но и контакт различных культур, различных национальных сознаний коммуникантов, которые усвоить значительно труднее, чем выучить язык носителя определенной культуры.

Культура характеризует человека, его индивидуальный мир вещей, символов, способ восприятия им реальной действительности. Связующим звеном между конкретным индивидом и окружающим его реальным миром является язык, который обладает способностью зеркально отражать культуру отдельно взятого народа. «Язык передает познавательные процессы человеческого опыта, ... общественное сознание этноса, способы мышления, связанные с культурно–национальными особенностями, с производственной деятельностью, бытом, моральными устоями, системой ценностей» [1, с. 15]. Для обеспечения взаимопонимания в межкультурном общении существенным является знание коммуникативных норм другой лингвокультуры, умение применять их при общении на языке партнера. В противном случае, неизбежны социопрагматические ошибки, создающие негативное восприятие поведения партнера как «странного», «чуждого», «неестественного». «Национальный менталитет проявляет себя, дает о себе знать только в присутствии другого менталитета, т.е. в межкультурном общении» [2, с. 191].

Исследование особенностей казахской этнической культуры, мировоззрения народа убедительно доказывает, что «точкой их «стыковки» в формировании этнической самобытности, отличающей казахский этнос от других этнических общностей,

является его менталитет» [3, с. 98]. Это связано с кочевым образом жизни степных народов, с неразрывной их связью с природой, особенностями времен года. Природу надо изучать, понимать, приспосабливаться к различным ее проявлениям, а потому реки, озера, звезды на небе, солнце и луна – все было персонифицировано, воспринималось как одушевленные предметы. Об этом говорят такие яркие метафоры, как око солнца, солнце улыбается, корни травы, сердцевина дерева, у джута семеро братьев и др. Образно отмечается в казахской культуре и смена времен года, отдельный сезон: «көктем туды (обновление мира, возрождение), жаз шықты (земля зазеленела, природа набирает силу), күс түсті (природа, пробуждаясь весной и набирая силы летом, осенью отдаст свои плоды, расстается с листьями), қыс келді (приход бурной метельной зимы)» [3, с. 104]. Эта же идея прослеживается и в казахских пословицах: Сабағы жаман жемістің дәні де жаман (На плохой ветке плохие плоды растут); Толықсып аққан дария мейірбанды қария (Скромный старик что полноводная речка); Жемісті ағаштың басы төмен (Дерево с плодами опускается низко); Сағадағы су ішеді, аяқтағы у ішеді (У истока реки пьют чистую воду, в конце реки – яд).

Все производственные действия русского крестьянина были связаны с землей, для которого она была кормилицей, а потому заслуживала особое, бережное отношение. Издревле ее лелеяли, ухаживали за ней, к работам в саду, на огороде, в поле приступали с хорошими мыслями. Именно такие отношения к земле отражены в русских пословицах Земля заботу любит. Кто землю лелеет, того и земля жалеет. Поклонись матушке–землице, наградит тебя сторицей. Земля – тарелка: что положишь, то и возьмешь.

Следует отметить, что в русских пословицах о земле часто встречаются прилагательные–определения черный и белый. Слово черная (земля) в пословицах о хлебе несет позитивное значение – не темная, грязная, а богатая, плодородная: Черная земля белых ручек не любит. От черной земли белый хлеб родится. Земелька черная, а хлебец белый родит. У пахаря рука черна, да хлеб бел. Цветообозначение белый передает два значения: нерадивые, ленивые (руки), хороший, качественный, сытный (хлеб).

Интересно отметить отдельные значения семы кара (черный) в казахском языке. Черный может обозначать не только цвет, но и множество, собирательность (отары овец, табуны лошадей, толпа людей, войско): ірі кара мал – крупный рогатый скот. Особое

значение несет в себе слово черный в словосочетании кара сөз (букв.: черные слова): очень важные, большие, мудрые слова. Такой же смысл заложен в устойчивом словосочетании кара тану (букв.: знать буквы: научиться грамоте) – русск.: освоить азы. С традиционной культурой казахского народа связано понимание слова шаңырақ. Шаңырақ передавался от деда отцу, от отца сыну, а его круглая форма символизировала продолжение рода. Именно это святое понимание передается фразеологизмом кара шаңырақ (букв.: черный остов юрты: дом предков, уважаемый и почитаемый дом). В русском языке это значение передается фразеологическим оборотом родительский дом, родной кров.

Большое место в быту казахского народа занимает казан, который является не только частью материальной культуры, но и включает глубокое символическое значение: достаток, благополучие, мирная жизнь: кара қазан, сары баланың қамы (букв.: забота о черном котле и малых детях: забота о семье, житейские заботы) – русск.: забота о хлебе насущном. Нарушение целостности казана ассоциируется с распадом семьи, а перевернутый вниз казан – это символ позора или голода.

Рассматривая философское миропонимание природы в казахской культуре, необходимо сопоставить его с мировосприятием русских людей, которые издревле были земледельцами, а не скотоводами, поэтому и ценности у них иные. «Естественная национальная природа, начиная с образа жизни и кончая духовностью, отмечает А. Сейдимбек, всегда бывает пронизана самобытными чертами и свойствами. Это значит, что истинная культура не есть повторение, отражение другой культуры, не есть подражание кому–то или чему–либо» [4, с. 12]. «У людей, выращивающих злаки, овощи, и у людей, разводящих животных, сознание и отношение к миру – разные. Определенный образ жизни и хозяйственная культура указывают не только на самобытность этнической культуры, но и укрепляют этнопсихологические особенности народа» [4, с. 248].

Человеку свойственно восприятие реальной действительности такой, какой она есть, но эта реальность не может одинаково ощущаться носителями одного языка, так как каждый индивид ощущает и отражает мир по–своему, не как все. Понятия, слова, заключающие в себе семантические концепты, «фокусируют» и «создают» образ мышления носителей языка в одно и то же время. Исходя из этого, можно говорить, что национальная картина мира

отражает способ мышления народа, особенности его трудовой деятельности, этические нормы поведения, специфику реально существующего мира, произведения художественной литературы и искусства и т.п.

Например, в казахской культуре магическую роль играет цифра семь, которая считается в Исламе священной: по мусульманскому вероисповеданию существует семь небес, и последнее из них – седьмое – высшая благодать. Цифра семь постоянно присутствует и в быту. Так, основным принципом приготовления наурыз–коже является наличие семи продуктов: пшеница, пшено, рис, мясо, соль, молоко и вода. Каждый из этих ингредиентов имеет свой смысл. Вода олицетворяет здоровье, интересную, бурлящую жизнь; крупы, содержащие различные микроэлементы и витамины, обещают здоровье и долголетие; молочные продукты – добрые нравы, светлые мысли, единение; соль придает вкус пище, а значит, и вкус к жизни. Мясо в казахской кухне символизирует достаток и богатство. Крупы для приготовления этого праздничного блюда можно брать любые, но они должны входить в состав семи перечисленных: рис, перловка, овес, гречка, кукуруза, пшено, пшеница. Отведавший наурыз–коже получит семь благ: счастье, удачу, мудрость, здоровье, богатство, быстрый рост, покровительство.

Цифра семь является ключевым словом в словообразованиях–топонимах, где обозначает как число, так и множество: Жеті арал – «семь островов», Жетіген – «семь конокрадов» (Большая Медведица), Жетіжар – «много оврагов», Жетіқара – «семь/много холмов», Жетікөл – «семь/много озер», Жетісу – «семь рек», Жетісай – «семь/много оврагов» [5, с. 101].

Число семь является мифологическим в русской культуре (Семь богов древнерусского пантеона, семь небес, бог Семаргл) и встречается в православии: земля сотворена Богом за семь дней, существует семь добродетелей (целомудрие, умеренность, любовь, усердие, терпение, доброта, смирение) и смертных грехов (гордыня, зависть, гнев, леность, алчность, чревоугодие, сладострастие). Традиционно в русской культуре число семь ассоциируется с обновлением, возрождением: первые зубки режутся у ребенка на седьмом месяце, молочные зубы заменяются постоянными в семь лет.

Жизненный опыт русского народа, наблюдение за природой отразились в многочисленных пословицах и поговорках: Семь рек осушила, а холста не смочила; Служил семь лет, выслужил семь реп; Семеро одну соломинку поднимают; Семь четвергов, и все в

пятницу; Семь дел в одни руки не берут; Семь лет не виделись, а сошлись – и говорить нечего и другие.

Во всех мировых культурах признается семидневная неделя, семь видимых планет, насчитывается семь нот в музыке и семицветный спектр, семь звезд Большой Медведицы. К древнегреческой поэзии относится список самых уникальных творений Древнего Мира – Семь чудес света. Выбор числа семь связан с древними представлениями этой цифры с полнотой, законченностью и совершенством. Это священное число бога Аполлона. К семи чудесам света принято относить мавзолей–гробницу царя Мавзола в Галикарнасе, египетские пирамиды, статую Колосса Родосского, изваяние Зевса, маяк на острове Фарос в Александрии, храм Артемиды в Эфесе, висячие сады в Вавилоне.

Кочевники–скотоводы особо воспринимали понятие времени, приспосабливались к его изменениям. От умения определять перемены в погоде зависело благосостояние народа, подготовка к зимовке, своевременная заготовка кормов, налаживание переправ через реки, выполнение всевозможных видов трудовой деятельности и т.д. Это было чрезвычайно важным для казахов, поэтому они относились ко времени, как к абсолюту, и полностью ему подчинялись. Специфику национально–культурного кода казахского народа, зависящего от кочевого образа жизни, от своеобразного способа ведения хозяйства, от индивидуальной наблюдательности, отражены оригинальные приемы передачи дальности / близости расстояния, указания определенного отрезка времени, затраченного на выполнение разнообразных видов бытовой деятельности:

- козының аяғы (досл.: ягнячий перегон): расстояние, равное перегону ягнят с одного места на другое;
- козы жамыраған кез: времени кормления ягнят;
- қой қоралаған мезгіл: время, необходимое для размещения овец в загоне;
- козы алып болған кез, бие байлаған уақыт: временной отрезок, необходимый для того, чтобы завести лошадей в стойла.

Расстояние в степи соотносилось со скотоводством и «измерялось длиной пробега коней на байге (скачке): бег жеребенка – 5 км., бег стригуна – 8–10 км., бег коня – 20–35 км.» [4, с. 261]. Налаженный быт, умение ведения домашнего хозяйства, жизнь казахского народа отражены в таких фразеологических единицах, как сүт пісірім (время закипания молока), шай қайнатым (момент

закипания чая), ет асым (время приготовления мяса). Каждое такое выражение передает соответствующий отрезок времени.

Пространственные представления народа зеркально фокусируются в его языке, в котором нашли отражение жизнь, современное бытие и история этноса, его философское мировосприятие, материальная и духовная культура. Все это фиксируется не только в лексике и фразеологии, но и в ономастике, в частности – в казахской топонимике. Например, в казахских топонимах протяженность территории, расстояние от одной кочевки до другой часто связывалось с определенной информацией о домашних животных. Например, появление топонима Айғырушқан отражает трагическое событие в жизни жигита, смерть любимого скакуна. Дословный перевод топонима – гора или скала, с которой сорвался жеребец. Ешқы қырылған – место, где погибли козы; Қозыкөш – расстояние, на которое могут отойти пасущиеся ягнята; Құлынды – место, где много жеребят; Атойнақ – место, где резвятся кони [6, с. 41].

В русской культуре, отражающей земледельческий способ ведения хозяйства, также использовались абстрагированные обозначения пространственных понятий, употребляемые тогда, когда точность расстояния была необязательной: перестрел – полет стрелы, который равнялся 60–70 метрам, верженье, метавище – бросок камня (40–43 метра); день пути пеший – 25 километров, день пути конный – 50–75 километров. С сельским хозяйством связаны такие абстрагированные народом обозначения меры длины, как гоп – борозда пахотной земли, которую пахарь проходит без остановки в одну сторону до поворота; огнище – расчищенный при помощи костров участок пахотной земли, имеющий установленные размеры. Использовались в Древней Руси и абстрактные понятия, связанные с голосом, слухом и т.п.: окрик – мера длины, на которую слышится человеческий голос; видок, видки – расстояние, которое можно окинуть невооруженным глазом.

При приблизительном, неточном определении величины, расстояния в русском языке имело широкое распространение выражение с гаком, где гак – это обозначение чего-либо сверх меры, добавка к какой-либо мере (расстояние, время, вес: отмерить с гаком, взвесить с гаком и подобные).

Таким образом, определяя культуру как «характерный образ мыслей и действий, способ духовного освоения действительности на основе выявления ценностей, воплощаемых в образцах

деятельности, передаваемых от поколения к поколению в процессе социализации» [7, с. 28], мы выявляем специфику национальной культуры. Вокруг нас существует реальная действительность, которую каждый индивид воспринимает по-своему. В связи с тем, что не может быть одинаковых образов сознания, одинакового миропонимания и мироотражения, вполне закономерно говорить и о том, что нет одинаковых культур. Осознавая явления другой культуры, мы интерпретируем их в категориях своей, родной культуры. Следовательно, в процессе поликультурного общения сопоставляются «образы» культур, сочетающих в себе как инвариантную, так и вариантную составляющие, знание и понимание которых ведет к достижению положительного диалога в межкультурной коммуникации.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Тер–Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М.: МГУ, 2008. – 368 с.
- 2 Караулов Ю. Н. Показатели национального менталитета в ассоциативно–вербальной сети // Языковое сознание и образ мира: Сб ст. – М., 2000. – С. 191–206.
- 3 Кожаметова К.Ж. Казахская этнопедагогика: методология, теория, практика. – Алматы: Ғылым, 1998. – 317 с.
- 4 Сейдимбек А. Мир казахов. Этнокультурологическое переосмысление: Учебное пособие. – Алматы: Рауан, 2001. – 576 с.
- 5 Койчубаев Е. Краткий толковый словарь топонимов Казахстана. – Алма–Ата: Наука, 1974. – 274 с.
- 6 Керимбаев Е.А. Казахская ономастика в этнокультурном, номинативном и функциональном аспектах. – Алматы: НАН РК, 1995. – 237 с.
- 7 Гачев Г.Д. Национальные образы мира: Курс лекций. – М.: Академия, 1998. – 432 с.

CROSS-CULTURAL BUSINESS ETIQUETTE AS A BASIS OF SUCCESSFUL COMMUNICATION

NOVOSSYOLOVA YE. A.
Master of English Philology, Senior Lecturer,
Toraighyrov University, Pavlodar

Over the recent years there is a great interest in our country to comprehension of national character features. In many reasons it is related to the fact that we live in the era of the globalization when there is a great danger to loose national self-identification.

In the article of the first President Nursultan Nazarbayev «The Course towards Future: Modernization of Public Conscience» he announced the beginning of the third modernization of Kazakhstan where the preservation of national identity was singled out as one of the main directions for modernizing the consciousness of both society as a whole and every Kazakhstani in particular. «The first condition for a new type of modernization is the preservation of culture and national code. Without this, modernization is an empty rhetoric. Thus, history and national traditions must be taken into account» [1].

Cultural attitudes can have important implications for business. Some of the most influential research on culture and the workplace were carried out by Hofstede [2]. He concluded that the norms and values embedded in national culture were a very powerful influence on the workplace, and that different approaches would be necessary when managing people from different cultural backgrounds. Eastern and Western cultures can vary significantly in terms of perception, logic, and how they see the world around them. Apparently, Westerners focus more on detail, while Easterners tend to look at things in the round.

Etiquette is the most important component of the culture. It can be defined as a set of moral principles of communication and the concrete standards of socially approved behavior specific to any community. Even profound knowledge of foreign language can't exclude misunderstanding and the conflicts with language speakers. Successful contacts with representatives of various cultures are impossible without knowing culture specifics and practical skills in cross – cultural communication.

Every nationality has its own traditions, culture and moral rules of behavior. Nowadays with the development of international and cross – cultural relations knowing and respect of cultural realities of different nationalities is of great value. Ignoring national features can cause the communicative failure and, as a result, the unwillingness of

communication continuation. The requirements of etiquette are closely connected with the national – ethical features of any nationality. On the other hand, the rules of politeness, tactfulness and correctness are considered as common ones.

The individualism, ability to enterprise, high pragmatism and self – improvement tendency are typical features of American people. The Americans are usually egocentrics, analysts and high educated experts. They are interested in desire for their own superiority, courage, observance of all terms and obligations. The etiquette of the Americans is more democratic and simple in comparison with the European one.

The most common greeting's form is «hello». The efficiency of the Americans is shown in clearness of the organization, the ability to find the most rational solutions. A business American person is intelligent, sociable, well organized. He listens to other people, is objective, uses working hours correctly, is aimed to a result. National character of the Americans is marked for cheerfulness, naiveté.

The efficiency is expressed in business knowledge. It seems that the efficiency prevails over any other qualities and is the main principle. The tendency to practicality begins early from childhood. The main priority is benefit, not only material, but also moral. The highest value is money. The Americans are indifferent to all things not concerning it. An American businessman seeks to a professional growth, is organized, expects the future enterprise, watches the processes not only in the firm, but also beyond it, gives the instructions for achievement of the effective result.

Meeting and Greeting

American greetings are generally quite informal. This is not intended to show lack of respect, but rather a manifestation of the American belief that everyone is equal. Although it is expected in business situations, some Americans do not shake hands at social events. Instead, they may greet you with a casual «Hello» or «How are you?» or even just «Hi».

Corporate Culture

In the United States, business relationships are formed between companies rather than between people. Americans do business where they get the best deal and the best service. It is not important to develop a personal relationship in order to establish a long and successful business relationship.

It is always proper to ask questions if you do not understand something. Americans ask questions – lots of them. They are not ashamed to admit what they do know. Americans will assume you understand something if you do not tell them otherwise.

Americans are often uncomfortable with silence. Silence is avoided in social or business meetings. It is rude to interrupt someone who is talking. Say, «Excuse me» during a pause and wait to be recognized. Interruptions, however, are common.

When you are doing business in the United States, you must be on time. Americans view someone being late as rude, showing a lack of respect and having sloppy, undisciplined personal habits. Being «on time» in business situations generally means being about five minutes early. Five minutes late is acceptable with a brief apology. Ten to fifteen minutes late requires a phone call to warn of the delay and to apologize.

It is very important to meet deadlines. If you tell someone that you will have a report to them by a certain date, or that you will fax something to them immediately, they will take you at your word. People who miss deadlines are viewed as irresponsible and undependable. The goal of most negotiations in the United States is to arrive at a signed contract. Long-term relationships and benefits may not be the main objective. The immediate deal may be the only important issue [3].

In comparison with the American, the British (English) etiquette is traditional and formal. The British are correct, respectful towards the interlocutors. They complement other people, often undeservedly. The British are reserved and calm, logical in the evidences. Self-restriction, reasonableness are national peculiarities, which should be considered by the commutation partners. The British businessmen are thorough and slow in decision-making. They try to solve the conflicts in a peaceful manner; avoid definite judgments. The British are puritans. They often use euphemisms, reject categorical answers. Observance of the working schedule is the most respectful.

The entire informative and evidential base with the business partners is used. A British businessman is very observant, ready to share his knowledge with other people. The clothes are formal; women wear suits and dresses, men – ties. They follow the definite rules of etiquette at a dining table. Good table manners are essential. It is not acceptable to say toasts and to clink glasses. They avoid such themes like the Royal family, politics, private life, salary, relationship status.

Very important is a sense of humor and ability to laugh at yourself; self-criticism. To get acquainted, you need a person, who can introduce you to other people. That is why is indecently to get acquainted in a street or in public transport. When you meet a person for the first time a handshake is preferable to a hug. The British respect privacy; honor laws and traditions. In a business, they are competent, perfectly educated, punctual.

Meetings, presentations. Time is highly valued in the UK; punctuality is a very important trait, so everyone tries to arrive on time to the meeting. Most meetings have specific objectives of discussion. Topics will be brought up, discussed, and then suggestions for action will be made.

Greetings and introductions. A handshake is the usual greeting form. Many people introduce themselves with their first name. It is best to remain formal on first contact in professional situations. Maintaining eye contact is well-received.

Social aspects of work. People regularly offer to make tea/coffee for their team, and it can be a good idea to offer your help with this. It opens the best way to small talk. It is also common to go out for a lunch after work on special occasions. The social occasions are a great opportunity to become part of the team and to make friends.

Business gifts. Giving gifts is very rare in business situations in the UK. They must be small and not overly expensive. Suitable gifts include flowers, chocolates, or something from your home country.

Direct statements. British people often avoid commands and direct statements. For example, when a senior colleague says «that is an interesting point, but...», then they are probably not endorsing your idea. In such way you will avoid appearing rude or arrogant.

Pace of work. Depending on where you come from the pace of work might be more relaxed or more rigid. In general, in the UK it is acceptable for people to have short conversations with each other throughout the day, but not constantly. People often talk about their personal lives to a certain extent, and are likely to ask you personal questions to get to know you better.

The culture of the XX–XXI century is based on the dynamic processes of cultural communication. Cross-cultural communication is as a guarantee of enrichment of national cultures of various regions and countries of the world. The processes of intercultural exchange are the platform for the development of civilization, an irreplaceable condition for moving along the path to progress. Nowadays it is impossible to solve any problem without the constructive, balanced dialogue, without knowledge of the traditions and cultures of other peoples.

REFERENCES

- 1 Нурсултан Назарбаев. Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания // Республиканский общественно-политический журнал «Мысль». – № 5. – 2017. – С. 2–9. [Electronic resource] Access mode: inform.kz http://www.inform.kz/en/president-nursultan-nazarbayev-s-article-the-course-towards-future-modernization-of-public-conscience_a3016600
- 2 Hofstede, Geert. [«Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context»](#). ScholarWorks@GVSU. Online Readings in Psychology and Culture. [Electronic resource] Access mode: <https://scholarworks.gvsu.edu/orpc/>
- 3 Culture Etiquette [Electronic resource] Access mode: <http://www.ediplomat.com/np>

THE IMPACT OF CROSS-CULTURE ON INTERNATIONAL BUSINESS

PAVLYUK E.S.

Senior Lecturer

GODFRED S.

undergraduate student, State University of
Management, Russian Federation, Moscow

Research Method: The applied research method consists in analyzing the literature in the field of cross-cultural determinants of business and describing the results observed and analyzed by leading researchers.

Even if countries are still suffering from the epidemic, 2021 will open up even more opportunities to work abroad, as firms continue to develop abroad and the global market becomes more accessible for both small and large organizations.

Global economic transformations that began in the middle of the twentieth century continue to this day. By adding an international component to their operations and management, businesses have been forced to expand their operations and management. This was followed by an increase in the openness of the national economy and trade liberalization, which led to the emergence of foreign and international enterprises in a number of domestic markets. The vast majority of enterprises operate in an international context, where the cultural component plays a significant role in the success of transactions and maintaining good relations between counterparties

or personnel from different cultural backgrounds working in the same company [1; 2]. Cultural differences can be a particular obstacle in business communication [3; 4]. As a result, it is extremely important for corporate executives, lower-level employees and representatives of small businesses working with foreign countries to get acquainted with different cultures in order to overcome this barrier. The literature often testifies that these people are not sufficiently prepared to work in markets with different cultural characteristics and communicate with people from different cultures [3; 5]. The ability to recognize and understand cultural differences is one of the most important talents in the modern world economy, and it is necessary to achieve a competitive advantage in the world market [4]. Culture influences many elements of international business communication, including business interactions, negotiations and international management, as well as marketing communication strategies, brand decisions and consumer behavior [6; 4; 5]. The purpose of this article is to provide further explanation and to classify or understand. The article is divided into two sections. The first section presents the concept of international business, and the second section discusses culture.

The concept of international business is defined as business activity that goes beyond other countries or is carried out across national borders [4, p. 17]. Taking into account the cultural aspect, international business covers transactions concluded and carried out across national and cultural borders in order to meet the needs of individual consumers and organizations [4, p. 9]. International commercial organizations include international enterprises (in particular, transnational corporations (TNCs)) and domestic enterprises involved in international relations. We should pay attention to the fact that behind these organizations are the people working at these enterprises, and they are the most important factor that is forced to make efforts to understand cultural differences in order to become able to skillfully communicate with other cultures. International business is also portrayed as a field that combines several disciplines: international management, international logistics, international marketing, international trade and finance. These disciplines partially overlap and they partially complement each other [4, p. 19]. Thus, the field of international business is very wide, and therefore managers should have very extensive knowledge of all the mentioned disciplines. Moreover, the problem of cultural differences is present in each of these areas. Currently, enterprises striving for success and gaining competitive advantages in the global market should also take this aspect into account, if this is really not the most important thing.

Intercultural contact, defined as a meeting of representatives of different cultures with different traditions and a hierarchy of values who act as sellers and consumers, negotiators, bosses and subordinates, colleagues, project participants or target groups, is one of the aspects of globalization and international business. In this situation, two concepts stand out: international competencies and communication [6, p. 28–29]. Intercultural competencies can be considered as a set of three components related to each other [11]: the ability to understand representatives of other cultures, the ability to work with others, the ability to stay in the world of intensive intercultural contacts.

In the business world, cross-cultural interaction refers to a company's attempts to ensure that its employees interact well with people from different walks of life. This implies recognition of national, regional and ethnic differences in habits and practices, as well as a desire to overcome them, just like the word «cross-cultural».

With the globalization of enterprises, the concept of cross-culture is becoming more and more relevant. Many companies that want to expand their product sales markets invest heavily in training their staff on how to communicate and interact effectively with representatives of different cultures.

Employees of a multinational company, for example, must master cross-cultural communication when they move to another country. They must not only learn the language, but also adapt to its social conventions.

Intercultural training is currently considered necessary for specialists working in senior positions abroad. The inability to communicate effectively with subordinates or understand their activities can lead to a number of difficulties within the company.

Business companies behave more sophisticated in a multicultural environment than in national markets. The term «intercultural» refers to a variety of different types of interaction between members of different cultural groups; taking into account the interaction between representatives of different cultures when building agreements; combining various cultural contributions to overcome differences that may be an obstacle to communication [6, p. 195]. Intercultural management is used in business to solve difficulties that arise between members of an organization both in the internal and external environment. Cross-cultural management is a new form of management that takes into account and takes into account cultural differences among senior employees in general in order to expand the company's communications and international exchanges.

The main problems or, in other words, the cross-cultural problems of multicultural enterprises are [6, p. 195]:

- Standards. The standards of work are different in different countries. - Practice. Practical business activity varies among different people, enterprises, cultures, countries.

- Ethics.

The implementation of ethical standards in business is a complex and complicated matter.

- Laws. Legal standards are very important.

- Culture. This in itself is a complex phenomenon, and proper culture management is necessary in business.

- Customs. They are still very important, despite the fact that assimilation is sometimes observed.

- Control system. Management systems vary depending on the size of the company, type of activity, tasks. They differ especially in different countries. Socio-economic system. The state of the economic situation of countries directly affects enterprises and their activities.

In addition, the peculiarities of social systems of different countries are reflected in business, which requires a unique adaptation of employees from other socio-economic systems. Intercultural management helps to break or shift these boundaries. Another key function of cross-cultural management is to prevent the formation of barriers in multicultural business. The background of managerial work is formed by a culture that influences managerial responsibilities [6, p. 195]. As the number of cross-cultural contacts in the corporate environment increases as a result of globalization, it becomes more and more obvious that our current managerial experience is insufficient to explain and predict behavior in these contexts. Global managers work in a more complex, dynamic, uncertain and competitive environment than ever before. The economic, legal and political components of the global business environment create serious obstacles because culture has such a broad influence on behavior and other elements of the environment.

Possible solutions to cross-cultural problems from a theoretical point of view, possible effective solutions to cross-cultural problems can be:

- Transfer and dissemination of knowledge. This helps to attract fresh knowledge and facilitates the exchange of information from both a professional and cultural point of view [6, p. 195]. The most important factor, according to T. S. Chini [4, c. 195], is the effectiveness of knowledge transfer, since not every transfer is effective. Understanding how people develop and manage communication is essential for

the successful transmission of information [7, p. 129; 8, p. 42]. The organization's knowledge culture is crucial here. It is extremely important that core values are widely and deeply spread throughout the organization [8, p. 39; 9, p. 95].

- Virtual teams. This allows people to communicate more directly, even when they are separated by a large distance. Modern technologies make it easy to connect and work online as often as necessary [10, p. 184]. The teams are self-sufficient and geographically dispersed [11, p. 947].

- Effective human resource management. Firstly, it protects against cross-cultural problems. Employees with high-quality skills can adapt to situations more effectively, especially as problems in a multicultural environment become more common. Managers with strong communication skills are better able to discuss problems and develop acceptable solutions. When leadership theories are integrated with the knowledge of social cognition about cross-cultural interactions, it can be concluded that there are serious consequences for managers regarding appropriate leadership behavior. For some group tasks, the presence of specific knowledge about another culture can be considered as a competence corresponding to the task. By increasing the group's attention to the decision-making process, the expression of opposing points of view by culturally diverse group members can improve the quality of group decision-making and problem solving.

- Cross-cultural skills. Such talents are acquired in two-cultural families or as a result of the fact that a person spends part of his life living and working in a country other than his own. In a multicultural environment, as well as in multicultural companies, bicultural abilities are an advantage. It is important to note that studies show that people of two cultures do not just change their behavior externally. They are able to simultaneously adhere to many ideas about themselves, such as independence and confidence.

The importance and functions of cross-cultural management in international business:

- The demand for multicultural management is due to a number of reasons [12, p. 151]. Firstly, there is an increase in globalization, which has led to the need for businesses to compete and remain relevant in the modern business world.

In addition, the rate of migration from one country to another is constantly increasing over time. As a result of these actions, conditions were created for working with representatives of many cultures by and large cross-cultural management that considers how different people around the world

react to situations. It presents strategies to ensure that people from different cultures around the world can work together successfully [13, p. 107].

The ever-increasing trend of globalization has led to an increase in the number of enterprises embarking on multinational operations around the world. The need for managers who are able to work effectively in an intercultural context cannot be overestimated, as enterprises continue to expand their activities outside their home market.

Corporate organizations, unlike in the past, are now required to form strategic partnerships and develop joint ventures in foreign markets. In addition to having qualified managers, international organizations must also ensure that their personnel are properly trained in the necessary survival skills in a multicultural environment.

As a result, enterprises are making every effort to create opportunities for managers and employees of all levels to travel to other countries and get acquainted with different cultures. It is argued that this allows managers to participate in successful interaction with representatives of other cultures and use economic opportunities in other countries.

Scientists generally believe that, as a result of increasing globalization, intercultural management is necessary for success in an international corporate environment. Given the fact that many businesses, large and small, are currently taking advantage of an expanding global market, it is imperative to develop management and negotiation methods between cultures in order to thrive.

Thus, a deep comprehension of the culture that exists in this business environment plays a crucial role in ensuring the productivity of managers in the context of an international company. The success of international events will be significantly hampered in the absence of such perception.

REFERENCES

- 1 Ball D.A., McCulloch W.H. International Business. The Challenge of Global Competition // Irwin McGraw-Hill, Homewood III. – 1999.
- 2 Kendlik M. Negocjacje międzynarodowe (International negotiations) // Wydawnictwo Difin . - Warszawa. – 2009.
- 3 Hofstede G. Kultury i organizacje. Zaprogramowanie umysłu (Cultures and organizations. Software of the mind) // Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne. – Warszawa, 2000.
- 4 Nowakowski M.K. Biznes międzynarodowy. Od internacjonalizacji do globalizacji (International business. From internationalization to globalization) // Wydawnictwo SGH. – Warszawa, 2005.

- 5 Matsumoto D., Juang L., Psychologia międzykulturowa (Culture and psychology) // Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne. – Gdańsk. – 2007.
- 6 Budzanowska–Drzewiecka M., Marcinkowski A.S., Motyl–Adamczyk A. Różnice kulturowe w komunikacji biznesowej (Cultural differences in business communication) // Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków. 2016.
- 7 Al–Hawamdeh S. Knowledge management. Cultivating knowledge professionals. – Oxford, UK: Chandos Publishing, 2003. – 222 p.
- 8 Girdauskiene L., Savaneviciene A. Influence of knowledge culture on effective knowledge transfer // Engineering economics. – 2007. – No.4 (54). – P.36–43.
- 9 Hansen M. T. The search-transfer problem: the role of weak ties in sharing knowledge across organizational subunits // Administrative science quarterly, 1999, Vol. 44. - P. 82–111.
- 10 Gasos J., Thoben K. D. E–business applications. – Berlin: Springer–Verlag, 2003. – 266 p.
- 11 Barkema H., Baum J., Mannex E. Management challenges in a new time// Academy of Management Journal, Vol. 45. – No.5. – USA: Brunswich, 2002. – P. 916–980.
- 12 Greblikaite J., and Daugeliene, R 2010, The Growing Need of Cross–cultural Management and Ethics in Business // European Integration Studies. – 2010. - No. 4. – P. 148 – 152.
- 13 Kavar, T.I. Cross–cultural Differences in Management // International Journal of Business and Social Science . – 2012. – Vol. 3. – No. 6. - P.105 – 111.

КОМПОНЕНТ «КУЛЬТУРА» В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

ПОГОЖЕВА Е. Ю.
PhD, старший преподаватель,
Торайгыров университет, г. Павлодар

В педагогических теориях образования наблюдается повышенный интерес к культурному измерению, что привело к появлению новой современной теории – теории межкультурного образования.

Резкое смещение акцентов от мультикультурной парадигмы в сторону межкультурной является очевидным и означает, что основная цель современного языкового образования – это изменение роли такого фактора, как разнообразие языков и культур, развитие межкультурного диалога между народами в средство взаимопонимания, обогащения и формирования смешанной идентичности людей, современных поликультурных и многоязычных медиаторов между различными культурами.

Иностранный язык стал восприниматься как один из важнейших инструментов, при помощи которого обучающиеся могут овладеть культурой страны изучаемого языка, что является неотъемлемой частью единой мировой культуры. Неразрывной связи языка и культуры в обучении иностранным языкам посвящены исследования как отечественных, так и зарубежных ученых (Апакова Л. В., Верещагин Е. М., Пассов Е. И., Сафонова В. В., Сысоев П. В., Тер–Минасова С. Г., Н. Antor, Ch. Hall и др.). Так, Г.О. Винокур утверждал: «Отдельный язык есть индивидуальное и неповторимое историческое явление, принадлежащее к данной индивидуальной культурной системе... Даже всецело оставаясь на почве одного языка,... мы уже изучаем тем самым соответствующую культуру, именно первую, и в известном отношении, может быть самую важную главу ее истории» [1].

В связи с тем, что в основе типа культурных отношений лежит форма коммуникации, т. е. деятельность, то возникает узкое понимание соотношения культуры и образования. По мнению В. В. Краевского, «под культурой понимается и межкультурная коммуникация как совместная коллективно распределенная предельная деятельность различных социальных групп в практике взаимодействия разных культур, которая приводит к позитивным и разделяемым всеми участниками межкультурного общения эффектам» [2]. При этом указанная деятельность может осуществляться как перманентно, так и в рамках специально планируемых акций. Важными признаками данного определения являются, во–первых, культура формирует и организует мышление языковой личности, языковые категории и концепты, во–вторых, указания на культурные концепты – кванты переживаемого знания, совокупность которых является концентрированным опытом человечества, этноса, социальной группы и личности, в–третьих, менталитет личности связан с языком как орудием создания, развития, хранения и трансляции культуры. Межкультурная

коммуникация является эффективной, в целом, и позитивной для каждого партнера, в частности.

Иностранный язык, таким образом, как инструмент познания в условиях коммуникативно – ориентированного обучения становится также средством социокультурного образования. Социокультурный компонент обучения иностранному языку, на базе которого, формируются знания о реалиях, нравах, обычаях, традициях страны изучаемого языка; знания и навыки коммуникативного поведения в актах речевой коммуникации; навыки и умения вербального и невербального поведения, входит в содержание национальной культуры. Национальная культура предполагает не только усвоение культурологических знаний (фактов культуры), но и формирование способности и готовности понимать ментальность носителей изучаемого языка, а также особенности коммуникативного поведения народа этой страны.

Целью межкультурной коммуникации является успешное общение на основе владения двумя языковыми кодами, от того «насколько человек владеет кодом, определяется, примут ли его в коммуникативное сообщество или произойдет его отторжение» [3]. Использование общего языкового кода, как известно (В. Гумбольдт, Л. П. Крысин, Г. В. Колшанский и др.), еще не гарантирует взаимопонимание коммуникантов. Причина этого находится вне языка, имея социокультурный характер. Основным фактором, влияющим на успешность коммуникации, является «общность разделяемого когнитивно–культурного пространства, что особенно актуально для межкультурного общения» [4].

Коммуникативная успешность обязательно должна быть двусторонней, так как важна обратная реакция адресата, для того, чтобы понять, что коммуникативные ожидания оправдались. Но «процесс понимания может осложняться вхождением в межкультурный дискурс, в другое когнитивно – эмоциональное коммуникативное пространство, что требует актуализации принципов герменевтики – знание лингвокультуры, менталитета данного социума (Ю. В Сенько, А. Ф. Закирова), сформированной межкультурной коммуникативной компетенции» [3].

Одним из основных критериев сформированности межкультурной коммуникативной компетенции является саморефлексия и самоанализ, способность оценки своей позиции в соответствии с интересами партнера. Необходимо, чтобы у человека были также сформированы умения устанавливать связь с

собеседником, ориентироваться и реализовывать коммуникативные задачи в соответствии со статусом адресата: поддерживать диалог, подхватывать и развивать мысль собеседника, запрашивать и уточнять информацию, понимать и оценивать речевое поведение говорящего, анализировать его сообщения, максимально полно понимать содержание и коммуникативное намерение говорящего.

Взаимосвязанное формирование всех составляющих межкультурной коммуникативной компетенции обеспечивает:

1. Развитие коммуникативных умений (умение вести дискуссию, слушать и слышать собеседника, отстаивать свою точку зрения, подкрепленную аргументами, умение находить компромисс с собеседником, умение читать и понимать содержание несложных аутентичных текстов разных жанров и видов; умение устно осуществлять диалогическое общение; передавать содержание прочитанного с опорой на текст; умение письменно оформить и передать элементарную информацию).
2. Развитие общеучебных и специальных учебных умений (умение работать с информацией, ориентироваться в информационном пространстве, систематизировать знания, выделять главную мысль, умение делать выводы и обобщения, учиться – работать с книгой, учебником, справочной литературой).
3. Развитие компенсаторных умений (умение при дефиците языковых средств выходить из трудного положения за счет, например, перифраза, правильный отбор разнообразных языковых средств (синонимия и прочее), находить несколько вариантов решения проблемы).
4. Воспитание у учащихся личностных отношений к постигаемой культуре и процессу овладения этой культурой (системы моральных ценностей; оценочно – эмоционального отношения к миру; положительного отношения к иностранному языку, к культуре народа, говорящего на этом языке, взаимопонимания, толерантности; понимания важности изучения иностранного языка и потребности пользоваться им как средством общения в условиях вхождения нашей страны в мировое сообщество).
5. Развитие учащихся в процессе освоения ими опыта творческой, поисковой деятельности (умения работать в библиотеках, формирование механизма языковой догадки и умения переноса знаний и навыков в новую ситуацию; языковых, интеллектуальных и познавательных способностей; ценностных ориентаций, чувств и эмоций; способности и готовности вступать в иноязычное общение).
6. Образование средствами иностранного языка (понимание особенностей своего мышления; сопоставление

изучаемого языка с родным языком, осознание особенностей каждого языка; знание о культуре, реалиях и традициях страны изучаемого языка; представление о роли родного языка и культуры в сравнении культуры другого народа).

Таким образом, межкультурная коммуникативная компетентность позволяет человеку в процессе межкультурного общения выбирать нужные языковые и речевые средства в соответствии с социокультурным контекстом, создавать дискурсы, использовать социолингвистические средства, избирать стратегии и тактики общения, приемлемые для достижения поставленных целей, что повышает эффективность межкультурного взаимодействия. Обогащение компонентного состава коммуникативной компетенции дополнительной составляющей – межкультурной – порождает качественно новое психологическое образование в процессе обучения – межкультурную коммуникативную компетентность как особую способность человека осуществлять продуктивное межкультурное общение и готовность воспринимать культурное и языковое многообразие.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Винокур Г. О. Избранные работы по русскому языку. – М. : Учпедгиз, 1959. – 492 с.
- 2 Краевский В.В. Основы обучения. Дидактика и методика: уч.пос. / В. В. Краевский, А. В. Хуторской. – М. : Академия, 2007. – 352 с.
- 3 Коломиец, Б. К. Разработка нового поколения образовательных стандартов высшего образования: экспериментальный подход // Материалы XIV Всероссийского совещания – М. : Уфа: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004.
- 4 Миролюбов, А. А. Коммуникативная компетенция как основа формирования общеобразовательного стандарта по иностранным языкам // Стратегия образования. – 2004.– № 2. – С. 17 – 18.

ВЕРБАЛИЗАЦИЯ ОБРАЗА ВРАГА В СОВРЕМЕННОМ МЕДИА-ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ США

РАХИМЖАНОВА Н. А.
магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

Средства массовой информации именуется четвертой властью, несмотря на лирическую составляющую данного понятия. Печатные, электронные и телевидение, они представляют собой мощнейший социальный институт, и в этой связи планомерно реализуют одну из важнейших собственных задач – они осуществляют удовлетворение потребности социума в систематическом и, что важно, бесперебойном освоении актуальной социальной реальности, которая выполняет роль целого для каждого, кто так или иначе в нее включен [1]. В этой связи материалы, которые производят средства массовой информации, представляют собой сообщения величайшего социального значения, «превалирующие в обществе над всеми другими видами текстов» [2]. Таким образом осуществляется следующий процесс: человек (личность) существует в мире, соотнося собственное поведение с формирующейся у него под влиянием средств массовой информации совокупной реальностью. Посредством средств массовой информации, с чем согласны многие исследователи, создается, развивается и укрепляется определенное социальное поведение человека, происходит установление и закрепление определенных норм, правил и понятий, определяется положение в социальной группе, и, что заслуживает особого внимания, его политическая позиция. Так, напрашивается вывод, что мышление каждой отдельной личности обретает свое становление за счет медиа-текстов. Как было сказано выше, они оказывают воздействия на его мнения, позиции, установки, таким образом сподвигнув его действовать определенным образом. После рассмотрения вопроса влияния средств массовой информации возможен плавный переход к обсуждению дискурса. Понятие не имеет однозначной трактовки. Множество исследователей предлагает множество дефиниций, и наиболее емкой в данном случае, по мнению автора, выступает формулировка, предложенная французским философом М. Пешё, считавшего, что дискурс – это некая точка, где встречаются язык и идеология, то есть, это «жизненный» текст, являющийся индикатором состояния реальности. Таким образом, медиадискурс и политический дискурсы – это так называемое пребывание «в круговороте событий», и для их

описания следует обратиться к понятию интерференции дискурсов. Данный термин характерен для ряда наук, в том числе для физики, генетики, психологии, и в контексте изучаемого вопроса также применим. Дефиниция данного понятия в контексте исследуемой темы звучит следующим образом – процесс взаимодействия, наложения нескольких составляющих друг на друга, приводя к изменению вида и состояния одного из компонентов [3]. Так, взаимное влияние медиа и политического дискурсов друг на друга объясняется взаимодействием различных сфер жизни и взаимопроникновением их составляющих, деятельности человека, разницей областей знаний, количеством и качеством опыта [4]. Таким образом, процесс интерференции трактует существенность влияния политического и медийного дискурсов друг на друга, где средства массовой информации выступают своеобразной площадкой для его осуществления. В этой связи справедливо утверждать, политический медиа-дискурс представляет собой объединение медиа-текстов, имеющих отношение к сфере политики [5]. В центре политического дискурса находятся не сами политические процессы, а именно способы их описания и передачи знания о них. В данном случае сообщить о каком-либо событии и ждать какой-либо реакции, результата крайне неверно, то есть мало рассказать о том, что было (проинформировать), важно поведать об этом, выделив социально значимые, резонансные факты, сформировать оценочно-идеологическую модальность.

С понятием «враг» в жизни хотя бы единожды сталкивался каждый индивид. В самом простом понимании враг – это недруг, неприятель, противник, обидчик, антагонист. Одним словом, тот, кто против. Вербализация, характеристика данной категории в политических медиа-дискурсах США зависит от временного промежутка. Например, начиная с 60-х годов прошлого века и до настоящего времени выделялось две дискурсивные системы взглядов – дискурс холодной войны и дискурс нового мирового порядка. Обе системы характеризуются наличием двух полярных категорий – «свои» и «чужие» («враги»), тем не менее, имеющими различные обозначения в обеих формациях. Образ врага является более подвижным, здесь возможно значительное количество вариантов: категория доступна к видоизменению в зависимости от особенностей общественно-политической практики и задается посредством лингвистических инструментов, которые ее реализуют.

Анализ ряда текстов в рамках обеих описанных формаций позволил выделить три стратегии в отношении образа врага, применяемых политическими лидерами США: создание круга «чужих», создание фантомной угрозы, демонизация образа врага. Первая стратегия реализуется посредством заложения в тексте образа «врага», который воспринимается «друзьями» («своими») как некто, кто во всех ипостасях настроен враждебно по отношению к американцам и американским ценностям. Для этого применяются различные средства языка. Если говорить о дискурсах нового мирового порядка образ врага вербализуется посредством языковых единиц, которые отражают смысл самого слова. Например, посредством прямых номинаций – *enemy, terrorist, tyrant, dictator, killer*, через описание деятельности и прочих явлений, которые вызывают ряд ассоциаций с недругом – *aggression, repression, terror, torture, murder* и прочих языковых средств, имеющих дегоративную семантику. Кроме того, данная стратегия может реализовываться посредством грубого обозначения вражеского вооружения – *weapons of mass murder, terrible weapon, instruments of terror, instruments of mass death and destruction, the most lethal weapons ever devised*. В качестве характерной черты также следует выделить частое использование лексемы «evil», группы номинаций, объединенных семантическим значением «лишение жизни» – *killers, murderers, assassins, thugs*, а также номинаций со значением «криминальный», «противозаконный» – *the lawless men, outlaw groups and regimes, criminal gang, gang of fanatics, extremists, gangsters, aggressors*. Таким образом, можно сделать вывод, что дискурсы нового порядка ставят своей целью создание максимально целостного образа врага, который объединит «террористов» и «тиранов». Например, 45-й президент США (2017-2021 гг.) Д. Трамп для обозначения первых использует целый ряд слов: *They are nothing but thugs and criminals and predators and – that's right – losers*. [6]. Яркая текстовая актуализация образа врага, который объединил в себе две группы агентов, прослеживается в речи 43-го президента США (2001-2009 гг.) Дж. Буша-младшего: *Failure to act would embolden other tyrants, allow terrorists access to new weapons and new resources, and make blackmail a permanent feature of world events*. Данное предложение составлено таким образом, что исключает какие-либо различия между обоими словами, тем самым делая их равнозначными. К тому же, в данном случае оба слова являются однородными

дополнениями, что также способствует восприятию их в качестве субъектов одинакового значения.

Стратегия создания образа врага в дискурсе холодной войны характеризуется посредством ряда слов, которые объединены семантическим значением «соперничество» – adversary, competitor, competition. «Врагом» представляли государства, входившие в социалистический лагерь, в более узком смысле – СССР. Лексема «enemy» использовалась «с осторожностью» и случаев установления равенства между ней и Советским Союзом не зафиксировано. В целом, широкое применение заслужили номинации, характеризующие идеологию (communists, totalitarians). Следует также отметить, что описание тогдашних отношений между США и СССР характеризовалось, скорее, как «соперничество», нежели как «война», и к тому же посредством вычленения сего из контекста (имплицитно): «Finally, to those nations who would make themselves our adversary, we offer not a pledge but a request: that both sides begin anew the quest for peace, before the dark powers of destruction unleashed by science engulf all humanity in planned or accidental selfdestruction» (35-й президент США Дж. Ф. Кеннеди) [8].

Стратегия создания фантомной угрозы называется таковой за счет того, что создается посредством языковых средств, при этом не являясь отражением реального положения дел в мире, не отражая ситуацию по-настоящему. В дискурсе нового мирового порядка угроза вербализуется посредством использования таких слов как «threat», «danger», тем самым осуществляя создание параллели «угроза–враг». В качестве примера служит режим Саддама Хусейна, воспринимаемый как угроза, и, соответственно, как враг: «But now the march of freedom must not be threatened by the man [Saddam Hussein] whose invasion of Kuwait is causing great economic hardship in the countries which can afford it the least» [9]. Если говорить о дискурсах холодной войны, то здесь в качестве угрозы для США предстают два образа: ядерное оружие, война и коммунизм/тоталитаризм, что находит вербализацию посредством следующих слов и словосочетаний, извлеченных из анализируемых текстов: the nuclear threat, the threat of nuclear weapons, the danger of communism, the expansion of totalitarian rule, the threat of totalitarianism.

Стратегия демонизации образа врага в дискурсах обеих формаций реализуется посредством реализации соответствующего сценария: происходит моделирование ситуации, в рамках которых осуществляются насильственные действия «врага»

(«чужого», «агрессора») по отношению к «своему» («жертве»). Вербализация данного сценария происходит за счет применения грубых обозначений заведомо нейтральных понятий дабы придать им негативную семантику, а также номинаций, относящихся к дегоративной лексике, с целью описания действий врага и в целом языковых единиц, объединенных значением «innocence», «weakness», чтобы представить «жертву» в тексте. Воздействующий эффект основывается на двух составляющих – на напряжении, возникшем за счет противоположной семантики используемых языковых единиц и за счет максимальной конкретизации с точки зрения лексики при описании ситуации. Также здесь возникает эффект семантической избыточности, который достигается за счет неоднократного использования в тексте практически идентичных по значению, повторяющихся высказываний, которые описывают одну и ту же ситуацию с использованием разных дегоративных наименований: «Now they've started moving from village to village, shelling civilians and torching their houses. We've seen innocent people taken from their homes, forced to kneel in the dirt, and sprayed with bullets; Kosovar men dragged from their families, fathers and sons together, lined up and shot in cold blood. This is not war in the traditional sense. It is an attack by tanks and artillery on a largely defenseless people whose leaders already have agreed to peace [10]. Аналогичные методы демонизации врага применялись и в дискурсах холодной войны, в основном тематически связанные с политическими действиями СССР в Афганистане, войной во Вьетнаме. Реализация данной стратегии в целом в рамках описываемой формации заключается в «приписывании» врагу стремления к мировому господству и подчинению. В качестве примера следует рассмотреть фрагмент речи Дж. Ф. Кеннеди: «If we were to resign from the United Nations, break off with all countries of whom we disapprove, end foreign aid and assistance to those countries in an attempt to keep them free, call for the resumption of atmospheric nuclear testing, and turn our back on the rest of mankind, we would not only be abandoning America's influence in the world, we would be inviting a Communist expansion which every Communist power would so greatly welcome» [11].

Таким образом, можно сделать следующий вывод: несмотря на смену эпох, и, соответственно, дискурсивных формаций, а также ряда других событий, современный политический медиа-дискурс в вопросе вербализации образа врага характеризуется реализацией аналогичных стратегий, что и дискурс холодной войны. Кроме

того, прослеживается четкость в вопросе моделирования в текстах проанализированных категорий, о чем свидетельствует присутствие средств языка и приемов, характерных для той или иной стратегии. Кроме того, прослеживается отчетливо прагматически ориентированный отбор средств в процессе реализации процесса вербализации образа врага, представляющий собой категорию «чужих» с когнитивной и семиотической точки зрения. Она же, в свою очередь, принимает прямое участие в создании у социума стереотипной модели «свой-чужие», которая впоследствии находит свое отражение в других сферах жизни.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Володина, М. Н. СМИ как форма «общественного диалога» / М. Н. Володина // Язык современной публицистики: сборник статей. – М., 2005. – С. 31–43.
- 2 Зарубежная и российская журналистика: трансформация картины мира и ее содержания: монография / под ред. А. А. Стриженко. – Барнаул: Алтайский государственный технический университет им. И. И. Ползунова, 2003.
- 3 Большой психологический словарь [Электронный ресурс] / под ред. Б. Г. Мещерякова. – М. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. – Режим доступа: <http://psychology.academic.ru/834/интерференция>.
- 4 Шевченко, В. Д. Теория интерференции дискурсов (на материале англоязычной публицистики): монография / В. Д. Шевченко. – Самара: Изд-во «Самарский университет», 2010. – 212 с.
- 5 Иванова, С. В. Политический медиа-дискурс в фокусе лингвокультурологии / С. В. Иванова // Политическая лингвистика. – 2008. – Вып. 1(24). – С. 29–33.
- 6 Trump, D. (2017) Full transcript and video: Trump's speech on Afghanistan. The New York Times. [Online] Available from: <https://www.nytimes.com/2017/08/21/world/asia/trump-speech-afghanistan.html>. (Accessed: 17.03.2022)
- 7 Bush George W. The Iraqi Threat. Oct. 7, 2002. URL: <http://presidentialrhetoric.com/speeches/10.7.02.html> (Дата обращения: 17.03.2022)
- 8 Kennedy J. F. Inaugural Address. Jan. 20, 1961. [Electronic resource] Access mode: <http://presidentialrhetoric.com/historicspeeches/kennedy/inaugural.html> (Дата обращения: 17.03.2022)

9 Bush George H. W. Remarks to Allied Armed Forces Near Dhahran, Saudi Arabia. Nov. 22, 1990. [Electronic resource] Access mode: http://bushlibrary.tamu.edu/research/public_papers.php?id=2485&year=&month= (Дата обращения: 17.03.2022)

10 Clinton B. Statement on Kosovo. March 24, 1999. [Electronic resource] Access mode: <http://millercenter.org/scripps/archive/speeches/detail/3932> (Дата обращения: 17.03.2022)

11 Kennedy J. F. Address at the Mormon Tabernacle. Sept. 26, 1963b. [Electronic resource] Access mode: <http://millercenter.org/scripps/archive/speeches/detail/3378> (Дата обращения: 17.03.2022)

THE RELATIONSHIP OF ENGLISH AND RUSSIAN LANGUAGES

RAMAZANOVA A. ZH.

Master, lecturer, at the Department of Foreign Philology

BLINOVA E. R.

Foreign language student, 1st year
Toraighyrov University, Pavlodar

This work is intended for those who study and want to learn English. It contains a comparative analysis of the Russian and English languages of different historical periods (as they are formed).

The purpose of the work is to instill an interest in learning English, learn to be with him on «you». To show the specifics of spoken English and show prevalence around the world. The topic of the work is relevant and new, as spoken English is becoming one of the most common languages of informal communication today.

The practical application of the results of this work is that every person in any company, in informal communication, can share the information received. This article presents the topic: «The relationship of English and Russian languages». It is quite a relevant topic today.

Since the number of people learning English is increasing every day. Everyone has their own reasons: someone wants to broaden their horizons, become a good translator, or just visit America. Arriving in America, everyone is faced with one of the most painful problems – the problem of language. Young people learn the language quite quickly, and those who are older cannot learn it properly for the rest of their lives. Some pessimists claim that they can't remember a single English word

at all. We have good news for these sufferers. Once in America, we all already know more than 4,000 English words.

In English, almost all of these words are pronounced differently than in Russian, so it is easier to learn and remember them in written form, and then learn how to pronounce and distinguish by ear correctly [2]. Familiar English words are found at every step. Let's go, for example, to a grocery store. Words like milk, salt, bacon, of course, do not need to be translated. Let's continue our list: coffee, chocolate, biscuit, banana, lemon, olive, tomato, vodka and at least three dozen more familiar words on the food topic.

Also, words such as:

Address Final Kiosk Product Vitamin
Balcony Garage Lamp Radio Wine
Hospital Margarine Sport Xerox Doctor
Idea Nylon Television Yacht Express
Ocean University Zebra Class Jeans

Here is one word for each letter of the English alphabet, and there are several hundreds of them for some letters. The question arises: why did so many foreign words get into the Russian language and can they be considered foreign? In his memoirs, the artist Yuri Annenkov leads such a conversation with Evgeny Zamyatin. Annenkov asked why Zamyatin in the novel «We» writes the word «number».

– But it's not a Russian word, – Zamyatin replied, – it's not necessary to distort it. In Latin – numerus, in Italian – numero, in English – number, in German – nummer... Well, let's see where the Russian roots are here [3].

Yevgeny Zamyatin took a dictionary and began to read words in a row on the letters A and B. A list of words for a page and a half is given, and almost all of them, according to Yevgeny Zamyatin, are foreign. The presence of a large number of «foreign» words in the Russian language is not at all offensive to him. This is a normal way of developing any language. Take for example the same word «number». In all European languages, as in Russian, it came from Latin, and it got into Latin from Greek. It is based on an even more ancient Indo-European root. In which language is it its own, and in which is it a foreign one? All the words of the language once got into it from somewhere, and this applies to any language. This phenomenon can be compared with the American population, which all consists of immigrants, excluding, of course, Indians. But they also came here, only a few thousand years earlier. Or take the same English language. In the 5th century, Britain was conquered by the Anglo-Saxons, who brought with them their Germanic language,

which in Britain was influenced by local Celtic languages and Latin, left over from the time of the Roman conquest of England. This is how the old English language developed. Then in the XI century, the Normans conquered England, and their old French became the official language of the country.

There was a situation when the ruling class, followed by ordinary residents of cities, spoke French, and rural residents continued to use old English. Gradually, a new English language emerged from the merger of these languages, in which a good half of the words are of French origin [4, p. 6]. The presence of a large number of «foreign» words in the Russian language is not at all offensive to him. This is a normal way of developing any language. The same Englishmen, communicating with other nations, adopted many words from them. Thus, there are no fewer «foreign» words in English than in Russian. Both of these languages belong to the Indo-European family of languages. Therefore, in many words of both languages there are roots from their common ancient proto-language. For example:

be – быть,
nose – нос,
goose – гусь,
brow – бровь,
crook – крюк,
beat – бить,
talk – толковать,

And also the names of the closest relatives: son, brother, sister, mother, daughter. The short words «mother» and «daughter» used to have in Russian, as in English, the suffix «er», which has been preserved in the plural and in all cases except the nominative (mother, daughter). The largest number of common Russian and English words are formed from Greek and Latin roots. Almost all terminology in medicine and other sciences came from Latin. M.V. Lomonosov introduced many Latin words into the Russian language. Words such as: cube, square, ellipse, etc.

Many common words have entered Russian and English from other languages.

For example, words such as opera, aria, bass were included from Italian. Baritone – since the music was formed in Italy; from Spanish – barrack, sperm whale, hammock, hurricane. Many words came from Arabic: algebra, alcohol, chemistry, azimuth, coffee. Admiral comes from the Arabic «Amir-al-Bahr» – the lord of the sea [3].

The origin of some Russian and English words

Let 's consider some cases of the origin of Russian and English words:

1 The word hooligan – hooligan – English. There was an Irish family with that name in London. Because of their not quite decent behavior, their name became a household name and even passed into other languages

2 The Russian word «avral» comes from the English command over all – all up.

3 Canicular days – holidays are the hottest days in July and August, when the star Sirius rises in the constellation of the Big Dog, which the Romans called Canicula from canis – dog. Literally translated, holidays are dog days.

4 CAVALRY (cavalry). That the English «cavly» is «cavalry», that the Russian «cavalry» – both go back to the Latin «caballa» – «mare».

5 BOSS (boss). The boss – a politician or a businessman who calls himself the boss, hardly associates such a self – naming with the concept of goat – leader». But in vain. Such a connection is more than likely. The English «boss»

Russian borrowings

In English, as in other Germanic languages, even in ancient times there were words that had common roots with the words of Slavic languages, and, apparently, were borrowed from the dialects of Slavic tribes in the XII century; these are words such as:

Honey – Old English: meodu, modern English mead;

Milk – Old English. meolk, modern english milk;

Hemp – Old English henap, modern English hemp;

Plow – old English ploz, modern English plough.

In the earliest period of relations between countries, words were borrowed only from the trade sphere – the names of goods, weights, money. The word sable (sable) belongs to early borrowings from the Russian language. During the XII – XIII centuries, as is known, sable fur occupied a large place as a product of exchange, performing the function of a monetary unit. A large number of Russian borrowings in English appeared, however, already in the XVI century, after the establishment of more regular economic and political ties between Russia and England. It included the names of estates, positions, household items, geographical names. So the words appeared in English: beluga, tsar, sterlet, rouble, pudding, czar, ztarosta, moujik, kvass, shuba, vodka, samovar, troika, babushka, , telega, samovar, pirozhki [3].

Russian Russian Grammar by Ludolf, written in Latin, was the first printed grammar of the Russian language for Englishmen in the

17th century in England. Russian russians have developed an interest in Russian speech and Russian words, which also contributed to the penetration of borrowings. The words, balalaika, shchi, kvass, sarafan, smetana, ukha, appeared in English.

Words

Decembrist – Decembrist

nihilist – nihilist

narodnik – narodnik

intelligentsia – intelligentsia

although they have Latin roots, are borrowed from the Russian language, since they originated in Russia, in connection with certain phenomena of Russian reality.

English as a shifter of Russian

When studying English in detail, it seems that English is a shifter of Russian.

Let's look at some examples from grammar:

1 In Russian, we could say «I said...»

In English, it could sound «I have said...»

Note: «I» is a phonetic inversion of «I», and one important similarity of the two languages can be seen from the very structure of sentences.

The first sentence is revealed as follows: «the only place having said ...» The second as «one place to have said ...».

Here there is a coincidence of grammar.

2 The English preposition TO is a semantic inversion of Russian preposition from.

3 I am = уст. яесмь

Pronouns

we – ви – вы

can see that this is a reversal of the vision of «you – we» on the contrary (i.e., replacing YOU with US, and WE with YOU).

2 me – ми – им (inversion)

Me – им. Also inverting the vision.

Conclusion

Thus, we can say that English and Russian are, if not brothers, then at least relatives. Since they originated from their common ancestor – the so – called proto – language. Which allows us to trace this comparative analysis. This comparative analysis allows us to clearly trace the relationship between English and Russian. It is also useful because it allows you to get rid of the «magic» of a foreign sound and spelling, to see a well – known word in other people's letters and sounds, to get

rid of the complex of reverence for a foreign language, to which young people are often exposed. A guy or a girl is happy to wear T-shirts that say «iron» or «country», but hardly anyone will agree to wear T-shirts with the translation of these words – respectively: «iron» and «hillbilly».

The linguistic brotherhood of Russians and Englishmen was not born today. Its age is estimated for thousands of years. The stock of common vocabulary units in both languages is constantly being replenished, sometimes at the expense of Russian, then at the expense of English words. The wind of cultural influences is changeable, it blows in one direction, then in the other. The dictionaries by Slepovich V. S. [5] and Akulenko V. V. [6] were used during the work.

REFERENCES

- 1 Осипов В. Д. Единый язык человечества. – М. : Пилигрим-пресс, 2003– 320 с.
- 2 Голдинков М. А. Современный активный разговорный английский язык. – 2nd edition, М. : 1999. – 272 с.
- 3 Зайцева Н.Д. Early Britain. – М. : Просвещение, 1981. – 256 с.
- 4 Суходрев В. М. Язык мой – друг мой. – М., 2008. – 536 с.
- 5 Слепович В.С. Практический курс перевода с русского языка на английский. – 2006. – 370 с.
- 6 Акуленко В. В. Русско–английский словарь ложных друзей переводчика. – 1969. – 384 с.

ВЫБОР ЯЗЫКА ПУБЛИКАЦИЙ В СОЦИАЛЬНОЙ СЕТИ INSTAGRAM В БИЛИНГВАЛЬНОЙ СРЕДЕ (НА ПРИМЕРЕ УЧРЕЖДЕНИЙ КУЛЬТУРЫ ГОРОДА ЯКУТСКА)

САННИКОВА И. И.

к.п.н., доцент

КИРИЛЛОВА В. В.

студент, 3 курс, Отделение Библиотечно-информационная деятельность,
Арктический государственный институт
культуры и искусств, Российская Федерация, г. Якутск

В современном мире социальные сети играют большую роль. Они являются средством общения не только между друзьями и родственниками, но и учреждений с той аудиторией, на которую нацелена их деятельность: с покупателями, читателями, зрителями,

слушателями. Как справедливо отмечает Е. В. Медведева, «социальные медиа в том виде, в котором они существуют сегодня, давно переросли отведенный им ранее статус среды виртуального общения и превратились в новое полноценное медиапространство, предложившее новые возможности распространения, точнее, обмена информацией, и заменившее многим пользователям (частично или полностью) традиционные СМИ» [1, с. 370].

Особенно возросла роль социальных сетей в период пандемии, когда интернет-коммуникация стала безопасной заменой мероприятий в очном, реальном режиме. Одной из наиболее популярных социальных сетей стал Instagram. Инстаграм – это социальная сеть для обмена фотографиями и видео. За короткое время инстаграм стал популярной площадкой, причем ею пользовались не только отдельные люди, но и учреждения и организации. До мартовских событий 2022 года в России инстаграм активно использовали 67 миллионов россиян.

Исследователи выделяют маркетинговую деятельность в инстаграме как одну из ведущих для учреждений и организаций. «Возможность использовать Сеть в рекламе товара или услуги, брендинге, акциях и конкурсах, называется маркетингом в Инстаграме и сотни тысяч пользователей и компаний каждый день работают над его улучшением, придумывая новые, интересные материалы. Маркетинг в Инстаграме – это возможность создать витрину, вашего товара, позиционировать свою компанию, магазин, ресторан и любой продукт или услугу, востребованную людьми. В современном мире нет, практически, ни одной компании, которая не вела бы свою страницу в Инстаграме, причём, имеется в виду как российский рынок, так и зарубежный» [2, с. 175].

Обязательным компонентом интернет-коммуникации со зрителями стал инстаграм для учреждений культуры. Основная задача для учреждений культуры в инстаграме – анонсировать мероприятия, которые они проводят, информировать об их переносе и отмене. Кроме того, можно выделить следующие задачи: информировать о своей деятельности, рассказывать о своих работах, проводить различные конкурсы, популяризировать культурное наследие.

Для анализа мы выбрали инстаграм-аккаунты учреждений культуры, находящихся в Якутске (все данные зафиксированы датой 11 марта 2022 года). К ним относятся прежде всего подведомственные учреждения Министерства культуры Российской

Федерации, Министерства культуры и духовного развития Республики Саха (Якутия), а также учреждения культуры Окружной администрации г. Якутска. Что касается национального состава населения Якутска, то, по последним данным, в нем проживают якуты (141 тыс. человек), русские (113 тыс. человек) и представители других национальностей, в том числе эвены и эвенки.

Среди музеев наибольшее количество публикаций есть у музейного комплекса «Россия – моя история» @my_histoty_ykt (2937). Аккаунт создан в 2017 году, есть отдельные рубрики. У них же наибольшее среди музеев количество подписчиков – 7076. Все публикации на русском языке.

Второе место (2044 публикации) занимает Музей музыки и фольклора народов Якутии (2044 подписчиков). Их аккаунт @museum_folk_music создан в 2019 году. Есть разные рубрики. Язык публикаций – смешанный, большинство текстов на русском, но есть и на якутском языке.

У инстаграм-аккаунта Якутского государственного объединённого музея истории и культуры народов Якутии @yakutmuseum, созданного в 2016 году, 1310 публикаций и 3946 подписчиков. Есть рубрики, язык публикаций смешанный, русский и якутский.

Национальный художественный музей Республики Саха (Якутия) имеет инстаграм-аккаунт @sakhamuseum1928, созданный в 2015 году (1275 публикаций и 4599 подписчиков). Есть отдельные рубрики. Язык публикаций – русский.

Менее активна деятельность в сети Инстаграм Музея и Центра хомуса народов мира (@inkhomu (создан в 2017 году, 632 публикации, 2668 подписчиков) и Якутского государственного литературного музея имени П.А. Ойунского (@litmuseumykt (создан в 2016 году, 50 публикаций, 344 подписчика).

Рубрик нет. Язык публикаций – смешанный.

Среди театров наибольшее количество публикаций у инстаграм-аккаунта Театра юного зрителя @tuz_yakutia – 2369 (3832 подписчика). Аккаунт создан в 2016 году. Язык публикаций – смешанный.

Государственный театр оперы и балета Республики Саха (Якутия) имеет свой инстаграм-аккаунт @sakha_opera_ballet, созданный в 2015 году (1271 публикация и 6847 подписчиков). Есть рубрики, язык публикаций – русский.

Инстаграм –аккаунт Саха академического театра имени

П.А. Ойунского @sakha_theater создан в 2017 году (1139 публикаций и 13,3 тысяч подписчиков). Рубрик нет. Язык публикаций – смешанный, большинство на якутском языке.

Театр Олонхо с 2016 года имеет свой инстаграм –аккаунт @theatre_olonkho (910 публикаций и 3696 подписчиков). Язык публикаций также смешанный, большинство на якутском языке.

Есть свой инстаграм-аккаунт у Национального театра танца Республики Саха (Якутия) имени С.А. Зверева–Кылыуола – @dancesakha (891 публикация, 2312 подписчиков), работает с 2017 года. Язык публикаций – смешанный.

Инстаграм – страничка Государственного русского академического театра им. А. С. Пушкина существует с 2013 года (875 публикаций и 6947 подписчиков). Есть рубрики. Язык публикаций – русский.

Среди концертных организаций хотелось бы отметить инстаграм –аккаунты Государственного театра эстрады Республики Саха (Якутия) @sakhaestrada (создан в 2016 году, 2241 публикация, 37,5 тысяч подписчиков, язык публикаций – смешанный, большинство на якутском языке) и Государственной филармонии Республики Саха (Якутия) имени Г. М. Кривошапка @filarmoney (создан в 2015 году, 2273 публикации и 6239 подписчиков, язык публикаций – русский). Также можно отметить единый визуальный стиль публикаций инстаграм– страницы филармонии Якутии.

Также хотелось бы отметить инстаграм– страницы некоторых наиболее посещаемых центров культуры. Свой инстаграм– аккаунт @ddn_yakutia, созданный в 2017 году, имеет Дом дружбы народов имени А. Е. Кулаковского, (2204 публикации и 5141 подписчик). Язык публикаций – русский. Также одним из любимых мест культурного досуга якутян стал Центр культуры имени Ю.А.Гагарина. Инстаграм-аккаунт @gagarin_culturecenter существует с 2017 года (2204 публикации и 5141 подписчиков). Язык публикаций – также русский. Хотелось бы отметить также наличие единого стиля для публикаций вышеупомянутых центров культуры.

Таким образом, проанализировав деятельность инстаграм-аккаунтов учреждений культуры, находящихся в городе Якутске, с начала их существования по март 2022 года, мы можем сделать следующий вывод:

Инстаграм-аккаунты были у всех учреждений культуры Якутска.

Основная задача инстаграм-аккаунтов учреждений культуры – анонсирование мероприятий, которые проводятся в них. Таким образом, на первый план выступает маркетинговая функция использования социальной сети Инстаграм.

Кроме того, многие учреждения культуры на своих инстаграм-страницах проводят культурно-просветительскую работу: рассказывают о великих ученых и деятелях искусства, о произведениях искусства, рассказывают о сотрудниках своих учреждений, бывших и нынешних, которые внесли и вносят значительный вклад в культуру и искусство Республики Саха (Якутия), об обычаях и традициях народов, населяющих Якутию. О такой культурно-просветительской работе свидетельствует прежде всего наличие рубрик.

Многие учреждения культуры уделяли большое внимание своей деятельности в сети Инстаграм: делали большое количество публикаций, проводили конкурсы, разыгрывали билеты на свои мероприятия, разрабатывали единый стиль для публикаций.

Что касается языка публикаций, то можно сделать вывод, что большинство учреждений используют для своих публикаций русский язык. Это можно объяснить тем, что он понятен представителям всех национальностей, проживающих в Якутске. Иногда для публикаций употребляется якутский язык. Чаще его выбирают для своих публикаций те учреждения культуры, которые популяризируют якутскую культуру, якутскую литературу, якутскую музыку, показывают спектакли и концерты на якутском языке. Так, часто на якутском языке встречаются публикации в инстаграм-аккаунтах Сахатеатра, театра Олонхо, театра эстрады. Учреждения культуры ориентируются на свою целевую аудиторию, в данном случае в большинстве своем якутоязычную. Посты на якутском языке публикуют и некоторые другие учреждения культуры: Музей музыки и фольклора народов Якутии, театр танца, музей и центр хомуса народов мира.

На наш взгляд, изучение языка публикаций в социальных сетях также может стать одной из важных характеристик оценки языковой ситуации в билингвальных или полилингвальных регионах.

С середины марта 2022 года многие пользователи инстаграма переходят в такие социальные сети, как ВКонтакте и Телеграм. Не менее интересным будет проследить деятельность учреждений культуры в этих социальных сетях.

ЛИТЕРАТУРА

1 Медведева Е.В. Instagram: пространство продвигающей коммуникации // Медиалингвистика. – 2019. – Т.6. – № 3. – С. 368–380.

2 Грахова И. А., Дрынъ Я. А. Анализ социальной сети Instagram как инструмента формирования общественного сознания // Актуальные проблемы авиации и космонавтики. – 2017. – Т. 3. – С. 175–177.

ДИАЛОГИ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА И ИХ ВАЖНОСТЬ В МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

СМИРНОВ В. Д.

магистр, учитель-исследователь английского языка,
Павлодарская обл., с. Железинка

В современном мире все больше и больше растет потребность в успешном владении информацией. Основная информация для межкультурной коммуникации и ее обмен в нашем мире происходит на английском языке. Знание английского языка открывает возможности своевременного овладения информацией и ее понимания. Большая часть информации передается человеку путем построения диалогической речи между двумя или более носителями.

Умение владеть диалогической речью становится необходимостью, которая позволит не только понимать собеседника но и передавать нужную вам информацию. Диалоги являются важной частью межкультурного общения и помогают находить взаимопонимание в межкультурной коммуникации и выработать понимание и принятие других культур на уроках английского языка.

В данной статье я постараюсь вас ознакомить с теми видами диалога которые на наш взгляд наиболее эффективны в процессе обучения английскому языку. Предложенные виды диалогов не носят форму аксиомы и является только одним из многих вариантов разделения диалогов которые существуют.

Диалоги могут быть различны по своей структуре и видам построения и целям передачи информации, остановимся только на некоторых видах из них и постараемся их обсудить.

Виды диалогов

1 Диалог этикетного характера

2 Диалог-расспрос

3 Диалог – обмен мнениями

4 Диалог – побуждение к действию

1 Диалог этикетного характера

Вы должны уметь начинать, поддерживать и заканчивать разговор; поздравлять, выражать пожелания и реагировать на них, выражать благодарность, вежливо переспрашивать, отказываться соглашаться.

Данные диалоги мы начинаем изучать чуть ли не с первых дней обучения детей в школе. Умения описать свое действие или отреагировать правильно на просьбу учителя в ходе урока -это и есть этикетный диалог. [1, с. 55] Этикетный диалог является неотъемлемой частью любой культуры и помогает развивать навыки межкультурного общения на уроках английского языка.

Sorry may I come in?

Yes sure? please

Open your books at page .....please.

Это и есть самые распространенные примеры диалогической речи на уроках английского языка, которые можно успешно использовать дополняя их фразами и выражениями, исходя из целей и задач урока и его целей.

Диалог–расспрос

Вы должны уметь запрашивать и сообщать фактическую информацию (кто? что? как? где? куда? когда? с кем? почему?), целенаправленно расспрашивать, брать интервью [2, с.25].

Умение спрашивать и отвечать на вопросы является наиболее важной частью диалога а также важной частью межкультурной коммуникации, так как диалог предполагает взаимный обмен информацией и поэтому вопросы очень важны для успешного использования диалога в нашем предмете (английский язык).

Обучение умению задавать вопросы имеет разнообразные формы и методы. Начиная от простого запоминания устойчивых и наиболее встречаемых вопросов в английском языке до умения правильно сделать вопрос используя различные видовременные формы предложения. Давайте рассмотрим несколько примеров:

Hello.

Hello.

Where are you from?

I am from China, and you?

I am from Kazakhstan.

Данный диалог начального этапа обучения является ярким примером того как путем использования простых фраз можно развивать диалогические навыки при вовлечении ученика в межкультурный диалог.

Good day.

Have you ever been in New York?

Yes, I have been there.

Этот же диалог содержит несколько более сложные грамматические формы и требует не только знания грамматического материала, но также умения выражать свое мнение для полноценного обмена мнениями в процессе межкультурного общения.

3 Диалог – обмен мнениями

При построении данного диалога важно уметь выражать свою точку зрения и соглашаться (не соглашаться) с мнением собеседника, высказывать ободрение (неодобрение), сомнение, выражать эмоциональную оценку обсуждаемых событий (радость, огорчение, желание (нежелание) [3, с. 59].

Данный вид диалогов является одним из основных при взаимодействии в межкультурной коммуникации и предполагает полное обратное понимание в процессе общения в чуждой культурной среде и понимания нужной вам информации.

Good day.

Have you ever been in New York?

Yes, I have been there.

Can you tell me you feelings after that city.

You know it was very strange feelings.....

4 Диалог – побуждение к действию (принятие совместного решения)

Нужно научиться обращаться с просьбой и выражать готовность (отказ) ее выполнить, давать совет и принимать (не принимать) его; приглашать к действию и соглашаться (не соглашаться) принять в нем участие; делать предложение и выражать согласие (несогласие принять его) [4, с. 76].

Это предполагает полный обмен мнениями в различных ситуациях и понимания не только носителя языка, но и его культуры в целом так и в частности что позволит вам полностью участвовать в межкультурной диалогической речи.

Good day.

Have you ever been in New York?

Yes, I have been there.

Can you tell me your feelings after that city.**You know it was very strange feelings.....**

Все приведенные в данной статье виды диалогов не предполагают использование только на уроках английского языка. Своевременное использование диалогической речи в повседневной жизни помогает построить правильное межкультурное общение и развивает коммуникативные навыки. Формирование умения правильно выстроить диалогическую речь ученика поможет ему в дальнейшем межкультурном общении, а также выработке навыков коммуникации. Как мы видим, одна из важнейших задач педагогов английского - не только научить ученика умению говорить, сколько развивать навыки правильной межкультурной коммуникации и умению его использовать в различных ситуациях повседневной речи.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Вайсбурд М. Л. Использование учебно-речевых ситуаций при обучении устной речи на иностранном языке. – Издательство Титул. – 2001.– 128.
- 2 Маслыко Е. А., Бабинская П. К. Настольная книга преподавателя иностранного языка. – Минск: «Высшая школа», – 2009. –
- 3 Пассов Е. И., Урок иностранного языка в средней школе. - М.: Просвещение, 1998. – 223 с.
- 4 Пассов Е. И., Кузовлева Н. Е Урок иностранного языка / М.: Глосса Пресс, 2010. – 640 с.
- 5 [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://infourok.ru/lekciya-formirovanie-navykov-razgovornoj-rechi-na-urok-inostrannogo-yazyka> – 5757984.

DEVELOPMENT OF THE COMMUNICATIVE COMPETENCE IN THE PROCESS OF PROJECT WORK

SADYKOV S. B.
undergraduate student of K. Zhubanov
Aktobe Regional University, Aktobe

DEducational scope is going through changes. These changes in one way or another connected to the innovation. They mean the process of modernization the current pedagogical techniques, methods. Nowadays the innovative teaching is one of the most crucial components of the

education sphere. It is the innovative teaching that is the fundamental basis which the competitive skills based on. Learning and having the latest knowledge in the sphere of the education, teaching is meant under the innovation. The modern directions of the pedagogy and teaching methods are informational technologies and introducing them into the process of the education.

The purpose of the innovative activity is the qualitative measuring of the student's personality. This is what differs it from the traditional approach, and it includes

- Inspiration to the independent productive learning
- Formation of the creative way of thinking
- Development of the independent ways of finding the information
- Student's development due to the most discovering of his nature skills
- Innovative technology entails class organization in the form of self-designed instructional materials. It primarily aims to improve students' confidence in their research abilities, as well as their demand for cognitive engagement and application of the content learned. A skilled teacher's job in this process is to look for new techniques, ways, and means of presenting information, teaching autonomous work, and providing circumstances for students' self-development, self-determination, and self-knowledge. As a result, the degree of training and credentials of instructors has a direct impact on the quality of the educational process at educational institutions, as well as the efficacy of training. Because pedagogical activity is instructional, creative, and research in nature, it is vital to develop on a regular basis in order to pass on your knowledge to students [1].

From what have been mentioned above it is clear that educational process is the joint work of the student and the teacher which is based on the certain idea including certain aims. Nowadays more and more educational institutions have the lack of the independent research activities, creative ways of solving the problems. The project methodology gives the process of the learning self-directed approach and corresponds to all the modern aims.

This method is relevant during the all stages it helps to create the conditions in which the process of learning becomes dangerously close to the nature one also it enables to model the conversation which facilitates the development of the communicate skills [2].

Each of the students is able to initiate creative skills, imagination, activity, and independence. It is the independence which is the one of the most necessary skills to develop the communicate competence in the process of learning of the foreign language.

The project working enables to remove the formal way of learning and leads to the first visible and essential results in studying. Project fundamentally changes the functions of the student and the teacher: student is actively taking part in the process of selecting, planning whilst the teacher is playing the role of the facilitator [3].

When students are working on the project it increases their motivation, interest and the desire of the learning the language. Project methodology can be used jointly with educational program. State educational standard (SES) is chasing the main goal such as: development of the communicative competence of the students in the English learning lessons, therefore the modern methods and technologies are definitely necessity.

It can be noticed that traditional methods are unable to develop the competence which has been mentioned above. Therefore, moving away from the traditional techniques of teaching the language it is necessary to use the innovative, interactive ways of teaching the language [4].

According to the (SES) it is offered to develop the communicative competence of students outside of the linguistic surrounding using not only standard exercises but also other activities as known as project, active, interactive, case, which enable to solve the assigned problems. Using these activities students obtain the real opportunity to think in the learning language analyzing and rethinking their points of view. The ability to produce the language founding the speech on the sociolinguistics, regional studies, and applied knowledge according to the different situations in one or another sphere of communication is the main purpose of communicative competence.

Communicative competence is the ability to demonstrate your knowledge, skills which have been obtained during the process of learning the language in practice. Following the modern methods, the teacher sets the aim to develop the speaking ability and mastering communicative competence during the English learning classes. The project work is the one of the most relevant technique: It enables not only to use the accumulated knowledge of the language but also to expand students' worldviews, scope of applying the language, improving the cultural competence [5].

Recently the project work method enables to achieve the communicative competence. It leads to tackling the main issues with are connected to developing the creative skills, and the ability to independently form the knowledge that have been obtained before and applying them towards solving the practical cognitive tasks [6].

It must be admitted, that learning through the interactive activity leads to mastery of the skill such as communication. The knowledge integration through the process of project working enables to successfully keep the students' interest and motivation towards the education.

Therefore, the basis of the learning the language is all about shifting the students' attention away from the exercises to the active and cognitive thinking, which requires the certain language and research skills. This method is all about developing the cognitive skills, the ability of forming the knowledge, navigation in the informative scope and critical way of thinking. The process of applying this technique during the studying the language brings the maximum of success and gives the opportunity to practice the language through expressing the thoughts, feelings and ideas of students. It helps to realize the picture of the world, perceive the different peoples' worldviews and undoubtedly helps to reach the communicative competence.

During the working on the project work students learn how to independently obtain the knowledge, experience of the cognitive and educational activities. It also helps students to think in English, master their phonetic, grammar skills and expand their vocabulary. Project work method is characterized as highly communicative and it is supposed to have students express, elaborate students' own opinions, thoughts and points of view. The project work during the English language classes is based on the gradual, staged process of organizing the learning process. Each stage is seen as completed period of education, directed to tackling the assigned problem in the scope of mastering the target language [7].

All in all, project work is the form of working which is the one of the most crucial technique that enables students not only applying the obtained knowledge of the target language but also improves the level of the cultural competence, worldview, the borders of using the language. Getting the language using experience, students learn how to gather the necessary information, using the authentic sources, they also learn how to perceive and understand the foreign speech [8].

During the working on the project learners are trying to gather, analyze, use, the informative sources for solving the tasks and coming to the making common decisions. Projects tend to activate these skills. Being the self-directed form of working, project work method is provided with the good conditions for self-learning, self-expressing, self-affirmation. High level of cognitive thinking and creativity is justified by the students' intention to do something themselves. With the help of their project works students learn how to focus and direct their

efforts, rule their activity, and achieve the high goals. It is important for students to get the estimation not only from the teacher's side but also from their friends and classmates. That's why it is important for students to be able to participate in the project work according to their abilities. Speaking English, students discover the uniqueness, value and richness of the language they speak.

The educational value of the project is in the interdisciplinary connection, which enables the process of mastering the cognitive activity, imagination, skills of the mutual working and the ability to conduct the research work. Doing the project work is giving the opportunity to use the knowledge that has been obtained in practice. The critical development technique is one of the positive signs of reaching the communicative competence. Observing these students are aware of the necessity of the learning the language in the selected sphere. It is important to remember that the result of the project work is the formation of the personality. Therefore, the communicative competence is appearing in the process of working on the project [9].

Coming to the conclusion from the information that has been demonstrated above. It is clear that project work is one the most relevant ways of developing and mastering the communicative competence among learners. Applying this method in teaching is solving the following problems:

- Increasing the interest towards the learning of the language;
- The different forms of learning are organized;
- The independent and research working are done within the certain topic;
- The raise of the individual and collective responsibility towards the project work;
- The mutual interaction among the teacher and students is being implemented.

Students learn how to formalize the results of the work according to the requirements (writing the articles, analyzing the statistics)

- The improving the communicative competence during the process of defending of the thesis.

The practice shows that the project work method improves the culture communication; social behavior and make students apply their knowledge. Thus, it develops the communicative competence [10].

The emotional changes in the development of young people are the most important signs. They show what students know, what they are able to do herewith they do not fear to make mistakes; they are

overcoming their language and psychological barrier. During the work on the project, they learn how to compromise, and how to work in team. They demonstrate their creative skills, activity, and that's how they increase their own interest towards the learning of the language. Thus, the project work during teaching the foreign languages develops the communicative competence at the level of the modern requirements. According to the information above it is simple to make a conclusion that project working is one of the most significant ways of mastering the communicative competence of the learners.

Students with a poor degree of language competence frequently have the possibility to avoid active labor in general. The project's work on individual research allows students to improve their communicative competence while taking into account their level of foreign language knowledge. It also assists in revealing (or leveling) the student's personal characteristics (shyness, ambition, creativity, etc.), which corresponds to the tasks of a personality-oriented approach in education.

Students individual research projects can be categorized into two categories:

- 1 Abstract plan work;
- 2 Autonomous scientific projects involving surveys, questioning, performing experiments, and equipment creation, among other things.

The works in the first category are often given by first-year students who do not yet have specialized expertise. Reading, translation, analysis, and creation of a summary (short summary, generalization) of genuine texts is an essential step in the development of communicative skill since it contributes to immersion in the linguistic environment. Work with text should be done in the classroom right now to reach this aim, because with the advancement of technology, translation has become a matter of a few clicks [11].

A comparison of diverse points of view on the subject, as well as the creation and articulation of one's own perspective, are all part of the real research effort. Such essays can cover a wide range of themes, including the culture of the nations investigated, environmental issues, and the potential for the development of new energy sources, among others.

The ability to select and implement the necessary technique for forming and broadcasting one's own positive image in a given communicative situation is defined as the ability to select and implement the necessary technique for forming and broadcasting one's own positive image in a given communicative situation [12].

Independent projects must have an abstract component; yet, the work's heart is the outcome of scientific investigation, which is frequently linked to the direction and profile of student learning. A teacher in the leading field is the curator of such activities. Classes in a foreign language are often used to develop communicative ability through familiarity with real texts, preparation for a foreign language presentation, and the creation of scientific papers.

University students should be given the chance to enhance their communicative skills and linguacultural issues relating to business and personal intercultural communication should be studied as a topic. Such an experience is particularly interesting at a university where students come from all over the world: during a survey, foreign students actively gain experience in the real use of English as a language of international communication, broaden their horizons, and develop a tolerant attitude toward a different culture, all of which help them adapt in a globalized world.

Thus, in a foreign language class at a technical university, the project method provides ample opportunities for students to develop their communicative competence, which is one of the basic elements of a technical university graduate's modern competence model and is understood as a complex system that includes various competencies, providing the ability for intercultural and interpersonal communication. Students' project work should follow the "from simple to complicated" principle: individual autonomous work on a research topic should be preceded by experience summarizing real literature, making presentations, and engaging in group projects.

REFERENCES

- 1 Burtseva E. V. Educational project as a means of motivating the study of a foreign language among students of a non-linguistic university: author. cand. ped. Sciences: 13.00.02.– Ulan-Ude, 2002. – 25 p.
- 2 Human Development Report 2011. [Electronic resource] Access mode: <http://hdr.undp.org/en/> (date of access 17.01.2022).
- 3 Mythology of International Project Work // PS English. – 2004 – No. 38 – p.6.
- 4 [Electronic resource] Access mode: <http://inyaz.ru> (date of access 16.01.2022).
- 5 [Electronic resource] Access mode: <http://filolingvia.com> (date of access: 15.01.2022).
- 6 [Electronic resource] Access mode: <http://www.superinf.ru> (date of access: 17.01.2022).

7 [Electronic resource] Access mode: <http://nauka-pedagogika.com> (date of access: 15.01.2022).

8 [Electronic resource] Access mode: <http://bookfi.org> (date of access: 16.01.2022).

9 Vasiliev V. Design and research technology: the development of motivation // Public education. – 2008. – No. 9. – P. 177–180.

10 Gazilov M.G. Comparative method of studying the time system of the French language // Bulletin of the Association of Higher Educational Institutions of Tourism and Service. – 2013. – No. 3. – P. 53.

11 Gozalova M.R. Development of socio-cultural competence in the process of teaching a foreign language // Bulletin of the Association of Higher Educational Institutions of Tourism and Service. – 2013. – No. 3. – P. 49.

12 Jones J.K. Design methods / J.K. Jones: per. from English. – 2nd ed., add. – M.: Mir, 2006. – 326 p.

THE PECULIARITIES OF EPITHETS IN THE NOVEL «SHANTARAM» BY G.D. ROBERTS

SEITKENOV K. B.

student

AKHMETBEKOVA A. M.

PhD, associate professor,

Toraighyrov University, Pavlodar

The epithet is one of the most coloured and emotive types of stylistic devices. Epithets are frequently used in fiction and make sentences picturesque and meaningful. The epithet is a definition of a word which strongly affects its expressiveness and the beauty of pronunciation. The article is devoted to the analysis of epithets in the first chapter of the novel «Shantaram» written by G. D. Roberts. This wonderful novel with its incomparable plot is enriched with epithets in terms of their expressiveness. A thorough study of the peculiarities of epithets used in the novel helps reveal more unexplored sides of this literary masterpiece. In this research an attempt is made to define the concept «epithet», systemize its main types, and find out its role in the novel.

Many scholars devote their research to the study of the nature of epithets, how they are functioning in the belles-lettres style. The epithet is a rhetorical and expressive device that consists mostly of an adjective, which qualifies a noun, but that is not alien to its own characteristics and

qualities. In other words, the epithet is a descriptive literary device that describes a place, a thing, an animal or a person in such a way that it helps in making their characteristics more prominent than they actually are. We may also call it as a «by-name», or «descriptive title».

So, I. V. Arnold notes that the epithet is a lexico-syntactical trope which performs the function of an attribute, adverbial modifier, or direct address in a sentence, and is characterized by emotive and expressive connotations which convey the author's attitude towards the object described. The property of being an epithet arises in a word or several words only in combination with the name of the object or phenomenon that it defines. Adjectives and participles are especially often used in the function of epithets, but epithets expressed by nouns are not uncommon [1, p. 130]. It should be mentioned that, unlike other scientists, I. V. Arnold distinguishes the epithet not as a simple lexical trope, but as a lexical-syntactic one.

V. A. Kukharenko observes that epithets are probably as well known to us as metaphors, because they are widely mentioned by many critics, scholars, teachers, and students discussing a certain literary work. The epithet expresses a characteristic of an object, both existing and imaginary ones. Its basic feature is its emotiveness and subjectivity: the characteristic attached to the object to qualify it is always chosen by the speaker himself. It is possible to say that in the epithet it is the emotive meaning of the word that is foregrounded to suppress the denotational meaning of the latter [2, p. 53].

According to I. R. Galperin, the epithet is subtle and delicate in character. It is not as direct as the interjection. Some people even consider that it can create an atmosphere of objective evaluation, whereas it actually conveys the subjective attitude of the writer, showing that he is partial in one way or another. The epithet is a stylistic device based on the interplay of emotive and logical meaning in an attributive word, a phrase or even a sentence, used to characterize an object and pointing out to the reader, and frequently imposing on him, some of the properties of the object with the aim of giving an individual perception or evaluation [3, p. 157].

Summing up all the above definitions, it is safe to believe the epithet is a lexical-syntactical stylistic device that serves for a deeper disclosure of an object or a person. In many cases, it performs the functions of the adjective and participle, thus describing the object to which it refers. Characteristics of the object, which are described by the epithet, can be

both real and fictional. It characterizes not only the object, but also gives the reader an individual perception.

Another important issue about epithets is their classification. Epithets are classified semantically and structurally. As for the semantic classification epithets are divided into conventional or *fixed epithets* and *metaphorical epithets*. *The fixed epithets* are mostly found in the epic poetry, where we can see the large number of repetitive uses of a phrase or a word for the same object, e.g. a fair lady, true love. *Metaphorical* ones are based on similarity of the properties of two objects which belong to different classes, e.g. laughing valley, voiceless sands [1, p. 132–133].

Structurally, epithets can be viewed from the angle of a) composition and b) distribution. According to the composition the epithets are divided into *simple epithets*, *compound epithets*, *phrase and sentence epithets*, and *reversed epithets*. *Simple epithets* are expressed by ordinary adjectives, adverbs, participles which can be placed in preposition or postposition, e.g. vile world, a loving and devoted wife. *Compound epithets* are built like compound adjectives, e.g. mischief-making. *A phrase and sentence epithet* is a phrase or a whole sentence which performs an attributive function and graphically and syntactically becomes similar to a word, e.g. «I'm-a-friend-of-the-boss type». *A reversed epithet* is composed of two nouns linked in an of-phrase. The subjective, evaluating, emotional element is embodied not in the noun attribute but in the noun structurally described, for example: «the shadow of a smile»; «a devil of a job» (W. S. Maugham).

From the point of view of the distribution of epithets in the sentence, *the string of epithets* and *transferred epithets* are pointed out. As in any enumeration, *the string of epithets* gives a many-sided depiction of an object. But in this many-sidedness there is always a suggestion of an ascending order of emotive elements, e.g. a wonderful, cruel, enchanting, bewildering, fatal, great city. *Transferred epithets* are ordinary logical attributes generally describing the state of a human being, but made to refer to an inanimate object, e.g. a sick chamber, a sleepless pillow, a restless pace [2, p. 157–162].

Let us do a review of epithets and analyze their functioning in the first chapter of the novel «Shantaram» [4]. It is a famous novel about an Australian bank robber and tumultuous daily life in the Indian city Bombay. This fiction possesses a rich lexical composition. An important role is occupied by epithets that are considered to be an inseparable part of the novel. Some of them are presented in Table 1.

Table 1 – The qualitative analysis of epithets according to the structural classification

Examples from the novel	From the point of view of the composition of epithets	From the point of view of the distribution of epithets
I realized, somehow, through the screaming in my mind, that even in that shackled, bloody helplessness , I was still free: free to hate the men who were torturing me, or to forgive them.	simple epithet	transferred epithet
I could smell it before I saw or heard anything of India, even as I walked along the umbilical corridor that connected the plane to the airport.	simple epithet	transferred epithet
I was excited and delighted by it, in that first Bombay minute, escaped from prison and new to the wide world , but I didn't and couldn't recognize it.	simple epithet	transferred epithet
I know now that it's the sweet, sweating smell of hope , which is the opposite of hate; and it's the sour, stifled smell of greed , which is the opposite of love.	sweating smell, stifled smell – simple epithets; smell of hope, smell of greed – reversed epithets	transferred epithets –
It's the blue-skin smell of the sea, no matter where you are in the Island City, and the blood-metal smell of machines.	compound epithets	transferred epithets
The next thing I noticed was the heat. I stood in airport queues, not five minutes from the conditioned air of the plane, and my clothes clung to sudden sweat.	simple epithet	transferred epithet
Assamese, Jats, and Punjabis; people from Rajasthan, Bengal, and Tamil Nadu; from Pushkar, Cochin, and Konarak; warrior caste, Brahmin, and untouchable ; Hindu, Muslim, Christian, Buddhist, Parsee, Jain, Animist; fair skin and dark, green eyes and golden brown and black; every different face	simple epithets.	string of epithets
...every different face and form of that extravagant variety, that incomparable beauty , India.	simple epithet	transferred epithet
I learned the smuggling arts much later, years later.	simple epithet	transferred epithet
On that first trip to India I was just working on instinct, and the only commodity I was smuggling was myself, my fragile and hunted freedom .	simple epithet	string of epithets
And while not completely free, never completely free, there was hope and fearful excitement in the new: a new passport, a new country, and new lines of excited dread on my young face, under the trey eyes .	simple epithets	transferred epithets
I stood there on the trample street , beneath the baked blue bowl of Bombay sky, and my heart was as clean and hungry for promises as a monsoon morning in the gardens of Malabar.	simple epithets	trample street – transferred epithet; clean and hungry heart – string of epithets
I tensed every fighting muscle , and bit down on the fear.	simple epithet	transferred epithet
A small man stood before me, dressed in a grimy brown uniform , and carrying my guitar.	simple epithet	string of epithets

According to the qualitative analysis, it turns out that first chapter of the novel «Shantaram» is full of epithets which are used to portray the image of India and express the depth of author's thoughts. We may see how these analyzed epithets add colorfulness and brilliance to the prose; they enrich this novel as expressing device in the terms of stylistics. Using epithets author presents characteristics of many objects and people, we can also notice the correctness of the theory that epithet contains both existing and imaginary characteristics of an object.

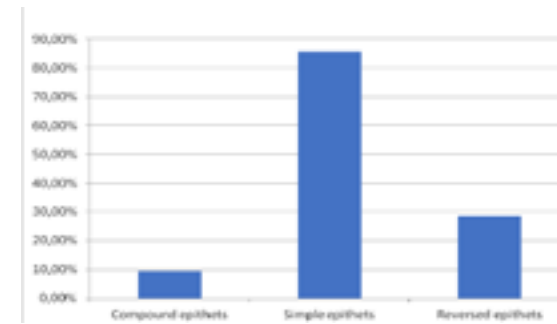

Diagram 1 – The quantitative analysis of epithets from the point of view of the composition of epithets

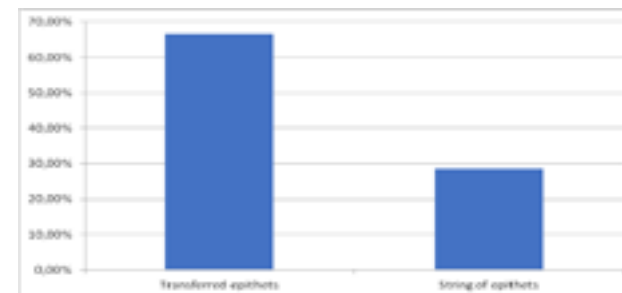

Diagram 2 – The quantitative analysis of epithets from the point of view of the distribution of epithets

So, based on the analysis conducted it is evident how epithets are functioning in the novel making it stylistically colored. According to the composition of epithets the largest percentage of them belongs to the simple epithets – 85.71 %. Compound epithets and reversed epithets are used more rarely than the simple ones – by 9.52 %. From the point of

view of the distribution of epithets transferred epithets show the highest percentage – 66.66 %. The string of epithets is used in smaller quantities than above mentioned ones – 28.57 %. It is obvious that simple epithets and transferred epithets are more preferable for conveying author's thoughts and expressing his main ideas. Also, it should be noted how epithets describe the image of Bombay city and features of smuggling artscatching interests among the readers and, thereby, expressing the picturesqueness and imagery of the novel.

Thus, the epithet is a stylistic device that can be seen as a lexical and syntactical trope, usually expressed by an adjective or a participle, describing a certain object to which it refers. Due to the conducted analysis it is concluded that epithets express both existing characteristics and imaginary characteristics of an object. The expressiveness and coloring of epithets lead the readers to better understanding the feelings and emotions of the main character, the beauty and charm of India, as well as the difficult smuggling situation outside the outskirts of the Indian city of Bombay. In the article the peculiarities of epithets in the novel «Shantaram» have been partially studied and require further research.

REFERENCES

- 1 Арнольд И. В. Стилистика. Современный английский язык. – М. : Флинта : Наука, 2002. – 384 с.
- 2 Кухаренко В. А. Практикум по стилистике английского языка: Учеб. пособие для студентов филол. фак. ун-тов, ин-тов и фак. ин. яз. -М.: Высш. шк., 1986.– 144 с.
- 3 Гальперин И. Р. Стилистика английского языка. – М. : Высшая школа, 1977. – 334 с.
- 4 Roberts G. D. A novel «Shantaram». – Abacus, 2010. – 933 p.

LINGUISTIC AND CULTURAL FEATURES OF ENGLISH FOLK TALES

SELEZNEVA X. S.

dokoral student, Toraighyrov University, Pavlodar

ZHUMASHEVA A. SH.

Doctor of Philology, Professor,
Toraighyrov University, Pavlodar

Folklore is a huge information component, which is passed down from generation to generation, faith in which is based on respect for

one's ancestors. Folklore is realized in such genre varieties as proverbs, riddles, ritual poetry, fairy tales, legends, epics, historical songs, ballads, lyrical songs and more. The most popular genres of folklore are fairy tales and legends.

In the book «Primitive Culture» E. B. Tylor, relying on the theory of animism, tries to explain the origin of fairy tales from ritual. He argues that they must be seen not so much as the remnants of a belief that has undergone decay, but as a specific reflection of ancient rituals. Rituals disappear, but what they talk about remains in the form of fairy tales [1]. A folk tale is associated not only with ritual, but also with mythological components that form a certain historical tradition, in which myths are «represented by the collective memory of the people» [2].

A well – known Russian folklorist V. Ya. Propp conducted a detailed analysis of the fairy tale in his works. The researcher described the work of this genre by highlighting its main features. According to the definition of V. Ya. Propp, a fairy tale is, firstly, a narrative genre with an oral form of existence. Secondly, the fairy tale aims at entertainment and edification. Thirdly, the fairy tale is based on an unusual (fantastic, miraculous or worldly) event. And, finally, fourthly, the fairy tale has a special compositional and stylistic structure [3]. In addition, the scientist notes that the fairy tale is influenced by historical reality, the epic of neighboring peoples, as well as writing, and religion.

The folklore texts of the fairy tales of the British Isles are distinguished by a high linguoculturological potential, and this depends, first of all, on such basic features of folklore as fidelity to tradition and collectivity. It is revealed that the linguoculturological analysis makes it possible to describe a folklore sample as a cultural and linguistic phenomenon, in which the specific features of the national culture of the ethnos that created it are rather strongly described. At the same time, the core of national culture is such a picture of the world that allows you to show the integrity of a separate ethnic group in linguoculturological terms in the process of its historical development.

The core of fairy–tale discourse is represented by specific coherent texts of traditionally distinguished fairy–tale genres («animalistic, magical, everyday»)

The folklore texts of the fairy tales of the British Isles are distinguished by a high linguoculturological potential, and this depends, first of all, on such basic features of folklore as fidelity to tradition and collectivity. It is revealed that the linguoculturological analysis makes it possible to describe a folklore sample as a cultural and linguistic

phenomenon, in which the specific features of the national culture of the ethnos that created it are rather strongly described. At the same time, the core of national culture is such a picture of the world that allows you to show the integrity of a separate ethnic group in linguoculturological terms in the process of its historical development.

The main goal of linguoculturological research is to search for the main thought or idea of the text, i.e. of the concretizing emotional meaning that lies in the textual basis, in this case the author's point of view regarding the described reality becomes the dominant. In the course of such a study, various levels of the text are analyzed: lexical (grouping vocabulary according to thematic fields of words and features of a single word), syntactic (methods and conditions for the compatibility of words and sentences), compositionally syntactic (identifying the type and method of narration, analyzing the interaction of speech structures, studying spatial –temporal or subjective organization of the text). Moreover, much attention is focused on identifying the internal «components» of the text. All these levels can be explored in a free order and be given by the features of a particular text, but it must be remembered that the object of our analysis is a fairy tale text, not a literary one. «Text is one of the elements of a work of art, but a rather essential element, without which a work of art is simply impossible» [4].

Fairy tale texts mostly follow the plot canon of the narrative speech genre: the chronotope and main characters are indicated in the beginning, the main events take place in the main part of the text, and the happy ending is described in the conclusion. The specificity of the communicative strategies of a linguistic personality corresponds to the goals of the genre of fairy–tale discourse and the communicative needs of a linguistic personality of a particular era. The storyteller's strategies may be directed towards the organization of the fairy tale text of a particular genre canon; on the choice of graphic, lexical and stylistic means in order to influence the addressee on the disclosure of the author's worldview and attitude to situations of fairy–tale discourse

An analysis of the language shows that the specifics of English culture, as a set of material and spiritual characteristics of the people, determines the specifics of the organization of their thinking, social and everyday life and is manifested in the language of fairy tale texts. Most English fairy tales are close to legends in their structural and semantic features. On this basis, we can conclude that the English fairy tale as a linguocultural concept has realistic features and specific spatial and temporal characteristics, which indicates the rational nature of the British.

In everyday fairy tales, the realistic type of fabulousness prevails (a miracle is real). Fairy tales of this type reflect the national characteristics of the English linguistic culture, where one of the dominant values and the norm of communicative ethno–cultural behavior is humor. In terms of their goals and functional features, everyday fairy tales are close to English anecdotes, smoothly slipping into related genres of humorous discourse.

Along with these archaic beliefs, which remained in later times only as a vague, unconscious memory, other, newer beliefs are also expressed in fairy tales. They brought to life a number of fairy–tale characters: dragons, giants, elves, kobolds, fairies, mermaids, all kinds of ghosts and evil spirits, which did not escape the well–known Christianization in Western Europe, which, however, did not suppress more archaic mythology. The fantastic world of these creatures is organically connected in the fairy tale with the real world: they are equally fictional, obey the same laws, natural and magical, they lie on the same plane, and there is no border between them. Such a merger is based on a certain type of thinking that does not separate a person from spiritualized, personified nature, objective reality and imaginary, «magical» reality.

Fairy tale fiction, however, is not a simple transcription of beliefs; it was also created by the imagination of anonymous creators of fairy tales, who passed them on orally to one another from generation to generation and changed them accordingly (hence the numerous variants of the same plot). Some English fairy tales, acquiring a comic connotation, are moving closer to everyday life, fantasy is combined with humor – a characteristic feature of the national warehouse of the English («Tot Tit Tot»). In other tales, the influence of legends is felt. This genre is close to fairy tales, although it claims to be authentic. Usually legends are associated with a certain place and a certain person – often a saint or, conversely, a sinner. They have their own fantasy, and their structure to a certain extent resembles a fairy tale: sometimes one, but more often a chain of completed episodes show the hero's trials, which end in different ways – depending on his personality. The fairy tale «The Tulip Pixies» also presents the musical creativity of the English ethnic group, which indicates that music occupied a significant place in folk performances. The peculiarities of the way of life of the English people receive a detailed representation in the language of a household fairy tale by naming the types of buildings and the features of their interior, clothing, food and drink, which is explained by the basic needs of a person for housing, food and clothing. The most significant areas of professional activity are

work, for example, in the fairy tale «Lazy Jack» the hero goes to work throughout the week, etc.

Thus, we can conclude that the plot of English fairy tales reflects not only the social and everyday side of people's lives in different eras, but also their beliefs.

REFERENCES

- 1 Tylor E. B. Primitive culture T96 Primitive culture: Per. from English. – M.: Politizdat, 1989. – 573 p.(translated from Russian)
- 2 Pitina, A. S. Concepts of mythological thinking as a component of the concept sphere of the national picture of the world: monograph [Text] / A. S. Pitina. – Chelyabinsk: Chelyab. State University,. – 2002. – 191 p.(translated from Russian)
- 3 Propp V. Ya. Russian fairy tale. L.: LGU. – 1984. – 336 p.(translated from Russian)
- 4 Lotman Yu.M. Text and function. Selected articles in three volumes. Articles on semiotics and typology of culture / Yu.M. Lotman – Tallinn: Alexandra. – vol. 1. –1992.– P. 133–141.(translated from Russian)

GAMES AND CREATIVE TASKS IN FOREIGN LANGUAGE LESSONS AS A WAY TO DEVELOP COMMUNICATION SKILLS OF PUPILS

TULEBAYEV T. S.
teacher of additional education,
Kids and Teenage Club Zhiger, Pavlodar

The modern educational paradigm determines the importance of the socio-cultural function of education, where the personality is recognized as the main value, and culture is the means of its formation. One of the indicators of culture is the nature, content and structure of human communication with the subjective and objective world. In communication, the formation of an original, creative personality takes place. Personal communication is a phenomenon of human life, culture and socialization. In the modern world, the problem of developing communication skills in children is quite acute, because with the advent of gadgets, computer games and various gaming devices, children are increasingly immersed in virtual reality, losing touch with the real world.

Sociocultural development of the individual is the result of socio-cultural living by the personality of a certain life stage, expressed in personally appropriated patterns, norms and values of the surrounding reality; it is the upbringing of the socio-cultural qualities of the individual, the degree of penetration into the cultural meanings of society, the depth of development of social and cultural values.

Issues of educating a culture of communication in children was studied by specialists in the field of pedagogy and psychology: L. S. Vygotsky, V. G. Nechaeva, M. I. Lisina, E. O. Smirnova, E. V. Savushkina, L. N. Galiguzova, E. A. Alyabyeva, S. A. Kozlova, A. K. Markova, D. B. Elkonin and others. They note that, for example, at preschool age, the child's need for communication is not compensated in any way. The change in the forms of communication is mainly connected with the change in the content of the communicative need for children in their contacts with adults. Adults in their communication with children of different ages take into account the peculiarities of their communicative needs and organize their contacts so that, firstly, they meet this need and thereby contribute to the child's mental development, secondly, to ensure the child's movement to subsequent, higher forms of communication, asking him their samples.

Today the concept of «communication skills» can be examined from different points of view. Communication skills are understood as more or less perfect ways of performing any speech actions, on which the readiness of an individual to communicate depends [1, p. 45]. M.V. Shmatko defines communication skills as a condition for effective communication, used in a pre-planned act of verbal and non-verbal influence [2]. O. A. Svetlyakova considers communication skills as the ability to use one's knowledge, verbal and non-verbal skills to achieve communication goals. The author distinguishes three groups of communication skills: informational, perceptual, behavioral-applied [3]. Often, communication skills as indicators of communicative competence are used to determine the level of language acquisition (L. F. Nizaeva) [4].

The free communication of children takes up a small part of the time of their life today. As a rule, this happens during such moments as walking, free playing. The current situation does not allow the effective development of certain personal qualities that are formed in different situations and different forms of activity, when the child is given the opportunity to correlate his behavior with the requirements of the situation, the expectations of other people, to update the psychological reserves of the individual in accordance with the situation of communication and interpersonal interaction.

Thus, if we try to characterize the general situation of children in the modern world, then this is due to the processes of globalization and the changing role of traditions in people's lives. Therefore, children in the modern world, regardless of the society or state in which they live, experience the full burden of successes and mistakes accumulated by society. In the social perception of childhood, economic indicators, technological achievements, social characteristics, cultural values and ideological representations that dominate society are integrated. It is very important that the child goes through the process of successful socialization, as this will be the basis of his development in the future.

Children's creativity and play helps to develop a sense of proportion, beauty, helps to discover children's potential, has a beneficial effect on motor skills, helps to better understand color, fits into shape, normalizes hyperactivity, the child develops faster, communicates with peers and gains new knowledge and skills, creativity is an auxiliary factor in the development of communication skills.

In this aspect, the organization of additional education becomes one of the places where children can be creative, show their initiative and independence without fear, and also interact with children of different ages in a variety of activities that the family cannot create.

The use of elements of creativity in foreign language lessons has long been included in the methodology of teachers. Almost every teacher has used their drawing, singing, role-playing, or theater performance at least once. The creative level of work is associated with the formation of skills and abilities to search for more complex communicative tasks, both in oral speech and in reading, for example, acting in accordance with the proposed circumstances and taking on a role, preparing a message on a specific topic, listening to a message and expressing their attitude to its content; read the story and answer problematic questions in connection with the content-semantic plan of the text, interpret the main idea of the text in order to stimulate the formation of educational and cognitive motives.

To study this issue and find some confirmations of this theory, studies were conducted on the basis of the kids and teenage club «Zhiger», which organizes children's leisure and holidays in Pavlodar from February to May 2021. The purpose of that research was to conduct classes for children from 7 to 15 years old in English and use various types of creative activities and game tasks during lessons, and make observations, whether the creative direction of education helps children to find a common language together. In particular, lesson plans were developed for these

lessons, taking into account the age of the children. When developing lessons, a mandatory new vocabulary was introduced on the topic under study, creative activities related to the topic under study, as well as games, which are also a factor that brings children closer to each other.

Children are very fond of collective creativity: it can be drawing, application, modeling, designing. The creation of common, collective pictures, compositions, where each child takes part, gives special satisfaction to children. Such work truly arouses their admiration. And here it is just possible to observe the mutual influence of material and spiritual culture. For example, A. S. Makarenko spoke about the positive impact of the formation of a children's team. That has a great influence on the formation of personality, and the implementation of creative work also contributes to the development of all aspects of the personality. Games also arouse great interest in children, as in the game you can try on different roles. In this regard, the solution of the problems of forming collective relationships is inextricably linked with the implementation of the further development of sustainable friendly relations in the children's team, the education of a culture of communication (mastering the rules of politeness in relation to peers), organized behavior (the ability to consciously follow the rules of behavior, obey the general requirements established in group, act in concert and work together to achieve the goal).

According to the observations, when performing a creative task, the children became more active, they had an interest in the lesson, they began to talk, looked at each other, helped each other to do something. We need to unite children into one team, create a comfortable atmosphere where each child can feel free and active, for this it is necessary to use creativity, which is a well-deserved tool for personal development. Since creativity is an activity that allows us to bring out the potential of a child, much attention has been paid to these creative tasks in these lessons.

In all classes, one general trend can be noted: at the beginning and at the end of the lesson, the students experienced significant changes in behavior, attitude towards the teacher and other students, increased activity and participation in the learning process. Criteria for determining changes: changes in speech, tone and tonality, facial expressions, attitudes; communication with other children; establishing relationships with the group; full or partial participation in the lesson, manifestations of emotions. After joint creative work or games, 95 % of children began to behave more confidently, actively participate in the learning process, discuss common ideas with other children, increase the timbre of their voices, express joy through smiles, laughter, open

and warm looks. While playing games, pupils also made contacts and developed their communication skills, since all the games were aimed specifically at developing these skills, taking an interview, playing a scene, dialogues etc.

After research conducted, it can be concluded that creative tasks and the use of games in teaching a foreign language have a positive effect on children and can serve as a way to develop their communication skills.

REFERENCES

- 1 Seregina D. A. Formation of speech culture of younger schoolchildren under the influence of the media. – Moscow: Prometheus, 2013. [Electronic resource] Access mode: //biblioclub.ru/index.php?page=book&id=240526 (translated from Russian)
- 2 Shmatko M.V. The influence of social networks on the communication skills of adolescents // Humanitarian scientific research. – 2016. – No. 12 [Electronic resource] Access mode: http://human.snauka.ru/2016/12/18054 (date of access: 27.01.2022).(translated from Russian)
- 3 Svetlyakova O.A. Problems of formation of communicative skills of university students // Actual problems of the humanities and natural sciences. – 2014. No. 10. – P. 381–384. (translated from Russian)
- 4 Nizaeva L.F. Communicative competence: essence and components // Young scientist: Series: Pedagogy. – 2016. – No. 28 (132). – P. 933–934. (translated from Russian)

МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ И ТРАНСКУЛЬТУРАЦИЯ: СХОДСТВА И РАЗЛИЧИЯ

ТЛЕУГАБЫЛОВА Н. Е.

учитель русского языка и литературы, СОШ № 9, г. Павлодар

В наше антропоцентрическое время межкультурная коммуникация встает в первые ряды актуальных сфер изучения современной науки. Однако надо отметить, что круг интересов взаимодействия культур не очерчивается только лишь межкультурной коммуникацией. На исследовательском поле обосновывается со своей теорией и практикой транскulturация. Является ли она дублером межкультурной коммуникации или все-таки в ней есть что-то свое? Есть ли принципиальные отличия, а может и ряд сходств? В чем они заключаются?

Общеизвестно, «межкультурная коммуникация - это взаимодействие носителей разных культур» [1, с. 6].

Также можно согласиться с мнением Т.Б. Фрака, который считает, что «межкультурная коммуникация представляет собой взаимоотношение противостоящих идентичностей, при котором происходит включение идентичностей собеседников друг в друга. В результате неизвестное и незнакомое в идентичности собеседника становится знакомым и понятным» [2, с. 29]. Кроме того, как утверждают ученые М. О. Гузикова и П. Ю. Фофанова: «Межкультурная коммуникация – это обмен информацией, осуществляемый носителями разных культур, причем то, что коммуниканты являются носителями разных культур, значительнейшим образом влияет на их коммуникацию и в некоторой степени определяет ее ход» [1, с. 8]. Вместе с тем надо отметить, что дефиниция и термин «межкультурная коммуникация» не имеют постоянной величины, они претерпевают изменения, модифицируются. Так, Т. Б. Фрик подчеркивает: «Понятие межкультурная коммуникация имеет в научной литературе ряд синонимов: кросскультурная коммуникация, межэтническая коммуникация, межкультурная интеракция» [2, с. 52].

Кроме того, по мнению Т. Б. Фрика: «Большинство специалистов считают, что говорить о межкультурной коммуникации можно тогда, когда люди представляют разные культуры и осознают все, что не принадлежит к их культуре, как чужое» [2, с. 52].

А что же транскulturация? Начнем с констатации того, что есть такое направление, как транскulturализм. Транскulturализм как новое направление попытки познать самого себя, свои возможности и способности к трансформации в этом мире через культурные порталы возник не сегодня и не сейчас. В мире, где все постоянно меняется, человеку волей–неволей приходится осознанно или неосознанно трансформироваться, перестраиваться, преобразоваться.

Я. А. Шолте отмечает: «Идея транскulturации сама по себе не нова. Еще в 40-х годах XX века антрополог Фернандо Ортега создал термин «транскulturация», который описывает смешения и объединения разных моделей мироустройства. С недавних пор идеи транскulturализма появились в исследованиях Артуро Эскобара, Уолтера Миньоло, Вольфганга Уэлша и других... Предотвращая поспешное отрицание и жестокое подавление культурных отличий, в рамках модели транскulturализма человечество тем

не менее имеет возможность создать основы для уважительного сосуществования. Обмен между разными моделями культурной жизни в рамках данной модели рассматривается как возможность узнать новое, а это, в свою очередь, способствует развитию положительных социальных трансформаций. Взаимоотношения между различными моделями – особенно если, как в рамках модели транскультурализма, участники думают, создают сложные системы, действуют открыто, с чувством смирения перед многообразием мира и внимательно слушают, – становятся источником совместной сознательной культурной реконструкции. Транскультурный подход не только признает внутреннюю динамику культуры, но приветствует и способствует развитию творческого потенциала, которому участники следуют в ходе взаимной трансформации. Включение культурного многообразия в диалог дает возможность сторонам понять возможность существования иных способов восприятия реальности» [3, с. 82–87].

Н. В. Жигинас, Н. И. Сухачёва утверждают: «Идеи транскультурализма являются наиболее востребованными как в педагогическом сообществе, так и в современном обществе в целом. Миграционные процессы связаны с социально-экономическими, геополитическими и религиозными конфликтами, изменениями этноструктуры целых городов и стран. Познание специфики другой культуры в существенной степени облегчает постижение субъектом собственной личности, позволяет достичь объективности в оценке роли своих социальных институтов... Для этого необходимо изучать своеобразие национального характера, образ жизни и стиль поведения отдельных граждан» [4, с. 103]. На каких концептуальных понятиях зиждется транскультурализм? Во-первых, надо отметить такое понятие, как «транскультурация», во-вторых, конечно, «транскультурность». В свою очередь необходимо подчеркнуть, что дефиниции терминов «транскультурность», «транскультурация» в современной лингвистической науке не приведены на сегодняшний день к общему знаменателю.

Транскультурация – термин, который был введен в научный обиход кубинским культурологом Ф. Ортизом. Согласно Ф. Ортизу, транскультурация «прославляет самосознание периферии, точку схождения противоположностей, которая позволяет людям превратить границу в центр и создать текущие, но значимые идентичности взамен фрагментированных историй» [5, с. 106–116]. Формируя своеобразное двойное сознание, которое

существует между мирами и культурами, в пограничье – «la frontera», где сталкиваются и перетекают друг в друга определенные смыслы и сущности [5, с. 120]. Процесс транскультурации детально изучает и развивает в своих работах М. В. Тлостанова: «Латинская приставка «транс», как известно, означает «над», «сверх», «через», «по ту сторону». Последние два значения особенно важны для понимания транскультурации, поскольку они предполагают не одну, а несколько культурных точек отсчета, пересечение многих культур, постоянное курсирование между ними и особое состояние культурной промежуточности – «не там и не здесь» или «и там и здесь» – в зависимости от индивидуального переживания этого состояния... Транскультурация основана на культурном полилоге, который не ставит целью полное синтетическое слияние или полный культурный перевод. Здесь культуры встречаются, но не сливаются, не ассимилируются, не расплавляются. Транскультурация в современном понимании – это не просто альтернатива общепринятым асимметричным концепциям аккультурации и однонаправленного перевода в зоне культурных контактов, поскольку она дает возможность сконцентрироваться на динамике сложных процессов взаимонаправленного культурного взаимодействия, при которых и доминирующая культура испытывает постоянное воздействие подавляемых ею культур, в результате чего рождаются новые смыслы и новые культурные коды, а подчиненная культура совершает сознательный и независимый выбор определенных элементов доминирующей культуры, творчески инкорпорируя их в сердцевину своей космологии и эпистемологии» [6, с. 197–200].

Исследователь М. В. Тлостанова также отмечает, что «транскультурация и связанные с ней эпистемологические модели на сегодняшний день являются одними из ключевых терминов и понятий, посредством которых ведётся полемика с мультикультурализмом и выстраивание альтернативных образов мира будущего и межличностной этики этого мира, трактовки «инога» в нем» [7, с. 126].

По мнению Ф. Ортиза, состояние транскультурности связано с процессом транскультурации [5, с. 300]. Как утверждает З. Г. Прошина: «Транскультурность, или транскультуральность, предполагает одновременное существование индивида в роли сразу нескольких идентичностей в разных культурах, с сохранением отпечатков каждой из них. В результате транскультурации возникает новая сфера культурного развития за границами сложившихся

национальных, расовых, гендерных и профессиональных культур через преодоление замкнутости их традиций, языковых и ценностных детерминаций. Частотный анализ в корпусе Гугл выявил 852 случая употребления в интернете термина «транскультурность» и 7 010 образованного от него прилагательного «транскультурный»; 523 случая использования термина «транскультуральность» и 3980 – его деривата–прилагательного «транскультуральный»; 2 110 употреблений термина «транскультурация». Транскультурация отличается от интеркультурации или аккультурации» [8, с. 158 –159].

«Транскультурация же, как новая всеобъемлющая эпистема эпохи глобализации, связанная с усложнением динамики социо–культурных процессов, эпистемологических моделей, с актуализацией феномена пограничья в его разнообразных проявлениях, а также транснациональных языков, культурных традиций и дискурсов, основывается на полиглоссии и культурном полилоге, исключаящем синтез как прежний идеал культурной динамики, переставший соответствовать сегодняшней реальности. Один из наиболее плодотворных вариантов транскультурации, на мой взгляд, это гибридизация или креолизация, если воспользоваться карибским термином. Ее суть состоит в культурном взаимодействии, при котором культуры частично смешиваются, но при этом не гомогенизируются в одно сплошное и единое целое. В результате возникает культура–палимпсест» [9, с. 380].

Таким образом, транскультурация:

- «новая всеобъемлющая эпистема эпохи глобализации», которая «основывается на полиглоссии и культурном полилоге» [9, с. 380];

- сложный процесс «культурного полилога», в котором «культуры встречаются, но не сливаются, не ассимилируются, не расплавляются», а взаимодействуют друг с другом, «в результате чего рождаются новые смыслы и новые культурные коды» [6, с. 198];

- «культурное взаимодействие, при котором культуры частично смешиваются, но при этом не гомогенизируются в одно сплошное и единое целое. В результате возникает культура–палимпсест» [9, с. 380].

Резюмируя вышесказанное, можно отметить, что транскультурация в широком смысле слова понимается как «эпистема эпохи глобализации» [9, с. 380] и в узком смысле трактуется как процесс и результат культурного взаимодействия, «при котором культуры частично смешиваются, но при этом не гомогенизируются

в одно сплошное и единое целое» [9, с. 380], в ходе этого «рождаются новые смыслы и новые культурные коды» [5, с. 198].

Транскультурация видится нам как процесс и результат взаимодействия и обогащения культур без поглощения их друг другом с возникновением «новых смыслов и культурных кодов» [6, с. 198]. Суммируя результаты нашего анализа, постараемся ответить на поставленные в начале работы вопросы. Итак, мы выявили следующие сходства и отличия:

Общее у межкультурной коммуникации и транскультурации то, что это процессы, основанные на диалоге культур, и они связаны с коммуникацией между носителями разных культур.

Отличия в том, что транскультурация–это, во-первых, «эпистема эпохи глобализации» [9, с. 380], во-вторых, процесс взаимодействия культур, в результате которого «культуры частично смешиваются, но при этом не гомогенизируются в одно сплошное и единое целое» [9, с. 380], а также у носителя той или иной культуры «рождаются новые смыслы и новые культурные коды» [6, с. 198]; а межкультурная коммуникация – это «обмен информацией, осуществляемый носителями разных культур» [2, с. 8], причем «люди представляют разные культуры и осознают все, что не принадлежит к их культуре, как чужое» [2, с. 52].

Вместе с тем, на наш взгляд, транскультурация как процесс является детищем межкультурной коммуникации, так как именно на основе длительной межкультурной коммуникации в ходе диалога между носителями культур происходит транскультурация.

ЛИТЕРАТУРА

1 Гузикова М. О., Фофанова П. Ю. Основы теории межкультурной коммуникации: учебное пособие. МОН РФ, Уральский федер. универ–т. – Екатеринбург : Изд–во Уральского федер. университета, 2015. – 124 с.

2 Фрик Т. Б. Основы теории межкультурной коммуникации: учебное пособие / Томский политехнический университет. – Томск: Изд–во Томского политехнического университета, 2013. – 100 с.

3 Шолте Я. А. Транскультурный путь к демократическому глобальному сотрудничеству // Международный журнал исследований культуры – 2014. – № 1 (14). – С. 82–87.

4 Жигинас Н. В., Сухачёва Н. И. Транскультурализм как актуальная задача современной педагогики. – Томск: Изд–во «Научно – педагогическое обозрение», 2015. – № 4 (10). – С. 103–108.

5 Ortiz F. Cuban Counterpoint. Durham, N.C. : Duke University Press, 1995, Durham, N.C.: Knopf, 2012. 408 p.

6 Глостанова М. В. От философии мультикультурализма к философии транскulturации. – М. : Учебное пособие, 2008. – 306 с.

7 Глостанова М. В. Транскulturация как модель социокультурной динамики и проблема множественной идентификации // Научный альманах. – 2011. – 5. – С. 126–149.

8 Прошина З. Г. Транслингвизм и его прикладное значение // Вестник РУДН. Серия: Вопросы образования: языки и специальность. – 2017. – 14 (№ 2). – С. 155–170.

9 Глостанова М. В. Постсоветская литература и эстетика транскulturации. Жить никогда, писать ниоткуда. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 416 с.

ОСОБЕННОСТИ ЭТНОКОНФЕССИОНАЛЬНЫХ КОММУНИКАЦИЙ В ПРИГРАНИЧНОМ ГОРОДЕ

ТРОФИМОВА Г. П.

канд. культурологии, доцент

Орский гуманитарно-технологический институт (филиал) Федерального государственного бюджетного образовательного учреждения высшего образования Оренбургский государственный университет, Российская Федерация, Оренбургская область, г. Орск

Культурные взаимодействия, без сомнения, являются неотъемлемой частью любой культуры и формой ее существования и развития. Они могут происходить как передача определенной информации одной культуры к другой, а могут быть межкультурным диалогом, совместным действием, в котором безусловно признание самобытности и индивидуальности каждой. «Культура способна жить и развиваться (как культура) только на грани культур, в одновременности, в диалоге с другими целостными, замкнутыми на себя – на выход за свои пределы – культурами. Каждая культура есть некий «двуликий Янус». Ее лицо столь же напряженно обращено к иной культуре, к своему бытию в иных мирах, сколь и внутрь, в глубь себя, в стремление изменить и дополнить свое бытие» [1, с. 283]. Проблема межкультурной коммуникации выходит сегодня на уровень прикладного значения и как общественный феномен вызвана практическими потребностями. В процессе многообразных контактов представители разных

сообществ оказываются перед фактом существенных культурных отличий (нормы, образцы поведения, язык, быт, восприятие мира в целом), и, зачастую оценивают эти отличия через призму своей культуры, через устойчивые стереотипы. Следствием этого может быть неправильное представление о типических чертах характера представителей иной культуры. Формирование культурных стереотипов – явление объективно неизбежное, в них концентрируется социально-исторический опыт, повседневная жизнь и ценностные предпочтения. Стереотипы становятся своеобразной моделью привычных знаний, оценочных суждений и привычных действий. В массовом сознании это может выражаться в нарастании интолерантности, неприязненным отношении представителей одних культур к другим.

Проблема этноконфессиональных отношений была актуальной всегда, и, совершенно очевидно, что в настоящее время эта проблема приобретает особую остроту, поэтому обеспечение межнационального и межконфессионального согласия является одним из приоритетных направлений национальной политики не только в Российской Федерации [2].

Приграничный город Орск, как и все Оренбуржье, является полиэтничным и поликонфессиональным городом, поэтому процессы взаимодействия и общения в его пространстве имеют специфический характер. Деятельность городской власти, общественных структур и организаций, социальных институтов (семья, образовательная среда) ориентирована на формирование культуры этнической и религиозной толерантности. Решению этой задачи способствуют также регулярные социологические исследования, дающие актуальные сведения о состоянии указанных отношений, тенденциях и перспективах их развития. Такие исследования проводятся в городе регулярно. Цель их – выявление явных и неявных национальных и религиозных противоречий, которые могли бы перерасти в открытые и опасные конфликты. Индикаторами измерения этноконфессионального согласия выступают: оценка межнациональных отношений горожан; наличие или отсутствие чувства враждебности к людям других национальностей; наличие или отсутствие враждебного отношения к представителям других религиозных конфессий. Исследования показывают интересные результаты, свидетельствующие о том, что город Орск с точки зрения межнациональных отношений является относительно спокойным и открытым проявлений национализма не наблюдается.

Центральным вопросом, показывающим картину межнациональных взаимодействий, является вопрос «Как Вы оцениваете отношения между людьми разных национальностей в Орске?»

Оценка межнациональных отношений как остро напряженных за все годы проведения исследований практически отсутствует, межнациональные отношения достаточно стабильны. Однако, следует отметить, что возрастная группа респондентов 18–29 лет оценивает напряженность в межнациональных отношениях несколько выше, чем представители старших поколений, поэтому особое внимание общественных организаций и образовательных учреждений должно быть направлено на этноконфессиональные настроения молодежи, которая в большей степени подвержена различным способам манипулирования, националистическим и экстремистским влияниям. Молодые люди не всегда способны критически осмыслить получаемую из разных источников информацию о представителях иных национальностей и религиозных конфессий, в результате чего формируются негативные стереотипы, создающие поле социальных рисков и угрозу терроризма и экстремизма.

Уровни этнической симпатии/антипатии (как в отношении к собственной, так и другим этническим группам) определялись вопросом «Как часто в последнее время вам приходилось сталкиваться с проявлением негативного отношения к людям вашей национальности?»

По результатам опросов среди русских – 57 % иногда сталкивались с проявлением негативного отношения к ним, среди других национальностей – 68 % [3–4]. Отвечая на вопрос о национальностях, к которым испытывают недоброжелательное отношение респонденты ответили, что есть такие национальности. Было установлено, что более всех недоброжелательное отношение вызывают цыгане, азербайджанцы, евреи. Впрочем, неприязнь почти не проявляется в открытой форме и носит, в основном, латентный характер.

Факт этнокультурной симпатии/антипатии вряд ли говорит о склонности респондентов к дружбе или враждебности по отношению к людям других национальностей. Скорее, это эмоциональное восприятие, которое может свидетельствовать о склонности к оценочным суждениям о представителях тех или иных национальностей и культур, и о распространённости определённых стереотипов об отдельных этносах. Стереотипы, как

известно, являются неотъемлемым элементом любой культуры и определяют психологию и поведение людей, влияют на их сознание и межкультурные коммуникации. В основе стереотипов могут быть упрощенные образы, составленные из каких-то особенностей внешности, обобщенных черт характера и поведения. Многие стереотипы усваиваются генетически в процессе вхождения индивида в пространство своей культуры, в процессе общения с другими. Если часто слышать о том, что все цыгане владеют гипнозом и всегда обманывают, поэтому нельзя смотреть им в глаза; или о том, что все азербайджанцы – экстремисты и террористы, то в сознании человека непременно сформируется стереотип, который может стать препятствием в этнокультурном общении. Способствовать формированию стереотипов могут и средства массовой информации, и, даже, иногда научные и философские изыскания и идеи, задающие культуре и ее носителям определенные роли (например, идея мессианской роли русского народа, или идея избранности еврейского народа).

Все более значимое место в системе общественных отношений сегодня занимает религия. Спокойные и доброжелательные отношения между представителями разных конфессий оказывают существенное влияние на процессы снижения этноконфессиональной напряженности.

Конфессиональная картина и специфика города Орск обусловлена и его географическим положением, и полиэтничностью.

Как показали результаты конфессиональной идентификации, в городе по численности и влиянию религий доминируют две основные – православие и ислам суннитского направления [3–4]. Некоторая часть населения исповедует католицизм, протестантизм, иудаизм, есть и нетрадиционные религиозные общины, так называемые секты, появившиеся в Оренбуржье еще в дореволюционный период, таких зарегистрировано порядка двадцати: пятидесятники, неопятидесятники, евангельские христиане-баптисты, адвентисты седьмого дня и др. На фоне этого многообразия естественным образом возникает проблема толерантности. Как показывают опросы, в массовом сознании отношение к толерантности довольно неоднозначное: одни понимают ее как абсолютную терпимость даже к крайним проявлениям религиозного фанатизма, а другие как составную часть процессов глобализации. Думается, что религиозная толерантность должна проявляться не как индифферентность и безразличие, а как уважение и признание ценностей других религий.

Особо следует отметить, что в Орске идея толерантности исходит, в первую очередь, от православных храмов, благодаря этому в городе никогда не возникало открытых конфликтов на этнической и религиозной почве.

Таким образом, если говорить об особенностях этноконфессиональных отношений в городе, то можно сделать заключение, что они, в целом, спокойные и доброжелательные, этническое и конфессиональное согласие дает возможность регулировать противоречивые ситуации в диалоговой форме, взаимодействовать на основе доверия, равенства и справедливости.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Библер В. С. От наукоучения – к логике культуры: Два филос. введ. в двадцать первый век. – М. : Политиздат, 1991. – 412 с.
- 2 Голубев А. В. Этническая идентичность: сущность, формирование, мифология. – Самара: ООО «Офорт», 2012. – 444 с.
- 3 Трофимова Г. П. Конфессиональная панорама Орска // Научные чтения, посвященные 280-летию города Орска: Материалы Всероссийской межвузовской научно-практической конференции. Орск: Издательство Орского гуманитарно-технологического института (филиала) ОГУ, 2015. – С. 221–228.
- 4 Этноконфессиональные отношения и угрозы экстремизма и терроризма в приграничном городе Орске. Аналитический отчет. – Орск, 2021. – 30 с.

СИМВОЛИКА ЧИСЕЛ В АНГЛИЙСКОЙ И КАЗАХСКОЙ КУЛЬТУРАХ И ИХ ОТРАЖЕНИЕ В ЯЗЫКЕ

ШАКУБАЕВА М. К.
студент, группа МИФ-12н.
Торайгыров университет, г. Павлодар
ЖУМАБАЕВА С. Т.
магистр филологии, преподаватель, Павлодарский колледж
сферы обслуживания, г. Павлодар

Числа – неотъемлемая часть нашей жизни, которые имеют национальную специфику выражения и восприятия картины мира. Великий учёный Пифагор сказал: «Каждое число обладает свойственной только ему особенностью». Символика чисел

была всегда интересна людям, особенно часто её связывали с религиозными культурами, поэтому многие из них отражают верования народа, их мифологические представления о тех или иных числах. Необходимо отметить, что помимо своей основной счетной функции числа имеют символическое, ритуальное, отражающее определенные традиции и значения.

Числа являются не просто выражением количества, а представляют собой определенные идеи-символы, являясь некоторым мифологическим кодом национальной языковой картины мира [1].

В данной статье мы рассматриваем не числа, обозначающие размеры, объемы и нумерации, которые достаточно исследованы в языке, а символику чисел, отраженную в пословицах с числовыми компонентами.

Актуальность исследования обусловлена проведением сопоставительного исследования пословиц с числовым компонентом языков, принадлежащих к разным языковым группам. Анализ позволит понять казахскую и английскую культуру и язык, ведь именно в пословицах хранится богатая история каждого народа, характер их мышления и мироведения. Они рассказывает об обычаях и традициях нашего народа, подаёт пример на будущее, учат и направляют, призывают к мужеству, патриотизму, любви к родине и земле.

Методом сплошной выборки из различных толковых и фразеологических словарей были отобраны 100 пословиц с числовым компонентом.

Л. Л. Конант подчеркивает, что первые десять чисел являются наиболее важными для человеческого представления о числе, поскольку они соответствуют количеству пальцев на обеих руках [2]. По этой причине ограничим анализ в этой статье пословицами, представляющими только первые десять чисел системы счета.

Началом числового ряда является число «один», что несет в себе значение единого целого, неделимого, единственного, малого, но при этом существенного, а также недостаточности чего-либо, неполноты. Подтверждением этому являются пословицы: Жаздың бір күні, қыстың мың күні (Лето длится один день, зима – тысячу дней), Жеті рет өлшеп, бір рет кес (Семь раз отмерь, один раз отрежь), Бір гүл көктем емес (Один цветок – еще не весна), One swallow doesn't make a summer (Одна ласточка лета не делает), One woodcock doesn't make a winter (Один вальдшнеп не делает зимы),

One man no man (Один в поле не воин), Rome was not built in a day (Москва не сразу строилась).

Во многих пословицах данное число противопоставляется множеству: One lie makes many (Одна ложь тянет за собой другую).

Необходимо отметить, что в пословицах сопоставляемых языков наряду с числом «один» употребляется и число «два», которое подчеркивает противопоставление: Бірінші байлық – денсаулық, екінші байлық – ақ жаулық, үшінші байлық – бес саулық (Первое богатство – здоровье, второе богатство – семья, третье богатство – наличие скота), Бір теңге бие болмайды, екі теңге түйе болмайды (Один рубль – еще не лошадь, два – еще не верблюд), Оқымаған бір бала, оқыса екі бала (Ребенок, который не учится – один ребенок, ребенок, который учится – два ребенка), Two heads are better than one (Одна голова – хорошо, две – лучше), Мың малың болғанша, бір балаң ғалым болсын (Чем овец тысячу иметь, лучше одного сына учёного иметь), One hour in the morning is worth two in the evening (Один час утром стоит двух вечером), One hour's sleep before midnight is worth two after (Один час сна до полуночи стоит двух после)

Негативная окраска прослеживается в следующих пословицах: Бір лақ екі адамды талтандатады (Один козленок двух человек с ног сбивает), Біреуге мал қайғы, Біреуге жан қайғы (Кому-то жалко скот, а кому-то – человека), Бір күнгі ұрыстың қырық күндік қырсығы бар (От однодневного спора – сорокадневное бедствие, Бір тумак бар, бірге өлмек жоқ (Вместе на свет появиться – не значит, что вместе и умирать).

Тема дружбы прослеживается в следующих пословицах: Мың жолдас жақсы, мың жолдастан бір дос жақсы (Хорошо иметь тысячу друзей, а еще лучше – иметь одного верного друга), Мыңның түсін танығанша, бірдің атын біл (Чем сотню человек знать понаслышке, лучше одного знать в лицо), Мың дос, бірақ бір дос (Знакомых много, друг один).

В пословице Ерте тұрған әйелдің бір ісі артық, Ерте тұрған еркектің ырысы артық (Если женщина рано встает, на одно дело больше успеет, джигит, если рано встает, на одно счастье больше найдет) отражается тема трудолюбия, ведь нужно усердно трудиться, чтобы достичь цели.

Как отмечает Гизаттулина Л. Р. число «два» обладает бинарными оппозициями – двоякими противоположностями. Иногда числа «один» и «два» связывали с местоимениями «Я» и

«Ты», а «два» – с понятием «женщина». Число «два» символизирует изменчивый характер и внутреннее беспокойство. «Два» обозначает конфликт, противовес, противопоставление или мгновенное успокоение сил, находящихся в равновесии [3].

Во многих пословицах вышеуказанное число – символ двойственности и двуличности, противопоставляется числу «один» как более гармоничное и совершенное число: Better one-eyed than stone-blind (Лучше быть одноглазым, чем совсем слепым), Two wrongs don't make a right (Вторая ошибка не исправляет первую), They make a pair (Два сапога пара), Habit is a second nature (Привычка – вторая натура), Елін сатып асаған, Екі күн-ақ жасаған (Кто брюхо набил, предав свой народ, тот двух дней не проживет).

Также необходимо обратить внимание на тот факт, что мир кочевника был поделен на две оппозиции: мужчина и женщина, дружба и вражда и т.д. Подтверждение мы находим в пословицах казахского языка: Сыйласу екі кісіге бірдей (Дружба крепка взаимностью), Екі қарға таласса, бір қарғаға жем түсер (Если две вороны дерутся, одна ворона получит еду), Бірінші әйел – шекер, екінші әйел – бекер (Первая жена – от бога, вторая – от дьявола), Екі қоламта ен далада – да маздайды, ал біреуі пеш ішінде де өшіп қалады (Две головни и в поле дымятся, а одна и в печи гаснет), Екі дертің бір келсе, ажалыңның жеткені (Две болезни придут – смерть с собою приведут).

Число «три» символизирует множественность, завершенность и полноту некоторой последовательности, имеющей начало, середину и конец. Анализ пословиц показал, что данное число не примеряет, а наоборот разъединяет или разобщает: Two is company, but three is none (Где двое, там третий – лишний), Two dogs fight for a bone, and a third runs away with it (Две собаки дерутся из-за косточки, третья с ней убегает), When three know it all know it (где знают трое, знают все), Three may keep a secret, if two of them dead, Fish and company stink in three days (Трое могут хранить тайну, если двое из них мертвы, рыба и компания через три дня воняют), Екі уыс алтын берсе, үшіншісін қоса сұра (Если дают две горсти золота, попроси третью), Досыңды үш күн сынама, үш жыл сына (друга проверяй три года, а не три дня), Жұмысқа үш жылда үйренеді, жалқаулыққа үш күнде үйренеді (К работе привыкаешь три года, к лени – три дня), Ат баспаймын деген жерін үш басады (Конь трижды ступит на то место, на которое не хотел ступать (т.е. заранее не зарекайся

делать что-л.). Үш жыл күте уәде – обещанного три года ждут (речь о людях, которые не сдержали своего слова).

Число «четыре» означает целость, совокупность, полноту, а также символизирует четыре стороны света, времени года: Four eyes see more than two (Одна голова хорошо, а две лучше), A horse stumbles that hath four legs, As plain as two and two make four (Ясно, как дважды два – четыре). Однако, у англичан число 4 – хороший символ, обозначающий целостность, устойчивость всего, что в этом нуждается: от сторон света до сторон дома [4].

Число «четыре» у казахского народа казаха наделено огромной символикой: Төрт мүшем аман болсын (здоровье всем четырем частям тела), Екі көзім төрт болды (У страха глаза велики), Төрт аяқтыда бота тату, екі аяқтыда бажа тату (Среди четвероногих верблюжата дружат, среди двуногих свояки дружат), Төрт аяқты жылқы да сүрінеді (Конь о четырех ногах, да и спотыкается), Алтау ала болса, ауыздағы кетеді, төртеу түгел болса, төбедегі келеді (Если шестеро врозь, лежащее во рту теряют; если четверо заодно, улетевшее в небо достают.).

Особое значение для казахов имеет «Төрт түлік мал» – четыре вида домашнего скота: Төрт түліктің төресін түйе дейді.

Число «пять» в пословицах является символом здоровья, богатства, успеха, единства: He that will thrive must rise at five (Кто хочет преуспевать, должен пораньше вставать), Бес бармак жиналса, жұдырық.

Однако встречаются и пословицы с отрицательным смыслом: Айдағаның бес ешкі, ысқырығың жер жарады (Пасешь всего пять коз, а свистишь на всю округу (о человеке, посягающем с малыми возможностями на большое дело), Бес бәлекке бес қарақшы, сегіз ешкіге сексен теке, Бес саусақ бірдей емес (Пять пальцев на руке и все разные).

Число «семь» является символом порядка, полного периода или цикла, придавали ей особое значение и смысл. В английском языке данное числительное символизирует порядок и гармонию: Everything is sevens and elevens (Все в порядке), Keep a thing seven years and you will find a use for it (Продержите вещь семь лет, и вы сумеете извлечь из нее пользу), A fool may ask more questions in an hour than a wise man can answer in seven years (На всякого дурака ума не напасешься), One man does the work but seven take the pickings (Один с сошкой, семеро с ложкой), Rain at seven, fine at eleven (Семь пятниц на неделе), Жеті жұрттың тілін біл, жеті түрлі білім біл

(Стремись изучить язык семи народов и семь разных наук), Жігітке жеті өнер де аз (Джигиту мало знать семь ремесел, и семьдесят ремесел для него немного).

Также в пословицах прослеживается и негативная коннотация: One lie needs seven lies to wait upon it (Раз солгал, навек лгуном стал), A fool may ask more questions in an hour than a wise man can answer in seven years (Умный семь лет не ответит на вопросы, которые дурак задаст за один час), Жұт жеті ағайынды (Джут – семикратная жуть), Жетімнің қарны жетеу (У сироты – семь желудков).

В казахском языке данное числительное отражает связь ислама с обычаями и традициями, связи с родословной. Родословная казахов шла по отцовской линии жеті ата (прямой перевод – семь дедев). Это отразилось в следующих пословицах: Жеті атасын білген ұл жеті жұрттың қамын жер, Жеті атасын білмеген құлағы мен жағын же» (Кто знает имена своих предков, тот уважает свой народ), Жеті атасын білмеген – жетесіз (Кто не знает своих предков, тот – неуч), Жеті атасын білмеген жетімдіктің белгісі (Не знание своих предков – признак сиротства).

Если человека незаслуженно обидели, поступили с им несправдливо, то он мог проклясть род обидчика до 7-ого колена. Қарғыс жеті атаға жетеді (Проклятие достигает семи предков).

В результате нашего исследования, мы пришли к выводу, что наибольшее число пословиц служат для обозначения большого количества чего-либо, прекрасных качеств, отрицательных черт характера, недостатков, эмоционального состояния человека.

На основании вышеизложенного, мы пришли к выводу, что несмотря на наличие в символике чисел сходств, существуют и различия, которые указывают на взаимосвязь языка с менталитетом и особенностями психологии, культуры, религии, быта и климата носителей указанных языков.

Следует отметить, что в английском паремиологическом фонде семейных взаимоотношений представлена не так широко и многогранно, как в казахском языке. Это объясняется закрытостью частной жизни английского социума, выражающейся в неафишировании и непривлечении внимания к собственной личной и семейной жизни и в уважении права неприкосновенности частной жизни других людей. В тоже время как паремиологическая представленность данной семантической группы в лингвокультуре казахского языка в таком объеме свидетельствует, прежде всего, об открытости и эмоциональности национального характера казахского народа.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Герасимова Е. С., Сивцева И. И. Символика и значения чисел в русских и якутских фразеологизмах // Научный электронный журнал «Меридиан». – 2019. – № 11 (29).
- 2 Середа, Л. М., Мельникова В. В. Символика чисел и их употребление в английских фразеологизмах // Лингвистика в высшей школе.– 2013. – 134–142 с.
- 3 Гизатуллина Л.Р. Нумерологические фразеологические единицы в английском и татарском языках // автореф. дис.....канд. фил.наук. –Уфа, 2001. – 28 с.
- 4 Рейдаут Р., Уиттинг К. Толковый словарь английских пословиц.– СПб., Лань, 1997. – 256 с.
- 5 Буковская М.В. Словарь употребительных английских пословиц – М. : Русский язык, 1990. – 240 с.
- 6 Кузьмин С.С., Шадрин Н.Л. Русско–английский словарь пословиц и поговорок.. – М. : Русский язык, 1989. – 352 с.
- 7 Захаров В.Б., Смайлова А.Т. Казахские пословицы и поговорки. – Алматы: Кочевники, 2007. – 280 с.

PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE MEDIA DISCOURSE

SHAMSUTDINOVA Z. B.

undergraduates student

KALDAYAKOV K. K.

Candidate of Philological Sciences

South Kazakhstan State Pedagogical University, Shymkent

As a social phenomenon, language is inextricably linked with its native speakers and is one of the main forms of expression of national identity and reflection of national culture. Phraseology as an integral part of all language registers, as well as expressiveness and figurativeness, are characterized by the presence of a solid layer of cultural information that enhances the worldview and features of national culture.

Phraseologisms, the areas of their use and translation often became the subject of linguistic research (W. Vinogradov, O. Vitkovskaya, Sklyarevskaya, O. Sheigal, Alekhina, O. Kunin). The theoretical foundations of modern research in phraseology were developed by W. Mokienko, W. Telia, Polivanov and other scientists.

The lexical and phraseological composition of each natural language is constantly evolving, becoming richer and more differentiated, creating new ways of expression and phraseological meanings. The socio–political, professional process, as well as the enrichment of fiction and art, lead to the emergence of new related phrases and connotations, which are also reflected in phraseology.

Phraseology as one of the sections of lexicology deals with the study of established language expressions, and the subject of study of phraseology within Linguistics is the structure, semantics, origin and relationship and interaction of set expressions with other language units [1]. According to the definition of V. V. Vinogradov, a phraseological unit is a stable combination of words, similar to words in their reproducibility as complete and integral meaningful units [2, p. 142].

The use of phraseological units – obviously charged units of the language – is primarily aimed at attracting the attention of the addressee, statements Give color and emotions, create an atmosphere of lightness and contribute to a more accessible perception of the idea of the author of the text. And only secondarily, phraseological units have an informative function: they contain specific information about certain phenomena. Habitual phraseologies are relevant for the pragmatic tasks listed above.

Phraseological units with elements of color designation in everyday media discourse reflect the highest degree of figurativeness through the use of phraseological units with elements of polychrome and mixed colors with an ambiguous meaning, the rethought color component of which is identified with the color of literal everyday phenomena, which involves the reader in a language game that contributes to the visual and adequate presentation of information. The reception of the language game, as well as the presence of phraseological transformations, are the most characteristic phenomena in the framework of the everyday media discourse.

The most noticeable dynamic language processes take place in vocabulary and phraseology, since «the vocabulary of the language is the most mobile, most sensitive to changes constructive element of the language» [2, p. 47]. Vocabulary and phraseology, as directly addressed to the realities of the language area, are faster and brighter reflect the new reality and socio–political changes taking place in the life of society. The large number of Soviet publications in this area proves the extraordinary interest in this linguistic area of research. After a series of important preparatory work, it reached its first culmination with the study of Vinogradov. He developed the criterion of lack of motivation

and a number of other phraseological features, which were given central importance in later ideas.

The independence of phraseology today is evidenced by the scope of relevant publications in recent years. Numerous publications have been published that prove the interdisciplinary interest in fixed phrases. This is probably why this linguistic direction has developed so rapidly. Depending on the purpose, there are different views on the subject area and, therefore, the limits of phraseology. Methodological diversity in the definition and order of the material is partly due to the low homogeneity of the object of study and the presence of numerous areas of overlap with other language areas.

From this point of view, there is no reason to consider phraseology separately from lexicology. As a subdiscipline of lexicology, phraseology has the task of studying the semantic, syntactic and functional properties of phraseological units in the system and text.

Discourse as a linguistic unit arose in linguistics because researchers focused on the human language factor. For a long time, knowledge of the language and the language system was collected, but there were no rules for their use.

This internal problem of linguistics as a science has led to the development of new functional disciplines. Finally, the scientific paradigm included producers of language units, as well as various parameters of language situations.

All this contributed to the development of the theory of communication and language interaction, new areas of linguistics appeared, such as the theory of speech acts and text, the theory of expression and the theory of discourse.

Xiaohua K. notes in this context that in the past linguistics, which was of a static nature, in the study of language on linguistic objects, such as text, sentence, word or their grammatical form. The activity of linguistics, which it replaced, is now based on the person, his needs, motives and goals, practical and communicative measures, etc [3, p. 104].

Phraseological units are often used in a modified or de-automated form. Thus, they become random units that are manipulated to achieve various goals and produce various semantic, pragmatic and stylistic effects. There are various types of modifications, although one of the most commonly used in the advertising course is that which implies polysemantization, there is a parallel understanding of the literal and figurative meanings, which implies a break or collision. between the

meaning that over time is assigned to that idiomatic or semi-idiomatic expression and the literal meaning that restores the context.

The semantic incompatibility of the internal and external meanings of the components of a phraseological unit leads to an irregular relationship between the lexical individual meanings of the components and the general meaning [4].

We believe that these last two examples show two features that can be prototypes in a slogan, at least in certain advertising genres: the use of modified phraseological unity, on the one hand, and the tendency to insert humorous elements, in a clear interdiscursive trend. Both features seem to have the same rhetorical function: to attract the interlocutor, subtly seeking his complicity.

Studies of phraseological functionality, despite the difference in scientific approaches, allow us to talk about the allocation of two major phraseological functions: informative-nominative and pragmatic. At the same time, it can be argued that the «global» function of set expressions, including in media discourse, is pragmatic, realized in various «forms», affecting the reader (expressive) and forming discursive features (text-forming). Despite the multifunctional nature of each phraseological unit in the text and the phraseological functional syncretism, we can talk about individual speech functions of stable turns that are implemented in the media discourse.

In the media, phraseological units are often used, the meaning of which is especially confused, which makes the text (or the title of the text) more expressive and emotional, sometimes even ironic. transformation, because the perception of phraseology is different – sometimes it does not fit, and its semantics is completely different from the main.

The influence on mass consciousness is the main function of the media, and this is what confirms the opinion of modern media linguists that phraseological media are universals of the media language (we have already emphasized this above). The influence on the recipient can be achieved by various phraseological units, both traditional and new, arising in accordance with the requirements of the time and striving for active replication by society. In addition, phraseological units themselves can be relevant in accordance with the current situation (musical, sports, political, economic, etc.).

So, an English-language media course with a type of institutional communication, represented by oral and written texts created by journalists, distributed in English-speaking countries through the media and the Internet. Phraseologisms are widely used in this type of discourse,

giving it figurativeness, expressiveness, expressiveness. The selection of phraseological units is determined by the content and nature of the media discourse texts, the purpose of their creation by a distribution channel.

Of great interest to linguists is the English–language media discourse, which is relevant as a set of oral and written texts created by journalists and distributed in English–speaking countries through newspapers and magazines, television and radio, and the Internet. The prominent role of Great Britain, the USA and other English–speaking countries, their priority positions in the world draw attention to the English–language media discourse.

The most important feature of the languages of English media discourse is the dialectical combination of standard and expression, the interaction of neutral and expressive–evaluative language units. This is due to the fact that the language of copper discourse should be communicatively clear, but at the same time expressive, bright, attractive.

REFERENCES

- 1 Kopylenko M. M., Popova, Z. D. Essays on general phraseology (Phrase combinations in the language system). – Voronezh: Voronezh State University, 1989. – 190 p.
- 2 Vinogradov V. V., Lexicology and lexicography. – Moscow : Nauka. –1977. –312 p.
- 3 Xiaohua K. Media culture and media language in the information picture of the world. Journal of Philological Sciences. Questions of theory and practice. – Tambov: Diploma. – 2016. – No. 6 (60): in 3 parts, Part 3, – P. 104–107.
- 4 Barton D., Lee C. Language Online: Investigating Digital Texts and Practices, Routledge. – 2013. – 224 p.

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ ПОЛИЯЗЫЧНОЙ КОММУНИКАЦИИ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ ЛИНГВИСТИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ

ЩУКИНА Г. О.

к.ф.н., доцент

Высшая школа сценических искусств, Российская Федерация, г. Москва
Университет МИР, Российская Федерация, г. Самара

В процессе формирования профессиональной компетенции лингвиста организация диалога культур является необходимым фактором. Независимо от прикладной сферы знаний, умений и навыков обучающихся важно обеспечивать на занятиях по иностранному языку возможность как межязыковой, так и межкультурной коммуникации. В силу отсутствия реального, ежедневного наблюдения иноязычных текстов и повсеместного общения с носителями языка преподавателю необходимо моделировать погружение в языковую среду и повышать интенсивность иноязычного и межкультурного взаимодействия обучающихся. Кроме того, следует учитывать внутренний контекст (фоновые знания, установки и настрой коммуникантов) и внешний контекст (время, место, условия) протекания межкультурной коммуникации [1, с. 4–7]. Г. В. Елизарова сформулировала принципы успешной межкультурной коммуникации, из которых следует, что участникам общения необходимо учитывать также ценности, речеповеденческие стратегии и культурные феномены; соизучать культуры иностранного и родного языков и проявлять эмпатию [2, с. 237–238]. О познании родной культуры через чужую говорится и в учебнике для подготовки будущих учителей иностранных языков [3, с. 72].

Использование театральных технологий эффективно помогает формировать не только лингводидактические и переводческие навыки будущих учителей иностранного языка и переводчиков, но и коммуникативные, организаторские и межличностные навыки. Наиболее поликультурной для изучения, на наш взгляд, является макротема Food and Drinks. Так как большинство студентов, помимо основной пары языков, интересуются дополнительными иностранными языками, мы привлекаем их знания для взаимного обогащения полиязычного опыта в классе. Ниже описывается один из сценариев проведения цикла практических занятий.

Изучение тематической лексики

Работа ведётся малыми группами. Посыльный берёт лист со словами по теме Food and Drinks, написанные транскрипцией, переводом и в оригинале; и вместе со своей командой, напевая выученную заранее ирландскую народную песенку Drunken Sailor, разрывает слова по пунктирным линиям. Слова в оригинале отдаются команде слева, перевод по-русски отдается команде справа. На обороте оригинала крупным шрифтом пишется транскрипция; на обороте перевода по-русски крупным шрифтом пишется перевод по-английски; на обороте карточек с транскрипцией крупно рисуется необходимый продукт. Далее карточки ещё раз передаются между командами и к словам вновь добавляются недостающие элементы (оригинал, транскрипция или перевод по-русски). Все карточки возвращаются первоначальной команде для проверки правильности написания. Затем ведущий предлагает командам, используя тематические слова, сочинить несколько стихотворений на манер известных жанров традиционной мировой поэзии (правила вывешиваются на доске).

Первый кон – за отведённое время использовать свой набор слов для составления хокку. Второй кон – за отведённое время использовать набор слов другой команды для составления лимерика. Третий кон – за отведённое время использовать набор слов ещё одной команды для составления синквейна.

Четвёртый кон посвящён оставлению буриме. Команды отправляют посыльного написать крупно на доске под никнеймом команды, сидящей слева от них, три самых любимых слова из своего первоначального списка. К полученным от чужой команды словам нужно найти рифму, записать эту пару на небольшом листочке бумаги, свернуть его и опустить в шляпу (непрозрачный мешок и т.д.). Далее по жребию определяется очередность получения задания командами. Все свёртки хорошенько перемешиваются, и ведущий вытягивает вслепую два случайных свёртка и передаёт первому посыльному, затем следующую пару свёртков передаёт другому посыльному и т.д. Эти пары слов образуют каркас окончаний для будущих буриме-четверостиший. Каждая команда за отведенное время пишет буриме на английском языке. Затем команды меняются местами и переводят буриме другой команды на русский язык.

Пятый кон – за отведённое время использовать свой набор слов для составления частушки на английском языке. Получившийся сборник стихов репетируется и читается друг для друга вслух с

голосовыми «спецеффектами» (шёпотом, громко, по слогам, с нарастанием или с убыванием эмоций и т.д.).

После того, как обучающиеся примерно запомнили тематические слова, все вместе садятся в круг и несколько раундов играют в японскую машинку, спонтанно переводя слова «по заказу» одноклассников [4, с. 17–18].

В качестве домашнего задания обучающиеся составляют коллаж наиболее ярких стереотипов восприятия японцев, англичан, американцев, французов и русских глазами представителями других стран. Второе задание – составить характерный поведенческий и культурологический портрет представителей данных стран.

Составляем меню

Работа ведётся малыми группами. Команды берут большой лист бумаги и сообща пишут на нём, занимая всю площадь листа, не в столбик (по диагонали, вертикали, наискосок, по кругу, волнистой линией, крупным или мелким шрифтом, разным цветом и т.д.) блюда для закусок и холодные напитки, сочетая ингредиенты из полученного на прошлом занятии раздаточного материала. Далее нужно передать свой лист другой команде, отметить лайком, галочкой или сердечком понравившуюся закуску и напиток и по диагонали составить эксклюзивные основные блюда и горячие напитки из своего списка слов. Затем, оставив свой лист на столе, команды меняются местами с третьей командой, отмечают лайком, галочкой или сердечком понравившееся основное блюдо и напиток и пишут неумелой рукой на новом листе десерты из все возможных сочетаний полученных ранее ингредиентов. Далее команды возвращают свой лист и на отдельном ватмане сообща составляют меню с учётом отмеченных другими командами блюдами.

Оформлять меню необходимо следующим образом: названия закусок переводятся на русский язык, не в столбик, используя разные цвета; основные блюда передаются транскрипцией крупным шрифтом; десерты разборчиво зарисовываются (за ручку или фломастер держатся все участники команды). Далее необходимо сделать из меню сверток, перевязать ленточкой и передать другой команде каким-нибудь необычным способом. В полученном свёртке команда за 2 мин. аккуратно добавляет под названием блюд транскрипцию, русский перевод или небольшой рисунок, в зависимости от того, чего не хватает, и подписывается никнеймом команды. Из меню вновь делается сверток, перевязывается ленточкой и передаётся третьей команде каким-нибудь необычным

способом. В полученном свёртке команда за 2 мин. дописывает оставшиеся загадки. По истечении времени, свёртки возвращаются команде автору для финальных штрихов – перевод отдельных слов меню на дополнительные языки, которые известны своим или другим одноклассникам, помимо изучаемой пары языков.

Создаём название, логотип и постер ресторана

Команды крупно пишут на большом листе аббревиатуру по первым буквам имён участников и меняются местами с другими командами. Посмотрев на чужую аббревиатуру, команды пишут вокруг неё из чужого меню в свёртке «фирменные блюда» ресторана, т.е. блюда, в которых есть максимальное количество букв из аббревиатуры. Далее команды меняются местами ещё раз и рисуют логотип ресторана, основываясь на фирменных блюдах. Команды возвращаются на свои места и оценивают получившийся постер. В этот момент у команд всегда неизбежно рождается свободная дискуссия на иностранном языке по улучшению работ, что способствует развитию навыков спонтанной речи.

Готовимся к встрече иностранных гостей

По считалочке внутри малой группы определяется управляющий ресторана и его заместитель. Он берёт со стола учителя текст двух-трёх реплик между официантом и посетителем за отведённое время тренирует своих подопечных. Условие – научить репликам так, как будто бы их произносил один человек (не хором, а разделяя фразу на фрагменты и произнося их один за другим без пауз). По истечении времени управляющий присоединяется к своим официантам и вклинивается в совместное чтение реплик. За вторым фрагментом к столу учителя идёт первый заместитель управляющего и теперь он становится тренером официантов. Команды в это время меняются местами. Первый ассистент управляющего следит за повтором предыдущих фраз и обучает новым. Потом второй заместитель идет за новыми фразами. Команды в это время отправляют одного официанта «на стажировку» к соседней команде. Продолжается обучение тематическим репликам по заданной схеме. Потом третий заместитель идет за новыми фразами. Команды в это время ещё раз меняются местами. Продолжается обучение тематическим репликам по заданной схеме. Когда четвертый заместитель управляющего идёт за новыми фразами, команды отправляют ещё одного официанта «на стажировку» в соседний ресторан. После того, когда все реплики отрепетированы,

команды возвращаются на свои места и возвращают со стажировки своих официантов.

После этого этапа участники команд выстраиваются в шеренгу по цвету одежды и за отведённое время подбегают к листам на столе учителя и пишут прилагательные, описывающие характеры посетителей (nervous, aggressive, kind и т.д.). По истечении времени списки сравниваются и по их мотивам по подсказке обучающихся учитель составляет на доске общий список характеров посетителей ресторана. Для дополнительных внутриличностных открытий обучающиеся знакомятся с классификацией словесных воздействий. 11 простых словесных действий (звать, ободрять, укорять, предупреждать, удивлять, узнавать, утверждать, объяснять, отделяться, приказывать, просить), по теории П. М. Ершова [5], направлены на внимание, чувства, воображение, память, мышление и волю собеседника.

Далее команды сдают друг к другу зачет на знание всех реплик по памяти. Команда хором читает все реплики за официантов; тогда как остальной класс хором по памяти читает за посетителей в выбранном им характере и словесном воздействии. Для закрепления официанты и посетители выбирают себе характерное поведение и жестикуляцию японцев, англичан, американцев, французов или русских и взаимодействуют друг с другом.

Полилог–экспромт «Bon appetite».

Вооружившись выученными ранее репликами, весь класс выбирает по жребию первых двух официантов, а остальные определяются по английской считалочке, кто будет первыми двумя посетителями, а кто – работниками кухни. Первые посетители ресторана заходят в ресторан, здороваются, а также благодарят официантов на новом иностранном языке (попросив помощи у одноклассников). Посетители выбирают столик. Официанты выбирают одно из подготовленных заранее меню в свёртке и устно знакомят посетителей с меню. Посетители делают заказ. Официанты несут заказ на кухню, где на отдельных карточках сообщаются рисуются необходимые блюда, их ингредиенты и подписываются на английском языке с транскрипцией. Как только первый заказ поступил на кухню, заходит следующая пара посетителей. Официанты спешат к ним и зачитывают меню, но уже не называя заказанные ранее блюда. Далее заказ передаётся на кухню. Как только первые блюда готовы, официанты выносят заготовленные карточки, озвучивая их название на разные голоса и интонации.

Нередко в режиме подобных игровых ограничений у участников полилога рождаются импровизации по поводу распределения блюд, неформальное общение между посетителями во время ожидания заказа. Экспромпт продолжается до тех пор, пока есть блюда в меню. После этого посетители, официанты и работники кухни меняются местами и продолжают игру с новым меню. Теперь условием для официантов и посетителей становится использование выбранного словесного воздействия. В третий раз условием для официантов и посетителей становится отражение поведенческих характеристик японцев, англичан, американцев, французов или русских.

Праздник «Кухни мира».

Изучение темы заканчивается праздником The World Cuisines. Обучающиеся заранее загадывают друг для друга страну (либо из пяти изученных, либо новых). Участники малых групп выбирают подходящий для этой страны традиционный рецепт блюда и подыскивают для себя необходимый национальный костюм или его элементы. Обучающиеся имеют несколько опций в качестве домашнего задания: приготовить блюдо непосредственно перед публикой или принести готовое блюдо в класс. В том и другом случае команды презентуют свои блюда, подробно описывая и демонстрируя ход приготовления на английском языке. После этого следует дегустация, и другие группы задают презентующим вопросы по ингредиентам и ходу приготовления, требующие ответы «Да/Нет». Например: Do you add salt in it? Is it an apple? На продвинутом уровне владения английским языком обучающимся предлагается подготовить дополнительный «номер» – снять видео–рецепт на английском языке, оформить английские субтитры и озвучить его перевод с позиций стратегии терциарного перевода [6, с. 95–6], т.е. адаптировав перевод под определенный жанр кино (например, фэнтези) или под нужды определенной аудитории (например, дети).

Представленный выше сценарий режиссуры активного полилогичного межкультурного взаимодействия благоприятно сказывается на формировании профессиональных навыков обучающихся. Театральные технологии организации обучения в профессиональном лингвистическом образовании позволяют выйти за рамки привычных однообразных топиков и диалогов, представленных в учебных пособиях. Это не означает, что преподаватель не может пользоваться учебными материалами, предписанными программой. Описанные выше игры, скорее, призваны помочь преподавателю избежать монотонности проведения

тематических занятий; не вызывать по одной паре к доске повторять один и тот же диалог, а подключать к работе одновременно весь класс. Тогда в непосредственной атмосфере рождаются импровизации на иностранном языке, а разнообразное интонационное, мимическое и культурологическое оформление реплик во взаимодействии «здесь и сейчас» отражает целую палитру речевых воздействий на собеседника и поведенческих реакций. Кроме того, описанная работа позволяет учащимся получить не только колоссальный коммуникативный и переводческий опыт, прикоснуться к разнообразию художественного восприятия мира представителями пяти культур – Японии, Великобритании, США, Франции, России, – но и расширить предусмотренный основной образовательной программой словарный запас из других иностранных языков.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Яковлева Л. Н. Межкультурная коммуникация как основа обучения второму иностранному языку // Иностранные языки в школе. – 2001. – № 6. – С. 4 – 7
- 2 Елизарова Г. В. Культура и обучение иностранным языкам. - СПб.: Изд-во «СОЮЗ», 2001. – С. 237 – 238.
- 3 Гальскова Н.Д., Гез Н.И, Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика. 2-е издание. – М., 2005. – 336 с.
- 4 Букатов В. М., Ершова А.П. Хрестоматия социо/игровых приёмов обучения на школьных уроках. Интерактивные технологии современного образования в начальных классах. – СПб.: Школьная лига, 2013. – С. 17–18.
- 5 Ершов П.М., Ершова А.П, Букатов В.М. Общение на уроке, или Режиссура поведения учителя. – Изд. 2-е, перераб и доп.– М., 1998. – 336 с.5
- 6 Сдобников В. В. К проблеме построения типологии переводческих стратегий // Вестник МГЛУ. – Выпуск 9 (615). – 2011. – С. 89– 99.

ТҮРК ТИЛИНДЕГИ МАМИЛЕ КАТЕГОРИЯСЫНЫҢ ИЗИЛДЕНИШИ ЖӨНҮНДӨ

САДЫКОВ Т.

ф.и.д., профессор

К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университети,

ДЕНСОЛУКОВА А.

К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университети,

изденүүчү

Аннотация: Пикир алышууда сүйлөмдүн семантикалык, синтаксистик жана морфологиялык үч түзүмүн өз ара байланыштырып, окуянын субъекти менен объектинин кыймыл-аракетке болгон катышын билдирген категория мамиле категориясы мүчөлөмө типологиядагы түрк тилдеринде дээрлик өнүккөнү белгилүү. Макалада бул категориянын түрк тилинде изилденишине сереп жасалып, анын курамы, туюнтуу каражаттары жана билдирген маанилери талкууга алынат.

Ачык сөздөр: түрк тили, мамиле категориясы, курамы, туюнтуу каражаттары жана билдирген маанилери.

Об исследовании категории залога в турецком языке

Аннотация: Известно, что категория залога, которая связывает семантическую, синтаксическую и морфологическую структуры предложения и выражает отношение субъекта и объекта к действию, в тюркских языках с агглютинативной типологией достаточно развита. В статье проводится обзор изучения данной категории в турецком языке и рассматриваются ее состав, средства выражения и значения.

Ключевые слова: турецкий язык, категория залога, состав, средства выражения и значения.

Сүйлөм тутумунда кыймыл-аракеттин семантикалык субъекти менен объектинин ошол кыймыл-аракетке болгон катышын бейнелеген категория *мамиле категориясы* экендиги белгилүү. Кыргыз жана башка бардык тектеш тилдер сыяктуу эле түрк тили үчүн да мамиле категориясынын беш түрү мүнөздүү. Алар төмөнкүлөр: негизи мамиле - *etken çatı*, *yalın çatı*, туюк мамиле - *edilgen çatı*, *өздүк мамиле - dönüslü çatı*, *кош мамиле - işteş çatı*, *karşılıklı çatı*, *аркылуу мамиле - ettirgen çatı* [1: 411; 3: 545-563].

Негизги мамиле этиш сөз билдирген кыймыл-аракеттин, ал-абалдын семантикалык субъекти сүйлөм ичинде ээлик милдетти аткарган сөз аркылуу туюнтуларын көрсөтөт. Бул мамиленин

өзүнчө мүчөсү жок болгондуктан этиш сөздүн сөздүктөгү турпанды негизи мамилеге туура келет. Мисалы: *Ormancı ağacı kesti* - Токойчу даракты кести; *Çocuk hasta oldu* - Бала ооруду. Мындагы *kes-*, *hasta ol-* этиштери негизги мамиледе келип, *kesmek* аракетинин субъекти *ormancı* сөзү, *hasta olmak* абалынын субъекти *çocuk* сөзү аркылуу берилгендигин көрсөттү. Ошол эле учурда *ormancı*, *çocuk* сөздөрү сүйлөмдө ээлик милдетти аткарды. Демек, түрк тилинде да, кыргыз тилинде да негизги мамиле калган бардык мамилелердин уюшулушуна негиз болуп келет. Ошондуктан негизги мамиледеги этиш сөз катышкан сүйлөм калган мамиледеги сүйлөмдүн жасалышына негиз болот.

Туюк мамиле негизги сүйлөмдө ээлик милдетти аткарып, кыймыл-аракеттин субъектин билдирген сөздүн түшүрүлүп, анын ордуна колдонулган объектилик маанидеги сөздүн ээлик милдет аткаргандыгын көрсөтөт. «Страдательная форма глагола в тюркских языках образует синтаксические конструкции, имеющие специфическую на фоне языков других типов семантическую структуру. Они представляют собой безагентивные синтаксические построения, где подлежащее является отнюдь не производителем, а всего лишь носителем-объектом действия» [12: 305]. «Пассивные образуются от переходных и некоторых непереходных глаголов, но при этом существует зависимость той или иной модификации страдательного значения от признака переходности-непереходности глагола» [7: 197]. Демек, туюк мамиледеги конструкция негизинен өтмө этиштерден жасалат да, объектик өңүттө келген сөздүн семантикасы кыймыл-аракеттин активдүүлүк даражасын аныктайт. Мисалы: (1) *Çocuk camı kırdı* - Бала терезени сындырды; (2) *Cam kırıldı* – *Терезе сындырылды*. Келтирилген эки сүйлөмдүн биринчисинде *kır-* этиши негизги мамиледе колдонулду. Демек, (1) сүйлөм - негизги сүйлөм. Анда кыймыл-аракеттин субъекти сүйлөмдүн ээси болгон *çocuk* сөзү аркылуу, анын объекти тике толуктоочтук милдетти аткарган *cam+ı* (терезе+ни) сөзү аркылуу берилди. (2) сүйлөм – (1) сүйлөмдүн туюк мамиледеги туундусу. Анда кыймыл-аракеттин субъектин билдирген сөз түшүрүлүп, анын ордуна ээлик милдетти аткарган объектилик маанидеги *cam* (терезе) сөзү колдонулду. Демек, (2) сүйлөмдө *kır-* этишинин туюк мамиледеги *kırıl* – турпатында колдонулушу (1) сүйлөмдөгү субъектини бидирген *çocuk* (бала) сөзүнүн түшүрүлүп айтылышын жана ошол эле учурда объектинин (*cam*) ээлик позицияны ээлишин шарттады.

Түрк тилинде туюк мамиле *-il* мүчөсүнүн жардамы менен уюшулат да, бул мүчө төмөнкүдөй варианттарда колдонулат: (1) *-il, -il, -ul, -ül, -l*; (2) *-n*; (3) *-in, -in, -un, -ün*. Бул варианттардын ичинен (1) топтогулар (-l' дан башкасы) үнсүз менен аяктаган сөздөн кийин келет [2: 208; 7: 4]: *açıl – ачыл, kesil – кесил, duyul – угул, kurul – курул, gömül – көмүл, görüşül – карал*. (2) топко кирген -n варианты үндүү менен аяктаган сөздөн кийин айтылат [2: 208; 7: 8; 8: 197]:

başlan – баштал, beklen – күтүл, kazın – казыл, boyan – бойол, toplan – топтол. Ал эми (3) топтогу варианттар l тыбышы менен аяктаган сөздөн кийин колдонулат: *alın – алын, bilin – билин, bulun – табыл, bölün – бөлүн*.

Көрүнүп тургандай, кыргыз тилиндеги туюк мамиле мүчөсү өйдөкүдөй эле варианттар менен тастыкталат. Бирок *-ын/-ин/-ун/-үн/-н* варианттары, түркчөдөн айырмаланып, соңку муунда l тыбышы катышкан сөздөрдөн кийин гана айтылат: сыйлан, алын, шайлан, салын, ийлен, билин, сүйлөн, жулун.

Туюк мамиледе эки тилде тең, негизинен, өтмө этиштер колдонулат. Ал эми алардын маани жактан болгон өзгөчөлүктөрүн кененирээк ачып көрсөтүү үчүн атайын иликтөө жүргүзүү шарт.

Өздүк мамиле кыймыл-аракет субъектинин өзүнө багытталгандыгын билдирет да, эки тилде тең бирдей айтылган *-in* мүчөсү аркылуу уюшулат да, төмөнкү варианттарда айтылат: *-in, -in, -in, -in, -n*. Мисалы [1: 414-416]: *övün – мактан, yıkan – жуун, taran – таран, korun – сактан. Bu adam fazlaca övünüyor. - Бул адам ашыкча мактанып жатат. Çocuk yıkandı, tarandı, giyindi. - Бала жуунду, таранды, кийинди. Sen gripten korunmalısın - Сен грипптен сактанышың керек*.

Өздүк мамиледеги сөздөр негизинен төмөндөкүдөй маанилерде колдонулат:

1) Субъектинин кыймыл-аракети өзүнө багытталгандыгын, субъект өз кыймыл-аракетине өзү объект болуп келгендигин билдирет: *Kız eve karandı – Кыз үйгө бекинди, Babam madalyasını takındı – Атам медалын тагынды, Çocuk giyindi - Бала кийинди*.

2) Кыймыл-аракет субъектинин жеке өз кызыкчылыгы үчүн иштелгендигин билдирет: *Öğrenci hazırlandı – Окуучу даярданды*.

3) Субъектинин ички сезимин, ал-абалын билдирет: *Emel çok sevindi – Емел абдан сүйүндү*.

Өздүк мамиленин мааниси айрым учурларда *kendi* ат атоочтунун катышуусу аркылуу синтаксистик жол менен да берилет.

Мисалы: *Zeynep süslendi – Зейнеп жасанды, Zeynep kendisini süsledi – Зейнеп өзүн өзү жасантты*.

Жогоруда белгиленгендей, туюк мамиле менен өздүк мамиле мүчөсү айрым учурларда бири бирине дал келип, *-in* турпатында берилет. Мындай учурда этиш сөздүн кайсы мамиледе келгендиги контекстен ачык көрүнөт:

Туюк мамиле Sınıf süslendi Класс жасалганды Çamaşırlar yıkandı Кир жуулду Soframız hazırlandı Дасторконубуз даярдалды	Өздүк мамиле Zeynep süslendi Зейнеп жасанды Emel yıkandı Емел жуунду Tansu hanım hazırlandı Тансу айым даярданды.

Кош мамиле кыймыл-аракеттин бир нече субъект тарабынан аткарылгандыгын билдирет да, *- iş* мүчөсү аркылуу уюшулуп, төмөнкүдөй варианттарда айтылат: *- iş, -iş, -uş, -üş, -ş*. Мисалы: *Ali ile Hüseyin selamlaştılar – Али менен Хусейин саламдашты. İki arkadaş sınıfta buluştular – Эки дос класста табышышты. Polisler olay yerine koşuştular – Полистер окуя жерге чуркашты*.

Кош мамиле төмөндөкүдөй негизги эки мааниде колдонулат [7: 18-21]:

(1) өтмө жана айрым өтпөс этиштерге жалганып, каршы аракет маанисин билдирет: *Ali ile Veli dövüştüler – Али менен Вали урушушту. O gün iki ayle tanışacaktı – Ал күнү эки үйбүлө танышмак эле. Seviştik. Evlendik – Сүйүштүк. Үйлөндүк*.

(2) өтпөс жана айрым өтмө этиштерге жалганып, биргелешүү маанисин билдирет: *Yolcular kaçıştılar – Жолчулар качышты. Kuşlar uçuşuyorlar – Куштар учуп жатышат. Durakta bekleyorduk – Аялдамада күтүштүк. Çocuklar bağıřtılar – Балдар кыйкырышты*.

Аркылуу мамиле этиш сөз билдирген кыймыл - аракет башка бир субъектинин таасири аркылуу аткарылгандыгын билдирет да, негизги мамиледеги этишке *- t, - dir, - ir* мүчөлөрүн жалгоо аркылуу жасалат.

- t мүчөсү: *Çocuk uyudu – Бала уктады. Annesi çocuđu uyuttu – Энеси баласын уктатты. Öğretmen okuyor – Мугалим окуп жатат. Öğretmen siir okutuyor – Мугалим ыр окутуп жатат*.

-dir мүчөсү: *Elmaları yedi – Алмаларды жеди. Elmalarını yedirdi – Алмаларын жедирди. Kadın arabardan indi – Аял машинадан түшүрдү. Adam yüklerdi indirdi - Адам жүктөрдү түшүрдү*.

-*ır* мүчөсү: *Kuşlar uçtu - Куштар учту. Avcı kuşları uçurdu - Аңчы куштарды учурду. Elma yere düştü - Алма жерге түштү. Çocuk elmayı yere düşürdü - Бала алманы жерге түшүрдү.*

Аркылуу мамиле эки тилде тең төмөнкүдөй өзгөчөлүккө ээ:

(1) өтпөс этиштерди өтмө этиштерге айландырат: *Şöhret kemanını adam gibi şarkı söyletti - Шухрат кылкыягын адам сымал ырдатты. Biz kaatili elden kaçırдық – Биз киши өлтүргүчтү колдон качырдык. Annesi çocuğunu uyuttu – Энеси баласын уктатты.*

(2) өтмө этиштерди кош кабат өтмө этиштерге айландырат: *Ben mektubu ona okuttum – Мен катты ага окуттым. Ben doktora dişimi çekirttim – Мен докторго тишимди жулдурдум. Annesi çocuğuna süt içiriyor – Энеси баласына сүт ичирүүдө.*

Көрүнүп тургандай, өйдөкү эки учурдун биринчисинде кыймыл-аракеттин аткаруучу субъекти табыш жөндөмөдөгү тике толуктоочтук милдетти аткарган сөз (*сал. kemanını, kaatili, çocuğunu*) аркылуу билдирилди. Экинчиден, биринчи учурда аркылуу этиши өтпөс этиштен жасалгандыктан, андан алынган сүйлөмдөрдө да кыймыл-аракеттин объекти жок бойдон калды. Ал эми кийинки учурда болсо аркылуу этиштин түзүүчү негизи өтмө этиш болгондуктан, андан түзүлгөн сүйлөмдөрдө кыймыл-аракеттин объектин билдирген сөз (*сал. mektubu, dişimi, süt*) да өзгөрүлбөй айтылды. Үчүнчүдөн, эки учурда тең кыймыл-аракеттин аткаруучу субъектин билдирген атооч жөндөмөдөгү сөз кошумчаланды (*сал. Şöhret, biz, annesi, ben*).

Кыргыз тилинде, түркчөдөн айырмаланып, аркылуу мамиленин мүчөлөрү арбын. Алардын эң өнүмдүүлөрү экөө: – *m*; – *дыр*. Булардын ичинен [1: 22–24; 4: 6–9] – *m* мүчөсүнүн үлүшү –82 %, –дыр мүчөсүнүкү –15%. Аркылуу мамиленин калган – *гыз*, – *ыз*, – *ыт*, – *сөт* мүчөлөрүнүн жалпы үлүшү – 3 %. Эки тилдеги бул мамиленин жалпылык жана айырмачылыктарын сыпаттоо үчүн атайын иликтөө ишин колго алуу зарыл.

Ошентип, кыргыз жана түрк тилдеринде мамиле категориясы бир катар жалпылыкты да, ошондой эле өлчөмдөгү айырмачылыкты да түзүп тургандыгы байкалат. Мындай бөтөнчөлүктөрдү кеңири ачып көрсөтүү үчүн төмөнкү учурдарды эске алуу шарт:

1) түркологиядагы бул категориянын табиятына байланыштуу көзкараштардын алгылыктуу жактарын териштирүү [1: 411–419; 2: 267–271; 5: 34–53; 6: 33–45; 7: 6–50; 9: 188–190; 12: 448–544];

2) мунун негизинде бир тургудан туруп эки тилдин кеңири факты материалдарын салыштыруу.

АДАБИЯТ

- 1 Banguoğlu T. Türkçenin grameri. Ankara:1995.
- 2 Ergin M. Türkçe dil bilgisi. Ankara:1994.
- 3 Korkmaz, Z., Türkiye Türkçesi Grameri. Şekil Bilgisi. - Ankara: 2007.
- 4 Абдиев Т. Конструкции с каузативными глаголами в киргизском языке. Б: 2009. – 116 с.
- 5 Гузев В.Г. Очерки по теории тюркского словоизменения: глагол. Л: 1987.
- 6 Джанашиа Н. Н. Морфология турецкого языка. Тбилиси: 1981.
- 7 Иванов С. Н. Курс турецкой грамматики. ч.2. Л: 1977.
- 8 Кононов А.Н. Грамматика современного турецкого языка. М-Л: 1956.
- 9 Кононов А. Н. Грамматика современного узбекского литературного языка. М–Л: 1960.
- 10 Садыков Т. Теоретические основы кыргызской фонологии и морфонологии. АДД. Алматы: 1995.
- 11 Севортян Э.В. Аффиксы глагольного словообразования в азербайджанском языке. М: 1966.
- 12 Юлдашев А.А. Категория залога // Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Морфология. М.: Наука, 1988, с. 269-309.

ТҮРК ТИЛИНДЕГИ АЙКЫН ӨТКӨН ЧАКТЫН ТАТААЛ ФОРМАЛАРЫ

САДЫКОВ Т.
ф.и.д., профессор

К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университети,

САГЫНБАЕВА Б.

филология илимдеринин доктору, профессор
Кыргыз-түрк Манас университети

Аннотация: Тилдин грамматикалык системасынын өзөгүн түзгөн этиш түркүмдөгү сөздү сүйлөмгө алып чыкан, баяндоочтун өңүтүн уюштуруп, кыймыл-аракетти сүйлөп жаткан учурга болгон катышын билдирген категория чак категориясы экени жана мүчөлөмө типологиядагы түрк тилдери үчүн бул категориянын алкагында өткөн чак өзгөчө күчтүү өнүккөнү белгилүү. Макалада түрк тилинде этиштин чак категориясын иликтөөгө байланыштуу көз караштар, терминологиялык аталыштар каралат да, өткөн чактын экиге бөлүнүшү, анын ичинде айкын өткөн чактын – *di* мүчөсү менен уюшулуп, кандай маанилерди туюнтары талкууга алынат.

Ачык сөздөр: түрк тили, сөз түркүмү, этиш, чак категориясы, айкын өткөн чак, татаал формасы, уюшулушу, маанилери.

Сложные формы прошедшего времени в турецком языке

Аннотация: Заполняя позицию сказуемого путем вхождения глагольной лексемы в структуру предложения, категория времени связывает действие с моментом речи. Характерно, что для тюркских языков с агглютинативной типологией в рамках категории времени особенно сильно развиты формы прошедшего времени и выражаемые их значения. Статья посвящена аналитическому обзору истории изучения и терминологического обозначения категории времени в турецком языке, а также описанию таких форм прошедшего времени, как прошедшее категорическое время на – *di*.

Ключевые слова: турецкий язык, части речи, глагол, категория времени, прошедшее категорическое время, сложные формы, способы выражения, значения.

Түрк тилиндеги өткөн чактын татаал формасы жөнөкөй форма сыяктуу эле тирек чак мүчөсүнө карай – *di* мүчөлүү татаал форма жана –*tiş* мүчөлүү татаал форма болуп экиге бөлүнөт. Булардын ичинен биринчиси айкын өткөн чактын татаал формасы (*bileşik zamanın hikayesi*) деп, экинчисин белгисиз өткөн чактын татаал формасы (*bileşik zamanın rivayeti*) деп аталат. Ошол эле маалда татаал

форма баяндагыч ыңгайдан башка ниет ыңгай, каалоо-тилек ыңгай, шарттуу ыңгайдан да жасалат. Макалада баяндагыч ыңгайдагы өткөн чактын татаал формалары жөнүндө сөз болот.

Этиштин татаал формаларын уюштурууда эки этиш айкаша келет да, биринчи этиш негизги маанини билдирген толук маанилүү этиш болсо, экинчи этиш негизги этишке ар кандай грамматикалык маанилерди кошумчалаган *i-mek* көмөкчү этиши болот. Эгерде *i-mek* көмөкчү этиши кыскарып кетсе, ага уланган чак жана жак мүчөлөрү түздөн түз негизги этишке уланып, ширешкен татаал форманы уюштурат. Андыктан түрк тилиндеги чактардын татаал формасын атап көрсөтүү үчүн иралды негизги этиштин чагы, андан соң көмөкчү этиштин чагы көрсөтүлөт. Маселен, *görülen geçmiş zamanın hikayesi* – айкын өткөн чактын окуясы, *öğrenilen geçmiş zamanın hikayesi* – белгисиз өткөн чактын окуясы, *şimdiki zamanın hikayesi* – учур чактын окуясы, *gelecek zamanın rivayeti* – келер чактын уламышы ж.б.

Баяндагыч ыңгайдын татаал формасын уюштурууда *i-mek* этиши кыскарып да, сакталып да айтылышы мүмкүн. Маселен, *bil-* этишинин өткөн чактагы татаал формасы *i-mek* көмөкчү этиши кыскарганда *bilmiştim* – билген *эле* болуп айтылса, кыскарбай сакталган учурда *bilmiş idim* – билген *эле* болуп айтылат [1: 320–321].

Айкын өткөн чактын татаал формасы. Баяндагыч ыңгайдын окуясы негизги этиш туюндурган кыймыл-аракеттин айкын өткөн чакта ишке ашышын жана ага сүйлөөчү өзү күбө болгонун билдирет.

Баяндагыч ыңгайдын окуясы анын жөнөкөй формасына кыскарган *i* – көмөкчү этишинин айкын өткөн чактагы *i-di* формантынын уланышы аркылуу жасалат. Демек, азыркы учурда түрк тилиндеги *i-di* формасы айкашкан баяндагыч ыңгайдын окуясы төмөнкүдөй беш топко бөлүнөт: 1) айкын өткөн чактын окуясы; 2) белгисиз өткөн чактын окуясы; 3) учур чактын окуясы; 4) келер чактын окуясы; 5) жалпы чактын окуясы.

1 **Айкын өткөн чактын окуясы.** Өткөн чактын татаал формасы *görülen geçmiş zamanın hikayesi*, – *di’li geçmişin hikayesi*, *belirli geçmişin hikayesi* деген аталыштар менен белгиленет.

Айкын өткөн чактын окуясы – *di* мүчөлүү негизги этишке (*y-di*) формантынын уланышы аркылуу уюшулуп, жакталганда кыскартылган жак мүчө соңку формантка уланат:

1 *yazdım* «жаздым эле», *yazdıydık* «жаздык эле»

2 *yazdıydın* «жаздың эле», *yazdınız* «жаздыңар эле»

3 *yazdıydı* «жазды эле», *yazdıydılar* «жазышты эле»

Ошол эле маалда жак мүчөлөр негизги этишке да жалганат:

1 *yazdımdı* «жаздым эле», *yazdıktı* «жаздык эле»

2 *yazdındı* «жаздың эле», *yazdınzıdı* «жаздыңар эле»

3 *yazdıydı* «жазды эле», *yazdılardı* «жазышты эле»

Соңку учур эски Анадолу түрк тилинде кеңири колдонулганы белгилүү: *vardum idi, uzatdum idi, düştüm idi, işitdük idi* жана башка [1: 322]. Кызыгы, кыргыз тилинде да байыркы айкын өткөн чакта жак мүчөлөр ушундай эле тартипте жалганат: *көрдүм эле, жасадык эле, бардыңыздар эле* [4: 438].

Байыркы айкын өткөн чактын терс формасы терс –ма мүчөсүнүн негизги этиши жалганышы аркылуу уюшулат.

1 *gelmediyim gelmediydik gelmedimdi gelmedikti*’

2 *gelmediyin gelmediyiniz gelmedindi gelmedinizdi*’

3 *gelmediydi gelmediydiler gelmediydi gelmedilerdi*’.

-mı мүчөсү байыркы өткөн чактын суроо формасын уюштурат.

Ал да эки ыкма менен ишке ашат: 1) –mı мүчөсү татаал форманын негизги компонентине жалганат, 2) –mı мүчөсү экинчи компонентине уланат.

1 *geldim miydi?* «келдим беле», *geldik miydi?* «келдик беле»

2 *geldin miydi?* «келдиң беле», *geldiniz miydi?* «келдиңер беле»

3 *geldi miydi?* «келди беле», *geldiler miydi?* «келишти беле»

1 *geldi miydım?* «келдим беле», *geldi miydik?*’ «келдик беле»

2 *geldi miydin?* «келдиң беле», *geldi miydiniz?*’ «келдиңер беле»

3 *geldi miydi?* «келди беле», *geldi miydiler?*’ «келишти беле».

Айкын өткөн чактын –dı –dı татаал түрү окуянын сүйлөп жаткан учурдан алда канча мурда болуп өткөнүн, кыймыл-аракеттин узак өткөн чакта ишке ашканын билдирет. Сүйлөөчү илгери болуп өткөн кыймыл-аракетти эске түшүрүү иретинде пайдаланылат: *Ben sizinle beraber gelmediydim, fakat uarıklarınızı öğrendim.* «Мен сиз менен бирге барбадым эле, бирок эмне кылганыңызды билип алдым».

2. **Белгисиз өткөн чактын окуясы.** Түрк тилинде *öğrenilen geçmişin hikayesi, duyulan geçmişin hikayesi, –miş’li geçmişin hikayesi, dolaylı geçmişin anlatması* сыйктуу аталыштар менен берилет да, узак өткөн чакта болуп өткөн кыймыл-аракетти кайра эске салуу максатында колдонулат.

Түрк тилинде өткөн чактын бул формасы этишке –mış жана –dı чак көрсөткүчтөрүнүн жалганышы аркылуу уюшулат:

1 *yazmıştım* «жазган элем», *yazmıştık* «жазган элек»

2 *yazmıştın* «жазган элең», *yazmıştınız* «жазган элеңер»

3 *yazmıştı* «жазган эле», *yazmıştılar / yazmışlardı* «жазышкан эле»

Белгисиз өткөн чактын окуясынын терс формасы этиштин негизине терс маанидеги –ma мүчөсү жалганышы аркылуу уюшулат:

1 *yazmamıştım* «жазбаган элем», *yazmamıştık* «жазбаган элек»

2 *yazmamıştın* «жазбаган элең», *yazmamıştınız* «жазбаган элеңер»

3 *yazmamıştı* «жазбаган эле», *yazmamışlardı / yazmamıştılar* «жазышпаган эле»

Белгисиз өткөн чактын окуясына –mı суроо мүчөсү төмөнкү схемада жалганат: этиштик негиз –miş –mı –(y) –dı жак көрсөткүчү:

1 *yazmış mıydım?* «жазган белем?», *yazmış mıydık?* «жазган белек?»

2 *yazmış mıydın?* «жазган белең?», *yazmış mıydınız?* «жазган белеңер?»

3 *yazmış mıydı?* «жазган беле?», *yazmış mıydılar / yazmışlar mıydı?* «жазышкан беле?»

Белгисиз өткөн чактын окуясы төмөкү эки мааниде колдонулат:

1 Эбаккы болуп өткөн окуяны эске салуу учурун билдирет: – *Geçen gün bir gazetede okumuştum.* «Өткөн күнү бир гезиттен окуган элем». – *Böyle yerlere hiç gelmemiştim.* «Мындай жерлерге эч келген эмес элем».

2 Капыскы өткөн чакта катар аткарылган кыймыл-аракети кыймыл-аракетти билдирет: *Şaduman çantasından sigara paketini çıkarmıştı, bir sigara aldı... Şaduman сумкасынан сигареттин пачкасын чыгарган эле, бир папирос алды...*

3 **Учур чактын окуясы.** Түрк тилиндеги учур чактын окуясы көбүнчө *şimdiki zamanın hikayesi* деп берилсе, Т.Бангуоглунун грамматикасында *şimdiki zamanın anlatması* (учур чактын түшүндүрмөсү) деп берилет [2: 464].

Учур чактын окуясы өткөн мезгилдин бир учурунда чукул ишке ашкан кыймыл-аракетти билдирет: *Ben kardeşimi bekliyordum* «Мен бир тууганымы күтүп жаткам». *Dün orada ne yapıyordunuz?* «Кечээ ал жакта эмне кылып жүргөнсүң?».

Учур чактын окуясы учур чактагы этиштин формасына –dı мүчөсүнүн уланышы аркылуу жасалат. Мында: – *yor* мүчөсү үндөштүк заңына баш ийбейт да, ага уланган – *dı* мүчөсү эриндешип – *du* болуп айтылат. Эгерде – *yor* мүчөсү кең үндүү менен аяктаган этиш сөзгө уланса, этиштин кең үндүүсү кууш үндүүгө өтүп келет:

başla + yor > *başlıyor* «*баштап жатат*». Айкын өткөн чактын татаал формасындагы этиштер кыскартылган жак мүчөлөр менен жакталат:

1 *bekliyordum* «*күтүп жаткам*», *bekliyorduk* «*күтүп жатканбыз*»

2 *bekliyordun* «*күтүп жаткансың*», *bekliyordunuz* «*күтүп жаткансыңар*»

3 *bekliyordu* «*күтүп жаткан*», *bekliyordular* «*күтүп жатышкан*»

Учур чактын жөнөкөй формасы, өйдөкүдөн айырмаланып, толук жак мүчөлөр жакталса, айкын өткөн чакта – *lar* мүчөсү чак көрсөткүчүнөн кийин келет. Ал эми учур чактын окуясында бул мүчө – *di* мүчөсүнөн мурда келет: сал. *bekliyordular* «*күтүп жатышкан*».

Учур чактын окуясында терс форма – *ma* мүчөсүнүн жардамы менен уюшулуп, этиштик негизге жалганат, андан соң – *yor* мүчөсү келет, бирок – *ma* мүчөсүндөгү а тыбышы кууш ы үндүүгө өтөт: *alma-yor* > *almıyor*, *okuma-yor* > *okumuyor* [3: 573].

1 *almıyordum* «*албай жаткам*», *almıyorduk* «*албай жатканбыз*»

2 *almıyordun* «*албай жаткансың*», *almıyordunuz* «*албай жаткансыңар*»

3 *almıyordu* «*албай жаткан*», *almıyorlardı* «*албай жатышкан*»

Суроо форма жакталганда – *mi*+– *di* айкашынын ортосуна у тыбышы келет:

1 *alıyor muydum?* «*алып жаткан белем?*», *alıyor muyduk?* «*алып жаткан белек?*»

2 *alıyor muydun?* «*алып жаткан белең?*», *alıyor muydunuz?* «*алып жаткан белеңер?*»

3 *alıyor muydu?* «*алып жаткан беле?*», *alıyorlar muydu?* «*алып жатышкан беле?*»

Учур чактын окуясы өткөн мезгилде башталып аягына чыкпай калган кыймыл–аракетти билдирет: *İhtiyar kadın sessizce ağlıyordu* – *Картаң аял унчукпай ыйлап жатты. Doktor Safa kısa bir muayene yaptı. Sonra çekildi.* – *Доктор Сафа бир сыңра карап көрдү. Кийин аркага кайтты. Ömer doktorun yüzüne bakıyor, soramıyordu* – *Өмер доктордун бетин карап, сураганга батына албады*.

4 **Келер чактын окуясы.** Түрк тилинде бул татаал форма *gelecek zamanın hikayesi, geleceğin anlatması, niyette gelecek* деп белгиленет да, өткөн бир мезгилде сүйлөөчүнүн кандайдыр–бир кыймыл–аракетти ишке ашырууга ниеттенгедигин билдирет. Аны уюштурууда келер чактын – асак жана айкын өткөн чактын – *di* мүчөсү катышып, кыскартылган жак мүчөлөр менен жакталат:

1 *yazacaktım* «*жазмак элем*», *yazacaktık* «*жазмак элек*»
2 *yazacaktın* «*жазмак элең*», *yazacaktınız* «*жазмак элеңер*»
3 *yazacaktı* «*жазмак эле*», *yazacaklardı / yazacaktilar* «*жазыймак эле*»

1 *bekleyecektim* «*күтмөк элем*», *bekleyecektik* «*күтмөк элек*»
2 *bekleyecektin* «*күтмөк элең*», *bekleyecektiniz* «*күтмөк элеңер*»
3 *bekleyecekti* «*күтмөк эле*», *bekleyeceklerdi / bekleyecektiler* «*күтүшмөк эле*»

Келер чактын окуясында терс форма – *ma* мүчөнүн жалганышы аркылуу жасалат:

1 *almayacaktım* «*алмак эмес элем*», *almayacaktık* «*алмак эмес элек*»

2 *almayacaktın* «*алмак эмес элең*», *almayacaktınız* «*алмак эмес элеңер*»

3 *almayacaktı* «*алмак эмес эле*», *almayacaklardı / almayacaktilar* «*алыймак эмес эле*»

Өткөн чактын бул тибинин суроо формасы –*mi* мүчөсү менен жасалат:

1 *gidecek miydin?* «*кетмек белем?*», *gidecek miydik?* «*кетмек белек?*»

2 *gidecek miydin?* «*кетмек белең?*», *gidecek miydiniz?* «*кетмек белеңер?*»

3 *gidecek miydi?* «*кетмек беле?*», *gidecekler miydi?* / *gidecek miydiler?* «*кетиммек беле?*»

Өткөн чактын бул формасы сүйлөөчүнүн кыймыл–аракетти аткарууга болгон аракетин, планын, ниетин билдирет: *O akşam tiyatroya gidecektim, erken çıktım.* «*Ал күнү кечинде театрға бармак элем, эрте чыктым*».

Кээде кыймыл–аракет субъектин ниетине карабай белгилүү бир себептен улам ишке ашпай калганын билдирет: *Telgraf çekecektim, unuttum, dedi.* «*Телеграмма жөнөтмөк элем, унутупмун деди*». *Utancımдан yerin dibine geçecektim.* «*Уялганыма чыдабай, жердин түбүнө түшүп кетмек элем*».

5 **Жалпы чактын окуясы.** Чактын бул түрү *geniş zamanın hikayesi, geniş zamanın anlatması* деген аталыштар менен белгилүү.

Жалпы чактын окуясы билдирген мааниси боюнча кыргыз тилиндеги адат өткөн чакка туура келет. Ал кыргыз тилинде – *чу* көрсөткүчү аркылуу ишке ашса, түрк тилинде татаал форма аркылуу

жүзөгө ашат. Анын схемасы: этиштик негизге –*r-di* форманты уланат:

- 1 *oynardım «ойночумун», oynardık «ойночубуз»*
- 2 *oynardın «ойночусуң», oynardınız «ойночусуңар»*
- 3 *oynardı «ойночу», oynarlardı / oynardılar «ойночу»*

Жалпы чактын терс формасы – *maz + di* форманты аркылуу уюшулат:

- 1 *yazmazdım «жазчу эмесмин», yazmazdık «жазчу эмеспиз»*
- 2 *yazmazdın «жазчу эмессиң», yazmazdınız «жазчу эмессиңер»*
- 3 *yazmazdı «жазчу эмес», yazmazlardı / yazmazdılar «жазышчу эмес»*

Жалпы чактын окуясында – *mi* суроо мүчөсү – *ydı* формантынан мурда келет:

- 1 *anlar mıydım? «түшүнчү белем?», anlar mıydık? «түшүнчү белек?»*
- 2 *anlar mıydın? «түшүнчү белең?», anlar mıydınız? «түшүнчү белеңер?»*
- 3 *anlar mıydı? «түшүнчү беле?», anlar mıydılar? «түшүнүшчү беле?»*

Бул татаал форма сүйлөп жаткан мезгилге чейин такай аткарылып турган, узак убакытка созулган, өнөкөткө айланган кыймыл-аракетти билдирет: *Yusuf o zaman güneş doğmadan kalkardı. «Юсуф ал кездерде күн чыга электе туруучу».*

ПАЙДАЛАНЫЛГАН АДАБИЯТТАР

- 1 Ergin M., Türk Dil Bilgisi. – Ankara: 2006.
- 2 Banguoglu T., Türkçenin Grameri. – Ankara: 1995.
3. Korkmaz, Z., Türkiye Türkçesi Grameri. Şekil Bilgisi. – Ankara: 2007.
- 4 Азыркы кыргыз адабий тили. – Бишкек: 2009.

Мазмұны

1 секция. Мемлекеттік тіл – Ел бірлігінің кепілі.

Қазақ тілін оқытудың өзекті мәселелері:

Қазақ тілін оқытудағы лингвистикалық және

ұлттық-мәдени өлшем

1 секция. Государственный язык – залог единства страны.

Актуальные проблемы преподавания казахского языка: лингвистическое и национально-культурное измерение в преподавании казахского языка

Байтенова Б. А.	
Мемлекеттік тіл – бірлік пен келісім тілі	3
Бейсенова Т. Х.	
Балабақшаның қазақ тобындағы тіл тәрбиесі.....	7
Булатбаева К. Н.	
Қазақстанның солтүстік өңірінде білім беру жүйесінде мемлекеттік тілдің әлеуетін арттыру жолдары.....	10
Дюсембаева У. А.	
Оқушылардың коммуникативтік құзыреттіліктерін қалыптастыру жолдары.....	21
Ерғалиев Қ. С., Сұраған А., Ерғалиева С.Ж.	
Сан негізді этнографизмдердің жасалу жолдары	25
Жапарова А. Б.	
Денешынықтыру сабағындағы асық ойындары тіл дамытудың тиімді құралы.....	30
Жуанышпаева С. Ж., Мұхамеджанова Г.Т.	
Шығарма тіліндегі тілдік құралдардың стилистикалық қызметі	34
Жумабекова Б. Б., Нуркина Н. А., Марат. А.,	
Көптілділік – заманауи даму тренді ретінде	39
Жұмаділов Ю. Қ., Тышқамбаев И.	
Қазақ тілін ауызекі тілде сөйлеуге бағыттап оқыту жолдары.....	43
Зейнулина А. Ф., Ташекова А. Т.	
Қазақ тілін оқыту әдістемесінің қолданбалы мазмұны	47
Зейнулина А. Ф., Ташекова А. Т.,	
Қазақ тілін оқытудың деңгейлік жүйесі	53
Имамбаева Ғ. Е.	
Ғұлама ғалымдар – тіл жанашырлары	60
Казиева Б. А., Оразбаева Б. К.	
Сабақты зерттеу – білім мен кәсіби машықты жетілдіру жолы.....	65
Қаирбекова А. А., Сейполдаева С. Д.	
Жаңа оқу бағдарлама мазмұнын қазақ тілі мен әдебиет сабақтарында жетілдіру тәсілдері.....	71

Калиева Ж. Б.	
Көпэтникалық Қазақстандағы тілдік жағдай.....	78
Каметай М. Қ., Сағынтаева Ж. Қ	
Қазақ тілі сабағында сын тұрғысынан ойлау технологиясы стратегияларын тиімді қолдану.....	85
Касыбаева М. Б.	
Тілді оқытудағы оқушылардың сөйлеу және жазу дағдыларын дамыту мәселелері.....	92
Кожаметова Б. Р., Кожаметова К. Е.	
Мемлекеттік тілді дүниенің тілдік бейнесі арқылы тану.....	97
Кожаметова Б. Р., Қожахмет Б. Е.	
Қазақ тілін меңгерудегі шешендік өнердің рөлі.....	103
Копеева А. С.	
Қазақ тілі сабағында мәтінмен жұмыс жасауда кейстерді тиімді қолдану жолдары.....	109
Қоянбекова С.Б.	
Тілдерді оқытудың психолінгвистикалық ерекшеліктері.....	114
Қуандықова Д. Қ.	
Қазақ тілі аударма тілі емес, мемлекеттік тіл.....	120
Қайрат А. Қ.	
Қазақ тілі сабағында коммуникативті құзыреттілікті дамыту кезінде белсенді әдістерді қолданудың тиімділігі.....	127
Нуркина Н. А., Жұмабекова Б. Б., Жақұлнова Ж. Қ.	
Қашықтықтан оқытудың өзектілігі.....	132
Рымбек А. О., Анесова А. Ж.	
Көптілділік және қазақ лексикасының мәселелері.....	137
Сарсенбаева А. А., Ергалиев Қ. С.	
Қазіргі білім беруде оқытудың интерактивтік әдістерінің алатын орны.....	141
Сарсенбаева А. А., Ергалиев Қ. С., Ергалиева С. Ж.	
Сөзжасамды оқытуда қолданылатын интерактивтік әдіс түрлері.....	148
Сарыбаева Б. Ж., Жастөк Д.	
Көне мұралар тіліндегі сөзжасам жұрнақтар.....	154
Сұраған А.	
Әлемнің тілдік суретін бейнелеуде когнитивтік сөзжасамның рөлі.....	163
Сыдықова Т. К.	
Барпы Алыкуловдун «Мөлмөлүм» поэзиясының тили жөнүнде.....	167
Таймасова С., Сағынтаева Ж. Қ.	
Қазақ тілі сабағында қатысым әдісін қолданудың тиімділігі.....	174
Тілеуберді Г. Қ.	
Қазақ тілі сабағында тіл дамыту жолдары.....	177
Түсіпбаева М. Т., Құрмашева М. Ә.	
Біздің тіл – Алаш тілі.....	181

А.Ж. Қазанбаева., Түсіпбаева М. Б.,	
Көркем сөздің қуаты.....	184
Шаһарман Ә. П.	
Жаңа үлгідегі жоо оқытушысын даярлаудың кейбір мәселелері.....	187
Ысқақ Б. Ә., Ысқақ С. Ә.	
Білім беру құзыреттілігінің трансформациялануы.....	193

**2 секция. Языковая ситуация в полиэтническом Казахстане.
2 секция. Көпэтникалық Қазақстандағы тілдік жағдай**

Айыпбаева Ш. Ж.	
Көптілді білім – көп мәдениетті тұлғаны қалыптастырудың өзегі.....	197
Асмондьяров В. Н.	
К вопросу классификации лексики при составлении атласа башкирских диалектов нового типа (В сравнительном плане с данными казахского, татарского и чувашского языков).....	206
Бектурова Ж. Б., Нургожина Б. В.	
Интернет как часть культуры полиязычного казахстанского социума.....	210
Ергалиева С. Ж., Уайханова М. А., Сахариева А. Ж.	
Ценностно-политический дискурс казахстанских виртуальных коммуникантов.....	215
Қожагулова Г. К.	
Социально-психологические особенности нового поколения студентов.....	221
Маханова Ж. К., Маханова Г. Б.	
Лингвокультурологический аспект в преподавании русского языка в контексте русско-казахского полиязычия.....	225
Оспанова Б. Б., Маняпова Т. К.	
Қашықтықтан оқытудағы қарым-қатынастың ерекшеліктері.....	231
Оспанова Б. Б., Қабылбек Д. А., Маняпова Т. К.	
Модель интегрированного предметно-языкового обучения для трехязычного образования.....	237
Оспанова Б. Б., Қабылбек Д. А., Маняпова Т. К.	
CLIL как технология межпредметной интеграции.....	241
Сәрсенбай Е. Н., Байғожина Ж. М.	
Компьютерлік бағдарламалар негізінде шетел тілдерін оқыту.....	249
Sautbayeva A. K.	
Multilingual education as the main factor In the Republic of Kazakhstan.....	253
Саутбаева А. К.	

Формирование полиязычного образования в высших учебных заведениях Республики Казахстан	260
Шаикова Г. К., Сембаева С. К.	
Основные функции изучения языка в современном мире	266
Текжанов К.М.	
Социально-исторические факторы формирования этнического состава и языковой ситуации северных регионов Казахстана.....	271
3 секция. Көпмәдениеттілік қағидаттарында білім беруді дамытудың сыртқы және ішкі факторлары	
3 секция. Внешние и внутренние факторы развития образования на принципах поликультурности	
Altynbaeva P. A., Asenova A. Zh.	
Metatext and it's main types	282
Anessova A. Zh.	
Nteractive methods and forms of teaching English	292
Бектурова Ж. Б., Патхолина Л. Р.	
Методический аспект проблемы изучения неродного языка и литературы с позиции лингвокультурологии	297
Бертыбаева С. Х.	
Методико-дидактическое сопровождение педагогов дошкольных учреждений при изучении казахского языка	302
Григорян М. И.	
Подходы в обучении в вузе с точки зрения поликультурности в студенческой образовательной среде	309
Duisenova M. M., Kasymbai D. U.	
Motivating students to learn English speaking through collaborative activities	313
Егинбаева Ж. Ш., Вафеев Р. А.	
Предпосылки к применению новых информационных технологий в учебном процессе при обучении иностранному языку.....	316
Егоров А. В.	
Принципы поликультурности на примере синхронного перевода	325
Ембергенова А. Н.	
Медиа-контент «TED TALKS» как образовательный инструмент в обучении иностранному языку	331
Жарылғасын Н. Ж., Анесова А. Ж.	
Ағылшын тілін оқытуда подкасттарды қолданудың ерекшеліктері.....	335
Капенова Ж. Ж.	
Технологии обучения языкам в условиях разнонаправленной и многопрофильной подготовки обучающихся	341

Касенова Г. Т.	
Оқу бағдарламасына енгізілген үштілділіктің қазақмәдениетіне әсері.....	346
Кривенко Г. А.	
Развитие поликультурной личности в Казахстане	352
Куанышева Б. Т., Кабжанова Г. А.	
О проблеме полиязычного обучения в системе вузовского образования Казахстана	358
Кусайнов А. А., Сахариева А. Ж.	
Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану негізіндегі магистранттарды мәдениетаралық академиялық өзара әрекеттесуге дайындау	365
Маербекова А. Е., Аскарлова Г. Б.	
Интерактивті технологияларды қолдану арқылы шет тілін меңгерудің онтайлы әдістерімен нәтижелерін бақылау	371
Нұртаза М. Н., Анесова А. Ж.	
Қашықтықтан оқыту жүйесінде ағылшын тілін оқытуда платформаларды қолданудың тиімділігі	377
Сағиден Т. Т., Аипова А. К., Куанышева Б. Т., Данияров Н. Д.	
Этно мәдени білім	385
Sekenova D. B.	
Opportunities for using Google-products in foreign language classes	391
Uaikhanova M. A.	
To the issue of the interconnection of culture and education	394
Тлеулиева Г. А.	
Повышение эффективности процесса обучения посредством использования лингвистических игр на уроках русского языка в начальной школе с нерусским языком обучения.....	399
4 секция. Аударма мәселелері мәдениетті таратудың маңызды құралы ретінде	
4 секция. Проблемы перевода как важнейшего средства трансляции культуры.	
Анохина Ю. М.	
Автор vs переводчик: взаимосвязь личностей	404
Байсалова Г. К.	
Тенденции современной лингводидактики как основа формирующая обучение иностранным языкам	407
Галиева Э. Б., Журавлева С. В.	
Особенности составления англо-русского тезауруса в сфере туризма.....	412

Грызунова А. В., Зимакова Е. С. Виды перевода как варианты адекватного извлечения необходимой информации	417
Костах Л. Л. Формирование навыков последовательного двустороннего перевода на начальном этапе обучения студентов–переводчиков.....	423
Кромм Д. С., Худиева С. Р. Перевод медиаконтента: проблемы и способы решения	428
Мисяченко С. В., Мисяченко О. Е. Образ природы и лирического героя в переводах русских поэтов английской литературы первой половины 19 века с точки зрения рецептивной эстетики	435
Нугманова Р. С. Изучение классификаций неологизмов	441
Suyuberdieva A. A. , Islamova M. F. Peculiarities of scientific and technical texts' translation within the framework of trilingual policy.....	445
Тлембаева Б. К. Способы осуществления лингвокультурной трансляции в процессе перевода художественного текста	450
Уланова М. Н. Особенности перевода устойчивых сравнительных оборотов на английский, русский и казахский языки.....	456
5 секция. Мәдениетаралық коммуникация мәдениеттер диалогы мен өзара іс-қимылы ретінде	
5 секция Межкультурная коммуникация как диалог и взаимодействие культур	
Airova A. K., Novoselova Ye.A. National specifics of kazakh etiquette in business communication.....	463
Абдырасулова Ж. С. Кыргыз, казак тилдеріндеги лингвомаданият таануу аспектисинин салыштырма мааниси («ак / ақ» концептисинин мисалында).....	467
Адильбаева Д. С. Орыс тілі сабақтарында студенттердің коммуникативтік күзыреттіліктерін дамыту жолдары	4474
Аипова А. К., Шабамбаева М. К. Япония: национальный характер и деловая культура.....	479
Акимбекова Ш. А., Қашкынбаева К., Молдағали Б. Шеттілдік білім беруде «мәдениетаралық коммуникативті күзырет» ұғымына сипаттама.....	484
Байгожина Ж. М., Семенова А. Н. Шет тілі сабақтарында коммуникативтік қабілеттерді қалыптастыру құралы ретінде сыни ойлауды дамыту технологиясы	489

Бекмагамбетова А.А. Межкультурная коммуникация как диалог и взаимодействие культур	495
Дубовский Ю. А., Заграевская Т. Б., Заграевская С. М. Пунктуация в дискурсивных условиях межкультурного интернет-общения	501
Есимханова Н. А., Байтенова Р. М., Бимурзина А. А. Диалог культур как инструмент межкультурной коммуникации.....	505
Ercan G. S. A pragmatic perspective to intercultural communication.....	511
Жумашева А. Ш., Селезнева К. С. Диалог культур и проблемы лингвокультурной интерференции.....	516
Журавлева Е. А. Образ мужчины в английских и русских анекдотах	523
Zhumasheva A. Sh., Toleubayeva A. Zh. Child–parent relations in religious families in Britain, the USA and kazakhstan	529
Zhuravleva E. A. Male means of Nominations in English anecdotes.....	535
Zeinulina A. F., Tashekova A. T. Multilingualism is the basis for the formation of a multicultural personality	539
Kashkinbayeva K. Effective ways of developing students' linguistic competence in teaching English on aviation.....	546
Камзина А. А., Момбекова М. С. Түс сын есімдерінің мәдениетаралық қатысымдағы семантикалық ерекшеліктері	552
Капанова Д. Е. Көптілділік және мәдениетаралық қарым-қатынастағы айырмашылықтар.....	558
Кривошапова Н. В. Типичные ошибки в образовании и написании имен и отчеств в документах в полиязычном регионе	562
Курманова Б. Ж., Унгарбаева Г. И. Роль телекоммуникационных проектов в обучении русскому языку как иностранному	567
Манақбаева А. Б. Мәдениетаралық коммуникациядағы киноның рөлі.....	574
Нарожная В. Д. Взаимодействие и взаимовлияние культур в процессе межкультурной коммуникации	579

Novossyolova Ye. A. Cross-cultural business etiquette as a basis of successful communication.....	586
Pavlyuk E.S., Godfred S The impact of cross-culture on international business.....	590
Погожева Е. Ю. Компонент «культура» в процессе обучения иностранному языку	596
Рахимжанова Н. А. Вербализация образа врага в современном медиа-политическом дискурсе США.....	601
Ramazanova A. Zh., Blinova E. R. The relationship of English and Russian languages	607
Санникова И. И., Кириллова В. В. Выбор языка публикаций в социальной сети Instagram в билингвальной среде (На примере учреждений культуры города Якутска).....	612
Смирнов В. Д. Диалоги на уроках английского языка и их важность в межкультурной коммуникации	617
Sadykov S. B. Developmen tof the communicative competence in the process of project work.....	620
Seitkenov K. B., Akhmetbekova A. M. The peculiarities of epithets in the novel «Shantaram» by G. D. Roberts	627
Selezneva X. S., Zhumasheva A. Sh. Linguistic and cultural features of english folk tales	636
Tulebayev T. S. Games and creative tasks in foreign language lessons as a way to develop communication skills of pupils.....	640
Тлеугабылова Н. Е. Межкультурная коммуникация и транскulturация: сходства и различия.....	646
Трофимова Г. П. Особенности этноконфессиональных коммуникаций в приграничном городе	650
Шакубаева М. К., Жумабаева С. Т. Символика чисел в английской и казахской культурах и их отражение в языке	656
Shamsutdinova Z. B., Kaldayakov K. K. Phraseological units in the media discourse	661

Щукина Г. О. Инновационные технологии обеспечения межкультурной полиязычной коммуникации в профессиональном лингвистическом образовании	661
Садыков Т., Денсоолукова А. Түрк тилиндеги мамиле категориясынын Изилдениши жөнүндө.....	668
Садыков Т., Сагынбаева Б. Түрк тилиндеги айкын өткөн чактын Татаал формалары.....	674

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ТӘУЕЛСІЗДІГІНІҢ 30 ЖЫЛДЫҒЫНА АРНАЛҒАН
«КӨПТІЛДІЛІК ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ
КОММУНИКАЦИЯ: ТӘЖІРИБЕ, МӘСЕЛЕЛЕР,
ПЕРСПЕКТИВАЛАР» АТТЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ
КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ
МАТЕРИАЛДАРЫ**

Техникалық редактор: А. Р. Омарова

Корректор: А. Р. Омарова

Компьютерде беттеген: А.К. Мыржикова

Басуға 14.03.2022 ж.

Әріп түрі Times.

Пішім $29,7 \times 42 \frac{1}{4}$. Офсеттік қағаз.

Шартты баспа табағы 39,70. Таралымы 500 дана.

Тапсырыс № 3941

«Toraighyrov University» баспасы

«Торайғыров университеті» КЕ АҚ

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64.